

KELYJE SU KONSTITUCIJA

Recenzuotų mokslinių
straipsnių rinkinys

**Teisės
fakultetas**

KELYJE SU KONSTITUCIJA

*Skiriama gerbiamo Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto partnerystės profesoriaus
Augustino Normanto 70-mečiui*

KELYJE SU KONSTITUCIJA

Recenzuotų mokslinių
straipsnių rinkinys

Mokslinis redaktorius
prof. dr. Bronius Sudavičius (Vilniaus universitetas)

Recenzentai
doc. dr. Albertas Milinis (Vytauto Didžiojo universitetas)
doc. dr. Elena Vaitiekienė (Mykolo Romerio universitetas)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0792-0 (spausdinta knyga)
ISBN 978-609-07-0793-7 (skaitmeninis PDF)

© Straipsnių autoriai: Arvydas Andruškevičius, Toma Birmontienė, Miranda Borusevičiūtė, Audronė Gedmintaitė, Aurelijus Gutauskas, Indrė Isokaitė-Valužė, Danutė Jočienė, Egidijus Kūris, Justyna Levon, Elena Masnevaitė, Ilona Michailovič, Donatas Murauskas, Goda Norvaišytė, Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Darius Prapiestis, Jonas Prapiestis, Deimilė Prapiestytė, Dovilė Pūraitė-Andrikiienė, Gintautas Sakalauskas, Bronius Sudavičius, Haroldas Šinkūnas, Gintaras Švedas, Milda Vainiutė, Vigita Vėbraitė, 2022

© Vilniaus universitetas, 2022

Turiny s

Teisės pedagogas, kolega, asmenybė profesorius Augustinas Normantas	7
Arvydas Andruškevičius	
Teisėjų nepriklausomumo garantijos ir atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindai	12
Toma Birmontienė	
Kaip Konstitucijos sergėtojai susilpnino aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumo apsaugą	33
Miranda Borusevičiūtė	
Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintų priemonių taikymas ir žmogaus teisių apsauga šiuolaikiniame moderniame gyvenime	53
Aurelijus Gutauskas	
Hugo Grocijaus teisinės ir politinės minties įtaka tarptautinės teisės raidai	72
Indrė Isokaitė-Valužė, Haroldas Šinkūnas	
Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai	91
Danutė Jočienė	
Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą	118
Egidijus Kūris	
Bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams naujovės ir probleminiai aspektai	167
Justyna Levon, Gintaras Švedas	
Nepaprastosios padėties įvedimo procedūra: praktika prieš teisinį reguliavimą?	192
Elena Masnevaitė, Audronė Gedmintaitė, Vīgita Vėbrai tė	
Mediacijos (sutaikymo) smurto artimoje aplinkoje atvejais galimybės Lietuvoje	220
Ilona Michailovič	

Teismo sprendimas – tai pasakojimas ar statistika? Konstitucinio Teismo sprendimo aiškumo standarto svarba skaitmenizuojant teismų procesus	237
Donatas Murauskas	
Ombudsmeno instituto Ukrainos teisinėje sistemoje ypatumai ir jų atitiktis europinėms teisės tradicijoms	246
Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė	
Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje	268
Darius Prapiestis, Jonas Prapiestis	
Europos ombudsmeno vaidmuo institucinėje sistemoje, užtikrinančioje asmenų teisių gynybą Europos Sąjungoje	291
Deimilė Prapiestytė	
Veiksmingo žmogaus teisių apsaugos įrankio link: individualaus konstitucinio skundo modelio pasirinkimas ir šiam institutui tenkantys iššūkiai	317
Dovilė Pūraitė-Andrikienė	
Žmogaus orumą ir teises užtikrinančios kalinimo sąlygos Lietuvoje – misija (ne)įmanoma?	340
Gintautas Sakalauskas, Goda Norvaišytė	
Konstitucinės viešųjų pajamų formos	356
Bronius Sudavičius	
Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai	371
Gintaras Švedas, Aurelijus Gutauskas	
Monako Kunigaikštystės konstitucinė santvarka	394
Milda Vainiutė	

Teisės pedagogas, kolega, asmenybė profesorius Augustinas Normantas

Arvydas Andruškevičius

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

Ne vieną dešimtmetį ėjus dėstytojo pareigas Vilniaus universiteto Teisės fakultete teko girdėti kai kuriuos vyresnius kolegas teigiant, kad teisės studijų metais giliausią įspūdį jiems paliko to ar kito profesoriaus, docento skaitytos paskaitos – dėl puikaus dėstomo teisės dalyko problematikos išmanymo, akcentuoto ir griežta logika remiamo studijų medžiagos perteikimo ar, pavyzdžiui, naudojamų savitų paskaitos vedimo formų, tarkime, faktų iš paties dėstytojo gyvenimo patirties įterpimo, siejant tai su dėstomo teisės dalyko turiniu. Panašiai galima pasakyti ir apie daugumą mūsų fakulteto absolventų praktikų – teismų teisėjus, advokatus, notarus, kitus teisės specialistus. Susitikus su jais ir prisimenant studijų laikus buvo galima įsitikinti, kad kolegoms teisininkams yra sudėtinga preciziškai išvardyti visus savo buvusius dėstytojus, bet štai kai kurių iš jų pavardes ir dėstytojų teisės disciplinų pavadinimus jie pamena kuo puikiausiai. Manau, pagrįstai galima teigti, kad vienas iš tokių studentams itin įsimenamų mūsų fakulteto kolektyvo narių yra profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras Augustinas Normantas.

Mano kolegą į universitetinę teisės pedagogų šeimą atvedė tradicinis kelias – pasiūlymą likti dirbti mūsų garbingoje *Alma mater* gaudavo tik tie jos absolventai, kuriuose fakulteto vadovybė įžvelgdavo potencialą kvalifikuotai bendrauti su akademinė jaunuomene bei polinkį mokslo tiriamajai veiklai. Be abejo, esminę reikšmę turėjo ir kandidato į dėstytojus individualios asmens savybės, jo charakterio bruožai. Šiuo atžvilgiu tinka paminėti dabar jau šviesaus atminimo žmogaus, mūsų fakulteto docento Prano Petkevičiaus kažkada išsakytą pastebėjimą, kad Augustinas jau studijų metais pasižymėjo moralinės pareigos suvokimu: antai jo bendrakursiams „raukantis“ dėl docento prašymo atlikti su studijomis fakultete nesisiejantį tam tikrą darbą, tą už visus padaryti pasisiūlė ir padarė būtent studentas A. Normantas. Kolegos Augustino išskirtinumą liudija ir toks mano paties dar studijų metais atsitiktinai nugirsto dviejų penktakursių pokalbio fragmentas: „...girdėjai, Normantą norima palikti fakultete dėstytojauti“, į tai buvo reaguota maždaug tokiais žodžiais: „Na, taip, jis išties matomas“ (suprask, pelnytai bendrakursių vertinamas). Penktakursių girdėta naujiena netruko pasitvirtinti – tuometis Valstybinės teisės katedros vadovas docentas Kęstutis Lapinskas oficialiai pa-

siūlė Augustinui paskirti savo gyvenimą teisės pedagogo ir mokslininko karjerai. Ir štai jau kitais mokslo metais man teko tiesiogiai pažinti naująjį mūsų fakulteto narį dėstytoją Augustiną Normantą, klausant jam priskirto kolūkinės teisės kurso paskaitų ir laikant atitinkamą egzaminą.

Taip jau susiklostė, kad mudviejų su Augustinu jau kaip Teisės fakulteto dėstytojų kelias nuo pat pradžių savitai susipynė. Kolegai išvykus rengti teisės daktaro disertaciją tikslinėje aspirantūroje (dabar tai vadinama doktorantūra), teko perimti jo turėtą kolūkinės teisės studijų discipliną. Kai po trejų metų Augustinas grįžo į mūsų Teisės fakultetą, tapo aišku, kad lieku prie dėstomo teisės dalyko, nes kolega aspirantūroje parengė daktaro disertaciją teisės teorijos tematika, tad jam buvo patikėta dėstyti valstybinės teisės (dabar – konstitucinė teisė) kursą. Žvelgiant pragmatiškai galima vertinti, kad perėjimas iš kolūkinės teisės į konstitucinės teisės „erdvę“ Augustino Normanto pedagoginei ir mokslo tiriamajai veiklai buvo išties perspektyvus sprendimas, nes aspirantūroje pagal apgintos teisės daktaro disertacijos temą įgytos žinios leido jam vėliau sėkmingai dirbuotis ne tik Teisės fakulteto auditorijose, bet ir kitur, būtent, lygia greta su dėstytojo darbu Vilniaus universitete vykdant atitinkamas pareigas svarbiose mūsų valstybės institucijose ir įstaigose: Lietuvos Respublikos Seimo Teisės komitete, Vyriausiojoje rinkimų komisijoje, Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme, Seimo kontrolierių įstaigoje (pastarojoje, beje, atitinkamą laiką būnant jos vadovu).

Pagal fakulteto teisės studijų konstitucinės teisės programą mano kolegai teko dėstyti pirmo kurso studentams. Iš pedagoginio darbo praktikos yra žinoma, kad ši aplinkybė dėstytojui kelia papildomų rūpesčių, nes pirmakursiams ne visada būna paprasta nuo bendrojo gimnazinio lavinimo persiorientuoti – perprasti aukštajam mokslui taikomus standartus, ypač jei pajuntama sąlyginė universitetinių studijų laisvė: dalis studentų šią laisvę suprasdavo ir kaip paskaitų lankymo dispozityvumą ar paviršutinišką dėmesį dėstomo teisės dalyko seminarams. Tad pavoju, kad jo skaitoma konstitucinė teisė, būtina reikiamų žinių bagažui sukaupti, gali būti kažkiek devaluota, Profesorius preventyviai sumažindavo jau pirmojoje paskaitoje lakoniška, tačiau talpaus turinio fraze – „Vaikai, gyvenkime draugiškai“. Akademinėje plotmėje toks pasakymas reiškė, kad dėstytojo ir studentų santykiai privalės būti besąlygiškai grindžiami abipuse pagarba, kartu pagarba Vilniaus universitetui ir jo Teisės fakultetui bei pačioms studijoms, tokiu pasakymu kartu pabrėžiant paties studento rimto nusiteikimo ir asmeninio indėlio į studijų sėkmę būtinybę. Žinoma, paskirais mokslo metais rasdavosi studentų, neteikiančių reikšmės Profesoriaus aiškiai deklaruoto pagarbos vieni kitiems imperatyvo svarbai. Tad jei tais metais neišlaikiusiųjų konstitucinės teisės egzamino skaičius būdavo santykinai ženklus, paklaustas, dėl ko taip nutiko, dėstytojas šypsodamasis atsakydavo: „Ką aš galiu padaryti, kad jų mintys yra tokios gilios, kad neišplaukė į paviršių“ (subtilus humoras mano kolegai buvo įprastas dalykas dažname pokalbyje).

Pagarbos vienų kitiems principas galiojo ir tada, kai mano kolegai kaip vadovui tekdavo su savo studentais vykti į sovietmečiu įprastas „rudens talkas“. Jau atvykimo vakarą dėstytojas talkininkams aiškiai nubrėždavo ne tik jų būsimos darbo gaires, bet ir elgesio laisvu nuo talkos metu ribas, kurias peržengti neišvengiamai reikštų aukštosios mokyklos studento vardo pažeminimą, kartu, žinoma, pakenkiant ir paties Vilniaus universiteto reputacijai.

Žinant visa tai, netenka stebėtis, kad tolerantiškumu ir abipuse pagarba grindžiami žmonių santykiai Augustinui Normantui buvo didžioji vertybė taip pat ir katedros kolektyvo lygmeniu. Jis kiekviena tinkama proga primindavo ilgamečio Valstybinės teisės, vėliau Konstitucinės ir administracinės teisės katedros vadovo profesoriaus Antano Marcijono fenomeną sukuriant ir palaikant puikią darbinių ir kolegiskųjų santykių atmosferą, taip pat gebėjimą diplomatiškai „užgesinti kibirkštėles“, kurių ilgainiui neišvengia, ko gero, kiekvienas didesnis bendradarbių kolektyvas. Dabar hipotetiškai pasvarstau, kad net jei katedros vedėju visą tą laiką būtų buvęs kolega Augustinas, tai ir tokiu atveju jos kolektyvo narių santykių darna veikiausiai būtų tokia pati, nes Antano Marcijono ir Augustino Normanto principinės nuostatos žmonių bendravimo vertybinių pagrindų klausimu niekuo iš esmės nesiskyrė.

Metai, praleisti drauge dirbujantis Teisės fakulteto studentų labai, netruko išryškinti ir tokį mano kolegės asmenybės bruožą – ištikimybę teisingumo imperatyvui. Tai buvo ypač pastebima kažkada vadintų diplominių, o dabar – teisės magistro darbų gynimo procedūrose. Tas, kurio magistrinio tyrimo darbo vadovu būdavo profesorius Augustinas Normantas, dažniausiai galėjo jaustis pakankamai ramiai. Ką tuo norėta pasakyti? Kaip žinoma, minėti darbai neretai itin skirdavosi pagal juose nagrinėjamų klausimų sudėtingumą. Ir jei magistro darbų gynimo komisijoje kildavo diskusija dėl kolegos Augustino vadovaujamo darbo vertinamojo balo, darbo vadovas visada turėjo argumentų, kad nebūtų teisinga rašyti tokį pat ar net žemesnį balą jo vadovauto studento magistro darbui, kuris išnagrinėtos problematikos ar pritaikomosios vertės parametrais akivaizdžiai lenkia kurio kito studento magistrinį tyrimą. Tokia kolegės pozicija – „kova už savo studentą“ – buvo svarbi ypač tais atvejais, kai ginamuosius darbus recenzuodavo socialinių mokslų (teisė) daktaro diplomus palyginti neseniai gavę mūsų fakulteto nariai, daliai kurių, deja, buvo įprasta „kabinėtis“ prie toli gražu neesminių ginamojo magistrinio darbo netikslumų, tokiu būdu sudarant įspūdį, kad šis nėra vertas bent kiek aukštesnio balo.

Visada imponavo Augustino Normanto asmens nekonfliktiškumas ir jo siekis kiekvienu sudėtingesniu atveju rasti kompromisinį sprendimą. Taip jau susiklostė, kad dėl teisės studijų programos dalinės pertvarkos šių eilučių autoriui vietoj kolūkinės teisės teko imtis dėstyti administracinės teisės kursą. Šis akademinis pokytis lėmė, be kita ko, ir glaudesnius mudviejų su Augustinu darbinius ryšius. Dabar ne tik kad turėjome savo teisės disciplinas tame pačiame studijų

semestre ir todėl galėjome drauge aptarti tų mokslo metų pirmakursių studentų nusiteikimą rezultatyviam darbui, bet ir buvome atsakingi už bendrąją konstitucinės ir administracinės teisės baigiamąjį egzaminą. Natūralu, kad vertinant šį egzaminą laikiusiųjų rašto darbus susidurdavome su situacijomis, kai administracinės teisės žinios būdavo akivaizdžiai pakankamos teigiamam balui, o šio rašto darbo konstitucinės teisės dalies turinys kokybės požiūriu keldavo pagrįstų abejonų. Ir atvirksčiai, konstitucinės teisės žinioms esant reikiamo lygio, atsakymai į administracinės teisės užduotis kitąkart atrodydavo gana prastai. Nepamenu, kad tokiose neapibrėžtose baigiamųjų egzaminų darbų vertinimo situacijose mano kolega būtų prioritetizavęs savo dėstomą dalyką, remdamasis, pavyzdžiui, Konstitucijos, kaip „aukščiausiosios teisės“, argumentu: kokį galutinį vertinamajam balą parašyti visada stengėmės rasti sutarimą, o nepavykus to pasiekti, nė karto nebuvo įžengę į asmeninės priešpriešos zoną, ką jau kalbėti apie kokį nors tarnybinį konfliktą.

Profesoriaus Augustino Normanto akademinis taktiškumas yra, be abejo, jo asmenybės vidinės kultūros dėmuo. Šiuo atžvilgiu dera pažymėti ir tai, kad ir kokias pareigas eitų (kaip jau minėta, darbą Teisės fakultete mano kolega derindavo su veikla daugelyje kitų valstybės institucijų ir įstaigų), jis niekada nėra demonstravęs esąs pranašesnis už kitus katedros narius, ką jau kalbėti apie aroganciją. Atvirksčiai – Augustinas pats visada mokėjo pasidžiaugti bendradarbių karjeros pokyčiais, nesvarbu, ar tai būtų reikšmingi pasiekimai teisės mokslo plėtros srityje, ar, pavyzdžiui, pelnytai gautos aukštesnės pareigos mūsų fakulteto administravimo struktūroje. Neteko matyti jo ir susierzinusio ar neretuose mudviejų pokalbiuose kuo nors besipiktinančio. Tačiau nereikėtų manyti, kad kolega į kiekvieną gyvenimo reiškinį žiūrėdavo vien tik pozityviai: ko bene labiausiai jis netoleravo – tai žmonių, greitai „pamiršančių“ tai, kas gero jų labui buvo padaryta, ir nusisukančių tada, kai prireikdavo vienokios ar kitokios jų pagalbos. Neabejingas kitų problemoms ir rūpesčiams, Augustinas tokio „užmaršumo“ negalėjo suprasti ir pateisinti.

Tas, kuris pakankamai ilgą laiką pažįsta Profesorių, greičiausiai nurodytų tokį jo būdo bruožą kaip kolektyviškumas – dalyvauti kone visuose universiteto ar mūsų fakulteto renginiuose Augustinas Normantas jautė ne kaip nerašytą taisyklę, o veikiau kaip vidinį poreikį bendrauti, tokiu būdu nepametant akademinės bendruomenės gyvenimo pulso. Potraukį būti tarp žmonių rodo ir tai, kad ne vieną susibūrimą įvairiomis progomis yra inicijavęs ir pats Augustinas. Čia dera skyrium pažymėti, kad tokiuose individualiai rengtuose susiėjimuose viskas būdavo iki smulkausių detalių apgalvota, turininga ir gražu – siekti tobulumo mano kolegai buvo savaime suprantamas dalykas, kartu tai reiškė ir Augustino pagarbos sukviestiems žmonėms ženklą.

Žmogaus vertybiniai orientyrai atsiskleidžia ne tik kolektyviniuose darbo santykiuose, todėl pabaigoje leisiu sau keletą eilučių apie Augustiną Normantą ne kaip apie teisės dėstytoją. Būdami su kolega daugmaž vienodo amžiaus, dažnai pasišnekėdavome ir įprastomis laisvalaikio, pomėgių temomis, bet vis dėlto dažniausiai

kalba sukdamosi apie mūsų šeimų džiaugsmus ir joms tenkančius iššūkius. Nebūtų prasminga svarstyti, kuri vertybė – darbas ar šeima mano kolegai atrodė svarbesnė, nes tai nepalyginami dalykai. Pakanka pasakyti, kad retas kuris galėtų prilygti Augustinui tuo, kiek širdies jis yra paskyręs savo artimųjų gerovės ir šeimos darnos labui. Šiuo atžvilgiu kažkiek netgi simboliška, kad, pavyzdžiui, mūsų fakulteto tradiciniuose naujametiniuose renginiuose organizuotus valso šokio konkursus visada laimėdavo elegantiškoji Jūratės ir Augustino Normantų pora.

Manau, vargu ar kas turėtų įtikinamų argumentų kvestionuoti, kad profesorius Augustinas Normantas ne tik unikaliais teisės pedagogikos metodais, mokslo įdirbiu, bet ir išskirtine inteligencija, komunikabilumu, tobula bendravimo kultūra ir ypač empatijos savybe palieka savitai gražių potėpių mūsų fakultetinio gyvenimo paveikslu kolorite. Man visada bus malonu prisiminti dešimtmečių akademinį kelią, nueitą drauge su žmogumi, buvusiu ne tik dalykišku bendradarbiu, bet ir tapusiu bičiuliu, kuriuo galima pasikliauti, kad ir kas nutiktų.

Teisėjų nepriklausomumo garantijos ir atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindai

Toma Birmontienė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Mykolo Romerio universiteto profesorė

El. paštas: t.birmontiene@mruni.eu

Įvadas

Teisėjo įgaliojimų neliečiamumo garantija, apimanti ir teisėjo atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindus, yra viena iš esminių teisėjo nepriklausomumo principo sudedamųjų dalių¹. Teisėjų nepriklausomumo garantijos yra plačiai analizuojamos Konstitucinio Teismo doktrinoje, jos tapo ir Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo svarbiausia problema. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas ne tik apibendrina, bet ir naujai formulavo konstitucinės doktrinos nuostatas, kurios ne tik skatina diskusijas dėl teisėjo įgaliojimų nutraukimo – teisėjo atleidimo iš pareigų ar teisėjo pašalinimo iš pareigų apkaltos proceso tvarka konstitucinių institutų santykio, jų turinio interpretavimo, taikymo perspektyvų, bet ir sudaro galimybių plačiau pažvelgti į esmines teisėjo, vykdančio teisingumą, nepriklausomumo garantijas, konstitucines intitucijas, užtikrinančias, kad teisėjų atleidimas (pašalinimas) iš pareigų netaptų politinio populistinio proceso dalimi.

I. Teismo ir teisėjo nepriklausomumas kaip esminė teisingumo vykdymo sąlyga

Konstitucinio Teismo doktrinoje teismo nepriklausomumas ir nešališkumas yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, pasitikėjimo teismu sąlyga². Tik nepriklausomas teismas, kurio tei-

- 1 Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad viena iš teisėjo nepriklausomumo, įtvirtinto Konstitucijoje, garantijų yra jo įgaliojimų trukmės garantija (*inter alia*, 1995 m. gruodžio 6 d., 2001 m. liepos 12 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2020 m. rugsėjo 2 d., 2022 m. balandžio 15 d. nutarimai).
- 2 Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas kaip būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga plėtota daugelyje Konstitucinio Teismo aktų ir išliko vienu svarbiausių teisėjo ir teismo

sėjams garantuojamas jų įgaliojimų trukmės neliečiamumas, gali būti laikomas vykdančiu teisingumą taip, kaip reikalauja Konstitucija³.

Teisminės valdžios nepriklausomumas gali būti suprantamas kaip apimantis ir teismo, kaip teisminės institucijos, ir teisėjo nepriklausomumą. Teismų, teisminės valdžios nepriklausomumo principo koncepcija ir jos reikšmingumas istoriškai siekia XVIII amžių⁴.

Teisminės valdžios nepriklausomumas yra esminis teisinės valstybės principo elementas, be kurio demokratinė valstybės sąranga negalima. Teisminės valdžios nepriklausomumas yra svarbus ir valdžių padalijimo, ir jų pusiausvyros garantas. Teismų nepriklausomumui ypatingą dėmesį skiria tarptautinės organizacijos – Jungtinių Tautų Organizacija, Europos Taryba ir kt. Teismų nepriklausomumui analizuoti skirta daug tarptautinių organizacijų dokumentų, studijų⁵.

Nacionalinės teisinės sistemos ypatumai lemia tam tikrus savitus teisminės valdžios, *inter alia*, nepriklausomumo garantijų bruožus, juos aiškinantis aktuali yra ir teismų nepriklausomumo doktrina, plėtojama tarptautinių teismų, *inter alia*, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT)⁶, Europos Žmogaus Tei-

nepriklausomumo tikslų. Konstitucinis Teismas, *inter alia*, 2008 m. gegužės 28 d. nutarime šią nuostatą aiškino ir kaip reiškiančią teisėjo ir teismų pareigą, kylančią iš Konstitucijoje (*inter alia*, jos 109 straipsnio 2 dalyje, taip pat 30 straipsnio 1 dalyje) garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitrą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą.

- 3 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d., 2020 m. rugsėjo 2 d., 2022 m. balandžio 15 d. nutarimai. 2010 m. birželio 30 d. sprendimas.
- 4 Pažymėtina, kad Montesquieu veikale *De L'Esprit des Loix* (1748) pagrindė valstybės valdžių, taip pat ir teisminės, atskyrimo doktriną. Anglijos teisėje teismų nepriklausomumo principas kildinamas iš 1701 m. Sosto paveldėjimo akto nuostatos, nustačiusios monarcho valdžios ribojimus atleidžiant teisėjus iš einamų pareigų. Teisminės valdžios nepriklausomumo istorinėms ištakoms priskirtina ir 1787 m. JAV Konstitucija, joje įtvirtinti valdžių padalijimo – jų atskyrimo ir pusiausvyros principai.
- 5 *Inter alia*, Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. ir 1985 m. gruodžio 13 d. rezoliucijos *Basic Principles on the Independence of the Judiciary* (40/32 ir 40/4146); Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiklos efektyvumo ir atsakomybių“ CM/Rec(2010)12; Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija) studijos: *Report on the Independence of the Judicial System Part I: Independence of Judges* (12–13 March 2010) (CDL-AD(2010)004); *Report On the Rule of Law* (25–26 March 2011) (SDL-AD(2011)003); *Draft Report on the Freedom of Expression of Judges* (CDL (2015)025); Venecijos komisijos nuomonės: *On Amendment to the Act of 25 June 2015 on the Constitutional Tribunal Poland* (CDL-AD(2016)001); *On the Act on the Constitutional Tribunal* (14–15 October 2016) (CDL-AD(2016)025); *Venice Commission Compilation of Venice Commission Opinions, Reports and Studies on Constitutional Justice of 1 July 2015* (CD-PI(2015)002).
- 6 Kaip antai Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. vasario 27 d. sprendimas byloje C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses* (EU: C:2018:117); Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. liepos 25 d. sprendimas byloje C-216/118 *Minister for Justice and Equality (PPU)* (EU: C:2018:586); Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (Didžioji kolegija) 2019 m. birželio 24 d. sprendimas byloje C-619/18 *Commission v Poland*; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. lapkričio 5 d. sprendimas byloje C-192/18 *Commission v Poland*.

sių Teismo (toliau – ir EŽTT), jurisprudencijoje⁷, nes interpretuojamos problemos neretai yra ne tik nacionalinių, bet ir globalių teismų nepriklausomumą veikiančių tendencijų padariniai.

Teismo ir teisėjo nepriklausomumas – susijusios sąvokos, ir tik užtikrinus teismo ir teisėjo nepriklausomumą galima kalbėti apie nepriklausomą teisimą, visavertę nepriklausomą teisminę valdžią. Be teisėjo nepriklausomumo nebus nepriklausomo teismo ir *vice versa*. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau ir Konstitucinis Teismas) suformavo plačią teismo ir teisėjo nepriklausomumo doktriną, kurioje teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijos aiškinamos kaip viena kitą lemiančios⁸, teisėjo ir teismų nepriklausomumas nėra privilegija, o viena iš svarbiausių konstitucinių teisėjo ir teismo pareigų⁹.

Taigi, nors teisėjo ir teismų nepriklausomumo sąvokos glaudžiai susijusios ir yra neatskiriamos, jos gali būti savarankiškai aiškinamos. Interpretuojant teismo *nepriklausomumo principo turinį* galima skirti teismo nepriklausomumo *objektyvųjį* ir *subjektyvųjį* aspektus¹⁰. Teismo nepriklausomumo principas negali būti įgyvendinamas be atitinkamų garantijų sistemos. Gali būti skiriamos *išorinės* ir *vidinės* teismo *nepriklausomumo principo garantijos*. ESTT teismų nepriklausomumo principą kildina iš Europos Sąjungos teisės nuostatų¹¹ ir, *inter alia*, 2019 m. birželio 24 d. sprendime *Europos Komisija prieš Lenkiją*¹², remdamasis, *inter alia*, anksčiau suformuota jurisprudencija¹³, jį interpretuoja kaip teismų išorines ir vidi-

- 7 *Inter alia*, Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2015 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Baka v. Hungary*; Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Wille v. Lichtenstein*; Europos Žmogaus Teisių Teismo 1995 m. lapkričio 22 d. sprendimas byloje *Bryan v. United Kingdom*.
- 8 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2007 m. spalio 22 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimai.
- 9 Tai, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumas nėra privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, kylanti iš Konstitucijoje garantuotos asmens teisės turėti nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitražą, yra svarbi doktrininė nuostata, ne kartą pakartota Konstitucinio Teismo aktuose, *inter alia*, 1995 m. gruodžio 6 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2001 m. liepos 12 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2007 m. spalio 22 d., 2015 m. sausio 14 d. nutarimuose.
- 10 Objektivusis aspektas – tai reikalavimas, kad egzistuotų kvalifikuotas teismas; subjektyvusis aspektas suprantamas kaip asmens teisė, kad jo teisės ir laisvės būtų ginamos nepriklausomo teisėjo, nes be nepriklausomo teismo ir teisėjo jos negali būti tinkamai apginamos. Plačiau žr.: Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija) *Compilation of Venice Commission Opinions, Reports and Studies on Constitutional Justice of 1 July 2015 (CD-PI(2015)002)*; *Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges (CDL-AD92010)004*.
- 11 *Inter alia*, Europos Sąjungos sutarties 2, 19 straipsniai, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (47 straipsnis).
- 12 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. birželio 24 d. sprendimas byloje C-619/18 *Europos Komisija prieš Lenkiją (Aukščiausiojo Teismo nepriklausomumas)*.
- 13 *Inter alia*, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. vasario 27 d. sprendimas byloje C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses (EU: C:2018:117)*; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. liepos 25 d. sprendimas byloje C-216/18 *Minister for Justice and Equality (PPU.EU:C:2018:586)*.

nes nepriklausomumo garantijas¹⁴, akcentuodamas teismo ir teisėjo nepriklausomumo ir nešališkumo garantijų svarbą.

Konstitucinis Teismas oficialiąją konstitucinę teisminės valdžios nepriklausomumo doktriną¹⁵ formuoja daugelyje nutarimų ir sprendimų¹⁶. Teismų ir teisėjų nepriklausomumo garantijų sistema yra formuojama aiškinant, *inter alia*, Konstitucijos preambulės, Konstitucijos 5, 30, 31, 109, 112, 115, 116, taip pat ir 52 bei 135 straipsnių nuostatas.

Konstitucinio Teismo formuojamoje doktrinoje išskirtini, be kita ko, tokie teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų aspektai: institucinis ir finansinis nepriklausomumas; teisėjų procesinis nepriklausomumas; teisėjų imunitetas; teisėjų materialinės ir socialinės garantijos; *teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumas*, kurio vienas iš esminių elementų yra ir teisėjo atleidimo (pašalinimo) iš pareigų garantijos.

II. Konstituciniai teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindai

Viena iš svarbiausių teisėjo nepriklausomumo garantijų – jo įgaliojimų trukmės neliečiamumas lemia ne tik teisėjo karjeros tęstinumą, bet ir tai, kad teisėjų įgaliojimai gali nutrūkti (pasibaigti) įvairiais konstituciniais pagrindais¹⁷. Konstitucinio

- 14 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje *išorinės* teismų nepriklausomumo garantijos suprantamos kaip reikalavimas, kad atitinkama institucija savo funkcijas vykdytų visiškai autonomiškai, jos nesaistytų jokie hierarchijos ar pavaldumo ryšiai, ji negautų jokių nurodymų ar įpareigojimų, būtų apsaugota nuo išorinio poveikio ar spaudimo, kurie gali kelti grėsmę jos narių (t. y. teisėjų) nepriklausomam sprendimų priėmimui ir turėti įtakos jų sprendimams (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. birželio 24 d. sprendimas byloje C-619/18 *Europos Komisija prieš Lenkiją (Aukščiausiojo Teismo nepriklausomumas)*, 72 punktą). *Vidinės* teismų nepriklausomumo garantijos yra susijusios su teismo nešališkumu, reikalavimu vienodai atsiriboti nuo bylos šalių ir jų atitinkamų interesų, susijusių su nagrinėjamos bylos dalyku; šis aspektas reikalauja objektyvumo ir jokio suinteresuotumo bylos baigtimi nebuvimo, išskyrus siekį, kad ginčas būtų išspręstas griežtai laikantis teisės, nesukeliant abejonių dėl teisėjo nepriklausomumo ir nešališkumo (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. birželio 24 d. sprendimas byloje C-619/18 *Europos Komisija prieš Lenkiją (Aukščiausiojo Teismo nepriklausomumas)*, 73 punktą).
- 15 Konstitucinė teismų nepriklausomumo doktrina buvo analizuojama, pavyzdžiui, BIRMONTIENĖ, T. Konstitucinės teismų nepriklausomumo doktrinos bruožai. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2013, Nr. 3 (31), p. 240–263.
- 16 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2001 m. liepos 12 d., 2006 m. kovo 28 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2007 m. spalio 22 d., 2010 m. birželio 29 d., 2011 m. vasario 14 d., 2013 m. liepos 1 d. 2022 m. balandžio 15 d. nutarimai, 2009 m. gegužės 15 d., 2014 m. kovo 10 d., 2015 m. sausio 14 d., 2016 m. gegužės 16 d. sprendimai.
- 17 Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo, taip pat Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje teisėjų nepašalinamumo principas aiškinamas kaip kylantis iš teisėjų

Teismo 1999 m. gruodžio 22 d. nutarime, aiškinant teismų ir teisėjų konstitucines nepriklausomumo garantijas, pabrėžiama, kad įstatymais nustatant teisėjų *paskyrimo, paaukštino, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų tvarką*, t. y. reglamentuojant jų profesinės karjeros klausimus, negalima pažeisti teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo. Teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas yra ir viena iš pagrindinių konstitucinių teisėjo nepriklausomumo garantijų, interpretuojamų ir Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarime.

Teisėjų įgaliojimų trukmė yra skirtinga, tai lemia ir teismų sistemos ypatumai. Tik Konstitucinio Teismo teisėjo karjera yra ribojama konstitucine devynerių metų kadencija¹⁸, kitų teismų sistemų teisėjai įgaliojimus gali vykdyti iki jiems sulaukus 65 metų, šį amžiaus cenzą reglamentuoja ordinarinė teisė – Teismų įstatymas¹⁹, Konstitucinis Teismas netiesiogiai vertino tokią teisėjų karjeros amžiaus ribą, *inter alia*, formuojant ordinarinio teismo teisėjo, sulaukusio 65 metų amžiaus, įgaliojimų pratęsimo doktriną²⁰.

Konstitucinis *teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo principas* suponuoja ir tai, kad teisėjų įgaliojimai gali nutrūkti (pasibaigti) įvairiais konstituciniais pagrindais. Konstitucijoje įtvirtintas teisėjų atleidimo iš pareigų (t. y. įgaliojimų nutrūkimo) pagrindų sąrašas yra baigtinis ir negali būti išplėstas įstatymais ar kitais teisės aktais²¹. Konstitucijoje nėra *expressis verbis* minimi administraciniai teismai, bet šių teismų teisėjams yra taikomos analogiškos konstitucinės teisėjų nepriklausomumo garantijos, taikytinos bendrosios kompetencijos teismų teisėjams²², išskyrus pašalinimą iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, kad pagal Konstituciją teismai, vykdančys teisminę valdžią Lietuvoje, yra priskirtini ne

nepriklausomumo principo, kuris yra neatsiejamas nuo teisinės valstybės principo, teisėjų laisvei nuo bet kokio išorinio poveikio ar spaudimo būtinos tam tikros garantijos, padedančios apsaugoti asmenis, kuriems pavesta užduotis priimti teismo sprendimus, kaip antai nepašalinamumo garantijos (*inter alia*, ESTT 2018 m. liepos 25 d. sprendimo byloje C-216/18 PPU *Minister for Justice and Equality* 64 punktas); teisėjai gali būti atšaukti iš pareigų laikantis atitinkamos tvarkos, jei jie nebetinkami pareigoms, *inter alia*, dėl šiurkštaus pažeidimo (ESTT 2019 m. birželio 24 d. sprendimo byloje C-619/18 *Komisija prieš Lenkiją* 76 punktas). Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje aiškindamas, ar teismas yra nepriklausomas Konvencijos 6 straipsnio požiūriu, vertina ir tai, kaip teisėjai skiriami ir kaip jie atleidžiami iš pareigų (*inter alia*, 2005 m. kovo 3 d. sprendimas byloje *Brudnicka ir kiti prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 54723/00; 2013 m. gegužės 27 d. sprendimas byloje *Oleksandr Volkov prieš Ukrainą*, peticijos Nr. 21722/11; Didžiosios kolegijos 2020 m. gruodžio 1 d. sprendimas byloje *Guðmundur Andri Ástráðsson prieš Islandiją*, peticijos Nr. 26374/18).

18 Konstitucijos 103 straipsnio 1 dalis.

19 Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 57 straipsnio 1 dalis. Pažymėtina, kad šiame straipsnyje yra numatyta ir galimybė skirti asmenį teisėju dvejim metams.

20 Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas.

21 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

22 Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas.

vienai, bet dviem arba (jeigu tai, paisant Konstitucijos, yra nustatyta atitinkamuose įstatymuose) daugiau teismų sistemų²³.

Konstitucinis Teismas teisėjo *įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijų doktriną* formavo sprenddamas, *inter alia*, dėl Respublikos Prezidento dekretų, Seimo nutarimų, kuriais teisėjai įvairiais pagrindais buvo atleidžiami iš pareigų, atitikties Konstitucijai (*inter alia*, Europos žmogaus teisių konvencijos atskiroms nuostatomis), *inter alia*, kai Aukščiausiojo Teismo teisėjas buvo atleidžiamas iš Aukščiausiojo Teismo teisėjo pareigų dėl to, kad buvo skiriamas Konstitucinio Teismo teisėju²⁴, kai Aukščiausiojo Teismo pirmininkas nebuvo Seimo nutarimu atleistas pasibaigus jo įgaliojimų laikui²⁵, kai teisėjas buvo netinkamai atleidžiamas iš Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininko pareigų²⁶, kai teisėjas, 5 metams paskirtas apylinkės teismo teisėju, pasibaigus tam terminui buvo atleistas²⁷, taip pat dėl teisėjų atleidimo iš apygardos teisėjo ir apylinkių teismų pirmininkų pareigų dėl to, kad savo poelgiu pažemino teisėjo vardą²⁸, taip pat ir dėl Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų atleidimo iš pareigų dėl to, kad *savo poelgiu pažemino teisėjo vardą*²⁹.

Teisėjo teisė kreiptis į teismą, ginčijant jo atleidimo teisėtumą, kaip viena iš esminių teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjo nepriklausomumo garantijų, buvo plačiai analizuojama Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime, pabrėžiant tokios teisės *absoluitumą*³⁰.

- 23 Konstitucinis Teismas išskyrė tris šiuo metu pagal Konstituciją ir įstatymus Lietuvoje egzistuojančias sistemas: 1) Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinę teisminę kontrolę; 2) Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalyje nurodyti Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai sudaro bendrosios kompetencijos teismų sistemą; 3) pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti gali būti įsteigti specializuoti teismai – šiuo metu įstatymais įsteigta ir veikia viena specializuotų teismų, būtent administracinių, sistema, kurią sudaro Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ir apygardų administraciniai teismai. Šios konstitucinės doktrinos nuostatos buvo ne kartą pakartotos Konstitucinio Teismo nutarimuose, *inter alia*, 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. kovo 28 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2010 m. birželio 6 d., 2022 m. balandžio 15 d. nutarimuose
- 24 Konstitucinio Teismo 2005 m. birželio 2 d. nutarimas.
- 25 Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas.
- 26 Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.
- 27 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas.
Ši konstitucinė problema plačiai nagrinėjama Vytauto Sinkevičiaus straipsnyje, žr.: Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2010, Nr. 2 (120), p. 93–119.
- 28 Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d., 2007 m. gruodžio 17 d. nutarimai.
- 29 Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas.
- 30 Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.
Konstitucinis Teismas šiame nutarime pabrėžė, kad pagal Konstituciją teisėjas, kaip ir bet kuris kitas asmuo, manantis, kad buvo nepagrįstai, neteisėtai atleistas iš pareigų, turi teisę dėl savo pažeistos teisės gynimo kreiptis į teismą; ši jo teisė yra absoliuti, jos negalima apriboti arba paneigti.

Teisėjų įgaliojimų nutrūkimo doktrinos raidos aspektu svarbi yra ir viena iš pirmųjų konstitucinės justicijos bylų (Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas³¹), kurioje buvo analizuojami įstatymo nustatyti Aukščiausiojo Teismo likvidavimo ir funkcijų pasikeitimo padariniai, kilę vykdant teismų reformą, kurie, kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas, yra netapatūs, todėl ir jų teisinės pasekmės teisėjų kadencijos nutrūkimo aspektu yra skirtingos, jos turi būti grindžiamos teisėjo įgaliojimų trukmės garantijomis, tik taip bus užtikrinamas teisėjo nepriklausomumo principas³².

Konstituciniai teisėjo *įgaliojimų nutrūkimo pagrindai* (taip pat ir skyrimo į pareigas tvarka) skiriasi atsižvelgiant ne tik į skirtingas teismų sistemas, bet ir į tos pačios, t. y. bendrosios kompetencijos teismų sistemos, ypatumus. Bendrosios kompetencijos teismų sistemos teisėjai yra skiriami ir atleidžiami iš pareigų skirtingai (Konstitucijos 112 straipsnis), išskirtini Aukščiausiojo Teismo ir Apeliacinio teismo pirmininkai ir teisėjai, jų skyrimo ir atleidimo iš pareigų tvarka, nustatyta Konstitucijoje yra sudėtingesnė. Pagal Konstitucijos 112 straipsnio 2 dalį Aukščiausiojo Teismo teisėjus skiria ir atleidžia Seimas Respublikos Prezidento teikimu; pagal šio straipsnio 3 dalį Apeliacinio teismo teisėjus skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas Seimo pritarimu. Bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų skyrimo ir atleidimo (išskyrus pašalinimą iš pareigų apkaltos tvarka) procese dalyvauja Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodyta speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija. Teismų įstatyme³³ reglamentuojama konstitucinės teisėjų savivaldos institucijos – Teisėjų tarybos sudarymo tvarka ir kompetencija.

31 Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas.

32 Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas buvo priimtas byloje Nr. 27/94 pagal pareiškėjo – 1/5 Seimo narių grupės prašymą ištirti 1994 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitiktį Konstitucijos 111, 115, 116 straipsniams, 69 straipsnio 3 daliai.

Šioje konstitucinės justicijos byloje Konstitucinis Teismas susidūrė su vykdomos teismų reformos padariniais: vykdant teismų sistemos reformą, 1994 m. gegužės 31 d. buvo priimtas naujas Teismų įstatymas, o 1994 m. birželio 15 d. – kitas įstatymas, pagal kurio nuostatas veikiantis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas turėjo būti panaikinamas, o jo veikla ir šio teismo teisėjų įgaliojimai nutraukiami 1994 m. gruodžio 31 d. Spręsdamas šio teismo teisėjų įgaliojimų nutraukimo klausimą Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Aukščiausiojo Teismo likvidavimas ir funkcijų pasikeitimas yra netapatūs reiškiniai, jų teisiniai padariniai skirtingi. Aiškindamas Konstitucijos 115 straipsnyje nustatytus teisėjų atleidimo pagrindus jis priėjo prie išvados, kad teisėjų įgaliojimai negalėjo būti nutraukiami nepasibaigus jų kadencijai, išskyrus minėtame Konstitucijos straipsnyje nurodytus pagrindus, todėl pripažino ginčijamą įstatymo nuostatą prieštaraujančia Konstitucijai (jos 115 straipsnio 2 punktui). Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teisėjo nepriklausomumas turi būti realiai garantuojamas, taip pat garantuojant ir teisėjo įgaliojimų trukmę.

33 Teismų įstatymo III skirsnis, *Teisėjų taryba. Įstatymas paskelbtas: Žin. 1994, Nr. 46-851, i. k. 09410101STA0001-480; Nauja įstatymo redakcija nuo 2002-05-01: Nr. IX-732, 2002-01-24, Žin., 2002, Nr. 17-649 (2002-02-20).*

Konstitucinio Teismo pirmininkas ir teisėjai yra ir skiriami, ir atleidžiami iš pareigų skirtinga, nei kad kitų teismų sistemų teisėjai, tvarka (Konstitucijos 103 straipsnio 1, 2 dalys). Jų skyrimo (ir pašalinimo iš pareigų apkaltos tvarka) procese Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodyta speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija Teisėjų taryba nedalyvauja³⁴. Pagal Konstituciją ji apskritai neturi jokių įgaliojimų priimti kokius nors sprendimus, susijusius su Konstitucinio Teismo teisėjų skyrimu³⁵.

Pažymėtina, kad *atleidimo iš pareigų kaip teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindas* gali būti įvairus, pagal Konstitucijos 115 straipsnio nuostatas³⁶ teisėjas gali būti atleidžiamas iš pareigų savo noru (115 str. 1 p.), pasibaigus įgaliojimų laikui arba sulaukus įstatyme nustatyto pensinio amžiaus (115 str. 2 p.), dėl sveikatos būklės (115 str. 3 p.), išrinkus į kitas pareigas arba jo sutikimu perkėlus į kitą darbą (115 str. 4 p.), savo poelgiu pažėminus teisėjo vardą (115 str. 5 p.); kai įsiteisėja apkaltinamasis teismo nuosprendis (115 str. 6 p.).

Pagal Konstitucijos 108 straipsnį Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimai nutrūksta, *inter alia*, kai: pasibaigia įgaliojimų laikas (108 str. 1 p.); jis miršta (108 str. 2 p.); atsistatydina (108 str. 3 p.); negali eiti savo pareigų dėl sveikatos būklės (108 str. 4 p.); Seimas jį pašalina apkaltos proceso tvarka (108 str. 5 p.).

Konstitucinės teisėjo *įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjo nepriklausomumo garantijos* ypač aktualios, kai siekiama *nutraukti teisėjo įgaliojimus*, atleisti (pašalinti) teisėją iš pareigų dėl neigiamai vertinamų teisėjo vykdomų įgaliojimų. Vienas tokių įgaliojimų nutrūkimo pagrindų – jei teisėjas kaltinamas šiurkščiai pažeidęs Konstituciją, sulaužęs priesaiką, taip pat paaiškėjęs, jog padarytas nusikaltimas, – teisėjo *pašalinimas iš pareigų apkaltos proceso tvarka* (Konstitucijos 74, 108, 116 straipsniai). Ji gali būti taikoma, *inter alia*, Konstitucinio Teismo Pirmininkui ir teisėjams, Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkams ir teisėjams³⁷.

34 Konstitucinis Teismas 2005 m. birželio 2 d. nutarime suformulavo doktriną, pagal kurią Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodyta speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija apskritai neturi jokių įgaliojimų priimti kokius nors sprendimus, susijusius su Konstitucinio Teismo teisėjų skyrimu (Konstitucinio Teismo 2005 m. birželio 2 d. nutarimas).

35 Konstitucinio Teismo 2005 m. birželio 2 d. nutarimas.

36 Teisėjų atleidimo iš pareigų pagrindai yra nustatyti Konstitucijos 115 straipsnyje. Šiame straipsnyje nustatyta, kad „Lietuvos Respublikos teismų teisėjai atleidžiami iš pareigų įstatymo nustatyta tvarka šiais atvejais: 1) savo noru; 2) pasibaigus įgaliojimų laikui arba sulaukę įstatyme nustatyto pensinio amžiaus; 3) dėl sveikatos būklės; 4) išrinkus į kitas pareigas arba jų sutikimu perkėlus į kitą darbą; 5) kai savo poelgiu pažėmino teisėjo vardą; 6) kai įsiteisėja juos apkaltinę teismų nuosprendžiai“.

37 Pagal Konstitucijos 74 straipsnį apkalta gali būti taikoma ne tik Konstitucinio Teismo, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo pirmininkams ir teisėjams, bet ir Respublikos Prezidentui ir Seimo nariams.

Konstitucijoje minimi ir kiti teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindai, be kita ko, siejami su neigiamu teisėjo įgaliojimų vykdymo vertinimu – *teisėjo atleidimas iš pareigų savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą* (Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktas), Konstitucijos 115 straipsnio 6 punkte taip pat nustatyta, kad teisėjai atleidžiami iš pareigų, *kai įsiteisėja juos apkaltinęs teismo nuosprendis*. Pažymėtina, kad šiame Konstitucijos straipsnyje įvardyti teisėjo atleidimo pagrindai (atvejai) taikytini tik bendrosios kompetencijos (taip pat administracinių teismų) teisėjams. Šie teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindai ir pats atleidimo procesas turi panašumų, formaliai vertinant, nusikaltimo padarymas visada bus vertinamas ir kaip poelgis, žeminantis teisėjo vardą. Pats sudėtingiausias teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindas ir procesas – *teisėjo pašalinimas iš pareigų apkaltos proceso tvarka* skiriasi visais aspektais, taip pat ir padariniais, nors apkaltos pagrindai (turinys) iš esmės apima ir teisėjo vardo pažeminimą.

Taigi, bendrosios kompetencijos teismų teisėjų ir pirmininkų, atsižvelgiant į teismų instancines grandis, atleidimo iš pareigų konstituciniai pagrindai gali būti skirtingi – *teisėjo pašalinimas iš pareigų apkaltos proceso tvarka* ir *teisėjo atleidimas iš pareigų savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą*, taip pat ir įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui.

Konstitucinio Teismo Pirmininkas ir teisėjas *gali būti pašalintas iš pareigų tik apkaltos proceso tvarka* esant Konstitucijoje įvardytam apkaltos pagrindui (pagrindams), kuris, manytina, turėtų apimti ir poelgius, žeminančius teisėjo vardą.

Taigi, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo pirmininkų ir teisėjų įgaliojimai esant nepalankiam teisėjų įgaliojimų vykdymo vertinimui gali būti nutraukiami skirtingais pagrindais: *pašalinus iš pareigų apkaltos proceso tvarka* (Konstitucijos 74, 116 straipsniai), *atleidus iš pareigų savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą* (Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktas); taip pat ir įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui (Konstitucijos 115 straipsnio 6 punktas). Šie įgaliojimų nutrūkimo pagrindai skiriasi ne tik turiniu, bet ir proceso tvarka bei padariniais, todėl ypač svarbu, kokiais atvejais šie skirtingi Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkų ir teisėjų įgaliojimų nutrūkimo pagrindai turėtų būti taikomi, kokie konstituciniai imperatyvai kyla atsakingoms valstybės valdžios institucijoms inicijuojant jų atleidimo ar pašalinimo iš pareigų procesą.

Konstitucinis Teismas 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime, aiškindamas Konstitucijos 115 straipsnyje minimą Seimo prerogatyvą nustatyti teisėjų atleidimo iš pareigų pagrindus įstatymu (Teismų įstatymu), pabrėžė, kad visais atvejais turi būti paisoma teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo, nekaltumo prezumpcijos, tinkamo teisinio proceso reikalavimų, kitų Konstitucijoje įtvirtintų imperatyvų³⁸, jų turi būti paisoma ir pašalinant iš pareigų teisėją apkaltos proceso tvarka.

38 Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

Šiame nutarime pabrėžiama ir tai, kad Konstitucijoje įtvirtintas teisėjų įgaliojimų nutrūkimo pagrindų sąrašas yra baigtinis ir negali būti išplėstas įstatymais ar kitais teisės aktais.

III. Teisėjo atleidimas iš pareigų savo poelgiu pažėminus teisėjo vardą kaip konstitucinis teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindas ir jo santykis su apkalta

Apkalta yra vienintelis procesas, kurio metu gali būti nutraukiami Konstitucinio Teismo Pirmininko ir teisėjų įgaliojimai, juos pašalinant iš pareigų. Kitų apkaltos subjektų – Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkų ir teisėjų įgaliojimai gali būti nutraukiami ne tik apkaltos proceso tvarka, bet ir Konstitucijos 115 straipsnyje numatytais pagrindais – *savo poelgiu pažėminus teisėjo vardą* ar įsiteisėjus apkaltinamajam nuosprendžiui. Tai, kad Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkai ir teisėjai gali būti atleidžiami iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu – savo poelgiu pažėminus teisėjo vardą, Konstitucinis Teismas pasisakė dar 2006 m. gegužės 9 d. nutarime, sprendžiamas kitus su teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumu – teisėjo įgaliojimų pratėsimu – teisėjui sulaukus 65 metų klausimus, taip pat formuodamas Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje numatytos specialios teisėjų institucijos doktriną. Nei minėtame, nei kituose Konstitucinio Teismo aktuose minėtų teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindų santykis nebuvo atskleistas, nors ir apkaltos konstitucinis institutas ir Konstitucijos 115 straipsnyje numatytais teisėjo atleidimo pagrindais – savo poelgiu pažėminus teisėjo vardą buvo plačiai analizuojami gausioje Konstitucinio Teismo doktrinoje. Taigi, sprendžiamas 2022 m. balandžio 15 d. konstitucinės justicijos bylą, Konstitucinis Teismas susidūrė su būtinybe paaiškinti šių konstitucinių teisėjo įgaliojimų nutrūkimo pagrindų santykio klausimą, sprendžiant atitinkamų Respublikos Prezidento dekretų ir Seimo nutarimų konstitucingumą dėl Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų atleidimo iš pareigų.

Konstitucinio Teismo aktuose konstitucinė apkaltos doktrina buvo formuluojama atskleidžiant politikų – Respublikos Prezidento, Seimo narių konstitucinės atsakomybės klausimus³⁹. Konstitucinis Teismas *konstitucinį apkaltos institutą* vertina kaip vieną iš viešos demokratinės kontrolės formų⁴⁰, apkaltos proceso tikslas – išspręsti Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytų asmenų konstitucinės atsakomybės klausimą. Konstituciniams *teisėjo pašalinimo iš pareigų pa-*

39 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimai, 2010 m. spalio 27 d., 2004 m. kovo 31 d., 2014 m. birželio 3 d., 2017 m. gruodžio 19 d. išvados.

40 *Inter alia*, 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, 2010 m. spalio 27 d. išvada, 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas.

grindams priskirtini Konstitucijos 74 straipsnyje numatyti pagrindai: šiurkštus Konstitucijos pažeidimas, priesaikos sulaužymas, šie pagrindai kaip, *inter alia*, formuluojama KT doktrinoje⁴¹ paprastai sutampa, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas.

Remiantis Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktu teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindas *poelgis, žeminantis teisėjo vardą*, ankstesniuose Konstitucinio Teismo aktuose buvo aiškinamas, sprendžiant žemesnės grandies teisėjų atleidimo klausimus. Formuluotė *poelgis, žeminantis teisėjo vardą*, buvo plačiai aiškinama ir turinio, ir tokio poelgio konstatavimo aspektu. Ir nors Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime⁴², interpretuojant teisėjo vardą pažeminančio poelgio sampratą, jos turinys buvo siejamas su teisėjo profesine veikla⁴³, vėliau, *inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime, ši formuluotė buvo aiškinaama ir kaip apimanti veiklą, kuri nėra susijusi su teisėjo pareigomis⁴⁴, teisėjams turi būti keliami ir itin dideli *etinio bei moralinio pobūdžio reikalavimai, jų reputacija turi būti nepriekaištinga*⁴⁵.

Konstitucinis Teismas 2007 m. sausio 16 d. nutarime Konstitucijos 115 straipsnio 5 ir 6 punktuose nustatytus teisėjo atleidimo pagrindus vertino kaip susijusius, nes teisėjas gali būti atleistas iš pareigų, jeigu savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, nepriklausomai nuo to, ar teisėjo vardą žeminantis poelgis vėliau teismo yra įvertinamas kaip nusikalstama veika ir ar atitinkamas apkaltinamasis teismo nuosprendis įsiteisėja⁴⁶.

Ypač plačiai Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte numatytas teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindas analizuojamas Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. sprendime⁴⁷, Konstitucinis Teismas formuluotę „teisėjo vardą pažeminantis poelgis“ vertino ir kaip *neturinčią baigtinio poelgių sąrašo*. Ir nors pagal Konstituciją įstatymų leidėjas, taip pat teisėjų savivaldos institucijos turi diskreciją nustatyti, kokie teisėjo poelgiai priskirtini prie tokių, kuriais pažeminamas teisėjo vardas, nei įstatymų, nei teismų savivaldos institucijų sprendimu negali būti nustatytas

41 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2010 m. spalio 27 d., 2014 m. birželio 3 d. išvados.

42 Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas.

43 Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime Konstitucinis Teismas tokį poelgį siejo su teismų administravimu, teisėjų veiklos vertinimu ar (ir) instancine tvarka nustatomais teisėjų konkrečiose bylose padarytais akivaizdžiai aplaidžiais procesiniais ir (ar) kitokiais teisingumo vykdymo pažeidimais, taip pat klaidomis, nesuderinamomis su aukšto profesionalumo, aukštos dalykinės kvalifikacijos reikalavimu; teisėjai turi saugoti savo profesijos garbę ir prestižą.

44 Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai, pakartota 2022 m. balandžio 15 d. nutarime.

45 Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas, 2013 m. liepos 3 d. sprendimas.

46 Šios nuostatos buvo pakartotos 2022 m. balandžio 15 d. nutarime.

47 Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. sprendimas.

koks nors išsamus (baigtinis) poelgių, kuriais teisėjas pažemina teisėjo vardą, sąrašas; ar teisėjo poelgis yra toks, kuriuo pažeminamas teisėjo vardas, kiekvieną kartą turi būti sprendžiama įvertinus visas su tuo poelgiu susijusias ir turinčias reikšmės bylai aplinkybes; teisėjo, *savo poelgiu pažeminusio teisėjo vardą*, atleidimas iš pareigų vertinamas kaip *griežčiausia drausminės atsakomybės priemonė*. Šią priemonę taikant konstitucinei specialiai teisėjų savivaldos institucijai⁴⁸ numatytas ypatingas vaidmuo.

Taigi, konstitucinis teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindas *poelgis, pažeminantis teisėjo vardą*, vertinamas kaip *griežčiausia drausminės atsakomybės priemonė*, apimanti ne tik teisėjo elgesį, kuriuo jis teisėjo vardą pažemino vykdydamas savo, kaip teisėjo, įgaliojimus, bet ir teisėjo vardą žeminantį elgesį, nesusijusį su teisėjo įgaliojimų vykdymu; negali būti nustatomas išsamus tokių poelgių sąrašas, kiekvieną kartą teisėjo poelgis turi būti teisėjų savivaldos institucijos visapusiškai vertinamas, ir jis gali būti taikomas nelaukiant, kol teismas priims apkaltinamąjį nuosprendį, jeigu dėl tokios veikos yra pradėtas ikiteisminis tyrimas.

Pažymėtina, kad konstitucinė doktrina, aiškinanti *teisėjo poelgi, žeminantį teisėjo vardą*, buvo plėtojama sprendžiant žemesnės grandies teisėjų drausminės atsakomybės klausimus, jiems apkalta netaikoma. Taigi, kaip minėta, Konstitucinis Teismas, priimdamas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimą konstitucinės justicijos byloje susidūrė su poreikiu aiškinti Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindus ir jų santykį.

Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarime aiškinant Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte numatytą teisėjo atleidimo pagrindą, atsižvelgiama ir į anksčiau formuluotą doktriną, kartu pabrėžiama, kad *poelgis, žeminantis teisėjo vardą*, kaip teisėjo įgaliojimų nutrukimo pagrindas *gali sutapti ir su konstituciniais apkaltos pagrindais*, nes Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo teisėjų veiksmai gali būti vertinami ir kaip teisėjo vardą žeminantis poelgis, ir kaip galimas šiurkštus Konstitucijos pažeidimas, priesaikos sulaužymas, atsižvelgiant į tai, kad Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte ir jos 74, 116 straipsniuose yra įtvirtinti atskiri, t. y. savarankiški⁴⁹. Tačiau, nesuformulavus aiškių tokių teisėjo įgaliojimų nutrau-

48 Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad teisminės valdžios visavertiskumas ir nepriklausomumas suponuoja jos *savireguliaciją ir savivaldą*, kuri apima, *inter alia*, teismų darbo organizavimą, teisėjų profesinio korpuso veiklą (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2022 m. balandžio 15 d. nutarimai, 2014 m. kovo 10 d. sprendimas), dalyvavimą priimančiam sprendimams dėl teisėjų karjeros (Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. ir 2022 m. balandžio 15 d. nutarimai).

49 Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime pažymi, kad tais atvejais, kai Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo teisėjo veiksmai gali būti vertinami ir kaip teisėjo vardą žeminantis poelgis, ir kaip galimas šiurkštus Konstitucijos pažeidimas, priesaikos sulaužymas, atsižvelgiant į tai, kad Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte ir jos 74, 116 straipsniuose yra įtvirtinti

kimo pagrindų atskyrimo kriterijų, apkaltos proceso iniciatyva paliekama Seimo diskrecijai⁵⁰, kaip kad pažymi Konstitucinis Teismas, gavęs atitinkamą Respublikos Prezidento dekretą, Seimas turi įgaliojimus inicijuoti apkaltos procesą pagal Konstitucijos 74, 116 straipsnius dėl šiurkštaus Konstitucijos pažeidimo, priesaikos sulaužymo, kad pašalintų tokį teisėją iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Taigi, neformuluojant konkrečių iš Konstitucijos kylančių imperatyvų apkaltos iniciatyva paliekama laisvai Seimo nuožiūrai.

Apkaltos – ypatingos parlamentinės procedūros – institutas, konstitucinės sankcijos – pašalinimo iš pareigų taikymas, *inter alia*, Aukščiausiojo Teismo pirmininkui ir teisėjams, Apeliacinio teismo pirmininkui ir teisėjams, yra viena iš valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos savisaugos priemonių, toks jos gyvimosi nuo minėtų aukščiausių valstybės valdžios pareigūnų, nepaisančių Konstitucijos ir teisės, būdas; konstitucinė apkaltos proceso paskirtis nėra apsaugoti, *inter alia*, Aukščiausiojo Teismo ir Apeliacinio teismo teisėjus, kurie savo veiksmais diskredituoja teisminę valdžią ir dėl to praranda piliečių pasitikėjimą, nuo atsakomybės jiems taikymo⁵¹. Nors apkaltos institutas kitų valstybių konstitucijose paprastai yra dažniausiai numatomas kaip politikų ir visų pirma respublikos prezidento konstitucinės atsakomybės priemonė, kai kuriose konstitucijose, pavyz-

tinti atskiri, t. y. savarankiški, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo pirmininkų ir teisėjų atleidimo iš pareigų pagrindai, šių teisėjų įgaliojimai gali būti nutraukiami arba Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu dėl to, kad teisėjas savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, arba Konstitucijos 116 straipsnyje nurodytu pagrindu dėl to, kad teisėjas šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką.

- 50 2022 m. balandžio 15 d. nutarime Konstitucinis Teismas aiškino, kad Respublikos Prezidentas Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte nustatytu pagrindu turi įgaliojimus kreiptis į Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodytą specialią įstatymo numatytą teisėjų instituciją patarimo dėl teisėjo atleidimo (dėl teikimo Seimui atleisti iš pareigų Aukščiausiojo Teismo teisėją, kreipimosi į Seimą pritarimo dėl Apeliacinio teismo teisėjo atleidimo iš pareigų, savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą) ir, gavęs tokį patarimą, priimti atitinkamą Respublikos Prezidento dekretą, o Seimas turi įgaliojimus inicijuoti apkaltos procesą pagal Konstitucijos 74, 116 straipsnius dėl šiurkštaus Konstitucijos pažeidimo, priesaikos sulaužymo, kad pašalintų tokį teisėją iš pareigų apkaltos proceso tvarka.
- 51 2022 m. balandžio 15 d. nutarime Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad konstitucinis apkaltos instituto ir jo taikymo, *inter alia*, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo pirmininkams ir teisėjams tikslas yra apsaugoti Tautą nuo Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytų aukštesnės grandies teismų teisėjų veikimo ne Tautos ir Lietuvos valstybės, bet savo asmeniniais ar grupiniais interesais, nuo jų naudojimosi savo statusu savo arba kitų asmenų naudai gauti, nepaisant Konstitucijos ir teisės, kai jiems nebeleidžiama eiti pareigų, nes jie savo veiksmais ne tik pažemino teisėjo vardą, bet ir šiurkščiai pažeidė Konstituciją (atsižvelgiant į tai, kad šiurkštus Konstitucijos pažeidimas kartu yra ir priesaikos sulaužymas, – ir sulaužė priesaiką); taigi konstitucinė apkaltos proceso paskirtis nėra apsaugoti, *inter alia*, Aukščiausiojo Teismo ir Apeliacinio teismo teisėjus, kurie savo veiksmais diskredituoja teisminę valdžią ir dėl to praranda piliečių pasitikėjimą, nuo atsakomybės jiems taikymo.

džiui, JAV 1787 m. konstitucijoje, tai ir teisėjams taikomas konstitucinės atsakomybės institutas⁵².

Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų atleidimas iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu ir apkaltos proceso tvarka (Konstitucijos 74, 116 straipsniai) yra politinių institucijų inicijuojami teisiniai procesai, kurie skiriasi ne tik teisėjo atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindais ir tvarka, bet ir padariniais.

Atleidžiant Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjus (ar Seimui pritariant dėl tokio atleidimo) iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu, šiame procese dalyvauja Respublikos Prezidentas, Teisėjų taryba, Seimas. Seimas pagal atitinkamas Seimo statuto nuostatas⁵³ slaptu balsavimu priima nutarimą, kuriam priimti pakanka daugumos posėdyje dalyvaujančių Seimo narių. Atleidus teisėją šiuo pagrindu kokių nors papildomų konstitucinių apribojimų nekyla, be abejo, nepriekaištingos reputacijos reikalavimo toks asmuo kurį laiką neatitiktų.

Apkaltos procese dalyvaujant Seimui, Konstituciniam Teismui, Seimas, sulaukęs Konstitucinio Teismo išvados, slaptai balsuoja ir tik 3/5 balsų dauguma gali *pašalinti teisėją iš pareigų*. Apkalta, kaip teisėjo pašalinimo iš pagrindų procesas, apima ne tik sudėtingesnes procedūras, bet ir sunkesnius padarinius. Konstitucinis Teismas dar 2004 m. gegužės 25 d. nutarime išaiškino, kad dėl šiurkštaus Konstitucijos pažeidimo ir priesaikos sulaužymo apkaltos proceso tvarka pritaikytos konstitucinės sankcijos (konstitucinės atsakomybės) turinį sudaro ir asmens, šiurkščiai pažeidusio Konstituciją, sulaužiusio priesaiką, pašalinimas iš pareigų, ir iš to išplaukiantis draudimas tokiam asmeniui ateityje eiti tokias Konstitucijoje numatytas pareigas, kurias asmuo gali pradėti eiti tik po to, kai duoda Konstitucijoje numatytą priesaiką. Teisių ribojimai pakito, pakeitus Konstitucijos 74 straipsnio nuostatas⁵⁴, asmuo, kurį Seimas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalino iš einamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, gali eiti Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra

52 Plačiau žr.: Aziz Z. Huq, Tom Ginsburg & David E. Landau, „The Uses and Abuses of Presidential Impeachment“, (2019). Working Paper University of Chicago Public Law Working Paper Series. <https://www.law.uchicago.edu/node/84546>

53 Lietuvos Respublikos Seimo Statutas. 1994 m. vasario 17 d. Nr. I-399 (*Nauja Statuto redakcija nuo 1999-02-01: Nr. VIII-1000, 1998 12 22, Žin., 1999, Nr. 5-97 (1999 01 13)*). Straipsniai 113; 115; 2039(1).
Pažymėtina, kad Seimo statuto atitinkamų straipsnių 203 (1) nuostatose nėra reglamentuojamas Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų atleidimo pagrindas – savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą. Manytina, ateityje atitinkamos Statuto straipsnių nuostatos turėtų būti papildomos ir Konstitucijos 115 straipsnio 5 ir 6 punkte numatyti teisėjų atleidimo pagrindai taip pat turėtų būti nurodomi.

54 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio pakeitimo įstatymas. 2022 m. balandžio 21 d. Nr. XIV-1029.

susijusi su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, kai nuo Seimo sprendimo, kuriuo jis buvo pašalintas iš einamų pareigų ar panaikintas jo Seimo nario mandatas, yra praėję ne mažiau kaip dešimt metų“. Net ir pakeitus Konstituciją, pasekmės asmeniui, apkaltos proceso metu pašalintam iš pareigų apkaltos proceso tvarka, yra daug sunkesnės, nei kad atleidžiant asmenį iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio (5 p.) nuostatų pagrindais. Taigi apkaltos proceso tvarka iš pareigų pašalintas teisėjas patirs kur kas daugiau ribojimų.

Pažymėtina, kad, atleidžiant teisėją ir Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu, ir apkaltos proceso tvarka pašalinant teisėją iš pareigų – galutinį sprendimą (atitinkamą individualų teisės aktą) slaptu balsavimu, kad ir skirtinga reikalingų balsų dauguma, priima Seimas, ir jo sprendimas abiem atvejais gali būti ne tik pritariantis teisėjo atleidimui iš pareigų, bet ir skirtingas, nepritariantis. Šiame kontekste prisimintinas ir Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas⁵⁵, kuriame Konstitucinis Teismas turėjo aiškinti iš Konstitucijos kylančią Seimo narių pareigą priimti su Konstitucija suderinamus sprendimus, kai Seimas nepriėmė sprendimo atleisti Aukščiausiojo Teismo pirmininką, pasibaigus jo, kaip pirmininko, įgaliojimams.

Vertinant Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimą, akivaizdu, kad 2006 m. doktrinos nuostata, pagal kurią Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkams ir teisėjams gali būti taikomas pagal Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktą numatytas atleidimo iš pareigų pagrindas, nepakito. Tačiau 2022 m. balandžio 15 d. nutarime Konstitucinis Teismas formuluoja prieštarigus argumentus⁵⁶. Kaip antai,

55 Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 15 d. sprendime pabrėžiama, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Seimui įgyvendinant konstitucinius įgaliojimus, susijusius su Aukščiausiojo Teismo pirmininko (ar šio teismo skyriaus pirmininko) atleidimu pasibaigus įstatymu nustatytam jo įgaliojimų laikui (kadencijai), ir tuo klausimu Seimo posėdyje priimant atitinkamą individualų teisės taikymo aktą Seimo nariams kyla priedermė veikti taip, kad Seimas galėtų įgyvendinti iš Konstitucijos kylantį reikalavimą atleisti Aukščiausiojo Teismo pirmininką (ar šio teismo skyriaus pirmininką) pasibaigus įstatymo nustatytam jo įgaliojimų laikui; priešingu atveju būtų nukrypta nuo iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 112 straipsnio 2 dalies, 115 straipsnio 2 punkto kylančių imperatyvų, konstitucinio teisinės valstybės principo, o Seimo nario mandatas būtų naudojamas nepaisant iš Konstitucijos ir Seimo nario priesaikos kylančių reikalavimų.

56 Šiame nutarime Konstitucinis Teismas plačiai interpretavo ir teisėjų *vienodo teisėjo statuso principą*, kuris ankstesnėje Konstitucinio Teismo doktrinoje pagrįstai buvo aiškinamas interpretuojant Konstitucijos 109 straipsnio nuostatas, tapatinamas su vykdančio teisingumą teisėjo nepriklausomumo, savarankiškumo garantijomis, sprendžiant bylas, bet ne su teisėjo atsakomybės klausimais (*inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d., 2010 m. birželio 29 d., 2011 m. vasario 14 d. nutarimai, 2014 m. kovo 10 d. sprendimas). Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime teisėjo vienodo statuso sampratą taikė plačiau, interpretuodamas šį statusą ir kaip apimančią pareigą vienodai vertinti teisėjo poelgį, kuriuo buvo pažemintas teisėjo vardas, kaip vienodą teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindą. Abejotina, ar šiuo atveju vertėjo lyginti skirtingų teismų teisėjų atleidimo iš pareigų procesą – apkaltą ir teisėjo atleidimą iš pareigų pagal Konstitucijos 115 (5 p.) straipsnio nuostatas, nes ne tik dėl apkaltos proceso, bet ir Seimui slaptai balsuojant dėl nutarimo atleisti (ar pritari dėl atleidimo) teisėją iš pareigų – situacija gali būti skirtinga. Nepritarume ir vertinimui,

jeigu teisėjo poelgis, kuriuo pažeminamas teisėjo vardas, gali nesutapti su apkaltos pagrindais, nes, manytina, apkaltos procese nebus Konstitucinio Teismo įvertintas kaip šiurkštus Konstitucijos pažeidimas ar priesaikos sulaužymas, teisėjas nebus pašalintas iš pareigų, ir tai neatitiks teisėjų vienodo statuso principo, nes žemesnių (ir specializuotų) teismų teisėjai galėtų būti pagal Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktą tokiu pat pagrindu atleidžiami iš pareigų, abejotume, kad atsakomybę taikant šis principas apskritai gali būti formuluojamas.

Esminis tokio, manytina, perteklinio hipotetinės situacijos aiškinimo trūkumas taip pat yra tai, kad Konstitucinis Teismas nieko nepaaiškina, o kaip bus sprendžiama konstitucinė atsakomybė Konstitucinio Teismo teisėjo ar pirmininko, savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą, jie gali būti pašalinti iš pareigų tik apkaltos proceso tvarka. Aukščiausiųjų teismų teisėjų skiriasi ne tik įgaliojimai, bet ir jų atsakomybė, jiems gali būti taikomi ne tik aukštesni reikalavimai, siekiant karjeros, bet ir skirtis griežčiausios drausminės atsakomybės taikymas.

Vertinant Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarime išsakytus motyvus, galėtume manyti, kad apkaltos procesas, taikytinas teisėjams, gali tapti išskirtiniu Konstitucinio Teismo pirmininko ir teisėjų pašalinimo iš pareigų pagrindu, kadangi, manytina, kad ateityje Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkai ir teisėjai – apkaltos subjektai Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. formuojamos doktrinos pagrindu bus atleidžiami iš pareigų kaip *savo poelgiu pažeminę teisėjo vardą* Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu. Šis pagrindas, konkuruojantis su apkaltos pagrindais, neretai ir juos apimantis, turbūt taps pagrindiniu, nesivarginant pradėti sudėtingą apkaltos procesą, pasitikint specialios teisėjų institucijos – Teisėjų tarybos patarimu. Konstitucinis Teismas, nepasakęs, kad apkalta šiuo atveju nebūtina⁵⁷, paliko tai politikų diskrecijai, nesuformavo aiškių kriterijų, kokiais atvejais apkalta kaip teisėjo įgaliojimų nutraukimo pagrindas yra būtinas ir iš Konstitucijos kylantis teisėjo įgaliojimų nutraukimo imperatyvas. Tikėtina, kad ateityje Konstitucinio Teismo formuojama doktrina bus tikslinama, nepaliekant erdvės tokioms abejonėms.

kad teisėjo poelgis, kuriuo, politinės institucijos – Seimo, manymu, buvo pažemintas teisėjo vardas, tais atvejais, kai Konstitucinis Teismas apkaltos procese priimdamas atitinkamą išvadą jo kaip sudarančio apkaltos pagrindą nevertintų, ir apkaltos procesas būtų nutrauktas, reikštų skirtingą teisėjo teisinio statuso vertinimą. Galbūt tokiu būdu būtų formuojami precedentai, į kuriuos būtų atsižvelgta ir inicijuojant teisėjų atleidimą pagal Konstitucijos 115 str. 5 p. O ir atsižvelgiant į jau anksčiau Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 9 d. suformuotą doktriną, Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjai gali būti atleidžiami iš pareigų pagal Konstitucijos 115 str. 5 p.

57 Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime aiškina, kad Respublikos Prezidento teikimas Seimui atleisti iš pareigų Aukščiausiojo Teismo teisėją arba pritarti Apeliacinio teismo teisėjo atleidimui iš pareigų, savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą, pagal Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktą neužkerta kelio Seimui inicijuoti apkaltos procesą pagal Konstitucijos 74, 116 straipsnius ir pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka už šiurkštą Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar paaiškėjus, kad padarytas nusikaltimas.

Apkalta gali būti matoma ir kaip *alternatyvi* teisėjų atleidimo procedūra⁵⁸, tais atvejais, kai Respublikos Prezidentas neinicijuoja Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų pirmininkų ir teisėjų atleidimo Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu dėl įvairių priežasčių, taip pat ir tuo atveju, kai nesulaukia Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje numatytos specialios teisėjų institucijos – Teisėjų tarybos, patarimo atleisti teisėją iš pareigų. Seimas gali savarankiškai inicijuoti apkaltos procesą, ir šiuo atveju ne Teisėjų tarybos, o Konstitucinio Teismo išvada vaidins lemiantį vaidmenį.

Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarime plėtojant Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte numatytą teisėjo atleidimo pagrindą doktriną, buvo toliau vystomas ir *konstitucinės specialios teisėjų institucijos* – Teisėjų tarybos, kaip garantuojančios teismų nepriklausomumą, vaidmuo, sprendžiant teisėjų atleidimo iš pareigų klausimus, vertinant teisėjo *poelgius, žeminančius teisėjo vardą*. Jos vaidmuo tampa dar reikšmingesnis, sprendžiant teisėjų atleidimo iš pareigų klausimus. Kadangi nei Respublikos Prezidentas, kreipęsis į Teisėjų tarybą patarimo, nei Seimas, sprenddamas teisėjo atleidimo iš pareigų klausimus, negali iš naujo vertinti, ar tam tikras teisėjo poelgis (veika) buvo, ir spręsti, ar juo buvo pažemintas teisėjo vardas⁵⁹, Teisėjų institucija įgyja daug platesnį teisėjų įgaliojimų neliečiamumo garantijos apsaugos vaidmenį, kuris ją artina ir prie kvaziteisminės institucijos vaidmens.

Teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo Konstitucinio Teismo doktrinoje, kaip minėta, vertinama kaip absoliuti, ji yra ir esminė teisėjo įgaliojimų neliečiamumo garantija. Ir nors šis teisės aspektas nėra akcentuojamas Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. sprendime, vis dėlto nuoroda į teisėjo teisių teisminę gynybą yra minima, vertinant teisėjo galimybes skusti Teisėjų tarybos aktų teisėtumą⁶⁰.

Teisėjų įgaliojimų nutraukimas yra politinių institucijų inicijuojamas ir tam tikra apimtimi vykdomas procesas, todėl itin svarbu, kad ir Teisėjų taryba, paisyda-

58 Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime pažymėjo ir tai, kad jeigu Respublikos Prezidentas neinicijuotų teisėjo, savo poelgiu pažeminusio teisėjo vardą, atleidimo procedūros, tai galėtų padaryti Seimo nariai, inicijuodami teisėjo pašalinimą iš pareigų apkaltos proceso tvarka, ir atvirkščiai.

59 Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime pabrėžė, kad jeigu „Respublikos Prezidentas ar Seimas galėtų iš naujo vertinti, ar tam tikras teisėjo poelgis (veika) buvo, ir spręsti, ar juo buvo pažemintas teisėjo vardas, jie perimtų ar pasisavintų specialios teisėjų institucijos konstitucinius įgaliojimus. Kartu tai reikštų, kad Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje nurodyta *speciali teisėjų institucija*, kuri sudaroma vien profesiniu pagrindu, nėra atsvara Respublikos Prezidentui ir Seimui – politinio pobūdžio valstybės valdžios institucijoms – formuojant teisėjų korpusą; toks aiškinimas būtų nesuderinamas ir su konstituciniu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principu, su Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtinta valstybės valdžių pusiausvyra, konstituciniais valdžių padalijimo, atsakingo valdymo principais“.

60 Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime daro nuorodą į Teismų įstatymo nuostatas, kad pagal Teismų įstatymo 90 straipsnio 9 dalį (2013 m. spalio 8 d. redakcija) teisėjas, nesutikdamas su atleidimu iš pareigų, turi teisę per vieną mėnesį nuo atleidimo dienos kreiptis į Vilniaus apygardos teismą; Teisėjų tarybos aktų turinio teisėtumo ir pagrįstumo vertinimas yra bylą dėl teisėjo atleidimo nagrinėjančio teismo kompetencijos dalykas.

ma tinkamo teisinio proceso reikalavimų pritarinama ar nepritardama Respublikos Prezidento nuomonei, inicijuojant teisėjų atleidimą iš pareigų, ir Konstitucinis Teismas, teikdamas atitinkamą išvadą tais atvejais, kai teisėjas Seimo iniciatyva bus šalinamas iš pareigų apkaltos proceso tvarka, išliktų nepriklausomi – nes šios institucijos tampa esmine teisėjo įgaliojimų neliečiamumo garantija, apsaugančia teisėjus nuo politiniais, populistiniais motyvais grindžiamų teisėjo įgaliojimų nutraukimo.

Išvados

1. Konstitucinio Teismo doktrinoje teismo nepriklausomumas ir nešališkumas yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, pasitikėjimo teismu sąlyga. Teisminės valdžios nepriklausomumas suprantamas kaip apimantis ir teismo, kaip teisminės institucijos, ir teisėjo nepriklausomumą. Viena iš svarbiausių teisėjo nepriklausomumo garantijų – jo įgaliojimų trukmės neliečiamumas, lemia ne tik teisėjo karjeros tęstinumą, bet ir tai, kad teisėjų įgaliojimai gali nutrūkti (pasibaigti) įvairiais konstituciniais pagrindais, kurie skiriasi atsižvelgiant ne tik į skirtingas teismų sistemas, bet ir į tos pačios, t. y. bendrosios kompetencijos teismų sistemos, ypatumus, tokių pagrindų sąrašas yra baigtinis ir negali būti išplėstas teisės aktais.

2. Konstitucinės teisėjo *įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijos* yra ypač aktualios, kai teisėjo įgaliojimai nutrūksta *pašalinant teisėją iš pareigų apkaltos proceso tvarka* (Konstitucijos 74, 108, 116 straipsniai) ar atleidžiant teisėją *iš pareigų savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą* (Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktas), taip pat ir įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui (Konstitucijos 115 straipsnio 6 punktas). Teisėjo teisė kreiptis į teismą, ginčijant jo atleidimo iš pareigų teisėtumą, yra viena iš esminių teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjo nepriklausomumo garantijų.

3. Konstitucinis teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindas *poelgis, žeminantis teisėjo vardą*, Konstitucinio Teismo doktrinoje vertinamas kaip *griežčiausia drausminės atsakomybės priemonė*. Šis atleidimo iš pareigų pagrindas yra suprantamas, be kita ko, kaip apimantis teisėjo elgesį, kuriuo jis teisėjo vardą pažemino vykdymas savo, kaip teisėjo, įgaliojimus, taip pat ir teisėjo vardą žeminantį elgesį, nesusijusį su teisėjo įgaliojimų vykdymu; tik teisėjų savivaldos institucija (Teisėjų taryba), visapusiškai įvertinusi teisėjo poelgį, turi įgaliojimus vertinti ir konstatuoti, kad toks teisėjo poelgis yra žeminantis teisėjo vardą ir gali būti pagrindu atleisti teisėją iš pareigų. Šis teisėjo atleidimo pagrindas gali būti taikomas nelaukiant, kol teismas priims apkaltinamąjį nuosprendį, jeigu dėl tokios veikos yra pradėtas ikiteisminis tyrimas. Jis gali sutapti ir su konstituciniais apkaltos pagrindais.

4. Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų atleidimas iš pareigų, savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą (Konstitucijos 115 straipsnio 5 punktas) ar paša-

linimas iš pareigų apkaltos proceso tvarka (Konstitucijos 74, 116 straipsniai) yra politinių institucijų inicijuojami teisiniai procesai, kurie skiriasi ne tik teisėjo atleidimo (pašalinimo) iš *pareigų pagrindais ir tvarka, bet ir padariniais*. Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime, aiškindamas skirtingų Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjų įgaliojimų nutrukimo pagrindų santykį, nesuformulavo aiškių iš Konstitucijos kylančių tokių teisėjo įgaliojimų nutraukimo pagrindų atskyrimo kriterijų, apkaltos proceso iniciatyvą paliekant Seimo diskrecijai.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Europos Sąjungos sutartis <interaktyvus>. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:lt:PDF>

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija <interaktyvus>. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=GA>

Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (1994); Nauja įstatymo redakcija nuo 2002-05-01: Nr. IX-732, 2002-01-24, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 17-649 (2002-02-20); (Suvestinė redakcija nuo 2022-06-30 iki 2022-12-31).

Lietuvos Respublikos Seimo Statutas (1994). Nauja Statuto redakcija nuo 1999-02-01: Nr. VIII-1000, 1998-12-22, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 5-97 (1999-01-13); (Suvestinė redakcija nuo 2022-06-30 iki 2022-12-31).

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas, bylos Nr. 27/94/.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas, bylos Nr. 3/95.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, bylos Nr. 16/98.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas, bylos Nr. 13/2000-14/2000-20/2000-21/2000-22/2000-25/2000-31/2000-35/2000-39/2000-8/01-31/01.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada, bylos Nr. 14/04.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, bylos Nr. 24/04.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, bylos Nr. 51/01-26/02-19/03-22/03-26/03-27/03.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. birželio 2 d. nutarimas, bylos Nr. 10/05.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas, bylos Nr. 33/03.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas, bylos Nr. 13/04-21/04-43/04.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas, bylos Nr. 10/04-12/04-18/04 A.

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutarimas, bylos Nr. 10/04-12/04-18/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas, bylos Nr. 38/04-39/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 17 d. nutarimas, bylos Nr. 16/05.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 20 d. nutarimas, bylos Nr. 13/06.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas, bylos Nr. 13/04-21/04-43/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 30 d. sprendimas, bylos Nr. 13/04-21/04-43/04, 38/04-39/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas, bylos Nr. 06/2008-18/2008-24/2010.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. spalio 27 d. išvada, bylos Nr. 32/2010-33/2010.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. vasario 14 d. nutarimas, bylos Nr. 27/2009-29/2009-30/2009-31/2010-53/2010-55/2010.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas, bylos Nr. 8/2012.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas, bylos Nr. 125/2010-26/2011-21/2012-6/2013-8/2013-10/2013.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 3 d. sprendimas, bylos Nr. 7/04-8/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 10 d. sprendimas, Nr. KT9-S6/2014, bylos Nr. 16/98.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvada, Nr. KT20-I1/2014, bylos Nr. 3/2014.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. sprendimas, Nr. KT1-S1/2015, bylos Nr. 06/2008-18/2008-24/2010
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. gegužės 16 d. nutarimas, bylos Nr. 13/2000-14/2000-20/2000-21/2000-22/2000-25/2000-31/2000-35/2000-39/2000-8/01-31/01, 04/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, Nr. KT20-I1/2017, bylos Nr. 7/2017.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimas, Nr. KT153-N13/2020, bylos Nr. 8/2020-9/2020-12/2020.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas, Nr. KT45-N3/2022, bylos Nr. 1/2021-6/2021-20/2021.

Specialioji literatūra

- Birmontienė, T. (2013). Konstitucinės teismų nepriklausomumo doktrinos bruožai. *Konstitucinė jurisprudencija*, 3 (31), 240–263.

- Sinkevičius, V. (2010). Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2 (120), 93–119.
- Aziz Z. Huq, Tom Ginsburg & David E. Landau, „The Uses and Abuses of Presidential Impeachment“ (2019). *Working Paper University of Chicago Public Law Working Paper Series*, <interaktyvus>. Prieiga per internetą: <https://www.law.uchicago.edu/node/84546>

Kiti šaltiniai

- Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija) studijos: *Report on the Independence of the Judicial System Part I: Independence of Judges (12–13 March 2010) (CDL-AD(2010)004)*; *Report On the Rule of Law (25–26 March 2011) (SDL-AD(2011)003)*; *Draft Report on the Freedom of Expression of Judges (CDL (2015)025)*; Venecijos komisijos nuomonės: *On Amendment to the Act of 25 June 2015 on the Constitutional Tribunal Poland (CDL-AD(2016)001)*; *On the Act on the Constitutional Tribunal (14–15 October 2016) (CDL-AD(2016)025)*
- Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (Didžioji kolegija) 2019 m. birželio 24 d. sprendimas byloje C-619/18 *Commission v Poland*.
- Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. liepos 25 d. sprendimas byloje C-216/118 *Minister for Justice and Equality (PPU.EU:C:2018:586)*.
- Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. vasario 27 d. sprendimas byloje C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses (EU: C:2018:117)*.
- Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. birželio 24 d. sprendimas byloje C-619/18 *Europos Komisija prieš Lenkiją*.
- Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. lapkričio 5 d. sprendimas byloje C-192/18 *Commission v Poland*.
- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiklos efektyvumo ir atsakomybių“ CM/Rec(2010)12.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 1995 m. lapkričio 22 d. sprendimas byloje *Bryan v. United Kingdom*.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Wille v. Lichtenstein*.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. kovo 3 d. sprendimas byloje *Brudnicka ir kiti prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 54723/00.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. gegužės 27 d. sprendimas byloje *Oleksandr Volkov prieš Ukrainą*, peticijos Nr. 21722/11.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2015 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Baka v. Hungary*.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2020 m. gruodžio 1 d. sprendimas byloje *Guðmundur Andri Ástráðsson prieš Islandiją*, peticijos Nr. 26374/18.
- Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. ir 1985 m. gruodžio 13 d. rezoliucijos *Basic Principles on the Independence of the Judiciary (40/32 ir 40/4146)*.
- Venice Commission Compilation of Venice Commission Opinions, Reports and Studies on Constitutional Justice of 1 July 2015 (CD-PI(2015)002)*.

Kaip Konstitucijos sergėtojai susilpnino aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumo apsaugą

Miranda Borusevičiūtė

*Vilniaus universiteto Teisės fakulteto doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10117 Vilnius, Lietuva
El. paštas: miranda.boruseviciute@tf.vu.lt*

Įvadas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija), kaip evoliucionuojančio, „gyvo“ dokumento, besikeičiančio laikui bėgant, kai nėra keičiamas tokio dokumento tekstas, samprata yra plačiai palaikoma tiek Lietuvos teisės mokslininkų, tiek ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) teisėjų, labai patogiai akceptuojant buvusio Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) Aukščiausiojo Teismo pirmininko Ch. Hughes'o pasakytus žodžius, kad Konstitucijos yra tiek, kiek yra pasakęs teismas (1908, p. 139). Ir turbūt išties labai sunku būtų ginčytis su buvusiu JAV Aukščiausiojo Teismo teisėju O. Holmes'u, anot kurio, Konstitucijos kūrėjai sukūrė organizmą – JAV Konstituciją, kurios interpretacija turi atspindėti besikeičiantį gyvenimą (*Missouri v. Holland*, 1920). Mat pastarosios Konstitucijos kūrėjai galimai išmintingai suformulavo ir įtvirtino bendro pobūdžio frazės Konstitucijoje tam, kad ateinančios kartos galėtų jas pritaikyti prie besikeičiančių gyvenimo aplinkybių, bet kartu atsižvelgiant ir į susiklosčiusią tradiciją, istoriją ir visą konstitucinį režimą. Tačiau, kad ir kokia būtų „gyvosios konstitucijos“ koncepcijos idėja patraukli, jog taptų, kaip teigia G. Mesonis, „Europos valstybių konstitucinės justicijos raidos realija“ (2010, p. 111), vis tiktai „gyvojo organizmo“ (Holmes, *Missouri v. Holland*, 1920) koncepcija kontinentinės Europos statutinės teisės dirvoje turbūt negali reikšti ribų nebuvimo ir jokiū būdu negali suteikti konstitucinės justicijos institucijų teisėjams diskrecijos ten, kur konstitucijos tekstas yra labai konkretus ir aiškus. Ir šiame kontekste iš tiesų yra labai sunku suprasti tai, kodėl atsitinka taip, kad tam tikrais klausimais Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje Lietuvos Konstitucija pradeda reikšti tiek daug dalykų, kurių nėra ir jų negalima Konstitucijos tekste aptikti ne tik tada, kai yra padidėjęs žiūrėjimo į teksto eksplicitinę išraišką intensyvumas, bet net ir latentinėje minėto dokumento dalyje, iškeliant dėl to Konstitucinio Teis-

mo teisėjų turimos diskrecijos problemą. Net ir priėmus idėją, kad Konstitucija yra teisė be spragų, turinti E. Kūrio „skėčio“, apgaubiančio visą nacionalinę teisės sistemą¹, formą, šioje konstitucijoje, kaip teisėje be spragų, „gyvoji“ jos dalis vis tikrai turėtų turėti ir savo tam tikras ribas, kurias derėtų pradėti aiškiai brėžti, kad Konstitucija iš tiesų netaptų Konstitucinio Teismo teisėjų vien tik norų apie tai, kokia aukščiausioji teisė turėtų būti, išraiškos aktas, o pati valstybė nesupanašėtų su ta valstybe, kuri iš tiesų yra valdoma žmonių, o ne teisės (Adams, 1776).

Įspūdžiui, kad Lietuvos Konstitucija laipsniškai ir nepastebimai yra daroma Konstitucinio Teismo teisėjų norų, kokia aukščiausioji teisė turėtų būti, išraiškos aktu, vedant tokiu būdu Lietuvą į žmonių, o ne teisės valdomos valstybės rytuų, susiformuoti padeda Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas, kuriuo Konstitucinis Teismas išsprendė konstitucinės justicijos bylą, kurioje buvo keliamas klausimas dėl politinės valstybės valdžios institucijų aktų, susijusių su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos apeliacinio teismo teisėjų atleidimu iš teisėjo pareigų, kai jie savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, atitikties Konstitucijai. Šiame nutarime Konstitucinio Teismo yra paliesta speciali teisėjų institucija, kuri turi dalyvauti aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų atleidimo iš teisėjo pareigų procedūroje, atskleidžiant jos visiškai naują konstitucinės sampratos aspektą ir pateikiant visiškai naują stabdžių ir atsvarų sistemos konstrukta formuojant teisėjų korpusą. Su Konstitucinio Teismo pateiktu interpretaciniu sprendiniu specialios teisėjų institucijos klausimu straipsnyje nenorima sutikti, kaip pasakytų R. Dworkin'as, net iš principo (2006, p. 58). Ir tai daroma ne tik dėl to, kad Konstitucijos sergėtojų pateiktas interpretacinis sprendinys pats savaime nėra įtikinamas, nes, manoma, kad jis nėra tinkamai ir pakankamai argumentuotas, bet ir dėl to, kad Konstitucinis Teismas pateiktu interpretaciniu sprendiniu generuoja svarbią teisminės valdžios nepriklausomumui problemą – jis realiai susilpnino aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumo pačią apsaugą. Ir apie tai derėtų pradėti diskutuoti.

Specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos papildymas nauju šios sampratos aspektu įvyko greičiausiai ir dėl tos priežasties, kad pati speciali teisėjų institucija, kaip mokslinio tyrimo objektas, vertinant jos kaip atsvaros institucijos vaidmenį visoje Konstitucijoje įtvirtintoje valstybės valdžių padalijimo ir valdžių pusiausvyros struktūroje, nėra sulaukusi plataus mokslininkų dėmesio, nepaisant to, kad H. Šinkūnas, A. Driukas, V. A. Vaičaitis ir V. Sinkevičius bandė pradėti diskusiją dėl šios institucijos ir jos svarbos užtikrinant teisėjo ir teismų nepriklausomumą².

1 E. Kūris straipsnyje „Konstitucija kaip teisė be spragų“ vaizdžiai tarė: „Konstitucija yra „skėtis“, kuris uždengia viską – visą ordinarinę teisę, ir sukurtąją, ir tą, kuri turi būti sukurta, tačiau dėl kokių nors priežasčių nėra sukurta“ (2006, p. 11).

2 H. Šinkūnas šį klausimą nagrinėjo straipsnyje „Ar speciali teisėjų institucija turėtų būti sudaroma vien tik iš teisėjų?“ (2012) ir taip pat šį klausimą analizavo kartu su A. Driuku publikuotame

Šiame kontekste reikėtų pažymėti, kad H. Šinkūnas yra pamėginęs įvertinti Konstitucinio Teismo padarytą Konstitucijos aiškinimą 2006 m. gegužės 9 d. nutarime specialios teisėjų institucijos klausimu. Tačiau šio mokslininko mokslinių tyrimų objektas buvo specialios teisėjų institucijos pati sudėtis, kuri turėtų prisidėti prie šios institucijos tinkamų konstitucinių įgaliojimų įgyvendinimo. Mokslininkas suabejojo Konstitucinio Teismo padarytos išvados dėl vien profesiniu pagrindu suformuotos specialios teisėjų institucijos sudėties pakankamumu. O šiuo straipsniu yra reaguojama į Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimą ir yra nagrinėjama ne specialios teisėjų institucijos sudėtis, kuri šiame straipsnyje nėra kvestionuojama, o tai, koks yra specialios teisėjų institucijos vaidmuo formuojant būtent aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą ir koks Konstitucijoje yra nustatytas stabdžių ir atsvarų konstruktas šio korpuso formavimo kontekste. Tai teisės mokslinėje literatūroje kol kas nėra nagrinėta.

Tad šio straipsnio objektas yra teisminės valdžios savireguliacijos ir savivaldos institucijų sistemoje esančios teisminės valdžios savivaldos institucijos – specialios įstatymo numatytos teisėjų institucijos, galiojančiu ordinarinės teisės lygiu įtvirtintos kaip Teisėjų taryba, konstitucinė samprata. Toks objektas suponuoja straipsnio dalyką – specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos tie aspektai, kurie yra susiję su aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso formavimu, dalyvaujant ir kitoms valstybės valdžios institucijoms, einant nuo ankstesnės Konstitucinio Teismo jau suformuluotos specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos atskleidimo prie naujai formuluojamų šios sampratos aspektų analizės. Straipsnio tikslas – atskleisti, koku interpretaciniu sprendiniu specialios teisėjų institucijos klausimu Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime iš tiesų susilpnino aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumo apsaugą.

Užsibrėžtam tikslui pasiekti straipsnyje yra išsikelti tokie uždaviniai: pirma, išanalizuoti Konstitucinio Teismo jurisprudenciją specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos aspektu iki Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo priėmimo ir patį Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimą minėtos institucijos klausimu, atliekant deskriptyvaus pobūdžio konstitucinio ginčo mokslinę analizę; antra, išanalizuotų Konstitucinio Teismo aktų pagrindu identifikuoti, koku nauju aspektu yra papildoma specialios teisėjų institucijos konstitucinė samprata Konstitucinio Teismo priimtame 2022 m. balandžio 15 d. nutarime ir koku būdu toks papildymas keičia stabdžių ir atsvarų sistemos

straipsnyje „Teisėjų tarybos sudėtis: reglamentavimo pokyčiai Lietuvoje 1994–2019 metais“ (2020). V. A. Vaičaitis specialios teisėjų institucijos klausimą palietė komparatyvinio pobūdžio straipsnyje „Teisminės valdžios konstitucinė samprata Lietuvoje ir Lenkijoje“ (2020). Teisėjų tarybos turimos diskrecijos klausimą pamėgino kelti V. Sinkevičius komentare „Teisėjų tarybos diskrecijos ribos“ (2020).

konstrukta formuojant teisėjų korpusą; trečia, įvertinti naujos specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos, atskleistos Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarime, atitiktį Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo suformuluotoms oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis, atliekant normatyvinę konstitucinio ginčo analizę; ketvirta, atskleisti, kuo naujai pateikta specialios teisėjų institucijos konstitucinė samprata yra svarbi aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumui.

Atliekant tyrimą buvo taikomi Konstitucijos nuostatų sisteminės ir struktūrinės analizės, loginis, lingvistinis, teleologinis, doktrininis ir apibendrinimų mokslinių tyrimų metodai.

1. Konstitucinio Teismo papildyta specialios teisėjų institucijos konstitucinė samprata: kaip buvo ir kas yra nauja

Valdžių padalijimo sistemoje yra laikoma, kad teisminė valdžia yra valstybės valdžia, kurios paskirtis – teisingumo vykdymas, kai tokį teisingumą vykdyti gali nuo politinės valstybės valdžios nepriklausomas teismas. Demokratiškas valstybių yra suprata, kad valdžių padalijimas tarnauja pirmiausiai žmogaus laisvės, kuri yra vienintelis kelias, vedantis į saugumą, apsaugai. Ir nebus jokios laisvės, kaip teigia Ch. L. de Montesquieu, jeigu teisminė valdžia yra neatskirta nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių (2004, p. 161). Jeigu teisminė valdžia realiai bus neatskirta nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių, tai nebus jokios nepriklausomos nuo politinės valstybės valdžios įtakos teisminės valdžios, kurią kaip valdžią valdžių padalijimo sistemoje dar A. Hamilton'as buvo apibūdinęs kaip vieną iš silpniausių valstybės valdžių, kuri negali sėkmingai pulti nė vienos iš kitų valstybės valdžių (Federalistų raštai Nr. 78, 1788)³.

Valdžių padalijimas šiandien yra laikomas pagrindiniu demokratiškas valstybių organizacijos principu ir Lietuva čia yra jokia išimtis. Jos Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalies nuostata, kad „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas“, „sudaro valstybės valdžių padalijimo ir pusiausvyros pagrindą“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. balandžio 20 d. nutarimo 3 punktas). Valdžių padalijimo principas yra konstitucinio lygmens principas⁴, kurio

3 Valdžių padalijimą nagrinėjo, pavyzdžiui, E. Kūris (1998), E. Jarašiūnas (2003), G. Mesonis (2004; 2005), V. Sinkevičius (2010) ir kt.

4 Plačiau apie Konstitucinio Teismo atskleisto konstitucinio valdžių padalijimo principo turinį rašoma D. Jočienės straipsnyje „Konstitucinio Teismo patirtis ir iššūkiai sprendžiant valstybės valdžios institucijų ginčus“ (2021).

esmė, kaip teigia E. Kūris, yra „ne formalus, sistemiškas, atskirų valdžios šakų galių diferencijuotas išvardijimas, bet visų pirma tam tikras stabdžių ir atsvarų mechanizmas, garantuojantis jų santykinį autonomiškumą ir pusiausvyrą“ (1998, p. 44). Šioje valstybės valdžių padalijimo struktūroje svarbų vaidmenį turi ir Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta speciali teisėjų institucija kaip teisminės valdžios savivaldos institucija, kurios konstitucinė paskirtis – patarti Respublikos Prezidentui dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų. Bet įgyvendindama šią savo konstitucinę paskirtį speciali teisėjų institucija turi veikti būtent kaip atsvaros institucija Respublikos Prezidentui formuojant teisėjų korpusą. Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad speciali teisėjų institucija turi patarti Respublikos Prezidentui visais teisėjų skyrimo, jų profesinės karjeros, taip pat atleidimo iš pareigų klausimais; kad šios institucijos patarimas sukelia teisinius padarinius: jei nėra šios institucijos patarimo, Respublikos Prezidentas negali priimti sprendimo dėl teisėjo paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų; kad speciali teisėjų institucija ne tik padeda Respublikos Prezidentui formuoti teismus, bet ir yra atsvara Respublikos Prezidentui, kaip vykdomosios valdžios subjektui, formuojant teisėjų korpusą (1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo 6 punktą); kad tik profesiniu pagrindu sudaryta speciali teisėjų institucija gali būti atsvara Respublikos Prezidentui – ir kaip vykdomosios valdžios subjektui, ir kaip politinio pobūdžio institucijai – formuojant teisėjų korpusą (2006 m. gegužės 9 d. nutarimo 28 punktą).

Kitaip tariant, vien tik iš teisėjų suformuota teisminės valdžios savivaldos institucija, kuri kaip vien tik iš teisėjų suformuota teisminės valdžios savivaldos institucija turi būti atsvara Respublikos Prezidentui – ir kaip vykdomosios valdžios subjektui, ir kaip politinio pobūdžio institucijai – formuojant teisėjų korpusą. Tokiai specialios teisėjų institucijos konstitucinei sampratai šiame straipsnyje jokių prieštaravimų nėra. Juk tik vien profesiniu pagrindu suformuota speciali teisėjų institucija, kaip teisminės valdžios savivaldos institucija, ir gali galėti veikiančioje stabdžių ir atsvarų sistemoje patikrinti ir vykdomosios valdžios subjekto, ir politinio pobūdžio institucijos – Respublikos Prezidento – turimą, filosofiniais terminais kalbant, palankumo dvasią ar piktąją valią, priimant sprendimus dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų, bei visa tai atsverti. Taip yra saugomas teisminės valdžios nepriklausomumas nuo vykdomosios valdžios noro pagal savo preferencijas ir turimus interesus suformuoti teisminę valdžią ir nuo vykdomosios valdžios mėginimo kaip nors teisminę valdžią kontroliuoti. Toks Konstitucinio Teismo jau suformuluotas stabdžių ir atsvarų konstruktas Respublikos Prezidento ir specialios teisėjų institucijos santykių aspektu yra laikomas pagrįstu⁵. Tačiau šiame kontekste reikėtų pažymėti, kad, formuojant

5 Šiuo straipsniu nėra įrodinėjama tai, kodėl yra laikoma, jog Konstitucinio Teismo suformuluotas aptariamasis stabdžių ir atsvarų sistemos konstruktas yra laikomas pagrįstu.

aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą, dalyvauja dar viena politinio pobūdžio valstybės valdžios institucija – Lietuvos Respublikos Seimas (toliau – Seimas). Ir čia kyla klausimas – kas tada atstinka su specialia teisėjų institucija ir stabdžių ir atsvarų sistema, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas, prie kurio formavimo prisideda dar viena politinio pobūdžio valstybės valdžios institucija – Seimas?

Atsakymą į iškeltą klausimą pateikia Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. priimtame nutarime, kuriuo buvo išnagrinėta konstitucinės justicijos byla, joje buvo sprendžiama dėl politinės valstybės valdžios institucijų aktų, susijusių su aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų atleidimu iš teisėjo pareigų, kai jie savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, atitikties Konstitucijai.

Iš Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo turinio matoma, kad speciali teisėjų institucija, be kita ko, formaliai įsitikino dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo padaryto teisėjo vardą pažeminančio poelgio ir patarė Respublikos Prezidentui teikti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėją Seimui atleisti jį iš pareigų, o Respublikos Prezidentas, gavęs tokį patarimą, kreipėsi į Seimą dėl tokio teisėjo atleidimo iš pareigų. Seimas savo ruožtu teisėją atleido iš pareigų, neįsitikinęs, kad tam tikras teisėjo poelgis buvo, neįvertinęs, ar jis šiuo poelgiu tikrai pažemino teisėjo vardą. Ir, kaip rodo suinteresuoto asmens Seimo atstovių argumentai konstitucinės justicijos byloje, Seimas to daryti net neturėjo. Bet kodėl?

Suinteresuoto asmens Seimo atstovės, be kita ko, argumentuoja, kad Seimas, spręsdamas dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo atleidimo iš pareigų klausimą, neturi įgaliojimų tikrinti ir vertinti specialios teisėjų institucijos sprendimo, kuriuo Respublikos Prezidentui patarta teikti Seimui atleisti šį teisėją iš pareigų pagrįstumo ir teisėtumo; kad jeigu speciali teisėjų institucija pataria Respublikos Prezidentui teikti Seimui atleisti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėją iš pareigų, kai jis savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, Seimas turi įgaliojimus Respublikos Prezidento teikimu atleisti šį teisėją iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte nustatytu pagrindu, pasitikėdamas specialios teisėjų institucijos atlikto teisinio vertinimo pagrįstumu ir vadovaudamasis specialios teisėjų institucijos ir Respublikos Prezidento teisės aktų, priimtų šioms institucijoms dalyvaujant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo atleidimo iš pareigų procedūroje, teisėtumo prezumpcija (6.1.1 papunktis); kad Seimas negali perimti specialios teisėjų institucijos konstitucinių įgaliojimų ir iš naujo nustatinėti atitinkamo poelgio fakto ir vertinti, ar tuo poelgiu teisėjas tikrai pažemino teisėjo vardą; kad Seimas neturi įgaliojimų patikrinti ir įvertinti, ar specialios teisėjų institucijos sprendimas yra teisėtas, t. y. ar jį priimant laikytasi iš Konstitucijos ir kitų aukštesnės galios teisės aktų kylančių reikalavimų; kad Seimas, atsižvelgdamas į specialios teisėjų institucijos atliktą teisinį vertinimą ir vadovaudamasis konstituciniais valdžių padalijimo, teisėjo ir teismų nepriklausomumo, atsakingo valdymo principais ir specialios teisėjų institucijos bei Respublikos Prezidento teisės aktų teisėtumo prezumpcija, balsuoja tik

dėl to, ar teisėją, savo poelgiu pažeminusį teisėjo vardą, atleisti iš pareigų (6.2.1 punktis).

Šie suinteresuoto asmens Seimo atstovių argumentai yra labai aiškūs ir suprantami. Bet jie kartu yra labai svarbūs pačiai mokslinei analizei, nes, kaip matyti iš Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo turinio, jie įtikino ir patį Konstitucinį Teismą.

Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime ir konkrečiame jo 27.5 papunktyje oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis pažymi, kad nei Respublikos Prezidentas, gavęs specialios teisėjų institucijos patarimą atleisti teisėją iš pareigų, savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą (jeigu atleidžiamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas – patarimą teikti Seimui jį atleisti, o jeigu atleidžiamas Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas – patarimą prašyti Seimo pritarimo jį atleisti), nei Seimas, gavęs Respublikos Prezidento teikimą dėl teisėjo atleidimo iš pareigų, savo poelgiu pažeminus teisėjo vardą, neturi įgaliojimų vertinti minėtos specialios teisėjų institucijos patarimo pagrįstumo ir teisėtumo; kad Respublikos Prezidentas ir Seimas savo konstitucinius įgaliojimus atleisti teisėją iš pareigų atitinkamai įgyvendina atsižvelgdami į specialios teisėjų institucijos patarimą, priimtą įsitikinus, kad tam tikras teisėjo poelgis buvo, ir įvertinus, kad juo tikrai buvo pažemintas teisėjo vardas; kad jei Respublikos Prezidentas ar Seimas galėtų iš naujo vertinti, ar tam tikras teisėjo poelgis buvo, ir spręsti, ar juo buvo pažemintas teisėjo vardas, jie perimtų ar pasisavintų specialios teisėjų institucijos konstitucinius įgaliojimus; kad tai reikštų, jog speciali teisėjų institucija, kuri sudaroma vien profesiniu pagrindu, nėra atsvara Respublikos Prezidentui ir Seimui – politinio pobūdžio valstybės valdžios institucijoms – formuojant teisėjų korpusą; kad toks aiškinimas būtų nesuderinamas ir su konstituciniu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principu, su Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtinta valstybės valdžių pusiausvyra, konstituciniais valdžių padalijimo, atsakingo valdymo principais.

Kitaip tariant, jeigu Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. ir 2006 m. gegužės 9 d. nutarimuose konstatuoja, kad speciali teisėjų institucija yra atsvara Respublikos Prezidentui formuojant teisėjų korpusą, tai toks pat vertinimas išlieka ir aptariamoms konstitucinės justicijos institucijos priimtame 2022 m. balandžio 15 d. nutarime. Tačiau aptariamo Konstitucinio Teismo nutarimo naujovė yra ta, kad speciali teisėjų institucija jau yra atskleidžiama kaip esanti atsvara dar ir Seimui, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas. Tokiu būdu Seimas, kaip ir argumentuoja jau paminėtos anksčiau suinteresuoto asmens Seimo atstovės, turi vadovautis Respublikos Prezidento ir specialios teisėjų institucijos priimtų teisės aktų teisėtumo prezumpcija ir nagrinėjamo konkretaus atvejo kontekste neturi jokios pareigos įsitikinti, ar tam tikras teisėjo poelgis buvo, ir įvertinti, ar juo tikrai buvo pažemintas teisėjo vardas, slapta balsuojant „už“, „prieš“ ar „susilaikau“ principu iš esmės tik dėl to, ar teisėją, savo poelgiu pažeminusį teisėjo vardą, atleisti iš pareigų.

Žiūrint į tokį Konstitucinio Teismo pasirinktą Konstitucijos aiškinimą ir pateiktus argumentus pozityviai, būtų galima tik pasidžiaugti dėl Seimo, nes jis dabar tikrai žino, ką turi daryti, kai Respublikos Prezidentas kreipiasi į jį formuodamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą, t. y. tik atlikti slapto balsavimo konstitucinį aktą dėl atitinkamo Respublikos Prezidento teikimo. Bet Konstitucinio Teismo pateiktas interpretacinis sprendinys specialios teisėjų institucijos klausimu, suprantant jį taip, kaip yra pateikta anksčiau, vis tiktai nėra įtikinamas ir neleidžia reikšti tokių pačių emocijų dėl teisminės valdžios ir jos nepriklausomumo.

2. Iš Konstitucinio Teismo pateikto interpretacinio sprendinio kylantys pavojai teisminei valdžiai

2.1. Kas yra įtvirtinta Konstitucijoje ir suformuluota Konstitucinio Teismo konstitucinėje jurisprudencijoje

Kaip jau minėta, Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime papildo specialios teisėjų institucijos konstitucinę sampratą nauju aspektu ir pateikia visiškai naują stabdžių ir atsvarų sistemos konstrukta. Konstitucinio Teismo vertinimu, speciali teisėjų institucija yra atsvara dar ir Seimui, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas. Jeigu Konstitucinis Teismas teigia, kad speciali teisėjų institucija yra atsvara dar ir Seimui, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas, tai čia iškyla klausimas – ar tai, kas yra teigiama šiame Konstitucinio Teismo nutarime, yra būtent tai, kas įtvirtinta Konstitucijos tekste ir atskleista Konstitucinio Teismo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje?

Konstitucijos nuostatose, susijusiose su aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso formavimu, įtvirtinta, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjus (o iš jų – pirmininką) skiria ir atleidžia Seimas Respublikos Prezidento teikimu (112 straipsnio 2 dalis); kad Lietuvos apeliacinio teismo teisėjus (o iš jų – pirmininką) skiria Respublikos Prezidentas Seimo pritarimu (112 straipsnio 3 dalis); kad dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija (112 straipsnio 5 dalis); kad Seimas skiria Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjus (67 straipsnio 10 punktas); kad Respublikos Prezidentas teikia Seimui Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras (o paskyrus visus šio teismo teisėjus, iš jų teikia Seimui skirti pirmininką); kad Respublikos Prezidentas skiria Lietuvos apeliacinio teismo teisėjus (o iš jų – šio teismo pirmininką), jeigu jų kandidatūroms pritaria Seimas (84 straipsnio 11 punktas).

Anksčiau nurodytos konstitucinės nuostatos leidžia teigti, kad tuo atveju, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas, dalyvauja trys konstitucinio lygmens subjektai – Respublikos Prezidentas, speciali teisėjų institucija, kurios konstitucinė priedermė – patarti Respublikos Prezidentui dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų, ir Seimas. Tad bendriausiu požiūriu, nesigilinant į ypatingas detales, būtų galima sutikti su Konstitucinio Teismo argumentu, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo atleidimo iš pareigų procedūroje tuo konstituciniu pagrindu, kai teisėjas savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, dalyvauja Respublikos Prezidentas, Seimas ir speciali teisėjų institucija (2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 26.1 papunktis)⁶. Šiame kontekste matoma tai, kad teisėjo atleidimo iš pareigų procedūroje dalyvauja: pirma, dvi politinio pobūdžio valstybės valdžios institucijos – Respublikos Prezidentas ir Seimas, kur Respublikos Prezidentas yra vykdomosios valdžios institucija, o Seimas – įstatymų leidžiamosios valdžios institucija; antra, viena teisminės valdžios savivaldos institucija – vien profesiniu pagrindu suformuota speciali teisėjų institucija. Pastaroji institucija, pagal oficialiąją konstitucinę doktriną, kaip jau minėta, yra atsvara Respublikos Prezidentui – ir kaip vykdomosios valdžios subjektui, ir kaip politinio pobūdžio institucijai – formuojant teisėjų korpusą apskritai. O, pagal Konstitucinio Teismo požiūrį, suformuotą jau 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje, speciali teisėjų institucija turi būti atsvara dar ir Seimui, kai yra sprendžiamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso formavimo klausimas.

Argumentas, kad speciali teisėjų institucija turėtų būti atsvara politinio pobūdžio valstybės valdžios institucijoms, iš kurių viena yra Seimas, iš tiesų atrodo, kad yra labai logiškas. Ir ypač žinant tai, kad aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų pašalinimo iš pareigų apkaltos proceso tvarka procedūroje pagal Konstitucijos 74 ir 116 straipsnius Seimą – kaip politinę valstybės valdžios instituciją – atsverianti institucija yra teisminės valdžios institucija – Konstitucinis Teismas (Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimo 16.2 papunktis). Taisant aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų pašalinimo iš pareigų apkaltos proceso tvarka procedūrą, į Konstitucinį Teismą, kaip teisminės valdžios instituciją, kreipiasi būtent pats Seimas. Pastaroji valstybės valdžios institucija į Konstitucinį Teismą kreipiasi dėl išvados, ar teisėjų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai neprieštarauja Konstitucijai, gavimo, pagal Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 4 punktą ir 106 straipsnio 6 dalį. Toliau Seimas, pagal Konstitucijos 107 straipsnio 4 dalį, remdamasis Konstitucinio Teismo pateikta išvada, galutinai dėl šių teisėjų nusprendžia, bet nevertina, ar teisėjų, kuriems pradėta apkaltos

6 Nors dėl šių konstitucinio lygmens subjektų eiliškumo preciziškumo vis dėlto manoma, kad pirmiausiai Respublikos Prezidentas kartu su specialia teisėjų institucija, o jau paskui Seimas.

byla, konkretūs veiksmai prieštarauja arba neprieštarauja Konstitucijai, nes tokių įgaliojimų Seimas pagal Konstituciją tiesiog neturi⁷. Tačiau, manoma, tai visiškai nėra tai, kas yra įtvirtinta Konstitucijoje ir yra byla po bylos formuojama Konstitucinio Teismo savo jurisprudencijoje konkretaus Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo aplinkybėmis. Aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjai nebuvo šalinami iš pareigų apkaltos proceso tvarka ir valstybės valdžios institucijų santykiai Konstitucijoje yra nustatyti kitokie, kaip ir įtvirtinta visai kitokia pusiausvyros tarp valdžių struktūra.

Stabdžių ir atsvarų sistemoje, įtvirtintoje Konstitucijoje, speciali teisėjų institucija turi būti atsvara Respublikos Prezidentui – ir kaip vykdomosios valdžios subjektui, ir kaip politinio pobūdžio institucijai – formuojant teisėjų korpusą, o kita politinio pobūdžio institucija, kuri yra įstatymų leidžiamosios valdžios subjektas – Seimas – įsitraukia į teisėjų korpuso formavimo procesą tuo atveju, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas. Pastarasis subjektas Konstitucijos tekste neturi nustatytų jokių konstitucinių įgaliojimų kreiptis į specialią teisėjų instituciją nei dėl patarimo, nei dėl išvados gavimo, kai gautas patarimas / išvada iš vien profesiniu pagrindu suformuotos teisminės valdžios savivaldos institucijos galėtų ir turėtų jį atsverti. Stabdžių ir atsvarų sistemoje, įtvirtintoje Konstitucijoje, speciali teisėjų institucija neturi jokių konstitucinių įgaliojimų kreiptis į Seimą, taip pat ji tokių įgaliojimų neturi kreiptis ir į Respublikos Prezidentą. Speciali teisėjų institucija yra vien profesiniu pagrindu suformuota teisminės valdžios savivaldos institucija, dalyvaujanti formuojant teisėjų korpusą, į kurią yra kreipiamasi ir ji veikia tik kreipimosi į ją pagrindu. Į specialią teisėjų instituciją kreiptis konstitucinius įgaliojimus turi tik Respublikos Prezidentas, kuris be jos duoto patarimo negali toliau kreiptis į Seimą, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas (plačiau žr. Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimą). Speciali teisėjų institucija veikiančioje stabdžių ir atsvarų sistemoje turi patarti Respublikos Prezidentui dėl jo padaryto pasirinkimo ir atlikto aplinkybių įvertinimo,

7 Konstitucinis Teismas 2004 m. kovo 31 d. išvadoje, be kita ko, argumentuoja, kad Seimas, sprenddamas, ar pašalinti Respublikos Prezidentą iš pareigų, negali paneigti, negali pakeisti, negali kvestionuoti Konstitucinio Teismo išvados, kad konkretūs Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai; kad tokie Seimo įgaliojimai Konstitucijoje nenumatyti; kad Konstitucinio Teismo išvada, jog Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai, susaisto Seimą tuo atžvilgiu, kad pagal Konstituciją Seimas neturi įgaliojimų spręsti, ar Konstitucinio Teismo išvada yra pagrįsta ir teisėta; kad teisinį faktą, jog Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai, nustato tik Konstitucinis Teismas; kad Seimas turi įgaliojimus spręsti ne tai, ar konkretūs Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja Konstitucijai, bet tai, ar pašalinti Respublikos Prezidentą iš pareigų; kad Seimas kaip politinio pobūdžio institucija negali spręsti teisės klausimo; kad apkaltos procese Seime sprendžiama tik tai, ar už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą pašalinti Respublikos Prezidentą iš pareigų; kad sprendimą dėl pašalinimo iš pareigų gali priimti tik Seimas.

apsvarsčius ir įvertinus visa tai vien tik iš teisėjų sudarytame intrainstituciniame pasitarime. Respublikos Prezidentas, gavęs specialios teisėjų institucijos patarimą, kuriuo iš esmės turi būti pritarta Respublikos Prezidento padarytam pasirinkimui ir atliktam aplinkybių įvertinimui⁸, įgyja konstitucinius įgaliojimus kreiptis į Seimą. Šiame kontekste pažymėtina, kad atsakomybė už atitinkamą patarimą Respublikos Prezidentui tenka būtent specialiai teisėjų institucijai, į kurią Respublikos Prezidentas kreipiasi atitinkamo patarimo (Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimo 26 punktas). Seimas savo ruožtu turi apsispręsti ne dėl specialios teisėjų institucijos duoto patarimo, o būtent dėl Respublikos Prezidento teikimo, kuris Respublikos Prezidento yra įmanomas padaryti tik tada, kai yra gautas specialios teisėjų institucijos patarimas, kuriuo iš esmės, kaip jau minėta, turi būti pritarta Respublikos Prezidento padarytam pasirinkimui ir atliktam aplinkybių įvertinimui, apsvarsčius visa tai intrainstituciniame pasitarime, kai tokio patarimo neturėdamas Respublikos Prezidentas negali kreiptis į Seimą. Taigi, kaip ir pažymi Konstitucinis Teismas 2009 m. gegužės 15 d. sprendime pasisakydamas dėl Seimo konstitucinių įgaliojimų skirti / atleisti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjus ir šio teismo pirmininką, Seimas tokius konstitucinius įgaliojimus įgyvendina kartu su Respublikos Prezidentu (7 punktas), kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas. Ir būtent šiuo atveju yra būtina Respublikos Prezidento ir Seimo partnerystė ir bendradarbiavimas. Tokiu būdu stabdžių ir atsvarų sistemoje, įtvirtintoje Konstitucijoje, Seimas, formuojant aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą, yra toji institucija, kuri turi iš tiesų patikrinti ne specialios teisėjų institucijos priimto sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą, o būtent vykdomosios valdžios – Respublikos Prezidento – turimą, filosofiniais terminais kalbant, palankumo dvasią ar piktąją valią, kad ir patikrintas specialios teisėjų institucijos. Arba kitaip – Seimas turi patikrinti Respublikos Prezidento padarytą pasirinkimą ir atliktą turinčių reikšmės aplinkybių įvertinimą, dėl kurių jis gavo specialios teisėjų institucijos, kaip atsvaros institucijos formuojant teisėjų korpusą, patarimą, ir priimti dėl to teisėtus ir pagrįstus sprendimus. Ir šiame kontekste teigiama, kad Respublikos Prezidento teikimas, kad ir gavus specialios teisėjų institucijos patarimą, tokio teisėtumo ir pagrįstumo negali garantuoti ir determinuoti. O speciali teisėjų institucija negali turėti jokios atsakomybės dar ir Seimui už tą patarimą, kurį ji duoda Respublikos Prezidentui, kuris į ją kreipiasi dėl atitinkamo patarimo, o tokią atsakomybę ji tu-

8 Yra laikomasi pozicijos, kad konstituciniai pritarimo ir patarimo aktai patys savaime yra du skirtingi ir savarankiški aktai. Tai savo ruožtu reiškia, kad nėra laikoma, jog sąvokos „patarti“ ir „pritarti“ yra tapačios. Kadangi šio straipsnio tikslas nėra įrodyti, kodėl yra manoma, kad konstituciniai pritarimo ir patarimo aktai yra du skirtingi ir savarankiški aktai, todėl tai nėra atskirai ir išsamiai aptariama. Pažymėtina, jog tam tikrą įvadą į šių sąvokų problematiką galima rasti V. A. Vaičiūčio publikuotame straipsnyje „Teisminės valdžios konstitucinė samprata Lietuvoje ir Lenkijoje“ (2020).

rėtų turėti, jeigu ji yra laikoma atsvaros Seimui institucija. Argumentą, kad Seimas turi konstitucinę pareigą patikrinti Respublikos Prezidento padarytą pasirinkimą ir atliktą turinčių reikšmės aplinkybių įvertinimą, dėl kurių jis gavo specialios teisėjų institucijos patarimą, ir priimti teisėtus ir pagrįstus sprendimus, patvirtintų ir jau suformuota oficialioji konstitucinė doktrina Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Konstitucinis Teismas 2009 m. gegužės 15 d. sprendime pažymi, kad esant objektyviam Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo ar šio teismo pirmininko atleidimo iš pareigų pagrindui, Respublikos Prezidentas privalo įsitikinti, jog iš tikrųjų yra nustatytas objektyvus pobūdžio faktas, t. y. pasibaigęs įstatymo nustatytas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo ar šio teismo pirmininko įgaliojimų laikas, ir, jeigu įgaliojimų laikas yra pasibaigęs, privalo kreiptis į specialią teisėjų instituciją, kad ši patartų dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo ar šio teismo pirmininko atleidimo iš pareigų, nes pasibaigė to teisėjo ar teismo pirmininko įgaliojimų laikas; kad speciali teisėjų institucija turi įsitikinti, jog iš tikrųjų yra nurodytas objektyvus pobūdžio faktas, ir, jeigu jis yra, privalo patarti Respublikos Prezidentui atleisti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėją ar šio teismo pirmininką iš pareigų; kad Respublikos Prezidentas, gavęs tokį specialios teisėjų institucijos patarimą, privalo teikti atitinkamą asmenį Seimui atleisti iš pareigų; kad Seimas, gavęs Respublikos Prezidento teikimą atleisti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėją ar šio teismo pirmininką iš pareigų, privalo įsitikinti, ar iš tikrųjų yra nurodytas objektyvus pobūdžio faktas, ir, jeigu pripažįstama, kad įgaliojimų laikas yra pasibaigęs, priimti atitinkamą individualų teisės taikymo aktą dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo ar šio teismo pirmininko atleidimo iš teisėjo ar teismo pirmininko pareigų (7.2 papunktis).

Vadinasi, pagal jau suformuotą oficialiąją konstitucinę doktriną, Seimas, nevertindamas specialios teisėjų institucijos patarimo teisėtumo ir pagrįstumo, vis tiktai turi vertinti ir įsitikinti dėl to, ką jam teikia Respublikos Prezidentas, t. y. dėl tam tikro objektyvus pobūdžio fakto buvimo ar jo nebuvimo, nes speciali teisėjų institucija, būdama atsvara Respublikos Prezidentui formuojant teisėjų korpusą, skirtingai nei argumentuoja Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje, negali būti laikoma atsvara dar ir Seimui, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas. Aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso formavimo proceso metu Respublikos Prezidento preferencijas ir jo interesus patikrinanti ir atsverianti dar viena institucija yra Seimas, t. y. politinio pobūdžio valstybės valdžios institucija, nepaisant to, ko galbūt šiuo klausimu norėtųsi. Aišku, šių argumentų kontekste galbūt būtų galima pažymėti, kad Konstitucinio Teismo argumentai 2022 m. balandžio 15 d. nutarime yra susiję su aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų tokiu atleidimu, kurio pagrindas visiškai nėra objektyvus pobūdžio. Ir iš tiesų reikėtų pažymėti, kad Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte nustatytas teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindas yra susijęs ne tik su atitinkamų faktų nustatymu, bet

ir jų įvertinimu⁹. Ši aplinkybė Seimo turimų konstitucinių įgaliojimų ir jų tinkamo vykdymo kontekste nieko nekeičia ir negali keisti. Antai, Konstitucinis Teismas 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarime, aiškindamas teisėjo atleidimo pagal neobjektyvaus pobūdžio atleidimo iš teisėjo pareigų pagrindą, nustatytą Konstitucijos 115 straipsnio 4 punkte, pateikia argumentus, kurie yra svarbūs Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimui, ir sunku suprasti, kodėl jais Konstitucinis Teismas vis dėlto nesiremia savo argumentacijoje¹⁰.

Konstitucinis Teismas 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimu išsprendžia tarp kelių valstybės valdžios institucijų kilusį, kaip teigia D. Jočienė, „nesusipratimą“, be kita ko, užtikrindamas iš konstitucinio teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo kylančią garantiją – teisėjo „mandato (įgaliojimų trukmės) neliečiamumo principą, kad nebūtų sudarytos prielaidos, be kita ko, nepagrįstai atleisti teisėją iš pareigų nepasibaigus jo įgaliojimų laikui“, taip pat užtikrindamas „teisminės valdžios ir kitų valstybės valdžių sąveikos pusiausvyrą“ (2021, p. 336). Konstitucinis Teismas, atsižvelgęs į konstitucinės justicijos bylai aktualų aspektą, šio nutarimo nuostatomis, be kita ko, pažymi, kad Respublikos Prezidentas, teikdamas Seimui atleisti teisėją iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 4 punkte nustatytu pagrindu, turi įsitikinti, kad teisėjas yra išrinktas (paskirtas) į kitas pareigas ar jo sutikimu perkeltas į kitą darbą (19.3.2.5 papunktis ir 23 punktas); kad kai Respublikos Prezidentas kreipiasi į specialią teisėjų instituciją, jog ši patartų dėl teikimo Seimui atleisti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo skyriaus pirmininką iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 4 punkte numatytu pagrindu, speciali teisėjų institucija turi, *inter alia*, įsitikinti, kad yra įvykęs Konstitucijos 115 straipsnio 4 punkte nurodytas juridinis faktas, t. y. teisėjas yra išrinktas, *inter alia*, paskirtas, į kitas pareigas ar perkeltas į kitą darbą (19.3.3.2 papunktis ir 25 punktas); kad Seimas Respublikos Prezidento teikimu atleisdamas teisėją iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 4 punkte nustatytu pagrindu, turi įsitikinti, jog teisėjas tikrai yra išrinktas (paskirtas) į kitas pareigas ar jo sutikimu perkeltas į kitą darbą (19.3.2.5 papunktis ir 29 punktas); kad Seimas turi tinkamai įgyvendinti jam Konstitucijos ir įstatymų suteiktus įgaliojimus, skiriant

- 9 Konstitucinis Teismas 2006 m. gegužės 9 d. nutarime išaiškino, kad tuo atveju, kai Respublikos Prezidentas kreipiasi į specialią teisėjų instituciją, kad ši patartų dėl teisėjo atleidimo tuo pagrindu, kai jis savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, speciali teisėjų institucija privalo ne tik įsitikinti, kad tam tikras teisėjo poelgis (veika) buvo, bet ir įvertinti, ar jis šiuo poelgiu (veika) tikrai pažemino teisėjo vardą; kad jeigu teisėjas tikrai savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, speciali teisėjų institucija privalo patarti Respublikos Prezidentui teisėją atleisti iš pareigų; kad Respublikos Prezidentas, gavęs tokį specialios teisėjų institucijos patarimą, turi įgaliojimus atleisti teisėją iš pareigų (jeigu yra atleidžiamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas – turi įgaliojimus teikti jį Seimui atleisti iš pareigų, o jeigu atleidžiamas iš pareigų teisėjas yra Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas – turi įgaliojimus prašyti Seimo pritarimo jį atleisti (15.3.1.2 papunktis).
- 10 Straipsnyje nėra atliekama 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimo įvertinimo, nes buvo svarbu įvertinti Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimą jau priimto 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimo kontekste.

į pareigas ir atleidžiant iš jų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjus, šio teismo pirmininką; kad Seimas, įgyvendindamas savo įgaliojimus, privalo priimti teisėtus ir pagrįstus teisės aktus; kad tai, jog Respublikos Prezidentas, teikdamas Seimui Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras, šio teismo pirmininką ir įstatymo nustatytais atvejais teikdamas Seimui atleisti teisėjus, kartu pateikia Seimui atitinkamų teisės aktų projektus, nepaneigia Seimo pareigos, tinkamai apsvarsčius šiuos projektus, priimti teisėtus ir pagrįstus teisės aktus (19.3 papunktis ir 29 punktas); kad Respublikos Prezidento ir Seimo teisėtų ir pagrįstų teisės aktų priėmimas yra teisminės valdžios nepriklausomumo garantija (19.3.1 papunktis), kai, kaip jau minėta, Respublikos Prezidento teikimas, kad ir gavus specialios teisėjų institucijos patarimą, tokio teisėtumo ir pagrįstumo negali garantuoti ir determinuoti.

Taigi matoma, kad Seimas Respublikos Prezidento teikimu atleisdamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėją iš pareigų, kai teisėjas yra išrinktas į kitas pareigas arba jo sutikimu perkeltas į kitą darbą, turi konstitucinę pareigą apsvarstyti ir įsitikinti, kad teisėjas tikrai yra išrinktas (paskirtas) į kitas pareigas ar jo sutikimu perkeltas į kitą darbą. Maža to, Konstitucinis Teismas 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarime taip pat mano, kad kitoks Konstitucijos 115 straipsnio 4 punkto aiškinimas būtų nesuderinamas su tokiu dalyku kaip Konstitucijoje įtvirtintu teisėjo nepriklausomumu, nes sudarytų prielaidas, kaip argumentuoja Konstitucinis Teismas, atleisti teisėją iš pareigų nepasibaigus jo įgaliojimų laikui ir nesant kito Konstitucijoje ar Lietuvos Respublikos teismų įstatyme nustatyto pagrindo (29 punktas). Ir panaši argumentacija turėtų galioti dėl tokio Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo atleidimo iš pareigų pagrindo, kuris yra numatytas Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte, – teisėjas savo poelgiu pažemino teisėjo vardą, kai nei Respublikos Prezidento teikimas, nei specialios teisėjų institucijos patarimas, kurio pagrindu Respublikos Prezidentas ir kreipiasi į Seimą, neturėtų paneigti Seimo konstitucinės pareigos tinkamai apsvarstyti Respublikos Prezidento padaryto teikimo ir priimti dėl to teisėtą ir pagrįstą sprendimą. Pagal Konstitucijos nuostatas, aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso formavimo proceso metu Respublikos Prezidento preferencijas ir jo interesus patikrinanti ir atsverianti dar viena institucija yra Seimas – kita politinio pobūdžio valstybės valdžios institucija. Vien profesiniu pagrindu suformuota teisminės valdžios savivaldos institucija – speciali teisėjų institucija – būdama atsvara Respublikos Prezidentui formuojant teisėjų korpusą, negali būti laikoma dar ir atsvara Seimui formuojant aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą. Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje pateikti argumentai, kad jei Seimas (kaip ir Respublikos Prezidentas) galėtų iš naujo vertinti, ar tam tikras teisėjo poelgis buvo, ir spręsti, ar juo buvo pažemintas teisėjo vardas, Seimas (kaip ir Respublikos Prezidentas) perimtų ar pasisavintų specialios teisėjų institucijos įgaliojimus; kad tai reikštų, jog speciali teisėjų institucija, kuri sudaroma vien profesiniu pagrindu, nėra atsvara Seimui (kaip ir Respublikos Prezidentui) formuojant

teisėjų korpusą, neišplaukia nei iš Konstitucijos tekste įtvirtintų nuostatų visumos, nei iš Konstitucinio Teismo suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos. Bet Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje vis dėlto mano kitaip. Ir šiame kontekste iškyla svarbus klausimas – ar dėl to, ką mano Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje, teisminei valdžia jau turėtų sunerimti?

2.2. Konstitucinio Teismo generuojama problema teisminei valdžiai

Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime išnagrinėtos konstitucinės justicijos bylos aplinkybėmis pateikia tokį interpretacinį sprendinį specialios teisėjų institucijos klausimu, kuriuo, atrodo, kad iš tiesų panaikina Seimo konstitucinę pareigą tinkamai apsvarstyti Respublikos Prezidento padarytą teikimą ir priimti dėl to teisėtą ir pagrįstą sprendimą, nes valdžių padalijimo sistemoje speciali teisėjų institucija Konstitucinio Teismo yra laikoma Seimui, kaip ir Respublikos Prezidentui, atsvaros institucija formuojant teisėjų korpusą, nors, manoma, jog negalima daryti tokios išvados nei iš Konstitucijos tekste įtvirtintų nuostatų visumos, nei iš Konstitucinio Teismo suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos. Konstitucinio Teismo pasirinkta Konstitucijos aiškinimo technika ir pateikti argumentai 2022 m. balandžio 15 d. nutarime apskritai neleidžia suprasti, kaip Konstitucinis Teismas galiausiai prieina prie tokių teiginių, kurie yra suformuluoti šio nutarimo 27.5 papunktyje. Iš Konstitucinio Teismo pateiktų argumentų apie specialios teisėjų institucijos vaidmenį, kai į ją kreipiasi Respublikos Prezidentas, kad ji patartų dėl teisėjo atleidimo iš pareigų, nes yra Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkte numatytas pagrindas, logiškai negalimi Konstitucinio Teismo aptariamame nutarimo papunktyje suformuluoti teiginiai, kuriais atskleidžiamas papildomas specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos aspektas ir suformuluojamas naujas stabdžių ir atsvarų sistemos konstruktas – speciali teisėjų institucija yra atsvara dar ir Seimui, kai yra formuojamas aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusas. Maža to, Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje pateikti argumentai nėra pagrįsti nei Konstitucijos teksto, nei oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis ir jų išsamia analize. Be to, Konstitucinio Teismo pateiktas argumentas – jeigu Seimas atliktų vertinimą dėl teisėjo vardą pažeminančio poelgio, tai galiausiai reikštų, jog vien profesiniu pagrindu suformuota speciali teisėjų institucija „nėra atsvara Respublikos Prezidentui ir Seimui <...> formuojant teisėjų korpusą“ (27.5 papunktis) – nėra ribojamas konkrečiu konstitucinės justicijos bylai reikšmingu aspektu (teisėjo atleidimas iš pareigų Konstitucijos 115 straipsnio 5 punkto pagrindu). Teiginys, kad speciali teisėjų institucija yra atsvara dar ir Seimui formuojant teisėjų korpusą, yra suformuluotas kaip generalizuotas teiginys.

Trumpam laikant Konstitucinio Teismo pateiktą interpretacinį sprendinį specialios teisėjų institucijos klausimu tik viso labo teorine Konstitucijos interpretavimo metodologijos problema, dėl kurios geriausio sprendimo iki begalybės galėtų ginčytis viskuo nepatenkinti filosofai, ir pažiūrėjus į Konstitucinio Teismo pasirinktą Konstitucijos aiškinimo techniką bei pateiktus argumentus per konstitucinių teorijų diskurso prizmę, tai leidžia pamatyti štai ką – Konstitucinio Teismo pasirinkta Konstitucijos aiškinimo technika ir pateikti argumentai nesudaro jokio pagrindo teigti, kad Konstitucinis Teismas šiuo atveju „atrado“ papildomą specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos aspektą ir naują stabdžių ir atsvarų sistemos konstrukta, slypinčius kokioje nors latentinėje Konstitucijos teksto dalyje, vykdant tokiu būdu Konstituciniam Teismui konstitucinės realybės tiesioginės translacijos aktą ir taip neleidžiant manyti, jog Konstitucinio Teismo teisėjų priimtas sprendimas būtų jų asmeninių preferencijų sprendimas (plačiau žr. Dworkin, 2004, p. 157–192). Konstitucinio Teismo pasirinkta Konstitucijos aiškinimo technika ir pateikti argumentai jau leidžia kalbėti apie Konstitucinio Teismo padarytą specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos papildomo aspekto bei stabdžių ir atsvarų sistemos konstrukto „išradimą“, sudarant pagrindą argumentuoti, kad Konstitucinio Teismo teisėjų priimtas sprendimas yra būtent jų asmeninių preferencijų sprendimas, kuris visada bus vertinamas kaip toks, jeigu tai nėra pagrįsta Konstitucija. Tai kartu galėtų patvirtinti ir buvusio Konstitucinio Teismo teisėjo skyrimo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėju procedūroje paaiškėjusi aplinkybė apie Seime susiklosčiusią tam tikrą praktiką visiškai neįsitikinti tuo, ką teikia Respublikos Prezidentas Seimui formuojant aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą, pasitikinti iš esmės Respublikos Prezidento padarytu vertinimu. Ir jeigu tokia praktika Seime buvo susiklosčiusi, tai leidžia taip pat teigti, kad Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimu tokią Seimo praktiką galimai tiesiog „įkonstitucino“, nes tokiai praktikai teikė preferencijas, o ne išaiškino Konstituciją, kad Seime susiklosčiusi praktika būtų orientuojama pagal aukščiausiosios teisės nuostatas. Ir vargu ar šiuo atveju evoliucionuojančios visuomenės ar panašus argumentas galėtų pateisinti Konstitucinio Teismo pasirinktą Konstitucijos aiškinimo techniką analizuojamame 2022 m. balandžio 15 d. nutarime. Šiame kontekste nemanoma, kad Konstitucinio Teismo pasirinktas kelias yra tinkamas, jeigu nenorima, jog ištiktų politiniuose traktuose aprašyta tironija, bet tik kitokia savo forma. Tačiau Konstitucinio Teismo pateiktas interpretacinis sprendinys specialios teisėjų institucijos klausimu savo reikšmingumu negali būti redukuojamas tik iki viso labo teorinės konstitucijos interpretavimo metodologijos problemos lygio, nes jis taip, kaip yra Konstitucinio Teismo pateiktas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo 27.5 papunktyje, kuria svarbią problemą teisminei valdžiai. Manoma, kad Konstitucinis Teismas, turėdamas užtikrinti iš konstitucinio teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo kylančią teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantiją, kad nebūtų sudarytos prielaidos nepagrįstai atleisti teisėją iš pareigų nepasibaigus jo įgaliojimų laikui, pateiktu interpretaciniu

sprendiniu specialios teisėjų institucijos klausimu tokias prielaidas sudarė dėl aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso ir tuo susilpnino aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumo pačią apsaugą.

Remiantis Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo ir konkrečiai šio nutarimo 27.5 papunkčio nuostatomis, galima teigti, kad Konstitucinio Teismo iš esmės yra padaroma taip, jog Seimas, kuris kartu su Respublikos Prezidentu formuoja aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą, tiesiog turėtų patikėti ir pasitikėti Respublikos Prezidento teikimo, kuris daromas tik turint specialios teisėjų institucijos patarimą, turiniu. Taip yra sudaromos visos prielaidos Respublikos Prezidentui formuoti aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą pagal savo asmenines preferencijas ir turimus interesus. Seimas, turėdamas konstitucinę pareigą patikrinti Respublikos Prezidento padarytą pasirinkimą ir atliktą turinčių reikšmės aplinkybių įvertinimą, dėl kurių Respublikos Prezidentas gavo specialios teisėjų institucijos, kaip atsvaros formuojant teisėjų korpusą institucijos, patarimą, ir priimti dėl to teisėtus ir pagrįstus sprendimus, kurių negali garantuoti ir determinuoti jokia, kaip jau minėta, Respublikos Prezidento ir specialios teisėjų institucijos priimtų sprendimų teisėtumo prezumpcija, tokios pareigos, remiantis tuo, ką aiškina Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarime, atrodo, kad nebeturi. Remiantis tuo, kokį interpretacinį sprendinį Konstitucinis Teismas pateikia šiame nutarime, Seimas yra apribojamas iš tiesų paties Respublikos Prezidento padarytu pasirinkimu ir atliktu turinčių reikšmės aplinkybių įvertinimu, kad ir su palikta galimybe atlikti slapto balsavimo konstitucinį aktą, nors Konstitucinis Teismas visa tai mėgina pateikti taip, jog Seimas yra apribojamas specialios teisėjų institucijos atliktu turinčių reikšmės aplinkybių įvertinimu. Konstitucinis Teismas, kaip ir suinteresuoto asmens Seimo atstovės, minėtame nutarime, atrodo, kad taip pat tiki tuo, jog speciali teisėjų institucija, kaip vien profesiniu pagrindu suformuota teisminės valdžios savivaldos institucija, savo sprendimus priima tik įsitikinusi ir įvertinusi visas reikšmingas sprendimui priimti aplinkybes. Ir čia kyla retorinis klausimas būtent Konstituciniam Teismui priimto 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo kontekste, kuris nėra šio straipsnio svarstymo apimtyje, – o jeigu speciali teisėjų institucija, privalanti ne tik įsitikinti, kad tam tikras teisėjo poelgis buvo, bet ir įvertinti, ar jis šiuo poelgiu tikrai pažemino teisėjo vardą, to nedaro ir savo veikloje tikrai nemano, skirtingai nei buvęs JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas A. Scalia, kad Konstitucijos struktūra jos veikloje „yra viskas“ (2008, p. 1418), t. y. savo veikloje sudaro visiško lojalumo Respublikos Prezidentui, o ne atsvaros jam formuojant teisėjų korpusą institucijos išpūdį? Bet šis iškeltas retorinis klausimas niekaip nepanaikina susidariusios situacijos – Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimu sudaro prielaidas Seimui formuojant aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą priimti teisėtumo ir pagrįstumo požiūriu abejotinus sprendimus, paliekant Respublikos Prezidentui

galimybę formuoti aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą pagal savo asmenines preferencijas ir turimus interesus, kuriuos iš lojalumo ir pagarbos Respublikos Prezidentui gali nepagrįstai palaikyti vien profesiniu pagrindu suformuota speciali teisėjų institucija, kai, kaip jau minėta, Respublikos Prezidento ir Seimo teisėtų ir pagrįstų teisės aktų priėmimas yra teisminės valdžios nepriklausomumo garantija (Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimo 19.3.1 papunktis). Ir dėl to teisminė valdžia turėtų sunerimti.

Išvados

1. Atlikta Konstitucinio Teismo jurisprudencijos analizė specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos aspektu iki Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo priėmimo ir atlikta Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo turinio analizė minėtos institucijos klausimu leidžia teigti, kad Konstitucinis Teismas 2022 m. balandžio 15 d. nutarimu papildė specialios teisėjų institucijos konstitucinę sampratą nauju aspektu – speciali teisėjų institucija yra atsvara ne tik Respublikos Prezidentui – ir kaip vykdomosios valdžios subjektui, ir kaip politinio pobūdžio institucijai – formuojant teisėjų korpusą apskritai, bet ir Seimui – ir kaip įstatymų leidžiamosios valdžios subjektui, ir kaip politinio pobūdžio institucijai – formuojant aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą. Tokiu būdu Konstitucinis Teismas suformuluoja visiškai naują stabdžių ir atsvarų sistemos konstrukta teisėjų korpuso formavimo procese. Tačiau toks Konstitucinio Teismo pateiktas interpretacinis sprendinys specialios teisėjų institucijos klausimu nėra įtikinamas.

2. Konstitucinio Teismo pateiktas interpretacinis sprendinys specialios teisėjų institucijos klausimu yra nepagrįstas nei Konstitucijos teksto, nei oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis. Todėl nėra aišku, koku būdu toks interpretacinis sprendinys yra gaunamas, kai atlikta Konstitucijos teksto ir oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatų analizė iki Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimo priėmimo tokio sprendinio nepateikia. Konstitucinio Teismo pasirinkta Konstitucijos aiškinimo technika ir pateikti argumentai šiame nutarime vis dėlto leidžia kalbėti apie Konstitucinio Teismo padarytą specialios teisėjų institucijos konstitucinės sampratos papildomo aspekto bei stabdžių ir atsvarų sistemos konstrukto „išradimą“, sudarant pagrindą argumentuoti, kad Konstitucinio Teismo teisėjų priimtas sprendimas yra būtent jų asmeninių preferencijų sprendimas, kuris visada bus vertinamas kaip toks, jeigu tai nėra pagrįsta Konstitucija. To Konstitucijos aiškinimo procese neturėtų būti daroma.

3. Konstitucinio Teismo pateiktas interpretacinis sprendinys specialios teisėjų institucijos klausimu atskleidžia, kad Konstitucinis Teismas, siekdamas savo veikloje

užtikrinti konstitucinį teisėjo ir teismų nepriklausomumo principą ir iš jo kylančias garantijas, iš tiesų susilpnino aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų nepriklausomumo pačią apsaugą. Konstitucinio Teismo pasirinkta Konstitucijos aiškinimo technika ir pateikti argumentai sudaro prielaidas Seimui priimti aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpuso formavimo procese teisėtumo ir pagrįstumo požiūriu abejotinus sprendimus, paliekant Respublikos Prezidentui galimybę formuoti aukščiausių grandžių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų korpusą pagal savo asmenines preferencijas ir turimus interesus, kurios iš lojalumo ir pagarbos Respublikos Prezidentui gali nepagrįstai palaikyti vien profesiniu pagrindu suformuota speciali teisėjų institucija, kai Respublikos Prezidento ir Seimo teisėtų ir pagrįstų teisės aktų priėmimas yra teisminės valdžios nepriklausomumo garantija. Dėl to teisminė valdžia turėtų sunerimti.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Specialioji literatūra

- Adams, J. (1776). *Thoughts on Government* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.nps.gov/inde/upload/Thoughts-on-Government-John-Adams-2.pdf> [žiūrėta 2020 m. lapkričio 11 d.].
- Dworkin, R. (2006). *Principo reikalas*. Vertė K. Klimka. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Dworkin, R. (2004). *Rimtas požiūris į teises: teisės sociologija*. Vertė K. Klimka. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Hamilton, A. (1788). *The Federalist Papers: No. 78*. The Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed78.asp [žiūrėta 2021 m. sausio 28 d.].
- Hughes, Ch. E. (1908). *Addresses and Papers of Charles Evans Hughes, Governor of New York, 1906–1908*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Jarašiūnas, E. (2003). *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Jočienė, D. (2021). Konstitucinio Teismo patirtis ir iššūkiai sprendžiant valstybės valdžios institucijų ginčus. *Jurisprudencija*, 28(2), 323–342.
- Kūris, E. (2006). Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*, 90(12), 7–14.
- Kūris, E. (1998). Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą. *Politologija*, 1(11), 3–94.
- Mesonis, G. (2010). *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: VĮ Registrų centras.

- Mesonis, G. (2005). Prezidento veto stabdžių ir atsvarų sistemoje: efektyvumo teorinės ir praktinės prielaidos. *Jurisprudencija*, 64(56), 84–91.
- Mesonis, G. (2004). Valdžių padalijimo teorija ir jos įgyvendinimo modeliai: kriterijų kokybės problema. *Jurisprudencija*, 61(53), 5–18.
- Montesquieu, Ch. L. (2004). *Apie įstatymų dvasią*. Vertė V. Malinauskienė. Vilnius: Mintis.
- Scalia, A. (2008). Foreword: The Importance of Structure in Constitutional Interpretation. *Notre Dame Law Review*, 83(4), 1417–1420 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol83/iss4/1/> [žiūrėta 2021 m. sausio 18 d.].
- Sinkevičius, V. (2020). *Teisėjų tarybos diskrecijos ribos*. Teisė.pro [interaktyvus] (modifikuota 2020-10-28). Prieiga per internetą: <http://www.teise.pro/index.php/2020/10/28/v-sinkevicius-teiseju-tarybos-diskrecijos-ribos/> [žiūrėta 2021 m. balandžio 27 d.].
- Sinkevičius, V. (2010). Seimo galių ribojimo konstituciniai pagrindai: kai kurie teoriniai aspektai. *Parlamento studijos*, 9, 170–195.
- Šinkūnas, H. ir Driukas, A. (2020). Teisėjų tarybos sudėtis: reglamentavimo pokyčiai Lietuvoje 1994–2019 metais. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, 93, 61–74, <https://doi.org/10.18778/0208-6069.93.04>.
- Šinkūnas, H. (2012). Ar speciali teisėjų institucija turėtų būti sudaroma vien tik iš teisėjų? Iš: Švedas, G. (vyr. moksl. red.) (2012). *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 201–211.
- Vaičaitis, V. A. (2020). Teisminės valdžios konstitucinė samprata Lietuvoje ir Lenkijoje. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia iuridica*, 93, 5–24, <https://doi.org/10.18778/0208-6069.93.01>.

Konstitucinės justicijos institucijų baigiamieji aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas. *TAR*, 7867.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *TAR*, 18611.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gegužės 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 58-2251.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 51-1894.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 49-1600.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-3192.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. balandžio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-1094.

Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo sprendimai

- Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo 1920 m. balandžio 19 d. sprendimas byloje *Missouri v. Holland*, 252 U.S. 416 (1920).

Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintų priemonių taikymas ir žmogaus teisių apsauga šiuolaikiniame moderniaame gyvenime

Aurelijus Gutauskas

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt

Įvadas

Žmogaus teisių ribojimas dažnai yra neatsiejama efektyvaus baudžiamojo proceso dalis – tai aksioma. Visi puikiai suprantame ir ką reiškia principas – „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“. Kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatų taikymo kontekste paprastai ši principą mes siejame, viena vertus, su valstybės institucijų ar jų pareigūnų teise rinkti duomenis apie padarytas nusikalstamas veikas, kita vertus, su teismo pareiga patikrinti, ar jie gauti įstatyme numatytu būdu ir ar nebuvo pažeista įstatyme nustatyta duomenų gavimo tvarka. O jeigu duomenys, kuriuos valstybės institucijos ar pareigūnai gavo įstatyme nenumatytu būdu, nesvarbu, kiek jie reikšmingi nustatant bylos aplinkybes, neturėtų būti pripažinti / nepripažįstami įrodymais.

Daugelyje Europos Sąjungos valstybių žvalgybos tarnybos naudoja duomenų rinkimo metodus, susijusius su įsiskverbimu į privatų asmenų gyvenimą arba kitaip jautriai paliečiančius atskirų asmenų ar visuomenės interesus. Kartu, naudojant šiuos metodus, kyla ir visuomenės susirūpinimas dėl galimų pagrindinių žmogaus teisių pažeidimų ir privatumo apsaugos. Pastaraisiais metais kai kuriose valstybėse (pavyzdžiui, Danijoje, Jungtinėje Karalystėje, Nyderlanduose, Suomijoje, Švedijoje), reaguojant į naujus skaitmeninės eros iššūkius ir ypač išaugusias teroristinių išpuolių grėsmes, buvo priimti nauji arba svariai papildyti žvalgybų veiklą reglamentuojantys įstatymai, išplėtę ir sustiprinę jų įgaliojimus naudoti įvairius žvalgybinės veiklos metodus. Kartu ES valstybėse buvo sustiprinti ir žvalgybos tarnybų priežiūros mechanizmai, sukuriant vadinamąsias nepriklausomas (ekspertines, teismines ir kt.) priežiūros ir kontrolės institucijas, o jau esamoms suteikiant papildomų teisių. Tokios institucijos kai kuriose šalyse dalyvauja ir tvir-

tinant sankcijas naudoti specialiuosius metodus, ir prižiūrint jų taikymą, kitur šias funkcijas vykdo atskiros institucijos. Jos yra sudaromos skirtingai, dalyvaujant įvairių valstybės valdymo šakų atstovams, yra skirtingų formų ir pavadinimų: tai gali būti įvairūs komitetai, tribunolai ar teismai, valdybos, priežiūros komisariatai ar žvalgybos ombudsmenai¹.

Lietuvoje šioje srityje taip pat yra naujovių. Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais suformuotą konstitucinę doktriną, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, taip pat į tai, kad kriminalinė žvalgyba yra jautriai susijusi su žmogaus teisių ir laisvių ribojimais, parengtas naujas kriminalinės žvalgybos įstatymo projektas, kuriuo siekiama nustatyti įstatyme kriminalinės žvalgybos vykdymo „nei patvirtinti, nei paneigti“ modelį. Pagrindinis tikslas – stiprinti kriminalinės žvalgybos subjektų veiksmų kontrolę, pagerinti žmogaus teisių apsaugą vykdant kriminalinę žvalgybą ir kiti svarbūs klausimai. Kriminalinės žvalgybos įstatymas jo subjektams suteikia plačias galimybes (teises) naudoti įvairius kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus. Viena vertus, didelių galių suteikimas teisėsaugos pareigūnams didina ne tik jų galimybes atskleisti nusikalstamas veikas, bet ir riziką proceso metu pernelyg apriboti konstitucines asmens teises. Pareigūnams netinkamai naudojant jiems valstybės suteiktus įgaliojimus, kartais galėtų kilti daugiau neigiamų padarinių nei pati nusikalstama veika, dėl kurios atskleidimo kriminalinės žvalgybos procesas ir buvo pradėtas, todėl toks procesas paneigtų žmogaus teisių ir laisvių esmę bei prasmę, išplaukiančią iš šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos. Kita vertus, proceso dalyvių garantijų stiprinimas galėtų gerokai pasunkinti tiesos paieškas siekiant atskleisti nusikaltimus ar įgyvendinti nusikalstamų veikų prevenciją, todėl sklandžiam procesui būtinas protingas taikomų priemonių funkcionalumo ir proceso dalyvių teisių apimties derinys, balansas ir proporcingumas, kurių darbo grupė ir siekė kurdamą įstatymo projektą².

Kol naujas kriminalinės žvalgybos įstatymo projektas yra svarstymo stadijoje, turime vertinti galiojančio Kriminalinės žvalgybos įstatymo taikymo aktualijas. Šio įstatymo nuostatų taikymas bene dažniausiai kelia žmogaus teisių, laisvių suvaržymų, ribojimų konstitucingumo, teisėtumo, proporcingumo klausimų. Žmogaus teisių apsaugos kontekste, žinoma, kad kasacinio teismo vaidmuo išskirtinis – kiek tai susiję su kriminalinės žvalgybos taikymo patikra nuo pernelyg įkyraus (didelio kišimosi) į žmogaus privatų gyvenimą. Iš gana gausios kasacinės

1 Specialiųjų žvalgybos metodų taikymo sankcionavimas ir priežiūra Europos Sąjungos valstybėse. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyriaus analitinė apžvalga 20/02. Vilnius, 2020.

2 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. XI-2234 pakeitimo įstatymo projekto.
Žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/f5d5b2009eb311ec9e62f960e3ee1cb6?jfwid=ekdgrfvjg>

instancijos teismo praktikos matyti, kad kriminalinės žvalgybos priemonių, kuriomis, be kita ko, apribojama asmens teisė į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą, teisėtumas nuosekliai tikrinamas – ar buvo teisinis ir faktinis pagrindas atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus; ar šie veiksmai atlikti nepažeidžiant Kriminalinės žvalgybos įstatyme nustatytos tvarkos; ar duomenis, gautus atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimą, patvirtina duomenys, gauti BPK nustatytais veiksmais; ar tyrimo veiksmų trukmė atitinka pagrįstumo, tikslingumo ir proporcingumo reikalavimus. Atitinkamai šis patikrinimas apima tiek teisėtumą Lietuvos teisės, tiek ir Konvencijos aspektais.

Straipsnyje analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika dėl slaptų veiksmų atlikimo pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą metu gautų duomenų pripažinimo įrodymais, jų vertinimo ir panaudojimo procese. Autorius apžvelgia principines nuostatas, plėtojamas kasacinėje praktikoje dėl keliamų reikalavimų visumos, dėl nutarčių neviešo pobūdžio veiksmų sankcionavimo turinio, dėl kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų atlikimo teisinio ir faktinio pagrindo, dėl kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų atlikimo trukmės, dėl provokacijos atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmus, taip pat dėl atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmus gautų duomenų panaudojimo kitose baudžiamosiose bylose. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ne kartą pažymėta, kad neviešo pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo priemonių naudojimas yra nedraudžiamas ir jų rezultatais gali būti remiamasi teismuose įrodinėjant asmens kaltę, tačiau tokius duomenis pripažinti įrodymais keliami didesni teisėtumo užtikrinimo reikalavimai (ne aukštesni įrodinėjimo standartai, o didesni reikalavimai), ir pagrindine surinktų įrodymų vertinimo taisykle tampa taisyklė, draudžianti baudžiamojon atsakomybėn trauktino asmens kaltę grįšti prielaidomis.

1. Europos Žmogaus Teisių Teismo įtaka formuluojant labai svarbias Kriminalinės žvalgybos įstatymo taikymo taisykles

Kasacinės instancijos teismo praktikoje, taikant ir aiškinant nacionalinę teisę ir stiprinant įstatymo normų veiksmingumą, tinkamai išplėta daugelis Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuluotų minimalių garantijų, kurios turi būti įtvirtintos nacionalinėje teisėje siekiant išvengti piktnaudžiavimo slapto sekimo priemonių taikymo srityje. Vadovaujantis nuoseklia šio teismo praktika, įgaliojimai slapta sekti savo piliečius pagal Konvenciją toleruojami tik tada, kai yra griežtai (neišvengiamai) būtini (angl. *strictly necessary*) siekiant apsaugoti demokratines institucijas. Atsižvelgiant į piktnaudžiavimo pavojų, būdingą bet kokiai žmonių slapto sekimo sistemai, tokios priemonės turi būti grindžiamos įstatymu, kuris

yra itin tikslus (tiksliai apibrėžtas). Būtina, kad egzistuotų aiškios, detalios taisyklės šiuo klausimu, juolab kad atitinkamos technologijos tampa vis sudėtingesnės. Sprendžiant dėl slaptų sekimo priemonių taikymo konkrečiais atvejais ir jas įgyvendinant, turi būti laikomasi teisėtumo reikalavimo ir užtikrinama, kad, apribojant asmens teisę į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą, nebūtų peržengtos būtinumo demokratinėje visuomenėje ribos.

Šioje vietoje išskirčiau dvi naujausias šio teismo bylas, kuriose priimti sprendimai turės ypač didelę reikšmę formuojant ir Lietuvos teismų praktiką Kriminalinės žvalgybos įstatyme numatytų priemonių taikymo kontekste. 2022 m. sausio 18 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą byloje *Adomaitis prieš Lietuvą* (Nr. 14833/18)³, kurioje pareiškėjas, remdamasis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) 1 dalimi, 8 straipsniu (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) ir 13 straipsniu (teisė į veiksmingą teisinę gynybos priemonę), skundėsi dėl kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo teisėtumo ir proporcingumo. Nors EŽTT nenustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 8 straipsnio pažeidimų dėl kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo tiriant pareiškėjo tarnybinius nusizengimus, tačiau tiek pačiame sprendime, tiek ir atskirojoje Suomijos teisėjos Koskelo nuomonėje suformulavo labai svarbias Kriminalinės žvalgybos įstatymo taikymo taisykles. Atkreipiamas dėmesys į tai, jog telefoninių pokalbių pasiklausymas yra labai rimtas asmens teisių ribojimas, kuris turėtų būti sankcionuojamas tik vadovaujantis labai svarbiais motyvais, grindžiamais pagrįstu įtarimu, kad asmuo dalyvauja sunkioje nusikalstamoje veikoje, o Konvencijos 8 straipsnio 2 dalyje nustatytos sąlygos, kurioms esant toks ribojimas gali būti pripažįstamas pateisinaamu, aiškintinos siaurai. Pažymima, kad piliečių slaptos sekimo įgaliojimai, būdingi policinei valstybei, pagal Konvenciją gali būti toleruojami tik tiek, kiek griežtai būtini demokratinėms institucijoms apsaugoti. Be to, prieš kreipiantis dėl pasiklausymo svarbu, ar jau buvo panaudoti kiti tyrimo metodai, tačiau, atsižvelgiant ir į pareiškėjo pareigų specifiką, jie buvo neveiksmingi. Apskritai slaptų veiksmų sankcionavimas negali būti bendro pobūdžio ar „žvalgomasis“ (angl. *exploratory*). Pratęsiant kriminalinės žvalgybos priemones turi įvykti naujų įvykių, rodančių pareiškėjo dalyvavimą neteisėtoje veikloje, o informacija apie „naujus konkrečius įvykius“ pasitvirtinti. Teisėja Koskelo iš dalies prieštaraujamojoje nuomonėje argumentuoja savo poziciją, jog teismai drausminėje byloje realiai neįvertino kriminalinės žvalgybos tyrimo metu gautos informacijos panaudojimo būtinumo ir proporcingumo, daugiausia remdamiesi tik teisėtumu, tokio vertinimo tinkamai neatliko ir pats EŽTT, o tai kelia susirūpinimą, atsižvelgiant į labai įkyrų (t. y. reiškiantį didelį kišimąsi į privatumą) ribojimo pobūdį.

3 Case of *Adomaitis v. Lithuania* no. 14833/18. Žr. <https://laweuro.com/?p=17879>

Kitos, 2022 m. sausio 11 d., EŽTT bylos *Ekimdzhiev ir kiti prieš Bulgariją* (peticijos Nr. 70078/12)⁴ kontekste EŽTT vertino ne konkrečius slapto sekimo priemonių taikymo atvejus, o Bulgarijos teisėje įtvirtintos slapto sekimo sistemos atitikimą Konvencijos 8 straipsnio reikalavimams. Tačiau šiame kontekste pateikti Teismo išaiškinimai (kaip paprastai būdinga tokio pobūdžio byloms) gali būti naudingi tiek praktikoje taikant slapto sekimo priemones ar vertinant jų taikymo teisėtumą, tiek bendresniu atžvilgiu svarstant, ar Lietuvos teisinis reguliavimas šioje srityje visais aspektais yra tinkamas Konvencijos požiūriu. Byloje buvo nustatytas Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas dėl to, kad Bulgarijos teisėje neįtvirtinta pakankamai teisiinių garantijų nuo savivalės ir piktnaudžiavimo dėl slapto sekimo priemonių taikymo, taip pat susižinojimo ryšio priemonėmis duomenų saugojimo ir teisės susipažinti su šiais duomenimis baudžiamojo proceso tikslais. EŽTT dar kartą pabrėžė, jog motyvų, kad ir glaustų, pateikimas sankcionuojant slapto sekimo priemones yra esminė garantija nuo piktnaudžiavimo tokiomis priemonėmis, nes tai vienintelis būdas užtikrinti, kad teisėjas tinkamai išnagrinėtų pareiškimą dėl sankcionavimo ir medžiagą, kuria jis grindžiamas, bei išties apsvarstytų, ar sekimas yra pateisinamas ir proporcingas asmens, prieš kurį jis atliekamas, ir bet kokių kitų asmenų, kuriems jis gali turėti įtakos, Konvencijos 8 straipsnio teisių apribojimas. Pažymėtina, kad rimtą EŽTT susirūpinimą sukėlė didelis teismų pareigūnų, įgaliotų sankcionuoti slaptą sekimą, darbo krūvis, didelis tenkinamų pareiškimų procentas, apeliacinės instancijos teismo pozicija, kad nagrinėdamas pareiškimą teisėjas turi patikrinti tik formalius reikalavimus, nesigilindamas į kartu su pareiškimu pateiktą medžiagą. Be to, EŽTT buvo pateikta įrodymų, kad tai, kaip teisėjai nagrinėja pareiškimus dėl slapto sekimo sankcionavimo, nulėmė realius nepagrįsto sekimo atvejus (dėl šiame kontekste padarytų pažeidimų net buvo nuteista Sofijos miesto teismo pirmininkė, pažeidimams tirti įsteigtas Parlamento komitetas).

2. Kasacinės instancijos teismo išaiškinimai dėl reikalavimų visumos ir dėl nutarčių dėl neviešo pobūdžio veiksmų sankcionavimo turinio

Konstitucijos 22 straipsnyje įtvirtinant žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą kartu nustatyta, kad informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtinant teisę į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą nustatyta, kad šių teisių apribojimas turi atitikti šio straipsnio 2 dalyje nustatytas sąlygas: jis

4 Case of *Ekimdzhiev and others v. Bulgaria* no. 70078/12. Žr. <https://laweuro.com/?p=17732>

turi būti nustatytas įstatyme, juo siekiama teisėto tikslo ir jis būtinas demokratinėje visuomenėje. Esminė konkreta asmens teisių pagal šią nuostatą apribojimo teisėtumo sąlyga – įstatyme nustatytų sąlygų ir tvarkos laikymasis kiekvienu konkrečiu atveju. Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad teismas, nagrinėjantis bylą, kurioje kaltinimas grindžiamas duomenimis, gautais atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimą, privalo patikrinti tris pagrindinius aspektus: 1) ar buvo teisinis ir faktinis pagrindas atlikti kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmus; 2) ar tyrimo veiksmai atlikti nepažeidžiant Kriminalinės žvalgybos įstatyme nustatytos tvarkos; 3) ar duomenis, gautus atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimą, patvirtina duomenys, gauti BPK nustatytais veiksmais⁵. Be paminėtų trijų kriterijų, būtų galima išskirti ir ketvirtą kriterijų – ar kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų trukmė atitinka pagrįstumo, tikslingumo ir proporcingumo reikalavimus. Taigi, įstatymų nustatytos institucijos, taikydamos kriminalinės žvalgybos priemones, kiekvienu atveju turi įvertinti konkrečią situaciją, nustatyti, ar yra pakankamas atitinkamos priemonės taikymo faktinis pagrindas, išsiaiškinti, ar negalima tų pačių tikslų pasiekti neišterpiant į privatų žmogaus gyvenimą, arba, jeigu toks išterpimas yra neišvengiamas, užtikrinti, kad žmogaus teisė į privatumą nebūtų apribota labiau negu būtina minėtam visuomenei reikšmingam ir konstituciškai pagrįstam tikslui pasiekti.

Štai konkrečioje baudžiamojoje byloje iš teismo nutarčių turinio matyti, kad leidimai (sankcijos) kontroliuoti informaciją, perduodamą asmenų jų naudojamais telefonais, kurių numeriai nurodyti nutartyse, buvo taikyti konkrečioms asmenims, nustatant tiksliai apibrėžtą tokių priemonių taikymo terminą. Kasacinis teismas konstatavo, kad nustatytų kriminalinės žvalgybos veiksmų ir priemonių taikymo ribos nebuvo pažeistos, nes byloje teismo priimtų nutarčių, leidžiančių telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos turinio kontrolę ir fiksavimą, gausą lėmė byloje tiriamos sudėtingos sukčiavimo mokesčių srityje schemos, siekis nustatyti visus nusikalstamoje veikoje dalyvaujančius asmenis, įmones, nusikalstamu būdu įgytų pinigų ir turto naudojimo sritis, kitas nusikalstamos veikos aplinkybes⁶. Žinoma, jog dėl slaptų veiksmų atlikimo ribų visada sprendžia tik teismas. O kriminalinės žvalgybos veiksmus daro neteisėtus įstatyme nustatytų šių veiksmų ir priemonių taikymo bei jų ribų nepaisymas ar kitoks piktnaudžiavimas. Galima sakyti, kad tik akivaizdus piktnaudžiavimas neleidžia duomenų pripažinti įrodymais. Tačiau tam tikro kriminalinės žvalgybos tyrimo etapo galimi trūkumai savaime nereiškia, kad to tyrimo pagrindu pradėtų tyrimų metu surinkti duomenys turi būti laikomi neatitinkančiais BPK 20 straipsnio reikalavimų ir dėl to nelaikytini įrodymais.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje nuolat akcentuojami aiškumo ir tikslumo principai, užtikrinant kriminalinės žvalgybos veiksmų sankcionavimo

5 Kasacinės instancijos teismo nutartis baudžiamosiose bylose Nr. 2K-78-648/2020, Nr. 2K-195-458/2020, Nr. 2K-202-303/2020.

6 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-50-942/2021.

ir atlikimo teisėtumą ir kartu veiksmingą žmogaus teisių apsaugą nuo neteisėto apribojimo, kreipiantis dėl kriminalinės žvalgybos veiksmų atlikimo ir juos sankcionuojant. Savo nutartyse šis teismas nuolat pažymi, kad turi būti nurodomos aiškios išvados dėl turimos informacijos apie galimą nusikalstamą veiką, kuri bus tirama, atitikties tokiam BK straipsniui ar jo daliai, dėl kurių atitinkami veiksmai gali būti atliekami⁷. Kitose nutartyse taip pat konkretinami aiškumo ir tikslumo principai bei eliminuojamas perteklinio reikalavimo kriterijus⁸. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad nutarties dėl neviešo pobūdžio veiksmų sankcionavimo rezoliucinėje dalyje turi būti tiksliai nurodyta sankcionuojamų veiksmų pavadinimas, turinys, apimtis, laikas ir asmuo ar asmenys, prieš kuriuos leidžiama atlikti operatyvinius veiksmus. Leidimas atlikti operatyvinius (kriminalinės žvalgybos) veiksmus turi būti kiek įmanoma tikslesnis, kad proceso dalyviai ir bylą nagrinėjantys teismai galėtų įvertinti tų veiksmų teisėtumą (teisinį pagrindą) ir pagrįstumą (faktinį pagrindą), būtent, kad būtų aišku, kokie veiksmai, kur, prieš kokius asmenis, kiek laiko galėjo būti vykdomi. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad toks reikalavimas negali būti suprantamas kaip perteklinių duomenų nurodymas teismo nutartyse. Teismo sprendimuose turi būti nurodyti duomenys, kurie būtini teisiniam ir faktiniam operatyvinių (kriminalinės žvalgybos) veiksmų ar neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių (slaptų tyrimo veiksmų) pagrindui įvertinti; taip pat būtini teismo sprendimu leidžiamoms atlikti veiksmų apimtims (riboms) nustatyti, t. y. susiję su slapta kontroliuojamo susižinojimo objektu (asmeniu, asmenimis), vieta, laiku (terminu) ir būdu (garso, vaizdo, kitoks kontroliavimas).

Deja, praktikoje dažnai tenka matyti visai kitokį vaizdą, ypač dėl slapto telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos turinio kontrolės ir fiksavimo sankcionavimo. Nutartys mažai informatyvios, panašaus turinio ir pasikartojančios. Dažniausiai visais atvejais motyvacija nurodoma vienoda, kad, remiantis pateikta kriminalinės žvalgybos medžiaga, yra pagrindas taikyti specialiąsias technines priemones, siekiant patikrinti minėto asmens dalyvavimą teikime nurodytoje nusikalstamoje veikoje. Be to, bylos duomenys (byloje esami kriminalinės žvalgybos pranešimai) patvirtina, kad jis gali būti susijęs su nusikalstama veika, turinčia sunkių nusikaltimų požymių, kitomis kriminalinės žvalgybos priemonėmis išsiaiškinti visas reikiamas aplinkybes galimybės panaudotos, todėl kaip papildoma tyrimo priemonė skirtinas techninių priemonių panaudojimas specialia Kriminalinės žvalgybos įstatyme numatyta tvarka. Pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje ap- tinkamos 52 nutartys, išspausdintos pagal tą patį šabloną, tiesiog pakeičiant datas, teisėjų pavardes ir asmenų, kurių veiksmus leidžiama kontroliuoti, duomenis. Be to, toks sankcijų „štam pavimas“ paprastai vyksta ilgą laikotarpį. Šiuo konkrečiu

7 Kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-81-895/2020, Nr. 2K-119-689/2020.

8 Kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-154-1073/2020, Nr. 2K-208-1073/2021.

atveju tas 52 nutartis per beveik vienerių metų laikotarpį tokia pat kliše tvirtino net trys teisėjai⁹. Be to, daugeliu atvejų šie trys teisėjai naudodami tą patį šabloną skirtingiems asmenims, net ne visada pastebėdavo, kad jie ne sankcionuoja naują informacijos turinio kontrolę ir fiksavimą, o ją pratęsia ilgesniam terminui. Taigi, susidaro įspūdis, jog susiklosčiusi konvejerinė praktika dalinti sankcijas: ta pati kliše, 3 teisėjai, 52 vienodos nutartys. Tokių pavyzdžių praktikoje galima rasti tikrai nemažai. O juk nutartys dėl slaptų veiksmų atlikimo sankcionavimo turi būti ne šabloniškos, o motyvuotos. Net Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnis garantuoja žmogaus teisės į privatų gyvenimą apribojimo pratęsimą ilgesniam laikui suponuoja teismui būtinybę kitaip motyvuoti, kodėl toks pratęsimas vis dar reikalingas, nei skiriant tokios teisės apribojimą pirmą kartą.

Viena vertus, teisėjai atsiduria paradoksaliaje situacijoje, kai tenka konstatuoti, jog teismo nutartys, kuriomis buvo sankcionuoti kriminalinės žvalgybos veiksmai, turi trūkumų (mažai informatyvios, panašaus turinio, pasikartojančios); kad sankcionuojant ar pratęsiant techninių priemonių panaudojimą specialia tvarka, nutarties rezoliucinėje dalyje nenurodoma techninių priemonių panaudojimo (speciali) tvarka (tai laikytina rezoliucinių dalių formulavimo trūkumais); jog ikiteisminio tyrimo teisėjų nutartys nėra tikslios, su trūkumais; nutartyse vartojamos netinkamos formuluotės (net neatitinka faktinių bylos duomenų); nutarties rezoliucija suformuluota ydingai. Kita vertus, tenka ieškoti kompromiso tarp padarytų pažeidimų (konstatavus pirmiau minėtus trūkumus) ir baudžiamosios bylos „griūties“.

3. Kasacinės instancijos teismo išaiškinimai dėl kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų atlikimo teisinio ir faktinio pagrindo

Teismų praktikoje pabrėžiama, kad aiškus faktinis ir teisinis neviešo pobūdžio veiksmų atlikimo pagrindas yra pagrindinė prielaida tinkamai įvertinti slaptų tyrimo veiksmų metu gautų duomenų leistinumą¹⁰. Taigi, teismai, nagrinėdami bylą, kurioje kaltinimas grindžiamas kaltinamajam taikytų neviešo pobūdžio veiksmų metu gautais duomenimis, privalo išsamiai patikrinti ir nustatyti tokių veiksmų teisinį ir faktinį pagrindą bei šių veiksmų atitiktį Kriminalinės žvalgybos įstatymo ir BPK nuostatoms.

Slaptai renkant informaciją apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką, gali būti ribojama žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą,

9 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-50-942/2021.

10 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-1073/2020.

todėl, reguliuojant teisinius santykius, susijusius su slapto informacijos rinkimo priemonių naudojimu, taip pat jas taikant ir vertinant gautų duomenų teisėtumą, svarbu išlaikyti teisingą siekio išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo užtikrinimo pusiausvyrą. Kasacinės instancijos teismo praktikoje, remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, taip pat ne kartą konstatuota, kad įstatymas, kuriuo reglamentuojamas slapto sekimo (stebėjimo) priemonių taikymas, susijęs su Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintų teisių apribojimu, turi būti išdėstytas pakankamai tiksliai, kad tinkamai parodytų asmenims, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis valstybės institucijos turi teisę taikyti tokią slaptą ir potencialiai pavojingą jų teisės į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumą apribojimą. Atsižvelgiant į piktnaudžiavimo pavojų, būdingą kiekvienai slapto sekimo sistemai, tokios priemonės turi būti grindžiamos įstatymu, kuris yra itin tikslus (tiksliai apibrėžtas)¹¹. Pabrėžtina, kad valstybės institucijos (pareigūnai) bylai reikšmingus duomenis gali rinkti tik tais būdais, kurie tiesiogiai nurodyti įstatymuose, – kitu atveju jie pripažįstami neteisėtais. Taigi tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo, tiek ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo yra suformuotos labai aiškios nuostatos dėl kriminalinės žvalgybos taikymo teisinio pagrindo. Teisinis pagrindas atlikti kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmus yra arba 1) apygardų teismų pirmininkų ar jų įgaliotų teisėjų motyvuotos nutartys (Kriminalinės žvalgybos įstatymo straipsniuose nurodytiems kriminalinės žvalgybos veiksams atlikti), arba 2) neatidėliotinais atvejais, kai iškyla pavojus žmogaus gyvybei, sveikatai, nuosavybei, visuomenės ar valstybės saugumui, prokuroro nutarimai, kurie per 24 valandas prokurorui teikimu kreipiantis į apygardų teismų pirmininkus ar jų įgaliotus teisėjus turi būti patvirtinti motyvuota nutartimi (Kriminalinės žvalgybos įstatymo 10, 11 straipsniuose nurodytiems kriminaliniams veiksams atlikti)¹². Paprastai ikiteisminis tyrimas pradedamas remiantis kriminalinės žvalgybos tyrimo byloje surinkta informacija, kurioje buvo sankcionuoti tam tikri kriminalinės žvalgybos veiksmai, pavyzdžiui, elektroninių ryšių tinklais asmens perduodamos informacijos turinio kontrolė ir jos fiksavimas; vaizdą ir garsą fiksuojančių priemonių įrengimas asmens darbo kabinete, kitose vietose; pokalbių, kitokio susižinojimo ir veiksmų slapta kontrolė ir fiksavimas, naudojant vaizdo ir garso fiksavimo įrenginius, kai nė vienam pokalbio, susižinojimo ir veiksmų dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma, asmens darbo kabinete ir kitose vietose; slaptas sekimas; slaptas patekimas į asmens darbo kabinetą, kitas patalpas, reikšmingų tyrimui daiktų, dokumentų apžiūra, paėmimas. Teisinio pagrindo

11 2014 m. gegužės 6 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *Lachowski prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 9208/05; Kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-168-139/2015, Nr. 2K-P-94-895/2015, Nr. 2K-285-976/2018.

12 2012 m. spalio 2 d. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 122-6093.

do tikrinimas susijęs su pirmiau minėtų kriminalinės žvalgybos veiksmų atlikimo sankcionavimo bei jų pratęsimo (jeigu jie buvo tęsiami) teisėtumu.

Pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymo 8 straipsnio 1 dalies 1 punktą, kriminalinės žvalgybos tyrimas gali būti pradedamas ir atliekamas, kai turima informacijos apie rengiamą, daromą ar padarytą labai sunkų ar sunkų nusikaltimą arba šioje teisės normoje *expressis verbis* nurodytus apysunkius nusikaltimus, arba apie šias veikas rengiančius, darančius ar padariusius asmenis¹³. Taip faktinis pagrindas yra apibrėžtas ne tik kriminalinės žvalgybos tyrimui pradėti, bet ir konkrečioms žvalgybos veiksams ir priemonėms atlikti, *inter alia*, ir techninių priemonių panaudojimui specialia tvarka (KŽĮ 10 str.) bei slaptam patekimui į būstą ar kitas patalpas (KŽĮ 11 str.). Faktinis pagrindas turi būti iki tol ar prieš tai, kol pradedamas kriminalinės žvalgybos tyrimas *per se* ar yra kreipimasis dėl vienokios ar kitokios kriminalinės žvalgybos priemonės sankcionavimo (taikymo). Kitaip tariant, nei kriminalinės žvalgybos tyrimas *per se* negali būti pradėtas tam, kad, jį atliekant, būtų nustatytas jo pradėjimo faktinis pagrindas, nei konkreti kriminalinės žvalgybos priemonė negali būti sankcionuota ir atliekama tam, kad jos taikymo metu būtų nustatytas jos skyrimo ir taikymo faktinis pagrindas, t. y. priemonė negali įteisinti pati savęs.

Dažniausia problema baudžiamosiose bylose (beje, ir dažniausiai gynybos keliami reikalavimai) – 1) kad visiškai nebuvo jokių absoliučiai faktinių duomenų, kurie pagrįstų kriminalinės žvalgybos tyrimo pradėjimo faktinį pagrindą, ir 2) jeigu jis vis dėlto pradėtas – neaišku, kada pradėtas. Šie gynybos reikalavimai paprastai siejami su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta asmens nekaltumo prezumpcija, suponuojančia du aktualius baudžiamojo proceso principus – *onus probandi* ir *in dubio pro reo* principus. Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalį ir Konstitucinio Teismo jurisprudenciją prokuroras privalo (turi pareigą) įrodyti visas baudžiamajai teisei atsakomybei reikšmingas faktines aplinkybes. Kaltinamasis neprivalo ir negali būti verčiamas įrodinėti, jam negali būti perkelta įrodinėjimo našta. Baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnio 6 dalyje nurodyta, kad visos abejonės ir (ar) neaiškumai dėl nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens kaltės ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai teisingai išspręsti, kurių, išnaudojus visas proceso veiksmų galimybes, neįmanoma pašalinti baudžiamojo proceso metu, vertinami nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens naudai.

Kriminalinės žvalgybos įstatymo 19 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad, panaudojant kriminalinės žvalgybos informaciją baudžiamajame procese, turi būti apsaugoti kriminalinės žvalgybos subjektų teisėti interesai užtikrinant kriminalinės žvalgybos slaptųjų dalyvių saugumą ir neatskleidžiant informacijos apie naudojamas technines priemones ir (ar) detalių duomenų apie kriminalinės žvalgybos

13 2012 m. spalio 2 d. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 122-6093.

informacijos rinkimo būdų ir priemonių naudojimą. Taigi įstatymų leidėjas aiškiai apibrėžia, kokia kriminalinės žvalgybos informacija turi būti išlaptinta. Vadinasi, visa apimtimi išslaptinti dokumentuose užfiksuotą informaciją nėra galimybės. Labai svarbu, kad šioje vietoje kasacinės instancijos teismas atkreipia dėmesį į tai, kad iš dalies išslaptinant šiuos dokumentus neturi būti išlaptinamas kriminalinės žvalgybos tyrimo faktinis pagrindas – objektyvieji nusikalstamos veikos (veikų) (apie kurią turima informacijos) požymiai, kurie lemia veikos teisinį kvalifikavimą, nes tai nėra slapti duomenys¹⁴. Akivaizdu, kad išlaptinus neslaptus duomenis vilkinamas bylos nagrinėjimas. Konkrečioje byloje net du kartus buvo prašyta apygardos teismo pateikti nutartis dėl kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų sankcionavimo (pirmą kartą pateiktose nutartyse išlaptintas net jas priėmęs pareigūnas), be to, apeliacinės instancijos teismas turėjo išreikalauti Specialiųjų tyrimų tarnybos prašymus¹⁵. Be to, kasacinės instancijos teismas pabrėžia ir būtinumą nurodyti (privalomai) kriminalinės žvalgybos tyrimo faktinį pagrindą ir prašant pratęsti ir pratęsiant kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų sankcionavimą.

Dar viena svarbi kasacinio teismo nuostata, jog neturi būti išlaptinamas nei kriminalinės žvalgybos tyrimo faktinis pagrindas – objektyvieji nusikalstamos veikos (veikų) (apie kurią turima informacijos) požymiai, kurie lemia veikos teisinį kvalifikavimą, nei nutartis dėl kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų sankcionavimo priėmęs pareigūnas (t. y. teisėjas), nes tai nėra slapti duomenys¹⁶. Galiausiai, korupcinio pobūdžio bylose, kai į teisėsaugos institucijas kreipiasi asmuo, kuriam yra siūloma ar iš jo reikalaujama, ar provokuojama duoti kyšį, ir pateikia apie tai informaciją žodžiu (ar raštu) arba taip pat ir savo paties padarytus garso įrašus, teismų yra pripažįstamos pakankamu faktiniu pagrindu ne tik pradėti ikiteisminį tyrimą, bet ir kreiptis dėl slaptų tyrimo veiksmų atlikimo¹⁷.

Labai dažnai gynyba kelia klausimą, jog kriminalinės žvalgybos veiksmai buvo taikyti remiantis tik gandais. Šis klausimas siejamas su tuo, jog byloje neišslaptinus ir neapklausus asmens, pranešusio informaciją apie asmens ketinimus, pavyzdžiui, pareikalauti kyšio, neįmanoma konstatuoti faktinio pagrindo atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus¹⁸. Suprantama, kad tikrinti faktinį pagrindą įmanoma tik iki tam tikro momento, nes toliau visi duomenys tampa neišslaptinti (slapti). Todėl teismai paprastai tokius argumentus atmeta kaip subjektyvią gynybinę poziciją. Žinoma, kur kas paprasčiau konstatuoti faktinio pagrindo atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus buvimą, kai asmuo realiai sulaikomas priėmęs kyšį ar jo dalį. Tokiais atvejais teismas gali išreikalauti iš Specialiųjų tyrimų tarnybos papildomus duome-

14 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-161-693/2019.

15 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-161-693/2019.

16 Kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-119-689/2020, Nr. 2K-245-458/2020.

17 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-5-976/2020.

18 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-94-788/2022.

nis apie tokių veiksmų sankcionavimo aplinkybes ir nustatyta tvarka jau išslaptintus dokumentus; gali pavesti šiai tarnybai išslaptinti dalį jos pareigūno tarnybiniame pranešime nurodytos informacijos. Taip pat gali, tikrinant gautus duomenis, papildomai apklausti liudytojus, Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūną, surašiusį tarnybinių pranešimą. Kitaip tariant, atlikus minėtų įrodymų tyrimą ir išanalizavus kitų žvalgybos veiksmų taikymo asmeniui priežastis ir rezultatus, teismas gali konstatuoti, kad teisėsaugos pareigūnai, inicijavę kriminalinės žvalgybos veiksmus, turėjo patikimos informacijos apie asmens rengimąsi daryti nusikalstamą veiką. Pagaliau taikant, pavyzdžiui, nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, galiausiai užfiksuojamas realus kyšio priėmimo atvejis, būtent toks, kurį buvo siekiama atskleisti. Tada faktinio pagrindo konstatavimas nekelia abejonių.

Apskritai manytina, kad faktinis pagrindas yra viena iš silpnesnių vietų mūsų slapto sekimo sistemoje (tai išplaukia ir iš paties reguliavimo). Tam tikrais atvejais kyla kažkokių abejonių dėl žvalgybos priemonių teisėtumo vertinimo, dažniausiai atrodo, kad faktinis pagrindas gana miglotas ir nepakankamai patikrinamas.

4. Kasacinės instancijos teismo išaiškinimai dėl kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmų atlikimo trukmės

Teismas, nagrinėjantis bylą, kurioje kaltinimas grindžiamas duomenimis, gautais atliekant kriminalinę žvalgybą, privalo patikrinti, ar tyrimo veiksmų trukmė atitinka pagrįstumo, tikslingumo ir proporcingumo reikalavimus. Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų trukmės optimalumas yra vertinamas kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgiant į veikų sudėtingumą ir šiais veiksmais siekiamus tikslus. Tuo atveju, kai, įvertinus visas bylos aplinkybes matyti, kad ilgesnį laiką imituojuant nusikalstamą veiką ar tęsiant kitus neviešo pobūdžio veiksmus buvo siekiama ne nustatyti naujas teisiškai reikšmingas aplinkybes, o tik dirbtinai pasunkinti kaltininko baudžiamąją atsakomybę (pvz., kai tuo siekiama tęstinės veikos peraugimo į sunkų ar labai sunkų nusikaltimą ar tiesiog tikintis atsitiktinai atskleisti kokią nors nusikalstamą veiką), bylą nagrinėjantis teismas turi įvertinti, ar teisėtai prasidėję teisėsaugos pareigūnų veiksmai dėl ilgalaikio nusikalstamos iniciatyvos palaikymo, kelio neužkirtimo naujoms nusikalstamoms veikoms neperaugo į provokaciją arba kitokį dirbtinį skatinimą daryti naujas nusikalstamas veikas.

Kriminalinės žvalgybos įstatyme nereglamentuojama, kiek laiko valstybės institucijos gali vykdyti kriminalinės žvalgybos tyrimą, kokios apimties nusikalstamų veikų atskleidimo gali būti siekiama, nėra nustatyta ir jokio maksimalaus sankcionavimo termino, galimų pratęsimų skaičiaus. Taigi neviešo pobūdžio žvalgybiniai veiksmai yra teisėti tiek, kiek būtina nusikalstamoms veikoms ir jas da-

rantiems asmenims išaiškinti. Kartu pabrėžtina ir tai, kad tokie veiksmai negali trukti neribotą laiką.

Antai, konkrečioje kontrabandos byloje atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus, visiškai pasitvirtino pirminė kriminalinės žvalgybos informacija, kad asmuo su bendrininkais organizuoja kontrabandos nusikaltimus. Ilgesnis neviešo pobūdžio procesinių veiksmų atlikimas leido nustatyti neatsitiktinį, sisteminių šių nusikaltimų pobūdį, organizuotos grupės narių ryšius ir vaidmenų pasiskirstymą, identifikuoti nusikaltimams daryti pritaikytas transporto priemones ir dirbtuves, kuriose atliekami jų pritaikymo darbai, kitus su kontrabandos nusikaltimais susijusius asmenis, apie kuriuos iki tol nebuvo turima kriminalinės žvalgybos informacijos¹⁹. Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija šioje byloje nenustatė, kad asmenys būtų provokuojami daryti nusikalstamas veikas, o bendra neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų trukmė, atsižvelgiant į bylos aplinkybes ir įtariamų asmenų skaičių, nebuvo pernelyg ilga, kad kiltų pagrįstų abejonių dėl proporcingumo reikalavimo laikymosi.

Praktikoje pasitaiko situacijų, kai matyti, kad duomenys apie nusikalstamų veikų teisiškai reikšmingas aplinkybes aiškėja laipsniškai. Tarkime, atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimą vieno asmens atžvilgiu dėl galbūt rengiamų, daromų ar padarytų sunkių nusikalstamų veikų, buvo gaunama vis naujų duomenų apie kitas, taip pat ir to paties asmens galimai rengiamas, daromas ar padarytas sunkias ir su jomis susijusias nesunkias nusikalstamas veikas. Teismas paprastai konstatuoja, kad kriminalinės žvalgybos tyrimas asmens atžvilgiu vyko teisėtai, o jį tęsiant, buvo siekiama nustatyti visas teisiškai reikšmingas aplinkybes. Be to, šiame kontekste pažymima, kad asmeniui taikomi neviešo pobūdžio veiksmai nevaržė jo laisvės pasirinkti teisingą elgesio variantą²⁰.

Kas labai svarbu, kalbant apie kriminalinės žvalgybos veiksmų taikymo trukmę, jog niekam neteikiama prioriteto atliekant tiek korupcinių nusikalstamų veikų, tiek ir organizuotų nusikalstamų veikų tyrimus. Korupcinėse veikose, atsižvelgiant į padarytos veikos latentiskumą, korupcinių jų pobūdį ir sritį, kurioje ji reišksėsi, tokia neviešo pobūdžio ilgesnė procesinių veiksmų trukmė nelaikytina neproporcinga. O organizuotų nusikalstamų veikų tyrimuose, atsižvelgiant į nusikalstamų veikų tarptautinį pobūdį, jų padarymo aplinkybes, dalyvavusių asmenų skaičių, jų organizuotumo lygį, konspiracijos laikymąsi – taip pat pateisinami ilgesni kriminalinės žvalgybos tyrimo terminai.

Kasacinės instancijos teismo praktikoje, be kita ko, dažnai akcentuojami žmogaus teisių apsaugos ir optimalumo principai²¹. Valstybės tikslas yra ginti

19 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-195-458/2020.

20 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-297-303/2019.

21 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2020.

žmogaus teises, laiku užkardyti nusikaltimus, o ne juos skatinti, galima teigti, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai (modelis) turi būti tęsiami tol, kol surinkama pakankamai įrodymų, leidžiančių patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Jie turi būti nutraukiami surinkus pakankamai nusikalstamos veikos įrodymų, leidžiančių pradėti ir vykdyti ikiteisminį tyrimą, kad būtų galima perduoti teismui, o kaltininkas būtų greitai ir teisingai nubaustas. Paminėtina, kad ilgesnis imitacinių veikslių tęsimas gali suponuoti sunkesnę asmens, kuris padaro veikas kontroliuojamas valstybės pareigūnų, baudžiamąją atsakomybę, nes padaroma daugiau veikų arba peraugama į vienos veikos stambų mastą. Toks valstybės institucijų elgesys neatitiktų tų institucijų veiklos tikslų ir prieštarautų Konvencijos nuostatoms. Kriminalinės žvalgybos veikslių laikas turi būti optimalus, t. y. jie turi trukti lygiai tiek laiko, kiek reikia visiškai atskleisti ir užkardyti nusikalstamą veiką, surinkti nusikalstamos veikos padarymo įrodymus, išaiškinti nusikaltimą padariusius asmenis, kad būtų galima greitai ir efektyviai nubausti kaltininkus.

Be galo svarbu, kad kasacinio teismo formuojamoje praktikoje pakartotinis neviešo pobūdžio tyrimo veikslių taikymas, siekiant nustatyti kitus nusikalstamas veikas darančius asmenis, nelaikomas nusikaltimų „tiražavimu“, nusikalstamą veiką padariusio asmens padėties sunkinimu²². Nusikalstamos veikos imitavimo veikslių (NVIV) teisėtumas negali būti vertinamas retrospektyviai, t. y. pagal tai, ar pavyko pasiekti norimą rezultatą. Svarbu tai, kad būtų laikomasi BPK 159 straipsnio 3 dalies draudimo provokuoti asmenį padaryti nusikalstamą veiką²³. Konkrečioje baudžiamojoje byloje matyti, kad nusikalstamų veikų tyrimo strategija ir taktika apėmė ne vien nusikalstamą veiką imituojančių veikslių panaudojimą, bet ir savo tapatybės neatskleidžiančių asmenų veiksmus, slaptą asmenų ir transporto priemonių sekimą, telefono pokalbių klausymąsi. Dėl viena kitą papildančių procese panaudotų procesinių prievartos priemonių buvo atskleistas platus prekybos narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis tinklas, bendrininkų tarpusavio ryšiai, narkotinių ir psichotropinių medžiagų slėpimo vietos. Panaudojus NVIV gauti duomenys apie asmenų daromas kitas nusikalstamas veikas, nustatyti kiti nusikalstamų veikų bendrininkai.

Baudžiamąjo persekiojimo veiksmai bet kuriuo atveju negali būti atliekami, norint nusikalstamos veikos požymius dirbtinai sukurti. Pagal BPK 2 straipsnį prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymo nustatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Kasacinės instancijos teismo nutartyse ne kartą pažymėta, kad ši BPK nuostata aiškiai apibrėžia valstybės subjektų pareigas: proceso veiks-

22 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.

23 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-596/2013.

mai privalo būti atliekami paaiškėjus nusikalstamos veikos požymiams, tačiau baudžiamojo persekiojimo veiksmai negalimi, norint tokius požymius dirbtinai „sukonstruoti“²⁴.

Norėtusi paminėti dar keletą svarbių aspektų. Pirma, pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatas (5 straipsnio 7 dalį), kriminalinės žvalgybos metu ar pabaigus kriminalinės žvalgybos tyrimą nustatčius, kad gauta kriminalinės žvalgybos informacija apie kriminalinės žvalgybos objektą nepasitvirtino arba kad kriminalinės žvalgybos uždaviniai nebus įgyvendinti, informacijos apie kriminalinės žvalgybos objektą rinkimas turi būti nedelsiant sustabdomas, o surinkta informacija sunaikinama²⁵. Taip pat pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymo 8 straipsnio 3 dalį, jeigu atliekant ar pabaigus kriminalinės žvalgybos tyrimą paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, tuojau pat pradedamas ikiteisminis tyrimas. Ikiteisminis tyrimas gali būti nepradėtas išimtiniais atvejais, kai gali kilti pavojus kriminalinės žvalgybos slaptųjų dalyvių saugumui ir (ar) kriminalinės žvalgybos subjekto teisėtiems interesams²⁶.

5. Kasacinės instancijos teismo išaiškinimai dėl provokacijos atliekant kriminalinės žvalgybos tyrimo veiksmus

Kasacinės instancijos teismas pakankamai aiškiai yra suformavęs ir principines nuostatas dėl provokacijos vertinimo atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus. Baudžiamoji teisė neatlieka savo paskirties, kai baudžiamoji atsakomybė taikoma už veikas, kurios padaromos pačios valstybės iniciatyva. Valstybė turi pareigą imtis visų priemonių, kad nebūtų daroma nusikalstamų veikų, ir jokiai atveju pati nekurstyti tokių veikų darymo. Baudžiamojo proceso normų aspektu pažymėtina, kad baudžiamasis procesas turi prasidėti, kai turima informacijos apie asmens galimai daromą nusikalstamą veiką, tačiau proceso veiksmai negali būti atliekami siekiant paskatinti asmenį atlikti baudžiamojo įstatymo draudžiamus veiksmus. Taip pradėtas procesas negali baigtis išprovokauto asmens nubaudimu. Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmai turi būtų atliekami iš esmės pasyviai, t. y. asmuo, veikiantis pagal nusikalstamos veikos imitavimo modelį, negali skatinti, įtikinėti ar kitokiais veiksmais kurstyti asmens padaryti konkrečią nusikalstamą veiką, kad provokavimo faktas turi būti konstatuojamas, kai ištirtos bylos aplinkybės leidžia,

24 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.

25 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-152-689/2020.

26 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-648/2020.

t. y. jomis remiantis galima, padaryti išvadą, jog atitinkama nusikalstama veika nebūtų buvusi padaryta be valstybės pareigūnų įsikišimo.

Ypač svarbu, ką nuolat pažymi savo nutartyse kasacinės instancijos teismas, kad nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų teisėtumą lemia ne tik jų sankcionavimo, bet ir vykdymo teisėtumas. Pažymėtina, jog teismas pripažintų NVIV surinktus duomenis įrodymu byloje, nepakanka, kad NVIV būtų sankcionuoti nepažeidžiant BPK 159 straipsnio nuostatų. NVIV surinkta medžiaga gali būti teismo pripažįstama įrodymu tik tada, kai atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus buvo laikomasi įstatymo reikalavimų. Net ir esant BPK nustatytiems sankcionavimo pagrindams, taikant NVIV, negalima asmens provokuoti padaryti nusikaltimą, t. y. spausti, aktyviai skatinti ar kurstyti padaryti nusikalstamą veiką apribojant asmens veiksmų pasirinkimo laisvę, jeigu dėl to asmuo padaro ar kėsina padaryti nusikalstamą veiką, kurios prieš tai neketino padaryti²⁷. Nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai pripažįstami teisėtais ir jų atlikimo metu gauti duomenys gali būti panaudojami kaip įrodymai baudžiamajame procese tik tuo atveju, jeigu buvo įvykdytos visos įstatyme nustatytos sąlygos ir tiksliai laikytasi kitų reikalavimų juos atliekant.

Provokacija apima ir aktyvų skatinimą bei lenkimą padaryti baudžiamąjo įstatymo uždraustą nusikalstamą veiką, ir pasyvų leidimą daryti nusikalstamas veikas, laiku jų nesustabdant. Antai, išvada, kad valstybės pareigūnai skatina asmenis daryti nusikalstamas veikas, gali būti daroma ne tik tada, kai nustatoma, jog asmenys, kurių atžvilgiu atliekami neviešo pobūdžio veiksmai, buvo tiesiogiai įtikinėjami, raginami atlikti priešingus teisei veiksmus, bet ir tada, kai pareigūnų elgesys nebuvo vien pasyvus ir iš jo buvo galima spręsti, kad ilgesnį laiką trunkantys pareigūnų veiksmai turėjo esminę įtaką asmenų, kuriems buvo taikomos neviešo pobūdžio priemonės, veiksams²⁸.

Kasacinis teismas atkreipia dėmesį ir į vadinamąjį prisijungimo principą, kai tokie veiksmai kaip nusikalstamos veikos imitavimas gali būti atliekami tik asmenis, apie kurio, tikėtina, nusikalstamą veiką jau turima duomenų (vien tik gandų ar panašios nepatikrinamos informacijos tam nepakanka), atžvilgiu, nes tik tokiu atveju gali būti daroma išvada apie „prisijungimą“ prie daromos nusikalstamos veikos, o ne naujos veikos išprovokavimą. Taip ir privatūs asmenys gali vykdyti pareigūnų užduotis, jei jie prieš tai kreipėsi į pareigūnus ir pranešė apie gautus siūlymus atlikti nusikalstamus veiksmus.

Galiausiai nepaliekamas nuošalyje ir gynybos teisių užtikrinimo klausimas. Akcentuojama, jog kiekvienu atveju gynybos pateikiami argumentai dėl provokavimo turi būti išnagrinėti (nebent tie argumentai būtų visiškai neįtikinami) įverti-

27 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2020.

28 Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.

nant kaltinamojo elgesį iki sankcionuojant jo atžvilgiu specialius veiksmus ir tikrinant, ar kaltinamasis nebuvo išprovokuotas padaryti nusikalstamą veiką, būtent priežastis, dėl kurių buvo nuspręsta vykdyti operaciją; pareigūnų dalyvavimo darant nusikalstamą veiką laipsnį ir kaltinamajam taikyto provokavimo ar spaudimo pobūdį²⁹. Teismas, konstatuodamas, jog asmenys nebuvo provokuojami, paprastai pažymi, kad slapti veiksmai nevaržė jo laisvės pasirinkti teisėto elgesio variantą, taip pat jis turėjo galimybę savarankiškai atsisakyti pabaigti nusikaltimą ar kreiptis į kompetentingas institucijas ir pranešti apie, jo nuomone, provokavimą padaryti nusikaltimą, tačiau to nepadarė, o savo valia tęsė prieš tai pradėtus nusikalstamus veiksmus.

Išvados

1. Įstatymų nustatytos institucijos, taikydamos kriminalinės žvalgybos priemonės, kiekvienu atveju turi įvertinti konkrečią situaciją, nustatyti, ar yra pakankamas atitinkamos priemonės taikymo faktinis pagrindas, išsiaiškinti, ar negalima tų pačių tikslų pasiekti neįsiterpiančią į privatą žmogaus gyvenimą, arba, jeigu toks įsiterpimas yra neišvengiamas, užtikrinti, kad žmogaus teisė į privatumą nebūtų apribota labiau negu būtina minėtam visuomenei reikšmingam ir konstituciškai pagrįstam tikslui pasiekti.

2. Iš gana gausios kasacinės instancijos teismo praktikos matyti, kad kriminalinės žvalgybos priemonių, kuriomis, be kita ko, apribojama asmens teisė į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą, teisėtumas nuosekliai tikrinamas vadovaujantis pirmiau išdėstytais principais. Atitinkamai šis patikrinimas apima tiek teisėtumą Lietuvos teisės, tiek ir Konvencijos aspektais. Taigi būtų galima teigti, kad Lietuvos teisės kokybė kur kas aukštesnė negu analogiškose EŽTT bylose, kai buvo nustatyti Konvencijos 8 straipsnio pažeidimai dėl netinkamos nacionalinės teisės kokybės. Tiesa, tokia išvada nebūtinai reiškia, kad Lietuvos teisė dėl kriminalinės žvalgybos taikomų priemonių atitinka EŽTT reikalavimus visais aspektais.

3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ne kartą pažymėta, kad neviešo pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo priemonės naudoti nedraudžiama ir jų rezultatai gali būti remiamasi teismuose įrodinėjant asmens kaltę, tačiau tokius duomenis pripažinti įrodymais keliami didesni teisėtumo užtikrinimo reikalavimai. Tai nereiškia aukštesnių įrodinėjimo standartų. Pagrindinė įrodymų vertinimo taisyklė, draudžianti baudžiamojon atsakomybėn trauktino asmens kaltę grįsti prielaidomis.

4. Taikant ir aiškinant nacionalinę teisę ir stiprinant įstatymo normų veiksmingumą, tinkamai išplėtotą daugelis EŽTT suformuluotų minimalių garantijų, kurios turi būti įtvirtintos nacionalinėje teisėje siekiant išvengti piktnaudžiavimo kriminalinės žvalgybos priemonių taikymo srityje. Taigi, viena vertus, Lietuvos teisinėje sistemoje iš esmės yra įtvirtinti ir taikomi kriminalinės žvalgybos priemonių panaudojimo standartai, atitinkantys EŽTT praktikos reikalavimus, užtikrinant tinkamas asmens teisės į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą apsaugos garantijas. Kita vertus, atlikus teisėtumo patikrą (be kita ko, ir Konvencijos 8 straipsnio aspektu) nors ir yra nustatoma neteisėto jų taikymo atvejų ir dideli pažeidimų skaičiai, daugelyje bylų vis dėlto patvirtinama, kad kriminalinės žvalgybos priemonės buvo taikytos teisėtai.

5. Tuo atveju, jeigu ikiteisminis tyrimas yra pradedamas kriminalinės žvalgybos gautų duomenų pagrindu, už ikiteisminio tyrimo atlikimą, organizavimą ar vadovavimą jam atsakingi pareigūnai yra saistomi pareigos susipažinti su kriminalinės žvalgybos faktiniu ir teisiniu pagrindu, įvertinti jo teisėtumą ir pagrįstumą, o esant pagrįstų abejonų dėl minėtų slaptų veiksmų pagrindu gautų duomenų pripažinimo įrodymais, spręsti dėl baudžiamosios atsakomybės taikymo tikslingumo, prieš tai būtinai įvertinus, ar BPK numatytų priemonių pagrindu gali būti surinkti kiti duomenys, kurie patvirtina nusikaltimo sudėties požymius.

Šaltiniai

- 2012 m. spalio 2 d. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 122-6093.
- 2014 m. gegužės 6 d. sprendimas dėl priiimtino byloje *Lachowski prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 9208/05.
- Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. XI-2234 pakeitimo įstatymo projekto. Žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/f5d5b2009eb311ec9e62f960e3ee1cb6?jfwid=ekdgrfvj>
- Case of *Adomaitis v. Lithuania* no. 14833/18. Žr. <https://laweuro.com/?p=17879>
- Case of *Ekimdzhiiev and others v. Bulgaria* no. 70078/12. Žr. <https://laweuro.com/?p=17732>
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-119-689/2020.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-195-458/2020.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-202-303/2020.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-208-1073/2021.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-245-458/2020.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-285-976/2018.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-78-648/2020.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-P-94-895/2015.
- Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-152-689/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-1073/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-161-693/2019.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-195-458/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-297-303/2019.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-50-942/2021.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2020

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-596/2013.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-5-976/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-648/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-81-895/2020.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-94-788/2022.

Kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168-139/2015.

Specialiųjų žvalgybos metodų taikymo sankcionavimas bei priežiūra Europos Sąjungos valstybėse. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyriaus analitinė apžvalga 20/02.

Hugo Grocijaus teisinės ir politinės minties įtaka tarptautinės teisės raidai

Indrė Isokaitė-Valužė

<https://orcid.org/0000-0003-4596-2695>

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

Haroldas Šinkūnas

<https://orcid.org/0000-0001-8090-1009>

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: haroldas.sinkunas@tf.vu.lt

Įvadas

Tarptautinė teisė per šimtmečius kūrėsi ant dviejų polių: idėjų ir teorijų bei įvykių ir praktikos. Teorijos, koncepcijos ir doktrinos atsispindėjo valstybių tarptautiniuose santykiuose, valstybių siekiai sugulė į tūkstančius tarptautinių sutarčių ir atsispindėjo joms vėliau steigiant tarptautines organizacijas. Esminiai pokyčiai, siejami su 1945 m. Jungtinių Tautų (toliau – JT) Chartijos priėmimu, laikomi riba tarp klasikinės ir šiuolaikinės tarptautinės teisės. Šis „slenkstis“ yra siejamas su jėgos ir grasinimo jėga draudimo principo įtvirtinimu, iki kurio tarptautinė bendrija nuėjo labai ilgą kelią. Vienas žymiausių vardų šiame kelyje yra Hugo Grocijus (orig. *Huigh de Groot*, *Hugo Grotius*).

Teisinės minties raida klasikinės tarptautinės teisės laikotarpiu rėmėsi doktrina – teisės autoritetų darbais, kurių mintys neliko nuošalyje ir šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, daugiausia kodifikuotoje tarptautinėse sutartyse. H. Grocijus yra vienas reikšmingiausių klasikinės tarptautinės teisės doktrinos kūrėjų, greta kitų žymiausių mąstytojų, kurių idėjomis remtasi dešimtmečius ir kurių dalis išlikę (transformavęsi) svarbiausiose tarptautinės teisės srityse, ypač *ius ad bellum* (taip pat *ius in bello* ir kitose). Pamatiniams tarptautinės teisės principams, kurie buvo valstybių gyvenimo pamatas nuo Antrojo pasaulinio karo, kylantys iššūkiai pastaraisiais dešimtmečiais išryškina tarptautinės taikos ir saugumo mechanizmo spragas ir poreikį darskart sugrįžti prie pamatinių principų ištakų. 2022 m. Rusijos

agresija prieš Ukrainą ypač stipriai sukretė dešimtmečius besiformavusią tarptautinės taikos ir saugumo tvarką ir priminė, kad, nepaisant visų tarptautinės bendrijos pastangų, karas nėra praeitis, pasaulis balansuoja ties Trečiojo pasaulinio karo slenkščiu.

Žvelgiant į tarptautinės teisės raidą akivaizdu, kad pirminis šios teisės uždavinys buvo apibrėžti bendrą visoms tautoms tvarką ir taisykles, o klausimai, susiję su karinės jėgos panaudojimu, ir kiti su karu susiję klausimai buvo bene patys svarbiausi. H. Grocijus greta „visų tarnų šeimininko“ politinėje teorijoje, kaip jį apibūdino Ž. Ž. Ruso (Tuck, 2005, p. 9), neabejotinai yra vienas iš garsiausių visų laikų tarptautinės teisės autoritetų, neretai dar vadinamas ir šiuolaikinės tarptautinės teisės tėvu¹. 1625 m. publikuotas jo kūrinys – *De Jure Belli ac Pacis* (liet. *Apie karo ir taikos teisę*) tyrėjų apibūdinamas pabrėžiant jo išskirtinę reikšmę: tai – „vienas iš žymių darbų genijaus, kuris tarp visų kelių amžių laikotarpio kūrinių išsiskyrė kaip žmogaus pažangos pavyzdys ir sudaro vertingą žmonijos kartos paveldą“ (Hill, 1901).

Straipsnyje siekiama išnagrinėti H. Grocijaus teisinės ir politinės minties įtaką tarptautinės teisės raidai, susitelkiant į tai, kur šio autoriteto indėlis itin ryškus – karo klausimus. Keliami tokie uždaviniai: pirma, nustatyti H. Grocijaus mintims įtaką dariusius veiksnius (idėjinę, vertybinę, teisinę, politinę aplinką) ir jo žymaus darbo vietą ir reikšmę tarptautinėje teisėje; antra, sistemškai išnagrinėti ir visapusiškai atskleisti H. Grocijaus darbo teiginius dėl karo (jo teisingumo, pagrindų ir sąlygų, karo metu taikytinų taisyklių ir karo pabaigos) ir, trečia, apibendrintai nurodyti pagrindines šiuolaikinės tarptautinės teisės sritis, kuriose išlikęs H. Grocijaus indėlis pagrindžiant jo svarbą. Siekiant įgyvendinti nurodytus uždavinius daugiausia naudojami istorinis, lyginamosios ir sisteminės analizės metodai, kurie leidžia suvokti laikmečio įtaką H. Grocijaus darbams, nustatyti, kiek šio autoriaus autentiškų idėjų išlikę, pasitelkiant ir biografinę analizę. Reikia pripažinti, kad prieš keturis šimtmečius rašytą (savitu ir sudėtingu stiliumi) ir į daug kalbų verstą H. Grocijaus kūrinį aiškinti nėra lengva, todėl svarbus ir lingvistinis metodas.

Klasikinės tarptautinės teisės laikotarpio doktrinos atstovų mintys ir darbai dažniau nagrinėjami nesiejant jų su šiuolaikine tarptautine teise. H. Grocijaus indėlis patenka į politinės ir teisinės minties teorijos, tarptautinės teisės istorijos ar klasikinės tarptautinės teisės tyrimus arba nagrinėjimą atskirų institutų, kur jo indėlis yra unikalus, pavyzdžiui, atvirosios jūros laisvių koncepciją (kuri tuomet žymėjo naują pasaulio jūrų ir vandenynų režimo etapą ir netgi iš dalies sukūrė tarptautinę jūrų teisę ir šiandien sudaro atvirosios jūros teisinio režimo pagrindą), prigimtinės teisės doktrinos, tarptautinės teisės sampratos (pavyzdžiui, Kosken-

1 Žr., pavyzdžiui, V. Vadapalas (Vadapalas, 2006, p. 21), J. Yoo (Yoo, 2019) ir kt.

niemi, 2019), teisingo karo teorijos (pavyzdžiui, Lesaffer, 2020) ir kitų. Reikia pripažinti, kad H. Grocijaus mintimis remiamasi užsienio autoriams nagrinėjant ir šiuolaikinės tarptautinės teisės klausimus (pavyzdžiui, Criddle, 2015; Dialla, Heraclides, 2015). Lietuvoje H. Grocijaus teisinės ir politinės minties mokslinių tyrimų iš esmės nėra, nors jo įtaką tarptautinės teisės srityje yra apžvelgęs V. Vadapalas (Vadapalas, 2006)). Šiame straipsnyje siekiama atskleisti ir įvertinti H. Grocijaus mintis apie karą ir su juo susijusius klausimus kuo išsamiau ir sistemiškai, įvardijant jų įtaką šiuolaikinei tarptautinei teisei ir aktualumą šiandien. Pagrindinis straipsnio šaltinis yra H. Grocijaus darbo *De Jure Belli ac Pacis*² nuostatų analizė, taip pat remiamasi jo darbus nagrinėjusių kitų autorių darbais.

1. Hugo Grocijaus indėlis į teisinę ir politinę mintį

1.1. Filosofo pažiūras formavę įvykiai ir žmonės

Prieš kelis amžius ir seniau kūrusių teisinės ir politinės minties atstovų darbai ir idėjos vėliau jas nagrinėjant ir aiškinant kitiems autoriams kartais nutolsta nuo pirminės ir tikrosios reikšmės, todėl ir vertinant H. Grocijaus teisinę ir politinę mintį kaip autentišką indėlį, svarbu suprasti jo idėjas formavusią aplinką. Tarptautinė teisė kūrėsi iš idėjų (žymių mąstytojų ir jų teorijų) ir praktikos (įvykių). Tarptautinės teisės istorijos tyrėjai teigia: istorija gali būti parašyta daugeliu būdų ir formų; gali būti išskirti trys tokie būdai – įvykių istorija, sąvokų istorija ir atskirų žmonių istorija (pastarasis apima žymių mokslininkų, valstybės atstovų ar diplomatų istoriją ir įvardijamas kaip biografinis metodas) (Fassbender, B. *et al.* (eds.), 2012, p. 11).

Įvardijant istorinį kontekstą, H. Grocijus gyveno ir kūrė XVII amžiaus pirmoje pusėje, sudėtingu ir reikšmingu tarptautinei teisei laikotarpiu. Kaip vienas iš svarbiausių tarptautinės teisės raidai įvykių dažnai nurodoma Trisdešimties metų karą (1618–1648) užbaigusi 1648 m. Vestfalijos taikos sutartis³, kuri pakeitė galios pusiausvyrą Europoje ir susilpnino popiežiaus ir religijos apskritai įtaką. Ši taikos sutartis nei kiek neperdedant vertinama kaip „šiuolaikinės tautinės vals-

2 Knyga pirmą kartą išleista 1625 m. Paryžiuje, vėliau išversta į anglų kalbą ir 1660 m. išleista Londone, taip pat išversta į vokiečių, prancūzų ir kitas kalbas, kuriomis darbas daug kartų leistas skirtingose Europos šalyse, redaguotas, papildytas įvadais, komentarais ar pan. Šiame straipsnyje remiamasi ir nuorodos daromos būtent į *De Jure Belli ac Pacis* vertimą anglų kalba: Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace*. Edited and with an introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. 3 vols. Indianapolis: Liberty Fund.

3 Kitas tarptautinės teisės formavimosi požiūriu ne mažiau svarbus įvykis buvo 1814–1815 m. vykęs Vienos kongresas.

tybės suvereniteto protėvis“ (Farr, 2005, p. 156). Trisdešimties metų karas palietė H. Grocijų ir asmeniškai: jo giminaičiai taip pat dalyvavo kare siekiant Nyderlandų šiaurės provincijų nepriklausomybės nuo Ispanijos. Bet ne tik artimųjų įsitraukimas, o ir vis nesibaigiantys karai ir pasipelnymas iš jų, taip pat ypatingas Trisdešimties metų karo žiaurumas skatino H. Grocijų ieškoti atsakymų į klausimą dėl karo teisėtumo, taip pat svarstyti, ar karo santykiai apskritai gali būti reguliuojami teisės.

H. Grocijus buvo plačių pažiūrų ir domėjosi ne tik teisės mokslų problematika – jo akiratyje buvo ir istorija, ir literatūra, ir filosofija, ir religija bei kiti mokslai, o pats mąstytojas puikiai išsilavinusių jo tėvų buvo ugdytas kaip humanistas. Aktyviai reiškęs savo pažiūras, 1618 m. mąstytojas nukentėjo – jis buvo įkalintas iki gyvos galvos ir kelerius metus praleido kalėjime, iš kurio jam 1621 m. pavyko pabėgti⁴. Beje, būtent kalėjime iš dalies ir gimė jo garsioji knyga *De Jure Belli ac Pacis*. Tuomet dar nebuvo tarptautinę teisę kūrusių institucijų, kaip ir visuotinai nusistovėjusios tarptautinės teisės sąvokos ar tokių mechanizmų, kurie būtų galėję užtikrinti tautų ir valstybių taikesnių santykių pamatus, todėl H. Grocijus susitelkė į visoms valstybėms ir visoms tautoms bendrų santykių principų tyrimus tikėdamas, kad jie glūdi žmogaus prote (angl. *human mind*) ir prigimtinėje teisėje (angl. *natural law*), su kuria tiesiogiai siejamas teisingumas. Taigi į H. Grocijų supančią realybę ir įvykius jo pažiūros ir įsitikinimai vertė jį žiūrėti humanisto akimis, vertinti karą iš teisingumo ir prigimtinės teisės pozicijų.

Nagrinėjamu laikmečiu teisės doktrina ir politinės minties teorija turėjo svarbų vaidmenį, o garsūs to meto mąstytojai darė įtaką vienas kitam – vieni kitų teorijose jie sėmėsi išminties, jas vertino, palaikė arba kritikavo. H. Grocijaus darbo analizė rodo, kad autorius ypač daug rėmėsi Ciceronu, kuris, atrodo, buvo jo mėgiamiausias filosofas, nors jis plačiai remiasi ir daugeliu kitų autorių. Karo klausimais didelį poveikį jam turėjo ir Augustinas, ir T. Akvinietis, taip pat F. Suarezas, A. Gentilis ir nemažai kitų: „F. Vittorio, F. Suarezo, A. Gentilio ir H. Grocijaus klasikiniuose darbuose iš tautų sudarytas pasaulis laikėsi kartu, sujungtas žmonių visuomenės vienybės ir iš esmės pagrįstas universalistiniu požiūriu“ (Cañado Trindade, 2005, p. 39). H. Grocijus yra vienas ryškiausių prigimtinės teisės ir visuomenės sutarties teorijų atstovų, taip pat tarptautinės teisės, kuri suvokiama kaip visoms tautoms ir valstybėms bendrų principų sistema, pagrįsta prigimtinėje teisėje glūdinčiais humanizmo ir teisingumo idealais, kūrėjas.

4 Jo pabėgimo iš kalėjimo istorija ne mažiau įdomi ir pamokanti nei jo plunksnai priklausantys darbai. Taigi, kalėjime H. Grocijus aktyviai darbavosi – daug skaitė ir rašė, jam buvo leista gauti knygų. Jų buvo tiek daug ir jos būdavo taip dažnai įnešamos didelėse dėžėse, kad prižiūrėtojai prarado budrumą ir sykį iš jo kalėjimo kameros dėžėje buvo išneštos ne knygos, o joje pasislėpęs mąstytojas.

1.2. *De Jure Belli ac Pacis* reikšmė tarptautinėje teisėje

H. Grocijaus idėjos kūrė ir plėtojo tarptautinę teisę, be kita ko, postuludamos jėgos ir grasinimo jėga santykiuose tarp valstybių draudimą, taikaus ginčų sprendimo ir kitus principus. Nepaisant skirtingų kiekvieno laikmečio aktualijų, H. Grocijaus mintys niekada neprarado reikšmės ir yra ne mažiau aktualios šiandien, o nesibaigiantys iššūkiai taikai ir valstybių suverenitetui ir jų saugumui, vis išplieskiantys kariniai konfliktai, tebedaromi tarptautiniai nusikaltimai skatina darskart sugrįžti prie mąstytojo plėtotų fundamentalių vertybių ir koncepcijų ištakų ir esmės.

Svarbi H. Grocijaus teisinės ir politinės minties dalis buvo prigimtinė teisė, kuri iš esmės buvo kiekvieno klausimo analizės pradžia ir pagrindas. Tyrėjai pripažįsta H. Grocijaus indėlį į prigimtinės teisės teoriją. Pavyzdžiui, A. Smitas tvirtina, kad Grocijus greičiausiai buvo pirmasis, kuris siekė sukurti visuotinę prigimtinės teisės sistemą (angl. *regular system of natural jurisprudence*), o jo darbas *De Jure Belli ac Pacis*, nepaisant jo netobulumų, ir šiandien, ko gero, yra išsamiausias kūrinyss šiuo klausimu (Smith, cituota Powell, 2000).

Vis dėlto nagrinėjamas kūrinyss nebuvo pirmas istorijoje reikšmingas bandymas aiškinti karą ir apibrėžti tarptautinę teisę: H. Grocijaus *De Jure Belli ac Pacis* buvo antrasis įstatymų karo ir taikos klausimais sisteminimo ir jų pateikimo siūlymas ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje po A. Gentili (1552–1608 m.) darbo *De Jure Belli Libri Tres* (1598 m.) (Lesaffer, 2020, p. 256). Italų kilmės teisininkas, rašytojas, dėstytojas ir mokslininkas A. Gentili, remdamasis tuo metu buvusių doktrinos ir norminiu paveldu, siekė apibrėžti tarptautinę teisę kaip civilizuotų tautų praktiką, o ne tik kaip taisyklių rinkinį ir, taip pat kaip ir H. Grocijus, vedamas humanistinio ir universalistinio požiūrio. A. Gentili kūrinyss, gimęs tarsi tarp dviejų 16 a. srovių – religijos reformos ir absoliutinės monarchijos – vertinamas kaip „žymus Europos teisinės tradicijos darbas, nuolat balansuojantis tarp tęstinumo ir pertraukiamumo, ieškant pusiausvyros tarp tradicijos atgaivinimo ir išsaugojimo ir siekio kurti naują pasaulį“ (Minnucci, 2016, p. 150). Juo remiamasi ir H. Grocijaus darbe, nors pastarasis laikomas žinomesniu ir reikšmingesniu, o H. Grocijus iki pat Pirmojo pasaulinio karo pabaigos vertinamas kaip modernių civilizuotų tarpvalstybinių santykių pradininkas (Tuck, 2005, p. 11).

H. Grocijaus indėlis kuriant tarptautinę teisę buvo esminis. Minėta, kad dėl to jis dar vadinamas tarptautinės teisės tėvu, o jo darbų tyrėjai yra įsitikinę, kad „istorijos požiūriu tikslu sakyti, jog Europa neturėjo tarptautinės teisės sistemos, kol ji nebuvo suformuluota H. Grocijaus“ (Hill, 1901). Taip vertinti unikalų H. Grocijaus indėlį leidžia tai, kad tarptautinę teisę jis kūrė kaip universaliomis, humanistinėmis idėjomis grindžiamą ir visoms tautoms ir suverenams taikytiną vertybių ir principų sistemą, o jo mintys karo ir taikos klausimais yra tos sistemos dalis. Autoriai pabrėžia šį sisteminių požiūrį ir vertybinę orientaciją: J. Milleris nurodo, kad H. Grocijus atsisakė atskirti etiką, politiką ir teisę kaip atskirus dalykus (Miller, 2021); J. Powellas

apibendrina, kad „H. Grocijus kildino (kūrė) tarptautinę teisę, kokią ją žinome, išplėtodamas principus taikai pasiekti“ (Powell, 2000); D. J. Hillo vertinimu, H. Grocijaus „publikacija tautų teisėje žymi atskirą laikotarpį, nes iš konfliktų nesilaikant įstatymų ir chaoso jis sukūrė ryškių principų sistemą, skirtą nušviesti kelią suverenų ir tautų taikos ir bendro susitarimo paieškos vingiuose“ (Hill, 1901).

Atsižvelgiant į tai, svarbu suvokti, kad toliau straipsnyje nagrinėjamos *De Jure Belli ac Pacis* išdėstytos mintys karo ir taikos klausimais turėtų būti suprantamos ir vertinamos kaip H. Grocijaus pastangos apibrėžti tarptautinę teisę ir aiškintinos visų jo suformuluotų idėjų ir principų sistemoje. Ši sistema atsispindi didžiulės apimties H. Grocijaus kūrinyje, sudarytame iš trijų knygų, kiekvienoje iš kurių – daugybė viešosios ir privatinės teisės srities teisinių klausimų, reikšmingų civilinei, baudžiamajai teisei ir kitoms teisės šakoms. Temos apie karą nagrinėjamos visose trijose knygose: pirmiausia keliamas klausimas, ar (kuris nors) karas gali būti teisėtas, toliau nagrinėjamas karas, jėgos naudojimas santykiuose tarp tautų, suverenų (ir tarp asmenų)⁵, karų priežastys ir pagrindai, kuriais būtų galima juos pateisinti, karo metu taikytinos taisyklės ir karo pabaigos klausimai.

2. Karo ir teisės suderinamumas

2.1. Apie karo teisingumą

H. Grocijaus įsitikinimas, kad pats karas ir kariaujančių šalių santykiai gali būti reguliuojami teisės, yra nepaprastai svarbus, nors mąstytojo laikais toks požiūris, manant, jog karas negali būti teisinio reguliavimo dalyku ir kad atitinkamai kare yra leistina viskas, nes karo metu teisė nutyla, buvo plačiai paplitęs. Su tuo jis kategoriškai nesutinka: „Negalima sutikti su kai kurių išsigalvojimais, esą karo metu nutrūksta visos teisės, nes nei pradėti karo, nei tęsti jau pradėtą negalima kitaip, kaip tik laikantis teisės ribų ir sąžiningumo“ (Grotius, 2005, p. 1752). Mintis, kad teisė gali būti pagrindas valstybėms bendradarbiauti ne tik taikos, bet ir karo metu yra labai svarbi ir gerokai pralenkusi laiką – tai, be kita ko, įrodo, kad pirmosios tarptautinės teisės konvencijos karo klausimais buvo priimtos gerokai vėliau⁶.

5 Visame darbe tarp viešo ir privataus lygmens esama sąsajų, pavyzdžiui, skiriant viešus ir privačius karus, aiškinant teisingumą, kaip elgesio tarp asmenų ir tarp tautų sąlygą, nagrinėjant suvereniteto prigimtį ir pobūdį, savigynos teisės pagrindus, priežastis, dėl ko kyla karai, žmogaus teisių prigimtį, būdus siekti taikos ir kt.

6 Pavyzdžiui, pirmosios tarptautinės humanitarinės teisės konvencijos priimtos XIX a., o tarptautiniai daugiašaliai susitarimai dėl teisės į karą ribojimo – XX a. pradžioje (1928 m. Briano ir Kelogo paktas (angl. *Kellogg-Briand Pact*) uždraudė karą kaip nacionalinės politikos priemonę ir įpareigojo spręsti tarptautinius ginčus taikiai).

Todėl neturėtų stebinti, kad H. Grocijaus idėjos dėl karo ribojimo yra bene labiausiai vertinamos, nors jis iš tiesų nepasisakė prieš visišką jo draudimą. Taikus ginčų sprendimas ir sugyvenimas tarp tautų ir valstybių šimtmečius buvo tarptautinės bendrijos siekis, vis dar aktualus ir šiandien. Panašu, kad šį siekiamybės ir realybės santykį suprato ir H. Grocijus, o jo „vidurio kelio tarp realizmo ir idealizmo paieškų motyvas iš esmės yra pagrįstas moraline priežastimi“ (Forde, 1998, p. 639).

Dauguma H. Grocijaus mintis karo klausimais aiškinusių mokslininkų, nors ir pripažįsta jo teisingo karo⁷ koncepcijos svarbą, apibendrina, kad H. Grocijus vis dėlto buvo tarp palaikančių karą pasaulyje (pavyzdžiui, D. J. Hillas⁸) dėl to jį kritikuodami (pavyzdžiui, J. Yoo⁹, Ž. Ž. Ruso, I. Kantas¹⁰ ir kiti).

Visame H. Grocijaus darbe iš tiesų aiški mintis, kad karas nėra draudžiamas besąlygiškai ir visais atvejais: „istorija ir visų tautų įstatymai ir papročiai visiškai rodo mums, kad karas nėra neleidžiamas pagal laisva valia sukurtą tautų teisę“ (Grotius, 2005, p. 231). Vis dėlto visame kūrinyje pasisakoma prieš karą pabrėžiant karo atnešamus žiaurumus ir tikint, kad net abiem šalims turint priežasčių karui, reikia siekti taikos (Grotius, 2005, p. 1120), kad dėl savo pačių interesų reikia daryti viską, kad karo būtų išvengta (Grotius, 2005, p. 1139) ir kt.

Pripažindamas karo neišvengiamybę, autorius pateisina jo galimybę ir karo teisėtumą remdamasis įvairiais argumentais: prigimtinė teise, religija, žmonių santykiais, gyvūnų pasauliu. Įdomios ir svarbios jo mintys, kad „karo imamasi dėl taikos“, taip pat kad „visi ginčai bus vertinami pagal teisę į karą ir tada karas pats atves mus į taiką, kaip savo pabaigą ir tikslą“ (Grotius, 2005, p. 133–134).

H. Grocijus nemano, kad karo draudimas slypi ir religijoje: pagal Dievo nustatytą tvarką, karas kartais gali būti teisingas (Grotius, 2005, p. 186). Remiantis bibliniais ir antikiniaiis personažais parodoma, kad tautos gali naudoti karinę jėgą, pavyzdžiui, savigynai. Iš esmės pritardamas kitų filosofų mintims, kad karo neturėtų būti imamasi kaip priemonės nesutarimams tarp valstybių spręsti, H. Grocijus kartu atkreipia dėmesį į tai, kad tai reikia suprasti su išlygomis: „jei visi būtų krikščionys ir gyventų kaip krikščionys, karų nebūtų“ (Grotius, 2005, p. 208), toliau paaiškindamas, kad vis tiek negali būti nieko prieš karo teisėtumą, kol yra tokių, kurie pažeis kitų norą gyventi taikiai. H. Grocijus pritaria, kad jei Kristus

7 Teisingo karo (*bellum justum*) sampratą pirmąkart pavartojo Aristotelis, T. Akvinietis apibrėžė tokio karo pagrindus – kitos šalies kaltė ir baudimas, vėliau teisingo karo priežasčių ieškojo A. Gentilis, F. Suarezas, F. de Vittoria.

8 „*De Jure Belli ac Pacis*“ įkvėpimas buvo meilė taikai, vis tik jis toli gražu nebuvo vienas iš tų vizionierių, kurie visiškai pasmerkė ginkluotos jėgos naudojimą ir nurodė karą kaip neteisingą ir nereikalingą“ (Hill, 1901).

9 „H. Grocijus ne tiek (daug) kodifikavo teisingo karo teoriją kaip susilpnino ją pripažindamas konflikto vaidmenį sprendžiant ginčus tarp tautų“ (Yoo, 2019).

10 Jie kritikavo H. Grocijų dėl karinės agresijos pateisinimo, nors Ž. Ž. Ruso H. Grocijų taip pat ir gyrė (Tuck, 2005, p. 11).

būtų uždraudęs visas mirties bausmes ir teisę kariauti, jis tai būtų padaręs paprasčiausiomis ir konkrečiausiomis sąvokomis (Grotius, 2005, p. 209).

Pagrindęs, kad karas nėra visais atvejais iš esmės negalimas, H. Grocijus kelia klausimą, ar ir kada karas gali būti teisėtas, taip pat kokie veiksmai kare gali būti laikomi teisėtais. Siekdamas atsakyti dėl teisės pradėti karą, filosofas tvirtina, kad šis ir su juo susiję klausimai spręstini pagal prigimtinę teisę, kas jo idėjoms suteikia stiprų pagrindą ir išliekamąją vertę. Teisinga priežastis (angl. *right reason*) ir prigimtinei teisė nedraudžia visų kovos jėgos formų, o tik tas, kurios nepriimtinos (žalingos) visuomenei, o iš to išeina, kad tam tikrais atvejais gali būti būtina imtis su jėgos naudojimu susijusių savigynos būdų (Grotius, 2005, p. 184). H. Grocijus taip pat įsitikinęs, kad pagal prigimtinę teisę (angl. *law of nature*), kuri gali būti vadinama ir tautų teise, aišku, kad kiekviena karo rūšis neturi būti smerkiama (Grotius, 1925, p. 189).

Nors H. Grocijus neatmetė karo galimybės, jo „didysis tikslas buvo plėtoti teisingumo tarp tautų idėją ir jos siekti“ (Powell, 2000), o „jo ambicija pirmiausia ir labiausiai buvo atnešti taiką į Europą teisės pagalba“ (Nijman, 2020, p. 1108). Ne tik karo, bet ir suvereno, valdžios, įstatymų legitimumą H. Grocijus kvietė vertinti pagal teisingumo standartus, remiantis prigimtinę teisę: dalykas gali būti teisėtas arba savo priežastimi, arba pagal jo sukeltus padarinius (Grotius, 2005, p. 1130). Galima matyti ir tam tikro realizmo bei pragmatizmo filosofui nurodant, kad karo gali būti imamasi, kai šalies pusėje yra ne tik teisinga priežastis (teisė), bet ir kai ji yra didžiausios svarbos ir šalis turi didesnių pajėgumų (galios) (Grotius, 2005, p. 1147). Arba kitaip, karo neturėtų būti imamasi, kai visas teisingumas, kurio galima tikėtis, būtų žiauresnis nei pats karas (Grotius, 2005, p. 1146).

Teisingu karu H. Grocijus manė esant tą, kuris gali būti pradėtas apdairiai rūpinantis savimi pačiais ir todėl neprieštarauja visuomenės prigimčiai, tačiau tik tol, kol nepažeidžiama kito teisė (Grotius, 2005, p. 185). Iš esmės tai lyg ir reiškia, kad teisingas karas yra tuomet, kai įgyvendinama savigynos teisė. Mąstytojas pradeda nuo paprastų pavyzdžių, tarkim, nurodydamas, kad žmogaus prigimčiai neprieštarauja siekis pasirūpinti savimi ir pati prigimtis kiekvienam gyvūnui suteikė galią gintis (Grotius, 2005, p. 182–183). Taigi teisingas karas pirmiausia yra tada, kai yra gynybinis. Cituodamas Ciceroną H. Grocijus teigia, kad „įstatymai leidžia mums paimti ginklus prieš tuos, kurie yra ginkluoti mus pulti“ (Grotius, 2005, p. 185), kitaip tariant, leidžiama žudyti tuos, kurie ruošiasi žudyti. Savigynos galimybę H. Grocijus nagrinėjo kaip galimą tarp asmenų ir tarp tautų. Pabrėžtinas H. Grocijaus indėlis formuluojant gynybos (savigynos) sąlygas, kurių autoriai vadina gynybinio karo samprata arba prevencinės savigynos koncepcija. Pavyzdžiui, H. Grocijus aiškina, kad kaimyninės tautos ar valstybės auganti karinė galia nėra pakankamas pagrindas įgyvendinti šią teisę – reikalinga būtinybė, kurios nėra, kol nėra įsitikinimo, kad egzistuoja ne tik pakankamos pajėgos, tačiau ir aiškus ketinimas pulti (Grotius, 2005, p. 1102). Tvirtinama, kad subjektai

turi teisę gintis net tada, kai karo priežastys yra abejotinos arba jis yra akivaizdžiai neteisingas (Grotius, 2005, p. 1182). H. Grocijus taip pat mano, kad pagal prigimtinę teisę leidžiama ginti ne tik savo teises, bet ir kitų, jei priežastis pradėti karą yra teisinga (Grotius, 2005, p. 1151). Iš esmės jo darbe įtvirtintas kolektyvinės gynybos mechanizmų pagrindas: reikia ginti sąjungininkus, kai tokia gynyba nustatyta sutarties straipsniuose, tačiau sąjungininkas neprivalo suteikti pagalbos, jei nėra vilties, kad pasiseks, nes sąjungos sudaromos siekiant pranašumo, o ne žmonių nenaudai (Grotius, 2005, p. 1156), o jei gynybos tikslais sudarytos sąjungos nevertina karo priežasties, tuomet jos neteisėtos, kaip ir jų vykdomas karas (Grotius, 2005, p. 1162).

Vis dėlto teisingo karo paieškose H. Grocijus neapsiribojo savigyňa. Pagrįstai pažymima, kad jis ėjo toliau, nei bet kas iki tol, nurodydamas įvairias teisingo karo priežastis, ieškodamas jų prigimtinėje žmogaus teisėje ginti gyvybę ir nuosavybę¹¹. Kaip antai, H. Grocijus kalbėjo apie jėgos panaudojimo galimybę prieš tuos, kurie, pavyzdžiui, vykdo piratavimą ar kitus veiksmus, prieštaraujančius (žmogaus) prigimčiai ir prigimtinę teisę, kaip visiems galiojančiai tvarkai. Šiuo požiūriu jėga gali būti naudojama ne tik savigyňos tikslais kaip atsakas į tiesioginį grasinimą, bet ir siekiant nubauti ir įgyvendinti teisingumą. Pažymėdamas, kad dauguma mąstytojų nurodo tris karo priežastis – savigyňą, nuostolių (patirtų dėl jėgos naudojimo) atlyginimą (angl. *recovery*) ir nubaudimą (Grotius, 2005, p. 395) – H. Grocijus vis dėlto mano, kad „kiek yra teisėtų (angl. *judicial*) veiksmų šaltinių, tiek gali būti ir karo priežasčių. Kur baigiasi teisingumo metodai, prasideda karas“ (Grotius, 2005, p. 393). Teisėti jėgos naudojimo pagrindai pirmiausia nagrinėjami privačiu lygmeniu, t. y. tarp asmenų (pavyzdžiui, nuosavybės gynimas), paaiškinant, kad visa tai taip pat taikoma ir viešo pobūdžio karuose, nors čia esama ir tam tikrų skirtumų, pavyzdžiui, karuose tarp tautų savigyňos teisė gali tęstis, čia taip pat galimas atsakas jėga kaip nubaudimas už pažeidimus, skirtingai nei tarp asmenų, kur savigyňa naudojama ginti save (Grotius, 2005, p. 416–417). Taigi H. Grocijus naudojo klasikinę teisingos priežasties doktriną, sujungdamas ją su asmenų teisių ir teisių gynybos būdų, nuosavybės, skolų ir bausmių schema, siekdamas sukurti jo prigimtinių teisių ir pareigų išsamaus aiškinimo struktūrą (Lesaffer, 2020, p. 255).

Taip pat H. Grocijus skirstė karus į teisingus, pavyzdžiui, kurie yra atsakas į neteisingumą, kai kėsinama į prigimtines teises, ir neteisingus, karus tarp tautų (valstybių) ir tarp asmenų, oficialius – viešai paskelbtus (angl. *solemn*) ir neoficialius (nepaskelbtus) (angl. *non solemn*) karus, iš kurių viešai paskelbti karai yra teisingi, o antrieji nebūtinai bus neteisingi, jei tokia nėra priežastis, vis dėlto tam tikri padariniai, pavyzdžiui, pasisavinti priešo turta, galimi tik karui esant oficialiam.

11 J. Yoo (Yoo, 2019), taip pat R. Tuck, kurio nuomone, teisė imtis jėgos ginant savo gyvybę ir teisė siekti naudos nedarant žalos kitiems yra pagrindinės teisės knygoje (Tuck, 2005, p. 20) ir kiti.

Greta anksčiau pristatyto H. Grocijaus indėlio į prigimtinę teisę ir karo teisingumo paieškas ne mažiau svarbu ir tai, kad karo galimybę H. Grocijus vertina pasitelkdamas tautų teisę, suprantamą kaip tarptautinės bendrijos susitarimą dėl tam tikrų principų. H. Grocijui nurodant, kad visuomenės sandarai būdinga, jog kiekvienas turi turėti tai, kas yra jo, padedant ir visos bendrijos vieningai galiai (Grotius, 2005, p. 184), apeliuojama į tautų susitarimą teikti pagalbą ginant tai, kas kažkam teisėtai priklauso, taip pat siekiant teisingumo. H. Grocijus vartoja tautų teisės (angl. *Right of Nations*) sąvoką, kurios autoritetas (angl. *authority*) kildinamas iš visų ar bent daugumos tautų (Grotius, 2005, p. 162–163), o nagrinėdamas, iš kur ta teisė kyla ir kas ji yra, jis vėl atsiremia į žmogaus prigimtį. Prigimtinės teisės – tautų teisės – teisingumo (teisingo karo) sąsaja žymi H. Grocijaus unikalų indėlį teisinės ir politinės minties ir tarptautinės teisės istorijoje.

Karą H. Grocijus taip pat suprato kaip vieną iš ginčų sprendimo būdų ir su tuo yra glaudžiai susijusios anksčiau nagrinėtos idėjos dėl jėgos naudojimo ribojimo, nes reikalavimas ginčus spręsti pirmiausia taikiai yra vienas iš karo ribojimo elementų.

H. Grocijus, remdamasis Ciceronu, kuris apibrėžė karą kaip ginčą naudojant jėgą, teigia, kad karas yra būseną ar situacija tarp tų, kurie sąveikauja ginkluota jėga (Grotius, 2005, p. 134). Taip pat tvirtinama, kad yra du būdai sąveikai: vienas – argumentais, kitas – jėga; pirmasis būdingas žmogui, o antrasis – gyvūnams, todėl negalima naudotis pastaruoju, kol nepasinaudota pirmuoju (Grotius, 2005, p. 185). H. Grocijus aiškino, kad prieš imdamasi ginklų, valstybė privalo padaryti formalų pranešimą, bet karo gali imtis tik išnaudojusi taikias ginčo sprendimo alternatyvas. H. Grocijus nurodo, kad ginčai gali būti sprendžiami be karo konferencijoje (manytina, kad taip nurodoma į derybas ar kitokią šalių diskusijos siekiant suderinti interesus formą) ar arbitraže (pavyzdžiui, kai priklausantieji skirtingoms jurisdikcijoms neturi bendro teisėjo (Grotius, 2005, p. 1123) arba pažeidus sutarties nuostatas prieš imantis ginklų (Grotius, 2005, p. 1573)). Pažymėtina, kad nors H. Grocijaus idėjos dėl taikaus ginčų sprendimo neabejotinai yra svarbios, vis dėlto savo išsamumu ir originalumu jos vargiai prilygsta jau aptartoms jo mintims apie teisingą karą.

2.2. Kas teisėta kare ir kaip jį baigti

Karų žiaurumai, kuriuos H. Grocijus matė ir išgyveno, skatino jį tirti ne tik karo pradžios teisėtumo problematiką, bet ir rasti būdų siaubingiams karo padariniams riboti.

Nors H. Grocijus aiškiai suvokia ir išreiškia susirūpinimą baisiais karo padariniiais, tačiau, kaip jau minėta anksčiau, kartais karas gali būti būtinas ir neišvengiamas. H. Grocijus pritaria Plutarchui, kad „karas yra baisiausias dalykas, atnešantis nelaimių ir smurto vandenyną“ (Grotius, 2005, p. 1148); mini jis ir Augustiną, kuris nors ir suvokė karo atnešamus žudymus ir sunkumus, tačiau manė,

kad pradėti teisingą karą gali būti būtina; H. Grocijus sutinka ir su Seneka, kad „žudymai ir miestų griovimai yra veiksmai, labiausiai panašūs į marą, ir nieko nėra svarbesnio ir labiau herojiško, kaip (karaliaus) jautrus rūpestis apsaugoti visus žmones, kas yra taikos vaisius“ (Grotius, 2005, p. 1149).

Srityje, kuri šiandien žinoma kaip *ius in bello*, H. Grocijus taip pat remiasi prigimtinė teise¹², tautų teise, o kartais ir papročiais. Analizė pradedama primenant prigimties suteiktą teisę ginti save, savo nuosavybę, nubausti, tačiau tokiais tikslais ir tiek, kiek reikia, kad naudojama jėga būtų teisėta (Grotius, 2005, p. 1187), kaip kad teisėta būtų ir teisingo karo atveju daroma žala (Grotius, 2005, p. 1204). Tiek pagal prigimtines teises, tiek pagal tautų teises priešą galima žudyti (Grotius, 2005, p. 1294), tačiau visa, kas padaryta neteisingame kare, yra neteisinga (Grotius, 2005, p. 1416).

Įsamią ir didelės apimties teisėtų veiksmų kare ir jo padarinių analizėje atsispindi įsitikinimas dėl kariavimo būdų ir metodų ribojimo poreikio, nors pripažįstama, kad leidžiama žaloti priešą – tiek asmenį, tiek ir jo turtą. Pavyzdžiui, H. Grocijus teigia, kad tautų teisė draudžia atimti priešų gyvybę nuodais, neturėtų būti naudojamos užnuodytos strėlės (Grotius, 2005, p. 1291–1292), nereikia žudyti tų, kurie pasiduoda (Grotius, 2005, p. 1450), be to, pagal karo teises ir prigimtines teises nurodoma būtinybė apsaugoti vaikų gyvybes (Grotius, 2005, p. 1441). Siekis mažinti pavojus, kylančius esantiems kare, įvardijamas tiesiogiai: brutalumas, kuris nei būtinas saugumui, nei tinkamas bausti, turi būti draudžiamas ir karo, ir taikos metu, ir tai yra tautų teisė ar bent jau labiausiai civilizuotų tautų teisė (Grotius, 2005, p. 1299–1300). Ne kartą kūrinyje nurodomas humanizmo principas, ribojantis teisėto gyvybės atėmimo kare pagrindus bei reikalaujantis saugoti su karu nesusijusių asmenų nuosavybę (Grotius, 2005, p. 1479). Pažymėtina, kad darbe yra nuostatų dėl įsakymo davimo: tai, ką daryti nėra teisėta, nėra teisėta ir nurodyti kitam (Grotius, 2005, p. 1229); kariui, atlikusiam veiksmus (priešo namo padegimas, laukų nuniokojimas) nesant būtinybės ar įsakymo, kyla pareiga atlyginti žalą (Grotius, 2005, p. 1532). H. Grocijus nepamiršta aptarti ir padėties tų, kurie padeda kare tiekdami ginklus: jei padedama neteisingame kare, kyla pareiga atlyginti žalą ir taikytinas anksčiau nagrinėtas reguliavimas dėl nubaudo (Grotius, 2005, p. 1191).

Nagrinėjamoje knygoje pabrėžiamas karo paskelbimo viešai poreikis, kad visi galėtų įvertinti jo teisingumą (Grotius, 2005, p. 1178–1179, p. 1191 ir kitur) ir kad

12 „Prigimtinė teisė yra universaliai įpareigojanti, ji negali būti netaikoma vien dėl laiko ir vietos, iš ko išeina, kad yra karo teisė ir taikos teisė. <...> Tiesa, kad ginkluotuose konfliktuose įstatymai turi tylėti, bet tik pilietiniai įstatymai, kurie galioja taikos metu. Įstatymai, kurie yra amžini, kurie kyla iš žmogaus prigimties, o ne iš jo konkrečių privatinų santykių, tęsiasi netgi kovos metu ir sudaro karo įstatymus. Paneigti juos arba jų nesilaikyti reiškia pačios žmogiškosios prigimties nepripažinimą ir dieviškosios valdžios, kuri jam suteikė teises ir pareigas“ (Hill, 1901).

būtų aiškios jo priežastys. Viešai paskelbtus karus vadina oficialiais, paaiškindamas, kad to reikia ne tam, kad kitaip jie būtų slapti, bet tam, kad būtų patvirtintas aukščiausiosios valdžios turėtojų sutikimas, o viešieji karai būtų atskirti nuo privačių (Grotius, 2005, p. 1267–1268)). Karui pasibaigus, jei ketinama pulti karalių ar tautą, pradėjusius karą, reikia karą skelbti iš naujo siekiant teisingų karo padarinių pagal tautų teisę (Grotius, 2005, p. 1265).

Dalis nuostatų darbe atspindi mąstytojo laikmetį. Pavyzdžiui, manoma, kad su karo belaisviais iš esmės gali būti elgiamasi kaip su vergais, nors, kita vertus, yra ir nuostatų dėl jų apsaugos, padėties pagerinimo, o remiantis krikščioniška pozicija, draudžiama juos parduoti ar versti dirbti sunkius darbus (Grotius, 2005, p. 1372), be to, patikslinama, kad tai, kas leidžiama pagal tautų teisę ir kas leidžiama pagal prigimtinę teisę, yra skirtingi dalykai (Grotius, 2005, p. 1483). Knygoje taip pat leidžiama pasipelnėti iš karo grobio – nukariautojui priklauso tautos nuosavybė (Grotius, 2005, p. 1378). Šią teisę H. Grocijus pagrindžia remdamasis Ciceronu, kuris teigė, kad nėra draudžiama plėšti tą, kurį teisėtai leidžiama žudyti, taip pat Polibijaus mintimi, kad galima naikinti prieš miestus, laivus ir žmones (Grotius, 2005, p. 1303–1304). Oficialiuose karuose galima įgyti nuosavybę iš pralaimėjusiojo, svarbu, kad turtas priklausytų priešui (Grotius, 2005, p. 1357–1358). Nagrinėjamos karinės represalijos leidžiamos ir piliečių atžvilgiu, bet tas pasipelnoma negali būti, jei tai nėra leista (numanomai ar tiesiogiai) suvereno (Grotius, 2005, p. 1243–1244). H. Grocijus čia, kaip ir kitur nagrinėdamas teisėtus veiksmus kare, remiasi papročiais, pavyzdžiui, tvirtindamas, kad karo grobis gali atitekti sąjungininkams (Grotius, 2005, p. 1351). Laivo ir krovinių užvaldymą jis taip pat vertino kaip galimą priemonę (angl. *good prize*) esant teisingam karui¹³. Pasibaigus neteisėtiems karams, turtas turi būti grąžintas teisėtiems savininkams (suverenams) (Grotius, 2005, p. 1517). Teritorijos įgijimas (suvereniteto įgijimas) tuomet buvo nedraudžiamas ir nukariavimu, kaip nurodoma ir paties H. Grocijaus (Grotius, 2005, p. 1376), vis dėlto net ir tokiu atveju nukariautiems asmenims turi būti leidžiama išpažinti jų religiją (Grotius, 2005, p. 1509).

Karą baigus turi būti nustatyta tvarka sudaromos sutartys¹⁴ ir visų su priešu sudarytų sutarčių pagal tautų teisę turi būti tiksliai laikomasi (Grotius, 2005, p. 1390). Tiek ir teisėto karo analizėje, tiek ir nagrinėjant sutartis, o ir visoje knygoje H. Grocijus daug dėmesio skiria nuosavybės klausimams. Sutartyse gali būti susitariama

13 Šią mintį išplėtojo tarp gynybos argumentų ruošdamas olandų atsaką į kaltinimus sulaikius portugalų laivą *Santa Catarina* ir suformuluodamas garsiąją atvirosios jūros laisvių doktriną apie visų tautų teisę naudotis pasaulio vandenynais.

14 Pažymėtina, kad dvišalės sutartys dėl karo ir taikos ne vieną amžių buvo populiariausia sutarčių rūšis, nors viduramžiais tarptautinėse sutartyse jau daugėjo politinio pobūdžio nuostatų ir atsirado daugiašalių sutarčių, kurių žymiausia – 1648 m. Vestfalijos taikos sutartis. Taisyklių sistema dėl žalos atlyginimo ir kitų su karo pabaiga susijusių klausimų įvardijama kaip *ius post bellum*.

dėl turto, dėl kalinių, o karo pabaiga siejama su pašalinimu taikai trukdančių dalykų (Grotius, 2005, p. 1499). Pripažįstama, kad taika (taikos sutartis) gali būti pažeista trimis atvejais: taikai prieštaraujančiais veiksmais, pažeidžiant tai, kas sutartyje nurodyta tiesiogiai arba prieštarauja jos prigimčiai (Grotius, 2005, p. 1568), tačiau siekiama taikos sutarčių galiojimo išsaugojimo, pavyzdžiui, siūlant taikos sutartyje nurodyti, kad sutarties nuostatų pažeidimas neturėtų būti pagrindas ją iškart nutraukti, prieš imantis ginklų pirmiausia turėtų būti kreipiamasi į arbitražą (Grotius, 2005, p. 1573). Paliubų sutartis (angl. *truce*) yra susitarimas, pagal kurį tam tikram laikui karo metu draudžiami karo veiksmai (Grotius, 2005, p. 1595), ji, kaip ir kiti susitarimai, įpareigoja šalis iškart nuo jų sudarymo ir paskelbimo (Grotius, 2005, p. 1601), tačiau tai nėra tapatu taikos sutarčiai. Paminėtina, kad *pacta sunt servanda*, valstybių suvereniteto gerbimo, suverenios valstybių lygybės, nesikišimo į vidaus reikalus principai yra klasikinės tarptautinės teisės principai, ilgą laiką grįsti H. Grocijaus išvadomis, ir nors jų turinys nebėra identiškasis pirminiam, jie tebėra tarptautinės teisės principai iki šiol (Vadapalas, 2006, p. 22).

3. H. Grocijaus darbų įtaka šiuolaikiniam tarptautinės taikos ir saugumo mechanizmui

Minėta, kad H. Grocijaus darbai turėjo didžiulę reikšmę karo klausimais, kurie buvo plėtojami remiantis prigimtinė teise ir tautų teisės principais. Jo darbų tyrėjai neabejoja, kad H. Grocijaus suformuluotos teorijos gyvos iki šiol, o „pats dialogas [su juo – *aut.*] yra jo palikimo pakankamas įrodymas“ (Bilder, 1988, p. 184).

Nors pagal tarptautinę teisę karas yra draudžiamas, ypač po Antrojo pasaulinio karo priimtuose tarptautiniuose susitarimuose ir kituose tarptautinės teisės aktuose, vis dėlto tai neužkirto kelio tarptautiniams ginkluotiems konfliktams, kurių kilo ne vienas. „Tarptautinė taika ir saugumas, kurio pagrindas yra vienas iš svarbiausių tarptautinės teisės ir JT veiklos principų – JT Chartijos 2 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas jėgos ir grasinimo jėga draudimas, žymėjęs šiuolaikinės tarptautinės viešosios teisės pradžia, jau aštuntą dešimtmetį yra kertinis JT veiklos pamatas ir tikslas“ (Isokaitė-Valužė, 2022, p. 10). JT Chartija įtvirtina dvi minėto principo išimtis: savigynos teisę (51 straipsnis) ir JT Saugumo Tarybos sankciją dėl ginkluotos jėgos naudojimo (42 straipsnis). Teisingų karų sąvoka nebeaktuali (Vadapalas, 2006, p. 22), vis dėlto to negalima pasakyti apie H. Grocijaus pagrįstą savigynos teisę, taip pat ir plačiau vertinant jėgos naudojimą, pavyzdžiui, remiantis JT Saugumo Tarybos rezoliucijomis.

Paprotinį pobūdį turinti valstybės teisė gintis nuo ginkluoto užpuolimo yra įtvirtinta JT Chartijoje bei išplėtotą tarptautinių teismų praktikoje; tai yra aki-vaizdi ir neginčijama valstybės teisė, tačiau atsakymai į klausimus, kuriuo būtent

metu, nuo ko ginantis ir koku būdu ji gali būti įgyvendinama, yra sudėtingesni. Savigynos sąlygos¹⁵ šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje nagrinėjamos atsako į teroristų ar kibernetines atakas kontekste. Pasikeitus valstybių ginkluotų konfliktų pobūdžiui – juose dabar dažnai dalyvauja nevalstybiniai subjektai, o ribos tarp karo ir taikos, kario ir civilio gali nebūti tokios aiškios, H. Grocijaus mintys dėl savigynos tampa vėl aktualios ir neatsitiktinai ne vienas savigyną nagrinėjantis autorius šiandien juo remiasi. Pavyzdžiui, J. Čiegis aiškina H. Grocijaus suformuluotą savigyną kaip plačią prevencijos teisę, pateisinančią jėgos panaudojimą prieš valstybes, kurios ruošiasi žudyti¹⁶; panašios pozicijos yra ir J. Yoo, konstatuodamas, kad „skirtingai nei tradicinė teisingo karo doktrina, H. Grocijus leido tai, kas šiandien žinoma kaip išankstinis ir prevencinis karas“ (Yoo, 2019). Vis dėlto pažymėtina ir tai, kad, H. Grocijaus manymu, didelių šalies pajėgų sutelkimas nėra pakankamas pagrindas savigynai, reikia, kad jos būtų pasirengusios pulti. Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje įprasta laikyti, kad prevencinė savigyna negalima, išskyrus atsaką į ginkluotą užpuolimą, nors po 2001 m. rugsėjo 11-osios teroristinių išpuolių JAV JT Saugumo Taryba rezoliucijose nurodė juos kaip grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui bei įvardijo prigimtinę valstybių individualios ir kolektyvinės savigynos teisę (Shaw, 2008, p. 1027–1028).

Pažymėtina, kad H. Grocijaus nurodytos teisėtos priežastys karui pradėti, pavyzdžiui, prigimtinės teisės, nuosavybės teisės pažeidimai, iš dalies siejasi su JT Saugumo Tarybos rezoliucijose įvardijamomis grėsmėmis tarptautinei taikai ir saugumui¹⁷, kuriose, kai išnaudotos visos taikios priemonės pagal JT Chartiją, kaip paskutinė galimybė numatytas ginkluotos jėgos panaudojimas (42 straipsnis). Žinoma, apie karo priežasties teisingumą H. Grocijus paliko spręsti pačiai valstybei, o pagal JT Chartiją teisę nuspręsti dėl karinės intervencijos patikėta JT Saugumo Tarybai, turinčiai pirminę atsakomybę už tarptautinę taiką ir saugumą (Generalinė Asamblėja – antrinė)¹⁸. JT Saugumo Tarybos sankcija taip pat yra vienas iš reikalavimų humanitarinei intervencijai grindžiant ją modernia atsakomybės saugoti doktrina (angl. *Responsibility to Protect*), taip pat numatant karinės intervencijos

- 15 Nustatytinas savigynos momentas (ginkluotas užpuolimas), būtinumas (neišvengiamumas), pranešimas JT Saugumo Tarybai (ir savigyna tęsiasi tol, kol ši nesiima būtinų priemonių tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti), o kolektyvinės savigynos atveju, ir aukos prašymas pagalbos.
- 16 Autorius nagrinėja nepilotuojamų orlaivių, naudojamų užsienio šalies teritorijoje tikslingsiems žudymams atsakant į nevalstybinių subjektų atakas teisėtumą, primenama, kad H. Grocijus neriboja savigynos neišvengiamos grėsmės, būtinumo ir proporcingumo testu (Čiegis, 2012, p. 29).
- 17 Pavyzdžiui, tarptautiniai ir netarptautiniai ginkluoti konfliktai, teroristiniai išpuoliai ir kt. (Isokaitė-Valužė, 2022, p. 12–13).
- 18 Rusijos karas Ukrainoje yra ryškiausias JT Saugumo Tarybos jai pavestų funkcijų nevykdymo (dėl Rusijos nuolatinės narystės joje suteikiamos „veto“ teisės) ir tarptautinės taikos ir saugumo mechanizmo neveikimo pavyzdys.

galimybę (žinoma, tik išsėmus visas sąlygas ir laikantis reikalavimų¹⁹) situacijomis, kai būtina užkirsti kelią didelio masto sistemingiems žmogaus teisių pažeidimams, sukeliams genocido, karo nusikaltimų, etninio valymo ir nusikaltimų žmoniškumui, ir kai šios grėsmės šalies gyventojams šaltinis yra valstybės vadovas ar valdžia. Todėl neatsitiktinai sprendžiant šiuos klausimus taip pat remiamasi H. Grocijaus nubaudimo ir (žmonių) apsaugos teorijomis (Criddle, 2015)²⁰, akivaizdi ir jo įtaka formuojantis humanitarinės intervencijos sampratai (Heraclides, Dialla, 2015, p. 16)²¹.

Plačiai pripažintas H. Grocijaus indėlis siekti taikaus ginčų sprendimo, kuris susijęs su jo pastangomis riboti karą. Taikaus tarptautinių ginčų sprendimo reikalavimas – ne vieną amžių formavęsis principas, visada turėjęs glaudžią sąsają su jėgos draudimo principo formavimusi. Šiandien jis įtvirtintas JT Chartijoje²² (prieš tai – Tautų Sąjungos statute²³) ir išplėtotas daugelyje kitų tarptautinės teisės šaltinių, išlaiko savo pirminę idėją – reikalavimą visus ginčus pirmiausia spręsti taikiai, prie kurios pagrindimo prisidėjo ir H. Grocijus. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės (1969) preambulėje nurodyta, kad ginčai dėl sutarčių, kaip ir kiti tarptautiniai ginčai, turi būti sprendžiami taikiomis priemonėmis ir vadovaujantis teisingumo principais bei tarptautinės teisės normomis. Reikia pažymėti, kad H. Grocijaus mintis apie ginčo perdavimą arbitražui nesant teisėjo, kuris turėtų teisę spręsti šalių ginčą, atsispindi, pavyzdžiui, JT jūrų teisės konvencijoje (1982) įtvirtintame ginčų sprendimo mechanizme, numatančiame arbitražo jurisdikciją tada, kai ginčo šalys pasirinkusios skirtingas institucijas ginčams spręsti arba nepadariusios jokio pareiškimo šiuo klausimu (287 straipsnis).

H. Grocijaus idėjos dėl kariavimo būdų ribojimo, žmogaus gyvybės apsaugos, miestų ir nuosavybės naikavimo ribojimo bei kitos taisyklės ir šiandien yra tarptautinės humanitarinės teisės pagrindas. Vienas esminių tarptautinės hu-

- 19 Kiekviena valstybė turi pareigą užtikrinti savo tautos apsaugą nuo tarptautinių nusikaltimų, tačiau jos nevykdant kyla tarptautinės bendrijos pareiga veikiant pagal JT Chartiją imtis visų galimų priemonių, pirmiausia ir kiek tik įmanoma, nesusijusių su jėgos panaudojimu.
- 20 Primenama, kad H. Grocijus pateisino karą kaip baudimą už prigimtines teisės pažeidimus, taip pat manė esant galima įsiveržti į šalį kolektyvinės savigynos pagrindu vykdyti priespaudoje esančios tautos prigimtine teise gintis nuo masinių ir sisteminių žmogaus teisių pažeidimų, o intervenciją vykdanti šalis turi pareigą elgtis rūpestingai, saugoti gyvybes ir pan.
- 21 Autoriai apibendrina, kad tyrėjų dažniausiai buvo remiamasi H. Grocijumi, kitų – E. de Vatteliu arba abiem.
- 22 33 straipsnyje nurodytos tarptautinių ginčų taikaus sprendimo priemonės: derybos, tyrimas, tarpininkavimas, sutaukinimas, arbitražas, teismo sprendimas, kreipimasis į regionines institucijas ar pasinaudojimas tarptautiniais susitarimais.
- 23 Tautų Sąjungos statute (12 straipsnyje) nurodoma, kad tarp jos narių kilusį ginčą jos perduos spręsti arbitražui ar teismui, ar Tarybos tyrimui, ir susitaria jokių atveju nepradėti karo (kol nepraeį 3 mėnesiai po vienos iš šių institucijų sprendimo (ginčų sprendimas taip pat reglamentuojamas 13 straipsnyje).

manitarinės teisės reikalavimų – humaniškas elgesys, kurį pabrėžė ir H. Grocijus. Nors *ius in bello* kodifikuota viena anksčiausiai iš visų tarptautinės teisės šakų, jos laikymosi užtikrinimas pastaruoju metu matomas kaip ypač ryški problema. Kita vertus, šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje sekama tikrai ne visomis H. Grocijaus idėjomis, pavyzdžiui, pagal tarptautinės humanitarinės teisės konvencijas karo belaisviai nėra ir negali būti laikomi vergais, su jais turi būti elgiamasi humaniškai, nėra leidžiama pelnytis iš karo nusavinant priešų turtą ar karinės represalijos (represalija yra įgijusi atsakomosios priemonės reikšmę, o jėgos naudojimas negali būti tokia priemone, kaip ir bet koks kitas *ius cogens* normų pažeidimas), žalos kare nelegitimizuoja karo teisėtumas (teisė naudoti karinę jėgą ir ginkluotų konfliktų metu taikytina teisė – atskiros sritys), teritorijos užėmimas šiandien taip pat nesuteikia nei suvereniteto, nei kitų teisėtų padarinių.

Apibendrinant reikia pažymėti, H. Grocijaus kūrinys apėmė tai, kas tapo trimis teisės normų karo srityje šakomis *sensu lato* šiuolaikiniame tarptautinės teisės moksle: normų sistemą, nustatančią, kokioms sąlygoms esant galima naudoti karinę jėgą – pradėti karą (*ius ad bellum*); normų sistemą, taikomą vykstant karui (*ius in bello*), ir normų sistemą, reguliuojančią su karo pabaiga susijusius klausimus (*ius post bellum*) (Lesaffer, 2020, p. 256).

Išvados

1. H. Grocijaus teisinę ir politinę mintį formavo nuo Antikos laikų plėtotos teorijos ir idėjos, taip pat visuma 17 a. pradžios Europos įvykių ir procesų, kuriuos jis ne tik stebėjo iš šalies, bet ir išgyveno pats kaip filosofas, teisininkas, diplomatas, rašytojas ar mokslininkas. Visa tai paliko ryškų ir unikalų pėdsaką jo garsiajame kūrinyje *De Jure Belli ac Pacis*, kuris, kaip ir jo autorius, yra svarbi tarptautinės teisės istorijos ir teorijos dalis – ją kūrė ir joje išliko. Pasaulyje, kuriame karas buvo realybė, o jį galinčių riboti institucijų nebuvo, kaip ir visuotinai nusistovėjusios tarptautinės teisės sampratos, H. Grocijus suformulavo ją ir sukūrė pamatus naujam taikesnių ir pažangesnių santykių tarp tautų ir valstybių etapui.

2. H. Grocijaus patirties, asmeninių savybių ir laikmečio sąveika lėmė jo unikalų indėlį į tarptautinės teisės raidą: jis tikėjo, kad egzistuoja visoms tautoms ir valstybėms bendra taisyklių sistema, glūdinti žmogaus prote ir prigimtinėje teisėje, su kuria siejamas teisingumas, o iš šių pozicijų vertintinas ir karas. Ypač svarbus jo nusistatymas, kad karas ir karo santykiai gali būti reguliuojami teisės. Humanistinis ir universalus požiūris, platus mąstymas ir apimtas didžiulis klausimų lobynas leido suformuluoti pažangias sistemines išvalgas ir pateikti išbandymus atlaikiusius ir laiko patikrintus atsakymus tiek tarptautinės teisės bendrai, tiek karo teisės konkrečiai klausimais.

3. Nors H. Grocijui kartais bandoma priekaištauti dėl to, kad jis nepasisakė už visišką karo draudimą, jo pastangos riboti karą ir jo nešamus žiaurumus yra neabejotinas mąstytojo nuopelnas. Teisingo karo koncepcijos plėtra, savigyna kaip prigimtinė teisė ir būtinybė, taip pat jos sąlygos, gynybinių sąjungų galimybė, kitų teisingo karo priežasčių pagrindimas, raginimas ginčus spręsti pirmiausia taikiai, kariavimo būdų ir masto, miestų griovimo ir nuosavybės niokojimo ribojimas, nuostatos dėl kare dalyvaujančių asmenų padėties ir jų nuosavybės, humanizmo reikalavimas, karą baigiančių susitarimų sudarymas ir jų laikymosi svarba yra reikšminga jo indėlio dalis.

4. Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, ypač per pastaruosius kelis dešimtmečius kai kurioms valstybėms šiurkščiai pažeidžiant tarptautinės teisės principus ir kylant naujų grėsmių tarptautinei taikai ir saugumui, dar kartą grįžti prie ištakų taikaus valstybių sugyvenimo modelio, kaip susitarimo, pagrįsto žmogaus ir visuomenės prigimtimi, ne tik svarbu, bet ir būtina, siekiant pagrįsti ir priminti šių pamatinių pasaulio vertybių svarbą ir autoritetą. Akivaizdu, kad ir šiandien tarptautinės teisės principai ir normos *ius ad bellum*, *ius in bello* ir *ius post bellum* srityse (savigyna, įskaitant kolektyvinės gynybos mechanizmus, grėsmių tarptautinei taikai ir saugumui konstatavimas JT Saugumo Tarybos rezoliucijose, humanitarinė intervencija (atsakomybės saugoti doktrina), humanitarinės teisės principai, tarp kurių – humanizmo, proporcingumo ir būtinumo reikalavimas, taikaus tarptautinių ginčų sprendimo principas, įskaitant nuostatas dėl arbitražo, *pacta sunt servanda* principas, taikos susitarimai ir kitos tarptautinių sutarčių teisės nuostatos) remiasi H. Grocijaus idėjomis.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

Jungtinių Tautų Chartija (1945). *Valstybės žinios*, 2002, 15-557.

The Covenant of the League of Nations (1919). League of Nations, *OJ*, 1920.

Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės (1969). *Valstybės žinios*, 2002, 13-480.

Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (1982). *Valstybės žinios*, 2003, 107-4786.

Specialioji literatūra

Cançado Trindade, A. A. (2005). *International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium*. General Course on Public International Law. In: Collected Courses of the Hague Academy of International Law. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Criddle, E. J. (2015). Three Grotian Theories of Humanitarian Intervention. *College of William & Mary Law School. Faculty Publications*, 473-505.

Čiegis, J. (2012). Does the use of predator drones to carry out targeted killings in a foreign state's territory in response to armed attacks by non-state actors violate international law? *Teisės apžvalga (Law review)*, 1(8), 25-56.

- Farr, J. (2005). The Westphalia Legacy and the modern nation-State. *International Social Science Review*, 80(3/4), Pi Gamma Mu: International Honor Society in Social Sciences, 156–159, DOI: 10.2307/41887235.
- Fassbender, B. et al. (eds.) (2012). *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Forde, S. (1998). Hugo Grotius on Ethics of War. *The American Political Science Review*, 92(3), 639–648.
- Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace*. Edited and with an introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. 3 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- Heraclides, A., Dially, A. (2015). *The origins of the idea of humanitarian intervention: just war and against tyranny*. In: Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent, Manchester: Manchester University Press, 14–30. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1mf71b8.6>.
- Isokaitė-Valužė, I. (2022). Tarptautinė taika ir saugumas jūrų erdvėje. *Teisė*, 122, 8–21, doi: 10.15388/Teise.2022.122.1.
- Koskenniemi, M. (2019). Imagining the Rule of Law: Rereading the Grotian ‘Tradition’. *European Journal of International Law*, 30(1), 17–52, <https://doi.org/10.1093/ejil/chz017>.
- Lesaffer, R. (2020). *Grotius on the Use of Force: Perfect, Imperfect and Civil Wars. An Introduction*. Grotiana: Brill, 41(2), 255–262. doi: <https://doi.org/10.1163/18760759-41020001>.
- Minnucci, G. De Jure Belli Libri Tres (Three Books on the Law of War) 1598, Alberico Gentili (Albericus Gentilis) (1552–1608). In: Dauchy et al. (eds.) (2016). *The Formation and Transmission of Western Legal Culture, 150 Books that made the Law in the Age of Printing*. (Studies in the History of Law and Justice, 7). Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-45567-9.
- Nijman, J. E. (2020). Grotius’ Rule of Law’ and the Human Sense of Justice: an Afterword to Martti Koskenniemi’s Foreword. *The European Journal of International Law*, 30(4). Oxford: Oxford University Press.
- Shaw, M. N. (2008). *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, R. (2005). Introduction. In: Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace. Edited and with an introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac*. 3 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- Vadapalas, V. (2006). *Tarptautinė teisė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas.

Kiti šaltiniai

- Bilder, R. B. (1988). Review of International Dispute Settlement, by J. G. Merrills. *The American Journal of International Law*, 82(1), Cambridge: Cambridge University Press, 184–186.
- Hill, D. J. (1901). Introduction. In: *Grotius, Hugo. The Rights of War and Peace (1901 ed.) (1625)*. New York: M. Walter Dunne, Liberty Fund Network [interaktyvus]. Priega per internetą: <https://oll.libertyfund.org/title/grotius-the-rights-of-war-and-peace-1901-ed> [žiūrėta 2022 m. gegužės 22 d.].

- Hugo Grotius (2005, 2021). Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/grotius/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Yoo, J. (2019). *Hugo Grotius, De Jure Belli ac Pacis (1625)*. Stanford University: Hoover Institution [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hoover.org/research/hugo-grotiuss-de-jure-belli-ac-pacis-1625> [žiūrėta 2022 m. gegužės 22 d.].
- Miller, J. (2021). *Hugo Grotius*. Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/grotius/> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].
- Powell, J. (2000). *Hugo Grotius, a 17th century Dutch legal scholar and philosopher* (Reprinted from *The Triumph of Liberty* by Jim Powell) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.libertarianism.org/publications/essays/natural-law-peace-biography-hugo-grotius> [žiūrėta 2022 m. gegužės 22 d.].
- Responsibility to Protect. United Nations [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/en/genocideprevention/about-responsibility-to-protect.shtml#:~:text=Each%20individual%20State%20has%20the,through%20appropriate%20and%20necessary%20means> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai

Danutė Jočienė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkė

Gedimino pr. 36, LT-01104 Vilnius, Lietuva

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir

Europos Sąjungos teisės instituto profesorė

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

El. paštas: danute.jociene@lrkt.lt

Įvadas

Nacionalinėse konstitucijose neretai eksplicitiškai įtvirtinamas jų viršenybės principas. Tačiau kartu įtvirtinamos ir, pavyzdžiui, nuostatos dėl tarptautinių sutarčių vietos nacionalinėse teisės sistemose, minimi valstybės narystės tarptautinėse organizacijose pagrindai ar nurodomi tarptautinės teisės principai, kuriais remiantis valstybės vykdo, be kita ko, savo užsienio politiką. Taigi tarptautinės teisės vieta nacionalinėje teisės sistemoje, tarptautinės teisės ir nacionalinės konstitucijos santykis – taip pat yra tie aspektai, kurie reguliuojami nacionalinėse konstitucijose, įkvėptose ypač po Antrojo pasaulinio karo sustiprėjusio tarptautinio žmogaus teisių klausimų įtvirtinimo (Ginsburg *et al.*, 2008, p. 209–210).

Konstituciniai teismai ir jiems prilygintos konstitucinės justicijos institucijos, įgyvendindami jiems priskirtus konstitucinės kontrolės įgaliojimus, taip pat turi įgaliojimus spręsti ir dėl tarptautinių sutarčių konstitucingumo (pavyzdžiui, Slovėnijos Respublikos Konstitucijos 160 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad tarptautinės sutarties ratifikavimo proceso metu konstitucinis teismas gali pateikti nuomonę dėl tokios sutarties atitikties Konstitucijai).

Ne išimtis yra ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kuris, vykdydamas konstitucinį teisingumą, garantuodamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos viršenybę Lietuvos teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą, įvertinęs ginčijamus teisės aktus jų konstitucingumo požiūriu, taip pat pagal Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalį teikdamas išvadas dėl tarptautinių sutarčių atitikties Konsti-

tucijai, savo praktikoje suformavo, be kita ko, oficialiąją konstitucinę doktriną dėl tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos (toliau – ir ES) teisės statuso Lietuvos teisės sistemoje, jų santykio su Konstitucijos nuostatomis.

Šio straipsnio *tikslas* – atskleisti Konstitucijos principus ir nuostatas, *expressis verbis* įtvirtintus Konstitucijos tekste ir (ar) išplėtotus Konstitucinio Teismo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, kurie atskleidžia tarptautinės teisės ir ES teisės normų reikšmę Lietuvos teisės sistemai ir jos plėtrai, o kartu ir Konstitucijai, ir kurie kartu padeda rasti atsakymą į klausimą, kokią įtaką oficialiajai konstitucinei doktrinai daro (ar jau padarė) tarptautinės teisės ir ES teisės normos, kartu parodant, kaip šios normos taikomos šio teismo praktikoje.

Taigi šio *tyrimo objektas* – nurodyti Konstitucijos principai ir nuostatos bei jų aiškinimas oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, atsižvelgiant ir į pareiškėjų iškeltų probleminių situacijų sprendimo rezultatą konstitucinės justicijos bylose (t. y. Konstitucinio Teismo aktų rezoliucines dalis).

Mokslinėje literatūroje tiriamos įvairios tarptautinės teisės, įskaitant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (toliau – ir EŽTK, Europos žmogaus teisių konvencija, Konvencija), taip pat ir ES teisės įtakos kryptys: ne tik jų poveikis nacionalinėms teisės sistemoms (pavyzdžiui, Bobek, 2020; Brink, 2017), bet ir jų sąveika (tarptautinės teisės ir ES teisės (pavyzdžiui, Hildebrandt, 2020; Callewaert, 2009) bei EŽTK ir ES teisę aiškinančių atitinkamai Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT, Strasbūro Teismas) ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) praktikos santykis (pavyzdžiui, Kargopoulos, 2015).

Lietuvoje taip pat ne kartą analizuota tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK, taip pat ES teisės atskirai ar kartu tarptautinės teisės ir ES teisės įtaka Konstitucijai aiškinti (pavyzdžiui, Kūris, 2004, 2008; Šileikis, 2014; Jočienė, 2007; 2016; 2017), taip pat nagrinėta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo atliekamo Konstitucijos nuostatų derinimo su tarptautine ir ES teise tema, įskaitant Konstitucijos atvirumą tarptautinei teisei (pavyzdžiui, Žalimas, 2016; 2018) bei EŽTT ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos sandūros klausimą (pavyzdžiui, Birmontienė, 2020). Negalima nepaminėti ir to, kad Lietuvoje, be kita ko, taip pat išsamiai nagrinėti Lietuvos Respublikos narystės ES konstituciniai pagrindai (pavyzdžiui, Jarukaitis, 2008).

Straipsnyje išvalgos dėl tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK, ir ES teisės įtakos oficialiajai konstitucinei doktrinai pateikiamos žvelgiant sistemiškai. Pirmoje straipsnio dalyje, pradėjus nuo Konstitucijos viršenybės principo, apibūdinami tie Konstitucijoje įtvirtinti ir oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje išaiškinti Konstitucijos atvirumą tarptautinei ir ES teisei iliustruojantys Konstitucijos principai ir nuostatos, kuriuos Konstitucinis Teismas atskleidė pirmiausia EŽTK ir ją aiškinančio EŽTT sprendimų kontekste, o vėliau ir dėl ES teisės ir ją aiškinančių ESTT sprendimų.

Antroje šio straipsnio dalyje analizuojama išimtinė Lietuvoje susiklosčiusi Konstitucijos ir EŽTK nesuderinamumo situacija bei nagrinėjamas jos sprendimas, kartu pateikiant ir kitose Europos valstybėse kilusių konstitucinių nuostatų ir ES teisės nesuderinamumo atvejų ar net savitų konfliktų pavyzdžių.

Straipsnyje nauja ir tai, kad, tiriant tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK, ir ES teisės įtaką oficialiajai konstitucinei doktrinai, naudojamos ne tik anksčiau Konstitucinio Teismo sprestų konstitucinės justicijos bylų pavyzdžiais, bet ir vėliausia jo praktika bei apibendrinta statistika apie rėmimąsi tarptautine ir ES teise Konstitucinio Teismo 2014–2021 m. priimtuose teisės aktuose. Tad tyrimo rezultatams gauti pasitelkti sisteminis, istorinis ir lyginamasis tyrimo metodai.

1. Konstitucijos viršenybės principas ir Konstitucijos atvirumą tarptautinei ir ES teisei iliustruojantys Konstitucijos principai ir nuostatos

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtintas Konstitucijos viršenybės principas: Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“.

Konstitucinis Teismas, nuo savo veiklos pradžios formavęs Konstitucijos viršenybės principo turinį¹, aiškindamas jį, viename iš pirmųjų savo nutarimų – 1994 m. vasario 14 d. nutarime – konstatavo, kad „Valstybės Konstitucija yra aukščiausią teisinę galią turintis teisės aktas, grindžiantis šalies teisės sistemą. Tai reiškia, kad visi kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją“. Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarime, kuriame tirtas įstatymo dėl tarptautinių sutarčių nuostatų konstitucingumas, konstatuota ir tai, kad Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies „nuostata pati savaime negali padaryti negaliojančiais įstatymo ar tarptautinės sutarties, bet ji reikalauja, kad jų nuostatos neprieštarautų Konstitucijos nuostatoms“. Reikia pažymėti, kad įgaliojimas tirti, ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai, pagal Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 3 punktą priskirtas Konstituciniam Teismui. Šio straipsnio 1.1. poskyryje bus išsamiau atskleista, kaip šie Konstitucinio Teismo įgaliojimai buvo įgyvendinti praktiškai.

1 Konstitucijos viršenybės principą atskleidžianti oficialioji konstitucinė doktrina apibendrintai išdėstyta 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime: „Konstitucijos viršenybės principas reiškia, kad Konstitucija teisės aktų hierarchijoje užima išskirtinę – aukščiausią – vietą, kad joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai, kad niekam neleidžiama pažeisti Konstitucijos, kad konstitucinė tvarka turi būti ginama, kad pati Konstitucija įtvirtina mechanizmą, įgalinantį nustatyti, ar teisės aktai (jų dalys) neprieštarauja Konstitucijai.“

Tačiau Konstitucijos viršenybės principas negali būti aiškinamas atsie- tai nuo vientisos ir darnios Konstitucijos, kaip tam tikrų konstitucinių vertybių sistemos, jis turi būti aiškinamas, be kita ko, ir Lietuvos valstybės konstitucinės pareigos sąžiningai vykdyti tarptautinius įsipareigojimus (*pacta sunt servanda*) kontekste. Kaip nustatyta Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalyje, „Konstitucija yra vientisas <...> aktas“. Aiškindamas ją, Konstitucinis Teismas 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime atkreipė dėmesį, kad „Konstitucijos nuostatos yra susijusios ir su- daro vieningą, darnią sistemą. Nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima prieš- priešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų paneigta arba iškreipta kitų Konstitucijos nuostatų prasmė“.

Taigi, akcentavus, kad Konstitucija turi viršenybę kiekvieno kito teisės akto atžvilgiu, negalima pamiršti ir to, kad pagal Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį Lie- tuvos Respublika privalo vadovautis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės prin- cipais ir normomis. Šioje nuostatoje įtvirtintas „konstitucinis pagarbos tarptautinei teisei principas, t. y. *pacta sunt servanda* principas, kuris reiškia imperatyvą sąžinin- gai vykdyti pagal tarptautinę teisę, *inter alia*, tarptautines sutartis, priisimtus Lietu- vos Respublikos įsipareigojimus“ (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nuta- rimas). Kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, „sava valia priisiimtų tarptauti- nių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (taip pat ir principui *pacta sunt servanda*) yra atkurto nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas“ (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d., 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimai). „Pagarba tarptautinei teisei yra neatskiriama konstitucinio teisinės valstybės principo, kurio esmė – teisės viešpata- vimas, dalis“ (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas).

Neabejotina, kad šios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos saiso- to ir patį Konstitucinį Teismą, aiškinantį Konstituciją. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų. Save laiky- dama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi“.

Pirmą sykį Konstitucinis Teismas tai pažymėjo 1998 m. gruodžio 9 d. nuta- rime dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio konstitucingu- mo, t. y. dėl šio straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės. Šiame nutarime Teismas išsamiai atskleidė tarptautinį teisinį reguliavimą ir tarptautinių teismų jurisprudenciją dėl teisės į gyvybę apsaugos, pagarbos žmogaus orumui, žmogaus teisių prigimtinio pobūdžio ir, be kita ko, mirties bausmės Europoje panaikinimo. Pažymėtina, kad šie tarptautiniai standartai neabejotinai padėjo Konstituciniam Teismui priimti atitinkamą sprendimą šioje konstitucinės justicijos byloje, kuris nėra išskirtinis tokiu svarbiu klausimu – nusprendžiant, kad mirties bausmės nu- matymas Baudžiamajame kodekse ir jos vykdymas nedera su Lietuvos Respubli-

kos Konstitucija ir su valstybės prisiimtais tarptautiniais įsipareigojimais, be kita ko, su Lietuvos valstybės narystės Europos Taryboje įsipareigojimais.

Vėliau minėtą nuostatą, tapusią oficialiosios konstitucinės doktrinos dalimi, Konstitucinis Teismas plėtojo 2014 m. kovo 18 d. nutarime pažymėdamas, kad Lietuvoje teisės aktai „negali nustatyti žemesnių standartų, negu nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tokio reikalavimo nepaisymas būtų nesuderinamas su Konstitucijos preambulėje įtvirtintais atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, teisinės valstybės siekiais, kuriuos išreiškia konstitucinis teisinės valstybės principas“.

Taigi Konstitucinis Teismas, pripažindamas tarptautinės teisės principus ir normas savo konstitucinėje jurisprudencijoje ir jomis remdamasis, vis dėlto oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje negali taikyti žemesnių standartų negu nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tačiau kartu reikėtų pabrėžti ir tai, kad Konstitucinis Teismas pasiliko galimybę ir gali taikyti aukštesnius žmogaus teisių apsaugos standartus nei nustatytieji atitinkamuose tarptautinės teisės aktuose.

1.1. Konstitucijos santykio su tarptautine teise, įskaitant EŽTK ir jų aiškinančiais EŽTT sprendimais, atskleidimas

Tarptautinės teisės vietą Lietuvos teisės sistemoje Konstitucinis Teismas yra aiškinęs įgyvendindamas savo jau minėtą konstitucinį įgaliojimą teikti išvadas dėl tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai. Tik vieną kartą savo gyvavimo istorijoje teiktoje 1995 m. sausio 24 d. išvadoje pagal tuometinio Respublikos Prezidento A. Brazausko kreipimąsi Konstitucinis Teismas vertino, ar su Konstitucija yra suderinamos kai kurios EŽTK ir jos Ketvirtojo protokolo nuostatos. Šioje išvadoje, be to, kad nuspręsta, jog visos pareiškėjo nurodytos nuostatos yra suderinamos su Konstitucija, taip pat pabrėžta Europos žmogaus teisių konvencijos, kaip ypatingo žmogaus teises ginančio tarptautinės teisės šaltinio, reikšmė, kartu padedant teisinį pagrindą šios regioninės tarptautinės sutarties, turėjusios didžiausią įtaką Lietuvos žmogaus teisių sistemai kurti ir jai tobulinti, ratifikavimui 1995 m. balandžio 27 d.:

- „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų. Šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves. Šiuo, tai yra tikslo, požiūriu Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygiu“;
- Konstitucijos 138 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta: „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos

Respublikos teisinės sistemos dalis.“ Ši konstitucinė nuostata Konvencijos atžvilgiu reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi ji taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Jos nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį“.

Vėlesnėje konstitucinėje jurisprudencijoje, pradedant 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu dėl operatyvinės veiklos, Konstitucinis Teismas taip pat EŽTT jurisprudenciją apibūdino kaip Lietuvos teisės aiškinimo šaltinį: „Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui.“ Nors tuo metu tai ir nebuvo tiesiogiai pasakyta, vis dėlto akivaizdu, kad cituotoje oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatoje minimos Lietuvos teisės dalis yra ir Konstitucija.

Itin ryškiai EŽTT jurisprudencijos įtaka jaučiama, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarime, kuriame, tiriant Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu patvirtintoje Valstybinės šeimos politikos koncepcijoje įtvirtintų šeimos, paremtos vien tik santuokos sudarymo faktu, sampratos atitiktį Konstitucijai, Konstitucinis Teismas apžvelgė tarptautinius Lietuvos valstybės įsipareigojimus, kylančius iš EŽTK 8 straipsnio, garantuojančio teisę į šeimos gyvenimo gerbimą, taip pat atitinkamą EŽTT praktiką. Tai padaryta siekiant sustiprinti konstitucinę argumentaciją, kodėl „šeima“ turi būti traktuojama plačiau, nei vien tik kaip santuokos pagrindu sudaryta sąjunga, ir kodėl būtina, atsižvelgiant į socialinius pokyčius, visuomenės raidą ir kt., šeimą traktuoti plačiau, į šeimos apsaugą įtraukiant naujas asmenų grupes ir kitais pagrindais (o ne tik santuokos pagrindu) atsirandančius ryšius.

Taigi, papildant prof. E. Kūrio mintis (Kūris, 2004, p. 80²), galima teigti, kad EŽTK ir ją aiškinanti EŽTT praktika oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje naudojamos ne tik kaip iliustruojančios, jog Konstitucinio Teismo sprendimai nagrinėtu klausimu nėra išskirtiniai, bet ir kaip sustiprinantys argumentai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimus.

1.2. Konstitucijos santykio su ES teise ir ją aiškinančiais ESTT sprendimais atskleidimas

Kalbant apie ESTT jurisprudencijos reikšmę Lietuvos teisės sistemai, taip pat buvo pabrėžta, jog ji, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisei

2 Kaip teigė prof. E. Kūris, 2004 m. apžvelgdamas Konstitucinio Teismo praktiką, „tiesioginės nuorodos į kitų nacionalinių ir supranacionalinių teismų sprendimus Konstitucinio Teismo nutarimuose yra retos; jeigu jos pateikiamos, tai ne tiek kaip argumentai, pagrindžiantys sprendimą, kiek kaip „ilustracijos“, parodančios, jog Konstitucinio Teismo sprendimas vienu ar kitu klausimu nėra išskirtinis“.

aiškinti ir taikyti (Konstitucinio Teismo, be kita ko, 2009 m. kovo 27 d., 2011 m. birželio 21 d., 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimai), o galiausiai, dar vėliau – 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime – padaryta išvada, kad „Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją“.

Tokia išvada Konstitucinis Teismas 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime grindė kreipimąsi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo konstitucinės justicijos byloje, kurioje buvo reikalinga atskleisti atitinkamų ES teisės nuostatų (t. y. 2013 m. gruodžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 1308/2013, kuriuo nustatomas bendras žemės ūkio produktų rinkų organizavimas ir panaikinami Tarybos reglamentai (EEB) Nr. 922/72, (EEB) Nr. 234/79, (EB) Nr. 1037/2001 ir (EB) Nr. 1234/2007) prasmę ir kuria Konstitucinis Teismas vėliau rėmėsi spręsdamas bylą dėl prekybos pienu reguliavimo³.

Šiame kontekste paminėtina, kad pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis, 2 straipsnį ES teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Šiame straipsnyje ES teisės atžvilgiu *expressis verbis* taip pat yra nustatyta kolizijos taisyklė, įtvirtinanti ES teisės aktų taikymo pirmenybę tais atvejais, kai ES teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama ES, konkuruoja su Lietuvos nacionalinės teisės aktuose nustatytu reguliavimu.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas šias nuostatas savo jurisprudencijoje, nubrėžė aiškų brūkšnį šiai kolizijos taisyklei taikyti. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarime konstatuota, kad „Konstitucijoje ne tik yra įtvirtintas principas, kad tais atvejais, kai nacionalinis teisės aktas nustato tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruoja su nustatytoju tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė sutartis, bet ir – Europos Sąjungos teisės atžvilgiu – yra *expressis verbis* nustatyta kolizijos taisyklė, įtvirtinanti Europos Sąjungos teisės aktų taikymo pirmenybę tais atvejais, kai Europos Sąjungos teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, konkuruoja su teisiniu reguliavimu, nustatytoju Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją“.

Taigi tais atvejais, kai Seimo ratifikuotoje įsigaliojusioje tarptautinėje sutartyje – o Lietuvos stojimo į ES sutartis taip pat yra Seimo ratifikuota tarptautinė sutartis (Lietuva į ES įstojo pasirašydama, o vėliau ir ratifikuodama Stojimo į ES sutartį, kuri yra klasikinė tarptautinė sutartis, pasirašyta, o vėliau atitinkamai patvirtinta ar ratifikuota visų susitariančių valstybių – Europos Sąjungos valstybių narių – pagal jų

3 Šis ir kitas Konstitucinio Teismo kreipimaisi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo konstitucinės justicijos byloje išsamiau apibūdinami tolesniame šio straipsnio 1.3.3. poskyryje „Naudojimasis prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu“.

konstitucines procedūras) – įtvirtintas teisinis reguliavimas konkuruoja su nustatytoju Konstitucijoje, tokios tarptautinės sutarties nuostatos taikymo atžvilgiu neturi pirmumo (Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d., 2014 m. kovo 18 d. nutarimai). Tad kolizijų atveju Konstitucinis Teismas vis dėlto paliko galimybę laikytis Konstitucijos 7 straipsnyje įtvirtinto jos viršenybės principo.

Todėl Lietuva yra priskiriama prie tų valstybių, kuriose Konstitucija turi taikymo pirmenybę. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos valstybės narystė ES kyla iš pačios Konstitucijos (jos sudedamąja dalimi esančio Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“), kolizijų tikimybę sušvelnina ir galimus sprendimo būdus siūlo kitos Konstitucijos nuostatos, o kartu ir oficialioji konstitucinė doktrina, kurioje, be kita ko, pabrėžiamas Lietuvos geopolitinės orientacijos principas, grindžiamas valstybės naryste Europos Sąjungoje ir NATO, ir taip pat akcentuojama valstybės pareiga vykdyti visus su šia naryste prisiimtus įsipareigojimus. Taigi, nepaisant Konstitucijos viršenybės principo, vis dėlto galima drąsiai teigti, kad šios dvi sistemos (t. y. Konstitucija ir ES teisė) yra grindžiamos dialogo tarp jų vystymu ir Konstitucijos „draugiškumu“ ES teisės atžvilgiu.

1.3. Kitų svarbių Konstitucijos nuostatų ir tarptautinės bei ES teisės sąlyčio aspektų atskleidimas

1.3.1. Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas

Kalbant apie tarptautinės ir ES teisės santykį su nacionalinės Konstitucijos nuostatomis ir Lietuvos narystę ES bei iš to kylančius įsipareigojimus, taip pat apie dialogo tarp šių sistemų vystymą, akcentuotinas ir dar vienas itin svarbus, jau minėtas konstitucinis principas – Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas, kurį Konstitucinis Teismas išplėtojo savo jurisprudencijoje ir kuris suponuoja Lietuvos Respublikos pasirinktą europinę ir transatlantinę integraciją.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje šis principas atskleidžiamas kaip glaudžiai susijęs su Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtintomis pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis – valstybės nepriklausomybe, demokratija ir respublika.

Pirmą sykį Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas buvo paminėtas Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarime, sprendžiant konstitucinės justicijos bylą dėl tarptautinių karinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių, kuriame pažymėta, kad „Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija reiškia Lietuvos Respublikos narystę Europos Sąjungoje ir NATO bei būtinumą vykdyti atitinkamus su šia naryste susijusius tarptautinius įsipareigojimus“. Tokia Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija yra grindžiama pripažįstamomis ir saugomomis universaliomis demokratinėmis konstitucinėmis vertybėmis, kurios yra bendros su kitų Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių vertybėmis.

Konstitucijos tekste Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija išreikšta negatyviuoju ir pozityviuoju aspektais. Negatyvusis Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos aspektas yra išreikštas Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“, o pozityvusis – minėtame Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“⁴.

Visi išdėstyti aspektai Konstituciniam Teismui minėtoje byloje leido padaryti išvadą, kad pagal Konstitucijos 137 straipsnį, kuriame nustatyta, kad „Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti <...> užsienio valstybių karinių bazių“, Lietuvoje gali būti tokios karinės bazės, kurias pagal Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, *inter alia*, Seimo ratifikuotą kolektyvinės gynybos sutartį, valdo ir kontroliuoja Lietuvos Respublika bendrai (kartu) su valstybėmis sąjungininkėmis.

1.3.2. Oficialioji Konstitucijos keitimo apribojimo doktrina

Dar vienas Konstitucijos nuostatų ir tarptautinės bei ES teisės sąlyčio aspektas atskleidžiamas oficialiojoje Konstitucijos keitimo apribojimo doktrinoje, išplėtojoje Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 d. liepos 14 d. nutarimuose. Juose Konstitucinis Teismas iš esmės konstatavo, kad negalimos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai (*inter alia*, minėtos Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos suponuojamos Lietuvos Respublikos narystės NATO ir ES įsipareigojimai) ir kartu – konstitucinis *pacta sunt servanda* principas, nebent tų tarptautinių įsipareigojimų būtų atsisakoma vadovaujantis tarptautinės teisės normomis. Be to, pagal Konstituciją, referendumu nepanaikinus minėtų konstitucinių Lietuvos Respublikos narystės ES pagrindų, įtvirtintų Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ (o sprendimas prisijungti prie ES buvo priimtas būtent tokiu būdu – 2003 m. gegužės 10–11 įvykusiame referendume dėl Lietuvos Respublikos narystės ES), negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos narystės ES įsipareigojimai (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas).

Pirmame iš minėtų nutarimų – 2014 m. sausio 24 d. nutarime – Konstitucinis Teismas sprendė dėl Konstitucijos pataisos, susijusios su konstituciniais Lietuvos banko veiklos pagrindais, teisėtumo ir vertino, ar ši pataisa buvo padaryta laikantis Konstitucijoje numatytos procedūros. Kadangi nuo Lietuvos įstojimo į ES Lietuvos bankas yra Europos centrinių bankų sistemos dalis, Konstitucinis Teismas akcentavo, kad net ir pripažinus, jog minėta Konstitucijos pataisa prieštaravo Konstitucijai dėl priėmimo tvarkos, negali būti laikoma, kad galioja iki pataisos priėmimo buvęs nustatytas konstitucinis reguliavimas, pagal kurį pinigų emisijos

4 Pastarųjų dienų geopolitinių įvykių Lietuvos kaimynystėje kontekste (t. y. Rusijos karinės agresijos prieš Nepriklausomą Ukrainos valstybę) šių principų svarba kaip niekad išryškėja.

teisė buvo išimtinai suteikta Lietuvos bankui, nes nuo Lietuvos įstojimo į ES Lietuvos banko konstitucinė samprata, atsižvelgiant į prisiimtų įsipareigojimų pagal ES stojimo sutartį, yra pakitusi ir Lietuvos banko kompetencijos dalis (be kita ko, susijusi su pinigų leidimu) yra patikėta Europos centriniam bankui.

Antrame iš paminėtų – 2014 m. liepos 11 d. nutarime – Konstitucinis Teismas vėl sprendė klausimą, susijusį tiek su Konstitucijos keitimu, tiek – netiesiogiai su Lietuvos naryste ES. Nors šioje konstitucinės justicijos byloje buvo ginčijamos atitinkamos Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo nuostatos, ją inspiravo iniciatyva surengti referendumą ir pakeisti Konstitucijos 47 straipsnį taip, kad žemės ūkio paskirties žemę galėtų įsigyti tik Lietuvos Respublikos piliečiai. Siekiant surengti šį referendumą, net buvo registruotas atitinkamas Seimo nutarimo projektas Nr. XIIP-1388 „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“. Toks Konstitucijos pakeitimas būtų buvęs akivaizdžiai nesuderinamas su Lietuvos Respublikos įsipareigojimais ES, nes vieni iš esminių ES principų yra laisvas prekių judėjimas ir diskriminacijos dėl pilietybės draudimas. Tačiau kadangi Konstitucinis Teismas nevykdo *ex ante* teisės aktų konstitucingumo kontrolės ir negalėtų vertinti dar nepriimto teisės akto (projekto, būsimo neįsigaliojusio teisinio reguliavimo, būsimo Konstitucijos pakeitimo (šiuo atveju – Seimo nutarimo projekto „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“)), Konstituciniame Teisme buvo inicijuota konstitucinės justicijos byla ginčijant Referendumo įstatymo nuostatas ir siekiant išsiaiškinti, ar priimta Konstitucijos pataisa galėtų būti pripažinta antikonstitucine.

Minėtuose Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 14 d. nutarimuose plėtotą Konstitucijos pataisų koncepcija (t. y. kai pagal Konstituciją negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai ir jeigu tų tarptautinių įsipareigojimų neatsisakoma vadovaujantis tarptautinės teisės normomis bei kai pagal Konstituciją, referendumu nepanaikinus minėtų konstitucinių Lietuvos Respublikos narystės ES pagrindų, įtvirtintų Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos narystės ES įsipareigojimai), neturėtų būti vertinama kaip paneigianti Konstitucijos viršenybės principą, nes, kaip matyti iš Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, ji yra nulemta jau minėto konstitucinio Lietuvos geopolitinės orientacijos principo ir Konstitucijos nuostatų darnos imperatyvo, suponuojančio, *inter alia*, tai, kad Konstitucijos pataisomis negali būti pažeista Konstitucijos nuostatų, jose įtvirtintų vertybių darna, Konstitucijos pataisomis negalima vienos kitai priešpriešinti Konstitucijos nuostatų, jose įtvirtintų vertybių. Nurodytame Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarime išaiškinta, kad „Konstitucijos pataisa negali būti sukurtas toks naujas konstitucinis teisinis reguliavimas, kad viena Konstitucijos nuostata paneigtų kitą ar jai prieštarautų ir šių nuostatų būtų neįmanoma aiškinti kaip tarpusavyje derančių“.

Tad logiška, kad Konstitucija negali būti keičiama taip, kad prieštarautų tarptautinėms sutartims, kurias Lietuvos Respublika įsipareigojo vykdyti, nebent būtų atsisakyta pagal šias sutartis priimtų įsipareigojimų, kitaip tariant, išstota iš atitinkamos tarptautinės sutarties.

Taigi pačioje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra principų ir nuostatų, *expressis verbis* įtvirtintų Konstitucijos tekste arba išplėtotų oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, kurios atskleidžia tarptautinės ir ES teisės normų reikšmę ir kuriomis gali būti remiamasi, ieškant atsakymo, koks yra Konstitucijos ir tarptautinių teisės normų santykis.

Tad nors visuotinai žinoma, kad Konstitucija, kaip aukščiausiaji teisė, negali būti aiškinama remiantis žemesnę galią Lietuvos Respublikos teisės sistemoje turinčiais teisės aktais, taigi Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis ir ES teisės aktais, toks požiūris yra pernelyg formalus, atsižvelgiant į, be kita ko, Europos Sąjungos teisės tiesioginį veikimą ir jos viršenybę nacionalinės teisės atžvilgiu (žr. bylas *Van Gend en Loos v Netherlands* (C-26/62, 05/02/1963); *Flaminio Costa v E.N.E.L* (case 6-64, 15/07/1964); *The Simmenthal II* (C-106/77, 09/03/1978) (žr. taip pat C-189/10 *Melki and Abdeli* [2010], etc.), o sisteminė Konstitucijos nuostatų analizė leidžia daryti gana aiškią išvadą, kad, aiškindamas Konstituciją ir formuodamas oficialiąją konstitucinę doktriną, Konstitucinis Teismas privalo atsižvelgti tiek į tarptautinę, tiek į ES teisę, nes tą daryti jį įpareigoja pati Konstitucija.

1.3.3. Naudojimasis prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu

Pirmiau išdėstytą išvadą leidžia patvirtinti ir tai, jog Konstitucinis Teismas, siekdamas išsiaiškinti tikrąją ES teisės aktų nuostatų prasmę, yra pasinaudojęs prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu ir tais atvejais, kai sprendžiamose konstitucinės justicijos bylose buvo aktualios ES teisės aktų nuostatos, t. y. kilo klausimas dėl šių nuostatų tikrosios prasmės. Tokia galimybė numatyta ES sutartyse, ji taip pat yra įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo nuostatose.

Šio įstatymo 28 straipsnio 2 dalies 4 punkte (2019 m. liepos 16 d. redakcija) nustatyta, kad vienas iš bylos parengimo teisminiam nagrinėjimui klausimų, sprendžiamų Konstitucinio Teismo tvarkomajame posėdyje, gali būti sprendimo kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu pateikti prejudicinį sprendimą dėl klausimų, susijusių su Europos Sąjungos teisės aktų aiškinimu ar galiojimu, priėmimas. Jeigu Konstitucinis Teismas nusprendžia kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu pateikti prejudicinį sprendimą dėl šių klausimų, pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 49 straipsnio 1 dalies 4 punktą (2019 m. liepos 16 d. redakcija) tai yra pagrindas atidėti bylos nagrinėjimą.

Poreikis pasinaudoti šia galimybe Konstituciniam Teismui per visą jo veiklos nuo 1993 m. istoriją buvo kilęs tik du kartus, ir abu kartus Konstitucinis Teismas tokį sprendimą priėmė savo iniciatyva, bylos šalims nekeliant abejonių dėl ES

teisės aktų nuostatų tikrosios prasmės (esmės). Tai, viena vertus, rodo, kad Konstitucinis Teismas naudojosi ES teisėje nustatytu prejudicinio kreipimosi (patikros) į ESTT mechanizmu, tačiau, kita vertus, tai kartu liudija, kad Konstitucinis Teismas linkęs pats spręsti konstitucinės justicijos bylas, remdamasis, be kita ko, ES teisės nuostatomis bei jų aiškinimu, pateiktu ESTT praktikoje, kai tai būtina tam tikrai bylai išspręsti.

Pirmą kartą į ESTT buvo kreiptasi Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 8 d. sprendimu, kurio priėmimas, anot prof. E. Šileikio, „pasiekė ESTT jurisprudencijos pasitelkimo apogėjų“ (Šileikis, 2010, p. 3–4), konstitucinės justicijos byloje, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl prisijungimo prie elektros energijos tinklų galimybių. Šioje byloje Konstitucinio Teismo prašyta įvertinti įstatymo, įgyvendinusio 2003 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2003/54/EB dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinantišios Direktyvą 96/92/EB⁵, nuostatos konstitucingumą. Tuokart Konstitucinis Teismas nusprendė, jog ginčytą Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies nuostatą⁶ yra būtina aiškinti minėtos direktyvos teisinio reguliavimo kontekste, tad kreipėsi į ESTT siekdamas išsiaiškinti tiek šios direktyvos nuostatų prasmę, tiek subsidiarumo principo, leidžiančio atitinkamus klausimus spręsti pačioms valstybės, taikymo ribas. Ir tik gavęs ESTT sprendimą Konstitucinis Teismas konstatavo, kad ginčytas teisinis reguliavimas neprieštaruoja Konstitucijai.

Antrojo kreipimosi į ESTT teko laukti net dešimtmetį. Kaip jau buvo minėta šio straipsnio 1.2. poskyryje „Konstitucijos santykio su ES teise ir ją aiškinančiais ESTT sprendimais atskleidimas“, 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimu konstitucinės justicijos byloje dėl prekybos žaliu pienu reguliavimo kreipėsis į ESTT, Konstitucinis Teismas prašė išaiškinti 2013 m. gruodžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 1308/2013, kuriuo nustatomas bendras žemės ūkio produktų rinkų organizavimas ir panaikinami Tarybos reglamentai (EEB) Nr. 922/72, (EEB) Nr. 234/79, (EB) Nr. 1037/2001 ir (EB) Nr. 1234/2007), 148 straipsnio, reglamentuojančio sutartinių santykių laisvę pieno ir pieno produktų sektoriuje, turinį. Šioje konstitucinės justicijos byloje buvo ginčytos Lietuvos Respublikos ūkio subjektų, perkančių ir parduodančių žalią pieną ir prekiaujančių pieno gaminiais, nesąžni-

- 5 T. y. ar šios direktyvos 20 straipsnis „turi būti aiškinamas kaip įpareigojantis valstybes nares nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį bet kuri trečioji šalis savo nuožiūra, jei tik yra elektros energijos sistemos „būtinų pajėgumų“, turi teisę pasirinkti, prie kurios sistemos – elektros energijos perdavimo ar elektros energijos paskirstymo – ji nori prisijungti, o tokios sistemos operatorius turi pareigą suteikti prieigą prie tinklo“.
- 6 „Vartotojo įrenginiai gali būti prijungiami prie perdavimo tinklų tik tokiais atvejais, kai skirstomųjų tinklų operatorius dėl nustatytų techninių arba eksploatacijos reikalavimų atsisako prijungti prie skirstomųjų tinklų vartotojo įrenginius, esančius skirstomųjų tinklų operatoriaus licencijoje nurodytoje veiklos teritorijoje“.

ningų veiksmų draudimo įstatymo nuostatos, kuriomis buvo įtvirtinti ribojimai sutarties šalims susitarti dėl kitokių žalio pieno supirkimo kainos veiksnių negu numatyta šiame įstatyme bei draudimas mažinti kainą daugiau nei 3 proc. be valdžios institucijos leidimo.

Minėta ir tai, kad būtent šioje byloje kreipdamasis į ESTT Konstitucinis Teismas įtvirtino būtinumą aiškinti Konstituciją sutinkamai su ES teise tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika yra perdavusi kompetenciją ES. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją“.

Taigi konstatavus, kad ES teisė yra ir Konstitucijos aiškinimo šaltinis (kad ir tam tikrose srityse), nėra jokie konstitucinio pagrindo Konstituciją tose srityse aiškinti kitaip, nei tos sritys sureguliuotos pagal ES teisę.

Papildomai galima pridurti, kad, 2018 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojus Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolui Nr. 16, Konstitucinis Teismas turi ir galimybę kreiptis ne tik prejudicinio sprendimo į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą, bet ir konsultacinės išvados į Europos Žmogaus Teisių Teismą, jei manytų, kad tai būtina konkrečioje konstitucinės justicijos byloje (kai, pavyzdžiui, tam tikru klausimu nėra atitinkamos EŽTT jurisprudencijos ar kai tam tikras aspektas, kuris būtų nagrinėjamas konkrečioje konstitucinės justicijos byloje, Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu keltų tam tikrų neaiškumų).

Vis dėlto Konstituciniam Teismui kiltų neabejotinai didelis galvosūkis, jei susidarytų tokia situacija, kad, gavus prejudicinį sprendimą iš ESTT bei konsultacinę išvadą iš EŽTT, pavyzdžiui, dėl tam tikrų žmogaus teisių aiškinimo aspektų, galimai išsiskirtų šių tarptautinių teismų nuomonės, pateiktos tuo pačiu jų kompetencijai priklausančiu žmogaus teisių apsaugos klausimu. Toks pat galvosūkis kiltų ir tada, kai gavus, pavyzdžiui, ESTT prejudicinį sprendimą, Konstituciniam Teismui taptų akivaizdu, kad jis savo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje jau yra pasisakęs priešingai (ar kitaip) tam tikru klausimu. Kitiems ES konstituciniams teismams šie probleminiai dviejų sistemų sąveikos aspektai iškyla ir tada, kai paliečiami valstybės konstitucinio identiteto klausimai, kuriuos net ir ES (kai kurios) valstybės aiškiai linkusios pasilikti savo išimtinai kompetencijai (pvz., vadinamoji konstitucinio identiteto kontrolė („Identity review“), kurią pasilieka teisę vykdyti Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas (žr. bylą *Europos arešto orderis II* (2 BvR 2735/14)). Reikia pažymėti, kad Vengrijos Konstitucinis Teismas savo sprendimuose (23/2016⁷, 9/2018) yra aiškiai pabrėžęs, kad konstitucinio Vengrijos

7 The English translation of the decision is available on the internet via the following link: [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/o/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/\\$FILE/EN_22_2016.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/o/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/$FILE/EN_22_2016.pdf)

valstybės identiteto apsauga lieka Vengrijos Konstitucinio Teismo rankose tol, kol Vengrija yra nepriklausoma valstybė.

1.3.4. Lietuvos narystės ES ir iš jos kylančių įsipareigojimų reikšmė Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarime

Vienas iš paskutinių atvejų, kai Konstitucinis Teismas rėmėsi minėta pozicija – Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, kuriame Konstitucinis Teismas dar kartą pakartojo anksčiau suformuotas oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatas, kad Lietuvos Respublikos visateisė narystė Europos Sąjungoje yra konstitucinė vertybė; konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus; Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1 straipsnį Lietuva dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją.

Šioje konstitucinės justicijos byloje Konstitucinis Teismas sprendė dėl leidimo laikinai gyventi Lietuvoje užsieniečiui šeimos susijungimo pagrindu, o klausimas buvo kilęs dėl su tos pačios lyties asmeniu užsienio valstybėje (Danijoje) sudarytos santuokos pagrindu atsiradusios šeimos. Būtent šiame Konstitucinio Teismo nutarime konstitucinė šeimos samprata buvo išaiškinta kaip neutrali lyties požiūriu, sudaranti prielaidas užtikrinti, be kita ko, laisvą asmenų judėjimą šeimos susijungimo pagrindu, kaip reikalaujama pagal ES teisę, o kartu ir pagal EŽTK, kuri yra Europos Tarybos priimta tarptautinė sutartis.

Negalima nepaminti, kad šiame nutarime Konstitucinis Teismas itin plačiai rėmėsi, be kita ko, ESTT praktika, ypač pagal Rumunijos Konstitucinio Teismo prašymą ESTT išnagrinėta *Coman ir kitų* byla (ESTT 2018 m. birželio 5 d. sprendimas byloje C-673/16), kurioje iš esmės buvo nagrinėjamas analogiškas klausimas dėl leidimo gyventi Rumunijoje tos pačios lyties asmenims išdavimo.

Be to, šiame nutarime Konstitucinis Teismas rėmėsi ir itin gausia šios srities EŽTT praktika (be kita ko, Didžiosios kolegijos 2014 m. liepos 16 d. sprendimu byloje *Hämäläinen prieš Suomiją*, peticijos Nr. 37359/09; 2010 m. birželio 24 d. sprendimu byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, peticijos Nr. 30141/04; Didžiosios kolegijos 2013 m. lapkričio 7 d. sprendimu byloje *Vallianatos ir kt. prieš Graikiją*, peticijų Nr. 29381/09, Nr. 32684/09; 2016 m. birželio 30 d. sprendimu byloje *Taddeucci ir McCall prieš Italiją*, peticijos Nr. 51362/09, ir kt.).

Atsižvelgiant į šį itin svarbų 2019 m. sausio 11 d. Konstitucinio Teismo nutarimą, galima padaryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija tiek, kiek ji išaiškinta oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, yra ypač atvira ir draugiška tarptautinei ir ES teisei, o Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos nuostatas,

atsižvelgia į tarptautinį nagrinėjamos bylos kontekstą ir tiesiogiai remiasi bei taiko aktualias tarptautinės ir (ar) ES teisės nuostatas savo byloje.

1.4. Rėmimasis tarptautinės ir ES teisės aktais Konstitucinio Teismo aktuose: skaičiai ir įvairovė

Apibendrinus rėmimosi tarptautinės ir ES teisės aktais Konstitucinio Teismo aktuose pagrindus galima teigti, kad, sprendamas dėl jo kompetencijai priklausančių teisės aktų atitikties Konstitucijai, Konstitucinis Teismas labai nuosekliai ir nuolat remiasi įvairiais tarptautinės ir (ar) ES teisės aktais (antai, metinių Konstitucinio Teismo veiklos pranešimų duomenimis: 2014 m. – dešimtyje Konstitucinio Teismo aktų, 2015 m. – penkiolikoje, 2016 m. – dešimtyje, o 2018 m. – aštuoniuose, 2019 m. – vienuolikoje, 2020 m. – septyniuose, 2021 m. – šešiuose).

Tai – ne tik Europos žmogaus teisių konvencija, kuri išlieka dažniausiai Konstitucinio Teismo praktikoje taikomu žmogaus teises ginančiu regioniniu tarptautiniu dokumentu, bet ir kiti Europos Tarybos institucijų priimti aktai, įskaitant Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos), kuri yra Europos Tarybos patariamoji institucija konstitucionalizmo klausimais, dokumentus (įvairios gairės, nuomonės)⁸, ir, be kita ko, ES teisės aktai (Europos Sąjungos sutartis, Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija ir kt.) bei EŽTK ir ES teisę aiškinanti atitinkamų tarptautinių teismų praktika – EŽTT, ESTT, taip pat Europos Sąjungos Bendrojo Teismo sprendimai.

Be to, remiamasi ir, pavyzdžiui, 1948 m. Visuotine žmogaus teisių deklaracija ir įvairiais kitais Jungtinių Tautų institucijų priimtais dokumentais (1966 m. JT tarptautiniu pilietinių ir politinių teisių paktu, 1966 m. JT tarptautiniu ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktu, Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, Tarptautinės darbo organizacijos dokumentais) ir daugeliu kitų tarptautinių aktų.

8 Traktuojamus kaip *soft law* aktai (bendriausiu požiūriu išskiriami tokie *soft law* teisės rūšiai priskiriamų aktų esminiai elementai: tai teisiniai instrumentai, neturintys privalomosios teisinės galios, tačiau galintys sukelti tam tikrų teisinių ir (arba) praktinių padarinių, kurie savo ruožtu yra labai nevienodi, priklausomai nuo paties *soft law* normiškumo lygio ir šių normų veiksmingumo) (Miliuvienė, 2020, p. 31).

2. Konstitucijos ir tarptautinės teisės nesuderinamumo atvejų sprendimas

Kai kurios žmogaus teisės ir laisvės yra įtvirtintos ir ginamos tiek Konstitucijoje, tiek ir EŽTK, taigi jos gali būti skirtingai interpretuojamos, t. y. gali pasitaikyti ir tokių atvejų, kai Konstitucinio Teismo ir tarptautinio teismo jurisdikcijos susikerta, o šių institucijų nuomonės išsiskiria, nepaisant Konstitucijos atvirumo tarptautinei teisei principo ir galimybės preliminariai pasitikrinti (esant atitinkamo subjekto kreipimuisi), ar tam tikra tarptautinė sutartis yra suderinama su Konstitucija.

Vadovaujantis Konstitucijos vientisumo ir jos nuostatų darnos principais, Konstitucijos viršenybės imperatyvas, kaip jau minėta, negali atleisti nuo pareigos laikytis pagal tarptautinę teisę (įskaitant tarptautines sutartis) priimtų įsipareigojimų. Todėl pagal Konstituciją tokia „nesuderinamumo“ situacija ilgai trukti negali ir Konstitucijos bei tarptautinės sutarties nuostatų nesuderinamumas privalo būti pašalintas Konstitucijoje numatytais būdais.

Iš Konstitucinio Teismo jurisprudencijos matyti, kad galimi du tokios situacijos sprendimo būdai: minėtame Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarime dėl genocido sąvokos (ir jos atitikties tarptautinėje teisėje įtvirtintai genocido sampratai) pažymėta, kad „esant Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties ir Konstitucijos nuostatų nesuderinamumui, iš Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalies Lietuvos Respublikai kyla pareiga tokį nesuderinamumą pašalinti *inter alia* atsisakant atitinkamų tarptautinėje sutartyje nustatytų tarptautinių įsipareigojimų vadovaujantis tarptautinės teisės normomis arba darant atitinkamas Konstitucijos pataisas“.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje yra tik vienas ryškus Konstitucijos ir tarptautinės teisės nesuderinamumo atvejis, nulemtas garsiosios Respublikos Prezidento apkaltos bylos ir Konstitucinio Teismo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje pateiktos apkaltos proceso padarinių sampratos.

Konstitucinis Teismas 2004 m. kovo 31 d. išvadoje nustatęs, kad tuometis Respublikos Prezidentas savo veiksmais šiurkščiai pažeidė Konstituciją ir sulaužė duotą priesaiką, 2004 m. gegužės 25 d. priėmė nutarimą, kuriame išaiškino, kad asmenys, pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą ar priesaikos sulaužymą, niekada negali užimti pareigų (*inter alia*, būti renkami Seimo nariais), kurioms eiti pagal Konstituciją būtina duoti priesaiką. Tokį Konstitucijos, *inter alia*, joje įtvirtinto apkaltos instituto, aiškinimą nulėmė konstitucinė priesaikos samprata. Konstitucinio Teismo nuomone, išdėstyta 2004 m. gegužės 25 d. nutarime, „tokios pasekmės yra konstitucinės sankcijos – pašalinimo iš užimamų pareigų sudedamoji dalis ir apkaltos, kaip valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos savisaugos priemonės, konstitucinės atsako-

mybės giluminė prasmė, jos paskirtis ir tikslas, nes tokiam asmeniui dar kartą prisiekus, visada kiltų ir niekada neišnyktų pagrįsta abejonė dėl jo vėl duodamos priesaikos tikrumo ir patikimumo, taigi ir dėl to, ar priesaiką duodantis asmuo pareigas tikrai vykdys taip, kaip jas vykdyti įpareigoja priesaika Tautai, ar šis asmuo vėl nesulaužys Tautai duotos priesaikos, kitaip tariant, ar šio asmens vėl duodama priesaika Tautai nebus fiktyvi“.

O, kaip žinoma, EŽTT Didžiosios kolegijos 2011 m. sausio 6 d. sprendime byloje *Paksas prieš Lietuvą* pripažino absoliutų draudimą („daugiau niekada“), kiek jis susijęs su galimybe būti renkamam Seimo nariu, neproporcingu pasyvišios rinkimų teisės varžymu ir pripažino šioje byloje Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimą.

Kadangi minėtas draudimas asmeniui, pašalintam iš pareigų apkaltos proceso tvarka, eiti pareigas, kurias pradėdant eiti reikia duoti priesaiką, kyla iš Konstitucijos, tapo aišku, kad tarp EŽTK ir Konstitucijos yra nesuderinamumas, atsiradęs dėl skirtingo saugomų vertybių subalansavimo.

Konstitucinis Teismas dar sykį šį klausimą sprendė 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime, kuriame buvo paprašytas įvertinti po minėto EŽTT sprendimo pakeistą Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, įtvirtinusį galimybę po tam tikro laiko asmenį, pašalintą iš pareigų apkaltos proceso tvarka, vėl rinkti Seimo nariu. Konstitucinis Teismas tokį teisinį reguliavimą pripažino prieštaraujančiu Konstitucijai, nors, kaip minėta, jis buvo nustatytas siekiant įgyvendinti atitinkamą EŽTT sprendimą. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucinio Teismo teisinė pozicija (*ratio decidendi*) atitinkamose konstitucinės justicijos bylose turi precedento reikšmę, o 2004 m. suformuota oficialioji konstitucinė doktrina yra vis dar galiojanti. Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, kad:

- EŽTT sprendimas „reiškia, kad Konvencijos Protokolo Nr. 1 3 straipsnio nuostatos tiek, kiek jos suponuoja Lietuvos Respublikos tarptautinį įsipareigojimą garantuoti asmens, kurio Seimo nario mandatas už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą buvo panaikintas apkaltos proceso tvarka, taip pat asmens, kuris už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka buvo pašalintas iš Respublikos Prezidento, Konstitucinio Teismo pirmininko ir teisėjo, Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir teisėjo, Apeliacinio teismo pirmininko ir teisėjo pareigų, teisę būti išrinktam Seimo nariu, yra nesuderinamos su Konstitucijos, *inter alia* jos 59 straipsnio 2 dalies ir 74 straipsnio, nuostatomis“;
- EŽTT „atlieka papildomą vaidmenį įgyvendinant Konvenciją ir jos protokolus; jis nepakeičia nacionalinių teismų kompetencijos ir jurisdikcijos, nėra apeliacinė ar kasacinė instancija jų sprendimų atžvilgiu“; nors EŽTT „jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui, jo jurisdikcija nepakeičia Konstitucinio Teismo įgaliojimų oficialiai aiškinti Konstituciją“;

- „vidaus teisėje įgyvendinant tarptautinius Lietuvos Respublikos įsipareigojimus būtina atsižvelgti į Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą Konstitucijos viršenybės principą“;
- EŽTT sprendimas „pats savaime negali būti konstituciniu pagrindu reinterpretuoti (koreguoti) oficialiąją konstitucinę doktriną (jos nuostatas), jeigu tokia reinterpretacija, kai nėra atitinkamų Konstitucijos pataisų, iš esmės pakeistų visuminį konstitucinį teisinį reguliavimą (*inter alia* konstitucinių institutų – apkaltos, priesaikos ir rinkimų teisės – integruotumą), taip pat pažeistų Konstitucijoje įtvirtintų vertybių sistemą, sumažintų Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos garantijas“.

Tačiau kartu priminęs, kad pagarba tarptautinei teisei yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas, kuriuo vadovautis privaloma pagal, *inter alia*, Konstitucijos 135 straipsnį, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Lietuvos Respublikai kyla pareiga pašalinti minėtą Konvencijos nuostatų nesuderinamumą su Konstitucijos nuostatomis, o „atsižvelgiant į tai, kad, kaip minėta, Lietuvos teisinė sistema grindžiama Konstitucijos viršenybės principu, vienintelis būdas pašalinti šį nesuderinamumą – priimti atitinkamą (-as) Konstitucijos pataisą (-as)“.

Taigi net ir po EŽTT sprendimo Konstitucinis Teismas nusprendė, kad Konstitucija negali būti aiškinama kitaip, ir tam, kad būtų įgyvendintas šis EŽTT sprendimas, būtina pakeisti atitinkamas Konstitucijos nuostatas. Konstituciniam Teismui priėmus šį nutarimą, buvo pateiktos dviejų teisėjų atskirosios nuomonės, kuriose iš esmės teigiama, kad EŽTT sprendimas šiuo atveju galėjo būti pagrindas reinterpretuoti oficialiąją konstitucinę doktriną, nes tam, šias nuomones pateikusių teisėjų manymu, buvo visos reikiamos sąlygos ir pagrindai, ir tai taip pat būtų buvęs Konstitucijos leidžiamas būdas jos nuostatas suderinti su Konvencijos reikalavimais.

Šio straipsnio autorė linkusi pritarti pozicijai, išdėstyta dviejų teisėjų atskirose nuomonėse, kad EŽTT sprendimas šiuo atveju galėjo būti pagrindas reinterpretuoti oficialiąją konstitucinę doktriną, nes per dažna Konstitucijos keitimo būtinybė, kuri gali atsirasti, jei EŽTT vėl nustatys (o gal ir ne vieną kartą) tam tikrus pažeidimus, susikertančius su oficialiąja konstitucine doktrina, gali būti pavojinga Konstitucijos stabilumo principui, kuris pats savaime yra vertybė.

Beje, pažymėtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas, susidūręs su Konstitucijos ir konkrečios tarptautinės sutarties – EŽTK – nuostatų nesuderinamumu, nematė kaip galimo pagal Konstituciją antro minėto šios situacijos sprendimo būdo – t. y. šios tarptautinės sutarties atsisakymo (jos denonsavimo), kuris, be abejo, būtų ne tik keistai sutiktas tarptautinės bendruomenės, bet ir nederėtų su Lietuvos valstybės pasirinktu geopolitinės orientacijos principu bei prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių apsauga, nes Europos žmogaus teisių konvencija, be abejo, yra laikoma pačia svarbiausia žmogaus teisių apsaugos sutartimi Europoje.

Pažymėtina, kad po ilgų politinių batalijų Seimas pagaliau 2022 m. pašalino aptartą Konstitucijos ir EŽTK nesuderinamumo atvejį, priimdamas atitinkamą Konstitucijos pataisą⁹.

ES teisės kontekste pažymėtina, kad Lietuvoje iki šiol nebuvo kilusio tokio konstitucinių nuostatų ir ES teisės nesuderinamumo ar net savito konflikto, kokį yra tekę spręsti kai kurių kitų ES valstybių konstituciniams teismams (kaip antai, Lenkijai, Italijai, Vokietijai, Vengrijai).

Šiame kontekste paminėtinas vienas iš naujausių tokių pavyzdžių – Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2021 m. spalio 7 d. sprendimas byloje Nr. K 3/21 dėl Lenkijos Respublikos Konstitucijos ir kai kurių Europos Sąjungos sutarties nuostatų suderinamumo vertinimo, kuriuo konstatuota, kad kai kurios šios sutarties nuostatos prieštarauja Lenkijos Respublikos Konstitucijai, turinčiai aukščiausią teisinę galią Lenkijos teisės sistemoje.

Tai anaip tol nėra pirmas sprendimas Europoje, kuriuo išryškunami nacionalinės konstitucinės ir ES teisės nuostatų skirtumai. Visų pirma paminėtinas garsusis Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2020 m. gegužės 20 d. sprendimas, kuriame, be kita ko, konstatuota, kad ESTT viršijo savo kompetenciją (veikė *ultra vires*), nusprenddamas, kad Europos Banko priimta finansinė programa suderinama su ES sutarčių nuostatomis, nes toks sprendimas, anot Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo, buvo priimtas neatlikus proporcingumo ir padarinių vertinimo testo. O, anot Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo, su Lenkijos Respublikos Konstitucija yra nesuderinamos ES sutarčių nuostatos, kuriomis įtvirtinamos bendros visai ES teisinės vertybės, be kita ko, įpareigojimas valstybėje narėje užtikrinti teismų ir teisėjų nepriklausomumą (t. y. ES sutarties 1, 2 ir 19 straipsniai ir ESTT pateiktas jų išaiškinimas vadinamosiose lenkiškose bylose), t. y. vienos kertinių ES teisės nuostatų, kuriomis nustatomi bendri visoms ES valstybėms tikslai ir vertybės ir yra grindžiama pati Europos Sąjunga.

Be to, Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunalas kvestionavo ir ESTT kompetenciją spręsti nacionalinių teismų sistemos organizavimo klausimus, vadinamas tai valstybių vidaus reikalu, taip pat kėlė klausimą, ar ESTT priimti sprendimai iš tiesų yra ES teisės šaltinis. Kadangi ESTT sprendimus vėliau vykdo Lenkijos institucijos (*inter alia*, nacionaliniai teismai), Lenkijos Respublikos

9 Įgyvendindamas ir minėtą EŽTT Didžiosios kolegijos 2011 m. sausio 6 d. sprendimą byloje *Paksas prieš Lietuvą*, Seimas 2022 m. balandžio 21 d. priėmė Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio pakeitimo įstatymą Nr. XIV-1029, įsigaliojusį 2022 m. gegužės 22 d., kuriuo Konstitucijos 74 straipsnis buvo papildytas antrąja dalimi, numatančia, kad „asmuo, kurį Seimas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, gali užimti Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, kai nuo Seimo sprendimo, kuriuo jis buvo pašalintas iš užimamų pareigų ar panaikintas jo Seimo nario mandatą, yra praėję ne mažiau kaip dešimt metų.“

Konstitucinis Tribunolas tuo pagrindu nusprendė, jog jis turi kompetenciją tikrinti ESTT sprendimų suderinamumą su Lenkijos Respublikos Konstitucija.

Šis tribunolas, konstatavęs, kad nacionalinių teismų sistemos organizavimas yra Lenkijos konstitucinio identiteto dalis, nusprendė, kad ESTT, vertindamas pokyčius Lenkijos teismų sistemoje, susikūrė sau naują kompetenciją, kurios Lenkijos Respublika, stodama į ES, neturėjo intencijų perleisti šiai organizacijai. Akivaizdu, kad tokia Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo pozicija yra atsakas į daugelį ESTT priimtų sprendimų, susijusių su Lenkijos teismų sistemos, be kita ko, naujosios teisėjų drausminės procedūros sukūrimu, pastarojo meto pertvarka.

Ir nors būtų sudėtinga ginčytis dėl to, kad „nacionaliniai konstituciniai standartai negali būti pakeičiami ESTT pateikta interpretacija“, kaip minėtame sprendime konstatavo Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas, nes Konstitucija turi viršenybę prieš bet kokį teisės aktą, vis dėlto sunku patikėti, kad abiejų teisės sistemų – nacionalinės konstitucinės ir ES – esminės vertybinės nuostatos yra tiek skirtingos, kad turėtų būti keičiamos vienos kitomis.

Norėtusi tikėtis, kad ES puoselėjamos vertybės yra bendros abiem teisinėms sistemoms, kaip tai pabrėžiama, be kita ko, Europos Sąjungos steigimo sutartyje, ir kad šių dviejų teisminių institucijų pozicijos yra, gali ir turi būti suderinamos, nepaisant tam tikrų politinių pertvarkų šalyje ar vyraujančios politinės valdančiosios daugumos. O tai, kad Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas neveikia kaip nešališkas ir nepriklausomas teismas, konstatavo ir EŽTT 2021 m. gegužės 7 d. sprendime *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. prieš Lenkiją*, nagrinėjęs teisėjo į šį teismą skyrimo procedūras ir pabrėžęs, kad teisėjo skyrimas neatitiko teisėtumo („in accordance with the law“) reikalavimo.

Beje, Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas 2021 m. lapkričio 24 d. sprendime byloje Nr. K 6/21, reaguodamas į minėtą dėl Lenkijos priimtą EŽTT sprendimą, iš esmės konstatavo, kad Lenkijos Respublikos Konstitucija yra nesuderinama ne tik su ESTT jurisprudencija, bet ir su EŽTK nuostatomis.

Nagrinėjamame savitų konfliktų kontekste dar gali būti paminėtas ir Vengrijos Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje, inicijuotoje dėl ESTT (Didžiosios kolegijos) 2018 m. gruodžio 21 d. sprendimo byloje Nr. C-808/18 *Europos Komisija prieš Vengriją*, kuriame pažymėta, kad Vengrijos teritorijoje neteisėtai esantys trečiųjų šalių piliečiai be pagrįsto sprendimo negali būti palydėti anapus sienos, įgyvendinimo nacionalinėje teisėje. Šiame sprendime Vengrijos Konstitucinis Teismas iš esmės pažymėjo, jog neatimama Vengrijos teisė į teritorinį vientisumą, teisė pačiai nuspręsti, kas gali būti jos gyventojai, teisė į valdymo formą ir valstybės struktūrą yra jos konstitucinės tapatybės elementai.

Kadangi ES susitarimai dėl readmisijos (priėmimo atgal) su trečiosiomis šalimis nėra veiksmingai įgyvendinami arba apskritai nėra sudaryti, taigi ES veiksmingai neįgyvendina pasidalijamosios kompetencijos nelegalios imigracijos

kontekste, dėl to didelis užsieniečių skaičius gali nuolat likti Vengrijos teritorijoje, taip neišvengiamai pakeičiant socialinę aplinką ir atitinkamai pažeidžiant šalyje gyvenančių žmonių teisę į savo tapatybę ir apsisprendimą. Vengrijos Konstitucinis Teismas nusprendė, jog atsižvelgiant į tai, kad Vengrijos valstybė turi konstitucinę pareigą apsaugoti šias teises, ji gali kiekvieną kartą spręsti dėl jas pažeidžiančių sprendimų įgyvendinimo.

Manytina, kad Lietuvoje tokios situacijos neįmanomos ir jų susiklostymo padeda išvengti ne tik Konstitucijos ir Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis, nuostatos, įpareigojančios laikytis ES teisės bei vadovautis ESTT jurisprudencija, bet ir iš jų kylanti prezumpcija, kad ES tikslai ir puoselėjamos vertybės sutampa su Lietuvos užsienio politikos tikslais ir vertybėmis (kitaiip Lietuvos tauta nebūtų priėmusi sprendimo stoti į ES), taip pat minėta taisyklė, kad ES teisė yra, *inter alia*, Konstitucijos aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją.

Tokiam kontekste Konstitucijos ir ES nuostatų nesuderinamumas lieka labiau teorinė, hipotetinė situacija, nei realybė, ir nuogausti dėl „besąlygiško nacionalinės konstitucinės tvarkos subordinavimo ES teisei“ ir „nacionalinės konstitucijos savasties praradimo“ (Kūris, 2008, p. 680–681) pagrindo bent jau kol kas nėra.

Išvados

1. Atskleistų Lietuvos Respublikos Konstitucijos principų ir nuostatų, *expressis verbis* įtvirtintų Konstitucijos tekste ar Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išplėtotų oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, parodančių tarptautinės teisės ir ES teisės normų reikšmę, šių normų statusą Lietuvos teisės sistemoje ir jų santykį su Konstitucijos nuostatomis, visuma ir pristatyta Konstitucinio Teismo suformuota rėmimosi tarptautinės teisės ir ES teisės normomis praktika patvirtina, kad tarptautinės teisės ir ES teisės normos daro reikšmingą įtaką Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai. Konstitucinį Teismą saisto Konstitucijos nuostatos, įpareigojančios gerbti Lietuvos Respublikos prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus ir jis, būdamas viena iš Lietuvos valstybės institucijų, pripažindamas tarptautinės teisės principus ir normas ir, be kita ko, jais vadovaudamasis savo veikloje, oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje negali taikyti žemesnių žmogaus teisių apsaugos standartų negu nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tai natūralu, kai Lietuva yra universalias teisės viršenybės, demokratijos, žmogaus teisių apsaugos vertybes puoselėjančios tarptautinės bendruomenės, funkcionuojančios ne vakuume, dalis.

2. Konstitucija tiek, kiek ji išaiškinta oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, yra itin atvira ir draugiška tarptautinei (kartu ir Europos žmogaus teisių konvencijai) ir ES teisei, o Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos nuostatas, nagrinėjamos bylos kontekste privalo atsižvelgti ir atsižvelgia į Lietuvos Respublikos priimtus tarptautinius įsipareigojimus, jais tiesiogiai remiasi bei taiko tarptautines ir ES teisės nuostatas savo bylose (beje, ne tik EŽTK, ES teisę ir jas aiškinančią atitinkamų tarptautinių teismų praktiką kaip Lietuvos teisei aiškinti ir taikyti aktualius teisės aiškinimo šaltinius, bet ir kitus šaltinius kaip antai, Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus). Žvelgiant ir į pareiškėjų konstitucinės justicijos bylose iškeltų probleminių situacijų sprendimo rezultata, matyti, kad, laikui bėgant, Konstitucinio Teismo aktuose tarptautiniai aktai ir juos aiškinanti tarptautinių teismų praktika (ypač EŽTK ir ją aiškinanti EŽTT praktika bei ES teisė ir ją aiškinanti ESTT praktika) naudojami ir kaip sustiprinantys argumentai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimus. Matyti ir tai, kad, esant poreikiui, Konstitucinis Teismas savo praktikoje naudojami (nors ir nedažnai) ir prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu.

3. Atlikta konkrečių Konstitucijos principų ir nuostatų bei jų aiškinimo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje analizė rodo, kad iš esmės nėra būtina kelti klausimo, kuri teisė Lietuvoje yra viršesnė – Konstitucija ar ES teisė, nes ir Konstitucijos viršenybė, ir įsipareigojimas laikytis tarptautinių sutarčių bei ES teisės kyla iš pačios Konstitucijos, taigi įpareigoja Konstitucinį Teismą tiek užtikrinti Konstitucijos viršenybę, tiek kartu nenukrypti ir nuo Lietuvos Respublikos priimtų tarptautinių įsipareigojimų bei vykdyti juos visa apimtimi.

4. Konstituciniam Teismui tenka didelė atsakomybė tinkamai suderinti šias susijusias vertybes, ir, kaip matyti iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo gana nuoseklios praktikos, tai jis daro gana sėkmingai. Nagrinėtas Lietuvoje susiklostęs Konstitucijos ir konkrečios tarptautinės sutarties – EŽTK – nuostatų nesuderinamumo atvejis nesudaro pagrindo teigti, kad tarp Konstitucijos ir EŽTK yra rimtų prieštaravimų; Lietuvos pasirinktas konstitucinis geopolitinės orientacijos principas ir Konstitucijoje aiškiai įtvirtinta pagarba prigimtinėms žmogaus teisėms ir laisvėms kaip tik duoda galimybę tinkamai naudotis tiek Konstitucijos, tiek EŽTK, o kartu ir ES teisės teikiamais žmogaus teisių apsaugos standartais, siekiant juos kuo geriau saugoti ir ginti nacionalinėse sistemose, kartu gerbiant tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės pamatinius principus.

Vis dėlto iš atskleistos suformuotos oficialiosios Konstitucijos keitimo apribojimo doktrinos matyti ir tai, kad tada, kai kilusi Konstitucijos ir tarptautinės sutarties nesuderinamumo situacija sprendžiama priimant Konstitucijos pataisas, būtina laikytis reikalavimo, kad negalimos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai.

Šaltiniai

Lietuvos Respublikos norminiai aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014; 1996, Nr. 64-1501, 122-2863; 2002, Nr. 65-2629; 2003, Nr. 14-540, 32-1315, 32-1316; 2004, Nr. 111-1423, 111-4124; 2006, Nr. 48-1701; *TAR*, 2019-04-02, Nr. 5330; 2022-04-21, Nr. 8142; 2022-04-21, Nr. 8143; 2022-04-21, Nr. 8144.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2022-04-21, Nr. 8143.

Belgijos Karalystės, Danijos Karalystės, Vokietijos Federacinės Respublikos, Graikijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, Airijos, Italijos Respublikos, Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės, Nyderlandų Karalystės, Austrijos Respublikos, Portugalijos Respublikos, Suomijos Respublikos, Švedijos Karalystės, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (Europos Sąjungos valstybių narių) ir Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos, Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos sutartis dėl stojimo į Europos Sąjungą. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 1-1.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 16. *TAR*, 2015-07-24, Nr. 11609.

Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ Nr. I-865. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Lietuvos aidas*, Nr. 24; *Valstybės žinios*, 1993, Nr.6-120.

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos narys-
tės Europos Sąjungoje paskelbimo“ Nr. IX-1350. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 23-959.

Kitų valstybių norminiai aktai

Constitution of the Republic of Slovenia [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/> [žiūrėta 2022-06-22].

Specialioji literatūra

Birmontienė, T. (2020). Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas? Iš: *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei*. Liber Amicorum Sauliui Katuokai. Mykolo Romerio universitetas, 71–101 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17499/Liber%20Amicorum_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Bobek, M. (2020). *The effects of EU law in the national legal systems*, <https://doi.org/10.1093/he/9780198855750.003.0006>.

- Brink, T. (2017). *The Impact of EU Legislation on National Legal Systems: Towards a New Approach to EU – Member State Relations*. Cambridge Yearbook of European Legal Studies, 2017, Vol. 19 [interaktyvus], <https://doi.org/10.1017/cel.2017.2>.
- Callewaert, J. (2009). *The European Convention on Human Rights and European Union Law: a Long Way to Harmony*. Reprinted from European Human Rights Law Review, 2009, Issue 6. London: Sweet & Maxwell [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://d-nb.info/1133493823/34> [žiūrėta 2022-06-22].
- Ginsburg, T., Chernykh, S. & Elkins, Z. (2008). Commitment and Diffusion: How and Why National Constitutions Incorporate International Law. University of Illinois Law Review, 201 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2453&context=journal_articlesn [žiūrėta 2022-06-22].
- Hildebrandt, M. (2020). *International and Supranational Law*, DOI:10.1093/oso/9780198860877.003.0004.
- Jarukaitis, I. (2008). *Europos Sąjunga ir Lietuvos Respublika: narystės konstituciniai pagrindai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jočienė, D. (2016). Europos žmogaus teisių konvencijos įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijai. Iš: *Ketvirtis amžiaus tiriant ir reformuojant Lietuvos teisinę sistemą*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Lietuvos teisės instituto 25 metų sukakčiai. Vilnius: Akademine leidyba, 187–204 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2017/01/Ketvirtis-amziaus-rinkinys.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].
- Jočienė, D. (2016). Lithuania. The European Convention on Human Rights in the Lithuanian Legal System: the Lessons Learned and the Perspectives for the Future. In *The Impact of the ECHR on Democratic Change in Central and Eastern Europe: Judicial Perspectives*. Edited by Julia Motoc and Ineta Ziemele. Oxford: Cambridge University Press, 234–265.
- Jočienė, D. (2014). Europos Žmogaus Teisių Teismas – tarptautinė regioninė žmogaus teisių gynbos institucija: istorija, jurisprudencija, ateities perspektyvos. Iš: *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 139–176 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16653/Asmens%20teisi%20gynimas_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y [žiūrėta 2022-06-22].
- Jočienė, D. (2007). Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. *Jurisprudencija*, 7(97), 17–27.
- Kargopoulos, A. I. (2015). *ECHR and the CJEU: Competing, Overlapping, or Supplementary Competences?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eucrim.eu/articles/echr-and-cjeu/> [žiūrėta 2022-06-22].
- Kūris, E. (2004). Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją. *Teisė*, 50, 78–93 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367189884499/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2022-06-22].
- Kūris, E. (2008). Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ju-

risprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. Iš: *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Liber Amicorum Pranas Kūris. Vilnius: MRU, 669–707.

Miliuvienė, J. (2020). „Soft law“ įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai. Daktaro disertacija (socialiniai mokslai: teisė) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:78041011/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2022-06-22].

Šileikis, E. (2010). Konstitucinis Teismas ir valstybės atsakomybė už Europos Sąjungos teisės pažeidimą. *Justitia*, 1(73), 2–14.

Šileikis, E. (2014). Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje įtaka Lietuvos konstitucijos aiškinimui. Iš: *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai*. Vyriausiasis mokslinis redaktorius Gintaras Švedas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 53–85.

Žalimas, D. (2018). Konstitucijos viršenybės užtikrinimas: kai kurie Konstitucinio Teismo implicitinių įgaliojimų aspektai. *Jurisprudencija*, 25(1), 38–68 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4826/0> [žiūrėta 2022-06-22].

Žalimas, D. (2016). The Openness of the Constitution to international law as an element of the principle of the rule of law. In *Constitutional Court of the Republic of Slovenia 25 Years: international conference, Bled, Slovenia, June 2016: conference proceedings*. Ljubljana: Constitutional Court of the Republic of Slovenia, p. 139–152. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.us-rs.si/media/zbornik.25.let.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

Paksas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 34932/04 [2011-01-06].

Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland [EŽTT], Nr. 4907/18) [2021-05-07 d.].

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

Europos Komisija prieš Vengriją [ESTT], byla Nr. C-808/18 [2018-12-21].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika

Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.

Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 86-1949.

Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 19-828.

Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 49-1600.

Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 85-3094.

Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050.

Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 8 d. sprendimas „Dėl kreipimosi į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą priimti prejudicinį sprendimą“.

Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 36-1390.

Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 76-3672.
Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 84-4106.
Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 118-5564.
Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 160-7591.
Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 105-5330.
Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas. *TAR*, 2014-01-24, Nr. 478.
Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226.
Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas. *TAR*, 2014-07-11, Nr. 10117.
Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas „Dėl kreipimosi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą priimti prejudicinį sprendimą“.

Kitų valstybių konstitucinių teismų praktika

Decision of the Constitutional Court of Hungary of 7 December 2021 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2021/12/x_477_2021_eng.pdf [žiūrėta 2022-06-22].

Judgement of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland in case No. K 6/21 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11709-art-6-ust-1-zd-1-konwencji-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosci-w-zakresie-w-jakim-pojeciem-sad-obejmuje-trybunal-konstytucyjny>.

Judgement of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland in case No. K 3/21 on Assessment of the conformity to the Polish Constitution of selected provisions of the Treaty on European Union [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11662-ocena-zgodnosci-z-konstytucja-rp-wybranych-przepisow-traktatu-o-unii-europejskiej> [žiūrėta 2022-06-22].

Judgment of the Second Senate of 5 May 2020 of the Federal Constitutional Court of Republic of Germany [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2020/05/rs20200505_2bvro85915en.html [žiūrėta 2022-06-22].

Kiti šaltiniai

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2014) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2015/04/metinis-pranesimas-2014.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2015) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2016/03/lrkt-metinis-pranesimas.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2016) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2017/03/metinis-2016-spausdinti-grafikai.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2017) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2019/04/metinis-lrkt-veiklos-pranesimas-2018.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2019) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2020/03/_metinis-2019-web.pdf [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2020) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2021/04/metinis-2020-web_.pdf [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2021) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2022/04/metinis-2021-web__.pdf. [žiūrėta 2022-06-22].

Seimo nutarimo „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“ projektas Nr. XIIP-1388, registruotas 2013-12-19.

Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą

Egidijus Kūris

<https://orcid.org/0000-0002-9235-6658>

Socialinių mokslų (teisė) daktaras,

Vilniaus universiteto profesorius (HP),

Konstitucinio Teismo teisėjas (1999–2008), pirmininkas (2002–2008),

Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas (2013–)*

El. paštas: egidijus.kuris@echr.coe.int

Įžanga

Vilniaus miesto apylinkės teismas¹ (VMAT), pirmosios instancijos teismas, 2022 m. birželio 1 d. priėmė sprendimą², kuriuo pirmąkart Lietuvos teismų praktikoje buvo pritaikytas 2022 m. sausio 18 d. priimtas ir 2022 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įsta-

* Straipsnyje išdėstyta pozicija yra autoriaus, ji nesietina su jokia iš paminėtų institucijų. Autorius dėkoja rankraštį skaičiusiems kolegoms už vertingas pastabas ir patarimus. Likę apsirikimai, žinoma, yra autoriaus. Straipsnis, jį suskaidžius į tris dalis, buvo paskelbtas internete – teisiniame portale *teise.pro* rankraštį skaičiusių kolegų siūlymu bei portalo redakcijos pageidavimu, sutikus šios *liber amicorum* redaktoriui, taip pat straipsnio autoriui. Žr. E. Kūris. *Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: Apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą (1 dalis)*, <https://www.teise.pro/index.php/2022/08/28/e-kuris-konstitucijos-nereikia-istatymo-nereikia-apie-viena-vyriausybes-poistatymini-teises-akta-ir-viena-pirmosios-instancijos-teismo-sprendima-1-dalis>; E. Kūris. *Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: Apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą (2 dalis)*, <https://www.teise.pro/index.php/2022/08/28/e-kuris-konstitucijos-nereikia-istatymo-nereikia-apie-viena-vyriausybes-poistatymini-teises-akta-ir-viena-pirmosios-instancijos-teismo-sprendima-2-dalis>; E. Kūris. *Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: Apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą (3 dalis)*, <https://www.teise.pro/index.php/2022/08/28/e-kuris-konstitucijos-nereikia-istatymo-nereikia-apie-viena-vyriausybes-poistatymini-teises-akta-ir-viena-pirmosios-instancijos-teismo-sprendima-3-dalis>. Tarp portale *teise.pro* paskelbto straipsnio teksto ir čia skelbiamo teksto yra nedidelių redakcinių skirtumų, pataisyti ir kai kurie netikslumai.

1 Sudėtis – viena teisėja.

2 Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. birželio 1 d. sprendimas civilinėje byloje nr. e2YT-13948-1125/2022.

tymas³, taip pat tą įstatymą turinčiu įgyvendinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. nutarimu nr. 424 „Dėl Asmens vardo ir pavardės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose ir kituose dokumentuose taisyklių patvirtinimo“⁴ patvirtintos Asmens vardo ir pavardės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose ir kituose dokumentuose taisyklės. VMAT sprendimu panaikinta Vilniaus rajono savivaldybės administracijos Civilinės metrikacijos skyriaus (toliau – VRSACMS), byloje dalyvavusio kaip suinteresuotasis asmuo, 2021 m. rugpjūčio 26 d. išvada⁵. Išvadoje konstatuota, kad VRSACMS neturi teisinio pagrindo tenkinti pareiškėjo Jaroslavo Volkonovskio⁶ prašymą asmens tapatybės dokumentuose pakeisti jo vardą į „Jarosław“, o pavardę – į „Wolkonowski“. Teismas VRSACMS įpareigojo pakeitimus padaryti. Šis galėjo per 30 dienų nuo teismo sprendimo įteikimo jam dienos apskųsti jį apeliacine tvarka Vilniaus apygardos teismui, bet šia teise nepasinaudojo⁷. Sprendimas įsiteisėjo. Dar po poros savaičių generalinė prokurorė gindama viešąjį interesą (po atlikto tyrimo) kreipėsi į VMAT prašydama atnaujinti procesą byloje ir atkurti iki sprendimo buvusių padėčių⁸. Straipsnio rašymo metu ginčo baigtis dar nėra aiški. Atrodo, tyrėjas galėtų palaukti, kol teisminis procesas bus pasibaigęs, ir tik tada komentuoti bylos esmę, pirmosios ar daugiau instancijų teismų argumentus, gal net oficialiąją konstitucinę doktriną, kuri galėtų atsirasti iš šios bylos, jeigu būtų kreiptasi į Konstitucinį Teismą dėl įstatymo ar Vyriausybės nutarimo nuostatų atitikties Konstitucijai arba dėl Vyriausybės nutarimo nuostatų atitikties įstatymui⁹.

3 TAR, nr. 2022-01142.

4 TAR, nr. 2022-08744.

5 Nr. A32(18)-2822-(31.2.16E).

6 Lietuvoje viešai skelbiami teismų sprendimai nuasmeninami, tad juos nagrinėjančiose akademinėse publikacijose bylos dalyviai paprastai neįvardijami vardais ir pavardėmis. Bet šiuo atveju bylos dalyvio įvardijimas vien inicialais neprasmingas, nes ji buvo dėl konkrečių asmenvardžių, o jis pats gana aktyviai viešinosi žiniasklaidoje. Žr., pvz.: V. Grigaliūnaitė. *Pergalė teisme: Lietuvos piliečiui pavardę leista rašyti su raide, kurios nėra lotyniškam raidyne*, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pergale-teisme-lietuvos-pilieciui-pavarde-leista-rasyti-su-raide-kurios-nera-lotyniskam-raidyne-56-1691092>; *Laimėjęs teismą dėl pavardės, vyras jos į pasą įsirašyti negali: „Kaip mes galim pakenkti lietuvių kalbai?“*, <https://www.tv3.lt/naujiena/video/laimejęs-teisma-del-pavardės-vyras-jos-i-pasa-isirasyti-negali-kaip-mes-galim-pakenkti-lietuviu-kalbai-n1171976>; *Litewski sąd zezwolił na literę „ł” w nazwisku. Ważny wyrok dla Polaków*, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/orzeczenia/artykuly/8439603,litwa-polskie-znaki-diakrytyczne-nazwisko-jaroslaw-wolkonowski.html>.

7 Dar nesuėjęs 30 dienų terminui buvo svarstoma, kaip įvykdyti tą sprendimą. *Laimėjęs teismą dėl pavardės, vyras jos į pasą įsirašyti negali: „Kaip mes galim pakenkti lietuvių kalbai?“*, žr. 6 išnaša supra.

8 *Prašoma atnaujinti procesą civilinėje byloje dėl lotyniško rašmens su diakritiniu ženklu „ł“ rašymo asmenvardžiuose*, <https://www.prokuraturos.lt/lt/prasoma-atnaujintiprocесascivilineje-byloje-del-lotynisko-rasmenssu-diakritiniu-zenklu-rasy-mo-asmenvardziuose/8556>.

9 Įstatymo nuostatų atitiktį Konstitucijai Konstituciniame Teisme ginčijo Seimo narių grupė. Prašymas jai buvo grąžintas. Tai neatima teisės kreiptis į Konstitucinį Teismą bendra tvarka, kai bus pašalinti trūkumai, tačiau iki 2022 m. rugsėjo vidurio pakartotinio kreipimosi nebuvo. Konstitucinio Teismo 2022 m. vasario 24 d. sprendimas, nr. KT26-S25/2022.

Naujasis įstatymas, pritaikytas *Volkonovski / Wołkonowski* byloje, žymi tam tikrą etapą daugiau nei du dešimtmečius trunkančiame ginče dėl asmenvardžių¹⁰ rašymo Lietuvos Respublikos piliečio¹¹ pase ir kituose dokumentuose¹² naudojant tokius rašmenis (raides ir diakritinius ženklus), kurių nėra lietuviškoje abėcėlėje. Pirmąkart įstatymu sureguliuoti santykiai, iki tol reguliuoti poįstatyminiu teisės aktu – Aukščiausiosios Tarybos nutarimu, išleistu dar 1991 m.¹³ Kol vyko šis ginčas, kuriame oponuojančios pusės teikė (ir atmetinėjo) konkuruojančius įstatymų projektus, inicijavo konstitucinės justicijos bylas, organizavo konferencijas ir protestus, teismams asmenvardžių rašymo klausimus teko spręsti *ad hoc* – jie individualiose bylose įpareigodavo savivaldybių institucijas išduoti asmens dokumentus, kuriuose asmenvardžiai būtų rašomi naudojant ir tokias ne lietuvių kalbos raides kaip Q, W ir X¹⁴, o kai kada ir lietuviškos abėcėlės raides su lietuvių kalboje nenaudojamais diakritiniais ženklais¹⁵. Vis dėlto ligi šiol nebuvo bylų, kuriose teismas būtų įpareigojęs į asmenvardį įrašyti tokį diakritinį ženklą, kurio negalima rasti ant lietuvių kalbos abėcėlėje esančių raidžių – jeigu ne kaip diakritinio ženklo *sensu stricto*, tai bent kaip lietuviškuose tekstuose naudojamo dešininio kirčio ženkle (kurį ir kalbininkai dažnai traktuoja kaip diakritinį ženklą), atrodančio visiškai taip pat kaip kai kuriose kalbose naudojamas akūtas. Šiuo atžvilgiu VMAT sprendimas yra itin novatoriškas, nes juo buvo leista – ką ten leista, įpareigota – asmenvardį (netgi du) rašyti su Ł, t. y. su tokiu diakritiniu ženklu, kuris nesutampa su kuriuo nors lietuvių kalboje naudojamu kirčio ženklu. Būtų nedėkingas dalykas šiandien spėlioti, ar to pirmosios instancijos teismo novatoriškumo nepakoreguos kuris nors aukštesnės instancijos teismas (nebūtinai generalinės prokurorės iniciatyva *Volkonovski / Wołkonowski* byloje), o gal ir Konstitucinis Teismas.

Tad kodėl autorius nelaukia, kol bus daugiau aiškumo? Todėl, kad šis straipsnis, kuriame labai daug rašoma apie rašmenis, yra ne tik ir ne tiek apie rašmenis, kuriais dokumentuose (ne)gali būti rašomi asmenvardžiai, kiek apie teisėkūrą ir apie teismų argumentavimą jiems taikant teisę, ypač atsižvelgiant į tai, kad teisminis tei-

10 Patogumo dėlei vietoj „vardas ir pavardė“ toliau dažnai rašoma „asmenvardžiai“.

11 Patogumo dėlei toliau dažnai praleidžiama „Lietuvos Respublikos“.

12 Patogumo dėlei formuluotė „asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai ir civilinės būklės aktų įrašai“ dažniausiai sutrumpinama iki „lietuviški dokumentai“ arba „dokumentai“.

13 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimas nr. I-1031 „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“. TAR, nr. 0911010NUTA001-1031.

14 Tarp šitaip įteisintų pavardžių galima paminėti: Pauwels, Wantens, Ouwens, Kiwior, Wojcik, Waegemans, Wallner, Makarewicz, Saxton, Walker, Edwards, Brew, Jacquet. Kartais teismai įpareigodavo piliečio asmens dokumentuose pavardę įrašyti ir lietuviškais, ir („kitų įrašų“ puslapyje) originaliais ne lietuviškais rašmenimis: Wardyn, Gorecki-Mickiewicz, Maxwell (nors ne visi tie teismų sprendimai buvo įvykdyti).

15 Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje nr. e3K-3-122-1075/2021 (dėl rašmens Č).

sės taikymas neretai (ir neišvengiamai, kad ir kaip kam nors tai nepatiktų) perauga į teisminę teisėkūrą. VMAT sprendimas – paskata svarstyti, kas yra sutrikę valdžių padalijimo sistemoje, kad Seimo išleistą įstatymą vykdomoji valdžia gali „sukonkretinti“ ir „detalizuoti“, o teismai taikyti iškreipdami, net paneigdami įstatymų leidėjo valią. Jei tai vyksta ir kitose srityse, teisėkūra rimtai šlubuoja. Straipsnis yra vieno atvejo tyrimas, jis skirtas vienam iš VMAT sprendimo išprovokuotų klausimų. Bet sprendimas skatina kelti ir daugiau intriguojančių klausimų. Jų sąrašas susidarytų netrumpas; kai kurie iš jų pavardyti straipsnio pabaigoje.

1. Ką sprendė ir nusprendė pirmosios instancijos teismas

Pareiškėjas, Lietuvos Respublikos pilietis, norintis pabrėžti savo priklausymą lenkų tautai, prašė panaikinti VRSACMS išvadą ir įpareigoti jį pakeisti jo vardą į „Jarosław“, o pavardę į „Wołkonowski“. Esą tokia yra jo šeimos pavardė – taip savo pavardę rašę jo tėvas, senelis ir prosenelis. Pareiškėjo teigimu, sovietmečiu jo pavardė buvo surusinta pridėjus galūnę „-ij“ ir buvo rašoma kirilica¹⁶. Nepriklausomoje Lietuvoje jo vardas ir pavardė pradėti rašyti „Jaroslav Volkonovski“. Tačiau tai nėra originali asmenvardžių forma. VRSACMS pateikė išvadą, kad atlikti tokį pakeitimą nėra teisinių galimybių, ir atsisakė tenkinti prašymą. Atsisakymas buvo itin spurtus – išvada priimta tą pačią dieną, kai buvo gautas pareiškėjo prašymas. Teismui VRSACMS pareiškė „iš dalies“ palaikęs pareiškėjo pareiškimą: pagal tuo metu galiojusius teisės aktus savivaldybės administracija neturėjo teisinio pagrindo pakeisti pareiškėjo vardo ir pavardės, bet, atsižvelgiant į tai, kad teisės aktai, reguliuojantys vardų ir pavardžių rašymą, nuo 2022 m. gegužės 1 d. yra pakeisti¹⁷, VRSACMS jau neatsisako pakeisti pareiškėjo vardo ir pavardės į „Jarosław Wołkonowski“, tačiau nepalaiko prašymo pakeisti juos į „Jarosław Wołkonowski“, kur raidė Ł būtų rašoma su diakritiniu ženklu, nes raidės Ł nėra lietuvių kalbos abėcėlėje. Asmenvardžių rašymui su Ł prieštaravo ir VMAT išvadą pateikusi Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK). Jos teigimu, pareiškėjas jau yra pasinaudojęs Lietuvos lenkų pavardžių ir

16 Iš tikrųjų Lietuvoje išduodamuose TSRS piliečio pasuose asmenvardžiai būdavo įrašomi ne tik rusiškai, bet ir lietuviškai.

17 VMAT sprendime parašyta „atsižvelgiant į teisės aktų, reguliuojančių vardų ir pavardžių rašybą nuo 2022 m. gegužės 1 d. pakeitimą“. Skyryba netaisyta. O kai ji tokia, kokia yra, susidaro įspūdis, kad teismas šiek tiek susipainiojo: nors formulotės prasmė šiaip jau aiški, tą formulotę aiškinant vien pažodžiui išeitų, kad minėti aktai atitinkamus santykius reguliavo nuo 2022 m. gegužės 1 d. Tačiau jeigu tie teisės aktai buvo pakeisti (tikrai buvo), jie nereguliavo asmenvardžių rašybos „nuo 2022 m. gegužės 1 d.“.

vardų rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklėse¹⁸ numatytomis išlygomis, pagal kurias ne lietuvių tautybės asmens pageidavimu oficiali pavardė ir vardo forma gali būti „registruojama“ nesugramatinta, t. y. be lietuviškos galūnės, o vardas – pasirenkamas jo gimtosios kalbos vardyne būdinga forma. Pareiškėjo vardas ir pavardė dabar parašyti laikantis minėtų taisyklių, pagal kurias lenkų kalbos raidę W lietuvių kalbos raidyne pagal tarimą atitinka raidė V, o raidę Ł – raidė L. Pasak VLKK, „nelietuviška rašyba“ taikoma tik išimtiniais atvejais, kai vardai ar pavardės nurašomi paraidžiui lotyniško pagrindo rašmenimis iš užsienio valstybės institucijos išduoto dokumento, bet tai yra ne VLKK, o civilinės būklės aktų registravimo reglamentuojančių institucijų kompetencija. VLKK nuomone, „prašymas rašyti“ vardą ir pavardę „Jarosław Wołkonowski“ prieštarautų Lietuvos Respublikos teisės aktams, pagal kuriuos civilinės būklės aktų įrašai rašomi lietuvių kalba. Tą konstatavusi, VLKK paprašė, kad teismas nagrinėtų bylą „savo nuožiūra“.

Vertinant vien pagal žodžių prasmę, prašymas, kad teismas nagrinėtų bylą „savo nuožiūra“, gali atrodyti beprasmis procesine prasme, nes kieno gi dar, jei ne savo, nuožiūra turi nagrinėti bylą teismas, pagal Konstitucijos 109 straipsnį privalantis būti nepriklausomas ir klausyti tik įstatymo? Bet žodžiai „savo nuožiūra“ yra iš Civilinio proceso kodekso (CPK) 3 straipsnio, kurio 8 dalyje nustatyta, jog jeigu įstatymai ar ginčo šalių susitarimas numato, kad tam tikrus klausimus teismas sprendžia savo nuožiūra, teismas tai darydamas privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais. Ne mažiau svarbi šio straipsnio 1 dalis, pagal kurią teismas privalo nagrinėti bylas vadovaudamasis Konstitucija, tarptautinėmis sutartimis, įstatymais, kitais teisės aktais, o juos aiškindamas ir taikydamas – teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principais. Kaip pamatysime, visiškai nekaltas (gal net perteklinis) VLKK prašymas, kad teismas nagrinėtų bylą „savo nuožiūra“, įvykdytas su kaupu. Pareiškėjo prašymas buvo patenkintas: VRSACMS išvada buvo panaikinta, o VRSACMS įpareigotas pareiškėjo vardą ir pavardę pakeisti taip, kaip tas prašė. Jeigu šis sprendimas liks galioti (jeigu nebus patenkintas generalinės prokurorės prašymas atnaujinti procesą byloje ir atkurti iki sprendimo buvusią padėtį), lietuviškuose dokumentuose atsiras Ł. O jeigu kitose bylose bus sekama šiuo pirmosios instancijos teismo precedentu, tų Ł (ir, kaip pamatysime, ne vien Ł) bus ir daugiau.

VMAT bylos faktines aplinkybes analizavo ir vertino šitaip. Pareiškėjas yra lenkų tautybės – „duomen[y]s apie tai“, t. y. apie jo apsisprendimą būti lenkų tautybės, yra Lietuvos Respublikos gyventojų registre¹⁹. Jo šeimos originali pavardė yra Wołkonowski. Tai įrodyta byloje esančiomis Lietuvos valstybės istorijos ar-

18 Patvirtintos VLKK 1991 m. kovo 28 d. protokoliniu nutarimu, protokolo nr. 6, <https://vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/perrasa-is-lenku-kalbos>.

19 Patogumo dėlei toliau praleidžiama „Lietuvos Respublikos“.

chyvo pažyma, Lietuvos centrinio valstybės archyvo pažyma, 1927 m. testamentu ir Hipotekos archyvo 1921 m. išrašu. Dokumentais įrodyti pareiškėjo giminystės ryšiai su jo tėvu, rašiusiu savo pavardę su W ir Ł. Kita svarbi aplinkybė, leidusi VMAT nuspręsti, jog pareiškėjo asmenvardžiai gali būti rašomi ne tik su W, bet ir su Ł, buvo ta, kad, pasak teismo, VRSACMS „neįrodė ir net neįrodinėjo“, jog pareiškėjo pavardės su diakritiniu ženklu negalima įrašyti „dėl techninių galimybių nebuvimo“. O iš „kitos valstybinės institucijos“ – Lietuvos centrinio valstybės archyvo pažymos matyti, kad „valstybinės institucijos turi technines galimybes atlikti pavardės įrašus rašant lietuviškos abėcėlės raides su diakritiniu ženklu“. Ergo, prašymas turi būti patenkintas: VRSACMS išvada panaikinama ir jis įpareigojamas pareiškėjo vardą ir pavardę pakeisti į „Jarosław Wołkonowski“. Juk jei įrašyti diakritinį ženklą gali viena valstybės institucija, tai tą gali ir visos. O jeigu jį galima įrašyti pažymoje, tai galima ir registre. Kaip paprasta.

Logikoje toks samprotavimas, kokį į pusę sakinio sutalpino pirmosios instancijos teismas, vadinamas indukcija. Indukcija yra tikimybinis samprotavimas. Ji reiškia, jog „ištyrus atskirus klasės objektus ir nustatčius, kad jie turi tam tikrą savybę, daroma išvada, kad tą savybę turi visi tos klasės objektai“²⁰. Indukcija nėra nesudėtingas vienos pakopos procesas. Idant šiuo būdu formuluojami teiginiai būtų patikimi, indukcijos procesas turi apimti šias fazes: 1) empirinių reiškinių stebėjimą; 2) stebėjimo medžiagos pagrindu daromus apibendrinimus – reiškinius aiškinančias hipotezes; 3) jeigu hipotezių yra ne viena – aukštesnio tipo hipotezių, galinčių apimti žemesnio tipo hipotezes, paiešką. Tik tokiu keliu gali būti formuluojama patikima teorija²¹, šiuo atveju – teisinė apibendrinamoji išvada. Antraip turėsime ne indukcinį samprotavimą, o „ydingą samprotavimo rūš[į], kai maža imtimi apibendrinama didelė grupė“²². Toks samprotavimas vyksis su logika.

Volkonovski / Wołkonowski byloje VMAT pakako itin mažos imties, vieno vienintelio „atskiro klasės objekto“ – vienos valstybės institucijos pažymos, kad padarytų išvadą, jog „tam tikrą savybę“ – gebėjimą „atlikti pavardės įrašus rašant lietuviškos abėcėlės raides su diakritiniu ženklu“ turi visos valstybės institucijos, taigi ir gyventojų registras. Jokių alternatyvių hipotezių VMAT neformulavo, juo labiau netikrino. Jam nekilo klausimas, ar diakritinio ženklo įrašymas Lietuvos centrinio valstybės archyvo pažymoje, kuri veikiausiai yra ant A4 formato popieriaus lapo atspausdintas kanceliarinis dokumentas, priklauso tai pačiai (kalbant logikos terminais) klasei kaip jo įrašymas gyventojų registre, nors nuo tada, kai pradėta skaitmeninti apskaitą (dar praėjusiame šimtmeityje, taigi ir praėjusiame

20 R. Plečkaitis. *Logikos įvadas* (2 leid.). Vilnius: Mintis, 1978, p. 213.

21 A. Anzenbacher. *Filosofijos įvadas*. Vertė A. Degutis, D. Macevičienė, T. Raudeliūnas, T. Sodeika, A. Sverdiolas, G. Žukas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992, p. 195.

22 E. Cheng. *Logikos menas*. Vertė V. Grenda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019, p. 242.

tūkstantmetyje), registrai palaipsniui nustojo buvę A4 formato popieriaus lapų rinkiniai, žurnalais, sąsiuviniais ar kartotekomis. Šiandien registrai yra kompiuterių duomenų bazės, įvairiais būdais susietos su kitais registrais, kitomis duomenų bazėmis. Ką įrodo tai, kad archyvo pažymoje įrašyta raidė su koku nors diakritiniu ženklu, pvz., Ł? Nieko. Būtų nekorektiška abejoti, bent jau *a priori*, pažymą kompiuteriu surašiusio archyvo darbuotojo gebėjimu nuo originalo nurašyti ne tik Ł, bet ir ne lotyniško pagrindo rašmenis (kirilicą, graikų abėcėlės raides ir kt.). Tai labai paprasta. Tą padaryti įgalina kompiuterio funkcija „įterpimas–simbolis“. Galima eiti toliau. Autorius paeksperimentavo – pasinaudojo *Google vertėjo* automatinio vertimo programa. Paprašius „Wołkonowski“ parašyti japoniškais rašmenimis buvo gauta štai kas: „ヴォルコノフスキー“. Tai ta pati lenkiška pavardė, japoniškai tariama „Vu~orukonofusuki“²³. Nereikia manyti, kad archyvo darbuotojas, gavęs užduotį surašyti pažymą, kurioje turėtų figūruoti katakana, nebūtų sugebėjęs to padaryti. Vis dėlto tai, kad kompiuteriu įmanoma rašyti įvairius svetimus rašmenis, nereiškia, kad realiame gyvenime, kuris, kaip žinoma, nenoriai paklūsta teisinėms fikcijoms, nekils techninių problemų, susijusių su tų rašmenų naudojimu kompiuterių duomenų bazėse, paieškos sistemose ir kt., taigi ir gyventojų bei kituose registruose. Techninių problemų buvimas arba nebuvimas nepriklauso nuo to, ar VRSACMS įrodinėjo, ar neįrodinėjo, jog pavardės su diakritiniu ženklu negalima įrašyti „dėl techninių galimybių nebuvimo“. Tų galimybių niekaip negalėjo atsirasti vien dėl to, kad, kaip nustatė VMAT, VRSACMS neįrodinėjo, jog jų nėra. Na ir kas, kad neįrodinėjo? Svarbu, kaip yra iš tikrųjų. O kaip tik šito teismas nematė reikalo aiškintis. Be reikalo. Prie šito klausimo dar teks grįžti (9 skyriuje). O kad techninių galimybių įrašyti tam tikrus diakritinius ženklus ne į kanceliarinius dokumentus, bet į registrus bent kol kas nėra, patvirtina sunkumai, su kuriais susiduria institucijos, turinčios įgyvendinti VMAT sprendimą. Viena iš jų pareiškė savo nuomonę dar nepasibaigus 30 dienų terminui, per

23 <https://translate.google.com/?sl=pl&tl=ja&text=W%C5%82konowski&op=translate>. Pagautas smalsumo, autorius pabandė sužinoti, kaip katakana užrašomi jo vardas ir pavardė (ne japonų ar kinų asmenvardžiai rašomi tik katakana, niekada hiragana ar kandži), juolab kad jo pavardėje yra diakritinis ženklas. Rezultatas: エギデイウス・クリス (taškas žymi tarpelį tarp asmenvardžių); tariama „Egidiusu Kurisu“. <https://translate.google.com/?sl=lt&tl=ja&text=Egidijus%20K%C5%ABris&op=translate>. *Google vertėjas* neatskyrė Ū nuo U. Vis dėlto katakanoje esama ženklų pažymėti ilgesnei balsei, šiuo atveju Ū. Tam greita atitinkamos kanos, šiuo atveju ク („ku“), reikėtų prirašyti balsės ilgumo ženklą chōonpu. Jis toks: ー. Chōonpu rodytų, jog kanoje ク garsas U yra pailgintas viena mora (ši papildoma mora lemia, kad lietuvių kalboje ilgasis garsas U užrašomas raide Ū, čekų kalboje – Ů, vengrų – Ű, nyderlandų – dviem raidėmis OE, o suomių – irgi dviem raidėmis UU). Įterpus chōonpu, autoriaus pavardė katakana turėtų būti rašoma šitaip: クーリス. Bet bergždžiai autorius reikalautų, kad japonai, gerbdami jo europietišką tapatybę, dar ir kiekvieną jo asmenvardį pradėtų didžiąja raide. Kovok už savo tapatybę nekovojęs, nieko nepėsi: tiesiog nėra tokio dalyko kaip didžiosios ar mažosios kanos, ir ką tu jiems, tiems japonams. Nėra, ir basta. Turbūt toje šalyje neatsirastų ir teismo, kuris lieptų ką nors tokio sukurti.

kurį pirmosios instancijos teismo sprendimas galėjo būti apskūstas, matyt, pagrįstai preziumuodama, kad jis nebus apskūstas ir įsiteisės. Pasak VĮ Registrų centras, registrų „pritaikymas nelietuviškoms raidėms“ užtruks apie dvejus metus²⁴. O kol tai bus (tiksliau, nebus) padaryta, gali atsirasti pagrindas pareiškėjui pradėti bylinėtis su valstybe dėl teismo sprendimo nevykdymo.

Tačiau VMAT ne tik analizavo ir vertino (kaip sugebėjo) bylos faktines aplinkybes ir taikė tokią „indukciją“, kuri yra logikos vadovėliuose aprašytos indukcijos priešybė. Jis, kaip ir dera teismui, dar ir taikė teisę (irgi kaip mokėjo). Tą darydamas jis rėmėsi kelių rūšių teisės aktais: 1) Konstitucija; 2) įstatymais; 3) poįstatyminiais aktais (Vyriausybės ir teisingumo ministro); 4) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT), Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) ir (netiesiogiai) Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudencija, taip pat Jungtinių Tautų Žmogaus Teisių Komiteto (ŽTK) nuomone. Dėl kiekvienos rūšies teisės šaltinių, kuriais remtasi, kykla tam tikrų klausimų.

2. Kiek čia tereikia tos Konstitucijos – vieno sakinio

VMAT sprendime Konstitucija paminėta vieną kartą. Pacituotas jos 14 straipsnis, pagal kurį valstybinė kalba yra lietuvių kalba. VMAT akivaizdžiai nemanė, kad konstitucinis reguliavimas vertas daugiau. Sprendime neminima ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kurioje aiškinama ši Konstitucijos nuostata, be kita ko (ar net pirmiausia), asmenvardžių rašymo asmens dokumentuose kontekste²⁵.

Čia nėra nei reikalo, nei galimybės aptarti įvairius asmenvardžių rašybai dokumentuose skirtos oficialiosios konstitucinės doktrinos aspektus. Svarbiausios doktrininės nuostatos yra šios. Su žmogaus teisių ir laisvių turinio apibrėžimu ar jų įgyvendinimo garantijų įtvirtinimu susijusį teisinį reguliavimą galima nustatyti tik įstatymu, tad ir esminės asmens vardo ir pavardės rašymo piliečio pase taisyklės turi būti nustatytos įstatymu. Vardas ir pavardė piliečio pase turi būti įrašyti valstybine kalba, nes taip oficialiai patvirtinama asmens tapatybė. Be to, asmenvardžių rašymas nelietuviškais rašmenimis galimas paso „kitų įrašų“ skyriuje, tokių įrašų pagrindus turi nustatyti įstatymų leidėjas, bet jie negali būti prilyginami įrašams valstybine kalba. Lietuvių kalbos rašmenis ir su jų naudojimu susijusius esminius klausimus turi apibrėžti įstatymų leidėjas arba jo įgaliota valstybės institucija; tokia įgaliota institucija yra VLKK. Įstatymų leidėjas, spręsdamas, kaip

24 *Laimėjęs teismą dėl pavardės, vyras jos į pasą įsirašyti negali: „Kaip mes galim pakenkti lietuvių kalbai?“, žr. 6 išnašą supra.*

25 Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. TAR, nr. 0991000NUTARG992124; 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. TAR, nr. 1091000SPRERG098765; 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. TAR, nr. 2014-02336.

piliečio pase turi būti rašomi asmens asmenvardžiai, negali neatsižvelgti į VLKK oficialią išvadą. Taisyklės, įtvirtinančios nelietuviškų asmenvardžių rašymą piliečio pase, negali būti nustatytos neįvertinus jų poveikio bendrinei lietuvių kalbai, lietuvių kalbos savitumui. VLKK turi teikti oficialią išvadą, ar gali būti nustatytos ir kitokios asmens vardo ir pavardės rašymo piliečio pase taisyklės nei tokios, pagal kurias asmenvardžiai rašomi lietuviškais rašmenimis ir pagal tarimą. Piliečio pase kai kuriais atvejais rašant nelietuviškus vardus ir pavardes galima naudoti ne tik lietuvių kalbos abėcėlės raides, bet ir kitus tik lotyniško pagrindo rašmenis tiek, kiek jie dera su lietuvių kalbos tradicija, nepažeidžia lietuvių kalbos sistemos, lietuvių kalbos savitumo.

3. Rėmimasis įstatymais kaip rutina

VMAT sprendime pasiremta trimis įstatymais (šiam skyriuje – apie pirmuosius du iš jų). Pirmasis iš įstatymų, kuriais pasiremta, – CPK²⁶, įtvirtinantis teismo įgaliojimus nagrinėti tą bylą: jei civilinės metrikacijos įstaiga atsisako atkurti, pakeisti, papildyti, ištaisyti ar anuliuoti civilinės būklės akto įrašą, atitinkamą pareiškimą nagrinėja teismas (442 straipsnio 1 dalies 7 punktą, 514 straipsnio 2 dalis). Sprendimo pabaigoje padaryta nuoroda į CPK 259, 260, 270, 516 straipsnius. Rutininis teismo jurisdikciją, kompetenciją ir procedūrą įtvirtinančių nuostatų paminėjimas.

Pasiremta ir Civiliniu kodeksu (CK)²⁷. Pagal CK civilinės būklės aktų įrašai rašomi lietuvių kalba; vardas, pavardė ir vietovardžiai rašomi pagal lietuvių kalbos taisykles; civilinės būklės aktai registruojami, atkuriami, keičiami, papildomi ir ištaisomi, laikantis Civilinės metrikacijos taisyklių, kurias tvirtina teisingumo ministras (3.281 ir 3.282 straipsniai). Irgi rutininis pacitavimas, be to, akivaizdžiai mechaninis: vietovardžių paminėjimas rodo, kad CK formuluotės buvo nurašytos nevertinant, ar tai, kas nurašoma, turi ryšį su byla. Vietovardžiai su ja tikrai neturi ryšio. Juk nei „Jarosław“, nei „Wołkonowski“, dėl kurių kilo ginčas, nėra vietovardžiai.

Šiokių tokių klausimų kelia rėmimasis CK 2.20 straipsnio 1 dalimi. Pagal ją kiekvienas asmuo turi teisę į vardą, apimančią teisę į pavardę, vardą (vardus) ir pseudonimą. Šios dalies pacitavimas visa apimtimi taip pat yra mechaninis: pseudonimo, niekaip nesusijusio su bylos esme, paminėjimas laikytinas nekritišku ir pertekliniu. Juk pareiškėjas bylinėjosi su VRSACMS ne dėl pseudonimo (kurį nežinia ar apskritai turi) rašymo. Užtat nepaaiškinta, koks yra teisės į vardą turinys: ar ji apima tik teisę turėti vardą ir pavardę, ar ir teisę pasirinkti tam tikrą (o gal bet kokią) vardą ir pavardę, ar ir teisę reikalauti vardą ir pavardę rašyti lietuviškuose

26 TAR, nr. 1021010KODE00IX-743.

27 TAR, nr. 1001010ISTAI-1864.

dokumentuose tam tikrais rašmenimis, gal ir tam tikra tvarka. Pacituota tai pacituota, bet dėl to netampa aiškiau, kam, kokio turinio ir kokios apimties teisės ir pareigos pacituotoji nuostata sukuria.

4. Bendrosios taisyklės paieška

Daug daugiau klausimų kelia naujasis Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas, tiesiogiai reguliuojantis santykius, dėl kurių kilo ginčas ir, kaip minėta, pirmą kartą Lietuvos teismų praktikoje aiškintas ir taikytas būtent *Volkonovski / Wołkonowski* byloje.

Prieš analizuojant įstatyme nustatytą teisinį reguliavimą reikia paaiškinti vieną kitą sąvoką. Kol kas atidėkime sąvokas „lietuviški rašmenys“, „lotyniškos abėcėlės rašmenys“, „lotyniško pagrindo rašmenys“ ir „nelotyniško pagrindo rašmenys“, kurių turinio atskleidimas negali būti vien teisinis, bet turi apimti ir lingvistikos dalykus (apie tai kitame skyriuje). Pirma pasiaiškinkime daugybę kartų pavartotą sąvoką „dokumento šaltinis“. Įstatyme daug kartų pavartota sąvoka „dokumento šaltinis“. Dokumento šaltinis – tai Lietuvos Respublikos ar užsienio valstybės kompetentingos institucijos sudarytas ir (arba) išduotas asmens tapatybę patvirtinantis dokumentas ar civilinės būklės akto įrašą liudijantis dokumentas, teismo sprendimas, kuriais remiantis šio įstatymo ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka rašomi asmens vardas ir pavardė Lietuvos Respublikos piliečio asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose, civilinės būklės aktų įrašuose ir kituose asmeniui Lietuvos Respublikoje išduodamuose oficialiuose dokumentuose (2 straipsnio 1 dalis)²⁸. Šitaip ne vien apibrėžta aptariamoji sąvoka, bet ir (ją aiškinant kitų nuostatų kontekste) įtvirtinta atitinkamų institucijų pareiga asmenvardį nurašyti arba perrašyti į lietuvišką dokumentą remiantis jo įrašu dokumento šaltinyje. Jei tokio dokumento šaltinio nėra, nėra nuo ko nurašyti arba perrašyti asmenvardį. Tai nereiškia, kad tokiu atveju dokumentas negali būti išduotas²⁹. Kaip pamatysime, dokumento šaltinio gali nereikėti bent vienu atveju, kai prašoma asmenvardį rašyti ne lietuviškais, bet lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų)³⁰.

Reikia paaiškinti ir įstatyme vartojamas, bet neapibrėžtas sąvokas „nurašymas“ ir „perrašymas“. Jų prasmė paaiškėja iš konteksto. Įvardyti trys tipiškai as-

28 Čia 2 straipsnio 1 dalis patikslinta inkorporuojant 1 straipsnio fragmentą, į kurį padaryta nuoroda.

29 Dokumento šaltinio negali turėti rastinukai. Jo neretai negali pateikti nelegalūs migrantai.

30 Įstatyme ir kituose teisės aktuose žodžius „lotyniški rašmenys“ visada lydi patikslinimas „be diakritinių ženklų“ (skliaustuose). Patogumo dėlei straipsnyje šis patikslinimas dažniausiai praleidžiamas.

menvardžių įrašymo ne lietuviškais rašmenimis³¹ dokumento šaltinyje atvejai. Jie gali būti įrašyti: 1) lotyniškos abėcėlės ar lotyniško pagrindo rašmenimis; 2) nelotyniško pagrindo rašmenimis; 3) ir lotyniško, ir nelotyniško pagrindo rašmenimis tame pačiame šaltinyje (4 straipsnio 1 dalis). Kai dokumento šaltinyje asmenvardis įrašytas lotyniško pagrindo rašmenimis, jis į lietuvišką dokumentą nurašomas, o nelotyniško pagrindo rašmenimis – perrašomas. Šis terminijos niuansas nieko nekeičia: asmenvardžiai, dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais rašmenimis, lietuviškuose dokumentuose visada turi būti rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis – nurašomi paraidžiui arba perrašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis.

Pacitavęs įstatymo 3 straipsnio 1 dalį, pagal kurią vardai ir pavardės rašomi lietuviškais rašmenimis, VMAT konstatavo, kad įstatyme yra „nustatytos [dvi] išimty, kada vardai ir pavardės gali būti rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis“. Pirmoji: ne lietuvių tautybės piliečio prašymu jo ir jo vaikų vardai ir pavardės rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (3 straipsnio 3 dalis). Antroji: piliečio vardas ir pavardė asmens dokumentuose „gali būti“ nurašomi arba perrašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis, jeigu: 1) tas pilietis arba jo vienas iš tėvų, senelių, prosenelių ar kitų pagal tiesiąją giminystės liniją protėvių turėjo ar turi kitos valstybės pilietybę ir vardas ir (ar) pavardė šiais rašmenimis įrašyti dokumento šaltinyje; 2) jis vardą ir (ar) pavardę įgijo užsienio valstybėje, kurioje gyvena ar gyveno, ir vardas ir (ar) pavardė šiais rašmenimis įrašyti dokumento šaltinyje; 3) jis pasirenka sutuoktinio, kurio pavardė dokumento šaltinyje įrašyta ne lietuviškais rašmenimis, pavardę; 4) jo tėvų ar vieno iš tėvų pavardė dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais rašmenimis (4 straipsnio 2 dalis). Keturi atvejai, kai asmenvardį leidžiama nurašyti arba perrašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis, šiame straipsnyje vadinami dokumento šaltinio pirmenybės sąlygomis, nes esant bent vienai šių sąlygų įrašui dokumento šaltinyje teikiama pirmenybė prieš rašymą lietuviškais rašmenimis. Iš to, kaip VMAT aptarė įstatymo nuostatas, matyti, kad asmenvardžių rašymą lietuviškais rašmenimis jis laiko bendrąja jų rašybos lietuviškuose dokumentuose taisykle, nuo kurios nukrypti leidžiama taikant vieną iš šių kriterijų: 1) piliečio tautybės; 2) dokumento šaltinio pirmenybės. Taigi įstatyme nustatytas diferencijuotas su asmenvardžių rašyba susijusių santykių reguliavimas suprantamas kaip sudarytas iš vienos *lex generalis* ir dviejų *lex specialis* (antroji apima keturias minėtas alternatyvias situacijas).

Įstatymą sudaro tik šeši straipsniai, iš kurių asmenvardžių rašybos taisykles nustato tik du – 3-iasis ir 4-asis. Kad ir koks trumpas įstatymas, jį reikia dar ir dar kartą perskaityti, kad suprastum, ką gi čia įstatymų leidėjas sukūrė, nes, kaip pamatysime, įstatymo tekstas šiek tiek stokoja nuoseklumo. Iškart būtina pažymėti, kad teisę būtina skirti nuo jos teksto: tekstas išreiškia teisę – normatyvinę tikrovę,

31 Įstatyme rašoma „ne lietuviški rašmenys“, jį įgyvendinti turinčiame Vyriausybės nutarime – „nelietuviški rašmenys“. Šis įstatymą „įgyvendinančio“ poįstatyminio akto nukrypimas nuo įstatymo – menkinėkis, palyginti su tuo, apie ką rašoma toliau.

bet jis pats nėra teisė. Teisės akto teksto nenuoseklumas (ar kitos ydos) savaime nereiškia, jog prieštaringas (ar kitaip ydingas) yra pats tuo tekstu išreikštas teisinis reguliavimas, o jeigu ir taip, kad didesnio nuoseklumo nebus pasiekta tą aktą ėmus aiškinti teismams. Bet nebūkime per daug priekabūs. Formuluoju ir tam tikra tvarka išdėstant naujojo įstatymo nuostatas visiško nuoseklumo turbūt nė nebuvo įmanoma pasiekti, nes įstatymų leidėjui teko nelengvas uždavinys suderinti du konkuruojančius principus. Pirmasis: konstitucinis reikalavimas užtikrinti lietuvių valstybinės kalbos statusą, suponuojantį, be kita ko, tai, kad lietuviškuose dokumentuose turi būti rašoma lietuvių kalba, taigi lietuviškais rašmenimis. Antrasis: būtinumas gerbti asmens santykinę autonomiją, suponuojančią, be kita ko, jo teisę į tapatybę, apsisprendimo laisvę, teisę į vardą, teisę į orumą, teisę į privataus gyvenimo gerbimą. Nors lietuviškuose dokumentuose asmenvardžius privalu rašyti lietuviškais rašmenimis, jų rašymas reglamentuotinas atspindint objektyvų faktą, jog piliečiai gali turėti (ir vis dažniau turi) ir tokius asmenvardžius, kurių originali rašyba paklūsta kitokioms nei lietuvių kalbos taisyklėms. Įstatymų leidėjas daug metų atkakliai ignoravo šią tikrovę, vengė ją atspindėti teisėje. Tokios prabangos neturėjo teismai, *ad hoc* sprendę ginčus dėl vieno ar kito ne lietuviško rašmens naudojimo lietuviškuose dokumentuose ir kartais įpareigodavę viešosios valdžios institucijas įrašyti tai Q, tai W, tai X, tai lietuviškoje abėcėlėje nesantį diakritinį ženklą. Tolydžio teismų praktika išsiskyrė su statutine teise – 1991 m. poįstatyminiame akte įtvirtintu reguliavimu. Tad įstatymų leidėjo siekis statutinę teisę bent kiek priartinti prie tikrovės buvo neabejotinai racionalus *per se*. Kitas klausimas, kiek pavyko jį įgyvendinti.

Suderinti lietuvių valstybinės kalbos statusą su pagarba asmens tapatybei įstatymų leidėjas pamėgino diferencijuodamas su asmenvardžių rašyba susijusių santykių teisinį reguliavimą, kai tos pačios rūšies, bet tam tikrais atžvilgiais besiskiriantiems santykiams taikomos skirtingos teisinės priemonės. Kad diferencijuotas teisinis reguliavimas būtų nuoseklus, skirtingų priemonių taikymą turi lemti tam tikri aiškiai identifikuojami kriterijai. Antraip nevienodas tos pačios rūšies santykių reguliavimas bus kazuistinis. Kazuistinis reguliavimas visada yra lydimas teisės spragų. Be to, objektyviais kriterijais nepagrįstas nevienodas teisinis reguliavimas *prima facie* laikomas diskriminaciniu arba teikiančiu nepagrįstas privilegijas.

Analizuojant įstatymą matyti, kad jame nustatytos ne trys, o penkios susipinančios piliečių asmenvardžių rašybos lietuviškuose dokumentuose taisyklės: 1) jie rašomi lietuviškais rašmenimis (3 straipsnio 1 dalis); 2) jeigu tenkinama kuri nors iš dokumento šaltinio pirmenybės sąlygų, bet kurios tautybės piliečio vardas ir pavardė, dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais rašmenimis, „gali būti“ nurašomi arba perrašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (4 straipsnio 2 dalis); 3) kai bet kurios tautybės piliečio prašymu jo vardas ir pavardė, dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais rašmenimis, yra nurašomi arba perrašomi paraidžiui lotyniškos abėcėlės raš-

menimis (4 straipsnio 1 dalis); 4) ne lietuvių tautybės piliečio prašymu jo ir jo vaikų vardai ir pavardės rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (3 straipsnio 3 dalis); 5) bet kurios tautybės piliečio prašymu jo vardas ir pavardė, dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais rašmenimis, gali būti rašomi lietuviškais rašmenimis arba lietuviška vardo ir pavardės forma (4 straipsnio 3 dalis).

Kai kurių iš šių taisyklių negalima nedviprasmiškai priskirti *lex generalis* arba *lex specialis*, nes taisyklė, kuri yra *lex specialis* vienos taisyklės atžvilgiu, gali būti *lex generalis* kitos taisyklės atžvilgiu. Juolab įstatyme nustatyto teisinio reguliavimo negalima redukuoti į vieną *lex generalis* ir dvi *lex specialis*, kaip mano VMAT. Įstatymo nuostatos suformuluotos ir išdėstytos taip, kad tada, kai dokumento šaltinyje asmenvardis įrašytas ne lietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, neaišku, kas yra *lex generalis*, o kas – *lex specialis*. Galimi bent du konkuruojantys aiškinimai, kuriuos abu įmanoma paremti nuorodomis į įstatymo nuostatas. Galima aiškinti, kad (*lex generalis*) visi asmenvardžiai lietuviškuose dokumentuose turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis, kad ir kokiais rašmenimis jie būtų įrašyti dokumento šaltinyje (3 straipsnio 1 dalis), nebent (*lex specialis*) ne lietuvių tautybės arba vieną iš dokumento šaltinio pirmenybės sąlygų atitinkančio piliečio prašymu jie turi būti rašomi ir lotyniškos abėcėlės rašmenimis (4 straipsnio 2 dalis, 3 straipsnio 3 dalis). Bet galimas ir alternatyvus aiškinimas, kad (*lex generalis*) vardai ir pavardės, dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, turi būti nurašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (4 straipsnio 1 dalis), nebent (*lex specialis*) piliečio prašymu jie turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis arba lietuviška vardo ir pavardės forma (4 straipsnio 3 dalis).

Kokia taisyklė laikytina bendrąja? Ar ji apskritai yra, ar jos paieškos tėra ieškojimas tamsiame kambaryje juodos katės, kurios ten nėra? Kaip minėta, naujuoju įstatymu buvo siekiama suderinti du nelengvai suderinamus principus – lietuvių valstybinės kalbos ir pagarbos asmens tapatybei. Principų santykis nėra analogiškas normų santykiui. Kai konkuruoja dvi normos, viena iš jų „įveikia“ kitą: viena yra taikoma, kita ne. O kai konkuruoja principai, jie turi būti derinami – turi būti užtikrinama jų pusiausvyra: nėra taip, kad vieno iš jų būtų paisoma, o kitas būtų paneigiamas. Paneigtas principas – jau nebe principas. Konstitucinį lietuvių valstybinės kalbos principą atspindi ir išreiškia nuostata, kad piliečio vardas ir pavardė rašomi lietuviškais rašmenimis (3 straipsnio 1 dalis), ir dar pastiprina nuostata, kad bet kurios tautybės piliečio prašymu jo vardas ir pavardė, dokumento šaltinyje įrašyti ne lietuviškais rašmenimis, gali būti rašomi lietuviškais rašmenimis (4 straipsnio dalis). O pagarbos asmens tapatybei principą atspindi ir išreiškia atitinkamų institucijų pareiga asmenvardį rašyti remiantis jo įrašu dokumento šaltinyje (2 straipsnio 1 dalis, aiškinama sistemiškai). Bendroji taisyklė, jeigu ji yra įtvirtinta, turi derinti abu šiuos principus, ji negali vieno iš jų visiškai neatspindėti arba pažeminti iki išimties. Taisyklė, kurią VMAT laiko *lex generalis*, buvo Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarime (panaikintame naujuoju įstatymu), tik jame

buvo nustatyta mažiau išimčių: „nelietuvių tautybės“³² asmenų asmenvardžius buvo leista rašyti nesugramatintus (be lietuviškų galūnių), o „[a]smenų, turėjusių kitos valstybės pilietybę“, vardai ir pavardės „gal[ėjo] būti rašomi pagal tos valstybės piliečio pasą ar jį atitinkantį dokumentą“. Tuomet nebuvo siekiama lietuvių valstybinės kalbos statusą derinti su pagarba asmens tapatybei: antrasis principas buvo ne derinamas su pirmuoju, o subordinuotas jam. Tame trijų dešimtmečių senumo nutarime dokumento šaltinio³³ pirmenybė nebuvo visavertis teisinio reguliavimo diferencijavimo kriterijus: kitos valstybės piliečio pasu buvo ne privaloma, o „gali[ma]“ remtis. Neaišku, kas turėjo nuspręsti, remtis kitos valstybės išduotu dokumentu ar ne, taigi buvo sudaryta prielaida savivalei (tai savai nereiškia, kad savivalė ir buvo praktikuojama). Naujojo įstatymo kaip tik ir prireikė, kai po ilgų ir įtemptų ginčų viršų paėmė suvokimas, jog piliečių asmenvardžių rašybą reikia grįsti ne vien lietuvių valstybinės kalbos statusu, bet ir pagarba asmens tapatybei, o teisę į jos gerbimą turi ne vien „nelietuvių tautybės“ asmenys ar buvę kitos valstybės piliečiai (taip pat jų palikuonys), bet kiekvienas žmogus. Kaip netrukus pamatysime, tada, kai „detalizuoti“ ir „konkretinti“ įstatymo nuostatas ėmėsi Vyriausybė, tas „ne vien“ buvo pamirštas, o tam prielaidas sudarė, be kita ko, tai, kad „ne lietuvių tautybės piliečiai“ yra išskirti ir pačiame įstatyme. Vis dėlto šiaip jau įstatymu siekta ne tiek kiekybinio, kiek kokybinio skirtumo – ne daugiau išimčių iš ankstesnės *lex generalis*, bet naujos *lex generalis*, kuri atspindėtų tokį santykį tarp piliečio ir valstybės, kai šioji pripažįsta didesnę nei iki tol piliečio autonomiją ir plačiau nei iki tol traktuoja jo teisę į tapatybę. Jei naujasis įstatymas būtų įtvirtinęs tą pačią *lex generalis* kaip 1991 m., kokybinio skirtumo nebūtų. Kitas klausimas, kiek siektąjį kokybinį skirtumą pavyko išreikšti įstatymo tekste. Ką čia kalbėti užuolankomis – nelabai pavyko.

Naujajame įstatyme įtvirtinta nauja bendroji taisyklė, kuri yra kitokia nei įtvirtintoji 1991 m. Ji yra dvinarė: piliečių asmenvardžiai lietuviškuose dokumentuose rašomi lietuviškais rašmenimis pagal jų įrašus dokumento šaltinyje. Ši *lex generalis* yra prieštaringa ir negali tokia nebūti, nes atspindi ir derina du jau minėtus konkuruojančius principus, o dokumento šaltinyje gali būti ir ne lietuviškų rašmenų. Be abejo, daugeliu atvejų keblumų dėl asmenvardžių rašmenų praktikoje nekils, nes didžiuma Lietuvos Respublikos piliečių yra etniniai lietuviai, turintys lietuviškus arba sulietuvintus asmenvardžius, daugumą dokumento šaltinių bus išdavusios arba sudariusios Lietuvos institucijos, o asmenvardžiai juose bus įrašyti lietuviškais rašmenimis. Vis dėlto įstatyme įtvirtintos bendrosios taisyklės paieška nėra praktinės reikšmės neturintis teorizavimas, nes tada, kai dokumento šaltinyje

32 Anksčiau rašyta taip. Dabar rašoma atskirai – „ne lietuvių tautybės“, nes nėra tokios tautybės – „nelietuvių“.

33 Sąvokos „dokumento šaltinis“ nutarime nėra – jame minimi „turimi pasai ar kiti dokumentai“.

asmenvardis įrašytas ne lietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, tenka rinktis, kuriam iš naujos bendrosios taisyklės dėmenų reikia skirti pirmenybę.

Penkios aptartos taisyklės sukūrė tris teisinius režimus. Pirmasis skirtas bet kokios tautybės Lietuvos Respublikos piliečiams: jų asmenvardžiai rašomi lietuviškais rašmenimis, kad ir kokiais rašmenimis jie būtų įrašyti dokumento šaltinyje – lietuviškais, lotyniškos abėcėlės, lotyniško pagrindo, nelotyniško pagrindo ar ir lotyniško, ir nelotyniško pagrindo; jeigu asmenvardis įrašytas lietuviškais rašmenimis, jais jis ir bus pakartotas; o jeigu ne lietuviškais, o kokiais nors kitais, vis tiek piliečio prašymu jis gali būti rašomas lietuviškais rašmenimis arba lietuviška vardo ir pavardės forma (3 straipsnio 1 dalis, 4 straipsnio 3 dalis). Antrasis režimas irgi skirtas bet kokios tautybės Lietuvos Respublikos piliečiams: asmenvardžiai rašomi lotyniškos abėcėlės raidėmis taikant dokumento šaltinio pirmenybės kriterijų (4 straipsnio 1 ir 2 dalys). Trečiasis režimas skirtas ne lietuvių tautybės piliečiams: tokio piliečio prašymu jo ir jo vaikų vardai ir pavardės lietuviškuose dokumentuose rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (3 straipsnio 3 dalis). Ne lietuvių tautybės pilietis – tai „pilietis, kurio tautybė ... gyventojų registre nurodyta kita negu lietuvių“ (2 straipsnio 3 dalis). Atrodytų, jog vien piliečio apsisprendimo būti ne lietuvių tautybės nepakanka tam, kad jo ar jo vaikų asmenvardžiai būtų rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis, nes tai, kaip rašytinas asmenvardis, turi paaiškėti iš atitinkamo dokumento šaltinio, kuris įstatyme labai sureikšmintas. Bus suprantama, jeigu ne lietuvių tautybės pilietis, pagrįsdamas savo prašymą jo ar jo vaikų asmenvardžius rašyti ne lietuviškais rašmenimis, pateiks kurį nors iš 4 straipsnio 2 dalyje nurodytų dokumentų šaltinių, juolab kad daugeliu atvejų tai nesudaro didelių sunkumų. Bus suprantama ir tai, jeigu atitinkamos institucijos paprašys jį pateikti kokį nors dokumento šaltinį, be kurio joms gali būti nelengva nustatyti, kaip turi būti lotyniškos abėcėlės rašmenimis rašomas tam tikras asmenvardis, ypač jei jis originaliai rašomas kokia nors Lietuvoje mažai žinoma kalba. Bet kas, jei reikiamo dokumento šaltinio neįmanoma gauti? Ar tai turėtų būti kliūtis su kita tautybe save siejančio piliečio asmenvardį rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis? Tada 3 straipsnio 3 dalis būtų beprasmė. Teisės aiškinimo kanonai draudžia teisę aiškinti taip, kad būtų ignoruojama teisinio reguliavimo visuma ar kad kuri nors jos dalis prarastų prasmę. 3 straipsnio 3 dalies prasmė – būti *lex specialis* naujosios *lex generalis* atžvilgiu: piliečių asmenvardžiai lietuviškuose dokumentuose turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis pagal jų įrašus dokumento šaltinyje, išskyrus atvejus, kai ne lietuvių tautybės piliečio prašymu jo ar jo vaikų asmenvardžiai rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis ne pagal dokumento šaltinį.

Trys aptartieji teisiniai režimai sukuria tik dvejopus teisinius padarinius: taikant pirmąjį asmenvardžiai rašytini lietuviškais rašmenimis, o taikant antrąjį arba trečiąjį – lotynų abėcėlės rašmenimis. Ir nurašant, ir perrašant asmenvardį, dokumento šaltinyje įrašytą ne lietuviškais rašmenimis, lietuviškuose dokumentuose jį visada privalu rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis, nesvarbu, ar pilietis

yra etninis lietuvis, ar ne lietuvių tautybės. Numatytas vienintelis palengvinimas – galimybė nepateikti dokumento šaltinio, kai ne lietuvių tautybės pilietis prašo jo ar jo vaikų asmenvardžius rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis. Tačiau tam, kokiais rašmenimis turi būti rašomas asmenvardis, šis palengvinimas (kuris atitinkamoms institucijoms gali būti pasunkinimas) pagal įstatymą negali turėti įtakos tuo atžvilgiu, kad asmenvardžio rašymui atitinkamos kitos kalbos rašmenimis yra nubrėžta riba: jis rašomas lotyniškos abėcėlės rašmenimis. Aptartoji išimtis iš *lex generalis* – tai išimtis dėl šaltinio, kuriuo remiantis nusprendžiama, kaip lietuviškuose dokumentuose turi būti rašomi asmenvardžiai, o ne dėl rašmenų, kuriais jie rašomi. Pagal naująjį įstatymą ne lietuvių tautybės pilietis (kaip ir etninis lietuvis), nesvarbu, ar jis pateikė kokį nors dokumento šaltinį, ar ne, negali reikalauti savo ar savo vaikų asmenvardžiuose daugiau rašmenų nei tie, kuriais lotyniška abėcėlė yra „turtingesnė“ už lietuvišką. Šiuo įstatymu pagarba asmens tapatybei buvo išplėsta tik tiek, kiek lotynų abėcėlėje yra rašmenų, nesančių lietuviškame raidyne. O jų nedaug – tik trys; iš jų lenkų kalbos abėcėlėje – tik viena raidė (apie tai kitame skyriuje).

Galima spėlioti, kaip būtų pasibaigusi *Volkonovski / Wołkonowski* byla, jeigu joje nebūtų pateikta dokumentų šaltinių, kuriuose figūravo Ł, kuri nėra nei lietuviškas, nei lotynų abėcėlės rašmuo. Užbėgant už akių tolesniam dėstymui, diakritinį ženklą Lietuvos Respublikos piliečio asmens dokumentuose ir gyventojų registre pareiškėjas laimėjo ne dėl to, kad pateikė tuos dokumento šaltinius, o dėl to, kad VMAT byla išsprendė labai jau „savo nuožiūra“.

5. Gyvenimo kazuistika prieš įstatymo kazuistiką

Kas yra lietuviški rašmenys, galima aiškinti *a contrario*: jie yra priešingybė to, kas vadinama ne lietuviškais rašmenimis. Sąvoka „ne lietuviški rašmenys“ aiškėja iš įstatymo 4 straipsnio 1 dalies: tai lotyniškos abėcėlės (be diakritinių ženklų), lotyniško pagrindo ir nelotyniško pagrindo rašmenys. Ar korektiška lotyniškos abėcėlės rašmenis vadinti ne lietuviškais? Juk lietuviškas raidynas, sukurtas lotyniškos abėcėlės rašmenų pagrindu, apima visas jos raides, išskyrus Q, W ir X, o joje nesantys lietuviški rašmenys – tai lotyniškos raidės su diakritiniais ženklais. Sąvokų „lietuviški rašmenys“ ir „ne lietuviški rašmenys“ santykį aiškinant vien lingvistiškai galima susipainioti – jas abi galima sukritikuoti kaip netikslias, bet pasiūlyti tikslesnes sunku. Įstatymų leidėjo pasirinkta terminija neabejotinai sąlygiška. Šios sąvokos yra tai, kas angliškai vadinama *term of art*, – sąvokos, turinčios specifinę prasmę tam tikroje srityje (paprastai profesijoje)³⁴.

34 Ironiška tai, kad terminas *term of art* pats yra *term of art*, nes su menu neturi nieko bendra.

Bet kodėl lietuviški rašmenys vadinami lietuviškais? Juk, vertinant istoriškai, jokie rašmenys nėra „lietuviški“ ta prasme, kuria sakoma „armėniški rašmenys“, „kartveliški rašmenys“³⁵, „arabiški rašmenys“ arba „hindi kalbos rašmenys“. Nė viena iš mums įprastos lietuviškos abėcėlės raidžių, nė vienas iš su jomis rašomų diakritinių ženklų nėra sugalvoti pačių lietuvių. Visos lietuviškos abėcėlės raidės nusižiūrėtos, tiesiogiai perimtos iš kito raidyno – lotyniškojo, kuris pats kai kurias raides perėmė iš kitų raidynų; visi diakritiniai ženklai – nosinės, kabinamos po Ą, ę, į ir ū (kitose kalbose vadinamos lenkišku žodžiu *ogonek*), paukščiukai virš Ć, Ś ir Ź, taškelis ant Ę, brūkšnelis ant Ū (kitose kalbose vadinamas *macron*³⁶) – irgi iš kur nors perimti (net ir darant išlygą, kad kai kuriuos perimtus diakritinius ženklus rašyti kartu su perimtomis lotyniškos abėcėlės raidėmis sugalvojo būtent lietuviai)³⁷. Įstatymo rengėjai turbūt preziumavo, kad sąvoka „lietuviški rašmenys“ be papildomo paaiškinimo yra aiški kiekvienam baigusiam pradžios mokyklą (o jeigu neaiški, nėra ko gaišti laiką ir gadinti popierių aiškinant). Kita vertus, lietuviški rašmenys istorijos bėgyje kito. Nėra neįmanoma, kad jie kis ir ateityje, jeigu tą nuspręstų VLKK – ekspertinė, iš kalbininkų sudaryta institucija, turinti kompetenciją į lietuvišką abėcėlę įtraukti naujas raides arba esamas papildyti naujais diakritiniais ženklais. Šiuo atžvilgiu įstatyme vartojama lietuviškų rašmenų sąvoka yra atvira: pripažįstama principinė galimybė kada nors ateityje asmenvardį ar kitą žodį rašyti ir tokiais rašmenimis, kuriais šiandien jis negali būti rašomas, ir tai bus lietuviška rašyba, nors šiandien nebūtų.

Įstatyme vartojamos, bet nėra apibrėžtos ir sąvokos „lotyniškos abėcėlės rašmenys (be diakritinių ženklų)“, „lotyniško pagrindo rašmenys“ ir „nelotyniško pagrindo rašmenys“.

Sąvokos „lotyniškos abėcėlės rašmenys (be diakritinių ženklų)“ neapibrėžimas gali atrodyti kaip spraga. Reikalas tas, kad yra ne viena, bet kelios lotyniškos abėcėlės: archajiškoji (21 raidė), senoji (21 raidė), klasikinė (23 raidės) bei Tarptautinės standartizacijos organizacijos (ISO) patvirtinta lotyniška abėcėlė (26 raidės). Archajiškojoje lotyniškoje abėcėlėje nėra raidžių G, J, U, W ir Y; senojoje – G, J, U, W ir Z; klasikinėje – J, U ir W. Visos jos yra ISO patvirtintoje abėcėlėje, papildytoje įtraukus raides iš kitų kalbų, pvz., J ir W – iš anglų. Romėnai rašė *ius* (teisė), šian-

35 Dar neseniai vadinti gruziniškais.

36 Prašau nepainioti su Prancūzijos Respublikos Prezidentu. Jo pavardę reikia rašyti didžiąja raide.

37 Lietuviai perėmė diakritinius ženklus, bet nebūtinai raides su jais. Yra manančiųjų, jog Ę, Į ir Ū yra originalios lietuviškos raidės. Jos yra kai kurių Amerikos tautų raidynuose, bet jie sukurti vėliau už lietuvišką raidyną. Taip pat teigiama, kad raidę Ū (perėmus diakritinį ženklą) sukūrė Jonas Jablonskis. Jis, beje, buvo vienas iš tų, kurie iš lietuviško raidyno išmetė iki tol naudotą Ł. U. Antanavičius. *Pokalbis su filologu G. Subačiumi: kaip atsirado bendrinė lietuvių kalba ir kodėl turime Ę, bet praradome W?* <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/pokalbis-su-filologu-g-subaciumi-kaip-atsirado-bendrine-lietuviu-kalba-ir-kodel-turime-e-bet-praradome-w-1162-1192962>.

dien dažniausiai rašoma *jus*. Sąvoką „lotyniška abėcėlė (be diakritinių ženklų)“ reikia aiškinti pagal tai, kaip ji šiuo metu suprantama gramatologijoje ir kituose lingvistikos moksluose. Tada ji apims dabartinius lietuviškus rašmenis be diakritinių ženklų, įskaitant G, Y, J, U ir Z. Turbūt niekas neims ginčyti, kad įstatymų leidėjas, nors tiesiogiai to ir nenurodęs, turėjo galvoje ne kurios nors ankstesnės, o ISO patvirtintos lotyniškos abėcėlės raidžių rašymą asmenvardžiuose. Tai, kas atrodo kaip spraga, yra implicitinis teisinis reguliavimas. O tai, kad įstatyme minint „lotynišką abėcėlę“ kiekvienąkart (šešiskart) skliaustuose priduriama „be diakritinių ženklų“, yra perteklinis paaiškinimas, nes lotyniškoje abėcėlėje nėra diakritinių ženklų, išskyrus tašką ant mažosios i (kai priešime prie turkiško raidyno, noras juoktis turėtų praeiti). Vis dėlto tas paminėjimas, ypač sprendžiant iš jo dažnumo, įstatymų leidėjui atrodė svarbus: norėta pabrėžti, kad įteisinant lietuviškoje abėcėlėje nesančių lotyniškos abėcėlės rašmenų naudojimą nebuvo įteisinti svetimi rašmenys su diakritiniais ženklais. Kitaip tariant, įteisinus W, Ł nebuvo įteisinata. Užbėgant tolesniam dėstymui už akių, negalima nepaminėti, kad kai kuriems piliečiams, kurių geografinė (*per extensionem* etninė) kilmė tam tikru atžvilgiu „palankesnė“ nei kitų, Vyriausybė nutarė įteisinti kur kas daugiau (apie tai kitame skyriuje). Seime to Vyriausybės nutarimo turbūt neperskaitė (teisės aktai yra labai nuobodūs lektūrai), antraip kas nors būtų kaip nors sureagavęs.

Sąvoka „lotyniško pagrindo rašmenys“ aiškintina kaip platesnė už sąvoką „lotyniška abėcėlė (be diakritinių ženklų)“: ji apima lotynų abėcėlės rašmenis su diakritiniais ženklais, kurių yra didžiulė įvairovė, ką jau kalbėti apie tokias grafemas kaip Æ arba Θ. O sąvoka „nelotyniško pagrindo rašmenys“ apima rašmenis, kilusius ne iš lotyniškos abėcėlės, o iš kitų raidynų, pvz., Ð arba Ě. Yra raidynų, kurie visi yra nelotyniško pagrindo (pvz., hebrajų, amharų). Yra tokių, kurie sukonstruoti lotyniško raidyno pagrindu, bet turi vieną kitą nelotyniško pagrindo inkliuzą. Būna ir atvirkščiai, kai vienas kitas lotyniško pagrindo rašmuo atklysta į nelotyniško pagrindo raidyną.

Nepaisant aptariamų sąvokų sąlygiškumo, įstatyme nustatytas teisinis reguliavimas yra diferencijuotas taip, kad vienaip traktuojamos situacijos, kai asmenvardžiai dokumento šaltinyje įrašyti lietuviškos abėcėlės rašmenimis, kitaip – kai jų rašyba apima bent vieną lietuvių kalbos raidyną nesantį rašmenį, nors (gal net visi) kiti rašmenys gali sutapti su lietuviškais. Pagal šią skirtį ne lietuviškais rašmenimis yra parašyta visa pavardė „Römeris“, o „Romeris“ – lietuviškais. Jei VLKK įtrauktų Ö į lietuvišką abėcėlę (svajoti niekam neuždrausta), „Römeris“ būtų lietuviškais rašmenimis parašytas asmenvardis³⁸.

38 Gal tai paskatintų pakeisti vieno universiteto pavadinimą, kuriame dabar pirmenybė teikiama ne tam, kaip rašė savo pavardę pats žmogus, o tam, kaip ją parašė kažkoks lietuviškos abėcėlės puristas.

Taisyklė, kad ne lietuvių tautybės piliečių ir jų vaikų asmenvardžiai gali būti rašomi ne lietuviškais, o lotyniškos abėcėlės rašmenimis, į teisinio reguliavimo diferencijavimą įtraukia piliečio tautybės kriterijų: šių piliečių asmenvardžiai gali būti rašomi ne pagal dokumento šaltinį. Įstatymo 3 straipsnio 3 dalis, kurioje įtvirtinta ši taisyklė, neatlieka kitos funkcijos, nes ir šiuo atveju ne lietuvių tautybės piliečių asmenvardžių rašyba nesiskiria nuo etninių lietuvių. Bet galbūt ši dalis turi tikslą. Galbūt piliečio tautybės kriterijaus įtraukimu siekta dar kažko, dėtas pagrindas dar kažkam. Tai šiek tiek paaiškės analizuojant teisinį reguliavimą, nustatytą jau ne įstatyme, o Vyriausybės priimtame teisės akte.

Pagrindinis įstatyme nustatyto teisinio reguliavimo diferencijavimo kriterijus yra tas, kad asmenvardžio įrašui dokumento šaltinyje ne lietuviškais rašmenimis tam tikrais atvejais teikiama pirmenybė prieš lietuvišką rašybą. Tipiški asmenvardžių įrašymo ne lietuviškais rašmenimis dokumento šaltinyje atvejai (lotyniškos abėcėlės ar lotyniško pagrindo, nelotyniško pagrindo rašmenimis arba ir lotyniško, ir nelotyniško pagrindo rašmenimis) įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje išskirti kazuistiškai. Tai neužtikrina teisinio reguliavimo nevienareikšmiško taikymo (jei apskritai jį bus įmanoma taikyti) situacijose, kurių neaprepia kazuistinės formuluotės, bet kurių gyvenime gali susiklostyti kuo įvairiausių. Naujasis įstatymas skirtas santykiams, kurių įvairovė neišsivaizduojamai didelė ir dinamiška, reguliuoti. Skirtingais skaičiavimais, šiuo metu pasaulyje yra nuo 6 iki 12 tūkst. kalbų (raštą turi mažuma jų). Dalyje jų naudojami lotyniško pagrindo rašmenys su įvairiais diakritiniais ženklais, kurių su viena raide gali būti rašoma ir po kelis; be to, kai kurie lotyniško pagrindo raidynai apima vieną kitą nelotyniško pagrindo rašmenį. Rašmenų naudojimo taisyklės gali evoliucionuoti arba jas gali pakeisti tokius įgaliojimus turinčios institucijos³⁹. Kitų kalbų rašybos taisyklės nepriklauso Lietuvos institucijų jurisdikcijai ar kompetencijai – nei įstatymų leidėjo, nei vykdomosios valdžios, nei tokių jokiai valstybės valdžiai nepriskirtų institucijų kaip VLKK, nei teismų. Lietuvos įstatymų leidėjas tas svetimas taisykles turi priimti kaip nuo jo nepriklausančius faktus, kurių visuma dėl jų įvairovės negali būti apibrėžta „iki galo“. Tad kazuistinis asmenvardžių rašymo ne lietuviškais rašmenimis dokumento šaltinyje (kuriuo turės remtis Lietuvos institucijos) atvejų sąrašas negali būti baigtinis, nes bus situacijų, kurių neaprepia tipiškais atvejais parinktos sąvokos. Jeigu su svetimų asmenvardžių rašyba susijusių santykių teisinis reguliavimas statomas ant tipiškų situacijų pagrindo, supaprastinama milžiniška šių santykių įvairovė, kurios negali aprėpti jokia apriorinė mintis, net ir teisinė, galbūt ypač teisinė. Ar šią įvairovę aprėpia 4 straipsnio 1 dalyje pateiktas tipiškų atvejų sąrašas? Retorinis klausimas.

39 Toli neieškant, latviai anksčiau turėjo raides CH, Ō ir R, kurios būdavo tai panaikinamos, tai vėl grąžinamos; Vokietijoje 2017 m. buvo įvestas didysis escetas: greta ß atsirado ſ.

Lietuvos viešajame diskurse ne lietuviškų rašmenų naudojimo asmenvardžiuose problema buvo redukuota iki „lenkiškų raidžių“ rašymo Lietuvos Respublikos piliečių pasuose ir kituose dokumentuose. Tokių provincialų problemas susiaurinimą iš dalies nulėmė tai, kad ji buvo tapusi (gal ir tebėra) Lietuvos ir Lenkijos santykių darbotvarkės dalimi. Ji buvo supolitinta. Nepolitinės prigimties problemos supolitinimas savaime nėra blogai, nors, deja, jis neretai turi savo *alter ego* – suprimityvinimą. Šiaip ar taip, supolitinimo negalima išvengti, nes bet koks klausimas, kurį tenka spręsti parlamentui, politinei institucijai, tampa politiniu, kaip bet kas, ką paliesdavo karalius Midas, virsdavo auksu. Aukso pertekusiam Midui teko pasikankinti, nes šiuo nevalgomu metalu virsdavo net maistas. O iki „lenkiškų raidžių“ klausimo redukuota ne lietuviškų rašmenų naudojimo asmenvardžiuose problema daugelio buvo suvokta kaip iš esmės lenkų–lietuvių ginčas: vieni gynė lenkų tautybės asmenų teisę į vardą, esą nepagrįstai suvaržytą lietuviško raidyno, kiti – lietuvių kalbą kaip vertybę, kuriai lietuvių kalbos raidyne nesančių lenkiškos abėcėlės raidžių „įleidimas“ į asmenvardžius esą keltų grėsmę. Įspūdj, kad „ginčas dėl abėcėlės“ buvo dvišalis lenkų–lietuvių ginčas, stiprino tai, kad kitų tautinių bendrijų atstovai jame nedalyvavo. Problemos redukavimą iki „lenkiškų raidžių“ klausimo lydėjo jos suprimityvinimas, kurį liudija jos vadinimas viešajame diskurse „trijų raidžių problema“, turint omeny daugelyje abėcėlių, bet ne lietuviškoje, esančias Q, W ir X, taip ir nepaminėtas jas įteisinusiam įstatyme.

Iš pasisakymų, kuriuose buvo agituojama už tų trijų raidžių „įleidimą“ į asmenvardžių rašybą lietuviškuose dokumentuose, matyti, kad takoskyra buvo brėžiama tarp lotyniško ir nelotyniško pagrindo raidynų: buvo siūloma asmenvardžių rašybą liberalizuoti leidžiant naudoti Q, W ir X ir kartu pabrėžiama, kad nesūloma leisti naudoti ne lotyniškos abėcėlės, bet kitų raidynų rašmenų: kirilicos, graikų, hebrajų, arabų, armėnų, kartvelų, mongolų, Indijos, Tolimųjų Rytų, Afrikos ar Amerikos tautų kalbų originalių raidynų, hieroglifų ir kt. Nesutinkantiems su tokiu neradikaliu siūlymu beliko prieštarauti prieš Q, W ir X, jie tą visomis išgalėmis ir darė, bet nugalėjo kita pusė. Į naująjį įstatymą permigravo supaprastintas vaizdinys, kad jeigu greta lietuviškos abėcėlės raidžių (kurios yra ne kas kita kaip lotyniškos abėcėlės raidės, išskyrus tris, ir jų pagrindu sudarytos grafemos su diakritiniais ženklais) bus leista rašyti dar ir Q, W ir X, asmens (pirmiausia lenkų tautybės, bet, kad kokios, ir lietuvių moterų, ištekėjusių už Maxwello ar Jaquet⁴⁰, bei jų vaikų) teisė į vardą bus užtikrinta, o jei nebus leista, bus paneigta. Asmenvardžių rašymas visomis lotyniškos abėcėlės raidėmis be svetimų diakritinių ženklų laikytas priimtiniu kompromisu. Vis dėlto iš VMAT nagrinėtos bylos matyti, kad vieno rašmens „įleidimas“ į asmenvardį „neįleidus“ kitų gali šios teisės ir neužtikrinti, jei pats asmenvardžio turėtojas mano, kad jo vardo ar pavar-

40 Tai pavardės iš tikrų bylų. Žr. 14 išnašą *supra*.

dės rašybos dalinis priartinimas prie originalios yra nepakankamas. Šiuo – *Volkonovski / Wołkonowski* – atveju rašybos skirtumai suponuoja tarimo skirtumus: lenkiškai pareiškėjo asmenvardžiai tariami vienaip, jei parašyti su W ir Ł, ir kitaip, jeigu parašyti su W ir L. Antruoju atveju jie sudarkomi dar labiau nei pirmuoju, nes L lenkiškai tariama minkštai, o lietuviškai – kietai, taigi dalis žodžio tariama lenkiškai, o kita – lietuviškai.

Supaprastintas vaizdinys, kad į asmenvardžių rašybą lietuviškuose dokumentuose „įleidus“ tris trūkstamas lotyniškos abėcėlės raides problema bus išspręsta, negalėjo nesusvyruoti. Vos priėmus naująjį įstatymą buvo pastebėta, kad iš trijų jo leistų lotyniškos abėcėlės raidžių lenkų kalbos raidyne tėra viena – W, o Q ir X – nėra. Užtat jame yra Ć, Ł, Ń, Ó, Ś, Ź ir Ż, kurių „įleidimo“ į asmenvardžių rašybą lietuviškuose dokumentuose naujasis įstatymas neįteisino.

Tai dėl ko šitiek kovota? Tik dėl W? Daug metų didžiulę įtampą kėlusį iniciatyva, paversta įstatymu, nepatenkino ne vien lietuviškos rašybos grynumo šalininkų, bet ir jiems oponavusių Lietuvos lenkų tautinės bendrijos narių, iš kurių, norinčių rašyti savo vardus ir pavardes lenkiškais rašmenimis, tik kai kuriems pakaks W, o tie, kurie norėtų juos rašyti kitais lenkiškais rašmenimis, kurių nėra lietuviškoje abėcėlėje (įskaitant Ł), pagal įstatymą to daryti negalės. Negalėjo įstatymas patenkinti ir kitų tautinių bendrijų atstovų, kurie, nors nebuvo išitraukę į tą atseit lenkų–lietuvių ginčą, galbūt irgi norėtų, kad jų vardai ir pavardės būtų rašomi pagal jų tautinio vardyno rašybos taisykles. Lietuvos Respublikos piliečiai latviai, janiai, pėteriai ir kristinės negalės rašyti Ā, Ē ar Ī, kaip ir Ģ, Ķ, Ļ ir Ņ. Lietuvos estai negavo balsių su tremomis Ä, Ö ir Ü, taip pat Ō, o Lietuvos švedai liko be Å, Ä ir Ö. Net žemaičiai negalės naudoti tokių jų tarmės raidyne esančių raidžių kaip ėlguojė Ā, ėlguojė Ē ir ėlguojė Ī. Ką jau kalbėti apie tokias specifines raides kaip Æ (danų, norvegų, islandų, fareriečių), Ø (danų, norvegų, fareriečių, pietų samių), Œ (prancūzų), ß (vokiečių), ar Æ (azerbaidžaniečių ir kt.), išsirutuliojusias iš lotyniškų rašmenų ir galimas tituluoti lotyniško pagrindo rašmenimis. Lietuviškuose dokumentuose negalės būti naudojami ir rašmenys, esantys raidynuose, sudarytuose lotyniškos abėcėlės pagrindu, bet nesantys lotyniško pagrindo rašmenimis – islandų Þ (į islandišką abėcėlę įtrauktas iš runų rašto) arba kai kurių berberų kalbų Y ar E (kilę iš lotynizuoto graikų raidyno). Neaišku, kaip traktuoti rašmenį Đ: pietų slavų kalbose jis laikomas raide D su diakritiniu ženklu (perbraukta D), o vietnamiečių kalboje – savarankiška raide (tariama /zə:ɺ/). Įstatymo nuostatas mėginta formuluoti taip, kad tokių keblumų nekiltų: būtų rašoma neperbraukta D. Bet jų vis tiek kiltų, jei būtų nurašoma ne iš kroatiško, o iš islandiško dokumento šaltinio, nes islandų kalboje šios raidės „mažoji versija“ yra ne đ, o ð (ne lotyniško pagrindo). Ir jau visai neaišku, kaip turi būti nurašoma turkiška (taip pat azerbaidžanietiška, kazachiška ir kt.) raidė I, kurios „mažoji versija“ yra ı – lotyniškos abėcėlės rašmuo be diakritinio ženklo *par excellence*. Skaityk įstatymą kaip nori, vis tiek nerasi, kad diakritiniai ženklai galėtų būti pridėti – jie gali būti tik nuimti.

O kaip nurašyti turkišką (azerbaidžanietišką ir kt.) Ī, kurios „mažoji versija“ yra i (mes, pridūrę lietuvišką galūnę, rašome „Ibrahimas“, bet jo turkiškame pase bus įrašyta „İbrahim“)? Negi nurašymas priklauso nuo to, ar dokumento šaltinyje atitinkama raidė yra didžioji, ar mažoji? Keblumų kiltų ir dėl kai kurių slavų kalbų diafrafų, kaip antai Lj arba Nj, nes, nors sudaryti iš dviejų lotyniško raidyno raidžių, tose kalbose jie traktuojami kaip viena raidė. Turbūt jie būtų nurašomi kaip du rašmenys – Lj ir Nj (daugelyje šriftų, bet ne visuose, atrodo taip pat). Bet ir čia tyko pavojus: Lietuvos Respublikos piliečio pase asmenvardžiai rašomi didžiosiomis raidėmis, o diagrafuose Lj ir Nj antroji sudedamoji dalis visuomet yra mažoji raidė, net jei pirmoji yra didžioji – kroatų kalboje diagrafai LJ arba NJ tiesiog neegzistuoja (kitaip nei IJ nyderlandų kalboje). Ar kitų kalbų požiūriu leistina Æ perdaryti į AE, o Ą į OE (ir ar tai sužavėtų atitinkamų asmenvardžių turėtojus), autorius nesiima aiškinti(s).

Šiais pavyzdžiais pabandyta pailiuoti, jog orientavimusi pirmiausia (ar net vien, nors vargu) į lenkų asmenvardžius pagrįstas kazuistinis įstatymo nuostatų formulavimas yra, švelniai tariant, nepakankamas. Įstatymo kazuistikos kritikams patiems neturėtų pritrūkti kazuistinių rebusų. Antai įstatyme minimi ne asmenvardžiai, o vardai ir pavardės. Bet kai kuriose tautosose pavardžių nėra arba jas atstoja tėvavardžiai, kintantys su kiekvienu nauju palikuoniu pagal tiesiąją giminystės liniją. Tai pasakytina ne vien apie tolimas, mažiau pažįstamas tautas bei jų egzotines kalbas, bet ir, pvz., apie islandus. Ar leidžiama nurašyti islandišką tėvavardį su X? Ir ar apskritai įstatymas, jeigu jis aiškinamas pažodžiui, leidžia nurašyti tėvavardį – ar įstatymo nuostatos, kuriose minima piliečio vaikų pavardė, taikytinos islandų kilmės Lietuvos Respublikos piliečiui, norinčiam, kad būtų islandiškai rašomas jo tėvavardis (nes pavardės tikrąja šio žodžio prasme neturi)? O štai dar vienas kazusas. Įstatymas reglamentuoja vardų ir pavardžių rašymą ne vien piliečio pase, bet ir kituose dokumentuose. Ar išskyrus ne lietuvių tautybės piliečius (3 straipsnio 3 dalis) ir gerbiant jų prierašumą jų tautiniam vardynui bei asmenvardžių rašybos ir darybos taisyklėms (šių žodžių įstatyme nėra, jos atsiras poįstatyminiame akte) tokio piliečio vardas ir pavardė kituose dokumentuose (kai jiems skirta viena grafa) gali būti rašomi ne ta tvarka, kaip įprasta Lietuvoje – pirma vardas, po to pavardė, bet taip, kaip tai įprasta atitinkamoje tautoje – pirma pavardė, po to vardas. Tai pasakytina ne vien apie korėjiečius, kinus ar vietnamiečius, bet ir apie kai kurias Europos tautas, pvz., vengrus arba samius, kuriems irgi turėtų būti pripažįstama teisė į vardą, apie kurią *Volkonovski / Wolkonowski* byloje (tik užsiminė VMAT. O kas atsitinka su toninių kalbų žodžiais, taigi ir asmenvardžiais, kai jie rašomi be diakritinių ženklų? Jie iškraipomi neatpažįstamai.

Naujojo įstatymo nuostatos suformuluotos ir išdėstytos taip, kad nenumatyta galimybė kitų kalbų rašmenis su diakritiniais ženklais perrašyti iš dokumento šaltinio automatiškai – net ir su tais diakritiniais ženklais, kurie yra lietuvių kalboje (4 straipsnio 1 dalis). Turbūt tai atitinka pagrindinį įstatymo sumanymą – leisti pilie-

čio pase ir kituose lietuviškuose dokumentuose naudoti tik raides Q, W ir X, kurių nėra lietuviškoje abėcėlėje, bet ne bet kuriuos svetimus rašmenis. Skaitant pažodžiui išeina, kad visi lotyniško pagrindo rašmenys nurašomi lotyniškos abėcėlės raidėmis be diakritinių ženklų. Bet kokią grėsmę lietuvių kalbai gali kelti tokie kitos kalbos diakritiniai ženklai, kurie yra lietuviškoje abėcėlėje, kai jie rašomi su tokiomis raidėmis, kurios irgi yra lietuviškoje abėcėlėje? Formaliai jie svetimi, nes ateina iš kita kalba surašyto dokumento šaltinio, bet iš esmės – savi. Ar slovėniškame dokumento šaltinyje įrašytas Ž – ne lietuviškas rašmuo? Istoriskai visi dabartiniai lietuviški diakritiniai ženklai kažkada buvo svetimi lietuviškai rašybai, kol lietuviai jų nepavertė savais: iš čekų kalbos perėmė Č, iš lenkų – Ą ir t. t. Paukščiukas ant Š slovakų kilmės Lietuvos Respublikos piliečio Štefano varde turėtų būti priimtinas net dabartinės lietuviškos abėcėlės puristams. Gal lietuviui sunkiau perskaityti lenkiškas pavardes „Grzęda“, „Zięba“ arba „Zaręba“, bet Ę, kaip ir Š, yra ir lietuviškas rašmuo, nors tose pavardėse jis lenkiškas. Įstatymas formaliai nenumato galimybės pavidę „Zaręba“ nurašyti su Ę. Jo nuostatos suformuluotos taip, kad hipotetinis Zaręba gali arba prašyti jo pavardę rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis be diakritinio ženklo ir tapti Zareba (pagal 4 straipsnio 1 dalies 1 punktą), arba pasinaudoti ne lietuvių tautybės piliečiams nustatyta išimtimi ir būti Zaręba (pagal 3 straipsnio 3 dalį). Tačiau ką daryti tokiam Zarębai, kuris, nors lenkų kilmės, yra taip integravęsis į Lietuvos visuomenę, kad jaučiasi lietuvis ir nesitapatina su lenkų tautybe, tačiau norėtų turėti protėvių pavardę su Ę? Jis negalėtų pasinaudoti 4 straipsnio 2 dalies 1 punktu, pagal kurį pateikęs dokumento šaltinį, kuriame jo arba jo vieno iš tėvų, senelių ir t. t. pavardė įrašyta su Ę, nes pagal tą dalį diakritinis ženklas negali būti nurašytas. Kai tiesus kelias užtvertas, lieka aplinkkelis. Toks pilietis gali paprašyti dokumento šaltinyje neva ne lietuviškais, bet lotyniško pagrindo rašmenimis įrašytą asmenvardį nurašyti lietuviškais rašmenimis ir būti Zaręba (pagal 4 straipsnio 3 dalį)⁴¹. Tad nors pavardė „Zaręba“ nebūtų iš lenkiško dokumento šaltinio perrašyta su Ę automatiškai, jos turėtojui paprašius raidė Ę būtų įrašyta jau kaip lietuviškas rašmuo⁴². Sunku suprasti, kodėl leidus asmenvardžiuose naudoti Q, W ir X ir šiuo aspektu liberalizavus jų rašybą, neleista asmenvardžio su ir lietuviškoje abėcėlėje esančiais diakritiniais ženklais nuo kitos valstybės institucijos išduoto dokumento šaltinio nurašyti automatiškai, bet leista jį nurašyti su tais diakritiniais ženklais, jeigu pilietis to paprašys.

Tokių kazuistinių rebusų galima pažerti daug. Juos čia pateikiant nesiekiam sukritikuoti naująjį įstatymą dėl nenumatymo jame įvairiausių situacijų, susijusių su svetimų asmenvardžių rašyba. Jokia valstybė negali į savo dokumentus „įsileisti“ visos asmenvardžių rašybos įvairovės. Kur nors tenka braukti brūkšnį. Lietuvos įstatymų leidėjas naujuoju įstatymu jį brūkštelėjo ties ISO patvirtintos

41 Arba Zaremba. Bet tai nebūtų jo protėvių pavardės rašyba, o būtent ją jis nori išsaugoti.

42 Kaip pamatysime, Vyriausybė išlaisvino jį nuo reikalo rinktis aplinkkelį.

lotyniškos abėcėlės riba, įtvirtindamas aiškia taisyklę: vardai ir pavardės lietuviškuose dokumentuose turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis, įtraukiant, jei reikia, kitus lotyniškos abėcėlės rašmenis, kurių tėra trys: Q, W ir X. Pagal įstatymą gali būti nurašomi toli gražu ne visi lotyniško pagrindo rašmenys: Ą, ą, ę, ą ir ą turi būti nurašyta kaip A; Ń, ń, ń, ń ir ń – kaip N; Ū, ū, Ū, ū ir Ū – kaip U. Ir t. t. Hipotetinis vietnamiečių tautybės Lietuvos Respublikos pilietis *Nguyễn Ngạc Quốc Duần* taptų *Nguyen Ngoc Quoc Duan*⁴³ (galūnių nepriduriu, nors peršasi). Kai bendrapilietis etninis lietuvis, nesvarbu, kupiškėnas, žemaitis ar cikrinis dzūkas, perskaitytų jo asmenvardžių raides taip, kaip jį išmokė mokykloje, vargšas *Nguyen* jų neatpažintų, nes be diakritinių ženklų jie tariami visiškai kitaip (vietnamiečių kalba toninė). Panašų abejotiną pasitenkinimą patirtų hipotetinis čekų tautybės Lietuvos pilietis, kurio vardas ir pavardė čekiškai rašomi *Jiří Kovář*. Čia galima priminti seno filmo, kuriame pagrindinius vaidmenis atliko *Totò* (su diakritiniu ženklu) ir *Fernandelis* (be jo, bet su pridurta lietuviška galūne, kad būtų sklandžiau) pavadinimą: *Le loi, c'est le loi* – „Įstatymas yra įstatymas“. Naujasis įstatymas nenumato išimčių ne lietuvių tautybės Lietuvos Respublikos piliečiams, norintiems įvairesnių diakritinių ženklų asmenvardžiuose: jie gali prašyti asmenvardžius rašyti ne lietuviškais rašmenimis, bet kaip lietuviškų rašmenų pakaitalą jie gali gauti tik lotyniškos abėcėlės rašmenis be diakritinių ženklų (3 straipsnio 3 dalis).

Apibendrinkime. Pagal įstatymą lietuviškuose dokumentuose piliečio – ir etninio lietuvio, ir ne lietuvių tautybės – vardas ir pavardė gali būti rašomi tik lietuviškais rašmenimis, taip pat naudojant tris į lietuvišką raidyną (vis dar) neįtrauktas raides Q, W ir X. Diakritiniai ženklai gali būti rašomi, jeigu jie yra lietuvių kalbos raidyne. Rašmenys, kuriais rašomas piliečio vardas ar pavardė, negali būti papildomi tokiais diakritiniais ženklais, kurių nėra lietuvių kalbos raidyne.

6. Kovo 11-oji kaip kriterijus, arba Mes be Vilniaus nenurimsim

Įstatymas nustato asmenvardžių „rašymo ... dokumentuose pagrindinius reikalavimus“ (1 straipsnis). Vyriausybė iki 2022 m. balandžio 30 d. turėjo priimti įstatymo „įgyvendinamuosius teisės aktus“ (5 straipsnio 2 dalis⁴⁴). 2022 m. balandžio 27 d. nutarimu nr. 424 Vyriausybė patvirtino (jau minėtas) Asmens vardo ir pavar-

43 Jeigu nesukeistų asmenvardžių eilės tvarkos, nes dabar ji tokia: pavardė, vidurinis vardas, du pirmieji vardai. Autorius yra aprašęs atvejį, kai VLKK ne tik transliteravo į lietuviškus rašmenis kino *Zhao Xinzhen* asmenvardžius (prieš jam įgyjant Lietuvos Respublikos pilietybę), bet ir sukeitė jų tvarką – jis tapo *Sindžen Džao*. E. Kūris. *Abėcėlės nelaisvėje*, <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/ekuris-abeceles-nelaisveje.d?id=60748569>.

44 Įsigaliojo 2022 m. sausio 27 d.

dės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose ir kituose dokumentuose taisyklės. Nutarimas, kaip ir įstatymas, įsigaliojo 2022 m. gegužės 1 d.

Vyriausybės patvirtintose taisyklėse, poįstatyminiame akte, turėtų būti nustatyta minėtų „pagrindinių reikalavimų“ įgyvendinimo tvarka, sukonkretintos ir detalizuotos naujojo įstatymo nuostatos. Jose negali būti nustatyta naujų reikalavimų, kurie nepagrįstai apskunkintų piliečių teisių, jų turimų pagal įstatymą, įgyvendinimą. Jose taip pat neturi būti nuostatų, kuriomis lietuvių kalbai kaip konstitucinei vertybei būtų nustatyta mažesnė apsauga nei ta, kurią nustato įstatymas. Minėta, kad naujuoju įstatymu buvo siekiama darnos tarp asmens teisės į tapatybę ir lietuvių valstybinės kalbos apsaugos. Tai nereiškia, kad dabartinė valstybinės kalbos apsaugos samprata ar teisės į vardą samprata negali ilgainiui evoliucionuoti, be kita ko, jei šiais klausimais atsirastų naujos konstitucinės jurisprudencijos ar supranacionalinių teismų sprendimų⁴⁵. Įstatymas taip pat gali būti keičiamas (net pageidautina, kad kai kurios jo formuluotės būtų patikslintos). Tačiau „pagrindiniai reikalavimai“ gali būti nustatomi, taigi ir įtraukiami nauji, tik įstatymu, ne Vyriausybės nutarimu.

Čia nėra reikalo aptarti visų Vyriausybės nustatytų taisyklių. Kai kurios jų pakartoja įstatyme nustatytą reguliavimą. Daugelis jų reikšmingai pratęsia. Antai nustatyta, kad vardai ir pavardės turi būti rašomi laikantis VLKK patvirtintų lietuvių kalbos rašybos taisyklių, kitų teisės aktų ar rekomendacijų, išskyrus atvejus, kai pagal įstatymą vardus ir pavardes leidžiama rašyti naudojant rašmenis, kurių nėra lietuviškoje abėcėlėje (4.2 punktą). Tiesa, žodžių „kurių nėra lietuviškoje abėcėlėje“ taisyklių tekste nėra – vietoj jų pateikta eufemistinė nuoroda į įstatymo nuostatas. To prireikė, nes VLKK dar nėra pritarusi Q, W ir X naudoti net ir asmenvardžiuose (veikiausiai ji yra susitaikiusi su tuo, jog tą leidžia Lietuvos teisės aktai, įskaitant teismų sprendimus), nors, kaip matyti iš *Volkonovski / Wołkonowski* bylos, VLKK pozicija yra evoliucionavusi ta linkme, jog ji šį klausimą mano esant ne tiek kalbos, kiek politiniu ir teisiniu klausimu, į kurį VLKK (paprastai teismo bylą nagrinėti „savo nuožiūra“) nesikiš. Yra taisyklėse nuostatų, skirtų vardo ir pavardės skirtumams pagal lytį, dėl mergaičių ir moterų pavardžių rašymo, dėl vaikų pavardžių rašymo pagal tėvų ar vieno iš jų pavardę, dėl vardų atitikties gerai moralei ir geriausiems vaiko interesams, dėl sutuoktinių pavardžių rašymo, dėl užsieniečių vardų ir pavardžių rašymo ir kt.

Svarbiausia, Vyriausybės patvirtintose taisyklėse išlaikyta bendra principinė nuostata, kad asmenvardžiai, dokumento šaltinyje įrašyti lotyniškos abėcėlės ar lotyniško pagrindo rašmenimis, nurašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis be

45 Tokios jurisprudencijos yra ir šiuo metu. Kitas dalykas, kaip ji perskaitoma ir kaip ja pasiremiama. 9 skyriuje parodyta, kad supranacionalinių teismų sprendimai kartais ir „perskaitomi“, ir jais „pasiremiama“, deja, labai jau savotiškai. O, kaip matėme 2 skyriuje, konstitucine jurisprudencija, pasirodo galima ir visai nesiremti.

diakritinių ženklų. Kad asmenvardžiai turi būti nurašomi arba perrašomi be diakritinių ženklų, taisyklėse pakartota net devynis kartus. Kartu padarytas svarbus patikslinimas (paminėtas keturis kartus): draudimas rašyti diakritinius ženklus neapima „toki[ų] pat raid[žių] su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje“ (10, 15, 16, 18 punktai). Nerangi formuluotė „rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenims (be diakritinių ženklų), išskyrus tokias pat raides su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje“ nėra tokia neaiški, kaip parašyta. Ji reiškia, kad piliečio vardas ir pavardė gali būti rašomi lietuviškuose dokumentuose tik lietuviškais rašmenimis bei raidėmis Q, W ir X, o diakritiniai ženklai su jais gali būti rašomi, jeigu ir tokios raidės, ir tokie diakritiniai ženklai yra lietuvių kalbos raidyne ir jeigu tie diakritiniai ženklai rašomi būtent su tomis raidėmis, su kuriomis rašomi lietuvių kalboje. Šitaip pataisytas įstatyme esantis neapibrėžtumas, kėlęs nepatogumų Gržėdai, Ziėbai ir Zarėbai. Taigi lenkiška Ą galės būti rašoma, nes tai galima ir lietuvių kalboje, sloveniška Ž – taip pat, nes tokia raidė su tokiu diakritiniu ženklu yra ir lietuvių kalbos raidyne, latviška ar taitietiška ū – prašom, ji yra lietuvių kalbos abėcėlėje. O lyviška Ț⁴⁶, čekiška Ř (iš kuria žymimo garso ištarimo čekai juokaudami sprendžia, ar žmogus gali turėti vilčių išmokti kalbėti čekiškai), įvairių Amerikos tautų raidynų Q arba lenkiška Ż, įvairios Ó, Œ, arba X negali būti įrašytos į lietuviškus dokumentus, nes nors jos rašomos su tokiais diakritiniais ženklais kaip lietuviškos raidės, tie diakritiniai ženklai parašyti ne su tomis raidėmis kaip lietuvių kalboje. Šis iš įstatymo kylantis tabu *a fortiori* tinka tokiems diakritiniams ženkluams (ir raidėms, kurias jie papildo arba transformuoja), kurių nėra lietuvių kalbos raidyne: jokių Á, À, Ā, B, C, Ć, Đ, Ê, Ę, Ħ, H, Ý, K, L, L, N, Ō, Ŗ, Š, Š, Ţ, Ū, Z ir t. t. Tarp jų patenka ir Ł. Užtat Zarėbos pavardė galės būti nurašyta su Ę nesinaudojant aplinkkeliu. Vis dėlto, kaip bus parodyta, kai kurių piliečių padėtį Vyriausybė pagerino kur kas labiau nei hipotetinio Zarėbos, susirūpinusio tik tokiu menkniekiu kaip lenkiškos Ę perkvalifikavimas į lietuvišką Ę. Dėl pirmajame šios pastraipos sakinyje reikia esminės išlygos.

Į taisyklės įtraukta patikslinanti sąvoka „tautinis vardynas“. Ne lietuvių tautybės piliečio prašymu „jo ir jo vaikų tautinio vardyno vardai ir pavardės gali būti rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų), išskyrus tokias pat raides su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje, ir pagal tos tautinės kalbos rašybos ir darybos taisyklės“. Taip pat ne lietuvių tautybės piliečio prašymu jo ir jo vaikų vardai ir pavardės gali būti rašomi „pagal tos tautinės kalbos rašybos ir darybos taisyklės“ (10 punktas). Šis patikslinimas leis diferencijuoti ne lietuvių tautybės piliečių pavardes pagal lytį: lenkų – Nowicki arba Nowicka, latvių – Strautmanis ir Strautmane ir kt. Patikslinta, kad, nurašant ar perrašant vardus ir pavardes, gali būti nurašomi ir papildomi ženklai (brūkšnelis, apostrofas,

skliaustai, taškas) (14 punktas) – sudarytos prielaidos neiškraipant perrašyti ne tik įprastas pavardes su brūkšneliais, bet ir, pvz., anglizuotas airiškas pavardes su joms būdingais apostrofais, kurie, parašyti po O, kartu su ja tampa airiškos raidės Ó pakaitalu (O’Gorman, O’Hara, O’Leary, O’Brien, O’Sullivan ir pan.), arba tokius asmenvardžius kaip M’Gill ir net M’ammed, mergautines pavardes, kurios kai kuriose tradicijose (pavyzdžiui, anglų) gali būti paaimamos į skliaustus, ar tokias iš krikščionių šventųjų vardų kilusias britiškas pavardes kaip St. John ar St. Paul. Paiteiktas papildomų ženklų sąrašas aiškintinas plečiamai: juk leidus nurašyti apostrofą turėtų būti leidžiama nurašyti ir okiną, atrodančią kaip apverstas apostrofas, kad nebūtų iškraipyti, pvz., havajietiški asmenvardžiai (kaip a.a. populiaraus jų dainininko IZ, tituluoto *The Voice of Hawai’i*, kurio dokumentuose buvo įrašyta Israel Ka’ano’i Kamakawiwo’ole)⁴⁷. Patikslinama ir tai, pagal kokias taisykles piliečio prašymu jo vardas ir pavardė rašomi lietuviškais rašmenimis arba lietuviška vardo ir pavardės forma – tai daroma pagal apytikslį tarimą ir laikantis nustatytų gramatinimo taisyklių (17 punktas); tai aktualu ypač tada, kai pilietis nori sulietuvinti savo pavardę, kuri užsienietiškame dokumento šaltinyje parašyta kitaip nei skambėtų lietuviškai. Šitai lenkų kilmės Zaręba gali tapti Zaremba.

Palyginus aptartąsias Vyriausybės patvirtintų taisyklių novelas su įstatymo nuostatomis, jos neatrodo problemiškos. Neatrodo problemiškos ir kai kurios tyčia ar netyčia paliktos spragos. Antai taisyklėse nėra nieko, kas neleistų originaliai rašyti asmenvardžių, kurių viduryje yra didžioji raidė (MaryAnn, MaryJane, LeBron, LaGuardia, McCartney, McDonald, MacBride, MacKenzie, MacNamara, DeYoung, DeSantis, DaMarcus, FitzGerald ir kt., kaip ir jau minėtų anglizuotų airiškų pavardžių). Nenurodoma, kad asmenvardį rašant su brūkšneliu pirmoji raidė po jo turi būti didžioji (kaip įprasta lietuviškuose ir daugelyje kitų tautų asmenvardžių), tad nėra kliūčių, pvz., tuviečių vardus baigti „-ol“ arba „-ool“, o uzbekių – „oi“ (su brūkšneliu). Taisyklėse išvis nėra nieko apie tai, ar pavardė turi būti rašoma didžiąja raide, ar galima ją pradėti ir mažąja. Todėl turbūt prieš pagrindinę pavardės dalį galima rašyti ir dalelytes „de“, „du“, „dos“, „della“, „le“, „la“, „el“, „van“, „von“, „zu“, „mac“, „ben“, „bin“, „ibn“, „al“, ir net po dvi, pvz., „van de“, „van den“, „van der“, „van het“, „van ’t“, ir net labai jau neįprastą aristokratizmą „von und zu“. Neuždrausta ir įterpti dalelytes tarp dviejų (ar daugiau) pavardžių, tad bus galima tarp jų rašyti ir portugališką „e“, ir ispanišką „y“. Atrodo, taisyklės leidžia įvairią egzotiką. Įvairią, bet ne visą: kadangi galima rašyti tik lietuvių kalboje esančius diakritinius ženklus, kurie rašomi su tomis pačiomis raidėmis kaip ir lietuvių kalboje, pagal Vyriausybės patvirtintas taisykles neturėtų būti rašomos dalelytės „Ni“ arba „Ó“: nors pirmoji raidė didžioji, diakritinis ženklas ant antrosios nebūdingas lietuvių kalbai (kita vertus, kaip pamatysime toliau, LAT jo nelaiko

47 Okina formaliai laikoma raide. Jeigu taip, tai ji tikrai ne lotyniško pagrindo.

„labai nutolusiu nuo lietuvių kalbos“ ir yra leidęs rašyti dokumentuose raidę Ć, bet tai buvo iki naujojo įstatymo ir Vyriausybės taisyklių išleidimo). Pateisinant tam tikrą praktikoje itin retai pasitaikysiančių atvejų ekspllicitinio reglamentavimo nebuvimą Vyriausybės patvirtintose taisyklėse (nors kai kurie kiti atvejai ir jose, ir, kaip matysime toliau, teisingumo ministro patvirtintose taisyklėse reglamentuoti gana detalai), galima pasakyti, kad, kaip žinoma, idealas yra nepasiekiamas *per definitionem*. Reikalauti absoliutaus preciziškumo tokioje neapbrėpiamoje srityje kaip asmenvardžių įvairiomis kalbomis įvairovė reikštų reikalauti neįmanomo dalyko. Kad ir koks būtų reglamentavimas, tokioje srityje visada gali kilti kokių nors kazusų, kuriuos teks spręsti *ad hoc*.

Bet ar Vyriausybė tikrai nenustatė nieko, kas konkuruotų su įstatymu?

Bingo!

Taisyklių 19 punktas: kai asmenvardžiai dokumento šaltinyje įrašyti lotyniškos abėcėlės ar lotyniško pagrindo rašmenimis, lietuviškuose dokumentuose jie „gali būti nurašomi paraidžiui ar perrašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų), jeigu šio piliečio arba vieno iš jo tėvų, senelių, prosenelių ar kitų protėvių pagal tiesiąją giminystės liniją kitos valstybės pilietybės turėjimo laikotarpiu vardas ir (ar) pavardė nelietuviškais rašmenimis buvo ar yra įrašyti dokumento šaltinyje, „išskyrus atvejus, kai nelietuviškais rašmenimis vardas ir (ar) pavardė buvo įrašyti dokumentuose, išduotuose ir (arba) sudarytuose ne lietuvių kalba dabartinėje Lietuvos teritorijoje iki 1990 m. kovo 11 d.“

Ką reiškia šis „išskyrus“, jei ne naują „pagrindinį reikalavimą“? Vyriausybė nustatė naują su asmenvardžių rašyba lietuviškuose dokumentuose susijusių santykių diferencijavimo kriterijų – 1990 m. kovo 11 d. Jeigu dokumento šaltinis buvo išduotas arba sudarytas užsienio valstybės „dabartinėje Lietuvos teritorijoje“ iki tos datos, asmenvardžius lietuviškuose dokumentuose galima nurašyti su visomis jame figūruojančiomis raidėmis ir visais diakritiniais ženklais. Jei ten įrašyta švediška Å arba latviška Ķ, tai ir lietuviškame dokumente turės būti įrašyta Å ir Ķ. Bet juk akivaizdu, kad taisyklių 19 punktas skirtas ne Å ar Ķ. Nei Švedija, nei Latvija per pastarąjį šimtą metų (kuriuos galima laikyti teisiškai reikšminga praeitimi) nevaldė dabartinės Lietuvos teritorijos dalies. Nereikia savęs apgaudinėti – šis punktas skirtas Ć, Ę, Ń, Ó, Ś, W, Ź ir Ż. Iš jų įstatymas leidžia vienintelę W, o Vyriausybės patvirtintos taisyklės bac! ir leido rašyti visas kitas raides. Taisyklių 19 punkto išimtis skirta Lenkijos tarpukariu okupuotam Vilniaus kraštui – iš pradžių egzistavusiam kaip nominali, fiktyvi *Litwa Środkowa*, bet netrukus formaliai aneksuotam⁴⁸. Pasirodo, teisė į autentišką vardo rašybą Lietuvoje yra, bet ją turi tik palikuonys žmonių, tarpukariu gyvenusių toje Lietuvos dalyje, kurios Lietuva nekontroliavo ir kurią laikė okupuota.

48 Taigi ir teritorijai, kurioje yra Vilniaus rajono savivaldybė, kurios administracijos padalinys VRSACMS neapskundė apeliacine tvarka VMAT sprendimo *Volkonovski / Wołkonowski* byloje (negi tai netikėta?).

Ši teisė baigiasi ties tų laikų Vilniaus krašto demarkacijos linija: tarpukario Maišialgalos, Švenčionių ar Eišiškių lenkų (ir ne tik lenkų) palikuonys ją turi, o tarpukario Alytaus, Vievio ar Giedraičių lenkų (ir ne tik lenkų) palikuonys – neturi, nes jų protėviai turėjo „nelaimės“ likti neokupuotoje Lietuvos dalyje. Išeitų, kad kuo daugiau tuometinės Lietuvos teritorijos būtų buvę nuo jos atplėšta, tuo daugiau žmonių, gyvenančių „dabartinėje Lietuvos teritorijoje“, turėtų tą teisę šiandien. Spalio 9-oji papildė Kovo 11-ąją? Nieko sau. Panašu, kad dabartinė Vyriausybė, kitaip nei anų laikų Vyriausybė, yra linkusi manyti, jog anoji demarkacijos linija buvusi valstybės siena (o toks pripažinimas – ne tas žodis kaip rimta, bet tai būtų atskira ne itin maloni tema). Šalutinis šios novelos – pavadinkime ją piliečių geografinės kilmės, arba tiesiog geografinė, išlyga – rezultatas yra išimties pritaikomumas Vokietijos Reicho institucijų 1941–1945 m. (aneksuotame Klaipėdos krašte – nuo 1939 m.) išduoties dokumento šaltiniams: nors tai vienetiniai atvejai, asmenvardžiai galės lietuviškuose dokumentuose būti rašomi su Ą, Ȯ, Ū ir Ȣ (pastarasis rašmuo yra ne raidė su diakritiniu ženklu, o tiesiog raidė)⁴⁹.

Taisyklių 19 punkto išimtis ne formaliai, o faktiškai skirta ne visiems piliečiams, galintiems pateikti tarpukariu Vilniaus krašte išduotą dokumento šaltinį su kuriuo nors juo įteisintu lenkišku rašmeniu, o tik tiems, kurie yra lenkų tautybės ir kurių tėvai ar protėviai pagal tiesiąją giminystės liniją Lenkijos piliečiai gyveno Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte⁵⁰. Pilietybė nesuponuoja tautybės, ir atvirkščiai. Vilniaus krašte gyveno toli gražu ne vien lenkų tautybės Lenkijos piliečiai. Ne lietuvių ir ne lenkų tautybės Lietuvos Respublikos pilietis, pasinaudojęs taisyklių 19 punkto išimtimi, atkurtų savo ar savo protėvių asmenvardžius tokius, kokie įrašyti Lenkijos institucijų išduotame dokumento šaltinyje – sulenkinta forma, be jo kalbai būdingų rašmenų, bet galbūt su lenkų abėcėlės rašmenimis, kurių nėra jo kalboje (jo „tautiniame vardyne“). Rašyba galėtų ir sutapti, bet anaipol ne visada.

Galbūt aiškinimas, kad taisyklės įteisina lenkiškas Ą, Ł, Ń, Ȯ, Ś, W, Ź ir Ż bei vokiškas Ą, Ȯ, Ū ir Ȣ, neteisingas, nes taisyklių 19 punktas aiškintinas jį siejant su 10, 15, 16 ir 18 punktais, pagal kuriuos asmenvardžiai gali būti rašomi tik lietuviškais rašmenimis bei raidėmis Q, W ir X, o diakritiniai ženklai – jeigu ir tokios rai-

49 Kitas šalutinis novelos rezultatas yra susijęs su valstybe, penkis dešimtmečius šeimininkavusia (labiau tikrų žodis „siautėjusia“) „dabartinėje Lietuvos teritorijoje“, Sovietų Sąjunga. Ji yra išdavusi oi kiek dokumentų šaltinių – pilni archyvai, o kiek dar ne juose. Turimi omeny ne „dabartinės Lietuvos teritorijoje“ išduoti TSRS piliečio pasai, kuriuose asmenvardžiai rašyti kirilica ir lietuviškai, bet galimi įvairiausi kiti šaltiniai. *Volkonovskio / Wolkonowskio* byloje pasiremta Hipotekos archyvo išrašu ir notaro patvirtintu testamentu. Kas žino, kokius rašmenis savo išduotame (sudarytame) dokumente galėjo įrašyti kokia nors sovietinė įstaiga, kuri, įformindama paveldėjimą iš užsienio, galėjo pasiremti dokumentu, kuriame piliečio tėvų ar protėvių pagal tiesiąją giminystės liniją asmenvardis įrašytas su Ą, Ȯ arba Ū? Šis klausimas labai jau hipotetinis, gal net fantastinis, bet Vyriausybės sukurta išimtis bent jau teoriškai neleidžia jo atmesti.

50 Teoriškai – ir kai kuriems Klaipėdos krašto gyventojų palikuoniams.

dės, ir tokie diakritiniai ženklai yra lietuvių kalbos raidyne ir jeigu tie diakritiniai ženklai rašomi būtent su tomis raidėmis, su kuriomis rašomi lietuvių kalboje?⁵¹ Jeigu taip būtų, taisyklių 19 punkto išimtis būtų nereikalinga. Šitai palankiai aiškinti taisyklių 19 punkto neleidžia ir jame nurodyta data – naujas su asmenvardžių rašyba susijusių santykių diferencijavimo kriterijus. Galiausiai, galima net aiškinti, kad šį kriterijų jei ne formaliai, tai faktiškai pritaikė VMAT, pasirėmęs dokumento šaltiniais, išduotais arba sudarytais „dabartinėje Lietuvos teritorijoje“ iki 1990 m. kovo 11 d. Neginčytina, kad VMAT iš principo galėjo remtis minėtais Lenkijos institucijų išduotais (sudarytais) 1921 m. ir 1927 m. dokumentais kaip dokumento šaltiniais. Tačiau jei teismas būtų vadovavęsis vien įstatymu ir kitomis Vyriausybės patvirtintų taisyklių nuostatomis, nebūtų turėjęs statutinėje teisėje įtvirtinto pagrindo leisti pareiškėjo asmenvardžius rašyti su Ł, o jeigu tokį pagrindą rastų taisyklėse, privalėtų palyginti jose nustatytą naują „pagrindinį reikalavimą“ su nustatytais įstatyme ir pastebėti tai, ko nepastebėti neįmanoma (žr. 8 skyrių).

Teisybės dėlei būtina paminėti, kad nei taisyklių 19 punkte nurodytos datos, nei juolab „dabartinės Lietuvos teritorijos“ VMAT nepaminėjo. Vis dėlto būtina bent jau *a priori* laikytis prezumpcijos, jog teismai perskaito taikomą teisę, tad reikia *a priori* preziumuoti ir tai, kad VMAT taip pat perskaitė Vyriausybės patvirtintas taisykles, kurios yra labai svarbi jo „apibendrintai“ pritaikyto „naujo teisinio reglamentavimo“ dalis. Todėl negalima ir kategoriškai neigti, jog jis tą kriterijų faktiškai pritaikė „savo nuožiūra“, kadangi pasirėmė Hipotekos archyvo 1921 m. išrašu ir Lenkijos notaro patvirtintu 1927 m. testamentu. Štai kaip keistai išėjo: tą taisyklių punktą, kuris, manytina, leidžia, remiantis šiais dokumentais, išspręsti Ł klausimą taip, kaip išsprendė pirmosios instancijos teismas, šis teismas nutylėjo, tačiau pasirėmė taisyklių nuostatomis, kurios kaip tik ir nesudaro pagrindo būtent šitai išspręsti šį klausimą. Juk nė viena iš tų nuostatų, kuriomis tiesiogiai rėmėsi VMAT, neleidžia išplėsti asmenvardžiuose leidžiamų rašyti rašmenų rato taip, kad jis apimtų ir Ł. Priešingai, daugelis jų tą tiesiogiai draudžia („lotyniškos abėcėlės rašmenys (be diakritinių ženklų)“ taisyklėse paminėti net devynis kartus). Tą

51 Vyriausybės kanceliarijos Viešojo valdymo grupė Vyriausybės nutarimo projekte išskaitė, kad „[v]ardas ir pavardė gali būti nurašomi paraidžiui nuo lotyniško įrašo lotyniškos abėcėlės rašmenimis ir su diakritiniais ženklais, kurie yra lietuvių kalbos raidyne (ą, ę, į, ū, ū, è, č, š, ž). Vardas ir pavardė taip pat gali būti nurašomi nuo dokumento šaltinio su papildomais ženklais (apostrofa, skliaustai, brūkšnelis ar taškas: „‘“, „““, „-“, ir „()“), nurodytais teisės aktuose, reglamentuojančiuose dokumentų sudarymą ir (arba) išdavimą“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos Viešojo valdymo grupės 2022 m. balandžio 24 d. pažyma Nr. NV-1064 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. nutarimo nr. 424 „Dėl Asmens vardo ir pavardės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose ir kituose dokumentuose taisyklių patvirtinimo“ projekto (toliau – Projektas) (TAP-22-639(2) (TAIS nr. 22-4292(3))“, https://lrv.lt/uploads/main/meetings/docs/2663258_imp_1117ad14d597f1a32a0adda11742c3de.pdf. Nutarime tokių nuostatų nėra, nebuvo jų ir jo projekte. Šitas fragmentas atsirado po dviejų dienų dveiose teisingumo ministro įsakymu patvirtintose taisyklėse (apie jas toliau).

leidžia tik taisyklių 19 punktą. Toliau bus parodyta, kad tą draudžia ir teisingumo ministro įsakymas, kuriuo VMAT formaliai pasirėmė apeidamas būtent tą jo punktą, kuris turėjo būti taikomas ir kuris, kitaip nei Vyriausybės nustatyta geografinė išlyga, laikytinas derančiu su naujuoju įstatymu.

19 punkto išimtis vargu ar būtų atsiradusi Vyriausybės patvirtintose taisyklėse, jeigu įstatymo 3 straipsnio 3 dalimi nebūtų sukurta tokio su asmenvardžių rašymu lietuviškuose dokumentuose susijusių santykių teisinio reguliavimo diferencijavimo kriterijaus kaip piliečio tautybė. Įstatymo lygmeniu šis kriterijus atlieka tik tą funkciją, kad leidžia ne lietuvių tautybės piliečių asmenvardžius rašyti ne pagal dokumento šaltinį⁵², o pagal taisyklėse padarytus patikslinimus, rašant asmenvardžius lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų, „išskyrus tokias pat raides su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje“) – ir atsižvelgti į atitinkamą tautinį vardyną bei paisyti „tautinės kalbos rašybos ir darybos taisyklių“. Jeigu įstatymo 3 straipsnio 3 dalimi ir buvo siekiama padėti pagrindą tam, kad, be Q, W ir X, lietuviškuose dokumentuose rašomuose asmenvardžiuose būtų įteisinta daugiau ne lietuviškų rašmenų, tas pagrindas teisiškai nebuvo padėtas. Vyriausybės sukurtas naujas – 1990 m. kovo 11 d. – teisinio reguliavimo diferencijavimo kriterijus neturi įstatyminio pagrindo. Jis nustatytas *ultra vires*.

Taisyklių projektą parengė Teisingumo ministerija. Niekas dėl jo pastabų neturėjo⁵³. Šio klausimo svarstymas Vyriausybės posėdyje truko keturiolika sekundžių⁵⁴.

7. Citavimas sau, sprendimas sau

VMAT sprendime pasiremta teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymu nr. 1R-333 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“⁵⁵ patvirtintomis Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklėmis. Punktai, kuriais pasi-

52 Bet taisyklės leidžia prašyti jį pateikti: „Kilus abejonių dėl ne lietuvių tautybės ... piliečio pavardės rašymo, gali būti remiamasi dokumento šaltiniu, įrodančiu giminystės ryšiais (pagal tiesiąją ar šoninę giminystės liniją) susijusių asmenų pavardžių rašymą“ (10 punktą).

53 Tiksliau, neturėjo per posėdį, kuriame nutarimas buvo priimtas. Anksčiau pastabų buvo išsakyta. Nutarimo projektas buvo patikslintas pagal VĮ Registrų centro pastabas ir dalį VLKK bei Vidaus reikalų ministerijos pastabų. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos Viešojo valdymo grupės 2022 m. balandžio 24 d. pažyma nr. NV-1064, žr. 51 išnašą *supra*.

54 Projektas buvo jau suderintas ir apsvarstytas tarpinstituciniame pasitarime, tad nutarimo priėmimas buvo formalus aktas (posėdžio 11 klausimas, įrašė nuo 24:07 iki 24:21). Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. posėdis, <https://lrv.lt/lt/posedziai/lietuvos-respublikos-vyriausybes-posedis-247>.

55 TAR, nr. 2016-29704.

remta, tame įsakyme atsirado ne 2016 m., o 2022 m. balandžio 29 d.⁵⁶ ir įsigaliojo 2022 m. gegužės 1 d. Pagal šias taisykles ne lietuvių tautybės pilietis gali pakeisti savo vardą ir (ar) pavardę, kai nori lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų) užrašyti savo tautinio vardyno vardą ir (ar) pavardę pagal tos tautinės kalbos rašybos ir darybos taisykles (9³ ir 9^{3.1} punktai⁵⁷).

Šiose taisyklėse 1990 m. kovo 11 d. kriterijus nėra paminėtas, tarsi ir nebūtų nustatytas vos prieš dvi dienas. Pagal jas „[p]asirinktas vardas ir (ar) pavardė rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis be diakritinių ženklų, išskyrus tokias pat raides su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje: ą, ę, į, ū, ū, é, č, š, ž. Taip pat gali būti rašomi papildomi ženklai (brūkšnelis, apostrofas, skliaustai, taškas): „ - “, „ ’ “, „ () “, „ . ““ (24³ punktas). Analogiška nuostata įtvirtinta teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymu nr. 1R-334 „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“⁵⁸ patvirtintose Civilinės būklės aktų registravimo taisyklėse (23 punktas, 2022 m. balandžio 29 d. redakcija⁵⁹). Taigi jokių Ł – kaip pagal įstatymą.

VMAT savo sprendime pacitavo taisyklių 9³ ir 9^{3.1} punktus, o 24³ punktą, kuriame išvardytos raidės su leistiniais rašyti diakritiniais ženklais, nutylėjo. Jį nutylėjus, negalimumas į lietuviškuose dokumentuose rašomus asmenvardžius įtraukti Ł netapo mažiau įsakmus, nes pagal VMAT pacituotą 9³ punktą asmenvardžiai rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis be diakritinių ženklų. Teismo išvada priešinga. Citavimas sau, sprendimas sau.

8. Čempioniškas šuolis

Nors įstatymas ir Vyriausybės patvirtintos taisyklės reguliuoja tuos pačius santykius – asmenvardžių rašybą lietuviškuose dokumentuose, jų nuostatos nėra lygios savo teisine galia: poįstatyminio akto teisinė galia yra mažesnė už įstatymo nuostatų, jų poįstatyminis reguliavimas negali įveikti, o jei su jomis konkuruoja, turi būti netaikomas ir panaikinamas. Kol tai nepadaryta, preziumuojama, kad įstatymo ir taisyklių nuostatos sudaro tam tikrą teisinio reguliavimo visumą. VMAT šiuose aktuose nustatytą teisinį reguliavimą taip pat vertino kaip visumą ir įvardijo žodžiais „naujas teisinis reglamentavimas“. Pasak teismo, abu šie aktai „nustato naujas asmens vardų ir pavardžių rašymo ... piliečio asmens tapatybę patvirtinan-

56 Teisingumo ministro 2022 m. balandžio 29 d. įsakymas nr. 1R-183 „Dėl teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymo nr. 1R-133 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, nr. 2022-08995.

57 Sprendime parašyta „9³“ ir „9^{3.1}“.

58 TAR, nr. 2016-29705.

59 TAR, nr. 2022-08994.

čiuose dokumentuose, civilinės būklės aktų įrašuose ir kituose asmeniui išduoduose oficialiuose dokumentuose pagrindines taisykles“.

VMAT aiškinimu, „naujas teisinis reglamentavimas“ leidžia rašybą naudojant ne lietuvišką rašmenį W (sprendimo 20 punktas), o tokiam aiškinimui neprieštara-vo ir VRSACMS. Būtų sunku tam prieštarauti, nes šiuo klausimu įstatymas visiškai aiškus. Išsprendus dėl W, liko Ł klausimas. Jį VMAT išsprendė šitaip: 1) „klausimas dėl nelietuviškų raidžių su diakritiniais ženklais ... naujais teisės aktų pakeitimais yra išspręstas nurodant, kad gali būti įrašoma raidė su diakritiniu ženklu, jei ji yra lietuvių kalbos abėcėlėje“⁶⁰ (21 punktas); 2) „atlikti pavardės įrašus rašant lietuviškos abėcėlės raides su diakritiniu ženklu ... leidžia naujas teisinis reglamentavimas“ (27 punktas); 3) „teisės aktuose numatytais atvejais raidės, esančios lietuvių kalbos abėcėlėje, gali būti rašomos su diakritiniu ženklu, šiuo atveju raidė l yra lietuvių kalbos abėcėlėje, tad ji gali būti įrašyta su diakritiniu ženklu“ (27 punktas)⁶¹.

Šuolis nuo konstatavimo, kad dabar jau leidžiama asmenvardžiuose rašyti W, prie išvados, kad leidžiama „atlikti pavardės įrašus rašant lietuviškos abėcėlės raides su diakritiniu ženklu“, šiuo atveju Ł, – išties įspūdingas, čempioniškas. Dėl leidimo rašyti W pavertimo leidimu rašyti Ł kyla klausimų, susijusių su galiojančios teisės aiškinimu ir taikymu. Kaip pamatysime kitame skyriuje, žodis „galiojančios“ čia yra esminis.

Pirma, VMAT leidimą rašyti tam tikrus diakritinius ženklus išaiškino priešingai jo prasmei. Vyriausybė, pašalindama įstatymo tekste esantį neapibrėžtumą, leido asmenvardžiuose rašyti diakritinius ženklus su lietuviškais rašmenimis, jeigu ir tokios raidės, ir tokie diakritiniai ženklai yra lietuvių kalbos raidyne ir jeigu tie diakritiniai ženklai rašomi būtent su tomis raidėmis, su kuriomis rašomi lietuvių kalboje. Jau aptarta piliečių geografinės kilmės išlyga yra šios taisyklės išimtis, bet, kaip minėta, VMAT ja eksplicitiškai nesirėmė. Jo esminis argumentas yra toks „naujo teisinio reglamentavimo“ perskaitymas, kur beveik nebėra jokių barjerų diakritinių ženklų rašymui. Tame „naujame teisiniame reglamentavime“ VMAT išskaitė, kad yra leista rašyti bet kokius lietuvių kalbos raidyne esančius diakritinius ženklus su bet kokiomis jame esančiomis raidėmis (netrukus bus parodyta, kad teismas išskaitė dar daugiau). Tai reiškia, kad galima rašyti maltiečių Ġ, čekų Ř, latvių Ā ir navahų Q. Maža to, VMAT pasirėmė LAT 2021 m. spalio 6 d. nutar-timi⁶², kuria buvo leista rašyti Ć, nes tai raidė su diakritiniu ženklu, kuris atrodo taip pat kaip lietuvių kalboje vartojamas dešininis kirčio ženklas (VMAT tiesiogiai

60 Padaryta nuoroda į sprendimo 17 punktą, kur persakytas taisyklėse įtvirtintas leidimas ne lietuvių tautybės piliečių asmenvardžius rašyti „lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų), išskyrus tokias pat raides su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje, ir pagal tos tautinės kalbos rašybos ir darybos taisykles“.

61 Skyryba pataisyta.

62 Žr. 15 išnašą *supra*.

nepaminėjo nei Ć, nei kirčio ženklų). Jei ta nutartis aiškinama šitaip plečiamai, tai asmenvardžiuose galima rašyti ir daugumą kitų lenkiškų raidžių, kurių rašyti neleido įstatymų leidėjas: Ć, Ń, Ó, Ś ir Ź, nes jos rašomos su diakritiniais ženklais, atrodančiais kaip kirčio ženklai lietuvių kalboje. Pratęskime pirmosios instancijos teismo argumentavimą: galima rašyti raides (jau ne lenkiškas) ir su kitais lietuvių kalboje esančiais kirčio ženklais: Ā, Ē, Ō ar Ū (kairinis kirčio ženklas) arba Ā, Ń, Ō ar Ū (riestinis kirčio ženklas). Prie LAT nutarties dar teks grįžti.

Antra, VMAT nepasitenkino išaiškinęs, jog „naujas teisinis reglamentavimas“ leidžia rašyti bet kokius lietuvių kalbos raidynėse esančius diakritinius ženklus su bet kokiomis jame esančiomis raidėmis. Lietuvių kalboje nėra tokio diakritinio ženklo, kuris rašomas su lietuviškos abėcėlės raide L, šitaip virstančia ne lietuviška raide Ļ, dėl kurios ir kilo ginčas byloje. Negali padėti nė analogija su Ć (dėl kurios sprendė LAT), rašoma su diakritiniu ženklu, atrodančiu kaip kirčio ženklas, nes su Ļ rašomas įžambus brūkšnys neprimena jokio kirčio ženklo. Ieškok neieškojęs – jokie. Tokia analogija yra netikra, ji ydinga, nes vienas kitam prilyginami dalykai, kurie nėra analogiški. Kitame skyriuje bus parodyta, kad ši analogija ydinga ne vien materialiuoju, bet ir formalioju aspektu. Tačiau VMAT sprendimą nulėmė ne vien ši analogija, bet pirmiausia – labai savotiškas „naujo teisinio reglamentavimo“ perskaitymas ir labai kūrybiškas „savo nuožiūros“ pritaikymas. VMAT nusprendė, kad Ļ rašyti galima: raidė L yra lietuvių kalbos abėcėlėje, tad ji gali būti rašoma ir perbraukta. Taigi VMAT nenubrėžė jokių ribų, kokie diakritiniai ženklai gali, o kokie negali būti rašomi su lietuviškais rašmenimis. Jie gali būti rašomi visi. Kadangi galima perbraukti kiekvieną raidę, tai galima rašyti įvairias įvairiai perbrauktas raides: Đ, Ğ, Ħ, Ī, Ø, Θ, Ŧ, Ū, Ž ir kt. Bet kodėl tik perbrauktas? Turbūt galima rašyti ir Ā, ir Ą, ir Ē, ir Ĕ, ir Ħ, ir Ī, ir Ļ, ir Ō, ir Ő, ir Ŧ, ir ... kokių tik diakritinių ženklų nėra pasaulyje. Lieka nepasakyta, ar galima rašyti kelis diakritinius ženklus su viena raide (pvz., Ē, Ő, Ő, Ő, Ő, Ū arba Ū). Bet – kodėl gi ne.

Trečia, Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklėse yra nurodyti konkretūs rašmenys su konkrečiais diakritiniais ženklais, leidžiamais rašyti asmenvardžiuose lietuviškuose dokumentuose (24³ punktą). VMAT paminėjo tas taisykles, bet būtent šį punktą ignoravo, nutylėjo. Teismas gali netaikyti byloje tų ar kitų statutinės teisės nuostatų, tačiau netaikymas turi būti pagrindžiamas – tik tada jis bus pateisinamas. Toks nutylėjimas kaip šiuo atveju yra nepateisinamas.

Ketvirta, jeigu, kaip mano VMAT, naujasis įstatymas ir Vyriausybės patvirtintos taisyklės sudaro vieningą „naują teisinį reglamentavimą“ kaip visumą (jos sudedamoji dalis yra ir atitinkami teisingumo ministro įsakymai), kuria taikant teisę galima remtis necituojant kiekvienos atskiros nuostatos, teismas turi būti įsitikinęs, kad toje visumoje yra išlaikyta teisinio reguliavimo hierarchija. Minėta, kad galima laikyti, jog teismas, pasiremdamas Hipotekos archyvo 1921 m. išrašu ir Lenkijos notaro patvirtintu 1927 m. testamentu, faktiškai pritaikė piliečio geografinės kilmės kriterijų, formaliai siejamą su 1990 m. kovo 11 d., o faktiškai – su tam

tikromis „dabartinės Lietuvos teritorijos“ dalimis, kadaise buvusiomis kitų valstybių (pirmiausia prieškarinės Lenkijos) jurisdikcijoje, bet padarė tai ne remdamasis Vyriausybės patvirtintų taisyklių 19 punktu, o tarsi „savo nuožiūra“. Tačiau jeigu „nauju teisiniu reglamentavimu“ remiamasi kaip visuma, neįmanoma nematyti, kad ta visuma apima ir minėtąjį 19 punktą, kuriuo kaip tik ir nustatytas tas naujasis su asmenvardžių rašyba lietuviškuose dokumentuose susijusių santykių diferencijavimo kriterijus – 1990 m. kovo 11 d. Jau parodyta, kad šis naujasis kriterijus neturi įstatyminio pagrindo. Tai pernelyg akivaizdu, kad to nepastebėtų profesionalus teisėjas. Ir nereikia nė sakyti, kad Vyriausybės nutarimas, kuris yra poįstatyminis aktas, turi neprieštarauti įstatymui, tą žino kiekvienas. Vyriausybės nutarimu negalima nei susiaurinti, nei išplėsti leistinų rašmenų sąrašo – nei visiems piliečiams, nei jų grupei (taip pat ir identifikuojamai pagal geografinę kilmę). Teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai (Konstitucijos 110 straipsnio 1 dalis). Jis negali taikyti ir Konstitucijai ar įstatymui prieštaraujančio poįstatyminio akto; poįstatyminio akto prieštaravimas įstatymui *per extensionem* suponuoja ir jo prieštaravimą Konstitucijai. Teismas, suabejojęs, ar Vyriausybės teisės aktas nekonkuruoja su įstatymu, privalo sustabdyti bylą ir kreiptis į Konstitucinį Teismą, kad būtų sprendžiama dėl to akto atitikties įstatymui, o *per extensionem* – ir Konstitucijai. Teismas galėtų suabejoti ir įstatymo atitiktimi Konstitucijai, pavyzdžiui, tuo aspektu, kad asmenvardžiuose leistinų rašmenų sąrašas esą pernelyg riboja asmens teisę į tapatybę ar kt. Esminę reikšmę turi paties teismo požiūris: Konstitucija įpareigoja jį kreiptis į Konstitucinį Teismą, „kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai“ (110 straipsnio 2 dalis). Jei teismas nesuabejoja akto konstitucingumu, jis neprivalo kreiptis į Konstitucinį Teismą. Tokius procedūrinius įgaliojimus teismas turi. Oficialioji konstitucinė doktrina šiuo klausimu yra plati ir aiški. Bet galima retoriškai paklausti: kaip galima „procedūriškai nesuabejoti“ tuo, kuo nesuabejoti neįmanoma?

Sunku tikėtis, kad teismas pastebės, jog „yra pagrindo manyti“, kad taikytinas ar faktiškai taikomas poįstatyminis aktas prieštarauja Konstitucijai, jei net nemato reikalo bent paminėti jo nagrinėjamai bylai tiesiogiai skirtą oficialiąją konstitucinę doktriną. Ką tik be atsakymo paliktą retorinį klausimą galima reformuluoti taip: ko reikia, kad teismas pripažintų, jog „yra pagrindo manyti“, kad taikomas poįstatyminis aktas prieštarauja įstatymui ir Konstitucijai? Pagarbos Konstitucijai? Valios konstatuoti, kad yra tas „pagrindas manyti“? Teisės taikymo patirties? Gebėjimo aiškinti teisę? Noro ją suprasti? Mokėjimo skaityti?

9. Sėskis, du

Minėta, kad *Volkonovski / Wołkonowski* byloje teismui pirmąkart teko taikyti tai, ką VMAT pavadino „nauju teisiniu reglamentavimu“. Vien dėl to tą „reglamentavimą“ buvo būtina aiškinti ne probėgšmais ir – jei ir ne visą, tai bent ne selektyviai, vadinasi, visas nuostatas, turinčias ryšio su nagrinėjimu klausimu. Bet kam to reikia, jei galima parankioti kokių nors citatų iš autoritetingų šaltinių, kurių vien paminėjimas turėtų kritikus priversti susigūžti ir užsičiaupti – ir netikrinti, kas pacituota. O patikrinti oi kaip verta.

Atlikdamas čempionišką šuolį nuo sprendimo 20 punkto, kuriame konstatavo, jog „naujas teisinis reglamentavimas“ leidžia asmenvardį rašyti su W, iki 27 punkto, kur nusprendė, kad galima rašyti Ł, VMAT trumpai pacitavo kai ką iš ESTT (ir netiesiogiai iš EŽTT) bei LAT jurisprudencijos, taip pat vieną JTO ŽTK nuomonę. Pasiremta: 1) ESTT *Malgožata Runevič-Vardyn ir Łukasz Paweł Wardyn* byla⁶³ (23 punktas); 2) ESTT *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff* byla⁶⁴ (24 punktas); 3) JTO ŽTK *Leonid Raihman* byla⁶⁵ (25 punktas); 4) LAT 2021 m. spalio 6 d. nutartimi⁶⁶ (26 punktas). Pacituota štai kas⁶⁷:

- iš *Runevič-Vardyn ir Wardyn* bylos: kad „asmens vardas ir pavardė yra vienas iš jo identiteto ir privataus gyvenimo ... elementų“, kurie yra „susiję su asmens privačiu ir šeimos gyvenimu, nes yra asmens tapatybės nustatymo ir priskyrimo tam tikrai šeimai priemonė“;
- iš *Bogendorff von Wolffersdorff* bylos: kad „užsienietiškų vardų ir pavardžių rašyba kai kuriais atvejais gali turėti įtakos ... asmenų laisvo judėjimo principo įgyvendinimui“ ir kad „[a]tsisakymas pakeisti valstybės narės piliečio vardus ir pavardę ir pripažinti kitoje valstybėje narėje įgytus vardus ir pavardę gali būti laikomas [teisės laisvai judėti ir apsigyventi valstybių narių teritorijoje] apribojimu, jei tokiam asmeniui gali sukelti rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų“⁶⁸;

63 *Malgožata Runevič-Vardyn ir Łukasz Paweł Wardyn prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją ir kitus*, 2011 m. gegužės 12 d. prejudicinis sprendimas, ECLI:EU:C:2011:291.

64 *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff prieš Standesamt der Stadt Karlsruhe ir Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe*, 2016 m. birželio 2 d. prejudicinis sprendimas, ECLI:EU:C:2016:401.

65 *Leonid Raihman (taip pat žinomas kaip Leonids Raihmans) prieš Latviją*, nr. 1621/2007, 2010 m. spalio 28 d. nuomonė, U.N. Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010).

66 Žr. 15 išnašą *supra*.

67 Cituojama (šiek tiek patrupinant) pagal tai, kaip atitinkamus sprendimus persakė VMAT.

68 Be kita ko, persakydamas išsirinktą citatą jos fragmente „gali būti laikomas ... apribojimu tik tada, jei tokiam asmeniui gali sukelti rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų“ teismas, nežinia, tyčia ar dėl nemokėjimo cituoti, praleido žodžius „tik tada“. Be jų citata netenka dalies krūvio.

- iš *Raihman* bylos: kad „priverstinis vardo ir pavardės keitimas yra neteisėtas kišimasis į privatų asmens gyvenimą ir pažeidžia žmogaus teises“, kad „klausimai dėl vardų ir pavardžių rašybos patenka į [Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (EŽTK)] 8 straipsnio nuostatomis ginamą privataus ir šeimos gyvenimo sritį“, „vardai neabejotinai atlieka esminį vaidmenį nustatant asmens tapatybę“, o „[v]ertinant, ar valstybės įsikišimas į naudojimąsi savo vardu ir pavarde atitinka [EŽTK] 8 straipsnio reikalavimus, ... atsižvelgtina į tai, ar pavardė originaliais rašmenimis nurodyta pase, kiek skiriasi originali ir adaptuota rašyba, ar adaptuota rašyba trukdo identifikuoti asmenį, ar dėl to kyla praktinių sunkumų“ (padaryta nuoroda į EŽTT 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimą byloje *Bulgakov prieš Ukrainą*⁶⁹), ir kad JTO ŽTK, išnagrinėjęs pareiškėjo prašymą pakeisti jo vardą ir pavardę į originalią formą „Leonid Raihman“, „pripažino“ Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (TPPTP) 17 straipsnio pažeidimą;
- iš LAT 2021 m. spalio 6 d. nutarties: kad „teisės normos analizė nesuteikia pagrindo daryti išvadą, kad bet koks diakritinis ženklas, kuris nėra naudojamas lietuvių kalbos abėcėlėje, pats savaime, automatiškai turi būti vertinamas kaip techniškai neįmanomas įrašyti ženklas“; kad „civilinės būklės aktus registruojančioms institucijoms suteikta teisė atsisakyti sudaryti civilinės būklės akto įrašą be diakritinio ženklo, jei nėra techninių galimybių, vertintina kaip asmens teises siaurinti teisės norma, todėl turi būti aiškinama siaurai“; kad [j]eigu ... institucija remiasi tuo, jog vardas ir (ar) pavardė negali būti perrašyti lotyniško pagrindo rašmenimis iš asmens tapatybės dokumento ar užsienio valstybės institucijos išduoto atitinkamo dokumento su diakritiniais ženklais, nes jų techniškai įrašyti negalima, tai, kilus ginčui, turi šias aplinkybes įrodyti“.

Rėmimasis precedentais, *auctoritate rationis*, yra vienodos (nuoseklios, neprieštaringos) teismų praktikos sąlyga, kartu ir teisingumo įvykdymo sąlyga (jei tinkamų precedentų yra ir jei nėra aplinkybių, dėl kurių nuo precedento turi būti nukrypstama, tą nukrypimą būtina argumentuojant). Tačiau teismams sprendžiant bylas precedento galią turi tik tokie ankstesni teismų sprendimai, kurie buvo sukurti analogiškose bylose: precedentas (ir vertikalusis, ir horizontalusis) taikomas tik tose bylose, kurių faktinės aplinkybės yra tapačios arba labai panašios į tos bylos, kurioje tas precedentas buvo sukurtas, faktines aplinkybes ir kurioms turi būti taikoma ta pati teisė, kaip toje byloje, kurioje jis buvo sukurtas⁷⁰.

VMAT išrinkti ir pacituoti teiginiai yra teisingos bendros frazės. Niekas neabejoja, kad asmenvardžiai yra susiję su asmens tapatybe ir privačiu gyvenimu,

69 *Bulgakov prieš Ukrainą*, nr. 59894/00, 2007 m. rugsėjo 11 d.

70 Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. TAR, nr. 1071000NUTARGo77176.

kad jų rašyba gali turėti įtakos asmenų laisvam judėjimui, kad atsisakymas pakeisti ar pripažinti asmenvardį asmeniui gali sukelti rimtų nepatogumų, kad vertinant valstybės įsikišimą į naudojimąsi asmenvardžiu atsižvelgtina, *inter alia*, į tai, ar adaptuota rašyba trukdo identifikuoti asmenį, ar kad į asmenvardį gali būti techniškai įmanoma įrašyti diakritinį ženklą, nesantį lietuvių kalbos abėcėlėje. Banalių tiesų citavimas negali priartinti prie sprendimo *Volkonovski / Wołkonowski* byloje, juolab tokio, kuris buvo priimtas joje. VMAT pasirinktais precedentais buvo galima remtis labai ribotai, nes nė viena iš paminėtų bylų nėra panaši į tą, kurią nagrinėjo VMAT. Skiriasi jų faktinės aplinkybės, skiriasi taikytina (ir taikyta) teisė, skiriasi bylų baigtis. Paieškokime analogijų. Ne kažin ką rasime.

Antai *Runevič-Vardyn ir Wardyn* byloje prejudicinis sprendimas buvo pateiktas sprendžiant ginčą, kuriame Belgijoje gyvenantys lenkų tautybės Lietuvos Respublikos pilietė ir jos sutuoktinis Lenkijos pilietis skundėsi dėl asmenvardžių sulietuvinimo. Pareiškėjos 1977 m. išduotame gimimo liudijime nebuvo įrašytos raidės *Ł* ir *W*; jai ir jos sutuoktiniui Vilniuje išduotame Lenkijoje sudarytos santuokos liudijime jos taip pat nebuvo įrašytos. Negalėjimas rašyti asmenvardžiuose lenkiškų rašmenų – bene vienintelis tos bylos panašumas į *Volkonovski / Wołkonowski* bylą. Tačiau anų pareiškėjų prašymas pakeisti įrašus nebuvo patenkintas. ESTT pripažino, kad dėl skirtingo tos pačios sutuoktinių pavardės rašymo gali kilti nepatogumų, bet pažymėjo, kad atsisakymą pagal nacionalinę teisę pakeisti bendrą pavardę galima laikyti Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV) 21 straipsnyje įtvirtintos teisės laisvai judėti ir apsigyventi valstybių narių teritorijoje ribojimu tik tada, kai jis asmeniui gali sukelti „rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų“. Ar yra „realus pavojus“, kad tokių nepatogumų kils, turi nustatyti teismas. ESTT išaiškino, kad SESV 21 straipsnis nedraudžia valstybės narės kompetentingoms institucijoms taikant nacionalinės teisės aktus, pagal kuriuos asmens vardai ir pavardės civilinės būklės aktų įrašuose rašomi tik laikantis valstybinės kalbos rašybos taisyklių, atsisakyti pakeisti gimimo ir santuokos liudijimuose vieno iš savo piliečių vardą ir pavardę pagal kitos valstybės narės rašybos taisykles. Jis nedraudžia ir atsisakyti pakeisti bendrą sutuoktinių pavardę, kuri įrašyta vieno iš šių piliečių kilmės valstybės išduotuose civilinės būklės aktų liudijimuose, laikantis tos valstybės rašybos taisyklių su sąlyga, kad atsisakymas jiems nesukelia rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų, o jeigu sukelia, teismas turi patikrinti, ar atsisakymas būtinas siekiant apsaugoti nacionalinės teisės aktais ginamus interesus ir ar jis proporcingas siekiamam teisėtam tikslui. Šis straipsnis taip pat nedraudžia atsisakyti pakeisti piliečio, turinčio kitos valstybės narės pilietybę, santuokos liudijimą taip, kad jo vardai liudijime būtų įrašyti su diakritiniais ženklais, kurie naudojami jo kilmės valstybės narės išduotuose civilinės būklės aktų liudijimuose, ir laikantis tos valstybės narės valstybinės kalbos rašybos taisyklių. Vadinasi, pagal Europos Sąjungos teisę nėra privaloma, kad lietuviškuose dokumentuose asmenvardžiai būtų rašomi lietuvių kalbos raidynė nesančiomis raidėmis ar su jame nesančiais diakritiniais ženklais.

VMAT nagrinėtai bylai dar tolimesnis ESTT prejudicinis sprendimas *Bogendorff von Wolffersdorff* byloje. Taip, ta byla buvo dėl asmenvardžių, bet – ne dėl rašmenų. Joje Vokietijos ir Jungtinės Karalystės pilietis siekė įpareigoti Vokietijos institucijas pakeisti jo gimimo liudijime įrašytus vardus ir pavardę ir į civilinės būklės aktų registrą įtraukti aristokratinę kilmę nurodančius elementus *Graf* (grafas) ir *Freiherr* (baronas) kaip dalį asmenvardžio, įgyto Jungtinėje Karalystėje. Sprendime daug rašoma apie asmenvardžių ryšį su tapatybe, privačiu bei šeimos gyvenimu ir kt. O išvada tokia: pagal SESV 21 straipsnį valstybės valdžios institucijoms neprivaloma pripažinti jos piliečio asmenvardžio, jei jis yra ir kitos valstybės pilietis ir joje įgijo asmenvardį, sudarytą iš laisvai pasirinktų kelių aristokratinio titulo, draudžiamų pagal pirmosios valstybės teisę, jeigu nustatyta, kad atsisakymas pripažinti tokį asmenvardį gali būti pateisintas viešosios tvarkos pagrindais, kai toks atsisakymas yra tinkamas ir būtinas siekiant užtikrinti visų tos valstybės piliečių lygybę prieš įstatymą. Kas bendra tarp grafo ar barono titulo ir įžambaus brūkšnio ant Ł?

Raihman byloje JTO ŽTK nustatė TPPTP 17 straipsnio pažeidimą dėl to, kad Latvijos institucijos jo asmens dokumente, nepiliečio pase, prie jo pavardės pridūrė latvių kalboje vyriškajai giminei būdingas galūnes. Šis „priverstinis“ pavardės pakeitimas buvo įvertintas kaip neproporcinga priemonė saugant latvių valstybinę kalbą. Šiame kontekste VMAT paminėjo EŽTT bylą *Bulgakov prieš Ukrainą*⁷¹, kurioje pareiškėjas skundėsi jo rusiško vardo ir tėvavardžio „Dmitriy Vladimirovich“ suukrainietinimu į „Dmytro Volodymyrovych“ (kitame paso puslapyje buvo rusiškas įrašas). VMAT pateikė šio sprendimo bendro pobūdžio teiginio antrinę citatą, bet nutylėjo, kad EŽTT nenustatė [EŽTK] 8 ir 14 straipsnių⁷² pažeidimų pareiškėjo atžvilgiu; JTO ŽTK jo bylą, kurioje nustatė TPPTP 17 straipsnio pažeidimą, nagrinėjo vėliau⁷³. *Volkonovski / Wołkonowski* bylos faktinės aplinkybės skiriasi nuo *Raihman* ir *Bulgakov* bylų faktinių aplinkybių, skiriasi ir spręsti teisės klausimai. Anos bylos buvo ne dėl rašmenų: *Raihman* byloje pareiškėjas, ne etnis latvis, neginčijo jo pavardės rašybos latviškais rašmenimis, nesiekė sugrąžinti ankstesnę rašybą kirilica – jis siekė atgauti anksčiau turėtą pavardės formą pašalinant Latvijos institucijų prie jos pridurtas latviškas galūnes (jo nepiliečio pase buvo parašyta „Leonīds Raihmans“). *Bulgakov* byloje pareiškėjas siekė ne pakeisti asmenvardžiuose įrašytas raides rašmenimis iš kito raidyno, bet atkurti rusišką asmenvardžių formą, kurią Ukrainos institucijos buvo suukrainietinusios. O *Volkonovski / Wołkonowski* byloje pareiškėjo asmenvardžiai nebuvo pakeisti Lietuvos

71 Žr. 69 išnašą *supra*.

72 Atitinkamai: „Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą“ ir „Diskriminacijos uždraudimas“.

73 *Dmitriy Vladimirovich Bulgakov prieš Ukrainą*, nr. 1803/2008, U.N. Doc. CCPR/C/106/D/1803/2008 (2012).

institucijų veiksmais, juo labiau „priverstiniu“ būdu. Tai jis, pareiškėjas, siekė pakeisti jų rašybą.

Iš visų VMAT nurodytų bylų *Volkonovski / Wołkonowski* bylai artimiausia yra civilinė byla dėl santuokos sudarymo akto įregistravimo, kurioje LAT nutartį priėmė 2021 m. spalio 6 d. Ginčas kilo dėl raidės Ć, buvusios užsieniečio pavardėje, kurią pasirinko su juo susituokusi Lietuvos Respublikos pilietė. Jos prašymas įtraukti į apskaitą jos santuoką ir pakeisti jos pavardę buvo atmestas dėl to, kad pasirinktos pavardės „dėl klaviatūroje nesančių raidžių techniškai negalima rašyti“⁷⁴. Vietoj Ć buvo įrašyta Č. Šitaip jai buvo suteikta nauja pavardė, kurios ji neprašė, – buvo pakeista jos tapatybė. Dviejų instancijų teismai bylą išsprendė pareiškėjos naudai. Pasak pirmosios instancijos teismo, ir „lietuvių kalboje yra pakankamai raidžių su diakritiniais ženklais“, „ginčo diakritinis ženklas“ nelaikytinas „labai nutol[usiu] nuo lietuvių kalbos“, tad raidė su juo gali būti įrašyta dokumente. Pasak apeliacinės instancijos teismo, vien institucijos techninių galimybių įrašyti į registrus pageidaujamą pavardę nebuvimas ar atitinkamų priemonių, lėšų neturėjimas negali būti pakankamas pagrindas suvaržyti pareiškėjos „asmens tapatybės nustatymo ir priskyrimo tam tikrai šeimai teises bei teises į vardą ir pavardę“. Pareiškėjai laimėjus bylą, civilinės būklės akto įrašas buvo pakeistas „rankiniu būdu“, o VĮ Registrų centras „išimties tvarka“ atliko techninius pakeitimus gyventojų registre, tačiau pateikė kasacinį skundą. Pareiškėjos naudai bylą išsprendė ir LAT. Faktinės aplinkybės, susijusios su techninėmis galybėmis įrašyti pavardę su Ć, nebebuvo nustatinėjamos, nes jas buvo nustatę žemesnių instancijų teismai, kurie nusprendė, jog VĮ Registrų centras neįrodė, jog šiuo atveju nėra techninių galimybių įrašyti pareiškėjos pavardę su Ć ar jog su tuo susijusios papildomos administracinės ar organizacinės pastangos lemtų itin neproporcingas sąnaudas (nors bandė įrodyti – kitaip nei *Volkonovski/Wołkonowski* byloje, kurioje, kaip matyti iš VMAT sprendimo, ši institucija išvis nedalyvavo – nei kaip suinteresuotasis asmuo, nei jokių kitu procesiniu statusu). VLKK toje byloje išsakė poziciją, jog asmenvardžio rašymas lietuvių kalbos abėcėlėje nesančiais lotyniškais rašmenimis „su šalutiniais (diakritiniais) ženklais ... nedarytų žalos bendrinei lietuvių kalbai ir jos išsaugojimui“. Nutartyje rašmuo Ć apibūdintas kaip „lotyniško pagrindo c raidė ... su lietuvių kalboje naudojamu diakritiniu ženklu – tokiu, kaip dešininis kirčio ženklas“. LAT plačiai rėmėsi oficialiąja konstitucine doktrina (ir bandė pagrįsti, kodėl šioje byloje nebūtina kreiptis į Konstitucinį Teismą), ESTT jurisprudencija (be kita ko, *Runevič-Vardyn ir Wardyn* sprendimu) bei (mažiau) EŽTT jurisprudencija, parodydamas, jog jurisprudencijoje vis labiau užtikrinamos asmens teisės į vardą ir į tapatybę. VMAT, pirmosios instancijos teismui, pri-

74 Reikia mokėti naudotis kompiuteriu. Jei naudotųsi jo funkcija „įterpimas–simbolis“, raidžių rastų daugiau nei sugebėtų perskaityti.

valančiam vadovautis LAT jurisprudencija, nebūtina plačiai atkartoti visą LAT nutartyje išdėstytą doktriną ar pateikti visas įmanomas nuorodas į supranacionalinių teismų jurisprudenciją. Tačiau jam būtina matyti esminius skirtumus tarp LAT ir VMAT nagrinėtų bylų.

Pirma, LAT nagrinėtoje byloje pareiškėja bylinėjosi dėl užsienyje sudarytos santuokos akto įregistravimo. Ji ne šiaip sau pageidavo pakeisti pavardės rašybą į ne lietuvišką, o gynė savo teisę į vardą, asmenvardžių, iš kurių vienas buvo naujai įgytas sudarant santuoką su užsieniečiu, rašymą siedama su šeimos vientisumu ir pagarbos šeimai principu. Tokių aplinkybių nebuvo *Volkonovski / Wołkonowski* byloje.

Antra, LAT nagrinėtoje byloje pareiškėjos teisė į vardą buvo siejama su judėjimo laisve pagal SESV 21 straipsnį. Tokiu atveju teismas turi įvertinti, ar asmenvardžio nerašymas originaliais rašmenimis nesukelia asmeniui rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų. Nieko panašaus nebuvo *Volkonovski / Wołkonowski* byloje – joje nėra nė menkiausios užuominos apie judėjimo laisvę (išskyrus tai, kad „laisvo judėjimo principas“ tarp kitko paminėtas nuorodoje į *Bogendorff von Wolffersdorff* bylą).

Trečia, LAT nagrinėtoje byloje diakritinis ženklas, dėl kurio kilo ginčas, buvo toks, kuris yra naudojamas lietuvių kalboje kaip dešininis kirčio ženklas. Akūto „sulietuvinimas“ gali atrodyti pritemptas. Tačiau įžambaus brūkšnio, dėl kurio rašymo arba nerašymo buvo sprendžiama *Volkonovski / Wołkonowski* byloje, „sulietuvinti“ nepavyktų net ir labai pritempinėjant. Jis nėra naudojamas lietuvių kalboje jokiam kontekste.

Ketvirta, LAT nagrinėtoje byloje vienas iš esminių prieštaravimų asmenvardžiui rašyti su Ć buvo tariamas techninių galimybių nebuvimas. Tariamas, nes neįrodytas. Pasak LAT, kilus ginčui, civilinės būklės aktą registruojanti institucija privalo įrodyti, jog asmenvardis negali būti perrašytas lotyniško pagrindo rašmenimis iš asmens tapatybės dokumento ar užsienio valstybės institucijos išduoto atitinkamo dokumento „su šalutiniais (diakritiniais) ženklais“ dėl to, kad jų techniškai įrašyti negalima. Autorius pasirengęs sutikti, kad VĮ Registrų centras, ginčijęs tokių galimybių buvimą LVAT nagrinėtoje byloje, galiausiai tokių galimybių ras ir dėl Ć, ir dėl kai kurių kitų rašmenų, galbūt net dėl Ł. Tačiau VMAT labai sureikšmino tai, jog VRSACMS „neįrodė ir net neįrodinėjo“, kad pareiškėjo pavardės su diakritiniu ženklu negalima įrašyti „dėl techninių galimybių nebuvimo“. Ir čia pat pats „įrodė“ dalyką, priešingą tam, kurio VRSACMS esą „neįrodė ir net neįrodinėjo“: ne pasitenkino konstatavęs, kad neįrodyta, jog techninių galimybių nėra, bet pareiškė, kad jos yra: ne pasirėmė „techninių galimybių buvimo“ prezumpcija (laikoma, kad jos yra, kol neįrodyta priešingai), o konstatavo jų buvimą kaip faktą: jeigu viena institucija galėjo Ł parašyti kanceliariiniame dokumente, tai tą rašmenį galės naudoti ir visos kitos visur kitur, įskaitant registrus. Toks fakto konstatavimas – didelis teismo loginis (tiksliau, neloginis) paklydimas. Juk tai, kas „net neįrodinėjama“, ir negali būti „įrodyta“, kaip

tai, kas „net nestatoma“, niekaip negali būti „pastatyta“. Jeigu kokio nors fakto nebuvimas nėra įrodinėjamas, tai tas faktas neatsiranda vien dėl to, kad jis nėra įrodinėjamas, ir netampa „įrodytu“ faktu (antai autorius nemato jokio reikalo kam nors įrodinėti ir neįrodinės, kad jis neturi „techninių galimybių“, pvz., gimdyti vaikus, bet dėl to, kad to neįrodinėja, tokių „galimybių“ jis neįgyja ir tikisi, kad joks teismas niekada nekonstatuos, jog jų esama). Apie tai, kad VMAT „savo nuožiūra“ pasitelkė ydingą indukciją, jau parašyta (1 skyriuje). Bet yra dar vienas aptariamojo (ne)loginio paklydimo aspektas. Negana to, kad teismas konstatavo faktą, jog techninės galimybės įrašyti Ł yra, – jis dar ir vadovavosi prielaida, kad VRSACMS galėjo, gal ir turėjo bandyti įrodyti, jog tų galimybių nėra. Nes ką gi daugiau reiškia teismo priekaištas VRSACMS, kad šis šio dalyko „neįrodė ir net neįrodinėjo“? Ta dingstimi, jog VRSACMS „net neįrodinėjo“ techninių galimybių nebuvimo, jų buvimas ne tik buvo paties teismo konstatuotas kaip įrodytas faktas, bet ir modifikuotas teismo nagrinėjamo ginčo dalykas: už tai, ar įrašyti Ł leidžia naujasis, pirmąkart teismo taikomas įstatymas ir visas labai jau selektyviai, neadekvačiai ir nekorektiškai pacituotas „naujas teisinis reglamentavimas“, kur kas svarbesniu dalyku tapo tai, ar įrašymas techniškai įmanomas. O juk *Volkonovski / Wołkonowski* byloje VRSACMS įrodinėjo, jog į asmenvardį įrašyti Ł nėra ne techninių galimybių, o teisinio pagrindo. Kaip matėme, VMAT tas technines galimybes atrado išties „išradingai“. Ne mažiau „išradingai“ jis surado ir teisinį pagrindą savo sprendimui – pacituodamas kai ką (kas papuola) iš „naujojo teisinio reglamentavimo“, kai ką (kas papuola) iš supranacionalinių institucijų sprendimų ir kai ką iš LAT 2021 m. spalio 6 d. nutarties.

Čia prieiname prie bene svarbiausio skirtumo tarp anos bylos dėl Č ir VMAT nagrinėtos bylos dėl Ł. Ar gyrusieji VMAT sprendimą (įskaitant bent vieną Seimo narę ir bent vieną Vyriausybės narę) jį pastebėjo? O jo negalima nepastebėti.

Tas penktasis (gal ir ne paskutinis, bet pakaks) skirtumas tarp VMAT ir LAT nagrinėtų bylų susijęs su taikytina ir faktiškai taikyta teise. LAT nagrinėtoje byloje dėl Č esminę reikšmę turėjo teisingumo ministro patvirtintos Civilinės būklės aktų registravimo taisyklės. Ypač atidžiai LAT analizavo jų 23 punktą. Pasak LAT, taisyklės „*expressis verbis* ... neapibrėžia, kaip civilinės būklės aktų įrašuose turėtų būti rašoma Lietuvos Respublikos pilietės pavardė, kai [ji], sudariusi santuoką su užsienio valstybės piliečiu, pasirenka vyro ... pavardę“, o jų 23 punktą „nedraudžia pavardės rašymo lotyniško pagrindo rašmenimis su šalutiniais (diakritiniais) ženklais“. Būtent tą konstatavęs LAT padarė išvadą, kad „[t]eisės normos analizė nesuteikia pagrindo daryti išvadą, kad bet koks šalutinis (diakritinis) ženklas, kuris nėra naudojamas lietuvių kalbos abėcėlėje, pats savaime, automatiškai turi būti vertinamas kaip techniškai neįmanomas įrašyti ženklas“, ir kad nėra pagrindo abejoti, jog „teisingumo ministras, ... patvirtindamas ... taisyklės, vertino vardų ir pavardžių naudojant šalutinius (diakritinius) ženklus rašymo civilinės būklės įrašuose technines galimybes (įskaitant ir registrų tarpusavio sąveiką)“; „jei būtų

manęs, kad bet koks šalutinis (diakritinis) ženklas, kuris nėra naudojamas lietuvių kalbos abėcėlėje, yra techniškai neįmanomas įrašyti, būtent tokią taisyklę ir būtų suformulavęs ... 23 punkte“, bet „tokia taisyklė vis dėlto nebuvo nustatyta“. VMAT pacitavo dalį šios išvados: „[k]asacinis teismas konstatavo, kad teisės normos analizė nesuteikia pagrindo daryti išvadą, kad bet koks diakritinis ženklas, kuris nėra naudojamas lietuvių kalbos abėcėlėje, pats savaime, automatiškai turi būti vertinamas kaip techniškai neįmanomas įrašyti ženklas“.

Sėskis, du. Turi būti ribos.

Apie kokios „normos“ ir apie kokią „analizę“ rašo pirmosios instancijos teismas? Cituojamą bylą LAT nagrinėjo tada, kai asmenvardžių rašybą reglamentuojančio įstatymo nebuvo (buvo tik senučiukas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas), Vyriausybės patvirtintų taisyklių nebuvo, o ministro patvirtintų Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių 23 punktas buvo išdėstytas pirmine, 2016 m. gruodžio 28 d. redakcija. LAT taikė tuo metu galiojusį teisinį reguliavimą. Tačiau išleidus naująjį įstatymą Civilinės būklės aktų registravimo taisyklės buvo jau pakeistos. „Normos“, kurią LAT iš paskos „analizavo“ VMAT, nebebuvo – ji buvo panaikinta. Vietoj jos buvo kita norma, labai detali. *Volkonovski / Wołkonowski* bylos nagrinėjimo metu taisyklių 23 punktas buvo išdėstytas 2022 m. balandžio 29 d. redakcija. Jame ne tik nebėra tų spragų, kurias, taikydamas jo nagrinėtos bylos metu galiojusį teisinį reguliavimą, nustatė LAT, bet ir yra pateiktas asmenvardžiuose leistinių rašyti raidžių su diakritiniais ženklais sąrašas. Štai jis (pacituokime dar kartą; plg. 7 skyrių): „[p]asirinktas vardas ir (ar) pavardė rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis be diakritinių ženklų, išskyrus tokias pat raides su diakritiniais ženklais, kaip lietuvių kalbos abėcėlėje: ą, ę, į, ū, è, č, š, ž“. VMAT rašo: „teisės aktuose numatytais atvejais raidės, esančios lietuvių kalbos abėcėlėje, gali būti rašomos su diakritiniu ženklu“. Kur šiame teisės akte yra „numatyta“ „Ł „atvejis“? Nėra tokio „atvejo“⁷⁵. Na ir kas, nusprendžia VMAT: „šiuo atveju raidė l yra lietuvių kalbos abėcėlėje, tad ji gali būti įrašyta su diakritiniu ženklu“. Teismas nusprendė – *Roma locuta, causa finita*.

Ar VMAT analizavo naująjį reguliavimą? Kur tau. Nė neužsiminė apie jį. Gal jo nė nematė, nes kaip kitaip paaiškinti tai, kad pritaikė negaliojančią normą?⁷⁶

Negaliojanti norma nėra teisės norma, nėra teisė. Teismas „savo nuožiūra“ pritaikė neteisę – ir pritaikė ją *copy-paste* būdu: aklai nupylė pusę sakinio apie

75 Tiesa, nėra ir Č, bet jos nebuvo ir iki tol, o teismai sugebėjo *ad hoc* likviduoti spragą.

76 Tik nereikia aiškinti, girdi VMAT taikė materialiąją normą, galiojusią 2021 m. rugpjūčio 26 d., kai VRSACMS pateikė išvadą, kurią teismas viens du ir panaikino. Juk sprendime visur remiamasi „nauju teisiniu reglamentavimu“ – daromos nuorodos į Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. nutarimą, Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių 9³ ir 9^{3.1} punktus, įtrauktus 2022 m. balandžio 29 d., ir t. t. Negi padaryta išimtis Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių 23 punktui, kurio VMAT nė nepaminėjo? Taip nebūna.

„normos analizę“ iš LAT nutarties, kuri buvo skirta kitokiai situacijai ir kuria LAT taikė kitą, tuo metu galiojusią, teisę. Šią teisės aiškinimo ir taikymo profanaciją VMAT „pastiprino“ kita – nupildamas iš supranacionalinių institucijų sprendimų kelis pakarpytus ir pakraipytus sakinius, bendras frazes, nepagrindžiančias to, ką jis nusprendė.

VMAT savo argumentavimą baigia konstatavimu, kad jo sprendimas priimtas, be kita ko, „vadovaujantis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais“. Dar vienas rutininis įstatymo terminų pacitavimas, bet – koks tolimas nuo tikrovės.

„Ginčas dėl abėcėlės“ pakrypo tokia linkme, kurios (beveik?) niekas nenumatė.

Pabaiga (ar ne?)

Straipsnio pradžioje buvo klausiama, kas yra sutrikę valdžių padalijimo sistemoje, kad įstatymų leidėjo valia gali būti iškreipiama ar net paneigiama vykdomosios valdžios institucijoms neva įgyvendinant įstatyme nustatytą teisinį reguliavimą, o teismams jį taikant priešingai tam, ką įtvirtino įstatymų leidėjas. Straipsnyje nesiekama atsakyti į šį klausimą, jo tikslas – asmenvardžių rašybos reglamentavimo pavyzdžiu parodyti, kad tokie iškraipymai ir paneigimai vyksta ir kad jie gali būti stebėtino masto. Kad būtų galima gydyti, reikia diagnozuoti; kad būtų galima spręsti problemą, reikia ją pamatyti ir pripažinti. Kuriose dar srityse Vyriausybė ir teismai užkerta kelią įstatymams būti įgyvendinamiems pagal jų sumanymą ir kiek ši praktika yra paplitusi, čia nesiekta išsiaiškinti. Vis dėlto nemanytina, kad asmenvardžių rašyba – vienintelė sritis, kurioje tai vyksta.

VMAT sprendimas, paskatinęs parašyti šį straipsnį, provokuoja įvairius klausimus – ir praktinius, ir akademinius. Sakant „praktiniai klausimai“ turimi galvoje tokie, kurie yra susiję su vykdomosios valdžios teisėkūros apriorine kontrole ir priežiūra, teismų sprendimų projektų kokybės patikra prieš juos priimant, teisėjų korpuso kokybe ir teisėjų kvalifikacija, visuomenės, politikų bei kitų sprendimų priėmėjų, taip pat žiniasklaidos teisiniu išprusimu, be kurio deramo lygio valdžių padalijimo sistemos disfunkcijos, teisėkūros ir teisės taikymo anomalijos, net didžiausios klaidos lieka nepastebėtos, ir kt. O akademiniiais pavadinti klausimai priskirtini pirmiausia teisės teorijai ir konstitucinei bei proceso teisei. Čia atsitiktine tvarka paminimi tik kai kurie iš jų:

- bylą nagrinėjančio teismo kompetencija formaliai (procedūriškai) nesubejoti taikomo teisės akto konstitucingumu ir neinicijuoti jo patikros, šios kompetencijos ribos;
- teisės aktų hierarchija ir parlamentinės bei vykdomosios valdžios teisėkūros sąveika;

- oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje įtvirtinta Lietuvos pilietinės tautos samprata ir jos santykis su tokiomis kategorijomis kaip „ne lietuvių tautybės pilietis“⁷⁷;
- piliečių lygiateisiškumas, konkrečiau, jų nediskriminavimas bei nenustatymas jiems privilegijų, be kita ko, pagal etninę bei geografinę kilmę;
- teisėkūros kokybė – ir įstatymų leidybos, ir poįstatyminių aktų leidimo, ir teisminės teisėkūros;
- VLKK ir kitų ekspertinių institucijų priedermė ir gebėjimas reaguoti (o gal ir „laisvė nereaguoti“) į jų ekspertuojamos srities ir kitus realios, o ne dogminės ar *a fortiori* įsivaizduojamos tikrovės pokyčius, šios institucijos (ir analogiškų institucijų) sprendimų galia ir valstybės valdžių santykis su ja;
- teisės aktų galiojimas laike ir retroaktyvaus taikymo galimybė⁷⁸;
- teismo precedentų galia ir rėmimosi jais standartai;
- teismo „nuožiūros“ turinys ir ribos;
- teismų sprendimų argumentavimo atitiktis teisės aiškinimo kanonams ir teismo teisės aiškinimo kokybė (bei tos kokybės kontrolė);
- nacionalinės ir supranacionalinės teisės santykis ir rėmimosi supranacionaline teise teismų praktikoje adekvatumas.

Ir t. t. Apie kai kuriuos dalykus straipsnyje šiek tiek užsiminta, bet reikia platesnės jų analizės. Kiti paminėti tik čia, pabaigoje.

Paskutinė pastaba. Gali susidaryti įspūdis, jog autorius nepalaiko platesnio nei numatytas naujajame įstatyme nelietuviškų rašmenų naudojimo asmenvardžiuose, rašomuose lietuviškuose dokumentuose. Toks įspūdis būtų neteisingas⁷⁹. Kaip minėta straipsnio pradžioje, jis yra ne tiek apie rašmenis (nors apie juos rašoma ištis daug), kiek apie vykdomosios valdžios teisėkūrą ir teisminį teisės taikymą, o konkrečiau – apie tokią vykdomosios valdžios teisėkūrą ir tokį į teisėkūrą peraugantį teisminį teisės taikymą, kai jie neatitinka „teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų“ (lengva ranka paminėtų VMAT). Autorius laikosi nuosta-

77 Lietuvių valstybinės kalbos kontekste ypač žr. Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimą. TAR, nr. 1061000NUTARGo62998. Taip pat žr. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimą, TAR, nr. 1041000NUTARGo49446, bei 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimą, TAR, nr. 1061000NUTARGo61187.

78 VMAT sprendime, remiantis 2022 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiū įstatymu, panaikinama CMS 2021 m. rugpjūčio 26 d. išvada, kuri buvo grindžiama tuo metu galiojusiū teisiniū reguliavimu. Jeigu, kaip mano pirmosios instancijos teismas, nustačius „naują teisinį reglamentavimą“ dera naikinti tai, kas nuspręsta remiantis ankstesniuoju, tai galima nueiti toli. Pvz., palengvinus vairotojo pažymėjimo išdavimo tvarką, tektų įpareigoti išduoti pažymėjimus tiems, kas jų negavo pagal ankstesnę tvarką.

79 Kaip jau užsiminta (bet tai ir šiaip matyti), autoriaus pavardėje taip pat yra diakritinis ženklas, jis ir pats yra patyręs nepatogumų, kai tas ženklas būdavo neparašomas arba pakeičiamas trema, akūtu ar dar kuo nors.

tos, kad įstatymų leidėjas, patikėjęs vykdomajai valdžiai užtikrinti jo išleisto įstatymo įgyvendinimą, neturi būti maustomas, kad teisė negali būti kuriama arba perdarinėjama fokusais marokusais⁸⁰, kad teismų kuriama teisė turi būti racionali ir pagrįsta taikomų teisės aktų nuostatomis, kad visi teisėkūros subjektai turi kurti teisę sąžiningai ir profesionaliai, o ne kaip papuola.

Ir kad tikslas savaime nepateisina priemonių.

Šaltiniai ir literatūra

Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pataisomis). TAR, nr. 0921010KONSRG922324
- Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas. TAR, nr. 2022-01142
- Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 31 d. nutarimas nr. I-1031 „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“. TAR, nr. 0911010NUTA00I-1031 (negalioja nuo 2022 m. gegužės 1 d.)
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. nutarimas nr. 424 „Dėl Asmens vardo ir pavardės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose ir kituose dokumentuose taisyklių patvirtinimo“. TAR, nr. 2022-08744
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pataisomis). TAR, nr. 1021010KO-DE00IX-743
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pataisomis). TAR, nr. 1001010ISTAI-1864
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymas nr. 1R-333 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“. TAR, nr. 2016-29704
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymas nr. 1R-334 „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“. TAR, nr. 2016-29705
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2022 m. balandžio 29 d. įsakymas nr. 1R-182 „Dėl teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymo nr. 1R-334 „Dėl Civilinės būklės aktų registravimo taisyklių ir civilinės būklės aktų įrašų ir kitų dokumentų formų patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, nr. 2022-08995. TAR, nr. 2022-08994
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2022 m. balandžio 29 d. įsakymas nr. 1R-183 „Dėl teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymo nr. 1R-333 „Dėl Asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, nr. 2022-08995

80 Autorius yra rašęs apie tai, kaip buvo apversta Seimo valia aiškinant ir taikant Mokslo ir studijų įstatymą: Seimui nubalsavus, kad Lietuvoje būtų du mokslo laipsniai, veikiant „rankų miklumo ir jokios apgaulės“ metodu buvo paliktas vienas. E. Kūris. *Fokus marokus. Veidas*, 2009, nr. 3. Kam rūpi.

Tarptautiniai teisės aktai

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais nr. 11 ir nr. 14. TAR, nr. 050T001KONVRG501104

Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. TAR, nr. 066T001PAKTRG66161

Teismų jurisprudencija***Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija***

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas. TAR, nr. 0991000NUTARG992124

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. TAR, nr. 1041000NUTARG049446

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas. TAR, nr. 1061000NUTARG062998

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas. TAR, nr. 1061000NUTARG061187

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. TAR, nr. 1071000NUTARG077176

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. lapkričio 6 d. sprendimas. TAR, nr. 1091000SPRERGo98765

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 27 d. sprendimas. TAR, nr. 2014-02336

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. vasario 24 d. sprendimas, nr. KT26-S25/2022

Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų jurisprudencija

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje nr. e3K-3-122-1075/2021

Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. birželio 1 d. sprendimas civilinėje byloje nr. e2YT-13948-1125/2022

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija

Bulgakov prieš Ukrainą, nr. 59894/00, 2007 m. rugsėjo 11 d.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija

Malgožata Runevič-Vardyn ir Łukasz Paweł Wardyn prieš Vilniaus miesto savivaldybės administraciją ir kitus, 2011 m. gegužės 12 d. prejudicinis sprendimas, ECLI:EU:C:2011:291

Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff prieš Standesamt der Stadt Karlsruhe ir Zentraler Juristischer Dienst der Stadt Karlsruhe, 2016 m. birželio 2 d. prejudicinis sprendimas, ECLI:EU:C:2016:401

Kiti šaltiniai

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. posėdis, <https://lrv.lt/lt/pose-dziai/lietuvos-respublikos-vyriausybes-posedis-247>

Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos Viešojo valdymo grupės 2022 m. balandžio 21 d. pažyma nr. NV-1064 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 27 d. nutarimo nr. 424 „Dėl Asmens vardo ir pavardės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose ir kituose dokumentuose taisyklių patvirtinimo“ projekto“ (toliau – Projektas) (TAP-22-639(2)) (TAIS nr. 22-4292(3))“, https://lrvt.lt/uploads/main/meetings/docs/2663258_imp_1117ad14d597f1a32a0adda11742c3de.pdf

Lietuvos lenkų pavardžių ir vardų rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase taisyklės, patvirtintos VLKK 1991 m. kovo 28 d. protokoliniu nutarimu, protokolo nr. 6, <https://vlkk.lt/aktualiausias-temos/svetimvardziai/perrasa-is-lenku-kalbos>

Vilniaus rajono savivaldybės administracijos Civilinės metrikacijos skyriaus 2021 m. rugpjūčio 26 d. išvada nr. A32(18)-2822-(31.2.16E)

Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto nuomonės

Dmitriy Vladimirovich Bulgakov prieš Ukrainą, nr. 1803/2008, U.N. Doc. CCPR/C/106/D/1803/2008 (2012)

Leonid Raihman (taip pat žinomas kaip Leonīds Raihmans) prieš Latviją, nr. 1621/2007, 2010 m. spalio 28 d. nuomonė, U.N. Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010)

Specialioji literatūra

Anzenbacher, A. (1992). *Filosofijos įvadas*. Vertė A. Degutis, D. Macevičienė, T. Raudeliūnas, T. Sodeika, A. Sverdiolas, G. Žukas. Vilnius: Katalikų pasaulis.

Cheng, E. (2019). *Logikos menas*. Vertė V. Grenda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Plečkaitis, R. (1978). *Logikos įvadas* (2 leid.). Vilnius: Mintis.

Kitos publikacijos

Antanavičius, U. *Pokalbis su filologu G. Subačiumi: kaip atsirado bendrinė lietuvių kalba ir kodėl turime Ė, bet praradome W?* <https://www.15min.lt/ar-zinai/naujiena/idomi-lietuva/pokalbis-su-filologu-g-subaciumi-kaip-atsirado-bendrine-lietuviu-kalba-ir-kodel-turime-e-bet-praradome-w-1162-1192962>

Google vertėjas: *Egidijus Kūris*, <https://translate.google.com/?sl=lt&tl=ja&text=Egidijus%20K%C5%ABris&op=translate>

Google vertėjas: *Wolkonowski*, <https://translate.google.com/?sl=pl&tl=ja&text=Wo%C5%82konowski&op=translate>

Grigaliūnaitė, V. *Pergalė teisme: Lietuvos piliečiui pavardę leista rašyti su raide, kurios nėra lotyniškam raidyne*, <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pergale-teisme-lietuvos-pilieciui-pavarde-leista-rasyti-su-raide-kurios-nera-lotyniskam-raidyne-56-1691092>

Kūris, E. *Abėcėlės nelaisvėje*, <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/ekuris-abeceles-nelaisveje.d?id=60748569>

Kūris, E. *Fokus marokus. Veidas*, 2009, nr. 3

Kūris, E. *Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: Apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą (1 dalis)*, <https://www.teise.pro/>

- index.php/2022/08/28/e-kuris-konstitucijos-neriekia-istatymo-neriekia-apie-viena-vyriausybes-poistatymini-teises-akta-ir-viena-pirmosios-instancijos-teismo-sprendi-ma-1-dalis
- Kūris, E. *Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: Apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą (2 dalis)*, <https://www.teise.pro/index.php/2022/08/28/e-kuris-konstitucijos-neriekia-istatymo-neriekia-apie-viena-vyriausybes-poistatymini-teises-akta-ir-viena-pirmosios-instancijos-teismo-sprendi-ma-2-dalis>
- Kūris, E. *Konstitucijos nereikia, įstatymo nereikia: Apie vieną Vyriausybės poįstatyminį teisės aktą ir vieną pirmosios instancijos teismo sprendimą (3 dalis)*, <https://www.teise.pro/index.php/2022/08/28/e-kuris-konstitucijos-neriekia-istatymo-neriekia-apie-viena-vyriausybes-poistatymini-teises-akta-ir-viena-pirmosios-instancijos-teismo-sprendi-ma-3-dalis>. Tarp internete paskelbto straipsnio teksto ir čia skelbiamo teksto yra nedidelių redakcinių skirtumų
- Laimėjęs teismą dėl pavardės, vyras jos į pasą įsirašyti negali: „Kaip mes galim pakenkti lietuvių kalbai?“*, <https://www.tv3.lt/naujiena/video/laimejes-teisma-del-pavardes-vyras-jos-i-pasa-isirasyti-negali-kaip-mes-galim-pakenkti-lietuviu-kalbai-n1171976>
- Litewski sąd zezwolił na literę „ł” w nazwisku. Ważny wyrok dla Polaków*, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/orzeczenia/artykuly/8439603,litwa-polskie-znaki-diakrytyczne-nazwis-ko-jaroslaw-wolkonowski.html>
- Prašoma atnaujinti procesą civilinėje byloje dėl lotyniško rašmens su diakritiniu ženklu „ł“ rašymo asmenvardžiuose*, <https://www.prokuraturos.lt/lt/prasoma-atnaujintiprocеса-civilineje-byloje-del-lotynisko-rasmenssu-diakritiniu-zenklu-rasymo-asmenvardziuo-se/8556>

Bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams naujovės ir probleminiai aspektai

Justyna Levon

<https://orcid.org/0000-0002-1270-5780>

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedros asistentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: Justyna.levon@tf.vu.lt

Gintaras Švedas

<https://orcid.org/0000-0003-4238-3321>

Profesorius habilituotas teisės mokslų daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedros vedėjas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: gintaras.svedas@tf.vu.lt

Įvadas

Sąvoka „baudžiamoji politika“ dažnai apibūdinama kaip valstybės vykdomos politikos sudedamoji dalis, kurios pagrindinis tikslas – nusikalstamumo kontrolė (Švedas, 2006, p. 17). Baudžiamosios politikos formavimo procesą galima nagrinėti analizuojant Baudžiamojo kodekso pakeitimus ir papildymus, stebėti jų kiekybinę dinamiką, nagrinėti turinį, identifikuoti iniciatorius, išskirti pagrindinius argumentus teikiant pataisas ir pan. Baudžiamųjų įstatymų papildymų turinys parodo, į kokias ekonomines, kultūrinės, socialines ir kt. problemas įstatymų kūrėjai kreipia dėmesį (Pocienė, 2012, p. 91–92).

Beveik visose Lietuvos vyriausybių programose nuo 2000 m. buvo formuluojami uždaviniai, susiję su įkalinėtų asmenų skaičiaus mažinimu Lietuvoje (Nikartas, 2018b, p. 382–383). O baudžiamosios teisės doktrinoje įkalinimas dažnai apibūdinamas kaip žalinga priemonė. Teigiama, kad motyvacija keistis didėja ar bent jau išlieka pirmaisiais antraisiais kalinimo metais, tačiau vėliau, patyrus, kad esi nubaustas ir nieko daugiau, ketvirtaisiais penktaisiais metais vėl sumažėja, kol

vis labiau ima didėti frustracija ir rezignacija. Todėl, pasak kai kurių autorių, tai nėra tinkamiausia resocializacijos priemonė, dažniausiai netgi atvirkščiai – veikia kontrproduktyviai, todėl neturėtų būti suvokiama ir taikoma kaip neva skatinanti teigiamą asmens pokytį (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 10–11).

2020 metais įsigaliojo Baudžiamojo kodekso (Baudžiamasis kodeksas, 2000) (toliau – ir BK) pakeitimų ir papildymų įstatymas Nr. XIII-2263, kuriuo siekta išplėsti su laisvės atėmimu nesusijusių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formų, pavyzdžiui, probacijos, taikymą asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas (Aiškinamasis raštas, 2019). Pažymėtina, kad įkalintų nepilnamečių skaičius Lietuvoje pastaraisiais metais ne tik nedidėjo, bet ir gana nuosekliai mažėjo, pavyzdžiui, 2017 metų pabaigoje tokių buvo 51; 2018 m. – 52; 2019 m. – 40; 2020 m. – 22; 2021 m. – 17 (Įkalintų nepilnamečių skaičius metų pabaigoje, 2022). Kita vertus, paminėti BK pakeitimai ir papildymai, susiję su bausmės vykdymo atidėjimo instituto reglamentavimu (pavyzdžiui, galimybė atidėti arešto bausmės vykdymą ir pan.), buvo skirti ne tik pilnamečiams, bet ir nepilnamečiams. Neabejotina, kad nuteistųjų laisvės atėmimu nepilnamečių skaičiui turi įtakos ir baudžiamajame įstatyme numatytas bausmės vykdymo atidėjimas. Baudžiamosios teisės doktrinoje (Švedas, Levon, 2022, p. 10) nurodoma, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad „<...> baudžiamajame įstatyme taip pat gali būti numatyta galimybė teismui atidėti paskirtos bausmės vykdymą, kai tai yra teisinga atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, kaltininko asmenybę, jo baudžiamąją atsakomybę lengvinančias ir kitas bylos aplinkybes“ (Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas). Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) yra nurodęs, kad bausmės vykdymo atidėjimo institutas yra vienas iš efektyviausių racionalios baudžiamosios politikos (taip pat ir nepilnamečių atžvilgiu) instrumentų, leidžiantis kontroliuoti nusikalstamas veikas padariusių asmenų elgesį laisvėje, neardant jų socialinių ir ekonominių ryšių, apsaugant nuo neigiamo kalinių poveikio, taip mažinant nusikalstamų veikų recidyvo tikimybę (LAT kasacinės nutartys Nr. 2K-7-266-942/2015, Nr. 2K-7-8-788/2018, Nr. 2K-143-1073/2020 ir kt.).

Taigi, šio straipsnio tikslas – išanalizuoti įkalinimo taikymo nepilnamečiams Lietuvoje tendencijas ir bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymo atidėjimo kaip įkalinimo mažinimo prielaidos taikymo nepilnamečiams reikšmę. Straipsnyje sprendžiami uždaviniai: 1) atskleisti įkalinimo taikymo nepilnamečiams Lietuvoje tendencijas ir įkalinimo mažinimo prielaidas; 2) išnagrinėti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų reikšmę bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymo atidėjimo taikymui; 3) išanalizuoti kai kuriuos intensyvios priežiūros atidedant arešto bausmės vykdymą nepilnamečiams probleminius aspektus.

Įkalinimo temą Lietuvoje analizavo skirtingi mokslininkai. Pavyzdžiui, G. Švedas nagrinėjo laisvės atėmimo bausmės reikšmę šalies baudžiamajoje politikoje, skyrimo ir vykdymo teisinius aspektus (Švedas, 2003; Švedas, 2006); G. Sa-

kalauskas – įkalintų asmenų skaičiaus dinamiką Lietuvoje (Sakalauskas, 2019; Sakalauskas, 2021). Be to, G. Sakalauskas, L. Jarutienė, V. Kalpokas ir R. Vaičiūnienė analizavo kalinimo sąlygas ir kalinių socialinės integracijos prielaidas (Sakalauskas *et al.*, 2020); I. Michailovič – laisvės atėmimo resocializacinio poveikio problemas (Michailovič, 2001); S. Nikartas ir S. Bikelis – įstatymų projektus, susijusius su įkalintų asmenų skaičiaus Lietuvoje mažinimu, elektroniniu monitoringu, bausmės vykdymo atidėjimo institutu ir kt. (Nikartas, 2018a; Nikartas, 2018b; Nikartas, Bikelis, 2019), G. Švedas ir J. Levon – arešto bausmės vykdymo atidėjimo instituto probleminius aspektus (Švedas, Levon, 2022), ir kt.

Nepilnamečių baudžiamosios justicijos klausimai taip pat sulaukė dėmesio Lietuvos baudžiamosios teisės (kriminologijos) doktrinoje. Pavyzdžiui, G. Sakalauskas nagrinėjo nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės amžiaus problematiką, tarptautinių rekomendacijų įtaką nepilnamečių justicijai (Sakalauskas, 2009; Sakalauskas, 2011; Sakalauskas, 2013; Sakalauskas, 2007). G. Sakalauskas, L. Ūselė, M. Dobrynina diskutavo, ar nepilnamečių nusikalstamos veikos padarymas bendrininkų ar organizuotoje grupėje turėtų būti laikomas sunkinančia aplinkybe; vertino, kas yra socialinė branda ir į ką turėtų atsižvelgti teismai sprendami apie jauno suaugusiojo socialinę brandą (Sakalauskas, 2009; Sakalauskas, 2013; Ūselė, 2010; Ūselė, Dobrynina, 2012; Butkus, 2017 ir kt.). Be to, L. Ūselė analizavo nepilnamečių justiciją reglamentuojančių teisės aktų darną bei jaunų suaugusiųjų baudžiamosios atsakomybės klausimus (Ūselė, 2010; Ūselė, Dobrynina, 2012; Ūselė, 2014); A. Drakšienė – Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimą nacionalinėje baudžiamojoje teisėje (Drakšienė, 2005); R. Drakšas – nepilnamečių nusikaltimus ir jų paplitimą (R. Drakšas, 2005).

Pažymėtina, kad dauguma minėtų publikacijų yra paskelbtos prieš dešimt ir daugiau metų, o šiame straipsnyje analizuojamos Lietuvos mokslininkų dar plačiau nenagrinėtos bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams instituto naujovės.

Straipsnyje daugiausia naudojami analizės, sisteminis, teleologinis, istorinis, lingvistinis ir teismų praktikos analizės metodai.

1. Įkalinimo taikymo nepilnamečiams Lietuvoje tendencijos ir jo mažinimo prielaidos

2021 m. Lietuvoje buvo ištirta 1 103 nusikalstamos veikos, kurias padarius buvo įtariami (kaltinami) nepilnamečiai. Taigi, nepilnamečiai buvo įtariami (kaltinami) padarę 3,9 proc. visų tais metais Lietuvoje ištirtų nusikalstamų veikų. Ši dalis buvo viena mažiausių per pastaruosius du dešimtmečius, pavyzdžiui, 2005 m. tokių buvo 12,7 proc. (Gelčytė, 2022).

Pateikiami 1 lentelėje duomenys rodo, kad 2021 m. Lietuvoje buvo nuteista 15 031 asmuo. Iš jų nuteistų nepilnamečių buvo 435 asmenys, o tai sudarė 2,9 proc. visų tais metais nuteistų asmenų. Reikia pažymėti, kad panašūs statistiniai rodikliai fiksuojami pastaruosius penkerius metus. Nepilnamečiai sudaro apie 3–4,4 proc. visų kasmet nuteisiamų asmenų Lietuvoje.

1 lentelė. Sudaryta straipsnio autorių pagal *Lietuvos teismai. Veiklos rezultatai 2021, 2020, 2019*

Metai	Teismų nuteistų fizinių ir juridinių asmenų skaičius	Nepilnamečių, nuteistų už nusikalstamas veikas, skaičius	Nepilnamečių, nuteistų už nusikalstamas veikas, proc.
2021	15 031	435	2,9 %
2020	16 082	464	2,9 %
2019	17 594	508	2,9 %
2018	19 799	756	3,8 %
2017	18 977	826	4,4 %

Dar 2018 m. G. Sakalauskas atkreipė dėmesį į tai, jog įvairiuose pranešimuose gausu gąsdinimų vis jaunėjančiu ir sunkėjančiu nepilnamečių nusikalstamumu, tačiau rodikliai yra stabilūs, sunkus smurtas ir toliau lieka reta nepilnamečių nusikalstamo elgesio išimtimi (Sakalauskas, 2018, p. 48). 2021 metų Vidaus reikalų ministerijos parengtoje ataskaitoje taip pat pažymėta, kad dažniausiai nepilnamečių padaromomis veikomis išlieka vagystė ir viešosios tvarkos pažeidimai, o pačios pavojingiausios smurtinės veikos sudaro tik nedidelę dalį nepilnamečių nusikalstamumo Lietuvoje (Gelčytė, 2022).

Baudžiamosios teisės ir kriminologijos doktrinoje pažymima, kad jaunimo elgesiui daro įtaką brendimo procesas, o šiam pasibaigus, dažniausiai savaime baigiasi ir delinkventinio elgesio apraiškos, todėl bet kokia valstybės intervencija gali turėti ilgalaikį stigmatizuojamąjį poveikį. Taikomos priemonės turi pasižymėti jaunimui pritaikytais ypatumais, o netinkamos ar per griežtos priemonės skatina nusikalstamas karjeras (Sakalauskas, 2013, p. 10–12). Maža to, ratifikavusi Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją (toliau – Vaiko teisių konvencija) Lietuva įsipareigojo, kad su nusikaltusiu vaiku būtų elgiamasi stengiantis ugdyti jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir jaustųsi noras padėti jam reintegruoti ir atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje (Vaiko teisių konvencija, 1989). Pabrėžtina, kad jaunų žmonių¹, laiko-

1 Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatyme numatyta, kad jaunas žmogus – tai asmuo nuo 14 iki 29 metų (įskaitytinai) (Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymas, 2003).

mų laisvės atėmimo vietose, skaičius per pastaruosius penkerius metus nuosekliai mažėjo. Antai, 2 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad Lietuvoje 2020 m. ir 2021 m. pabaigoje laisvės atėmimo įstaigose buvo laikomi 1 236 ir 1 135 jauni žmonės, o tai sudarė maždaug ketvirtadalį (t. y. apie 25–26 proc.) bendro visų nuteistųjų, esančių laisvės atėmimo įstaigose, skaičiaus. 2017–2019 m. tiek absoliutūs laisvės atėmimo vietose laikomų jaunų žmonių skaičiai (atitinkamai – 2011, 1917 ir 1589), tiek ir lyginamieji rodikliai buvo aukštesni ir sudarė apie 30–33,6 proc.

2 lentelė. Sudaryta straipsnio autorių pagal Kalėjimų departamento Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines: 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Metai	Bendras nuteistųjų laisvės atėmimo įstaigose skaičius metų pabaigoje	14–29 metų nuteistųjų laisvės atėmimo įstaigose skaičius metų pabaigoje	14–29 metų amžiaus asmenys, proc.
2021	4 512	1 135	25,2 %
2020	4 739	1 236	26,1 %
2019	5 412	1 589	29,4 %
2018	5 879	1 917	32,6 %
2017	5 988	2 011	33,6 %

Įkalintų nepilnamečių (t. y. 14–17 metų asmenų) statistiniai duomenys, kurie rodo nuoseklų (kasmet fiksuojamą) vis mažesnę įkalintų nepilnamečių skaičių, pateikiami 3 lentelėje. Antai, 2017 ir 2018 m. pabaigoje buvo įkalinti atitinkamai 51 ir 52 nepilnamečiai (o tai sudarė atitinkamai 0,7 ir 0,8 proc. bendro visų įkalintų asmenų skaičiaus). 2019 m. pabaigoje buvo įkalinta 40 nepilnamečių, 2020 m. – 22 nepilnamečiai ir 2021 m. – 17 nepilnamečių, tai sudarė atitinkamai 0,6; 0,4 ir 0,3 proc. bendro visų įkalintų asmenų skaičiaus. Pažymėtina ir tai, kad įkalintų nepilnamečių skaičiaus (procentine išraiška) mažėjimas buvo ženklus nei bendro visų įkalintų asmenų skaičiaus.

Šias įkalintų nepilnamečių skaičiaus mažėjimo tendencijas patvirtina ir bausmių skyrimo nepilnamečiams statistika, kuri rodo, jog laisvės atėmimo bausmės skyrimas sumažėjo nuo 313 (2018 m.) iki 211 (2019 m.) ir iki 178 nuteistųjų (2021 m.), o arešto bausmės – nuo 48 (2019 m.) iki 27 nuteistųjų (2021 m.). Taigi, galima konstatuoti, kad laisvės atėmimo ir arešto bausmių skyrimas nepilnamečiams, taip pat ir įkalintų nepilnamečių per pastaruosius penkerius metus labai sumažėjo. Kita vertus, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad nemažą dalį įkalintų nepilnamečių sudaro nepilnamečiai, nuteisti už nesmurtinio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymą. Pavyzdžiui, 2017 m. pabaigoje iš 35 įkalintų nepilnamečių 12 atliko bausmę už vagystę; 2018 m. pabaigoje iš 35 įkalintų nepilnamečių 14 atliko

bausmę už vagystę; 2019 m. pabaigoje iš 23 įkalintų nepilnamečių 9 atliko bausmę už vagystę; 2020 m. pabaigoje iš 18 įkalintų nepilnamečių 11 atliko bausmę už vagystę; 2021 m. pabaigoje iš 12 įkalintų nepilnamečių 8 nepilnamečiai atliko bausmę už vagystę (Nuteistų nepilnamečių laisvės atėmimo įstaigose ..., 2022). Tai, kad per pastaruosius penkerius metus beveik 44 proc. iš visų įkalintų nepilnamečių bausmę atliko už turtinio pobūdžio nusikalstamą veiką – vagystę, rodo, jog yra prielaidų dar labiau sumažinti įkalintų nepilnamečių skaičių.

3 lentelė. Sudaryta straipsnio autorių pagal: Kalėjimų departamento Nuteistųjų areštu skaičius, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinės: 2017, 2018, 2019, 2020, 2021; Kalėjimų departamento Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičius, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinės: 2017, 2018, 2019, 2020, 2021)

Metai	Bendras įkalintų asmenų skaičius Lietuvoje metų pabaigoje	Bendras įkalintų nepilnamečių skaičius metų pabaigoje	Nuteistų ir įkalintų nepilnamečių skaičius metų pabaigoje	Laisvės atėmimo bausmė	Arešto bausmė	Suimtų (laukiančių teismo nuosprendžio) nepilnamečių skaičius
2021	5 086	17	12	10	2	5
2020	5 320	22	18	17	1	4
2019	6 138	40	23	19	4	17
2018	6 485	52	35	27	8	17
2017	6 599	51	35	30	5	16

Pabrėžtina, kad Lietuvos baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir kriminologijos doktrina daug dėmesio skiria įkalintų asmenų (*inter alia*, ir nepilnamečių) skaičiaus kitimo tendencijoms Lietuvoje nagrinėti ir vertinti, teisinių ir organizacinių prielaidų mažinti šį skaičių (subalansavimo) analizei. Pavyzdžiui, doktrinoje didelis įkalintų asmenų skaičius pagrįstai siejamas su skiriamais ilgais laisvės atėmimo bausmės terminais (Švedas, 2003, p. 79; Švedas, 2006, p. 193–201; Sakalauskas, 2021, p. 13; ir kt.), todėl raginama, atsižvelgus į užsienio šalių patirtį, svarstyti įvairias laisvės atėmimo bausmės sutrumpinimo priemones, pavyzdžiui, į laisvės atėmimo bausmės laiką įskaičiuoti ne tik suėmimo, bet ir kitų kardomųjų priemonių (pavyzdžiui, namų arešto) laiką arba trumpinti bausmes nuteistiesiems, kurie dirba laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu (Nikartas, 2018a, p. 20–21). Doktrinoje taip pat keliama ir kai kurių baudžiamųjų procesinių prievartos priemonių, pavyzdžiui, suėmimo, plataus taikymo problema bei jos įtaka bendram įkalintų asmenų skaičiui (Švedas, 2006, p. 202–203; Bikelis, 2018, p. 26; ir kt.). Pakankamai motyvuotai nurodoma ir tai, kad įkalintų asmenų skaičių Lietuvoje

galėtų sumažinti efektyvesnis lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų instituto taikymas, taip pat platesnis probacijos priemonių sąrašas ir jų pasirinkimo galimybės. Kita vertus, lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų institutas dažnai kritikuojamas dėl netinkamo teisinio reguliavimo. Pavyzdžiui, nurodoma, kad 2003 m. lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų asmenys sudarė apie 66 proc. visų iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų, o 2014–2017 metais tik apie 30 proc. (Vosyliūtė, 2017, p. 213; ir kt.). S. Nikarto nuomone, lygtinai paleidžiamų iš pataisos įstaigų asmenų procento sumažėjimą galėjo (bent jau iš dalies) lemti ir 2012 m. padaryti teisinio reguliavimo pokyčiai, kurių pagrindu buvo sukurta sprendimo dėl lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos priėmimo sistema, kai asmens galimybę pasinaudoti lygtiniu paleidimu visų pirma vertina pataisos įstaigų lygtinio paleidimo komisijos, o tokį sprendimą tvirtina teismas. Mokslininkų požiūriu, įstatymų leidėjas greičiausiai siekė numatyti, kad teismo patvirtinimas bus formalus – vertinant, ar sprendimas priimtas vadovaujantis formaliu reikalavimu, tačiau nevertinant materialaus jo turinio. Vis dėlto lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų taikymo praktika susiklostė kiek kita linkme – teismai vertina ne tik lygtinio paleidimo sprendimo teisėtumo kriterijus, bet ir patį sprendimo turinį. Tokiu būdu susiformavo „dvigubo filtro“ lygtinio paleidimo sistema, kai sprendimus, vadovaudamiesi skirtingais kriterijais, priima du subjektai (Vosyliūtė, 2017, p. 214; Nikartas, 2018a, p. 20–21). Paminėtina ir tai, kad doktrinoje atkreipiamas dėmesys, jog platesnis probacijos priemonių taikymas nebūtinai reiškia mažesnę įkalinimų asmenų skaičių. Atlikti tyrimai rodo, kad valstybėse, kuriose yra didelis kalinių skaičius, plačiai taikomos ir probacijos priemonės, todėl probacijos priemonės taip pat neturėtų tapti įkalinimų asmenų skaičiaus mažinimo panacėja (Nikartas, 2018b, p. 399). Be to, kai kurių autorių nuomone, įkalinimų asmenų skaičiaus pokyčiams Lietuvoje skirtingais laikotarpiais turėjo ir turi įtakos natūralios nusikalstamumo tendencijos, pavyzdžiui, mažesni registruoto nusikalstamumo skaičiai, ar tam tikrais metais didesni skaičiai asmenų, atlikusių visą bausmę ir išleidžiamų iš įkalinimo įstaigų, nusikalstamų veikų dekriminalizavimas arba naujų kriminalizavimas, taip pat žiniasklaidos vaidmuo bei viešosios nuomonės įtaka ir požiūris į tam tikras nusikalstamas veikas, kriminalinę bausmę bei jos poveikį (Švedas, 2003, p. 75–84; Švedas, 2006, p. 72–75; Sakalauskas, 2019, p. 233–245; Sakalauskas, 2021; Švedas, Levon, 2022, p. 9; ir kt.).

Straipsnio autorių nuomone, siekiant, kad už nesmurtinio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymą įkalinimų nepilnamečių skaičius Lietuvoje mažėtų, būtinas sisteminis ir kompleksinis požiūris į šią problemą ir galimas jos sprendimo teisinės, prevencinės-organizacinės, švietimo priemonės ir metodus, pavyzdžiui, siaurinant baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo taikant realią laisvės atėmimo bausmę galimybes, plėtojant minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių, pavyzdžiui, mediacijos ir pan., taikymą, keliant teisėjų, prokurorų, advokatų ir kitų su nepilnamečių baudžiamosiomis bylomis dirbančių praktikų kvalifikaciją, ir kt.

Pirma, baudžiamosios teisės doktrinoje pabrėžiama, kad BK XI skyrius „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ teisėkūros požiūriu buvo ir yra gana stabilus, ir konstatuojama, kad viena iš esminių 2000 m. BK naujovių yra nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai, kurie galėtų ir turėtų tapti naujos baudžiamojo teisingumo jaunimui vykdymo sistemos pagrindu (Švedas *et al.*, 2017, p. 208). Be to, atkreiptinas dėmesys, kad kai kurie mokslinėse publikacijose pateikti pasiūlymai dėl baudžiamojo įstatymo tobulinimo buvo įgyvendinti, pavyzdžiui, patikslinus BK 27 straipsnį ir nustačius, jog paprastą recidyvą sudaro tik pilnamečio asmens padaryti tyčiniai nusikaltimai, buvo panaikinta galimybė taikyti BK 56 straipsnyje numatytą griežtesnę bausmės skyrimo taisyklę nepilnamečiui, pakartotinai teisiamam už tyčinę nusikalstamą veiką, taip pat įtvirtinta galimybė atidėti arešto bausmės vykdymą nepilnamečiui ir kt. Kita vertus, būtina paminėti ir dar keletą aspektų, siejamų su galimomis baudžiamojo įstatymo pataisomis, kurios ribotų realaus laisvės atėmimo bausmės taikymo nepilnamečiams galimybes. Antai, BK 60 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatyta, kad atsakomybę sunkinanti aplinkybė yra tai, kad veiką padarė bendrininkų grupė (o teismas, atsižvelgdamas į kiekvieno bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką pobūdį ir laipsnį, gali nepripažinti šios aplinkybės atsakomybę sunkinančia), o minėto BK straipsnio 1 dalies 2 punkte – veiką padarė organizuota grupė. Kriminologinių tyrimų rezultatai rodo, kad nepilnamečių nusikalstamumui, atsižvelgiant į jaunų asmenų elgesio specifiškumą (Sakalauskas, 2013, p. 38), būdinga tai, jog itin nemažą dalį nusikalstamų veikų nepilnamečiai padaro suaugusiųjų ir (arba) nepilnamečių grupėse, pavyzdžiui, 2021 m. 61 (arba 8,7 proc.) įtariamas (kaltinamas) nepilnametis nusikalstamas veikas padarė grupėje (iš jų keturi (6,7 proc.) – nepilnamečių ir mažamečių grupėse, devyniolika (31,1 proc.) – nepilnamečių grupėse, o daugiau nei pusė – 38 (62,3 proc.) – suaugusiųjų ir nepilnamečių grupėse (Gelčytė, 2022). Tiesa, lyginant pastarųjų septyniolikos metų statistinius duomenis, matyti, kad gerokai sumažėjo nepilnamečių, kurie įtariami (kaltinami) nusikalstamas veikas padarę grupėje, dalis nuo visų įtariamų nepilnamečių (2005 m. ji sudarė 55,4 proc., o 2021 m. – 8,7 proc.) (Gelčytė, 2022), tačiau neabejotina, jog būtina svarstyti siūlymą, kad nepilnamečio nusikalstamos veikos padarymas bendrininkų (ir organizuotoje) grupėje neturėtų būti pripažįstamas sunkinančia aplinkybe įgyvendinant baudžiamąją atsakomybę nepilnamečiui. Be to, būtina svarstyti ir baudžiamosios teisės doktrinoje kritikuotos vienos iš BK 93 straipsnyje numatytos nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos – tai nuostatos, jog nuo atsakomybės gali būti atleistas tik pirmą kartą baudžiamąjį nusižengimą ar neatsargų arba nesunkų ar apysunkų tyčinį nusikaltimą padaręs nepilnametis (Švedas *et al.*, 2017, p. 211–213), atsisakymą, taip pat numatyti teismo diskrecinę teisę atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nepilnametį, padariusį sunkų tyčinį nusikaltimą.

Antra, tarptautinės teisės aktuose, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairėse (toliau – Rijado gairės), akcentuojama, kad ne-

pilnamečių nusikalstamumo prevencija yra esminė nusikaltimų prevencijos visuomenėje dalis (Rijado gairės, 1990). Efektyvus reagavimas į nepilnamečių delinkventinių elgesį, pavyzdžiui, psichiką veikiančių medžiagų vartojimą, viešosios tvarkos, kitus teisės pažeidimus, būrimąsi į grupes, pasižyminčias destruktivia veikla, ir kt., sudaro prielaidas užkirsti kelią nepilnamečių kriminogeninių veiksmų formavimuisi, taip pat kuriamos tinkamos socializacijos sąlygos (Uscila, 2020, p. 20–21). Šiuo aspektu itin svarbus prevencinių tinkamų ir laiku vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių, kurios numatytos Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme (Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas, 2007), taikymas. Šiame įstatyme nustatyta, kad Lietuvoje gali būti taikomos tokios minimalios priežiūros priemonės: „1) lankytis pas specialistą; 2) lankyti vaikų dienos centrą ar kitą švietimo, kultūros, sporto, socialines ar kitas paslaugas teikiančią arba darbinę veiklą bendruomenėje vykdančią įstaigą ar organizaciją, tarp jų nevyriausybinę organizaciją [...]; 3) tęsti mokymąsi toje pačioje ar kitoje bendrojo ugdymo mokykloje arba profesinio mokymo įstaigoje pagal privalomojo švietimo programas; 4) dalyvauti sporto, menų ar kitoje terapijoje, konkrečiose valstybės, savivaldybių institucijų, įstaigų, įmonių, organizacijų ir nevyriausybinių organizacijų vykdomose neformaliojo vaikų švietimo, elgesio keitimo, socialinio ugdymo, prevencijos programose, kuriomis siekiama įgyvendinti šio įstatymo tikslus ir teigiamai veikti vaiko elgesį; 5) gydytis psichikos ir elgesio sutrikimus dėl psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, patologinį potraukį azartiniams lošimams, kitus įpročių ir potraukių sutrikimus; 6) dalyvauti mediacijos procese; 7) atlikti bendruomenei arba švietimo ar kitai įstaigai ar institucijai naudingą veiklą.“ Lietuvoje taikytų minimalios priežiūros priemonių tyrimo rezultatai rodo, kad 2019 m. dažniausiai buvo taikytas įpareigojimas lankytis pas specialistą. Tyrimas taip pat parodė, kad viena iš rečiausiai taikomų minimalios priežiūros priemonių yra mediacija, kuri 2019 m. buvo taikyta vos 20 kartų. Be to, tyrimo rezultatai atskleidė, kad Lietuvoje yra keli šimtai mediatorių, tačiau itin trūksta įvairių specialistų tinkamai įgyvendinti minimalios priežiūros priemones, pavyzdžiui, psichologų, vaikų psichiatrių, socialinių pedagogų, šeimos psichoterapeutų, elgesio keitimo, socialinio ugdymo programų specialistų (programų vadovų); mobilaus darbo su jaunimu darbuotojų, platesnio ir įvairesnio profilio specialistų ir kt. (Uscila, 2020, p. 49). Užsienio šalių patirtis rodo, kad tinkamas reagavimo į nepilnamečių delinkventinių elgesį būdas yra pasiūlyti aukos ir nusikaltusiojo mediacijos procedūrą, kurioje nepilnamečiai dažniausiai sutinka dalyvauti tikėdamiesi išvengti bausmės ir bylos nagrinėjimo teisme. Tačiau vykstant mediacijos procesui jaunuoliai dažnai pakeičia savo nuomonę ne tik apie patį procesą, bet ir apie nukentėjusį asmenį. Per bendrus pokalbius nusikaltimo auka praranda anonimiškumą ir tampa realiu asmeniu, kuris dėl nepilnamečio veiksmų patyrė skausmą ir žalą. Dalyvavimas mediacijos procese padeda greičiau įsisąmoninti, kad asmuo, kuriam buvo padarytas nusikaltimas, patyrė ne tik materialinius nuostolius, bet ir skausmą, baimę ir kt. Nepilnamečiai pažeidėjai, atlyginę nusikaltimu padarytą žalą, dažnai

sulaukia teigiamos nukentėjusių reakcijos. Pabrėžtina, kad teigiami rezultatai pasiekiami ir dėl to, kad per šį procesą nusikaltimą padaręs asmuo nėra pasmerkiamas, o yra laikomas asmeniu, kuris suklydo ir gali pasitaisyti. Moksliniai tyrimai taip pat atskleidžia, kad sąmoningumo jausmas atsiranda dėl to, kad taikant mediaciją santykinai greičiau negu teismo proceso metu reaguojama į padarytą nusikalstamą veiką (Žukauskaitė, 2012).

Ir trečia, efektyvų BK numatyto nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės paskirties ir ypatumų įgyvendinimą gali užtikrinti tik kvalifikuoti, turintys specialių žinių ir reikiamos patirties teisėjai, prokurorai, advokatai ir kiti su nepilnamečių baudžiamosios bylomis dirbantys praktikai. Tinkamai kvalifikacijai ir įgyti specialių žinių gana reikšmingas yra teisėjų, prokurorų, advokatų ir kitų su nepilnamečių baudžiamosios bylomis dirbančių praktikų nuolatinis kvalifikacijos vaikų socialinės brandos klausimais tobulinimas. Vienas iš BK 8o straipsnyje numatytų nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės paskirties elementų yra reikalavimas, kad nepilnamečių baudžiamoji „atsakomybė turi atitikti šių asmenų amžių ir socialinę brandą“. Raidos psichologijoje sėkmingi paauglystės įveikos kriterijai išskiriami apibrėžtas ir integruotas tapatumas, autonomiškumas ne tik nuo tėvų, bet ir bendraamžių grupėse (Butkus, 2017, p. 78). Vertinant kognityvinius ir psichosocialinius asmens brandos požymius pabrėžiama, kad asmuo gali nuspręsti elgtis netinkamai tiek dėl kognityvinių trūkumų, pavyzdžiui, žemo intelekto, logikos klaidų ir kt., tiek dėl socialinių ar emocinių veiksnių, pavyzdžiui, impulsyvumo ar pasidavimo kitų įtakai. Paaugliai ir suaugę asmenys skirtingai pasveria iš elgesio gaunamą naudą ir galimus nuostolius. Nebrandūs individai labiau orientuojasi į greitai gaunamą naudą, savo ruožtu brandūs asmenys yra orientuoti į ateitį, jiems būdinga savirefleksija ir gebėjimas prieš veikiant įvertinti situaciją, numatyti elgesio padarinius ir pan. (Ušėlė, Dobrynina, 2012). Atsižvelgiant į tai, pozityviai vertintina Teisėjų tarybos iniciatyva į kasmetinius teisėjų kvalifikacijos tobulinimo ir mokymų temų sąrašus įtraukti klausimus, susijusius su psichologiniais nepilnamečių nusikalstamo elgesio ypatumais, teismo psichiatrijos, psichologijos ekspertizės klausimais ir pan. (pavyzdžiui, Dėl 2022 m. teisėjų mokymų ..., 2021; Dėl 2021 m. teisėjų mokymų ..., 2020). Be to, reikiamą patirtį nagrinėjant nepilnamečių baudžiamąsias bylas leidžia įgyti LAT, kai kurių apygardų ir apylinkių teismų teisėjų specializacija (nepilnamečių baudžiamosios bylos), taip pat prokurorų specializacija nepilnamečių justicijoje (įtariamieji nepilnamečiai ir nukentėję nuo fizinio ir psichinio smurto mažamečiai).

Apibendrinant šią straipsnio dalį galima konstatuoti, per pastaruosius penkerius metus laisvės atėmimo ir arešto bausmių skyrimas nepilnamečiams, taip pat įkalintų nepilnamečių skaičius Lietuvoje nuosekliai mažėjo. Kita vertus, nemažą dalį įkalintų nepilnamečių sudaro asmenys, nuteisti už nesmurtinių nusikalstamų veikų (dažniausiai vagysčių) padarymą, o tai rodo, jog yra prielaidų dar labiau sumažinti įkalintų nepilnamečių skaičių. Siekiant šio tikslo būtina sistemiškai ir kompleksiskai įgyvendinti teises, prevencines-organizacines, švietimo priemones ir metodus, pa-

vyzdžiui, siaurinti baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo taikant realią laisvės atėmimo bausmę galimybes, plėtoti minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių, pavyzdžiui, mediacijos ir pan., taikymą, tobulinti teisėjų, prokurorų, advokatų ir kitų su nepilnamečių baudžiamosiomis bylomis dirbančių praktikų kvalifikaciją, ir kt.

2. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų reikšmė bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymui atidėti

Jungtinių Tautų standartinėse minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklėse (toliau – Pekino taisyklės) nurodoma, kad svarbiausi nepilnamečių teisenos uždaviniai yra prisidėti prie nepilnamečio gerovės ir proporcingumo principas, kuris reiškia, kad reikėtų susilaikyti nuo baudžiamųjų sankcijų, daugiausia realizuojančių atpildą ir atsižvelgiančių vien į pažeidimo sunkumą. Bausmė nepilnamečiams turėtų būti pagrįsta ne tik pažeidimo sunkumu, bet ir asmeninėmis nepilnamečio aplinkybėmis (Pekino taisyklės, 1985). Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklėse (toliau – Havanos taisyklės) nustatyta, kad įkalinimas taikytinas tik kaip paskutinė priemonė ir turėtų trukti minimalų būtiną laiką ir būti taikomas tik išskirtiniais atvejais. Sankcijos trukmė, neatmesdama nepilnamečio paleidimo anksčiau laiko galimybes, turėtų nustatyti teisminė valdžia (Havanos taisyklės, 1990).

Įvairios Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos taip pat pabrėžia ilgalaikę jauno žmogaus gyvenimo perspektyvą, neleidžiančią trumparegiškoms valstybės politikos priemonėmis populistiskai reaguoti į vieną ar kitą visuomenę sukrėtusį rezonansinį įvykį ir būtinai kažko imtis. Dažniausiai – tiesiog griežtinti sankcijas ir numatyti daugiau laisvę ribojančių priemonių, kurios bendros padėties nepakeičia. Šie tarptautiniai įsipareigojimai sudaro prielaidas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumams, įtvirtintiems BK XI skyriuje „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ (Sakalauskas, 2013, p. 9). BK 8o straipsnyje nustatyta, kad nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis yra: „1) užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą; 2) riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes; 3) padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu; 4) sulaukyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo.“ Sugretinus bendrąsias baudžiamosios atsakomybės nuostatas su nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumais, matyti, kad pastaraisiais daugiausia dėmesio skiriama asmeniui, kitaip tariant – individualiai prevencijai (Sakalauskas, 2013, p. 20). Vienas iš nepil-

namečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų įgyvendinimą užtikrinančių institutų yra bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiui.

Bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiui – sąlyginė atleidimo nuo bausmės rūšis, kai nepilnamečiam asmeniui atidedamas paskirtos bausmės vykdymas nustatant bandomąjį laikotarpį, per kurį turi būti vykdomos teismo paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės ir kitos pareigos (pagal Švedas *et al.*, 2020, p. 241). Bausmės vykdymo atidėjimo pilnamečiams ir nepilnamečiams institutas nuo pat BK patvirtinimo 2000 m. patyrė nuolatinės optimalaus teisinio reguliavimo modelio paieškas (Švedas *et al.*, 2020, p. 242; Švedas, Levon, 2022, p. 11). 2003 m. įsigaliojusioje BK 92 straipsnio redakcijoje buvo nustatyta, kad nepilnamečiams gali būti atidedamos baudos, arešto ar laisvės atėmimo bausmės. 2004 m. liepos 5 d. BK pakeitimo ir papildymo įstatymu Nr. IX-2314 bausmės vykdymo atidėjimo taikymo galimybės nepilnamečiams buvo tiek susiaurintos paliekant šio instituto taikymo galimybę tik paskyrus laisvės atėmimo bausmę, tiek ir išplėstos numatant šio instituto taikymo galimybę už vieną arba kelis tyčinius nusikaltimus. Toks pakeitimas buvo motyvuojamas tuo, kad atidedant trumpalaikių baudos ar arešto bausmių vykdymą nėra visiškai įgyvendinami šių bausmių tikslai, nėra greito ir efektyvaus kaltininko nubaudo, dažnai be reikalo užtęsiamas baudžiamosios atsakomybės realizavimo terminas, faktiškai nutrūksta ryšys tarp kaltininko padarytos nusikalstamos veikos ir valstybės taikomos prievartos priemonių (Aiškinamasis raštas... 2004). 2019 m. birželio 27 d. BK pakeitimo ir papildymo įstatymu Nr. XIII-2263 ir vėl numatyta galimybė atidėti ir arešto bausmės vykdymą. Taigi, remiantis galiojančiu teisiniu reglamentavimu numatyta, kad nepilnamečiams gali būti atidedamas arešto ir laisvės atėmimo bausmės vykdymas. Bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams statistika rodo, kad 2020 m. laisvės atėmimo bausmės vykdymas buvo atidėtas 76 nepilnamečiams, o arešto bausmės vykdymas atidėtas 10 nepilnamečių; 2021 m. – atitinkamai 81 nepilnamečiui ir 13 nepilnamečių.

Pažymėtina, kad bausmės vykdymo atidėjimo taikymo sąlygos, BK numatytos pilnamečiams ir nepilnamečiams, yra gana skirtingos. Antai, bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiui gali būti taikomas nepriklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos rūšies, taip pat nusikaltimo sunkumo, jo pavojingumo pobūdžio ar laipsnio. Be to, arešto bausmės vykdymo atidėjimas pilnamečiams asmenims pagal BK 75 straipsnį gali būti taikomas tik tada, kai asmuo yra *pirmą kartą nuteistas arešto bausme*². O nepilnamečiams BK 92 straipsnyje nenumatyta tokios sąlygos. Reikšmingų įstatymų leidėjas numatė ir paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmės skirtumų, pavyzdžiui, bausmės vykdymo atidėjimas pilnamečiui gali būti taikomas, jei teismas paskyrė laisvės atėmimą ne daugiau kaip šešeriems me-

2 Apie sąlygos „pirmą kartą nuteistas arešto bausme“ turinį plačiau žr.: Švedas, G., Levon, J. (2022). Arešto bausmės vykdymo atidėjimo instituto probleminiai aspektai Lietuvoje. *Teisė*, 123, 13–15.

tams už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus arba ne daugiau kaip ketveriems metams už vieną ar kelis nesunkius ar apysunkius tyčinius nusikaltimus; o nepilnamečiams laisvės atėmimo trukmė už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus nėra ribojama, o už vieną ar kelis tyčinius nusikaltimus laisvės atėmimas gali būti paskirtas ne daugiau kaip penkeriems metams, ir kt.

BK 92 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad teismas, skirdamas arešto bausmės vykdymo atidėjimą, turi įvertinti, ar yra pakankamas pagrindas manyti, kad arešto bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Baudžiamasis įstatymas nenustato baigtinio ar bent pavyzdinio sąrašo aplinkybių, kurias šiuo atveju privalo įvertinti teismas. O žemesnės instancijos teismų praktika rodo, kad arešto bausmės vykdymo atidėjimo taikymas motyvuojamas gana skirtingai. Pavyzdžiui, kai kuriuose sprendimuose teismai akcentuoja ankstesnį asmens teistumą (arba jo nebuvimą) ir padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį: „<...> teisiamas pirmą kartą, padarė nesunkų nusikaltimą, būdamas nepilnametis, manytina, kad šioje byloje A. M. atžvilgiu galima taikyti BK 92 straipsnio nuostatas <...>“ (Vilniaus miesto apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-2077-369/2021). Kituose teismų sprendimuose atidedant arešto bausmės vykdymą pabrėžiamos nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, pavyzdžiui: „<...> teismas, įvertinęs A. K. padarytų nusikalstamų veikų pobūdį ir pavojingumo visuomenei laipsnį, individualizavęs nusikalstamas veikas, jų padarymo aplinkybes bei jas įvykdžiusį asmenį, atsižvelgęs į tai, kad A. K., būdama itin jauno amžiaus, padarė keturias nusikalstamas veikas, kurios priskirtinos apysunkiems nusikaltimams <...> gyvena šeimoje, kuri dėl socialinių įgūdžių stokos ir vaikų nepriežiūros įrašyta į socialinės rizikos šeimų, auginančių vaikus, apskaitą, konstatuoja, jog A. K. nusikalstamiems polinkiams pakeisti skirtina švelniausia BK 180 straipsnio 1 dalies ir 181 straipsnio 1 dalies sankcijose numatyta bausmė – areštas, jos dydį nustatant artimą BK 49 straipsnio 3 dalyje nurodytam šios bausmės minimumui ir atidedant paskirtos bausmės vykdymą paskiriant intensyvią priežiūrą <...>“ (Telšių apylinkės teismo Mažeikių rūmų nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-198-1131/2022). Dar kituose teismų sprendimuose atidedant arešto bausmės vykdymą akcentuojama ir tai, ar asmuo mokosi, pavyzdžiui: „<...> atsižvelgiant į tai, kad L. P. teisiamas pirmą kartą, mokosi, yra pakankamas pagrindas manyti, jog bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo, atidedant jos vykdymą ir paskiriant intensyvią priežiūrą <...>“ (Utenos apylinkės teismo Utenos rūmų nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-562-373/2021), arba įvertinamas nepilnamečio elgesys iki nusikalstamos veikos padarymo: „<...> kaltinamajam skirtina mažesnė nei vidurkis arešto bausmė (BK 49, 61 straipsniai), bausmę mažinant 1/3 (BK 64¹ straipsnis), paskirtos arešto bausmės vykdymą atidedant, atsižvelgiant į jo elgesio priešistorę <...>“ (Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. eN1-2871-673/2021).

Reikia pažymėti, kad LAT jurisprudencijoje taikant BK 92 straipsnį yra išaiškinimų, kaip ir ką turi įvertinti teismas, sprendamas, ar yra pakankamas pagrin-

das manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. „Spręsdami šį klausimą, teismai vadovaujasi bendraisiais bausmės skyrimo ir bausmės paskirties pagrindais“ (LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-217-976/2018). Šio klausimo išsprendimas priklauso nuo konkrečių aplinkybių, reikalaujančių individualaus teisinio vertinimo, kuris atliekamas įvertinus aplinkybes, susijusias tiek su padaryta nusikalstama veika, tiek su nuteistojo asmenybe. Būtina įvertinti tiek nusikalstamos veikos pobūdį, pavojingumo laipsnį, nusikalstamos veikos padarymo priežastis, tiek kaltininko vaidmenį darant nusikalstamą veiką, jo asmenybės teigiamas ir neigiamas savybes, elgesį šeimoje ir visuomenėje, elgesį prieš nusikalstamos veikos padarymą, darant nusikalstamą veiką, tiek jo elgesį po nusikalstamos veikos padarymo, taip pat ar pasikeitė nuteistojo elgesys po nusikalstamos veikos padarymo (ar suprato padarytų nusikalstamų veikų pavojingumą ir kritiškai vertina savo elgesį, pripažįsta kaltę, nesistengia išvengti atsakomybės ir kt.). Šių aplinkybių įvertinimas leidžia daryti išvadą, ar nuteistojo nusikalstama veika padaryta atsitiktinai, nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, dėl kitų asmenų įtakos, ar nuteistajam apskritai būdingos antisuomeninės nuotaikos, yra ryškių polinkių daryti nusikalstamas veikas, ar kaltininkas yra toks pavojingas, kad jo neizoliavus nuo visuomenės gali kilti grėsmė visuomenės, jos narių saugumui ir pan. (LAT kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-391/2013, Nr. 2K-222-511/2021 ir Nr. 2K-29-976/2022).

Pažymėtina, kad baudžiamosios teisės doktrinoje buvo pareikšta ir diskutuotina nuomonė, kad sprendžiant dėl bausmės vykdymo atidėjimo pilnamečiams asmenims nereikėtų vertinti tokių aspektų kaip asmens šeiminiis statusas, išsilavinimas, einamos pareigos, nes tai iš esmės prieštarauja konstitucinėms vertybėms, asmenų lygybės principui. Asmuo turi būti teisiama už tai, kokią nusikalstamą veiką padarė, o ne už tai, ko pasiekė ar nepasiekė gyvenime (Simanaitytė, 2016, p. 211). Straipsnio autorių nuomone, toks požiūris gali būti diskutuojamas tik dėl pilnamečių asmenų. O taikant bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymo atidėjimą nepilnamečiams būtina įvertinti tiek aplinkybes, susijusias su padaryta nusikalstama veika, tiek ir aplinkybes, kurios yra susijusios su nepilnamečio asmenybe. Tokia nuomonė grindžiama tuo, kad teismas, taikydamas bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymo atidėjimą nepilnamečiams: pirma, turi atsižvelgti į BK 80 straipsnyje numatytą nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį (ir ypač į vieną jos aspektą – tai reikalavimą „riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes“); antra, turi vadovautis ne tik bendrais bausmių skyrimo pagrindais ir BK 54 straipsnio 2 dalyje išvardytomis aplinkybėmis, bet ir BK 91 straipsnyje numatytais bausmių skyrimo nepilnamečiui ypatumais, kurie reikalauja, jog teismas taip pat turi atsižvelgti į: „1) nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas; 2) nepilnamečio sveikatos būklę ir socialinę brandą; 3) anksčiau taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą; 4) nepilnamečio elgesį po nusikalstamos veikos padarymo“.

Apibendrinant šią straipsnio dalį galima konstatuoti, kad bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymo atidėjimas nepilnamečiui gali būti taikomas nepriklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos rūšies, taip pat nusikaltimo sunkumo, jo pavojingumo pobūdžio ar laipsnio. Taikydamas arešto bausmės vykdymo atidėjimą teismas turi konstatuoti, kad yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Tai reiškia, kad teismas, vadovaudamasis bendraisiais bausmių skyrimo pagrindais (BK 54 straipsnis) ir bausmių skyrimo nepilnamečiui ypatumais (BK 91 straipsnis), turi įvertinti LAT ir žemesnės instancijos teismų jurisprudencijoje pakankamai išsamiai išvardytas aplinkybes, susijusias su padaryta nusikalstama veika, tiek ir aplinkybes, susijusias su nepilnamečio asmenybe.

3. Intensyvios priežiūros skyrimo, atidedant arešto bausmės vykdymą nepilnamečiams, probleminiai aspektai

BK 92 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „nepilnamečiui, nuteistam arešto bausme, teismas gali atidėti paskirtos bausmės vykdymą nuo vieno mėnesio iki devynių mėnesių ir paskirti jam intensyvią priežiūrą – nepilnamečio buvimo vietos pagal nustatytą laiką kontrolę elektroninio stebėjimo priemonėmis“. Tokia baudžiamosios įstatymo formuluotė nėra pakankamai tiksli ir kelia klausimų dėl intensyvios priežiūros skyrimo. Pirma, pažymėtina, kad intensyvios priežiūros taikymas numatytas tik arešto bausmės vykdymo atidėjimo atveju. J. Prapiesčio nuomone, sukurta paradoksali situacija, kai atidedant laisvės atėmimo bausmės vykdymą, kuris skiriamas pavojingesnių nusikalstamų veikų – nusikaltimų atvejais, negu arešto bausmės vykdymo atidėjimas, intensyvi priežiūra negali būti skiriama (Švedas *et al.*, 2020, p. 252). Antra, nėra aišku, ar intensyvios priežiūros skyrimas yra privalomas taikant arešto bausmės vykdymo atidėjimą. Pavyzdžiui, baudžiamosios teisės doktrinoje teigiama, kad „BK 92 straipsnyje nustatyta, kad taikant bausmės vykdymo atidėjimą nuteistam arešto bausme nepilnamečiui jam paskiriama intensyvi priežiūra“ (Švedas *et al.*, 2020, p. 252). S. Nikartas ir S. Bikelis, dar vertindami įstatymo projektą, priminė, kad tarptautiniai dokumentai įtvirtina minimalios intervencijos nepilnamečių pažeidėjų atžvilgiu principą, kuris reiškia, kad valstybėse turi būti taikoma kuo mažiau asmens laisvei suvaržyti skirtų baudžiamųjų priemonių, prioritetą teikiant pagalbai ir resocializacijai. Suaugusiųjų bylose teisingas atpildas ir baudžiamosios sankcijos gali būti laikomos tikslingomis, o nepilnamečių bylose prioritetas visada turėtų būti teikiamas jaunuolio gerovės ir ateities užtikrinimo interesui. Atsižvelgiant į tai, intensyvią priežiūrą nepilnamečiams siūloma taikyti tik išskirtiniais atvejais, pavyzdžiui, atsižvelgus į nusikaltimo sunkumą, pakarto-

tinio elgesio riziką, kai yra realus pavojus kitų asmenų gyvybei ir sveikatai ir pan. (Nikartas, Bikelis, 2019, p. 25–26).

Elektroninis stebėjimas (arba monitoringas)³ dažnai vadinamas priemonė, kurios tikslas yra garantuoti visuomenės saugumą minimalios intervencijos į asmens laisvę priemonėmis, taip užtikrinti veiksmingą nuteistųjų kontrolę ir užkirsti kelią teisės pažeidimų recidyvui tam tikra prasme atimant galimybę „kenkti“ (Mesonienė, 2004, 50–51). Lietuvos baudžiamosios teisės ir bausmių vykdymo doktrinoje intensyvioji priežiūra institutas yra sulaukęs abejonių dėl jo atitikties proporcingumo ir individualizavimo, veiksmingumo ir ekonomiškumo principams, taip pat pabrėžiant nemažą šios priemonės taikymo kainą, jos taikymo tikslingumą tik „pozityviam klientui“ ir tik tada, kai asmens nusikalstamo elgesio rizika susijusi su buvimu tam tikrose vietose arba realia grėsme konkrečioms asmenims. Be to, atsižvelgiant į tai, kad elektroninis monitoringas yra viena iš labiausiai asmens laisvę ribojančių įkalinimo alternatyvų, siūloma teismui palikti diskrecinę teisę nuspręsti dėl šios priemonės taikymo remiantis tokiais kriterijais kaip nusikalstamos veikos pobūdis, kaltininko asmenybė, pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos veiksniai, duomenys apie grėsmę kitų asmenų gyvybei, sveikatai, turtui ir pan. (plačiau žr.: Nikartas, Bikelis, 2019; Sakalauskas *et al.*, 2020; Švedas, Levon, 2022; kt.).

O elektroninio monitoringo taikymo nepilnamečiams ypatumai Lietuvos doktrinoje plačiau nenagrinėti. Užsienio doktrinoje, įvardijant potencialias rizikas, kurias gali sukelti neapgalvotas šios priemonės taikymas nepilnamečiams ir jauniems asmenims, siūloma nustatyti, kad pagrindiniai šios priemonės taikymo kriterijai turėtų būti padarytos nusikalstamos veikos pavojingumas ir aplinkybės, taip pat vaiko poreikiai ir asmeninės savybės. Tokie kriterijai atitinka Pekino taisyklių reikalavimus, kuriuose pabrėžiama, kad bausmė visada turi būti proporcinga ne tik pažeidimo sunkumui ir aplinkybėms, bet ir nepilnamečio ir visuomenės poreikiams. Nepilnamečio laisvė gali būti ribojama tik atidžiai išnagrinėjus visas aplinkybes ir nustačius tik kiek įmanoma mažesnius ribojimus (Párkányi, Hucklesby, 2021a, p. 22–23). A. Drakšienės nuomone, atidėjus bausmės vykdymą, yra įgyvendinama valstybės prievarta, nes suvaržomos nepilnamečio asmens laisvės. Tačiau, kartu taikant auklėjamojo pobūdžio ir kitas priemones, yra siekiama keisti jo gyvenimo būdą, stengiamasi padėti jam integruotis į socialinę aplinką. Taigi, bausmės vykdymą atidedant, įgyvendinamos dvi priešingos valstybės funkcijos. Neišvengiamai kyla šių funkcijų prioriteto klausimas, ir šiuo atveju prioritetas turi būti teikiamas tarptautinių teisės aktų reikalavimams, kurie akcentuoja nepilnamečio interesus (Drakšienė, Drakšas, 2008, p. 355).

3 Šiame straipsnyje kaip sinonimai vartojami elektroninio stebėjimo ir elektroninio monitoringo terminai.

Nagrinėjant elektroninio monitoringo taikymo nepilnamečiams perspektyvas taip pat dažnai primenama, kad tarptautinės teisės aktai nurodo, jog svarbiausia nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos priemonė yra vaikų socialinė integracija. Pagrindinės socialinės integracijos erdvės yra šeima, mokykla, profesinis mokymas, darbo rinka ir kt., kurios turi atlikti lemiamą vaidmenį vaiko socialinėje integracijoje, mokydamos pagrindinių vertybių ir puoselėdamos prasmingus santykius. Pavyzdžiui, Rijado gairėse nurodoma, kad šeima yra pagrindinis visuomenės elementas, atsakingas už pirminę vaiko socializaciją. Be to, pabrėžiant šeimos vaidmenį, kurį ji atlieka įgyvendinant vaiko socializaciją, taip pat vienodai svarbiu pripažįstamas jaunų asmenų ateities vaidmuo, jų pareigos, reiškiniai ir bendradarbiavimas visuomenėje. Jauni asmenys visuomenėje turi vaidinti aktyvų vaidmenį ir būti visaverčiai partneriai, jie neturėtų būti laikomi tik socializacijos ar kontrolės objektais (Rijado gairės, 1990). Atsižvelgiant į tai, užsienio doktrinoje rekomenduojama vaikams padėti ir vadovauti jų integracijos procesui, tačiau tai turėtų būti reaguojantis, o ne kontroliuojantis ryšys tarp pagalbos teikėjo ir pagalbos gavėjo (Párkányi, Hucklesby, 2021a, p. 22–23). Olandijoje atlikto elektroninio monitoringo nepilnamečiams tyrimo rezultatai rodo, kad būtent šios priemonės taikymas užtikrina bendruomenės pagrindu vykdomą intervenciją, leidžia vaikams plėtoti savo išorinius socialinius ryšius ir santykius su šeimos nariais, o išorinis stebėjimas leidžia tėvams atitrūkti nuo kontrolės vaidmens ir tobulinti vaikų auklėjimo įgūdžius. Tyrimas taip pat atskleidė, kad taikant elektroninį monitoringą tėvai patys tarsi tampa monitoringo subjektais, įgyja tam tikras su tuo susijusias pareigas, pavyzdžiui, priminti vaikui įkrauti įrenginį, ir pan. Atsižvelgiant į tai, užsienio šalyse jau siūloma nustatyti lūkesčių tėvų atžvilgiu ribas, siekiant užtikrinti, kad pastarieji nebūtų baudžiami pagal savo vaikų nuosprendžius (Párkányi, Hucklesby, 2021a, p. 34–35).

JAV atlikti tyrimai iškėlė probleminius aspektus, susijusius elektroninio monitoringo taikymo instrukcijų, kurios neretai susideda iš nepilnamečiams sunkiai suprantamų sąlygų ir reikalaujančių tam tikro išsilavinimo lygio, skaitymo ir teksto suvokimo gebėjimų. Be to, tuo pat metu nepilnamečiams taikomos probacijos ir atskirai elektroninio monitoringo taisyklės, o tai priverčia nepilnamečius ir jų šeimų narius tuo pat metu laikytis daugelio įvairių taisyklių (Electronic monitoring of youth ..., 2017, p. 11). Pažymėtina, kad Lietuvoje nepilnamečiui taikomos intensyvios priežiūros atveju jo atstovas pagal įstatymą taip pat iš esmės tampa tokios priežiūros subjektu, nes Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo (Probacijos įstatymas, 2012) (toliau – ir Probacijos įstatymas) 16 straipsnyje numatomos nepilnamečio atstovo pagal įstatymą specialios pareigos: „1) teikti probuotojui informaciją, būtiną nepilnamečio probuojamojo rizikos vertinimui atlikti; 2) atvykti į probacijos tarnybą kartu su nepilnamečiu probuojamuoju per tris darbo dienas nuo teismo nuosprendžio, kuriuo nepilnamečiam probuojamajam paskirta probacija, įsiteisėjimo ar probuotojo šaukimo gavimo; 3) rūpintis, kad nepilnamečis

probuojamasis vykdytų probacijos sąlygas ir dalyvautų probuojamojo resocializacijoje; 4) teikti informaciją probuotojui apie nepilnamečiam probuojamajam taikomų probacijos sąlygų vykdymą; 5) bendradarbiauti su probuotoju sprendžiant nepilnamečio probuojamojo resocializacijos klausimus.“ Be to, kai nuteistasis yra nepilnametis, su elektroninio monitoringo prietaiso naudojimo instrukcija pasirašytinai supažindinamas ir jo atstovas pagal įstatymą.

Dar viena iš svarbiausių socialinės integracijos erdvių vaiko gyvenime yra mokykla. Tarptautinės teisės aktuose nurodoma, kad visuomeninis švietimas turėtų būti prieinamas visiems jauniems asmenims. Be savo akademinės ir profesinio mokymo veiklos, švietimo sistemos turėtų atkreipti išskirtinį dėmesį į tokius dalykus: a) pagrindinių vertybių mokymą ir pagarbos ugdymą vaiko kultūriniam identitetui, socialinėms tos šalies, kurioje vaikas gyvena, vertybėms, civilizacijoms, skirtingoms nuo tos, kurioje gyvena vaikas, taip pat žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms; b) jaunų žmonių asmenybės, jų talentų, protinių ir fizinių gebėjimų stiprinimą ir ugdymą; c) jaunų asmenų įtraukimą į švietimą kaip aktyvių ir naudingų dalyvių, o ne paprastų šio proceso objektų, ir kt. (Rijado gairės, 1990). Kai kurių užsienio autorių nuomone, elektroninis monitoringas neretai apsunkina nepilnamečių veiklą mokykloje, pavyzdžiui, trukdo įsitraukti į skatinamą sportinę veiklą, nes kyla rizika pakenkti elektroninio monitoringo įrangai. Tokiu būdu elektroninis monitoringas gali tapti kliūtimi užsiimti vaiko pasirinkta sporto šaka, pavyzdžiui, dalyvauti komandinio ar kovinio sporto šakose (Párkányi, Hucklesby, 2021a, p. 36–38). Tiesa, Lietuvoje pažymima, kad naujos kartos elektroninio stebėjimo prietaisai yra saugūs naudoti ir nekelia pavojaus gyvybei bei sveikatai, neskleidžia neleistinų elektromagnetinių trikdžių, nedaro poveikio aplinkoje esantiems tretiesiems asmenims. Jie yra suprojektuoti atsižvelgus į žmogaus anatomiją ir pritaikyti dėvėti ant kojos kulkšnies, netrukdo nešiojant avalynę, atitinka tarptautinius komforto standartus ir didžiausio dydžio sveria iki 300 gramų (Intensyvios priežiūros taikymas – alternatyva bausmės atlikimui, 2022). Kita vertus, ir Lietuvoje intensyvi priežiūra nepilnamečiui gali kelti didelių nepatogumų mokymosi metu ir užklausinėje veikloje, nes Probacijos įstatymo 16 straipsnyje numatytas itin ribotas sąrašas atvejų, kada intensyvios priežiūros metu elektroninio stebėjimo prietaisais nuo nuteistojo gali būti nuimamas: „1) kai elektroninio stebėjimo įtaisas trukdo nuteistajam teikti asmens sveikatos priežiūros paslaugas; 2) kai dėl elektroninio stebėjimo įtaiso gedimo būtina jį pakeisti nauju; ir 3) kai nuteistajam taikoma kardomoji priemonė – suėmimas.“

Užsienio doktrinoje taip pat atkreipiamas dėmesys ir į asmens duomenų apsaugos teisinį reglamentavimą, nes elektroniniai stebėjimo prietaisai surenka didžiulį kiekį informacijos apie jaunimo buvimo vietą, veiklą ir judėjimą (Electronic monitoring of youth ..., 2017, p. 9). Be to, gana dažnai nurodomas ir dar vienas elektroninio monitoringo taikymo nepilnamečiams trūkumas – tai nepilnamečio stigmatizavimas, pasireiškiantis kitų asmenų patyčiomis, baime būti paženklintam

nusikaltėliu ir kt. Visa tai daro neigiamą įtaką jauno asmens gyvenimo kokybei, bendravimui mokykloje, psichinei sveikatai dėl gėdos, kuri patiriama dėl nešiojamų elektroninio monitoringo prietaisų, taip pat sulaukiamo didesnio policijos dėmesio (Párkányi, Hucklesby, 2021b, p. 35; Párkányi, Hucklesby, 2021a, p. 35).

Taigi, tarptautinės teisės aktų rekomendacijos ir reikalavimai, kitų valstybių patirtis, užsienio doktrina ir tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad intensyvi priežiūra (kontrolė elektroninio stebėjimo priemonėmis) nepilnamečiams turėtų būti taikoma tik išskirtiniais atvejais. Apibendrinant šią straipsnio dalį, galima konstatuoti, kad dabartinė BK 92 straipsnio formuluotė dėl intensyvios priežiūros taikymo nepilnamečiui skiriant arešto bausmės vykdymo atidėjimą nėra pakankamai aiški, todėl ją būtina patikslinti, nustatant, kad intensyvios priežiūros skyrimas nepilnamečiui taikant arešto bausmės vykdymo atidėjimą yra teismo diskrecinė teisė, kurią teismas įgyvendina atsižvelgdamas į nusikaltimo sunkumą ir pobūdį, nepilnamečio kaltininko asmenybę ir jo resocializacijos poreikius, pakartotinio elgesio riziką, kai yra realus pavojus kitų asmenų gyvybei ir sveikatai.

Išvados

Apibendrinant straipsnį galima padaryti tokias esmines išvadas:

1. Per pastaruosius penkerius metus laisvės atėmimo ir arešto bausmių taikymas nepilnamečiams, taip pat įkalinčių nepilnamečių skaičius Lietuvoje nuosekliai mažėjo. Kita vertus, nemažą dalį įkalinčių nepilnamečių sudaro asmenys, nuteisti už nesmurtinių nusikalstamų veikų (dažniausiai už vagysčių) padarymą, o tai rodo, jog yra prielaidų dar labiau sumažinti įkalinčių nepilnamečių skaičių. Siekiant šio tikslo būtina sistemiškai ir kompleksiskai įgyvendinti teises, prevencines-organizacines, švietimo priemones ir metodus, pavyzdžiui, siaurinti baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo taikant realią laisvės atėmimo bausmę galimybes, plėtoti minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių, pavyzdžiui, mediacijos ir pan., taikymą, tobulinti teisėjų, prokurorų, advokatų ir kitų su nepilnamečių baudžiamosiomis bylomis dirbančių praktikų kvalifikaciją, ir kt.

2. Bausmės (*inter alia*, arešto bausmės) vykdymo atidėjimas nepilnamečiui gali būti taikomas nepriklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos rūšies, nusikaltimo sunkumo, jo pavojingumo pobūdžio ar laipsnio. Taikydamas arešto bausmės vykdymo atidėjimą nepilnamečiui teismas turi konstatuoti, kad yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Tai reiškia, kad teismas, vadovaudamasis bendraisiais bausmių skyrimo pagrindais (BK 54 straipsnis) ir bausmių skyrimo nepilnamečiui ypatumais (BK 91 straipsnis), turi įvertinti LAT ir žemesnės instancijos teismų jurisprudencijoje pakankamai išsamiai išvardytas aplinkybes, susijusias su padaryta nusikalstama veika, tiek ir aplinkybes, susijusias su nepilnamečio asmenybe.

3. Dabartinė BK 92 straipsnio formuluotė dėl intensyvios priežiūros taikymo nepilnamečiui skiriant arešto bausmės vykdymo atidėjimą nėra pakankamai aiški, todėl ją būtina patikslinti, nustatant, kad intensyvios priežiūros skyrimas nepilnamečiui taikant arešto bausmės vykdymo atidėjimą yra teismo diskrecinė teisė, kurią teismas įgyvendina atsižvelgdamas į nusikaltimo sunkumą ir pobūdį, nepilnamečio kaltininko asmenybę ir jo resocializacijos poreikius, pakartotinio elgesio riziką, kai yra realus pavojus kitų asmenų gyvybei ir sveikatai.

Šaltiniai

Teisės aktai

Tarptautiniai teisės aktai:

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989), *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.

Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės), 1985. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.]

Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), 1990. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20nepilnameciu%20onusikalstamumo%20oprencijos%20ogaires.pdf [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.]

Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės), 1990 m. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20nepilnameciu.pdf [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.]

Nacionaliniai teisės aktai:

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.

Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, Nr. 80-3214.

Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2011). *Valstybės žinios*, Nr. 4-108.

Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, Nr. 119-5406.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 70, 71, 74, 75, 85, 92 ir 243 straipsnių pakeitimo įstatymas. Nr. XIII-2263. (2019), *TAR*, 11177.

Specialioji literatūra

Bikelis, S. (2018). Suėmimo taikymo pokyčiai Lietuvoje: teisinės kultūros perspektyva. *Kriminologijos studijos*, 6, 8–28.

Bikelis, S.; Nikartas, S. (2021). Kai kurių pakeitimų Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies nuostatose, reguliuojančiose nusikalstamų veikų padarymo teines pasekmes, siūlymai.

- (Nuomonė atsakant į 2021-10-14 paklausimą Nr. (1.39E) 7R-5525), pateikta Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai 2021-11-25 raštu Nr. 2R-110-(1.9)). *Teisės e-aktualijos*, 1(19).
- Butkus, G. (2017). Socialinės brandos psichodiagnostinio vertinimo galimybės teismo psichologijos ekspertizėje. *Sveikatos mokslai*, 27 (4), 74–79.
- Drakšas, R. (2005). *Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai*. Vilnius: Eugrimas.
- Drakšienė, A. (2005). Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. *Teisė*, 54, 59–69.
- Drakšienė, A.; Drakšas, R. (2008). *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius: Eugrimas.
- Mesonienė, S. (2004). Elektroninis monitoringas bausmių sistemoje: tarptautinis nacionalinis kontekstas. *Jurisprudencija*, 52(44), 47–57.
- Michailovič, I. (2001). Laisvės atėmimo bausmės resocializacinio poveikio problemos. *Teisė*, 41, 113–123.
- Nikartas, S. (2018a). Nuomonė dėl pasiūlymų teisės aktams tobulinti. (Atsakant į 2018-03-23 raštą Nr. (1.39) JR-2071) pateikta Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai 2018-04-09 raštu Nr. 2R -217-(1.9)). *Teisės e-aktualijos*, 2(15), 19–22.
- Nikartas, S. (2018b). Daugiau probacijos, mažiau kalinių? Ar pagrįstas kalinių skaičiaus mažinimo lūkestis? *Jurisprudencija*, 25(2), 380–401.
- Nikartas, S.; Bikelis, S. (2019). Dėl įstatymų projektų Nr. 18-12583- 2589 suderinimo. *Teisės e-aktualijos*, 1(16).
- Párkányi, E.; Hucklesby, A. (2021a). Electronic monitoring in the youth justice system of the Netherlands. University of Leeds. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://trackingchildren.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/46/2022/01/TCBI-report-Netherlands_final.pdf [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.]
- Párkányi, E.; Hucklesby, A. (2021b). *Electronic monitoring in the youth justice system of England and Wales*. University of Leeds.
- Pocienė, A. (2012). VI. Baudžiamosios politikos formavimo(si) procesas Lietuvoje. *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Vilnius: Teisės institutas, 84–111.
- Sakaluskas, G. (2007). Tarptautiniai standartai nepilnamečių justicijoje. *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 11–35.
- Sakaluskas, G. (2009). Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2(64), 81–103.
- Sakaluskas, G. (2011). Minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos dilema. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų: recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius: Registrų centras, 215–234.

- Sakalauskas, G.; Bikelis, S.; Kalpokas, V.; Pocienė, A. (2012). *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Vilnius: Teisės institutas.
- Sakalauskas, G. (2013). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė. *Teisės problemos*, 3(81), 5–55.
- Sakalauskas, G. (2018). Nepilnamečių nusikalstamumo baimę kursto išgalvoti mitai. *Spectrum*, 2(28), 46–51.
- Sakalauskas, G. (2019). Criminal Policy and Imprisonment. The Case of Lithuania: Open Prisons, Prison Leave and Release on Parole. In P. Kempen & M. Jendly (Eds.), *Overuse in the Criminal Justice System: On Criminalization, Prosecution and Imprisonment*. *Intersetia*, 229–250.
- Sakalauskas, G.; Jarutienė, L.; Kalpokas, V.; Vaičiūnienė, R. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Sakalauskas, G. (2021). *Non-custodial sanctions and measures in Lithuania: a large bouquet with a questionable purpose and unclear effectiveness* In *Promoting non-discriminatory alternatives to imprisonment across Europe. Non-custodial sanctions and measures in the member states of the European Union*. Instituto Jurídico Faculdade de Direito da Universidade de Coimbra Colégio da Trindade. Coimbra. Portugal, p. 1–15.
- Simanaitytė, E. (2016). Bausmės vykdymo atidėjimas ir aktualios jo taikymo problemos. *Teisė*, 98, 200–213.
- Švedas, G. (2003). *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
- Švedas, G. (2006). *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
- Švedas, G. et al. (2017). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Švedas, G.; Levon, J. (2022). Arešto bausmės vykdymo atidėjimo instituto probleminiai aspektai Lietuvoje. *Teisė*, 123, 8–23.
- Uscila, R. (2020). *Vaiko minimalios priežiūros priemonių taikymo praktikos įvertimas Lietuvoje*. Vilnius.
- Ūselė, L. (2010). Jaunų pilnamečių (18–20 metų) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys. *Teisės problemos*, 2, 58–91.
- Ūselė, L.; Dobrynina, M. (2012). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymo 18–20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas. Vilnius. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2012/10/Nepilnameciu-baudziamoji-atsakomybe.pdf> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Ūselė, L. (2014). Nepilnamečių justiciją reglamentuojančių aktų darba: procesiniai aspektai. *Teisės problemos*, 4, 68–96.
- Vosyliūtė, A. (2017). Lygtinis paleidimas kaip integracijos prielaida: teismų sprendimų problema. *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Teisės institutas, 205–231.
- Žukauskaitė, J. (2012). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai. *Teisės problemos*, 2(76), 96–110.

Kita

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2020 metų veiklos ataskaita (2021). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2017. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2018. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2019. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2020. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų areštu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2021. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2017. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2018. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.)

- ir jų kaitos suvestinė, 2019. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2020. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2021. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Statistikos departamentas. Įkalintų laisvės atėmimo įstaigose skaičius metų pabaigoje (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=64c75db4-4afe-4521-87d2-2eae8ee0214#/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Statistikos departamentas. Teismų nuteistų asmenų skaičius (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=fc7286e7-b05e-4b1e-84d6-87e73c94d9f9#/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Statistikos departamentas. Teismų nuteistų nepilnamečių skaičius (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=fc7286e7-b05e-4b1e-84d6-87e73c94d9f9#/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Statistikos departamentas. Nuteistų nepilnamečių laisvės atėmimo įstaigose skaičius metų pabaigoje [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=co82boce-4bdd-4186-af7c-827b9929d350#/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Gelčytė, E. (2022). Statistinių duomenų apie 2021 m. užregistruotas nusikalstamas veikas, kurių padarymu įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai, apie nepilnamečius, kurie įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamą veiką, bei nuo nusikalstamų veikų nukentėjusius vaikus, analizė. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Tyrimai/Ataskaita-apie-vaikus-2005-2021.pdf [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų), padarius nusikalstamas veikas, skaičius (2022). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=787d35a0-d358-4a37-be09-6c504ff274a1#/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ataskaita. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvoje 2016–2019 metais (2020). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/BP%20analiz%C4%97%20\(galutinis%20variantas\)%202020%2003%2025.pdf](https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/BP%20analiz%C4%97%20(galutinis%20variantas)%202020%2003%2025.pdf) [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų Reg. Nr. XIII P-3172 – XIII P-3177. Registracijos data 2019-01-16 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/le>

galAct/lt/TAK/68cf7c10195a11e9bd28d9a28a9e9ad9?jfwid=dx5cs7g5c [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Electronic monitoring of youth in the California juvenile justice system. (2017). University of California, Berkeley, School of Law. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2017/04/Report_Final_Electronic_Monitoring.pdf [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.]. [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Intensyvios priežiūros taikymas – alternatyva bausmės atlikimui, 2022 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/papt/naujienos-papt/p30/intensyvios-prieziuros-taikymas-wu6q.html> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].

Teismų praktika

Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 75 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. TAR, 2020-03-18, Nr. 5659.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-391/2013.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-266-942/2015.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-8-788/2018.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-217-976/2018.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-143-1073/2020.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-222-511/2021.

LAT kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-29-976/2022.

Vilniaus miesto apylinkės teismo nuosprendis 2021 m. lapkričio 11 d. baudžiamojoje byloje Nr. N1-2077-369/2021.

Vilniaus miesto apylinkės teismo nuosprendis 2022 m. sausio 11 d. baudžiamojoje byloje Nr. N1-198-1131/2022.

Telšių apylinkės teismo Mažeikių rūmų nuosprendis 2022 m. kovo 14 d. baudžiamojoje byloje Nr. N1-198-1131/2022.

Utenos apylinkės teismo Utenos rūmų nuosprendis 2021 m. lapkričio 8 d. baudžiamojoje byloje Nr. N1-562-373/2021.

Kauno apylinkės teismo Kauno rūmų baudžiamasis įsakymas 2021 m. spalio 5 d. baudžiamojoje byloje Nr. eN1-2871-673/2021.

Nepaprastosios padėties įvedimo procedūra: praktika prieš teisinį reguliavimą?

Elena Masnevaitė

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedros asistentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6175

El. paštas: elena.masnevaite@tf.vu.lt

Audronė Gedmintaitė

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedros lektorė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6175

El. paštas: audrone.gedmintaitė@tf.vu.lt

Vigita Vėbraitė

<https://orcid.org/0000-0003-4351-061X>

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedros docentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6170

El. paštas: vigita.vebraite@tf.vu.lt

„O tempora, o mores!“

M. T. Ciceronas

Įvadas

Šiuolaikinė Lietuva iki 2021 m. lapkričio mėn. nebuvo patyrusi, ką praktiškai reiškia specialusis nepaprastosios padėties teisinis režimas, kurio taikymo galimybė konstituciniu lygmeniu, atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, buvo įtvirtinta ne iš karto¹, o tik po pusantrų metų, t. y. 1992 m. spalio 25 d., priėmus Lie-

1 Lietuvos Respublikos Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme neįtvirtinta jokia nuostata dėl nepaprastosios padėties (žr. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“, 1990).

tuvos Respublikos Konstituciją (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1990). Lietuvos mokslininkai (kaip antai: Birmontienė, Miliuvienė, 2020, p. 7–22; Sinkevičius, 2013, p. 277–281; Vaičaitis, 2010, p. 26–39; Vaičaitis, 2020, p. 79–98; Vainorienė, 2014, p. 212–227; Vainorienė, 2016, p. 23–43; Vainorienė, 2018) konstitucinį nepaprastosios padėties institutą analizavo (ir objektyviai galėjo analizuoti) tik teoriniu aspektu pagal schemas „kaip turėtų būti, jeigu būtų“ ir „kaip būtų, jeigu būtų“, o Lietuvos rezidentai apie tai paprasčiausiai nesusimąstydavo, nes tokioms mintims kilti nebuvo pagrindo.

A. Vainorienė daktaro disertacijoje „Nepaprastosios padėties teisiniai pagrindai“, apgintoje 2018 m., pažymėjo, jog „[g]alima tik pasidžiaugti, kad Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo 1991 m. nepaprastoji padėtis nebuvo įvesta nė karto, tačiau, jeigu tam atsirastų pagrindas – svarbu, kad teisinis reguliavimas būtų nustatytas tinkamai“ (Vainorienė, 2018, p. 8). Laikai pasikeitė ir priešasčių džiaugtis nebeliko, įskaitant ir tai, kad praktikoje paaiškėjo, jog teisinis reguliavimas nustatytas ne visai tinkamai. Tai sudaro prielaidas valstybės valdžios institucijoms – turinčioms atitinkamus įgaliojimus skelbiant nepaprastą padėtį ir jų neturinčioms – improvizuoti, kad būtų pasiektas reikalingas rezultatas. Praktiniu požiūriu tai suprantama ir pateisinama. Situacija būna ekstraordinarinė ir reikalaujanti itin operatyvių ir veiksmingų sprendimų. Tačiau teisiniu požiūriu – ypač atsižvelgiant į tai, kad nepaprastosios padėties metu gali būti ir paprastai būna ribojamas kai kurios konstitucinės asmens teisės ir (ar) laisvės², – nei suprantama, nei pateisinama demokratinėje teisinėje valstybėje.

Šis straipsnis dėl ribotos jo apimties bus skiriamas daugiausia procedūrinių nuostatų skelbiant ar atšaukiant nepaprastą padėtį ir jų praktinio taikymo ypatumams aptarti³. Juo labiau kad šių nuostatų taikymo praktika iki šiol nebuvo nagrinėta. Ir tai yra suprantama, nes iki 2021 m. tokios praktikos paprasčiausiai nebuvo. Kaip ir kol kas dar nėra pradėta formuoti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – KT) jurisprudencija⁴ šiuo klausimu. Matyt, tai tik laiko klausimas.

- 2 Įvedus, *inter alia*, nepaprastą padėtį, laikinai gali būti apribojamos teisės ir laisvės, nurodytos Konstitucijos 22, 24, 25, 32, 35 ir 36 straipsniuose, t. y. privataus gyvenimo neliečiamumas, žmogaus būsto neliečiamumas, įsitikinimų išraiškos ir informacijos laisvė, kilnojimosi laisvė, asociacijų laisvė ir susirinkimų laisvė. Praktika rodo, kad iki šiol įvedant nepaprastą padėtį buvo ribojamos šios konstitucinės teisės ir laisvės: privataus gyvenimo neliečiamumas (kartais; Konstitucijos 22 str.), įsitikinimų išraiškos ir informacijos laisvė (visada; Konstitucijos 25 str.), kilnojimosi laisvė (kartais; Konstitucijos 32 str.) ir susirinkimų laisvė (visada; Konstitucijos 36 str.).
- 3 Atsižvelgiant į tai, kad šio straipsnio rengimo metu dar nebuvo jokios praktikos skelbiant ar atšaukiant nepaprastą padėtį pagal „naująją“ procedūrinę tvarką, ši „naujoji“ procedūrinė tvarka straipnyje aptariama tik bendrais bruožais.
- 4 Išimtinė KT kompetencija nagrinėti konstitucinės justicijos bylas dėl įstatymų ir kitų Seimo aktų atitikties Konstitucijai įtvirtinta Konstitucijos 102 straipsnio 1 dalyje. Oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje ji buvo patikslinta ir detalizuota. Pagal Konstituciją KT turi išimtinę kompetenciją tirti ir spręsti, ar bet kuris Seimo aktas (jo dalis) neprieštarauja bet kuriam aukš-

Konstitucinis ir teisinis administracinis reguliavimas. Banalu, bet ar tikrai?

Tradiciskai vieno iš specialiųjų teisinių režimų – nepaprastosios padėties – institutas pirmiausia įtvirtintas Konstitucijoje. Tam yra skirtos Konstitucijos 67 straipsnio 20 punkto⁵, 84 straipsnio 17 punkto⁶, 111 straipsnio 3 dalies⁷, 144 straipsnio⁸, 145 straipsnio⁹ ir 147 straipsnio 2 dalies¹⁰ nuostatos. Daugiau ar mažiau panašiai nepaprastoji padėtis konstitucionalizuota ir daugelio demokratinių Europos valstybių konstitucijose (žr. plačiau: Vainorienė, 2018, p. 160–185).

Pagal Konstituciją nepaprastoji padėtis visoje valstybės teritorijoje ar jos dalyje gali būti įvedama tais atvejais, kai valstybėje, t. y. Lietuvos Respublikoje, iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai (144 str. 1 d.).

Nepaisant to, kad Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d., įstatymų leidėjas priimti įstatymą, reguliuojantį nepaprastąją padėtį, – Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymą (Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas, 2002) – prisiruošė tik beveik po 10 metų, t. y. 2002 m. birželio mėn.

Šiame įstatyme buvo apibrėžta nepaprastosios padėties sąvoka, nepasikeitusių iki šiol. Kaip tai numatyta Nepaprastosios padėties įstatymo 2 straipsnio 1 da-

tesnės galios teisės aktui, *inter alia*, (ir pirmiausia) Konstitucijai, o būtent: ar bet kuris Seimo poįstatyminis teisės aktas (jo dalis) neprieštarauja Konstitucijai, konstituciniams įstatymams ir įstatymams, Seimo statutui (žr. KT 2006 m. kovo 28 d. nutarimą).

- 5 Konstitucijos 67 straipsnio 20 punkte įtvirtinta, kad Lietuvos Respublikos Seimas įveda, *inter alia*, nepaprastąją padėtį.
- 6 Konstitucijos 84 straipsnio 17 punkte numatyta, kad Lietuvos Respublikos Prezidentas įstatymo nustatyta tvarka ir atvejais skelbia nepaprastąją padėtį ir pateikia šį sprendimą tvirtinti artimiausiam Seimo posėdžiui.
- 7 Konstitucijos 111 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad teismai su ypatingais įgaliojimais taikos metu Lietuvos Respublikoje negali būti steigiami.
- 8 Pagal Konstitucijos 144 straipsnį tuo atveju, jeigu Valstybėje iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai, Seimas gali visoje valstybės teritorijoje ar jos dalyje įvesti nepaprastąją padėtį, kurios trukmė – iki šešių mėnesių (1 d.). Tarp Seimo sesijų neatidėliotinais atvejais tokį sprendimą turi teisę priimti Respublikos Prezidentas, kartu šaukdamas neeilinę Seimo sesiją svarstyti šio klausimo; Seimas patvirtina arba panaikina Respublikos Prezidento sprendimą (2 d.). Nepaprastąją padėtį reguliuoja įstatymas (3 d.).
- 9 Konstitucijos 145 straipsnyje nustatyta, kad įvedus, *inter alia*, nepaprastąją padėtį, laikinai gali būti apribojamos teisės ir laisvės, nurodytos Konstitucijos 22, 24, 25, 32, 35 ir 36 straipsniuose. Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos administracinių teismų praktikoje pateiktas susijęs išaiškinimas dėl leistinų žmogaus teisių ir laisvių ribojimų masto, akcentuojant, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 straipsnį teisė kreiptis į teismą negali būti laikinai apribota net įvedus, *inter alia*, nepaprastąją padėtį (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. spalio 6 d. nutartis administracinėje byloje; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje).
- 10 Konstitucijos 147 straipsnio 2 dalyje numatoma, kad, *inter alia*, nepaprastosios padėties metu Konstitucija negali būti taisoma.

lyje, nepaprastoji padėtis – tai ypatingas teisinis režimas valstybėje ar jos dalyje, leidžiantis taikyti Konstitucijoje ir Nepaprastosios padėties įstatyme nustatytus laikinus naudojimosi fizinių asmenų teisėmis ir laisvėmis apribojimus ir laikinus juridinių asmenų veiklos apribojimus.

Šio įstatymo paskirtis buvo apibrėžta taip: šis įstatymas nustato nepaprastosios padėties įvedimo pagrindus ir tvarką, laikiną fizinių asmenų naudojimosi teisėmis ir laisvėmis apribojimą, laikiną juridinių asmenų veiklos apribojimą, laikinus valstybės ir savivaldybių institucijų įgaliojimus nepaprastosios padėties metu, taip pat šių institucijų veiklos teisėtumo kontrolę ir nepaprastosios padėties atšaukimo tvarką (1 str.).

Nepaprastosios padėties įstatymo paskirtis nebuvo koreguota, nors įvairios intervencijos į šį įstatymą buvo darytos 18 kartų. Apskritai susidaro įspūdis, kad šis įstatymas buvo priimtas tik tam, kad būtų priimtas, nes to reikalavo atitinkamos Konstitucijos nuostatos¹¹. Kai kurios šiame įstatyme įtvirtintos nuostatos, kaip matysime toliau, yra dviprasmiškos, o pats jame nustatytas teisinis reguliavimas kiek fragmentiškas.

Kad ir nelabai gausi šio įstatymo aiškinimo ir taikymo praktika, tačiau netgi tiek, kiek jos yra (turint omenyje, kad kol kas nėra jokios KT jurisprudencijos šiuo klausimu), leidžia identifikuoti tam tikrus probleminius aspektus. Detales, apie kurias nebuvo pagalgvota priimant Nepaprastosios padėties įstatymą, nes labai panašu į tai, kad tuo metu, t. y. 2002 m., nebuvo tikimasi, kad jo apskritai kada nors prireiks.

Naujas formas 2021–2022 m. įgijęs geopolitinis kontekstas pakeitė ir nacionalinę, ir tarptautinę situaciją iš esmės, tačiau didelės įtakos Nepaprastosios padėties įstatyme įtvirtintam teisiniam reguliavimui nepadarė. O ir šio įstatymo „kapitalinis remontas“ po to, kai 2012 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas (Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas, 2012), kurio 2 straipsnio 1 dalies 9 punktu į Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašą buvo įrašytas Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties konstitucinis įstatymas¹², nebebus toks paprastas¹³. Beje, kol kas jis ir neplanuojamas.

Iki 2015 m. kovo 24 d. Lietuvos Respublikos Seimo statute (Lietuvos Respublikos Seimo statutas, 1994) tebuvo viena nuostata dėl nepaprastosios padėties, o konkrečiai – iš Konstitucijos perkeltas draudimas keisti Konstituciją, *inter alia*, nepaprastosios padėties metu (169 str. 5 d.). Seimo statutą papildžius dvidešimt

11 Tą patvirtina ir Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymo projekto Nr. IXP-1428 aiškinamojo rašto teiginiai.

12 Įdomu tai, kad į šį sąrašą nėra įtrauktas Lietuvos Respublikos karo padėties konstitucinis įstatymas.

13 Atsakymą į klausimą „kodėl?“ galima rasti KT 2020 m. liepos 30 d. nutarime.

devintuoju¹ skirsniu „Seimo nutarimų dėl mobilizacijos skelbimo, nepaprastosios padėties, karo padėties įvedimo ar ginkluotųjų pajėgų panaudojimo projektų svarstymas. Seimo veikla paskelbus mobilizaciją ar įvedus karo padėtį“ (Lietuvos Respublikos Seimo statutas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ skirsniu“, 2015), Seimo statute, be kita ko, buvo nustatyta ir Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų svarstymo ir priėmimo tvarka (186² str.). Kitaip tariant, pagaliau ir Seimo statute buvo įtvirtinta konstitucinio nepaprastosios padėties elemento – nepaprastosios padėties įvedimo procedūros¹⁴ – dalis.

Šios Seimo statuto pataisos projekto autoriai nurodė, kad jų inicijuojama pataisa buvo siekiama, *inter alia*, detalizuoti sprendimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo priėmimo Seime procedūrinius klausimus, taip pat išlaikyti vientisą reglamentavimą šias situacijas reglamentuojančiuose teisės aktuose (Lietuvos Respublikos Seimo statuto „Dėl Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ skirsniu“ ir su juo susijusių įstatymų projektų Nr. XIIP-2800–XIIP-2803 aiškinamasis raštas, 2015). Vis dėlto Seimo koridoriuose kalbama, kad tikroji sumanymo keisti Seimo statutą priežastis buvo Rusijos Federacijos 2014 m. įvykdyta Krymo okupacija ir aneksija.

Dar, anot šios Seimo pataisos projekto autorių, aptariamas Seimo statuto papildymas turėjo pirmiau minėtą procedūrą padaryti aiškesnę ir efektyviau įgyvendinamą (žr. plačiau: Vainorienė, 2018, p. 255–294). Praktiniai rezultatai rodo priešingą efektą¹⁵. Kitaip tariant, žanro klasika: norėta kaip geriau, o išėjo kaip visada. Štai šis „paradoksas“ ir nusipelnė platesnės analizės. Tačiau prieš tai dar trumpai aptarsime nepaprastosios padėties įvedimo Lietuvos Respublikoje faktologiją.

Šešios nepaprastosios padėtyys Lietuvos Respublikoje¹⁶

2021–2022 m. laikotarpiu nepaprastoji padėtis Lietuvos Respublikoje buvo įvesta dėl dviejų skirtingų faktinių situacijų, kurios neabejotinai yra susijusios.

Pirmoji situacija – Baltarusijos režimo Lietuvos Respublikoje ir kitose kaimyninėse Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse narėse vykdyta hibridinė ata-

14 Apie konstitucinius nepaprastosios padėties elementus žr. plačiau: Vainorienė, 2018, p. 255–294.

15 Reikia pažymėti, kad 2022 m. birželio 30 d. įsigaliojo Seimo statuto pataisa, kurios projekto autorių viena iš intencijų, įvertinus besiformuojančią procedūrinę praktiką, – šios procedūros aiškumas. Kartu buvo siekiama priartinti teisinį reguliavimą prie procedūrinės praktikos. Ar tai pavyko, galėsime įvertinti 2022 m. rudenį, jeigu Seimas nuspręs iš naujo įvesti nepaprastąją padėtį.

16 Laikotarpiu nuo 2021 m. lapkričio mėn. iki 2022 m. birželio mėn. nepaprastoji padėtis Lietuvoje buvo įvesta (paskelbta) šešis kartus.

ka, pasireiškusi masinio užsieniečių antplūdžio į ES organizavimu¹⁷. Šiuo atveju nepaprastoji padėtis buvo įvesta dalyje Lietuvos Respublikos teritorijos, ji galiojo nuo 2021 m. lapkričio 10 d. 00.00 val. iki 2021 m. gruodžio 9 d. 24.00 val. ir nuo 2021 m. gruodžio 10 d. 00.00 val. iki 2022 m. sausio 14 d. 24.00 val., t. y. be pertraukos, nors Seimo sprendimas dėl nepaprastosios padėties įvedimo, reaguojant į Baltarusijos režimo neteisėtus veiksmus, buvo įformintas dviem atskirais nutarimais (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“, 2021a; Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“, 2021b).

Antroji situacija – Rusijos Federacijos 2022 m. vasario 24 d. pradėta karinė agresija Ukrainos atžvilgiu. Šiuo atveju nepaprastoji padėtis Respublikos Prezidento dekretu nuo 2022 m. vasario 24 d. 13.00 val. iki 2022 m. kovo 10 d. 24.00 val. buvo paskelbta visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje (Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl nepaprastosios padėties paskelbimo“, 2022 (toliau – 2022 m. vasario 24 d. dekretas Nr. 1K-872)). Tą pačią dieną Seimas susirinko į neeilinę Seimo sesiją ir patvirtino Respublikos Prezidento sprendimą paskelbti nepaprastąją padėtį dekretu nustatytomis sąlygomis (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento sprendimo paskelbti nepaprastąją padėtį patvirtinimo“, 2022), t. y. nepasinaudodamas Seimui numatyta teise tvirtinant Respublikos Prezidento sprendimą įvesti nepaprastąją padėtį, atitinkamai pakeisti dekreto, kuriuo įformintas toks sprendimas, nuostatas (Nepaprastosios padėties įstatymo 6 str. 2 d.).

Dėl tebetrunkančios Rusijos Federacijos karinės agresijos Ukrainos atžvilgiu Seimas su vienos dienos pertrauka¹⁸ nepaprastąją padėtį visoje Lietuvos Res-

17 Seimo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimo Nr. XIV-617 „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ preambulėje nurodoma, jog atsižvelgiama, *inter alia*, į valstybėje dėl masinio užsieniečių antplūdžio susidariusią kritinę situaciją, dėl kurios buvo paskelbta valstybės lygio ekstremalioji situacija, bei į tai, kad Europos Komisijos Pirmininkas 2021 m. rugsėjo 15 d. savo metiniame pranešime migrantų iš trečiųjų šalių panaudojimą pripažino Baltarusijos režimo vykdoma hibridine ataka, kuria siekiama destabilizuoti ES, o Europos Parlamentas 2021 m. spalio 7 d. rezoliucijoje yra pareiškęs, kad žmonių panaudojimas neteisėtiems tikslams ir Baltarusijos valstybės remiamas neteisėtas sienos kirtimas yra hibridinio karo forma, kuria siekiama įbauginti ir destabilizuoti ES. Kartu įvertinama tai, kad siekiant išvengti valstybėje kylančios grėsmės visuomenės rimčiai būtina imtis papildomų priemonių. Įdomu pažymėti ir tai, kad su nagrinėjama situacija susijusioje Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo inicijuotoje byloje dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą Vyriausybė teikė argumentus, kuriuos Europos Sąjungos Teisingumo Teismas suprato kaip rėmimąsi išskirtine situacija, susiklosčiusia dėl migrantų antplūdžio, tačiau nepažino jos galinčia pateisinti Europos Sąjungos veikimo sutartyje įtvirtintos bendros išimties, susijusios su viešąja tvarka ar visuomenės saugumu, aiškinamos siaurai, taikymą (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2022 m. vasario 2 d. nutartis dėl kreipimosi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2022 m. birželio 30 d. prejudicinis sprendimas, p. 92).

18 Tai joks atsitiktinumas, tačiau apie tai kiek vėliau.

publikos teritorijoje „tęse“¹⁹ nuo 2022 m. kovo 11 d. 00.00 val. iki 2022 m. balandžio 20 d. 24.00 val., nuo 2022 m. balandžio 22 d. 00.00 val. iki 2022 m. birželio 29 d. 24.00 val. ir nuo 2022 m. birželio 30 d. 00.00 val. iki 2022 m. rugsėjo 15 d. 24.00 val. (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“, 2022a; Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“, 2022b; Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“, 2022c).

Paminėtina ir tai, kad Lietuvoje nebuvo rimtų ketinimų įvesti nepaprastąją padėtį dėl kilusios COVID-19 pandemijos. Daugelyje valstybių būtent ši sveikatos krizė buvo pagrindas skelbti nepaprastąją padėtį ir tokiu būdu riboti tam tikras konstitucines asmenų laisves ir teises. Tokia situacija buvo, pavyzdžiui, ir Latvijoje (*Ministru kabineta rīkojums Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu*, 2021). Kai kurie mokslininkai teigia, kad nežinia dėl COVID-19 lēmė, jog nepaprastosios padėties paskelbimas, atšaukimas ir pakartotinis paskelbimas tapo nauja realybe (angl. *the new normal*) daugelyje pasaulio valstybių²⁰. Lietuva nebuvo viena iš šių valstybių, tačiau gyvenimo *the new normal* sąlygomis taip pat neišvengė – dėl pirmiau nurodytų aplinkybių.

Labai trumpai apie skirtinguose teisės aktuose vartojamą skirtingą terminiją

Konstitucijoje numatyta, kad Seimas įveda nepaprastąją padėtį, o Respublikos Prezidentas – ją skelbia (67 str. 20 p., 84 str. 17 p., 144 str. 1 ir 2 d.). Taip pat Konstitucijos 145 straipsnyje nustatyta, kad įvedus, *inter alia*, nepaprastąją padėtį, laikinai gali būti apribojamos teisės ir laisvės, nurodytos Konstitucijos 22, 24, 25, 32, 35 ir 36 straipsniuose. Vertinant semantiškai, žodžiai „įvesti“ ir „paskelbti“, vartojami specialiąja prasme, yra sinonimai. Taigi problemos nėra.

Nepaprastosios padėties įstatyme, be kita ko, nustatyti nepaprastosios padėties įvedimo ir atšaukimo pagrindai, tam tikri su tuo susiję procedūriniai aspektai (pavyzdžiui, 3 ir 9 str.). Pagal Seimo statutą nepaprastoji padėtis galėjo ir tebegali būti įvedama arba atšaukiama (skirtingų redakcijų 186² str. 1 d.). Konstitucijoje *expressis verbis* tokia teisinė situacija kaip nepaprastosios padėties atšaukimas neįvardijama. Tačiau ir šiuo atveju problemos nėra, nes Konstitucijoje yra nustatytas

19 Iš tikrųjų kiekvieną kartą įvesdavo iš naujo. Taigi ir šiuo atveju buvo priimti atskiri Seimo nutarimai, kurių iš viso buvo trys, iš kurių vienas buvo priimtas tą dieną, kai ankstesniu Seimo nutarimu įvesta nepaprastoji padėtis jau buvo pasibaigusi. Plačiau apie tai – taip pat šiek tiek vėliau.

20 Ir ilgas demokratijos tradicijas turinčios šalys, ir besivystančios valstybės turėjo per kelias naktis įvesti konstitucinius ribojimus (žr. plačiau: Webber, 2020, p. 182).

ne tik eksplisicitinis, bet ir implicitinis teisinis reguliavimas, o šis konkretus atvejis – puikus to pavyzdys²¹.

Kartu pažymėtina ir tai, kad visuminis konstitucinis reguliavimas, kaip antai Konstitucijos 5 straipsnio 2 ir 3 dalys, konstituciniai atsakingo valdymo ir teisinės valstybės principai, Konstitucijos 145 straipsnis, kuriuo remiantis nepaprastosios padėties metu leidžiama riboti kai kurias konstitucines žmogaus teises ir laisves, suponuoja, kad pagal Konstituciją tokios situacijos, kai specialusis teisinis režimas, t. y. nepaprastoji padėtis, tęsiasi, nepaisant to, kad pagrindas jį įvesti išnyko, yra netoleruotinos.

Grįžtant prie praktinių dalykų, atskirai paminėti verta tą aplinkybę, kad 2021–2022 m. Seimas nė karto nepriėmė sprendimo atšaukti nepaprastąją padėtį. Galima daryti kelias prielaidas dėl priežasčių. Pirmoji yra elementari: nebuvo tokios situacijos, kurią Seimas kvalifikuotų kaip pagrindą nepaprastajai padėčiai atšaukti²². Antroji galėtų būti įvardijama kaip Seimo sąmoningai pasirinkta strategija nepaprastąją padėtį įvesti ne maksimaliam 6 mėn. terminui (Konstitucijos 144 str. 1 d.), o „mažesnėmis porcijomis“, t. y. nuo vieno iki dviejų su puse mėnesių.

Viena vertus, tai yra patogu, nes, pasikeitus daliai aplinkybių, Seimo nutarimu dėl nepaprastosios padėties įvedimo nustatytus konstitucinių asmens teisių ir laisvių apribojimus ir (ar) jame numatytas nepaprastąsias priemones gali reikėti peržiūrėti, kai kurių atsisakyti arba, priešingai, papildant naujais. Antra vertus, tokia praktika nelabai koreliuoja su konstituciniais teisinio tikrumo ir teisinio aiškumo imperatyvais.

Būtina aptarti ir kiek kitokį atvejį. Kaip minėta, 2022 m. balandžio 21 d. buvo padaryta vienos dienos nepaprastosios padėties „pauzė“. Iš pirmo žvilgsnio toks Seimo sprendimas gali pasirodyti visiškai neracionalus ir netgi neatsakingas, nes nepaprastosios padėties įvedimo pagrindas (Rusijos Federacijos karinė agresija

21 Pagal analogiją būtų galima remtis KT suformuota oficialiąja konstitucine doktrina dėl Konstitucijos 122 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių ta apimtimi, kuria KT išaiškino, jog, nepaisant to, kad jose nėra *expressis verbis* paminėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo ir kitų teismų, turinčių skyrius, skyrių pirmininkai bei kitų teismų pirmininkų pavaduotojai, nereiškia, kad jų skyrimo ar atleidimo procedūra yra kitokia, nei nurodyta Konstitucijos 122 straipsnio 2, 3 ir 4 dalyse (žr., pavyzdžiui, KT 2006 m. gegužės 9 d. nutarimą; KT 2016 m. gegužės 16 d. sprendimą).

22 Nors reikia pripažinti, kad ir Konstitucijos 144 straipsnio 1 dalies formuluotė „[jeigu] Valstybėje iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai“ ir Nepaprastosios padėties įstatymo 3 straipsnio 1 dalies formuluotė „[n]epaprastoji padėtis gali būti įvedama, kai dėl valstybėje susidariusios ekstremalios situacijos ar krizės kyla grėsmė Lietuvos Respublikos konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai ir šios grėsmės neįmanoma pašalinti nepanaudojus Konstitucijoje ir šiame įstatyme nustatytų nepaprastųjų priemonių“ nėra labai konkrečios, todėl – pakankamai talpios, taigi ir įvairiai interpretuojamos.

ja Ukrainos atžvilgiu) nebuvo išnykęs, t. y. grėsmė Lietuvos Respublikos nacionaliniam saugumui nebuvo sumažėjusi²³.

Taip, atsižvelgus į Konstitucijos 147 straipsnio 2 dalį, draudžiančią taisyti Konstituciją, *inter alia*, nepaprastosios padėties metu, buvo pasielgta dėl absoliučiai pragmatiškų priežasčių, t. y. siekiant:

- 1) priimti vadinamąsias Konstitucijos pataisas dėl tiesioginių merų rinkimų, kurių nesant, nebuvo galima priimti susijusių teisės aktų (kaip antai, Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo (Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas, 2022), Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymo²⁴ ir t. t.) ar jų koreguoti (pavyzdžiui, nauja redakcija išdėstyti Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymą (Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas, 2022) ir t. t.); siekiant išlaikyti senąją tiesioginių merų rinkimų tvarką per 2023 m. savivaldybių tarybų rinkimus po to, kai KT 2021 m. balandžio 19 d. nutarimu²⁵ pripažino, kad ji prieštarauja Konstitucijai, visa tai padaryti buvo būtina;
- 2) pagaliau įgyvendinti Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 6 d. sprendimą byloje *Paksas prieš Lietuvą*, kuriam Europos Tarybos Ministrų Komitetas jau kurį laiką taikė sustiprintą vykdymo priežiūrą;
- 3) sumažinti pasyviosios Seimo rinkimų teisės amžiaus cenzą iki 21 m.

2022 m. balandžio 21 d. minėtos Konstitucijos pataisos (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 56 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2022; Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2022; Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67, 119, 122, 124, 141 ir 143 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2022) buvo priimtos. Daugiau tą dieną Lietuvoje nieko reikšmingo, juolab dramatiško, neįvyko.

23 Viešumoje buvo ir tokių pasvarstymų, kad nepaprastoji padėtis apskritai nereikalinga, jeigu daromos jos pertraukos (kad ir vienos dienos) (žr., pavyzdžiui, Ilgauskas, A. Nepaprastos padėties „pertrauka“ reiškia...).

24 Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymas buvo priimtas, tačiau Respublikos Prezidentas jį grąžino Seimui pakartotinai svarstyti (žr. Lietuvos Respublikos Prezidento nepasirašytą Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymą, 2022; Lietuvos Respublikos Prezidento dekretą „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymo Nr. XIV-1328 grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“, 2022).

25 Šis KT nutarimas Teisės aktų registre bus oficialiai paskelbtas 2023 m. gegužės 3 d.

Atitinkamos Seimo statuto nuostatos ir improvizuotas jų taikymas

Visi minėti Seimo sprendimai dėl nepaprastosios padėties įvedimo (Respublikos Prezidento sprendimo paskelbti nepaprastąją padėtį patvirtinimo) buvo priimti vadovaujantis tuo metu galiojusios redakcijos (nuo 2021 m. sausio 1 d. iki 2022 m. birželio 29 d. įskaitytinai) Seimo statuto 186² straipsniu, kurio turinys, kiek tai susiję su nepaprastosios padėties klausimais, buvo toks:

„186² straipsnis. Seimo nutarimų dėl <...> nepaprastosios padėties <...> įvedimo <...> projektų svarstymas ir priėmimas

1. Seimo nutarimų projektus dėl <...> nepaprastosios padėties <...> įvedimo ar atšaukimo, <...> įgyvendinant Seimo įgaliojimus, numatytus Konstitucijos <...> 144 straipsnio 1 dalyje, rengia ir teikia Seimo Pirmininkas arba jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas.
2. Šio straipsnio 1 dalyje nurodyti Seimo nutarimų projektai į Seimo posėdžių darbotvarkę Seimo valdybos arba Seimo Pirmininko siūlymu įtraukiami prioriteto tvarka ir svarstomi ypatingos skubos tvarka. Šiems nutarimų projektams svarstyti pagrindinis komitetas neskiriamas.
3. Pertraukos šių Seimo nutarimų projektų svarstymo metu nedaromos. Seimo narių siūlymai dėl jų neteikiami ir nesvarstomi.
4. Priimti Seimo nutarimai dėl <...> nepaprastosios padėties įvedimo ar atšaukimo <...> oficialiai skelbiami ir įsigalioja Teisėkūros pagrindų įstatyme nustatyta tvarka.
5. Šio straipsnio 2, 3 ir 4 dalių nuostatos taikomos ir Seimo nutarimams, kuriais pagal Konstitucijos <...> 144 straipsnio 2 dalį patvirtinami ar panaikunami Respublikos Prezidento sprendimai.“

Pirmoji improvizacija buvo susijusi su Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų rengimu. Nepaisant to, kad Seimo statute buvo aiškiai numatyta, jog tokių Seimo nutarimų projektus rengia Seimo Pirmininkas arba jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas, visais atvejais faktiškai tai darė Lietuvos Respublikos Vyriausybė (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“, 2021a; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“, 2021b; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“, 2022a; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“, 2022b; Lietuvos Respublikos Vy-

riausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“, 2022c).

Savaime tai nėra kažkoks kriminalas, bet klausimų gali kilti – ypač turint omenyje, kad nei Konstitucijoje, nei Nepaprastosios padėties įstatyme, nei Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatyme (Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas, 1994), nei kituose įstatymuose nėra nustatyti jokie tam reikalingi Vyriausybės įgaliojimai. Būtų galima daryti prielaidą, kad Vyriausybė, kaip vienas iš subjektų, turinčių įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, tokiu būdu ją pagal savo kompetenciją įgyvendino, bet, kaip įsitikinsime netrukus, – irgi ne, nepaisant to, kad atitinkamuose nutarimuose Vyriausybė daro nuorodą į Vyriausybės įstatymo 20 straipsnį²⁶, o konkrečiai – jo antrąją dalį, kurioje, *inter alia*, nurodoma, kad Vyriausybė dėl Seimui teikiamų Seimo nutarimų projektų priima nutarimą.

Štai čia prasideda antroji improvizacija. Kaip minėta, tuo metu galiojusios redakcijos Seimo statuto 186² straipsnio 1 dalyje, be kita ko, numatyta, kad Seimo nutarimų projektus dėl nepaprastosios padėties įvedimo, įgyvendinant Seimo įgaliojimus, numatytus Konstitucijos 144 straipsnio 1 dalyje²⁷, rengia ir teikia Seimo Pirmininkas arba jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas. Akivaizdu, kad Vyriausybė nėra nei Seimo Pirmininkas, nei Seimo Pirmininko pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas. Akivaizdu ir tai, kad Vyriausybė neįgyvendina jokių Seimo įgaliojimų, numatytų Konstitucijoje ar įstatymuose. Galiausiai akivaizdu tai, kad Vyriausybė negali perimti paminėtų subjektų įgaliojimų, nes būtų pažeistas konstitucinis valdžių padalijimo principas. Neakivaizdu tik tai, kad Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų „teikimo Seimui“ procedūra pasibaigia Vyriausybėje. Ir štai koku būdu.

Vyriausybė, priimdama visus savo nutarimus „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“, pritarė Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektui ir kreipėsi „<...> į Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininką su prašymu, vadovaujantis Seimo statuto 186² straipsniu, kiek įmanoma skubiau teikti Lietuvos Respublikos Seimui svarstyti Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ pro-

26 Šiame straipsnyje, pavadinimu „Vyriausybės įstatymų leidybos iniciatyvos teisė“ įtvirtinta, kad Vyriausybė turi įstatymų leidybos iniciatyvos teisę Seime (1 d.) ir kad Vyriausybė dėl Seimui teikiamų įstatymų ar Seimo nutarimų projektų priima nutarimą. Svarstant šiuos projektus Seime, Vyriausybei atstovauja Ministras Pirmininkas, Vyriausybės įgaliotas ministras, o šiam negalint – Vyriausybės įgaliotas viceministras (2 d.).

27 Norėtųsi atkreipti dėmesį į tai, kad pagal šią nuostatą Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas, rengdami ir teikdami Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektus, įgyvendina Seimo įgaliojimus, numatytus Konstitucijos 144 straipsnio 1 dalyje. Tiek Vyriausybė nėra nei Seimo Pirmininkas, nei jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas, tiek ir Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas nėra Seimas ir jokių Seimo, kaip Tautos atstovybės ir kolegialios institucijos, įgaliojimų neįgyvendina ir negali įgyvendinti.

jektą <...>“. Taigi šių niekaip teisiniu požiūriu neįpareigojančių Vyriausybės nutarimų adresatas yra ne Seimas, o Seimo Pirmininkas. Taip pat šiais Vyriausybės nutarimais nėra (ir negali būti) įforminamas Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projekto teikimas Seimui.

Tai, kad tokia procedūra nebuvo numatyta jokiame teisės akte, nesutrukdė susiformuoti tokiai kiek egzotiškai praktikai, kuri ir dėl netikėtumo elemento, ir dėl procedūrinės patirties įvedant nepaprastąją padėtį stokos kurį laiką buvo toleruojama²⁸.

Grįžtant prie Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų rengimo, tikrai galima suprasti ir pateisinti, kodėl juos rengė Vyriausybė, kuriai Konstitucijos 94 straipsnio 1 punkte pavedama tvarkyti krašto reikalus, saugoti Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoti saugumą ir viešąją tvarką. Bet kodėl 2015 m. kovo 24 d. įsigaliojusios Seimo statuto pataisos projekto autoriai nusprendė, kad tokio pobūdžio Seimo nutarimų projektus turi rengti Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas, kurie pagal savo kompetenciją ir atliekamas funkcijas nedisponuoja ir negali disponuoti visa Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties paskelbimo projektui parengti reikalinga informacija, – istorija nutyli.

Atėjo laikas aptarti ir trečiąją improvizaciją. Seimo Pirmininkas, manydamas, kad Vyriausybės pasiūlymas įvesti nepaprastąją padėtį yra pagrįstas, Vyriausybės parengtus ir Seimo Pirmininkui pateikti Seimui pasiūlytus Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektus su korekcijomis²⁹ Seimui teikdavo kaip jų rengėjas, nurodydamas, kad jų iniciatorius yra Vyriausybė³⁰.

- 28 Seimo Pirmininkas 2022 m. balandžio 6 d. užregistravo Lietuvos Respublikos Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 186^a straipsnio ir dvidešimt devintojo¹ skirsnio pavadinimo pakeitimo“ projektą Nr. XIVP-1489. 2022 m. birželio 17 d. buvo užregistruota antroji šio projekto versija – Nr. XIVP-1489(2). Pastaroji ir buvo priimta.
- 29 Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas neturi pareigos koreguoti Vyriausybės parengto Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projekto. Žr. Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1083; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1188; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1188(2); Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1384; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1384(2); Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1577; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą Nr. XIVP-1856.
- 30 Žr. Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1083 aiškinamąjį raštą; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1188 aiškinamąjį raštą; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1188(2) aiškinamąjį raštą; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1384 aiškinamąjį raštą; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1577 aiškinamąjį raštą; Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1856 aiškinamąjį raštą. Beje, pastarajame nurodoma, kad Seimo nutarimo projekto rengėjai buvo du – Seimo Pirmininkas ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija.

Kodėl Seimo Pirmininkas, prieš teikdamas Seimui Vyriausybės parengtą Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą, jį paprastai pakoreguodavo? Tai lėmė kelios priežastys, o konkrečiau – kai kurie nepaprastosios padėties įvedimo procedūros teisinio reguliavimo niuansai.

Pirmasis jau buvo šiek tiek aptartas, tik kitu aspektu. Pagal tuo metu galiojusį teisinį reguliavimą Vyriausybė nebuvo vienas iš subjektų, formaliai turinčių (galinčių) dalyvauti nepaprastosios padėties įvedimo procedūroje, atitinkamai nebuvo ir negalėjo būti jokio formalaus Vyriausybės faktiškai rengiamu Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektu siūlomo nustatyti teisinio reguliavimo derinimo su Seimo Pirmininku (ar jo pareigas laikinai einančiu Seimo Pirmininko pavaduotoju), kuris turi išimtinis įgaliojimus tokį Seimo nutarimo projektą teikti Seimui, mechanizmo.

Nesant tokio mechanizmo, kuris formalizuotų Vyriausybės (ar jos įgaliotos ministerijos), rengiančios Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą, tarpinstitucinį bendradarbiavimą su Seimo Pirmininku ar jo pareigas laikinai einančiu Seimo Pirmininko pavaduotoju, mažesne ar didesne apimtimi vyko neformalus tarpinstitucinis bendradarbiavimas, tačiau tik tada, kai tokio Seimo nutarimo projektas iš esmės jau būdavo parengtas. Kitaip tariant, Seimo Pirmininkas „įsijungdavo“ į Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties paskelbimo projekto rengimo procesą tik galutiniame jo etape, kai jau būdavo gana sudėtinga teikti ne vien techninius pasiūlymus, nes tokios neordinarinės situacijos, kaip kad, pavyzdžiui, Rusijos Federacijos karinė agresija Ukrainos atžvilgiu, reikalauja itin operatyvių sprendimų. Ką jau kalbėti apie tai, kad tokie Seimo Pirmininko pasiūlymai Vyriausybės niekaip neįpareigoja jų svarstyti ir į juos atsivėlgti.

Antrasis yra susijęs su tuo, kad pagal tuo metu galiojusias Seimo statuto nuostatas joks Seimo narys, kuris nėra Seimo Pirmininkas ar laikinai jo pareigas einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas, jeigu Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą Seimui teikia jis, nei vienasmeniškai, nei grupėje su kitais Seimo nariais, nei per atitinkamą Seimo komitetą formaliai neturėjo teisės net bandyti daryti įtaką tokio Seimo nutarimo projekto turiniui.

Seimo statute numatyta, kad tokiems Seimo nutarimų projektams svarstyti pagrindinis komitetas neskiriamas, o Seimo narių pasiūlymai dėl jų neteikiami ir nesvarstomi (186² str. 2 ir 3 d.). Tai reiškė, kad Seimas Seimo narių asmenyse balsuodavo už tokio turinio Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą, kokį Seimui pateikė Seimo Pirmininkas.

Vertinant praktiniu požiūriu, tokius procedūrinius ribojimus galima suprasti ir iš dalies pateisinti: kuo daugiau subjektų, turinčių įgaliojimus daryti ar bandyti daryti įtaką tokio pobūdžio teisės akto projekto turiniui, tuo didesnis „balaganas“, o kaip tik jam, kuris iš esmės yra ne kas kita kaip parlamentinės demokratijos apraiška, atitinkamose ekstraordinarinėse situacijose nelabai yra laiko, nes grėsmė valstybės nacionaliniam saugumui būna ir akivaizdi, ir reali.

Antra vertus, galima visai pagrįstai kelti klausimą, ar tikrai tokie procedūriniai ribojimai dera su Seimo nario kaip Tautos atstovo statusu ir atitinkamai konstituciniu Seimo nario laisvo mandato principu, nes Seimo nariai, balsuodami už Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą, turi tik dvi alternatyvas: pritarti jam arba ne (tais atvejais, kai Seimo nariai susilaiko, jų balsai skaičiuojami „prieš“).

Tokie procedūriniai ribojimai (ypač Seimo nutarimo projekto svarstymo Seimo komitete atsisakymas) taip pat eliminavo galimybę svarstymo metu pašalinti neredakcinius trūkumus ar klaidas tokia Seimo nutarimo projekte, jeigu tokių būtų³¹, ar jį papildyti naujomis nuostatomis, jei staiga ir netikėtai pasikeitęs situacijai to reikėtų. Tokiu atveju Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas būtų turėjęs registruoti pakoreguotą Seimo nutarimo projekto versiją ir pakoreguotą Seimo nutarimo projektą iš naujo teikti Seimui. Taigi visa nepaprastosios padėties įvedimo procedūra būtų pradama iš naujo, o tai šiek tiek užtrunka. Praktikoje yra pasitaikę du tokie atvejai (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą, 2021a ir Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą, 2021b; Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą, 2022a ir Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektą, 2022b), bet dėl kitokių priežasčių.

Kokios tai priežastys? Jas, kaip ir kitais kartais, padiktavo praktinis poreikis, o konkrečiai – siekis maksimaliai suderinti skirtingų politinių jėgų poziciją ir interesus. Seimo Pirmininkas, prieš registruodamas Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą, visada kviesdavo neformalų visų frakcijų seniūnų (atstovų) pasitarimą, kuriame kartais dalyvaudavo ir Ministras Pirmininkas. Tai jau ketvirtoji improvizacija, tik niekaip, t. y. nei imperatyviai, nei dispozityviai Seimo statute neregamentuota.

Toks neformalus pasitarimas buvo kviečiamas turint tikslą supažindinti su planuojamu registruoti Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektu, sudaryti galimybę apsikeisti preliminaromis nuomonėmis apie jį ir neformaliai suteikti galimybę pateikti pasiūlymų dėl tokio Seimo nutarimo projekto koregavimo, tam duodant papildomo laiko.

Vienais atvejais toks Seimo Pirmininko sprendimas pasiteisino, kitais – ne labai, nes Seimo nariai nerodė didelio susidomėjimo planuojamu registruoti Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektu, bet teigti, kad tokie neformalūs pasitarimai neturėjo jokios pridėtinės vertės nepaprastosios padėties įvedimo procedūroje, vis dėlto nėra pagrindo. Jų metu Seimo nariai susipažindavo su preli-

31 Vis dėlto reikia pažymėti, kad tokią riziką sumažindavo Seimo kanceliarijos Teisės departamento teikiama išvada Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektui (dėl jo atitikties Konstitucijai, įstatymams, teisėkūros principams ir teisės technikos taisyklėms).

minariu tokio Seimo nutarimo projekto turiniu, o tai reiškia siurprizinio elemento eliminavimą tais atvejais, kai Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektas būdavo registruojamas, teikiamas, svarstomas ir priimamas tą pačią dieną.

Visiškai suprantama, kad Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektai į Seimo posėdžių darbotvarkę Seimo valdybos arba Seimo Pirmininko siūlymu buvo įtraukiami prioriteto tvarka ir svarstomi ypatingos skubos tvarka (iki 2022 m. birželio 29 d. įskaitytinai galiojusi Seimo statuto 186² str. 2 d. redakcija). Klausimas dėl nepaprastosios padėties įvedimo (atšaukimo) tikrai yra vienas iš tų retų atvejų, kurie, pagal oficialiąją konstitucinę doktriną (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 16 d. nutarimas), pažodžiui perkeltą į Seimo statutą³², gali ir turi būti kvalifikuojami kaip pagrindas teisės akto projektą svarstyti ypatingos skubos tvarka. Tik apie tai iš dalies netiesiogiai buvo užsiminta ir prieš tai, analizuojant procedūrinius ribojimus Seimo nariams ir kitiems įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turintiems subjektams nepaprastosios padėties įvedimo procedūroje, Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo (atšaukimo) projektai turėjo būti svarstomi ypatinga³³ ypatingos skubos tvarka. Be tų specialiųjų nuostatų, kurios jau buvo aptartos, būtina paminėti, kad Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų svarstymo metu nebuvo leidžiama daryti pertraukų (iki 2022 m. birželio 29 d. įskaitytinai galiojusi Seimo statuto 186² str. 3 d. redakcija).

Na ir paskutinioji improvizacija – modifikuota Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų pateikimo Seimo posėdyje procedūra. Seimo statuto 144 straipsnio 1 dalyje, *inter alia*, numatyta, kad kito Seimo akto projektą Seimo posėdyje pateikia projekto iniciatorius arba jo atstovas³⁴, trumpai (iki

32 Seimo statuto 164 straipsnio 1 dalyje, be kita ko, numatyta, kad įstatymų ir Seimo nutarimų projektų svarstymo ypatingos skubos tvarka procedūra gali būti taikoma tik tais atvejais, kai būtina nedelsiant užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus, t. y. įvedant arba įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, taip pat ją atšaukiant, skelbiant arba paskelbus mobilizaciją, skelbiant demobilizaciją, priimant sprendimą panaudoti ginkluotąsias pajėgas ginkluoto užpuolimo atveju ir (ar) prirėkus ypač skubiai vykdyti tarptautinius įsipareigojimus, stichinės nelaimės ar kitomis ekstremaliomis aplinkybėmis, kilus tokiai grėsmei valstybės ar visuomenės saugumui, kuriai pašalinti būtini ypač skubūs Seimo sprendimai.

33 Bendrosios įstatymų ir Seimo nutarimų projektų svarstymo ypatingos skubos tvarka taisyklės nustatytos Seimo statuto 164 straipsnio 4 ir 5 dalyse, jose numatyta, kad, svarstant projektą ypatingos skubos tvarka, netaikomi šio statuto 155 straipsnyje nustatyti reikalavimai ir priėmimo procedūra po pateikimo gali būti pradėta ne anksčiau kaip po 3 valandų pertraukos. Per šią pertrauką raštu pateikiamos įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turinčių asmenų pataisos dėl projekto, Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvados dėl jų ir projektas suredaguojamas Seimo kanceliarijos Dokumentų departamente. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turinčių asmenų pataisos dėl projekto raštu pateikiamos ne vėliau kaip prieš vieną valandą iki projekto priėmimo pradžios. Kai kuriais atvejais projektui svarstyti gali būti paskirtas pagrindinis komitetas.

34 Respublikos Prezidento atstovas, Ministras Pirmininkas, Vyriausybės įgaliotas ministras ar viceministras arba piliečių atstovas.

10 minučių) apibūdindamas projektą ir atsakydamas į Seimo narių klausimus (iki 10 minučių).

Praktiškai būdavo taip, kad Seimo nutarimo dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektą Seimo posėdyje oficialiai pateikdavo Seimo Pirmininkas, o į Seimo narių užduodamus klausimus dėl teikiamo Seimo nutarimo projekto detalių daugiausiai atsakinėdavo Ministras Pirmininkas.

Toks improvizuotas dvinaris Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų pristatymas Seimo posėdyje labai paprastai paaiškinamas. Pa grindinius tokių Seimo nutarimų projektų rengimo darbus atlikdavo Vyriausybė, taigi visiškai natūralu, kad Ministras Pirmininkas geriau išmanė teikiamų Seimo nutarimų projektų turinio konkretiką. Antra vertus, toks aktyvus Ministro Pirmininko dalyvavimas Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų pateikimo Seimo posėdyje procedūroje turi ir tam tikrų atstovavimo jų faktiniam iniciatoriui, t. y. Vyriausybei, kuri neturėjo jokių formalių įgaliojimų nepaprastosios padėties įvedimo procedūroje, požymių.

Kai nepaprastąją padėtį skelbia Respublikos Prezidentas

Rusijos Federacijos karinės agresijos Ukrainos atžvilgiu pradžia, t. y. 2022 m. vasario 24 d., buvo laikotarpiu tarp Seimo sesijų. Reaguojant į kardinaliai pasikeitusią geopolitinę situaciją, Seime tą dieną nuo labai ankstyvo ryto pradėta diskutuoti, kas tokiu atveju turėtų imtis iniciatyvos: Seimas, susirinkdamas į neeilinę Seimo sesiją, ar Respublikos Prezidentas, priimdamas atitinkamą dekretą, kuriuo, be kita ko, pagal Nepaprastosios padėties įstatymo 6 straipsnio 1 dalies ir 8 straipsnio nuostatas būtų šaukiama neeilinė Seimo sesija, kuri turėtų prasidėti ne vėliau kaip per 24 valandas nuo tokio dekreto paskelbimo.

Abu variantai yra validūs, tačiau buvo pasirinktas antrasis, iniciatyvą dėl nepaprastosios padėties įvedimo perleidžiant Respublikos Prezidentui (Konstitucijos 84 str. 17 p. ir 144 str. 2 d.), nors mobilizavęsis Seimas į neeilinę Seimo sesiją buvo pasirengęs susirinkti (ir susirinko) tą pačią dieną, kurią buvo išleistas atitinkamas Respublikos Prezidento dekretas, t. y. 2022 m. vasario 24 d., 17.00 val.³⁵

Tą dieną Seimas, kaip tai numatyta Konstitucijos 144 straipsnio 2 dalyje, pagal kurią Seimas turi patvirtinti arba panaikinti tokį Respublikos Prezidento sprendimą, Respublikos Prezidento sprendimą, įformintą 2022 m. vasario 24 d. dekretu Nr. 1K-872, patvirtino. Ir tą, kaip minėta, padarė be jokios intervencijos į minėtu dekretu nustatytas *the new normal* sąlygas.

35 Žr. Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. vasario 24 d. nenumatytojo posėdžio darbotvarkę.

Beje, dėl to, kaip reikėtų aiškinti ir taikyti tą leidžiančios Nepaprastosios padėties įstatymo 6 straipsnio 2 dalies nuostatas³⁶ taip pat buvo diskutuojama. Tiksliau – dėl šio įstatymo 6 straipsnio 2 dalies 3 punkto, kuriuo nustatyta, kad Seimas, tvirtindamas Respublikos Prezidento sprendimą įvesti nepaprastąją padėtį, gali pakeisti jo nuostatas, sumažindamas ar padidindamas nustatytų konstitucinių teisių ir laisvių apribojimus bei nepaprastųjų priemonių, kurios gali būti taikomos, mastą.

O jeigu visai konkrečiai, buvo diskutuojama dėl to, ar Seimas, tvirtindamas Respublikos Prezidento sprendimą paskelbti nepaprastąją padėtį, gali atitinkamai savo nutarime papildomai nustatyti ir Respublikos Prezidento dekretu nurodytų konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių, kurias riboti leidžia Konstitucijos 145 straipsnis, apribojimus. Buvo prieita prie išvados, kad Seimas to daryti vis dėlto negali: tokioje situacijoje Seimas turėtų panaikinti Respublikos Prezidento sprendimą dėl nepaprastosios padėties paskelbimo ir priimti atskirą nutarimą dėl nepaprastosios padėties įvedimo, kuriame būtų išplečiamas ribojamų konstitucinių asmens teisių ir laisvių sąrašas.

Ar padaryta išvada yra teisinga, gali atsakyti tik KT, nagrinėdamas atitinkamą konstitucinės justicijos bylą. Bet tai, kad šiuo atveju buvo pasirinktas „saugesnis“ variantas, galima pasakyti jau dabar.

Numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimas nėra svarbus?

Išanalizavus Seimo statuto ir Nepaprastosios padėties įstatymo, kuriam šiame straipsnyje skiriama daug mažiau dėmesio, nuostatas dėl nepaprastosios padėties įvedimo (paskelbimo, atšaukimo) bei jų aiškinimo ir taikymo praktiką, galima gana tvirtai pasakyti, kad, nustatant atitinkamą teisinį reguliavimą šiuose teisės aktuose, nebuvo padaryta „namų darbų“.

„Namų darbai“ čia įvardijamas numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimas, kitaip – teisinio reguliavimo poveikio vertinimas *ex ante*, kuris atliekamas prieš teisės akto priėmimą, viešosios politikos ciklo pradžioje, planavimo etape. Išankstinis vertinimas leidžia įvertinti pradinę socialinę ir ekonominę situaciją ir tai, kaip būsimas reguliavimas tikėtinai paveiks šią aplinką. Tokio vertinimo tikslas – užtikrinti, jog kuriamas taisyklių modelis atitinka visuomenės ir jos grupių poreikius, bei nustatyti, ar teisės aktas nesukels neigiamų padarinių (Limantė, 2017, p. 27).

36 Seimas, tvirtindamas Respublikos Prezidento sprendimą įvesti nepaprastąją padėtį, gali pakeisti jo nuostatas, sumažindamas ar padidindamas: 1) teritoriją, kurioje įvedama nepaprastoji padėtis; 2) nepaprastosios padėties trukmę; 3) nustatytų konstitucinių teisių ir laisvių apribojimus bei nepaprastųjų priemonių, kurios gali būti taikomos, mastą.

Tuo metu, kai buvo priimamas Nepaprastosios padėties įstatymas, reikalavimas atlikti numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimą nei Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos įstatyme (Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos įstatymas, 1993), nei Seimo statute nebuvo numatyta. Tačiau tuo metu, kai Seimo statutas buvo pildomas dvidešimt devintuoju¹ skirsniu (Lietuvos Respublikos Seimo statutas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ skirsniu“, 2015), Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas (Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas, 2012) teisėkūros subjektams tokią pareigą tam tikrais atvejais jau nustatė³⁷.

Seimo statuto pildymas nauju skirsniu, nustatančiu naują, t. y. iki tol Seimo statute nebuvusį, teisinį reguliavimą, laikytinas vienu iš tokių atvejų. Be to, tokią pareigą įtvirtino ir Seimo statutas, kuriame buvo nustatyti turinio reikalavimai kartu teisės akto projektu teikiamam aiškinamajam raštui (nuo 2014 m. gruodžio 19 d. galiojusi redakcija; 135 str. 3 d. 5 p.) (Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ straipsniu“ projektas, 2015). Nepaisant to, pakankamai lakoniškame Seimo statuto „Dėl Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ skirsniu“ ir su juo susijusių įstatymų projektų Nr. XIIP-2800–XIIP-2803 aiškinamajame rašte numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatai atitinkamoje skiltyje nebuvo aptarti, apsiribojant standartinė fraze „[p]riėmus įstatymo projektą neigiamų pasekmių nenumatoma“³⁸. Atskiras dokumentas,

- 37 Šio įstatymo 15 straipsnyje, *inter alia*, numatyta, kad: rengiant teisės akto, kuriuo numatoma reglamentuoti iki tol nereglementuotus santykius, taip pat kuriuo iš esmės keičiamas teisinis reguliavimas, projektą, privalo būti atliekamas numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimas. Šio vertinimo išsamumas turi būti proporcingas galimoms numatomo teisinio reguliavimo pasekmėms. Sprendimą dėl numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo priima teisės akto projekto rengėjas (1 d.); atliekant numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimą, nustatomas galimas teigiamas ir neigiamas poveikis to teisinio reguliavimo sričiai, asmenims ar jų grupėms, kuriems bus taikomas numatomas teisinis reguliavimas. Atsižvelgiant į teisės akte numatomo naujo teisinio reguliavimo pobūdį, mastą, turi būti įvertinamas poveikis ekonomikai, valstybės finansams, socialinei aplinkai, viešajam administravimui, teisinei sistemai, kriminogenei situacijai, korupcijos mastui, aplinkai, administracinei naštai, regionų plėtrai ir kitoms sritims (2 d.); įstatymo ar kito Seimo teisės akto projekte numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatai pateikiami aiškinamajame rašte arba atskiru dokumentu.
- 38 Pažymėtina, kad administracinių teismų, atliekančių norminių administracinių aktų kontrolę, praktikoje, vertinant, ar deramai įvertintas numatomo teisinio reguliavimo poveikis teisėkūros etape, teisiškai reikšmingomis pripažįstamos aplinkybės ir argumentai, nurodyti ir numatomo teisinio reguliavimo aiškinamajame rašte. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas šiuo klausimu yra įvertinęs, kad prie numatomo teisinio reguliavimo pridėjame aiškinamajame rašte identifikuotas teiktų įsakymų projektų tikslas, nurodytas tuo metu galiojės teisinis reguliavimas, įvardytos siūlytus pakeitimus paskatinusios priežastys ir atitinkamai tais aspektais akcentuota siūlyto reglamentavimo numatoma nauda. Dėl šios priežasties nebuvo pagrindo konstatuoti teisėkūros proceso trūkumų, siejant juos su neatliktu numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimu (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėtinės teisėjų kolegijos 2021 m. gegužės 12 d. sprendimas).

kuriame būtų pateikti teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatai, prie šio Seimo statuto projekto taip pat nebuvo pridėtas.

Tai, kad teisėkūros proceso dalyviai netinkamai vykdo jiems nuo 2003 m. pavestą pareigą atlikti numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimą, 2018 m. konstatavo ir Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė (Valstybinio audito ataskaita, 2018), kuri, be kita ko, nurodė, kad numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimo rezultatų ir įvertintų galimų teisinio reguliavimo alternatyvų pateikimas leistų teisės aktą priimančiam subjektui apsvarstyti siūlomas galimas alternatyvas ir padėtų nustatyti geriausią visuomenės ir valstybės lūkesčius atitinkantį teisinį reguliavimą.

Kartais, net ir atlikus numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimą, teisės aktai ne visada veikia taip, kaip tai planavo teisėkūros subjektas: tam tikrais atvejais paaiškėja, kad teisės aktai, kurie atrodė nepriekaištingi, susidūrus su realybe pasirodo besą neveiksmingi, neefektyvūs, su trūkumais ir nepakankami (Limantė, 2017, p. 28). Ką jau kalbėti apie tuos atvejus kaip šis, kai išankstinis teisinio reguliavimo poveikio vertinimas apskritai neatliekamas.

Nors šiandien ir nekyla abejonų, kad prieš valdžios institucijoms priimant reikšmingesnius sprendimus turi būti pateiktas deramai verifikuotas jų pagrindimas, tam atliekant išankstinį teisės aktų projektų vertinimą (Bublienė *et al.*, 2017, p. 9), vis dėlto tenka apgailestauti, bet tie atvejai, kai teisinio reguliavimo poveikio vertinimas *ex ante* neatliekamas arba atliekamas netinkamai (*inter alia*, formaliai), nėra pavieniai. Tai sisteminio pobūdžio problema, tačiau dėl ribotos šios straipsnio apimties ji nebus plačiau nagrinėjama.

Kada iš tikrųjų įsigalioja Seimo nutarimai dėl nepaprastosios padėties įvedimo?

Konstitucijoje nenustatyta jokių specialių Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo įsigaliojimo taisyklių. Bendroji taisyklė, kuri numatyta Konstitucijos 70 straipsnio 2 dalyje, yra tokia: kiti Seimo priimti aktai ir Seimo statutas, pasirašyti Seimo Pirmininko, įsigalioja kitą dieną po jų paskelbimo, jeigu pačiuose aktuose nenustatoma kita įsigaliojimo tvarka.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konstitucijos 70 straipsnio 2 dalies ir to paties straipsnio 1 dalies³⁹ formuluotės skirtingų rūšių teisės aktų įsigaliojimo momentą apibrėžia skirtingai. Konstitucijos 70 straipsnio 2 dalis suteikia didesnę manevro laisvę, tačiau iki šiol Seimas tuo nebuvo pasinaudojęs, t. y. nė viename savo

39 Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas, jeigu pačių įstatymų nenustatoma vėlesnė įsigaliojimo diena.

nutarime dėl nepaprastosios padėties įvedimo Seimas nebuvo nustatęs kitokios (specialios) jo įsigaliojimo tvarkos.

Kaip matyti iš įrašų Teisės aktų registre⁴⁰, visi Seimo nutarimai dėl nepaprastosios padėties įvedimo įsigaliojo Teisėkūros pagrindų įstatymo 24⁵ straipsnio 2 dalyje, kurioje, *inter alia*, numatyta, kad Seimo nutarimas dėl nepaprastosios padėties įvedimo ar atšaukimo įsigalioja nuo oficialaus paskelbimo Teisės aktų registre ir (ar) visuomenės informavimo priemonėse, atsižvelgiant į tai, kur paskelbta anksčiau, nustatyta tvarka, t. y. ne kitą dieną po šių Seimo nutarimų paskelbimo.

KT 2002 m. birželio 19 d. nutarime yra pažymėjęs, kad Seimas, leisdamas įstatymus (Konstitucijos 67 straipsnio 2 punktą) bei Seimo statute nustatydamas savo struktūrą ir darbo tvarką (Konstitucijos 76 straipsnis), turi konstitucinę kompetenciją sukonkretinti ir detalizuoti Konstitucijoje nustatytą Seimo, taip pat referendumu priimtų įstatymų, kitų teisės aktų priėmimo, pasirašymo, paskelbimo ir įsigaliojimo tvarką, tačiau tai darydamas Seimas negali pažeisti Konstitucijos nuostatų.

Į klausimą, ar Teisėkūros pagrindų įstatymo 24⁵ straipsnio 2 dalies nuostatos prieštarauja Konstitucijai, nors labai panašu, kad taip ir yra, vėlgi gali atsakyti tik KT, nagrinėdamas atitinkamą paklausimą. Taigi šis klausimas kol kas keliamas tik retoriškai.

Vis dėlto tai, jog buvo taikomos Teisėkūros pagrindų įstatyme nustatytos Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo įsigaliojimo taisyklės, jokios praktinės reikšmės neturėjo, nes visi tokie Seimo nutarimai buvo paskelbti jų priėmimo dieną, o pati nepaprastoji padėtis jais buvo įvedama ne anksčiau kaip kitą dieną. Antra vertus, galbūt iš tiesų būtų verta apsvarstyti, ar nereikėtų keisti Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo projektų rengimo praktikos taip, kad juose būtų nustatoma speciali įsigaliojimo tvarka.

Seimo statuto 186² straipsnio išdėstymas nauja redakcija

Įvertinus tai, kad Seimo statuto nuostatos, reguliuojančios Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo (atšaukimo) rengimo, svarstymo ir priėmimo procedūrą, ir besiformuojanti jų taikymo praktika turi ne tiek ir daug bendro, buvo nuspręsta Seimo statuto 186² straipsnį išdėstyti nauja redakcija. Tai buvo padaryta 2022 m. birželio 28 d. Seimo statutu (Lietuvos Respublikos Seimo statutas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 186-2 straipsnio ir dvidešimt devintojo¹ skirsnio pavadinimo pakeitimo“, 2022), kuris įsigaliojo 2022 m. birželio 30 d.

40 Teisės aktų registras // <https://www.e-tar.lt>.

Taigi šiuo metu galioja tokios redakcijos Seimo statuto 186² straipsnis:

„186² straipsnis. Seimo nutarimų dėl <...> nepaprastosios padėties <...> įvedimo <...> projektų rengimas, svarstymas ir priėmimas

1. Seimo nutarimų projektus dėl <...> nepaprastosios padėties <...> įvedimo ar atšaukimo <...> rengia ir Seimui teikia Vyriausybė arba Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas.
2. Šio straipsnio 1 dalyje nurodyti Seimo nutarimų projektai į Seimo posėdžių darbotvarkę Seimo valdybos arba Seimo Pirmininko siūlymu įtraukiami prioriteto tvarka ir svarstomi ypatingos skubos tvarka.
3. Pagrindinis šio straipsnio 1 dalyje nurodytus Seimo nutarimų projektus svarstantis komitetas yra Teisės ir teisėtvarkos komitetas, papildomas – Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas.
4. Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas išvadas dėl šio straipsnio 1 dalyje nurodytų Seimo nutarimų projektų privalo pateikti likus ne mažiau kaip vienai valandai iki jų svarstymo Teisės ir teisėtvarkos komitete. Teisės ir teisėtvarkos komitetas šio straipsnio 1 dalyje nurodytus Seimo nutarimų projektus turi apsvarstyti ne vėliau kaip per 4 valandas nuo jų pateikimo Seimo posėdyje.
5. Komitetuose ir Seimo posėdyje svarstomi tik tie pasiūlymai dėl šio straipsnio 1 dalyje nurodytų Seimo nutarimų projektų, kurie Seimo posėdžių sekretoriatare įregistruoti ne vėliau kaip per vieną valandą po šių projektų pateikimo Seimo posėdyje.
6. Šio straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalių nuostatos taikomos ir Seimo nutarimams, kuriais pagal Konstitucijos 142 straipsnio antrąją dalį ir 144 straipsnio antrąją dalį patvirtinami ar panaikinami Respublikos Prezidento sprendimai.“

Nauja redakcija išdėstyto Seimo statuto 186² straipsnyje taip pat nustatyta ypatinga Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo (atšaukimo) projektų svarstymo ypatingos skubos tvarka.

Pagrindinės novelos: išplėstas subjektų, turinčių teisę rengti ir Seimui teikti Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo (atšaukimo) projektus, ratas, į jį įtraukiant Vyriausybę; į tokių Seimo nutarimų projektų svarstymo procedūrą privalomai įtraukti Seimo komitetai, *expressis verbis* nurodant, kad Seimo nutarimų dėl nepaprastosios padėties įvedimo (atšaukimo) projektus kaip pagrindinis svarsto Teisės ir teisėtvarkos komitetas, o kaip papildomas – Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas; numatyta svarstymo pertrauka, pakankamai detaliai sureguliuojant, kas jos metu turi (gali) vykti; įtvirtinta įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turinčių subjektų teisė tokiems Seimo nutarimų projektams teikti pasiūlymus; atsisakoma blanketinės nuostatos, nukreipiančios į Teisėkūros pagrindų įstatymą.

Įvertinti, ar nurodyta Seimo statuto pataisa „pasiteisins“, nėra galimybių, nes dar nėra jokios jos aiškinimo ir taikymo praktikos. Jeigu geopolitinė situacija nepasikeis ir grėsmė Lietuvos nacionaliniam saugumui reikšmingai nesumažės, tai padaryti bus galima 2022 m. rugsėjo mėn., kai Seimas vėl turės spręsti dėl nepaprastosios padėties įvedimo. Tada ir pamatysime, ar pasikartos situacija „norėta kaip geriau, o išėjo kaip visada“, ar vis dėlto šį kartą pavyko. Žinoma, ir šiuo atveju galutinį žodį gali tarti tik KT.

Išvados

1. Įprastai lakoniškas konstitucinis teisinis reguliavimas ir ydingas ordinarinis teisinis reguliavimas kartu su tuo, kad KT dar nėra pradėjęs formuoti oficialiosios konstitucinės doktrinos nepaprastosios padėties įvedimo (paskelbimo) bei atšaukimo klausimu, o sprendimus dėl nepaprastosios padėties įvedimo reikėjo priimti itin operatyviai, suponavo improvizuotą teisės aktų nuostatų aiškinimą ir taikymą. Šį kartą praktiniai poreikiai nusvėrė kai kuriuos teisinius imperatyvus. Taip nebūtų atsitikę, jeigu teisėkūros subjektai būtų skyrę daugiau dėmesio teisėkūros kokybei.

2. Tai, kad nepaprastosios padėties įvedimo procedūros metu kilo nemažai taikytinos teisės aiškinimo ir taikymo klausimų, dėl to buvo diskutuojama, kilo abejonių dėl nustatyto teisinio reguliavimo tinkamumo, teisėkūros ir parlamentinės demokratijos aspektais vertintina teigiamai. Galiausiai visa tai inspiravo Seimą atitinkamas Seimo statuto nuostatas išdėstyti nauja redakcija.

3. Nesant šių naujų Seimo statuto nuostatų aiškinimo ir taikymo praktikos, nėra galimybės įvertinti, ar dėl to nepaprastosios padėties įvedimo procedūra tapo aiškesnė, bet tai, kad buvo palikta daug mažiau vietos praktinėms improvizacijoms, galima pasakyti jau dabar.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos teisės aktai

Konstitucija ir kiti aukščiausios teisinės galios aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ (1990). *Valstybės žinios*, 9-224.

Konstituciniai įstatymai, įstatymai ir Seimo statutai

Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas (2012). *Valstybės žinios*, 36-1772.

- Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas (2022). *TAR*, 2022-15851.
- Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos įstatymas (1993, 2002). *Lietuvos Aidas*, 67; *Valstybės žinios*, 12-296; 24-5626.
- Lietuvos Respublikos Seimo statutas (1994, 1999). *Valstybės žinios*, 15-249; 5-97.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas (1994, 1998). *Valstybės žinios*, 43-772; 41(1)-1131.
- Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 64-2575.
- Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas (2012). *Valstybės žinios*, 110-5564.
- Lietuvos Respublikos Seimo statutas Nr. XII-1541 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ skirsniu“ (2015). *TAR*, 4062.
- Lietuvos Respublikos Seimo statutas Nr. XIV-1180 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 186-2 straipsnio ir dvidešimt devintojo¹ skirsnio pavadinimo pakeitimo“ (2022). *TAR*, 2022-13957.
- Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 pakeitimo įstatymas (2022). *TAR*, 2022-15614.

Kiti Seimo priimti aktai

- Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas Nr. XIV-617 „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ (2021a). *TAR*, 2021-23202.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. gruodžio 7 d. nutarimas Nr. XIV-733 „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ (2021b). *TAR*, 2021-25308.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. vasario 24 d. nutarimas Nr. XIV-929 „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento sprendimo paskelbti nepaprastąją padėtį patvirtinimo“. *TAR*, 2022-03445.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. kovo 10 d. nutarimas Nr. XIV-932 „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ (2022a). *TAR*, 2022-04618.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. balandžio 21 d. nutarimas Nr. XIV-1044 „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ (2022b). *TAR*, 2022-08050.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. birželio 28 d. nutarimas Nr. XIV-1244 „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ (2022c). *TAR*, 2022-13768.

Respublikos Prezidento priimti aktai

- Lietuvos Respublikos Prezidento 2022 m. vasario 24 d. dekretas Nr. 1K-872 „Dėl nepaprastosios padėties paskelbimo“. *TAR*, 2022-03442.
- Lietuvos Respublikos Prezidento 2022 m. liepos 15 d. dekretas Nr. 1K-1059 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymo Nr. XIV-1328 grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“. *TAR*, 2022-15666.

Vyriausybės priimti aktai

- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas Nr. 915 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“ (2021a). *TAR*, 2021-23201.

- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. gruodžio 3 d. nutarimas Nr. 1013 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“ (2021b). *TAR*, 2021-25196.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. kovo 9 d. nutarimas Nr. 200 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“ (2022a). *TAR*, 2022-04613.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. balandžio 20 d. nutarimas Nr. 370 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“ (2022b). *TAR*, 2022-08048.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. birželio 22 d. nutarimas Nr. 648 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto“ (2022c). *TAR*, 2022-13393.

Užsienio valstybių teisės aktai

- Ministru kabineta rikojujms Nr. 720. Rīgā 2021. gada 9. oktobrī (prot. Nr. 67 1. §) Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://m.likumi.lv/ta/id/326729-par-arkartejas-situacijas-izsludinasanu> [žiūrėta 2022-07-22].

Specialioji literatūra

- Birmontienė, T., Miliuvienė, J. (2020). Konstituciniai reikalavimai valstybės valdžios institucijoms reaguojant į pandemijos padiktuotus iššūkius Lietuvoje. Iš: Jakulevičienė, L., Sinkevičius, V. (red.) (2020). *Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai. I dalis. COVID-19 pandemijos sprendimai: teisiniai, valdymo ir ekonominiai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Bublienė, D. et al. (2017). *Teisinio reguliavimo ex post vertinimo perspektyvos Lietuvoje* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2018/01/Ex-post3.pdf> [žiūrėta 2022 m. liepos 22 d.].
- Limantė, A. (2017). Teisėkūros tobulinimo keliu: teisės aktų vertinimas, jo rūšys bei plėtotė. *Teisės problemos*, 2(94), 22–43.
- Sinkevičius, V. (2013). *Lietuvos parlamento teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Vaičaitis, V. A. (2010). State of Exception and Judicial Power. *Baltic Journal of Law & Politics*, 2(3), 26–39.
- Vaičaitis, V. A. (2020). Specialieji teisiniai režimai Lietuvos teisinėje sistemoje. *Teisė*, 117, 79–98.
- Vainorienė, A. (2014). Konstitucinė išimtinės padėties samprata: teisėtumo ir būtinumo santykis viešojoje teisėje. *Teisė*, 91, 212–227.
- Vainorienė, A. (2016). Išimtinė padėtis: teisiniai pagrindai ir iššūkiai. *Teisės apžvalga*, 1(13), 23–43.
- Vainorienė, A. (2018). *Nepaprastosios padėties teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Webber, G. (2020). The duty to govern and the Rule of Law in an emergency. In: Flood, C. M. et al. (eds.) (2020). *Vulnerable: The Law, Policy and Ethics of COVID-19* [interaktyvus]. University of Ottawa Press. Prieiga per internetą: https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/40726/4/9780776636429_WEB.pdf [žiūrėta 2022 m. liepos 22 d.].

Teismų praktika

Tarptautinių teismų sprendimai

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

Paksas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 34932/04, [2011-01-06]. ECLI:CE:ECHR:2011:0106JUD003493204.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimai

Valstybės sienos apsaugos tarnyba [ESTT], Nr. C-72/22 PPU, [2022-06-30]. ECLI:EU:C:2022:505.

Nacionalinių teismų sprendimai

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 62-2515.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-1292.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 51-1894.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. gegužės 16 d. sprendimas. *TAR*, 12865.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 16 d. nutarimas. *TAR*, 19221.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas. *TAR*, 2021, 14847.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas. Nutarimas *TAR* bus oficialiai paskelbtas 2023 m. gegužės 3 d.

Administracinių teismų praktika

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2021 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eI-14-629/2021. *Administracinė jurisprudencija*, 2021, 41, p. 205–220.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. spalio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS-653-492/2021. *Administracinė jurisprudencija*, 2021, 42, p. 195–208.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-4270-492/2021. *Administracinė jurisprudencija*, 2021, 42, p. 208–220.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2022 m. vasario 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1091-822/2022 dėl kreipimosi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu priimti prejudicinį sprendimą.

Kiti šaltiniai

Lietuvos Respublikos teisės aktų travaux préparatoires

Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymas (2022). Lietuvos Respublikos Seimo priimtas, bet Respublikos Prezidento nepasirašytas. Priėmimo data 2022-06-30 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/5c697192fe9111ecbfe9c72e552dd5bd?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=587bbf79-032d-462f-bce8-ebfa0e5df343> [žiūrėta 2022 m. liepos 22 d.].

Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymo projekto Nr. IXP-1428 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2002-03-06 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.161682?jfwid=-w9z4cypyt> [žiūrėta 2022 m. liepos 18 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo statuto dėl Seimo statuto Nr. I-399 papildymo dvidešimt devintuoju¹ skirsniu ir su juo susijusių įstatymų projektų Nr. XIIP-2800-XIIP-2803 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2015-03-04 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/69f5d7doc27c11e48799bc57840226ce?jfwid=-3168l4mve> [žiūrėta 2022 m. liepos 18 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas Nr. XIVP-1083. Registracijos data 2021-11-09 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/ba8a2770415311ecac25bd9c0b3391dc?positionInSearchResults=11&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4fd6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1083 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2021-11-09 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: // <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ee554760415311ecac25bd9c0b3391dc?jfwid=-3168l26bs> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas Nr. XIVP-1188. Registracijos data 2021-12-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/e9e1ba80543411ec86bdcb0a6d573b32?positionInSearchResults=8&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4fd6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1188 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2021-12-03 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/01d81120543511ec86bdcb0a6d573b32?jfwid=-3168l25tf> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas Nr. XIVP-1188(2). Registracijos data 2021-12-07 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/b3b71ef0572211ec86bdcb0a6d573b32?positionInSearchResults=7&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4fd6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1188(2) aiškinamasis raštas. Registracijos data 2021-12-07 [interaktyvus]. Pri-

- eiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/c7c34310572211ec86bdcb0a6d573b32?jfwid=-3168l25ok> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas Nr. XIVP-1384. Registracijos data 2022-03-09 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/e7d9of809fb211ec9e62f960e3ee1cb6?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4df6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1384 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2022-03-09 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/f71dco809fb211ec9e62f960e3ee1cb6?jfwid=-3168l25kx> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas Nr. XIVP-1384(2). Registracijos data 2022-03-10 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/b621a760a04111ec9e62f960e3ee1cb6?positionInSearchResults=4&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4df6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 186² straipsnio ir dvidešimt devintojo¹ skirsnio pavadinimo pakeitimo“ projektas Nr. XIVP-1489. Registracijos data 2022-04-06 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/co67db50b56c11ec9f0095b4d96fd400?positionInSearchResults=10&searchModelUUID=16ac197e-ae56-48d7-b908-azedcc389c87> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas Nr. XIVP-1577. Registracijos data 2022-04-21 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/fab3a4a0c13411ec9f0095b4d96fd400?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4df6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1577 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2022-04-21 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ocfdf480c13511ec9f0095b4d96fd400?jfwid=-3168l25bw> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 186² straipsnio ir dvidešimt devintojo¹ skirsnio pavadinimo pakeitimo“ projektas Nr. XIVP-1489(2). Registracijos data 2022-06-17 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/88f60730ee6711ec8a3a9ec3b65fdf23?jfwid=-3hgnwifjb> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projektas XIVP-1856. Registracijos data 2022-06-23 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/fbf15280f2bd11ecbf9c72e552dd5bd?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=d104a02d-29f7-4a92-9fac-e8edaad4df6> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nepaprastosios padėties įvedimo“ projekto Nr. XIVP-1856 aiškinamasis raštas. Registracijos data 2022-06-23 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/31d3b9b0f2be11ecbf9c72e552dd5bd?jfwid=-31681257b> [žiūrėta 2022 m. liepos 19 d.].

Kita

Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė (2018). *Valstybinio audito ataskaita Nr. VA-2018-P-40-6-2 „Teisėkūros procesas“* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23770/teisekuros-procesas> [žiūrėta 2022 m. liepos 22 d.].

Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. vasario 24 d. posėdžio darbotvarkė [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35727&p_k=1&p_a=sale_darbotvarke&p_moment=20220224 [žiūrėta 2022 m. liepos 22 d.].

Laisvaslaikrastis.lt. Ilgauskas, A. *Nepaprastos padėties „pertrauka“ reiškia, kad jos įvesti nebuvo jokio pagrindo* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.laisvaslaikrastis.lt/nepaprastos-padeties-pertrauka-reiskia-kad-jos-ivesti-nebuvo-jokio-pagrindo/> [žiūrėta 2022 m. liepos 22 d.]

Mediacijos (sutaikymo) smurto artimoje aplinkoje atvejais galimybės Lietuvoje

Ilona Michailovič

<https://orcid.org/0000-0001-6292-1508>

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: Ilona.Michailovic@tf.vu.lt

„<...> Mirties trauka
Sukausto žmogų, augalą ir daiktą,
Tačiau sudygsta grūdas ir auka,
Ir štai tada, manau, ne viskas baigta <...>“
Tomas Venclova, Pašnekesys žiemą

Įvadas

Mediacija (sutaikymas) smurto artimoje aplinkoje atvejais skatina diskusijas bei išlieka aktuali mokslinių tyrimų, praktikos ir tarptautinių organizacijų interesų sritis. Kadangi apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje ir sutaikymo instituto tokiais atvejais taikymas yra glaudžiai susijęs su žmogaus teisių užtikrinimu, ši tema ne kartą buvo ir Lietuvos Seimo kontrolierių įstaigos vadovo profesoriaus Augustino Normanto domėjimosi lauke, išreiškiant susirūpinimą dėl problemų, susijusių su pagalbos teikimu smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems žmonėms (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita, 2020; Seimo kontrolieriaus nuomonė dėl įsigaliojusios mediacijos taikymo tvarkos sprendžiant šeimos ginčus, 2020).

Lietuvoje mediacija kaip atkuriamojo teisingumo (angl. *restorative justice*) forma susidomėta XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje, kai pasirodė pirmieji Lietuvos teisininkų mokslininkų šiai temai skirti darbai (išsamiau žr. Michailovič ir kt., 2014, p. 8). Kadangi tai buvo domėjimosi mediacija Lietuvoje pradžia, suprantama, kad kartais tekdavo susidurti su tam tikrais sąvokos „medi(t)acija“ neaiškumais. Šiandien, ko gero, galima preziumuoti, kad apie mediaciją arba su(si)taikymą žino daugelis įvairių sričių specialistų Lietuvoje. Tam turėjo įtakos ir mediacijos instituto raida civiliniame procese, t. y. 2008 m. priimtas Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas (atitinkamai

2017 m. birželio 29 d. įstatymu Nr. XIII-534 priimtas naujos redakcijos Mediacijos įstatymas), 2020 m. sausio 1 d. įsigaliojusios Mediacijos įstatymo nuostatos dėl privalomos mediacijos šeimos bylose bei, galiausiai, 2021 m. balandžio 22 d. Mediacijos įstatymo 20 straipsnio 1 dalies 1 punkto pakeitimai, numatant privalomosios mediacijos, taikomos sprendžiant civilinius ginčus, išimtis, susijusias su smurtu artimoje aplinkoje.

Nors Lietuvos baudžiamojoje justicijoje mediacija ir nėra įtvirtinta, tačiau egzistuoja tam tikri taikinamojo tarpininkavimo elementai. Vienas iš jų – galimybė nutraukti ikiteisminį tyrimą kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui susitaikius pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 38 straipsnį. Tačiau tokio susitaikymo nederėtų tapatinti su mediacija, nes pastaruoju atveju kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui spręsti su nusikaltimu susijusias problemas padeda specialiai apmokytas nešališkas mediatorius (tarpininkas).

Praktinis mediacijos taikymas Lietuvoje prasidėjo probacijos sistemoje (teismui priėmus nuosprendį), įgyvendinant Norvegų finansinio mechanizmo finansuotą mediacijos probacijos tarnyboje projektą (Michailovič, 2017). Tačiau mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais – tai klausimas, dėl kurio Lietuvoje iki šiol nėra bendros tam tikrų institucijų ir organizacijų atstovų nuomonės, tarp jų – pagalbą nusikaltimų aukoms teikiančių organizacijų, teisėsaugos institucijų atstovų, politikų ir įvairių sričių mokslininkų. Dalis ekspertų nerekomenduoja taikyti mediacijos sprendžiant smurto artimoje aplinkoje problemas dėl jos neefektyvumo ir galimos žalos smurtą patyrusioms moterims (Leinartė, 2021), kurios dažniausiai tampa šio smurto aukomis. Taip pat pabrėžiama, kad jėgos ir galios disbalansas disfunkciškoje patriarchalinėje šeimoje tarp moters ir vyro yra per didelis ir per ryškus sąžiningoms deryboms vesti (Vasiliauskienė ir kt., 2018, p. 44). Kita vertus, pripažįstama, kad nuodugniai ir atsakingai vykdant atvejų tinkamumo analizę profesionaliems, tinkamą kvalifikaciją turintiems mediatoriams, mediacija galima net ir smurtinio pobūdžio atvejais (Michailovič ir kt., 2014; Klasinskaitė ir Čiuladienė, 2020; Drost et al., 2015; Czarnecka-Dzialuk, 2020, kt.). Taip pat pabrėžtina, kad tarptautiniuose dokumentuose iš esmės nėra numatyta reikalavimo uždrausti mediaciją tam tikrose bylų kategorijose, pavyzdžiui, dėl padaryto nusikaltimo pobūdžio. Tai aktualu kalbant ir apie mediacijos smurto artimoje aplinkoje atvejais sritį tiek tarptautinėje plotmėje, tiek Lietuvoje. Šiame straipsnyje apžvelgiamos pagrindinės sutaikymo smurto artimoje aplinkoje atvejais problemos ir iššūkiai Lietuvos kontekste. Siekiama atsakyti į klausimą, ar mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais gali būti prasminga – atliepiant abiejų smurtinio santykio šalių poreikius, užtikrinant smurtą patyrusio žmogaus interesus, laikantis pagrindinių mediacijos reikalavimų (savanoriškumo ir konfidencialumo bei kitų principų) – ar tai viso labo beprasmis bandymas (ne)pakankamai veiksmingai spręsti smurto artimoje aplinkoje problemas.

1. Atkuriamasis teisingumas ir mediacija tarptautinių standartų kontekste

Mediacija yra viena iš atkuriamojo teisingumo kaip sparčiai kintančio teisinio reiškinio forma. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. priimtoje rekomendacijoje Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose (toliau – Rekomendacija R (99) 19) mediacija apibūdinama kaip bet kuris procesas, kuriame auka ir kaltininkas įgalinami, jeigu jie laisvai sutinka, aktyviai dalyvauti sprendžiant iš nusikaltimo kylančius klausimus padedami nešališko trečiojo asmens (mediatoriaus). Panašus apibrėžimas yra nusakomas ir 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (toliau – Direktyva) bei Europos Tarybos Ministrų komiteto 2018 m. spalio 3 d. priimtoje rekomendacijoje CM/Rec(2018)8 dėl atkuriamojo teisingumo baudžiamosiose bylose (toliau – Rekomendacija CM/Rec(2018)8). Pavyzdžiui, Rekomendacijoje CM/Rec(2018)8 atkuriamasis teisingumas apibūdinamas kaip kiekvienas procesas, kuris suteikia galimybę nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims ir tiems, kurie yra atsakingi už žalą atsiradimą, jei jie laisvai sutinka, aktyviai dalyvauti sprendžiant su pažeidimu susijusius klausimus, pasitelkiant apmokytos ir nešališkos trečiosios šalies (tarpininko) pagalbą (rekomendacijos 3 p.)¹.

Kartu svarbu atkreipti dėmesį, kad ir EPT direktyvoje, ir Rekomendacijoje CM/Rec(2018)8 vietoj *mediacijos baudžiamosiose bylose* vartojamas *atkuriamojo teisingumo* terminas. Be to, skirtingai nei Rekomendacijoje R (99) 19 ir Direktyvoje, Rekomendacijoje CM/Rec(2018)8 atkuriamojo teisingumo dalyviai nurodomi kaip *nuo nusikaltimų nukentėję asmenys ir už šią žalą atsakingi asmenys*, o ne tiesiog auka ir pažeidėjas. Tai atspindi faktą, kad nusikaltimai gali turėti didelį poveikį tiek bendruomenei (geografiniu ar socialiniu požiūriu), tiek kitiems suinteresuotiems asmenims, kurie nėra tiesiogiai nukentėję nuo nusikaltimo, ir kad prireikus šie asmenys gali atlikti teigiamą vaidmenį atkuriamojo teisingumo procese (Rekomendacijos CM/Rec(2018)8 komentaro 3 p.).

Moksliniuose šaltiniuose pripažįstama, kad svarbiausias atkuriamojo teisingumo sistemos tikslas – nusikalstama veika padarytos žalos ir skriaudos pataisymas arba atlyginimas, ankstesnės padėties, situacijos iki nusikalstamos veikos padarymo atkūrimas. Mediacija kaip viena iš atkuriamojo teisingumo formų – tai

1 Europos nusikalstamumo problemų komiteto (CDPC) parengtame Rekomendacijos CM/Rec(2018)8 komentare yra nurodyta, kad nors Rekomendacija valstybėms narėms nėra privaloma ir nenustato konkrečių teisinių įsipareigojimų, tačiau bet kuri valstybė narė arba jos institucija, kuri siekia naudoti arba plėtoti atkuriamojo teisingumo taikymą, gali pasinaudoti šia Rekomendacija savo veikloje (1 ir 2 p. komentaras).

tarpininkavimas, siekiant nusikalstamos veikos kaltininko ir nukentėjusiojo susitarimo. Pabrėžtina, kad mediacijos metu gali, bet neturi būti pasiektas kaltininko ir aukos susitaikymas. Kalbant apie mediaciją labiau tiktų ne susitaikymo (angl. *reconciliation*), bet susitarimo (angl. *understanding*) terminas, nes esmė yra visų pirma tarpusavio supratimas, kurio padarinys galėtų būti susitaikymas, jo, be abejo, reikėtų siekti, nors pasiekama labai retai. Susitaikymas – daugiau nei susitarimas, nes laikoma, kad nukentėjusysis atleido kaltininkui, jog įvyko specifinis psichologinis procesas. Tačiau susitaikymas nėra būtinas, kad mediacija būtų laikoma pavykusia. Mediacijos tikslas yra atlygis ir susitarimas šiuo klausimu, t. y. šalys suderina atlygio formą ir kaltininkas prisiima tam tikrą įpareigojimą, kurį turi įvykdyti numatytu laiku (Michailovič, 2001, p. 77). Bendravimo tarp šalių metu vyksta pasidalijimas svarbia abiem šalims informacija, pateikiami savo elgesio motyvai, išreiškiamos baimės ir pretenzijos, sumažėja emocinė įtampa, net pasiekiamas tam tikras supratimas, susitarimas, o kartais net ir susitaikymas. Taigi tam tikra prasme mediacija – tai tarsi gavimas kažko už kažką, tačiau ne vien materialiąja išraiška, bet kartu ir moraline, psichologine, net filosofine prasme (Michailovič, 2017).

Viena vertus, tarptautinių organizacijų dokumentuose, skirtuose atkuriamojo teisingumo ir mediacijos įgyvendinimo klausimams, šalys raginamos taikyti atkuriamojo teisingumo procedūras. Pavyzdžiui, Rekomendacijoje R (99) 19, be kita ko, nurodoma, kad tiek įstatymų pažeidėjas, tiek nukentėjęs asmuo turi teisę pasinaudoti mediacija bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje. Be to, Rekomendacijos CM/Rec(2018)8 komentare pabrėžiamas didėjantis susidomėjimas atkuriamuoju teisingumu valstybėse narėse, akcentuojami jo pranašumai, šio dinamiško proceso lankstumas sprendžiant dėl nusikaltimo padarytos žalos ir jos atlyginimo problemas, įtraukiant nukentėjusį asmenį, kaltininką, kitas suinteresuotas šalis ir bendruomenę. Svarbu ir tai, kad atkuriamasis teisingumas pateikiamas kaip priemonė, kuria galima identifikuoti abiejų šalių interesus bei į juos atsižvelgti subalansuotai, nešališkai ir bendradarbiaujant. Kita vertus, pažymėta, kad nors tarptautiniuose dokumentuose valstybės narės aiškiai raginamos taikyti atkuriamojo teisingumo procedūras, daugelyje šalių į teisės aktus arba į nacionalinę baudžiamąją politiką įtraukus atkuriamąjį teisingumą, jo taikymas praktikoje netapo intensyvesnis. Todėl Europos veiksmingo teisingumo komisija (CEPEJ) 2007 m. gruodžio 7 d. priimtose Gairėse dėl geresnio Rekomendacijos dėl mediacijos baudžiamosiose bylose įgyvendinimo (CEPEJ(2007)13) įvardijo pagrindines kliūtis, dėl kurių atkuriamojo teisingumo ir mediacijos procedūros nėra veiksmingai taikomos daugelyje šalių, pavyzdžiui, žinių apie atkuriamąjį teisingumą trūkumas, negebėjimas pasinaudoti jo programomis tam tikrose baudžiamojo proceso stadijose, specializuoto mediatorių pasirengimo stoka ir kt. Su panašiomis problemomis susiduriama ir Lietuvoje. Nors apie atkuriamąjį teisingumą ir mediaciją Lietuvoje bei jų reikšmę baudžiamajai politikai mokslinėje literatūroje rašyta ir

moksliniuose praktiniuose renginiuose kalbėta nemažai, vis dėlto konstatuojama, kad mediacijos baudžiamojoje justicijoje sklaidai buvo padaryta nepakankamai (Michailovič, 2017).

Remiantis tarptautiniais standartais, dominuoja šiuolaikinis požiūris, pagal kurį atskirų valstybių narių įstatymų leidėjai neprivalo į savo teisinę sistemą įtraukti atkuriamojo teisingumo priemonių. Tačiau jas nustačius, nepatartina drausti / riboti jų taikymo konkrečių nusikaltimų ar jų rūšių atvejais (Zielińska, 2017). Todėl tarptautiniuose dokumentuose (Direktyvoje, Rekomendacijoje CM/Rec(2018)8) yra rekomenduojama tinkama bylų atranka atkuriamojo teisingumo procedūroms. Tai aktualu kalbant apie mediacijos taikymo galimybes smurto artimoje aplinkoje atvejais. Pavyzdžiui, 2011 m. Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos bei kovos su juo (Stambulo konvencijos) 48 straipsnyje yra *numatytas draudimas taikyti privalomus alternatyvius konfliktų sprendimo arba teismo nagrinėjimo procesus: „šalys imasi būtinų įstatymų leidybos ar kitų priemonių, draudžiančių taikyti privalomus alternatyvius ginčų sprendimus, tarp jų mediaciją ir taikius sprendimų procesus dėl visų smurto formų, kurias apima ši konvencija“* (Stambulo konvencijos 48 str. 1 d.). Kita vertus, Stambulo konvencijos aiškinamojoje ataskaitoje komentuojant šios konvencijos 48 straipsnio nuostatas teigiama, kad *„tokio smurto aukos niekada negali patekti į alternatyvų ginčų sprendimą procesą kaltininkui lygiu statusu. Nusikaltimų, kurie patenka į Konvencijos sritį, pobūdis lemia, kad jų aukos visada jaučia gėdą, bejėgiškumą ir pažeidžiamumą, o kaltininkas išsiskiria savo galia ir dominavimu. Siekiant išvengti smurto artimoje aplinkoje ir smurto prieš moteris reprivatizavimo bei suteikti aukai galimybę siekti teisingumo, valstybės pareiga yra suteikti galimybę naudotis teismo rungimosi procedūromis ir neutralaus teismo paslaugomis remiantis galiojančiais nacionaliniais teisės aktais. Todėl komentuojamo Konvencijos 48 straipsnio 1 dalyje reikalaujama, kad šalys nacionalinėje baudžiamojoje ir civilinėje teisėje uždraustų privalomą dalyvavimą bet kuriuose alternatyviuose ginčų sprendimo procesuose.“* (Stambulo konvencijos aiškinamoji ataskaita).

Panaši pozicija dėl privalomos mediacijos smurto lyties pagrindu prieš moteris atvejais yra pateikta ir Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo (CEDAW) komiteto 2017 m. priimtoje Bendrojoje rekomendacijoje Nr. 35 Dėl smurto lyties pagrindu prieš moteris, kuria buvo atnaujinta 1992 m. Bendroji rekomendacija Nr. 19 (2017 m. liepos 26 d., CEDAW/C/GC/35). Šio dokumento nuostatomis siekiama užtikrinti, kad smurtas prieš moteris dėl lyties nebūtų *privalomai* perduodamas alternatyvioms ginčų sprendimo procedūroms, įskaitant mediaciją ir sutaikymo procedūras (angl. *including mediation and conciliation*). Šių procedūrų taikymas turėtų būti griežtai reglamentuojamas ir leidžiamas tik tada, kai iš anksto atliktas profesionalios specialistų komandos įvertinimas užtikrina laisvą ir informuotą aukų / smurtą išgyvenusių asmenų (angl. *victim / survivor*) sutikimą ir nėra jokių tolesnio pavojaus šiems asmenims ar jų šeimos na-

riams požymių. Procedūros turėtų įgalinti aukas / smurtą išgyvenusius asmenis, o šias paslaugas turėtų teikti profesionalai, specialiai apmokyti suprasti smurto dėl lyties prieš moteris atvejus ir taikyti tinkamą intervenciją, užtikrinant tinkamą moterų ir vaikų teisių apsaugą bei kad intervencijos būtų atliekamos be stereotipinio požiūrio ar pakartotinės moterų viktimizacijos. Svarbu ir tai, kad alternatyvios ginčų sprendimo procedūros neturėtų sudaryti kliūčių moterims siekti formalaus teisingumo vykdymo (Bendroji rekomendacija Nr. 35, 45 p.). Ir nors CEDAW dokumentai draudžia privalomą mediaciją smurto artimoje aplinkoje atvejais, CEDAW komitetas, apsvaustęs tiek penktąjį, tiek šeštąjį Lietuvos Vyriausybės pranešimus apie Jungtinių Tautų konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims įgyvendinimą, savo pateiktose rekomendacijose Lietuvai paragino liautis naudoti susitaikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais, nes tokios procedūros didina moterų smurto aukų pažeidžiamumą (CEDAW/C/LTU/CO/5, 2014) bei smurto artimoje aplinkoje atvejais baudžiamajame procese teikti pirmenybę baudžiamajam persekiojimui, o ne susitaikymui ar tarpininkavimui (CEDAW/C/LTU/CO/6, Baigiamosios pastabos, 2019). Tokia CEDAW komiteto pozicija suprantama, nes Lietuvos baudžiamajame procese, remiantis statistikos duomenimis, nemažai atvejų, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje, užbaigiama ikiteisminio tyrimo nutraukimu kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui susitaikius pagal BK 38 straipsnį (pvz., Michailovič ir kt., 2014). Taip pat, remiantis Lietuvoje atliekamų mokslinių tyrimų duomenimis, susitaikymo taikymas yra vienas pagrindinių nesutarimų tarp prokurorų ir specializuotos kompleksinės pagalbos centrų darbuotojų taškų, kalbant apie smurto artimoje aplinkoje aukos interesus bei apsaugos užtikrinimą (Michailovič ir kt. 2019, p. 27).

Todėl, aptariant tarptautines nuostatas dėl mediacijos smurto artimoje aplinkoje atvejais, būtina pabrėžti ir jų reikalavimus *užtikrinant smurtą patyrusių žmonių interesus bei užkertant kelią antrinei jų viktimizacijai*. Tarptautiniuose dokumentuose akcentuojamas atkuriamojo teisingumo procedūrų savanoriškumas, apgalvotas ir pagarbus dialogas. Pavyzdžiui, Direktyvos 12 straipsnio 1 dalyje akcentuojamas aukų apsaugos nuo viktimizacijos ar bauginimo būtinumas, teikiant atkuriamojo teisingumo paslaugas. Direktyvos 46 punkte, be kita ko, nurodoma, kad atkuriamojo teisingumo paslaugų tarnybos, įskaitant aukos ir nusikaltėlio mediacijos modelį, gali būti labai naudingos aukai, tačiau būtina apsauga nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto. Taip pat verta atkreipti dėmesį į Rekomendacijos CM/Rec(2018)8 priedo 15 taisyklę, pagal kurią atkuriamojo teisingumo programos neturėtų būti kuriamos ar įgyvendinamos tokiu būdu, kuris propaguotų kurios nors vienos šalies – nukentėjusio asmens ar pažeidėjo – interesus, kitaip tariant, turėtų būti sukurta neutrali erdvė, kurioje visos šalys skatinamos išreikšti savo lūkesčius ir pagal galimybes juos patenkinti.

Svarbu paminėti ir naujo svarstomo dokumento – Direktyvos dėl smurto artimoje aplinkoje projektą, kurį paskelbė Europos Komisija (toliau – Direktyvos

projektas). Dokumentas yra skirtas aktualiausioms su smurtu artimoje aplinkoje susijusioms problemoms aptarti, jame, nors ir fragmentiškai, yra paminėtas atkuriamojo teisingumo klausimas kalbant apie mokymus ir informacijos užtikrinimą specialistams, bendraujantiems su smurtą patyrusiais asmenimis (Direktyvos projekto 37 str.). Šiuo aspektu valstybės narės turėtų užtikrinti, kad minėtiems specialistams, tarp kurių išvardyti ir atkuriamojo teisingumo paslaugas teikiantys specialistai (šalia teisėsaugos institucijų atstovų, teismų darbuotojų, teisėjų ir prokurorų, teisininkų, pagalbos aukoms organizacijų atstovų, sveikatos priežiūros, socialines paslaugas teikiančių asmenų, švietimo ir kitų susijusių sričių darbuotojų) būtų užtikrinti tiek bendrieji, tiek specializuoti mokymai bei tikslinė informacija, atitinkanti jų kontaktus su aukomis, siekiant identifikuoti, užkirsti kelią smurto prieš moteris ar artimoje aplinkoje atvejams ir juos spręsti bei traktuoti aukas jautriuoju būdu traumas, lyties požiūriu ir aukų vaikų atvejais (Europos Komisijos direktyvos dėl smurto artimoje aplinkoje projektas, 2022).

Apibendrinant verta akcentuoti, kad tarptautiniai dokumentai draudžia *privalomą* mediacijos taikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais. Todėl, norint vykdyti atkuriamojo teisingumo procedūras, tokiais atvejais būtina užtikrinti visus joms keliamus reikalavimus, siekiant apsaugoti smurtą patyrusį žmogų nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, esant laisvai išreikštam sutikimui, užtikrinant teisę nukentėjusiam žmogui pasitraukti bet kuriuo šio proceso metu ir galimybę pasinaudoti formalaus baudžiamojo teisingumo vykdymo priemonėmis.

2. Teisinio mediacijos baudžiamojoje justicijoje reglamentavimo trūkumas Lietuvoje

Pripažįstama, kad mediacija baudžiamojoje ir administracinių nusižengimų justicijoje legitimi *de facto*, o simbolinio mediacijos įteisinimo *de jure* – nėra (Liesis, Michailovič, 2018). Lietuvos Respublikos Seimas atkuriamojo teisingumo modelio ir mediacijos diegimą pripažino esant svarbų – Lietuvos Respublikos probacijos įstatyme įtvirtinta, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo principas yra vienas iš tų principų, kuriais grindžiamas probacijos vykdymas Lietuvoje (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 4-108). O 2015 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 137 straipsnis (Socialinės rehabilitacijos tikslai, veiksmai ir priemonės) buvo pakeistas nurodant, kad nuteistųjų socialinė rehabilitacija grindžiama nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu (BVK 137 str. 1 d.) (TAR, 2015-07-07, Nr. 11069). Kadangi, kaip minėta, Lietuvos baudžiamojoje justicijoje esama tam tikrų atkuriamojo teisingumo elementų, todėl sutariama, kad baudžiamosiose bylose mediacija gali būti taikoma šiais atvejais: 1) teismui nagrinėjant bylas, kai kaltininkas taikosi su nukentėjusiu asmeniu (BK 38 str.), mediatoriai gali

padėti jiems susitaikyti; 2) teismui nagrinėjant bet kurią kitą baudžiamąją bylą, kai kaltinamasis prisipažįsta iš dalies kaltas ir (arba) kai šalys nesutaria dėl žalos dydžio ir civilinio ieškinio ir (arba) kaltinamąjį ir nukentėjusįjį siejo, sieja ar sies tam tikri socialiniai santykiai (Liesis, Michailovič, 2017, p. 102). Galimybę įgyvendinti tam tikrus atkuriamojo teisingumo elementus sudaro ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 418 straipsnyje numatytas proceso užbaigimas baudžiamuoju įsakymu (Michailovič ir kt., 2014).

Kita vertus, atskiro mediacijos reglamentavimo baudžiamajame procese tikslingumu vis dar abejojama, keliant prielaidą, kad esamų teisinio reglamentavimo priemonių pakanka. Pavyzdžiui, M. Povilansko nuomone, „dabar galiojantis teisinis reguliavimas, nors ir netobulas, tačiau, esant visų proceso dalyvių gerai valiai, yra pakankamas, kad būtų greitai ir operatyviai išspręsti baudžiamojo įstatymo reguliuojami konfliktai“. Kartu autorius ragina tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnus, tiek jų veiksmus kontroliuojančius prokurorus, taip pat baudžiamojo proceso dalyvius (įtariamuosius, nukentėjusius, civilinius ieškovus ir atsakovus), jų atstovus – advokatus išnaudoti jau esamas procesines galimybes ir rasti bendrą kelią atkuriamojo teisingumo link (Povilanskas, 2020).

Vis dėlto svarstant apie Lietuvos praktiką kaltininko ir nuo smurto nukentėjusio asmens susitaikymą pagal BK 38 straipsnį, svarbu pabrėžti, kad tai nėra mediacija, nes šiuo atveju nėra užtikrinamas specialiai apmokyto asmens – nešališko ir objektyvaus mediatoriaus (tarpininko) dalyvavimas. Būtent mediacijos proceso metu *itin reikšmingas tarpininko (mediatoriaus)*, kuris padeda šalims išspręsti iš nusikaltimo kilusį konfliktą, *vaidmuo. O ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai nėra tarpininkai (mediatoriai) baudžiamajame procese*, nes jų funkcijos kitokios. Todėl kai sutaikymo procesas vyksta nedalyvaujant specialiai parengtam nešališkam ir objektyviam specialistui mediatoriui, iš esmės eliminuojama atkuriamojo teisingumo idėja – nusikaltimu patirtos žalos ir skriaudos pataisymas arba atlyginimas, pagarbaus ir apgalvoto dialogo užtikrinimas, situacijos iki nusikaltimo, kiek įmanoma, atkūrimas.

Tad pritartina pozicijai, kad teisinis reguliavimas (BK ir BPK papildymai, kuriuose atsirastų nuostata, kad konfliktai, kylantys iš nusikalstamų veikų, gali būti sprendžiami su mediatorių pagalba, atskiri ministrų įsakymai ir pan.) būtinas tam, kad mediacija vaidintų ne tik fragmentinę vaidmenį visose baudžiamojo proceso stadijose, o taptų stipria baudžiamojo proceso dalimi ir atsvara tradicinei baudžiamajai justicijai (Giedrytė-Mačiulienė, Venckevičienė, 2016).

Atkreiptinas dėmesys, kad atkuriamojo teisingumo ir mediacijos įtraukimas į baudžiamosios justicijos sistemą buvo numatytas Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. įsakymu Nr. 1R-268 patvirtintoje Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijoje (toliau – Koncepcija). Koncepcijos 34 punkte nurodyta, kad Lietuvos baudžiamojoje justicijoje taikinamasis tarpininkavimas (mediacija) egzistuoja fragmentiškai, o taikinamojo

tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamojoje justicijoje apraiškos – susitaikymas yra pagrindas, nuo kurio būtų galima pradėti kurti bendrą ir nuoseklią taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamojoje justicijoje sistemą. Įdomu tai, kad aptariamoje Konceptijoje siūlyta numatyti *privalomą taikinamąjį tarpininkavimą (mediaciją)* bylose, nagrinėjamosiose privataus kaltinimo tvarka (beje, Lietuvos BPK 413 straipsnis neteko galios nuo 2017-10-01, TAR 2017-07-24, Nr. 12575). Šis siūlymas buvo grindžiamas tuo, kad privataus kaltinimo proceso metu kaltinimą baudžiamojoje byloje palaiko pats nukentėjusysis ar jo atstovas, taigi, tokio pobūdžio bylose yra tinkamos prielaidos taikinamajam tarpininkavimui (mediacijai) ir susitaikymui, o pasiekus susitarimą taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) būdu būtų eliminuojamas nubaudimo elementas (Konceptijos 86 p.). Aptariant privalomos mediacijos baudžiamojoje justicijoje siūlymą, atkreiptinas dėmesys, kad Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje, viena vertus, yra numatyta iniciatyva (195.3) plėsti mediacijos instituto taikymą ir prieinamumą nagrinėjant tam tikros kategorijos baudžiamąsias bylas. Kita vertus, Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plane yra numatyti veiksmai, siekiant „priimti Vyriausybės sprendimą dėl privalomosios mediacijos plėtros baudžiamajame procese ir vartojimo ginčiuose, atsižvelgiant į privalomosios mediacijos teisinio reguliavimo poveikio *ex ante* vertinimą“ (8.3.6 priemonė, numatoma įgyvendinti 2023 m.) (TAR, 2021-03-17, Nr. 5318). Vis dėlto *privalomos* mediacijos baudžiamojoje justicijoje įvedimas kelia abejonių ir iš esmės prieštarauja pačiai mediacijos idėjai bei jos taisyklėms, nes nuo nusikaltimo nukentėjusio ir už sukeltą žalą atsakingo žmonių *sutaikymas baudžiamosiose bylose gali būti tik savanoriškas*.

Tam tikrų neaiškumų buvo sukėlęs privalomosios mediacijos taikymo reglamentavimas visuose be išimties šeimos ginčiuose. 2020 m. sausio 1 d. Lietuvoje pradėta taikyti privalomoji neteisminė mediacija šeimos ginčiuose, nagrinėjamuose ginčo teiseną Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka (pavyzdžiui, santuokos nutraukimas dėl vieno iš sutuoktinių kaltės, ginčai, susiję su vaikų išlaikymu, jų gyvenamosios vietos ar bendravimo tvarkos su skyriumi gyvenančiu tėvu ar motina nustatymo, bei kiti ginčai, kurie yra sprendžiami pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso XIX skyrių (Tvaronavičienė ir Kaminskienė, 2019). Tai sukėlė specialistų, dirbančių su smurto aukomis, nepritarimą, nes privalomosios civilinės mediacijos atvejais gali vykti ir smurtas šeimoje. Privalomajai neteisminė mediacijai šeimos ginčiuose nepritarė ir Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius (Seimo kontrolieriaus nuomonė, 2020). Todėl, siekiant uždrausti mediaciją smurto artimoje aplinkoje atvejais, 2021 m. balandžio 22 d. Mediacijos įstatymo 20 straipsnio 1 dalies 1 punktą buvo pakeistas, numatant privalomosios mediacijos, taikomos sprendžiant civilinius ginčus, išimtis, susijusias su smurtu artimoje aplinkoje, t. y. atvejus, kai kreiptis į teismą dėl ginčo sprendimo siekia smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo, o kita ginčo šalis yra galimas smurtautojas ir yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, susijęs su smurtu arti-

moje aplinkoje, arba teisme nagrinėjama byla, susijusi su smurtu artimoje aplinkoje, arba yra priimtas apkaltinamasis teismo nuosprendis dėl smurto artimoje aplinkoje, arba yra pateikta įstatymų nustatyta tvarka įgalioto teikti specializuotą kompleksinę pagalbą subjekto pažyma apie specializuotos kompleksinės pagalbos teikimą asmeniui dėl galimai patirto smurto artimoje aplinkoje (TAR 2021-04-28, i. k. 2021-08872). Vis dėlto aptariama Mediacijos įstatymo norma neapima atvejų, kai ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas nenustačius smurto atvejo, todėl abejotina, ar minėta įstatymo išimtis tinkamai apsaugos galimai smurtą patyrusius asmenis nuo antrinės ar pakartotinės viktimizacijos.

Tačiau tinkamo teisinio mediacijos reglamentavimo baudžiamajame procese trūkumas – ne vienintelė problema. Kitas su tuo susijęs aspektas – mediatorių, dirbančių su smurto atvejais, kvalifikacijos ir kompetencijos būtinumas, siekiant užtikrinti nukentėjusiojo interesų apsaugą. Mediatoriai turi išmokti taikyti atitinkamas strategijas mediacijose smurto atvejais. Todėl Tvaronavičienės ir Kaminskienės (2019) nuomone, „esama situacija, kai tik 1/5 Lietuvos mediatorių sąrašė esančių asmenų yra išlaikę kvalifikacinį egzaminą, kurio metu tikrinamos žinios, įgūdžiai ir asmeninės mediatoriaus savybės, kelia klausimą, ar Lietuvos mediatoriai bus pajėgūs efektyviai koordinuoti sudėtingus mediacijos procesus ir suteikti šalims jų poreikius atitinkančią paslaugą?“.

Pavyzdžiui, mokslinis tyrimas, atliktas šešiose šalyse (Austrijoje, Danijoje, Suomijoje, Graikijoje, Nyderlanduose, Didžiojoje Britanijoje), viena vertus, parodė, kad, taikant teises ir socialines priemones, skirtas kovai su smurtu artimoje aplinkoje, mediacija yra svarbi. Kita vertus, nors tyrime dalyvavusių šalių praktika ir taisyklės skiriasi, pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduriama, tai – galios ir kontrolės smurto artimoje aplinkoje atvejais ir šalių nelygybės derybų metu problema, aukos saugumo užtikrinimas, aukos ir kaltininko vaidmenys abipusio smurto atvejais, mediacija kaip baudžiamojo proceso dalis, mediatorių kompetencija, specialūs metodai, naudojami smurto artimoje aplinkoje atvejais (Drost et al., 2015). Taip pat Lenkijos mokslininkų atlikta baudžiamųjų bylų, kuriose buvo pritaikyta mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais, analizė atskleidė nemažai atvejų, kai mediacijos taikymo praktika buvo naudinga pirmiausia kaltininkui kaip aplinkybė, leidžianti sušvelninti atsakomybę, o ne nukentėjusiajam, užtikrinant žalos jam / jai atlyginimą. Be to, teisingumo vykdymo sistemai tai suteikdavo šansą pagerinti statistinį vaizdą, greitai ir galutinai užbaigiant procesą gana nedidelėmis išlaidomis (Zielińska, Klimczak, 2020; Zielińska, 2017).

Vadinasi, siekiant tinkamo mediacijos baudžiamojoje justicijoje taikymo, *dėmesys turi būti skiriamas ne tik teisiniam mediacijos reglamentavimui, bet ir tinkamai už mediaciją atsakingų specialistų kvalifikacijai užtikrinti*. Remiantis 2018 m. ET Rekomendacijos 42–43 taisyklių komentaru, tarpininkai turėtų atitikti aukštus standartus. Jautriems ar sudėtingiems atvejams, pavyzdžiui, ilgai trunkantiems konfliktams ir seksualinio ar smurto artimoje aplinkoje atvejams, reikalingas pažangus mo-

kymas, todėl juos turėtų vesti tik patyrę tarpininkai, idealiu atveju baigę specialius mokymus tiek pažangių tarpininkavimo įgūdžių, tiek sunkių nusikaltimų srityje.

3. Mediacija Lietuvos probacijos tarnybos praktikoje

Pirmąją praktine iniciatyva įtvirtinti mediaciją Lietuvoje reikėtų laikyti 2014–2016 m. Lietuvoje įgyvendintą vieną iš šešių Norvegijos finansinio mechanizmo finansuojamos programos „Pataisos, įskaitant bausmes be įkalinimo“ projektų „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“, kuri įgyvendino Vilniaus apygardos probacijos tarnyba kartu su partneriais. Minėtam mediacijos projektui probacijoje pasibaigus, probacijos tarnybose buvo įsteigtos mediatoriaus pareigybės.

MIPT projekto įgyvendinimo laikotarpiu (nuo 2015 m. vasario 2 d. iki 2016 m. balandžio 29 d.) mediatoriai visoje šalyje gavo 1 957 paklausimus dėl mediacijos paslaugų, atliko 1 010 mediacijos atvejų, iš kurių net 891 atvejis buvo sėkmingas, t. y. baigėsi abipusiu susitarimu. Apie 60 proc. (597) visų atvejų buvo tariamasi dėl žalos atlyginimo, *apie trečdalį atliktų mediacijų (338) sudarė smurto artimoje aplinkoje atvejai*, 7 proc. (75) atvejų buvo sprendžiami civilinius santykius liečiantys ginčai (Giedrytė-Mačiulienė, Venckevičienė, 2016).

Lietuvos probacijos tarnyba įgyvendindama savo tikslus taiko ir atkuriamojo pobūdžio priemones, siekdama sutaikyti probuojamąjį ir nukentėjusįjį, atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. 2021 metais Lietuvos probacijos tarnyboje dirbo 7 mediatoriai (Lietuvos probacijos tarnyba, 2022). Iš toliau pateiktos statistikos duomenų apie mediacijos taikymą probacijoje 2019–2021 m. lentelės matyti, kad ne visi mediatorių gauti atvejai tinka mediacijai, tik dalį atrinktų atvejų pavyksta įgyvendinti ir parengti susitarimą (žr. lentelę).

Lentelė. Duomenys apie mediaciją Lietuvos probacijoje (2019–2021)²

Metai	Gauta atvejų	Įgyvendinta atvejų/ iš jų – susijusių su smurto artimoje aplinkoje	Parengta susitarimų
2019	1021	554/ 200	391
2020-01 – 2020-11	771	412/ 186	328
2021	605	– / 130	346

2 Sudaryta straipsnio autorės remiantis Lietuvos probacijos tarnybos duomenimis (Lietuvos probacijos tarnyba, 2022).

Remiantis Kalėjinų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2017 m. gruodžio 8 d. įsakymu Nr. V-532 patvirtintomis Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisyklėmis (toliau – Taisyklės), specialistai atrenka atvejus mediacijai, pavyzdžiui, nusikaltimą padaręs asmuo pripažįsta padaręs nusikalstamą veiką, neneigia konflikto ir nori spręsti problemas; abi šalys turi savanoriškai sutikti dalyvauti procese; nusikaltimą padaręs asmuo neturi turėti agresyvaus asmens bruožų ir kt. (Taisyklių 6 p.). Pagal Taisyklių 11.1 punktą, pasibaigus mediacijos susitikimui su šalimis ir kitais mediacijoje dalyvaujančiais asmenimis, esant šalių sutarimui, mediatorius (-iai) surašo susitarimo protokolą, kuriame įrašomas šalių pasiektas sprendimas (šalių įsipareigojimai). Pasiekto susitarimo sąlygos surašomos susitarimo protokole.

Aptariant statistikos duomenys apie mediaciją probacijoje reikėtų akcentuoti, kad šie duomenys nėra specialiai statistiškai išskiriami ir reguliariai sistemiškai kaupiami, taip pat jie nėra pateikiami oficialių duomenų ataskaitose. Tai apskunkina mediacijos praktikos stebėseną, siekiant formuoti gerą patirtį ir ja remtis ateityje.

Svarstant dėl mediacijos smurto artimoje aplinkoje, prasminga atkreipti dėmesį į Probacijos tarnybos specialistų mediatorių nuomonę. Pavyzdžiui, fokusuotos grupinės diskusijos metu, vykusios 2021 m. kovo 1 d., kurioje dalyvavo advokatai, teisininkai ir probacijos specialistai mediatoriai³, buvo išsakyta teigiama nuomonė apie mediaciją smurto artimoje aplinkoje atvejais, pabrėžiant jos naudą ne tik atliepiant nukentėjusių žmonių poreikius, bet ir identifikuojant tam tikras problemas bei jų sprendimo galimybes: <...> *mes kviečiame tuos, kur įvyko teismas, fiksuotas smurtinis atvejis, kažkuri konflikto šalis yra probacijos tarnyboje ir tada mes kviečiame būtent tokiam prevenciniam pokalbiui, kaip ji jaučiasi, nes labai daug darbo [probacijos] tarnyboje turim dėl pažeidėjų, bet nėra jokio atsisukimo į tą nukentėjusiąją pusę, tai mediacija turi tą galimybę, kad išklausti ir nukentėjusiąją pusę. Galbūt ir jai reikalinga kažkokia pagalba, tai labai dažnai po mediacijos žmonės kreipiasi į priklausomybių konsultantus, nes jiems abiem tai yra reikalinga pagalba, nėra tikrai vienas, kuris vartoja alkoholį šeimoje arba vienam reikalinga dėl to, kad jis vartoja alkoholį, o kitas yra ko-priklausomas, ar ne? Jis irgi turi tam tikrus priklausomybės aspektus, kur irgi yra reikalinga pagalba* (Projekto Nr. S-GEV-20-4 grupinė diskusija). Mediacijos vykdymo metu išaiškėja ir jos motyvacinė nauda, ypač tais atvejais, kai žmonės, smurtavę artimoje aplinkoje, išklause ne vieną elgesį keičiančią programą, iš esmės nežino, kaip gyventi toliau: <...> *mediacija yra tikrai prevencinė priemonė toliau motyvuoti*

3 Vykdamas Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Smurtinės elgsenos artimoje aplinkoje kaita: darbo su smurtautojais institucinių ir bendruomeninių lygmenimis plėtros perspektyvos“, kurį pagal konkursinių prioritetinių mokslinių tyrimų programą „Gerovės visuomenė“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-GEV-20-4 (Michailovič ir kt., 2021). Fokusuotos grupinės diskusijos duomenys pateikti laikantis anonimiškumo ir konfidencialumo reikalavimų.

žmones kažką tai daryti ir tos programos turi būti prieinamos kažkaip daug lengviau <...> Nes jie jau atėjo iki to taško, kada nori galbūt jau netgi tos pagalbos“ (Projekto Nr. S-GEV-20-4 grupinė diskusija).

Kito tyrimo duomenys, smurtinių konfliktų mediacijos iššūkis sietinas su jos dalyvių specifiškumu: smurtautojas yra agresyvus, auka taip pat gali būti linkusi smurtauti, dalyvis (-iai) stokoja komunikacinių gebėjimų, socialinių įgūdžių. Šie smurtinio konflikto dalyvių ypatumai, taip pat jų elgesys ((ne)pripažįsta problemą, (ne)nori apie ją kalbėtis dalyvaujant mediatoriui) yra kriterijai, kuriuos mediatoriai vertina prieš inicijuodami procesą (Klasinskaitė, Čiuladienė, 2020). Neabejotinai svarbi yra tinkama bylų atranka mediacijai, kuri turėtų priklausyti nuo daugelio veiksnių, pvz., nusikaltimo padarymo aplinkybių ir jo sunkumo, nukentėjusių asmeninių savybių ir savybių, kurios apibūdina kaltininkus remiantis jų praeitimi, taip pat šalių santykių ypatumų (Zielińska, Klimczak, 2020, p. 59–60). Kita vertus, nuolat daugėja mokslinių įrodymų, kad atkuriamasis teisingumas dažnai gali ne tik pagerinti nukentėjusių žmonių situaciją, bet ir padėti kaltininkams išsivaduoti iš nusikalstamo elgesio gniaužtų (Czarnecka-Dzialuk, 2020). Tyrimai rodo, kad šios naudos pasiekimo laipsnis priklauso nuo atkuriamojo teisingumo programos įgyvendinimo kokybės. Todėl būtų prasminga sukurti bendrus, įrodymais grįstus šios srities praktikos standartus.

Išvados

1. Tinkamai reglamentavus mediacijos baudžiamojoje justicijoje taikymą, šis institutas galėtų tapti viena iš priemonių užkardyti smurto artimoje aplinkoje atvejus – atliepiant abiejų smurtinio santykio šalių poreikius, užtikrinant smurtą patyrusio žmogaus interesus ir mokantis gyventi be smurto. Tačiau kaltininko ir nukentėjusio asmens sutaikymas baudžiamajame procese turėtų vykti tik dalyvaujant specialiai apmokytam profesionaliam ir nešališkam mediatoriui (tarpininkui), kuris būtų kompetentingas įvertinti realias galimybes taikyti mediaciją (pirmiausia, smurtą patyrusio asmens pažeidžiamumą ir patirtos viktimizacijos lygį) bei taikyti atitinkamas tokios mediacijos strategijas.

2. Reglamentuojant mediacijos smurto artimoje aplinkoje atvejais taikymo tvarką, būtina atsižvelgti į pagrindinius iššūkius – galios ir kontrolės tokiais atvejais ir šalių nelygybės derybų metu problemas, nukentėjusio asmens saugumo užtikrinimą, aukos ir kaltininko vaidmenis abipusio smurto atvejais, mediacijos baudžiamajame procese reglamentavimą, tinkamos mediatorių kompetencijos užtikrinimą. Svarstyтина, kad viena iš sutaikymo sąlygų galėtų būti smurtavusio asmens dalyvavimas smurtinį elgesį keičiančioje programoje. Sprendimas dėl atvejo tinkamumo mediacijai turėtų būti priimamas atidžiai ir nuodugnai įvertinus kiekvienos su smurtu susijusios situacijos aplinkybes.

3. Formuojant mediacijos praktiką Lietuvoje, būtina kaupti ir sisteminti duomenis apie mediacijos atvejus, taip pat ir susijusius su smurtu artimoje aplinkoje. Tai leistų ne tik analizuoti esamą praktiką, bet ir rengti gerosios praktikos pavyzdžiais grindžiamas rekomendacijas suinteresuotoms institucijoms.

4. Mediacijos taikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais reikėtų nagrinėti ne tik tarptautinių standartų ir sėkmingos mediacijos sąlygų kontekste, bet ir remiantis mokslinių tyrimų rezultatais. Todėl, siekiant labiau iširti mediacijos smurto artimoje aplinkoje pranašumus ir trūkumus, jos prasmę ir naudą suinteresuotoms šalims, būtini tolesni tarpdisciplininiai moksliniai tyrimai, pabrėžiant praktinį jų rezultatų pritaikymą.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

- Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, 2011 05 11, Stambulas.
- Europos Tarybos Ministrų komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija Nr. R (99) 19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“.
- Europos Tarybos Ministrų komiteto 2018 m. spalio 3 d. rekomendacija CM/Rec(2018)8 „Dėl atkuriamojo teisingumo baudžiamosiose bylose“.
- Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. Europos Sąjungos oficialus leidinys L 315/57.
- Europos nusikalstamumo problemų komitetas (CDPC). Rekomendacijos CM/Rec(2018)8 komentaras. Prieiga per internetą: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808cdc8a
- Europos veiksmingo teisingumo komisijos 2007 m. gruodžio 7 d. gairės dėl geresnio rekomendacijos dėl mediacijos baudžiamosiose bylose įgyvendinimo (CEPEJ(2007)13). Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680747759>
- CEDAW Bendroji rekomendacija Nr. 35 dėl smurto lyties pagrindu prieš moteris, kuria buvo atnaujinta 1992 m. Bendroji rekomendacija Nr. 19 (2017 m. liepos 26 d., CEDAW/C/GC/35).
- Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas (2008). *Valstybės žinios*, Nr. 87-3462; Nauja redakcija nuo 2021-01-01, Nr. XIII-3048, 2020-06-11. *TAR* 2020-06-22, i. k. 2020-13616.
- Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2012). *Valstybės žinios*, Nr. 4-108.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. XIV-72 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“. *TAR*, 2020-12-11, Nr. 27121.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimas Nr. 155 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“. *TAR*, 2021-03-17, Nr. 5318.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. įsakymu Nr. 1R-268 „Dėl Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo“ patvirtinta Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcija. TAR, 2015-09-17, Nr. 13939.

Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2017 m. gruodžio 8 d. įsakymas Nr. V-532 „Dėl Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) probacijos tarnybose taisyklių patvirtinimo“. TAR, 2017-12-08, Nr. 19809.

Specialioji literatūra

Czarnecka-Działuk, B. (2020). Jeszcze o sprawiedliwości naprawczej. Nowa Rekomendacja CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów dla Państw-Członków dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych. In: Klaus, W., Woźniakowska-Fajst, D., Wiktorska, P., Buczkowski, K. (red. nauk.) (2020). *Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*. Warszawa, INP PAN, 657–674. ISBN: 978-83-66300-03-3.

Giedrytė-Mačiulienė, R.; Venckevičienė, J. (2016). Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2(92), 69–87. ISSN 2351-6364.

Liesis, M.; Michailovič, I. (2018). Mediacija Lietuvos baudžiamajoje ir administracinių nusižengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje, *Kriminologijos studijos*, 5, 91–114. doi: 10.15388/CrimLithuan.2017.5.11734.

Michailovič, I. (2001). *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Michailovič, I. ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai. Monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla. ISBN 978-609-430-235-0.

Michailovič, I. (2017). Mediacijos galimybės baudžiamajoje justicijoje priėmus nuosprendį Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Žara, 233–250. ISBN 978-9986-34-328-8. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2017/11/Bausmiu-tendencijos-ir-perspektyvos-2017.pdf>

Michailovič, I.; Justickaja, S.; Vaičiūnienė, R.; Kalpokas, V.; Visockas, E. (2019). *Veiksmingo policijos ir kitų suinteresuotų institucijų bendradarbiavimo link: smurto artimoje aplinkoje atpažinimo, pagalbos ir prevencijos modelis*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2019/09/POSIB.pdf>

Michailovič, I.; Justickaja, S.; Vaičiūnienė, R.; Viršilas, V. (2021). *Smurtinio elgesio artimoje aplinkoje kaita: darbo su smurtavusiais asmenimis plėtros perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2022/01/SMEAK-1.pdf>

Povilanskas, M. (2020). Mediacija baudžiamosiose bylose: ar imanoma, o gal jau turime? *Teise.Pro* 2020-12-10. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2020/12/10/m-povilanskas-mediacija-baudziamosiose-bylose-ar-imanoma-o-gal-jau-turime/> Interaktyvus [žiūrėta 2022 m. sausio 15 d.].

- Drost, L.; Haller, B.; Hofinger, V.; Van der Kooij, T.; Lünemann, K.; Wolthuis, A. (2015). *Restorative Justice in Cases of Domestic Violence*. (JUST/2013/JPEN/AG/4587) WS1. Comparative Report. Interaktyvus: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2020/07/7388_restorative-justice-in-cases-of-domestic-violence-2.pdf
- Tvaronavičienė, A.; Kaminskienė, N. (2019). Privalomoji mediacija šeimos ginčuose. Iš: Sinkevičius, V., Jakulevičienė, L. (red.). *Lietuvos teisė 2019: esminiai pokyčiai*. Mykolo Romerio universitetas, 52–58. DOI: 10.13165/LT-19-01-07. ISSN 2669-1388 (internete).
- Vasiliauskienė, L. H.; Dirmotaitė, E.; Vasiliauskaitė, Z. (2018). *Metodinės rekomendacijos specializuotos pagalbos centrų darbuotojams, savanoriams bei Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą įgyvendinančių institucijų darbuotojams ir specialistams* (2-asis leidimas). Vilnius: Vilniaus moterų namai.
- Zielińska, E. (2017). *Mediacja w sprawach karnych o przemoc w rodzinie – skala i efektywność w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości*. Warszawa.
- Zielińska, E.; Klimczak, J. (2020). *Zakres stosowania mediacji w sprawach karnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości*. Prawo Karne i Kryminologia. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

Kiti šaltiniai

- Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo aiškinamoji ataskaita, p. 26–65. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/ic-and-explanatory-report/16808d24c6>.
- Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo (CEDAW) komiteto Baigiamosios pastabos dėl penktojo CEDAW/C/LTU/CO/5 Lietuvos periodinio pranešimo pagal Jungtinių Tautų konvenciją dėl visų diskriminacijos formų panaikinimo moterims. Priimta 58-ojoje Komiteto sesijoje (2014 m. birželio 30 – liepos 18 d.).
- Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo (CEDAW) komiteto Baigiamosios pastabos dėl šeštojo CEDAW/C/LTU/6 Lietuvos periodinio pranešimo pagal Jungtinių Tautų konvenciją dėl visų diskriminacijos formų panaikinimo moterims. Priimta 74-ojoje Komiteto sesijoje (2019 m. spalio 21 d. – lapkričio 8 d.).
- Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2020 m. gruodžio 31 d. ataskaita Nr. NŽTI-2020/1-1 dėl pagalbos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims užtikrinimo srityje kylančių esminių žmogaus teisių problemų. (Interaktyvus). Prieiga per internetą: https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2021/01/NZTI-2020-1-1-3D-122_2021-01-142.pdf [žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.].
- Leinartė, D. Politinis smurto diskursas. Ar Lietuvos valstybė pripažįsta smurtą artimoje aplinkoje? Pranešimas 2021 m. gruodžio 15 d. vykusioje konferencijoje Lietuvos Respublikos Seime „10 metų Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui: pasiekimai ir siekiamybės“.
- Lietuvos probacijos tarnybos 2022 m. gegužės 25 d. raštas Nr. S-689 Dėl duomenų apie mediacijos institutą.

Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence. Strasbourg, 8.3.2022 COM(2022) 105 final 2022/0066 (COD).

Seimo kontrolieriaus nuomonė dėl įsigaliojusios privalomosios mediacijos taikymo tvarkos sprendžiant šeimos ginčus (interaktyvus) 2020 m. vasario 5 d. Prieiga per internetą: <https://www.lrski.lt/naujienos/seimo-kontrolierius-pateike-zmogaus-teisiu-komitetui-nuomone-del-isigaliojusios-privalomosios-mediacijos-tvarkos-seimos-gincuose/> [žiūrėta 2022 m. gegužės 20 d.].

Teismo sprendimas – tai pasakojimas ar statistika? Konstitucinio Teismo sprendimo aiškumo standarto svarba skaitmenizuojant teismų procesus

Donatas Murauskas

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto asistentas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: donatas.murauskas@tf.vu.lt

Įvadas

„Teismo nuosprendžiai (kiti baigiamieji teismo aktai) turi būti aiškūs byloje dalyvaujantiems ir kitiems asmenims. Jeigu šio reikalavimo nepaisoma, tai nėra teisingumo vykdymas, kurį įtvirtina Konstitucija“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas).

Konstitucinis standartas yra aiškus tiek pat, kiek ir turi būti aiškūs teismų sprendimai. Tiesa, iššūkių gali kilti dėl aiškumo apibrėžimo ir konstitucinio standarto įgyvendinimo praktikoje. Dar didesnis iššūkis kyla, aiškumo standartą svarstant teisinių procesų, dar konkrečiau, teismų veiklos skaitmeninimo kontekste – įtraukiant naujas galimybes algoritmų pagrindu prisidėti prie ginčų sprendimų (Murauskas, 2020, p. 56).

Tekste aptariu dabartinį poreikį tikslinti ir plėtoti konstitucinį teismo baigiamųjų aktų aiškumo byloje dalyvaujantiems ir kitiems asmenims standartą. Minties plėtojimo atskaitos taškas yra ankstesniame šios tematikos straipsnyje pateiktas svarstymas dėl kiek nuvalkiotos, bet vis dar aktualios sprendimų priėmimo procesų algoritmizavimo problemos – „viena iš didžiausių pasitikėjimo algoritmais problemų yra klasikinė koreliacijos ir priežastingumo sutapties problema, kai koreliacija dar nereiškia priežastingumo (angl. *correlation does not imply causation*)“ (Murauskas, 2020, p. 64).

Šiame tekste apsiribojau viena konkrečia svarstoma mintimi – statistinės analizės pagrindu¹ priimami teismų sprendimai negali tenkinti konstitucinio teis-

1 Algoritmo taikymo idėja daugeliu atvejų pagrįsta būtent statistinės analizės priemonių pritaikymu, siekiant spręsti konkrečias problemas.

mo sprendimo aiškumo standarto dėl tokiomis sprendimais paneigiamo Vakarų teisės tradicijai būdingo pasakojimu pagrįsto teismo sprendimo komunikavimo formos.

Šio straipsnio tikslu gali būti įvardijamas noras pagrįsti teismo sprendimo aiškumą kaip konstitucinį principą, kurio svarba didėja vystomų teismų veikloje taikytinų intelektualinių technologijų² kontekste. Siekdamas įgyvendinti šį tikslą, pirma, aptariu esamus teismo sprendimų motyvams keliamus aiškumo normatyvinius kriterijus. Antra, pateikiu išvalgas apie pasakojimu pagrįsto teismo argumentavimo idėją, kaip pamatinį teismų sprendimų rašymo metodą, remdamasis teisės ir literatūros (angl. *law and literature*) judėjimu. Trečia, aptariu statistine analize pagrįsto teismo sprendimo priėmimo grėsmę teismo nepriklausomumui.

Šiame tekste pristatoma tyrimo dalis – doktrininio tipo. Tekste svarstau iki šiol Lietuvos teisės doktrinoje plačiau nenagrinėtą požiūrį į teismų veiklos skaitmeninimą, susiedamas konstitucinį teismų sprendimų aiškumo standartą su teisės kaip pasakojimo idėja teisės ir literatūros judėjime.

1. Konstitucinis teismų sprendimų aiškumo imperatyvas

„Konstitucinė doktrina yra ne apreiškimas, bet būtent konstitucinio argumentavimo rezultatas“ – taip, kalbėdamas apie Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, yra pažymėjęs E. Kūris (Kūris, 2002, p. 27). Šioje mintyje atsispindi teisinio argumentavimo reikšmė priimto sprendimo legitimumo kontekste – teisėtas yra tik tas sprendimas, kuris yra pagrįstas, motyvuotas. Toks supratimas įtvirtintas ir konstitucinėje jurisprudencijoje.

Išskirčiau du Konstitucinio Teismo nutarimus, kuriuose Teismas reikšmingai plėtojo konstitucinį teismų sprendimų motyvavimo standartą: tai Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. ir 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimai.

2006 m. sausio 16 d. nutarime dėl įvairių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso straipsnių konstitucingumo Konstitucinis Teismas nurodė, kad baudžiamąją bylą nagrinėjantis teismas turi veikti taip, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas. Konstitucinis Teismas nurodė, kad teismų sprendimų argumentavimas turi būti racionalus, t. y. baigiamajame teismo akte turi būti tiek argumentų, kad jų pakaktų šiam baigiamajam teismo aktui pagrįsti.

2 Vartoju D. Amilevičiaus siūlomą terminą *intelektualiosios technologijos*, kuris padeda išvengti ne tiek tikslaus *dirbtinio intelekto* termino vartojimo. Žr., pvz., <https://www.delfi.lt/news/daily/law/teisiniu-procesu-ir-teisines-kalbos-skaitmeninimas-dabartis-ir-ateitis.d?id=90517809>

Iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisinio aiškumo reikalavimas taip pat reiškia, jog baigiamajame teismo akte negali būti ir nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių, turinčių reikšmės priimti teisingą baigiamąjį teismo aktą. Baigiamieji teismo aktai turi būti aiškūs byloje dalyvaujantiems ir kitiems asmenims.

2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime Konstitucinis Teismas nagrinėjo keletą su teismų veikla susijusių procesinių įstatymų nuostatų konstitucingumo klausimų. Viena iš svarbiausių tirtų teisinio reguliavimo problemų – procesiniuose įstatymuose įtvirtinta galimybė teismams administraciniame, baudžiamajame ir civiliniame procesuose skelbti tik teismo sprendimo įžanginę ir rezoliucinę dalis, o aprašomąją ir motyvuojamąją dalis surašyti ir paskelbti vėliau.

Vertindamas aptariamų procesinių įstatymų konstitucingumą Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad jeigu oficialiai būtų paskelbtas teismo nuosprendis (kitas baigiamasis teismo aktas), kuris nebūtų grindžiamas teisiniais argumentais arba būtų grindžiamas tik tam tikra argumentų dalimi, o kita argumentų dalis būtų paviešinta po oficialaus teismo nuosprendžio (kito baigiamojo teismo akto) paskelbimo, teisingumas liktų neįvykdytas – visada išliktų pagrįsta abejonė, kad tokiais argumentais tik siekiama pateisinti teismo *a priori* priimtą baigiamąjį teismo aktą.

Pasak Konstitucinio Teismo, baigiamasis teismo aktas negali būti dviprasmiškas; jis turi būti aiškus, suprantamas jau tada, kai nagrinėjamu klausimu yra priimamas ir viešai paskelbiamas sprendimas iš esmės, o ne būti toks, kuris verstų šalis, kitus proceso dalyvius, kitus asmenis spėlioti, kodėl, dėl kokių tikrųjų motyvų buvo priimtas būtent toks, o ne kitoks teismo sprendimas.

Draudimas atskirai skelbti rezoliucinę dalį ir motyvus išreiškia ir formuojamą konstitucinį argumentavimo standartą, kuriuo remiantis pirmiausiai turi būti surašomi motyvai, o tik paskui teismas gali skelbti sprendimą su šiais motyvais. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad toks reikalavimas yra priemonė, leidžianti užtikrinti, kad visos bylai turinčios reikšmės aplinkybės bus nustatytos būtent dar prieš oficialiai priimant ir viešai paskelbiant atitinkamą baigiamąjį teismo aktą, kad dar prieš oficialiai priimant tą baigiamąjį teismo aktą bus deramai įvertinti visi turintys reikšmės argumentai, kad į juos visus bus deramai įsigilinta, kad tinkamai bus pritaikyti teisės aktai ir kt. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas).

Šis Konstitucinio Teismo argumentas indikuoja ir tai, kad teismo motyvai neturėtų būti pradedami išvada – skundas tenkintinas / atmestinas – ir toliau per einant prie ginčo ribų ir motyvų. Priešingu atveju gali susidaryti įspūdis, kad teismas ne svarsto šalių argumentus, o motyvuoja, pateisina jau priimtą sprendimą.

Papildomai norėčiau atkreipti dėmesį į Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimą, kuriame vertintas Lietuvos Respublikos teismų įstatymo nuostatos dėl teisėjų galimybės kreiptis į teismą, nesutinkant su atleidimu iš pareigų konstitucingumas. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas nurodė, kad raciona-

lus teisinis baigiamųjų teismo aktų argumentavimas (motyvavimas), baigiamųjų teismo aktų aiškumas byloje dalyvaujantiems asmenims yra tarp veiksmų, lemiančių visuomenės pasitikėjimą teismais. Ir nors ši Teismo įžvalga yra vertinama, ne konstatuojamoji, ji teismo motyvų aiškumo standartą susieja su faktiniu visuomenės pasitikėjimu teismais kaip pamatine teismų legitimaus veikimo prielaida.

Galiausiai kertinė lieka teismų nepriklausomumą įtvirtinanti konstitucinė jurisprudencija. Čia reikėtų pabrėžti 2008 m. gegužės 28 d. nutarime (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas) įtvirtintą mintį, kad *atlikdamas proceso veiksmus teismas turi būti nešališkas ir veikti taip, kad nesudarytų prielaidų manyti, jog jis yra šališkas ar priklausomas*. Manymas, kad teismas yra šališkas ar priklausomas, pagrįstas išorės stebėtojo pozicija. Teismo vykdoma veikla neturi sukurti šališko ar priklausomo teismo įspūdžio.

Iš pirmiau nurodytų Konstitucinio Teismo jurisprudencijos nuostatų matyti, kad teismų sprendimai turi būti aiškūs dalyvaujantiems ir kitiems asmenims, jie turi būti racionalūs, būtina motyvuoti kiekvieną sprendimui reikšmingą teiginį, negali būti nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių, turinčių reikšmės priimti teisingą baigiamąjį teismo aktą. Iš Konstitucinio Teismo formuluočių matyti, kad konstitucinis reikalavimas teismų baigiamiesiems aktams apima ypač reikšmingus elementus: pirma, aiškumo universaliai auditorijai kriterijų (*sprendimai turi būti aiškūs dalyvaujantiems ir kitiems asmenims*); antra, nuoseklumo ir baigtumo reikalavimus (*būtina motyvuoti kiekvieną sprendimui reikšmingą teiginį, negali būti nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių*) – tai ypač aktualu 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimo kontekste, jame reikalaujama galutinę teismo išvadą daryti po teksto (motyvų) nurodymo. Trečia, motyvavimas siejamas su visuomenės pasitikėjimu teismais. Ketvirta, teismas neturi sukurti šališko ar priklausomo teismo įspūdžio.

Šioje vietoje keliu klausimą, koks vis dėlto praktikoje turi būti iš esmės visiems suprantamas, nuoseklus teismo sprendimas, skatinantis pasitikėjimą teismu. Teisinėje dogmatikoje atsakymo paieškos galėtų būti ir spekuliatyvios, todėl vienas iš galimų požiūrių – pažvelgti į giminingas tyrimų sritis. Tad atsakymo į klausimą siūlau paieškoti taip pat ir *teisės ir literatūros* (angl. *law and literature*) judėjime, atsižvelgdamas į vieną iš kertinių šio judėjimo nuostatų – „teisė gyvena pasakojimu“ (Law’s Stories, 1996).

2. Pasitikėjimą skatinantis teismo sprendimas – tai geras pasakojimas?

Teisės kaip pasakojimo arba tiesiog *teisės naratyvumo* idėja pradėta gryninti palyginti neseniai – prieš tris dešimtmečius susiformavusio JAV teisės ir literatūros judėjimo atstovų. Vienas iš didžiausių teisės naratyvumo konceptualizavimo im-

pulsų buvo kartu su studentais atlikti A. Amsterdam ir J. Bruner ieškojimai, kurių kulminacija tapo veikalas „Minding the Law“ (Amsterdam; Bruner, 2002). Autoriai akcentuoja vėliau plačiai cituojamą teiginį, kad „teisė gyvena pasakojimu dėl banalių ir kompleksišku priežasčių“³ (Amsterdam; Bruner, 2002, p. 110).

Teisės kaip pasakojimo idėja pagrįsta tuo, kad pasakojimai yra viena iš pagrindinių mūsų kultūrinių komunikavimo formų. A. Amsterdam ir J. Bruner plėtoja idėją, kad pasakojimas yra ir teisės komunikavimo forma. Mums reikia išmanyti šios formos pranašumus ir stengtis atsižvelgti į kylančias rizikas. Pasak autorių, pasakojimai turi tris elementus: klasifikavimą, naratyvą ir retoriką, kuriuos galima aptikti iš esmės kiekvienoje sudėtingesnėje teisinėje situacijoje. Pasakojimai ne tik įtvirtina įvykius, bet ir juos įrėmina, įprasmina, komunikuoja jų reikšmę (Brooks, 2002, p. 4). Pagrindinis advokato byloje tikslas yra „kontekstualizuoti įrodymus <...>, kad jie taptų platesnio naratyvo dalimi, kuris atitiktų naratyvizavimo strategiją“ (Grunewald, 2013, p. 370). Kiekviena teisingumo sistema turi „savo naratyvinį pėdsaką“ – „specifinį formalizuotą būdą pristatyti ir kontekstualizuoti faktus ir istorijas“ (Grunewald, 2013, p. 371). Techniniu požiūriu įvykio pristatymas byloje apima „elementų atrinkimą, praleidimą ir išforminimą“, siekiant pateikti prasmingą istoriją. Bylos nagrinėjimo metu taip apdorojami įvykiai tampa pagrindiniu naratyvu, kuris teikiamas teisėjui (Grunewald, 2013, p. 372).

Teisės kaip pasakojimo idėja turi ir savų problemų. Bene svarbiausia – teisėi reikšmingo pasakojimo ir to pasakojimo objekto – faktinės tikrovės santykis. Viena iš teisės naratyvizavimo prielaidų – žmogaus poreikis įprasminti viską, galbūt net beprasmius įvykius, faktus. To padarinys – formuojamame naratyve esančios spragos yra užpildomos ne „ieškant daugiau įrodymų, bet įtvirtinant [įvykio, fakto] tikimybės santyki“ (Grunewald, 2013, p. 376). Kitais žodžiais, mes darome prielaidas apie faktinę tikrovę, net neturėdami tikslų duomenų – užtenka prielaidų apie *tikėtiną, galimą, tipinį* elgesį tam tikrose situacijose ir (1) išsprendžiame fakto spragos problemą; (2) patvirtiname teisėje jau egzistuojantį naratyvą, pritaikydami jam dar vieną mūsų identifikuotą faktinę situaciją.

Naratyvas yra tipinė teisės komunikavimo forma, kuri ir pasireiškia teisės kaip argumentavimo praktikos idėja. Universalios auditorijos įtikinimas nuosekliais argumentais gali indikuoti ir paveikios, įtikinamos istorijos, kurioje nėra nepaaiškinamų vingių, komunikavimą. Universali auditorija, susipažindama su tokiu sprendimu, juo patiki, taip formuojasi pasitikėjimas teismais ir esminė nepriklausomumo dedamoji dalis – išorinio teismo nepriklausomumo įspūdis. Ši prielaida svarbi mažų mažiausiai dviem aspektais.

Pirma, teismų sprendimų apmąstymas remiantis kokybiško pasakojimo kriterijais atveria didelį potencialą naudotis teisės ir literatūros judėjimo išvalgo-

3 Angl. *Law lives on narrative, for reasons both banal and deep.*

mis, įtraukiant svarbius kokybiškos literatūros kriterijus kaip galimus pagalbinius teismo sprendimo motyvų vertinimo kokybinius rodiklius. Konstitucinis teismo sprendimo aiškumo standartas tokiu atveju gali būti suprantamas ir kaip tinkamo, įtikinamo pasakojimo idėjos siekis. Ir toks supratimas būtų ne tik įdomus konceptualia prasme, ieškant teisės ir literatūros idėjos įgyvendinimo Lietuvos teisės sistemos kontekste formų, bet ir toliau ieškant ir gryninant, mano supratimu, dar iki galo nesusiformavusio Lietuvos teismų baigiamųjų aktų stiliaus⁴.

Antra, teismo sprendimo kaip nuoseklaus pasakojimo idėja konfliktuoja su statistinės analizės pagrindu priimamo sprendimo idėja. Todėl sprendimo kaip pasakojimo vertinimas išryškina ir pabrėžia dar didesnę konstitucinio teismo sprendimo aiškumo standarto svarbą ir jo tolesnio vystymo svarbą. Šioje vietoje ir noriu identifikuoti tolesnę su teismų procesų skaitmeninimu kylančią grėsmę aptariamo teismo sprendimo aiškumo kontekste.

3. Skaitmeninės technologijos deformuoja sprendimo „aiškumo“ kategoriją

Procesų algoritmizavimas gali padėti išvengti subjektyvumo priimant sprendimus – tai bene svarbiausias didžiųjų duomenų industrijos argumentų už sprendimų priėmimo algoritmizavimą (Završnik, 2018, p. 131.). Tačiau sprendimų priėmimo algoritmizavimas kelia ne vieną konceptualią problemą – viena iš jų yra teisės komunikavimo formos keitimas iš (1) pagrįstos pasakojimais ir priežastiniais ryšiais į (2) statistine analize pagrįstą sprendimą, kuriame priežastinis ryšys bent šiuo metu neturi centrinio vaidmens (Pearl; MacKenzie, 2018).

Ši problema keliama dar 2004 m. publikuotame K. A. Franko straipsnyje (Franko, 2004). Autorė teigia, kad teisinių procesų algoritmizavimas lemia besiformuojančią dichotomiją teisėje kaip kultūrinės išraiškos formoje – klasikinė teisės kaip pasakojimo išraiškos forma užleidžia vietą teisei kaip duomenų bazei. Ką tai reiškia?

Informacinės technologijos transformuoja *žinojimą* (angl. *knowledge*) į *informaciją*. Žinojimas yra neobjektyvuota faktų ir idėjų forma. Informacija yra objektyvuota duomenų forma. Mąstymas per žinojimą yra dominuojanti kultūrinės išraiškos forma teisėje, nes mes kuriame subjektyvų, bet įprasminimą, įkontekstintą pasakojimą su pradžia ir pabaiga, užpildydami įvykius priežastingumu ir motyvacijomis. O *informacija* yra bekontekstė. Pavyzdžiui, baudžiamajame pro-

4 Lietuvos teismų sprendimų motyvavimo stilius vis dar vystosi, balansuodamas tarp kontinentinio, griežto, į silogizmą orientuoto prancūzams būdingo lakoniškumo ir anglosaksiško pasakojamojo, niuansuoto, kontekstualaus stiliaus.

cese asmenybės dekonstravimas į atskirus elementus atskiria (1) bendrą paveikslą, kuri mes sukuriame žodžiu / raštu (žmogaus charakteristika, jo istorija), nuo (2) asmenybės kaip tam tikrų nesusietų elementų visumos. Informacinės technologijos padeda identifikuoti kriterijus, lemiančius asmens elgesio pokyčius, bet tuo pat metu atsisako subjektyvaus visumos vertinimo metodo – dominuojančio antropologinio naratyvo.

Būtent technologinis pokytis lemia kultūrinį ir lingvistinį pokytį. Technologijų panaudojimo kultūriniai kontekstai ir socialinės organizacijos vizijos lemia technologijų pokyčio socialinį poveikį. Šias išvalgas patvirtina ne vienas tyrėjas⁵, teigdami, kad teisės algoritimizavimas lemia poreikį persvarstyti esamų žmogaus teisių apsaugos standartų pakankamumą, reguliuojant „naują realybę“.

Kreipdamas daug dėmesio sprendimuose baudžiamosios teisės srityje vartojamai terminologijai, A. Završnik atkreipia dėmesį į tai, kad teisėsaugos institucijos vis daugiau dėmesio skiria nusikalstamumo prevencijai (Završnik, 2019, p. 5). Tradiciškai nusikalstamų veikų tyrimas *ex post* gali būti siejamas su dešimtmečius vystyta žmogaus teisių apsaugos standartais. Šie standartai nebėra aktualūs, kai kalbame apie nusikalstamumo prevenciją. A. Završnik pastebi ryškia tendenciją rasti naujoms koncepcijoms ir priemonėms, kurios padeda suprasti nusikalstamas veikas ir šiuo žinojimu remiantis veikti (Završnik, 2019, p. 5). Tos koncepcijos ir yra naujosios sąvokos, kurių mes iki šiol neturėjome: *meaning extraction*, *sentiment analysis*, *opinion mining*, *computational treatment of subjectivity* ir kt. – visos šios kategorijos trina ribas tarp anksčiau aiškiai skirtingų saugumo ir nusikalstamumo kontrolės sričių (Završnik, 2019, p. 5).

Pati naujų kategorijų radimosi teisėje aplinkybė nėra problema. Nauji reiškiniai gali rasti savo vietą ir norminėje tvarkoje. Iššūkis yra tai, kad naujosios kategorijos sietinos su kitokia – statistikos – kalba, kuri skiriasi nuo iki šiol vyravusios nuosekliu pasakojimu pagrįstos kalbos baudžiamajame ir kituose teisiniuose procesuose.

Tradicinės teisinės gynybos ir kaltinimo priemonės pagrįstos pirmiausiai priešastingumo ryšiais sujungtais pasakojimais, kurie yra arba įtikinami, arba ne. Senosios kategorijos turi vietą teisės sistemoje. Naujosios – nusikalstamumo prevencijos – kategorijos grindžiamos duomenų atranka ir jų analize. Kai kurios elgesio tendencijos gali būti suprantamos ir aiškiai identifikuojamos žmogaus, tačiau naujųjų prevencijos priemonių tikslas yra veiksmingos prevencijos vykdymas, o tai lemia statistiškai reikšmingų, tačiau nebūtinai žmogaus suvokiamų ar pateisintamų ryšių identifikavimas. Taip įprastas mąstymas apie teisinius procesus užleidžia vieta duomenimis pagrįstam ekspertiniam vertinimui, kuri nuginčyti galima nebent pasitelkus alternatyvią duomenų analizės priemonę – tikslesnę arba kitokiomis prielaidomis ir duomenimis pagrįstą statistinę analizę.

5 Žr., pvz., Marks; Bowling; Keenan, 2017; Završnik, 2018b, ir kt.

Tad nors statistinės analizės priemonės padeda parodyti kintamųjų ryšį, jie iki šiol neparodo įvykių priežastingumo (Pearl; Mackenzie, 2018), o būtent priežastingumas yra tai, kas lemia „aiškumą“ teismo sprendimo skaitytojui. Mes turime suprasti, *kodėl* tokį sprendimą priėmė teismas, kad juo pasitikėtume ir laikytume jį nepriklausomu. Žmonėms įprasta mąstyti pasakojimais, todėl tokia komunikavimo forma atrodo įtikinama ir pagrįsta. Statistinė analizė gali atskleisti reikšmingos informacijos – gerokai racionalesnės nei pasakojimas, bet tokios informacijos pateikimas nepalieka vietos *įprasminimui* arba, K. A. Franko žodžiais, nesukuria *žinojimo*. Tokia informacija lieka faktų, kuris pats savaime, be istorijos nėra įtikinamas.

Dėl šios priežasties vis didesnę svarbą ateityje turėtų diskusija dėl laukiančio pasirinkimo – (1) pereiti prie tikslesnių, statistiškai pagrįstų sprendimų priėmimo ar (2) pasilikti prie tradicinio pasakojimo pagrįsto sprendimų priėmimo modelio. Šis pasirinkimas neturėtų būti daromas vien ekspertiniu-techniniu lygmeniu, tai konstitucinės reikšmės klausimas. Ir šiandien, skaitydami Konstituciją, galime daryti prielaidą, kad konstitucinis teismo sprendimo aiškumo standartas galėtų būti suprantamas kaip pasakojimo pagrįsto įtikinamo universaliai auditorijai suprantamo komunikavimo reikalavimas ir būtent šis standartas turėtų būti laukiančios sudėtingos diskusijos dėl to, kuria linkme plėtoti ir užtikrinti teismų nepriklausomo idėją, atskaitos taškas.

Išvados

1. Teismų procesų skaitmeninimas sudaro prielaidas ateityje algoritmizuoti ir teismų sprendimų priėmimo procesą. Nors tai galėtų prisidėti prie tikslesnių ir statistiškai pagrįstų teisminių išvadų darymo, kyla grėsmė pakirsti visuomenės pasitikėjimą teismais ir jų nepriklausomumu. Darant prielaidą, kad teismų sprendimų motyvai atitinka bendrą kultūrinę komunikavimo išraiškos formą, kurios ašis yra įkontekstintas pasakojimas, statistinės analizės pagrindu priimami sprendimai lemtų perėjimą prie kitokios – duomenų baze pagrįstos – komunikavimo formos.

2. Klausimas dėl galimybės teismų sprendimus pagrįsti statistinės analizės ar kitu intelektualųjų technologijų potencialu galėtų būti sprendžiamas, vertinant konstitucinio teismo sprendimo aiškumo standarto turinį, plėtojant galimas jo aiškinimo ribas. Šiuo metu konstitucinis teismo sprendimo aiškumo standartas prioretizuoja pasakojimą, kaip konstituciškai pagrįstą sprendimo motyvų surašymo formą.

Šaltiniai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas – 2006, Nr. 127, atitaisymas – 2006, Nr. 137.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 130-4910.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 62-2353.

Doktrina

- Amsterdam, A. G.; Bruner, J. (2002). *Minding the Law*. Harvard University Press.
- Brooks, P. (2002). Narrativity of the Law, *Law & Literature*, 14(1).
- Franko, K. A. (2004). From narrative to database. Technological change and penal culture. *Punishment & Society*, 6(4).
- Grunewald, R. (2013). The Narrative of Innocence, or, Lost Stories. *Law & Literature*, 25(3), 366–389.
- Kūris, E. (2002). Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija. Iš: *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.
- Law's Stories: Narrative and Rhetoric in the Law (1996). Ed. Brooks, Peter. Yale Uni Press.
- Murauskas, D. (2020). Dirbtinis intelektas priimanč teismo sprendimą – algoritmų klasifikavimas remiantis teisinio kvalifikavimo stadijomis. *Teisė*, 115.
- Pearl, J.; MacKenzie, D. (2018). *The Book of Why: The New Science of Cause and Effect*.
- Marks, B.; Bowling, C. Keenan (2017). Automated Justice? Technology, Crime, and Social Control. In R. Brownsword; E. Scotford; K. Yeung (eds.). *The Oxford Handbook of Law, Regulation, and Technology*. Oxford.
- Završnik, A. (2018a). Algorithmic crime control. In *Big Data, Crime and Social Control*. Ed. A. Završnik. Routledge.
- Završnik, A. (2018b). Big data. Big Data: What Is It and Why Does it Matter for Crime and Social Control? In A. Završnik (ed.) *Big Data, Crime and Social Control*. Routledge.
- Završnik, A. (2019). Algorithmic justice: Algorithms and big data in criminal justice settings. *European Journal of Criminology* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1477370819876762n>[žiūrėta 2022 m. vasario 12 d.].

Ombudsmeno instituto Ukrainos teisinėje sistemoje ypatumai ir jų atitiktis europinėms teisės tradicijoms

Jurgita Paužaitė-Kulvinskiėnė

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: jurgita.pauzaite@tf.vu.lt

Įvadas

Atliepdama į šio mokslinių straipsnių rinkinio sudarytojų koncepcinę idėją ir su nuoširdžia pagarba Augustinui Normantui, savo pirmajam Lietuvos konstitucinės teisės dėstytojui, kurio paskaitų konspektai vis dar padėti prie mano „gerųjų patirčių“ istorinių archyvų krūvos, šiuo straipsniu norėčiau prisidėti prie kolegų, bičiulių, draugų inicijuoto rašytinio mokslinio diskurso – „*liber amicorum*“.

Pirmieji mano kolegiški susitikimai su Augustinu Normantu įvyko daugiau nei prieš 20 metų Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Valstybinės teisės katedroje, kai aš 1998 m. į katedros kolektyvą priimta pirmoji doktorantė pradėjau savo jaunosios mokslininkės žingsnius administracinės justicijos srityje. Visada orus, pagarbus, šiltas žmogiškas bendravimas siejo tada ir dabar mūsų bendravimą su Augustinu. Labiausiai įstrigusi vertybinė Augustino mintis: „Geras žodis – nieko nekainuoja, bet duoda daug naudos.“ Tik po kiek laiko supratau, kad geras žodis ir šypsena praturtina tuos, kam yra skirta, nenuskurdindama ir juos skiriančių. Trumpas pasisveikinimas, nežymus linktelėjimas, oficialus rankos spustelėjimas ar malonaus bendravimas kartais trukdavo tik akimirka, o kartkarčiais katedros vedėjo Antano Marcijono sodyboje iki vėlumos, bet prisiminimai apie tai išliko ilgam. Tik štai gero žodžio ir šypsenos niekas negali nei nusipirkti, nei išmaldauti, nei pasiskolinti, nei pavogti, nes jie patys savaime neturi jokios vertės, kol nėra perduodami kitiems. Yra žmonių, kurie jaučiasi per daug pavargę, kad šypsotųsi ar pasakytų gerą žodį kitam. Jau dirbant kartu Ukrainos-Lietuvos ombudsmeno institucijų stiprinimo projekte, Augustiną teko matyti ir įsitempusį, ir asmeniškai nemaloniose ar neteisingose situacijose, bet jis retai kada būdavo tiek pavargęs, kad nebūtų radęs akimirkos ir nepasakęs gero žodžio šalia stovinčiajam. Visada mokomės iš savo mokytojų. Aš išmokau nusišypsoti, nes šypsenos labiausiai reikia kaip tik tiems, kurie nesišypso...

Straipsniui pasirinkau pristatyti 2016–2018 m. vykdant Europos Sąjungos dvynių projektą „Geriausios Europos praktikos įgyvendinimas siekiant stiprinti Ukrainos Parlamento žmogaus teisių komisaro aparato institucinius gebėjimus ginti žmogaus teises ir laisves UA/47b“, kuriam vadovo tuo metu Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos vadovo pareigas ėjęs Augustinas Normantas, atliktų mokslinių tyrimų rezultatus. Straipsnio autorė, kartu su Vilniaus universiteto Teisės fakulteto, Lietuvos teisės instituto ir Ludwigo Boltzmanno instituto (Austrija) mokslininkais bei Lietuvos teismų atstovais vadovavo projekto pirmojo komponento moksliniam ir taikomajam įgyvendinimui, kurio metu buvo išanalizuotas Ukrainos teisinėje sistemoje ombudsmeno instituto veiklos teisinis reguliavimas, taip pat atlikta užsienio valstybių teisinės bazės ir gerosios praktikos analizė bei pateiktos mokslinės bei praktinės tobulintino teisinio reguliavimo rekomendacijos ir pasiūlymai, rengiant naują įstatymo dėl Ukrainos Aukščiausiosios Rados (parlamento) žmogaus teisių komisaro redakciją¹. Projekto įgyvendinimo sėkmę lėmė ne tik visos projekto komandos narių kompetencija², bet atskirai pabrėžtinas Augustino Normanto asmeninis požiūris, kurį suformavo jo ilgalaikė praktika ir dalykinės kompetencijos konstitucinės ir parlamentinės teisėtyros srityse, jam einant pareigas įvairiose Lietuvos teisės institucijose. Išskirtinis vaidmuo teko projektą įgyvendinant dalyvavusiai ne tik Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigai, kaip tiesioginiam partneriui, bet ir dalyvavusioms Lietuvos mokslo institucijoms bei mokslininkams, kurie specializavosi ne tik konstitucinės teisės ir jurisprudencijos, bet ir administracinės teisės ir jurisprudencijos srityse, taip pat asmens duomenų apsaugos, lygių galimybių ir darbo teisės srityse. Pasidalijimas tarpdisciplininėmis kompetencijomis, mokslinių ir praktinių įgūdžių sinergija buvo tas efektyvus bendro darbo metodas, kurį palaikė ir skatino Augustinas Normantas, tuometinis projekto vadovas. Atliekant Ukrainos teisės normų, reglamentuojančių Ukrainos parlamento žmogaus teisių komisaro (toliau – ir Ukrainos ombudsmenas) statuso bei veiklos teisinio reguliavimo tyrimą, buvo vadovaujamosi gerąja užsienio valstybių praktika ir suformuotais europinėje erdvėje ombudsmeno instituto teisiniais standartais. Tačiau formuluojant apibendrinamąsias išvadas ir rekomendacijas buvo orientuojamasi į adaptyvios teisinės lyderystės modelį, kuris leido pirmiausia pasidalyti su kolegomis Ukrainoje europinių vertybių ir Lietuvos praktikos patirtimi, mūsų valstybės teisinio reguliavimo laimėjimais ir klaidomis,

- 1 Oficialų įstatymo dėl Ukrainos Aukščiausiosios Rados žmogaus teisių komisaro tekstą su visais pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis ukrainiečių kalba žr. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- 2 Noriu taip pat padėkoti projekto reziduojančiai patarėjai (RTA) dr. Aušrai Rauličkytei ir pirmajame komponente dirbusiems mokslininkams prof. H. Tretter, prof. D. Žalimui, prof. T. Davuliui, dr. S. Kavalnei, dr. A. Gedmintaitei, teisėjams G. Kryževičiui, V. Višinskiui, W. Kotschy, ekspertėms R. Janušauskienei, I. Petraitytei.

įtikinti dėl teisininkų kultūrinio supratimo pokyčių reikalingumo, o vėliau ir pasiekti būtinausius teisinio reguliavimo pokyčius.

Ombudsmenui suteiktino mandato valstybėse gali skirtis, vis dėlto gali būti numanoma *a priori* ombudsmeno pagrindinių arba bazinių funkcijų apimtis, kurią suponuoja ombudsmeno instituto etimologija ir kuri konkrečiu Ukrainos atveju yra sietina su Ukrainos Konstitucija, Ukrainos Aukščiausios Rados (parlamento) žmogaus teisių komisaro įstatymu (toliau – ir Ombudsmeno įstatymu), Ukrainos piliečių į peticiją įstatymu, Ukrainos administracinių nusižengimų kodeksu, Ukrainos asmens duomenų apsaugos įstatymu, Ukrainos įstatymu dėl diskriminacijos prevencijos ir kovos su ja bei kitais teisės aktais. Įvertinant Ukrainos nacionalinę teisinio reguliavimo bazę, taip pat buvo atsižvelgta į įvairių tarptautinių organizacijų paskelbtas rekomendacijas, ypač Europos Komisijos už demokratiją per teisę (Venecijos komisijos) rekomendacijas CDL(2011)079 „Sąvadas apie ombudsmeno instituciją“, Strasbūras, 2011 m. gruodžio 1 d.; Ukrainos parlamento žmogaus teisių komisaro veiklos įvertinimą, atliktą tarptautinio ombudsmenų tinklo (2012 m.).

Pristatomo tyrimo aktualumas – Ukrainos ombudsmeno statusas ir mandatas – šiandienos karinio konflikto, vykstančio Ukrainos teritorijoje, metu yra ypač svarbus ir reikšmingas, nes dėl karinės veiklos padaromi žmogaus teisių pažeidimai yra tiriami įvairių tarptautinių organizacijų bei pačios Ukrainos valstybės institucijų, įskaitant ir Ukrainos Aukščiausios Rados žmogaus teisių komisaro ir jam padedančio sekretoriato. Todėl straipsnyje yra analizuojamas Ukrainos ombudsmeno teisinis statusas, jo santykiai su kitomis institucijomis (teismais, Ministrų kabinetu, parlamentu ir pan.) valstybės institucijų sąrangoje, jo funkcijų ir įgaliojimų (mandato) apimtis prisidės prie konstitucinės lyginamosios doktrinos bei teisės mokslo tyrimų plėtros. Reikia pabrėžti, kad pastaraisiais metais ombudsmeno teisinis vertinimas konstitucinėse jurisprudencijose sulaukia dėmesio, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. lapkričio 11 d. nutarimas³, Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2021 m. balandžio 20 d. nutarimas⁴, nes ombudsmeno mandatas vertinamas asmens teisės kreiptis veiksmingos gynybos kontekste, todėl straipsnyje siekiama užtvirtinti ir akcentuoti svarbiausius ombudsmeno institucijos teisinius bruožus ir veiklos principus platesniu, europiniu demokratinio valstybės sąrangos ir valdymo kontekstu.

3 <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2551>

4 <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/11490-pelnienie-obowiazkow-przez-rzecznika-praw-obywatelskich-po-uplywie-piecioletniej-kadencji-do-czasu-objecia-stanowiska-przez-nowego-rzecznika>

1. Ukrainos ombudsmeno funkcijos formuojant ir įgyvendinant žmogaus teisių politiką

Ukrainoje ombudsmeno institucijos modelis buvo kuriamas siekiant padidinti dėmesį žmogaus teisių apsaugai ir jai skatinti, kaip ir daugelyje kitų reformas vykdžiusi postsovietinės erdvės Europos valstybių. Šiandien Ukrainos ombudsmenui būdingas nepriklausomos konstitucinės institucijos, kuriai pavesta ginti žmogaus teises, statusas. Istorinėje retrospektyvoje reikia paminėti, kad Ukrainos ombudsmeno įstatymas buvo priimtas 1997 m. gruodžio 23 d.⁵ ir įsigaliojo 1998 m. sausio 15 dieną. Per daugelį metų buvo priimta daugiau nei 10 įstatymo pataisų, kurios nuolatos papildydavo ombudsmeno mandato imtį, pavyzdžiui, 2008 m. suteikta kompetencija moterų ir vyrų lygių teisių ir galimybių užtikrinimo srityje, 2012 m. papildyta ombudsmeno įgaliojimais teisėkūros proceso srityje, tais pačiais metais įstatymas papildytas 19-1 straipsniu, įpareigojančiu vykdyti nacionalinę kankinimų prevenciją laisvės apribojimo vietose pagal Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvųjį protokolą. 2014 m. ne kartą buvo keičiamas ombudsmeno mandatas suteikiant įgaliojimus įgyventi teisės susipažinti su viešąja informacija užtikrinimą; taip pat buvo suteikta teisė kreiptis su ieškiniu, skundu į teismą dėl proceso atnaujinimo, nesvarbu, ar ombudsmenas dalyvavo ginant viešąjį interesą. Dėl to Ukrainos ombudsmenui šiandien yra suteiktas gana platus ir daugiafunkcinis mandatas, kuriuo siekiama užtikrinti žmogaus teisių apsaugą visais įmanomais valstybės valdymo organizavimo lygmenimis (valstybiniu, vietos savivaldos) ir plačiuoju požiūriu – sąraigoje ir su kitomis valstybinėmis funkcijomis (įstatymų leidybos, vykdomąja, teismine). Ukrainos Aukščiausiosios Rados žmogaus teisių komisaro įstatymo (toliau – Ukrainos ombudsmeno įstatymas, Įstatymas) 3 straipsnyje nurodoma, kad ombudsmeno vykdomos parlamentinės kontrolės tikslas – žmogaus teisių apsauga, žmogaus teisių ir laisvių apsaugos laikymasis, pažeidimų prevencija, žmogaus teisių atkūrimo palengvinimas, dalyvavimas kuriant įstatymus. Be to, ombudsmenas turėtų atlikti svarbų vaidmenį skatinant žmogaus teisių apsaugos paskatų ir sąmoningumą plėtrą. Taigi, atlikus minėtų teisės aktų nuostatų analizę, išryškėjo dvejopas ombudsmeno vaidmuo žmogaus teisių apsaugos ir politikos formavimo srityje.

Pirma – pagrindinė Ukrainos ombudsmeno funkcija žmogaus teisių apsaugos srityje yra besikreipiančių asmenų individualių skundų nagrinėjimas ir individo teisių apsauga. Kitaip tariant, iš esmės pagrindinė ombudsmeno funk-

5 Oficialus įstatymo dėl Ukrainos Aukščiausiosios Rados žmogaus teisių komisaro tekstas su visais pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis ukrainiečių kalba, žr. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%Do%B2%D1%80#Text>

cija – reaguoti į konkretaus žmogaus teisių pažeidimo faktus ir imtis tokiu konkrečiu atveju priemonių užtikrinti, jog valstybės institucijų veikla būtų vykdoma tinkamai, sąžiningai ir laikantis teisės aktų⁶. Tuo tikslu 2012 m. ir 2014 m. buvo padaryti Ukrainos ombudsmeno įstatymo papildymai, jais ombudsmenui suteikta daugiau administracinių procedūrinių teisių specifinėse žmogaus teisių srityse, pavyzdžiui, lygių galimybių užtikrinimo, asmens duomenų apsaugos bei teisės gauti informaciją srityje, nes Ukrainoje šios funkcijos nėra priskirtos tam tikroms valstybės institucijoms, pavyzdžiui, Duomenų apsaugos inspekcijai arba Lygių galimybių kontrolieriaus įstaigai. Be to, sustiprinant Ukrainos ombudsmeno kaip „atskiro žmogaus gynėjo“ funkciją, ombudsmenas ne tik gali priimti rekomendacinius nurodymus konkrečiai valstybės institucijai, bet ir surašyti administracinių nusižengimų protokolą ir pradėti administracinio pažeidimo teiseną bei paskirti administracinę nuobaudą įstaigos atstovui. Be to, ombudsmenas gali atstovauti ir ginti pažeidžiamų asmenų viešąjį interesą teisminiuose procesuose.

Antra, bet tikrai ne ką mažiau svarbi ombudsmeno veiklos sritis yra susijusi su jo indėliu į žmogaus teisių politikos plėtrą. Šiuo atžvilgiu Įstatymas ombudsmeną įpareigoja aktyviai dalyvauti ir rodyti iniciatyvumą tobulinant teisinį reguliavimą ir taip siekiant pašalinti sisteminės teisės aktų taikymo bei žmogaus teisių politikos klaidas. Todėl Ukrainos ombudsmenas turi gana plačius įgaliojimus dalyvauti pozityviame teisėkūros procese teikiant teisės aktų projektus. Be to, Ukrainos ombudsmenas turi konstitucinę teisę inicijuoti ir galiojančių teisės aktų peržiūrą, kreipiantis į Ukrainos Konstitucinį Teismą, kuo praktikoje yra gana aktyviai naudojamas⁷.

Taigi, Ukrainos ombudsmenas atlieka tiek individualią žmogaus teisių apsaugos priežiūrą, tiek turi funkciją veikti sistemiškai ir kompleksiskai su kitomis valdžios institucijomis žmogaus teisių politikos skatinimo darbotvarkėje. Tačiau normatyviniu lygmeniu nebuvo identifikuotos Ukrainos ombudsmeno funkcijos formuojant teisinės valstybės koncepcijai būtiną „atsakingo valdymo principą“ ir atitinkamai konkretinant gero administravimo principų turinį tam tikrose viešojo administravimo srityse.

6 Statistika rodo labai didelį besikreipiančių su individualiais skundais asmenų srautą, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини - Конституційні подання Омбудсмена (ombudsman.gov.ua)

7 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини - Конституційні подання Омбудсмена (ombudsman.gov.ua)

2. Ukrainos ombudsmeno institucijos statusas ir funkcijos bendrame valstybės institucijų žemėlapyje

Kaip nepriklausoma ir konstituciškai apibrėžta institucija, šiandien Ukrainos ombudsmenas užima svarbią vietą viešosios valdžios institucinėje sistemoje. Ukrainos ombudsmenas yra sudedamoji konstitucinių teisių ir laisvių apsaugos sistemos, apimančios teismus, Ukrainos Prezidentą, Ukrainos Aukščiausiąją Radą, dalis. Tai pagrindžia Ukrainos ombudsmeno statuso įtvirtinimas Ukrainos konstitucijos 101 straipsnyje, jog „parlamentinę asmens ir piliečio konstitucinių teisių ir laisvių kontrolę vykdo Ukrainos Aukščiausiosios Rados žmogaus teisių komisaras“. Ukrainos ombudsmenas nėra priklausomas nuo kitų valstybės valdžios institucijų, taip pat nėra jų tiesiogiai kontroliuojamas, nors jis ir palaiko intensyvius funkcinio bendradarbiavimo ryšius su Ukrainos parlamentu, tačiau jo veikla yra nepriklausoma nuo įstatymų leidėjo, vykdomosios valdžios ir teismų. Kadangi teisės normos, apibrėžiančios Ukrainos ombudsmeno statusą, *inter alia*, skyrimą, atleidimą ir atskaitomybę, jo kompetenciją ir santykius su kitomis valstybės institucijomis, yra įtvirtintos net keliuose Ukrainos Konstitucijos skirsniuose (II skirsnyje „Žmogaus ir piliečių teisės, laisvės ir pareigos“, IV skirsnyje „Ukrainos Aukščiausioji Rada“ bei XII skirsnyje „Ukrainos Konstitucinis Teismas“). Konstitucinės normos, išdėstytos Ukrainos Konstitucijos II skirsnyje „Žmogaus ir piliečių teisės, laisvės ir pareigos“ nustato aiškų ombudsmeno mandatą bei įgaliojimus žmogaus teisių apsaugos srityje. Šiuo atžvilgiu reiktų atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, pagal Ukrainos Konstitucijos 55 straipsnio 2 dalį „kiekvienas turi teisę kreiptis dėl savo teisių gynimo į Ukrainos Aukščiausiosios Rados žmogaus teisių komisarą, kad būtų apgintos jo teisės“. Taigi, ombudsmeno funkcija gana aiški – individuali žmogaus teisių apsauga. Įvertinant šios nuostatos konstitucinį kontekstą, pripažintina, jog Ukrainos ombudsmenas yra žmogaus teisių apsaugos institucinio katalogo dalis. Antra, reikia sutikti, jog tokia konstitucine nuostata ombudsmenas gana panašus į teisminių institucijų funkcinę paskirtį, t. y. atskiro žmogaus konkrečių teisių ar interesų apsauga. Sistemškai, ombudsmeno žmogaus teisių funkcinė paskirtis, suderinta su Ukrainos Konstitucijos 55 straipsnio 1 dalimi, nustatančia teisės į teisminę gynybą principą, jog „kiekvienam garantuojama teisė ginčyti teisme valstybės valdžios, vietos savivaldos organų, pareigūnų ir pareigūnų sprendimus, veiksmus ar neveikimą“. Taigi, pagal Ukrainos konstitucinį reguliavimą (Konstitucijos 55 str. 1 ir 2 d.) teismai ir ombudsmenas yra pagrindinės žmogaus teisių ir laisvių apsaugos institucijos. Galima tik atkreipti dėmesį, kad europiniame kontekste gali būti laikomasi ir kitokios pozicijos, ką yra pažymėjęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, jog „Europos Žmogaus Teisių Teismas yra, be kita ko, pažymėjęs, jog skundas Lietuvos Seimo kontrolieriui (ombudsmenui) nelaikytinas veiksminga teisinės gynybos priemone pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 13 straipsnį ir pareiškėjams nėra pareigos

išnaudoti šią priemonę pagal šios konvencijos 35 straipsnio 1 dalį, nes, nors ir būdami nepriklausomi nuo vykdomosios valdžios, Seimo kontrolieriai neturi įgaliojimų priimti valdžios institucijoms privalomų sprendimų (*inter alia*, 2000 m. kovo 14 nutarimas dėl priimtino byloje *Valašinas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 44558/98, 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą*, peticijų Nr. 40828/12, Nr. 69598/12, Nr. 70048/13, Nr. 70065/13, 107, 109, 110 punktai)⁴⁸.

Ukrainos Konstitucijos IV skirsnis papildomai išplečia Ukrainos ombudsmeno mandatą, jis įpareigoja ombudsmeną ne tik ginti žmogaus teises ir laisves, bet ir stebėti kompleksiskai situaciją, susijusią su žmogaus teisių politikos įgyvendinimu, nes pagal Ukrainos Konstitucijos 101 straipsnį Ukrainos ombudsmenas vykdo parlamentinę žmogaus ir piliečių konstitucinių teisių ir laisvių laikymosi ir apsaugos kontrolę. Šiame Konstitucijos skirsnyje taip pat aiškiai apibrėžiami ombudsmeno ir Ukrainos parlamento santykiai, pavyzdžiui, vadovaujantis Konstitucijos 85 straipsnio 17 dalimi Ukrainos parlamento žmogaus teisių komisarą turi paskirti ir atleisti iš pareigų Ukrainos Aukščiausioji Rada bei išklausti jo metines ataskaitas apie padėtį žmogaus teisių ir laisvių laikymosi ir apsaugos srityje Ukrainoje.

Galiausiai Ukrainos Konstitucijos XII skirsnyje dar detalizuojama ombudsmeno padėtis valdžios institucijų žemėlapyje, nes vadovaujantis Ukrainos Konstitucijos 150 straipsnio 1 dalimi ombudsmenui aiškiai yra suteikta teisė tam tikrų teisės aktų konstitucingumo klausimais kreiptis į Ukrainos Konstitucinį Teismą, *inter alia*, kreipimosi teisę turi Ukrainos prezidentas, ne mažiau kaip keturiasdešimt penki Ukrainos Aukščiausiosios Rados parlamentarai, Ukrainos Aukščiausiojo Teismo ar Krymo Autonominės Respublikos Aukščiausioji Rada. Taigi, konstitucinės kontrolės sistemoje Ukrainos ombudsmenas turi labai tvirtą poziciją, prilygintą kitiems svarbiausiems valstybės subjektams.

Aptartas Ukrainos konstitucinis teisinis pagrindas yra detalizuojamas Ukrainos ombudsmeno įstatyme, jame numatoma detalesnė ombudsmeno statuso ir jo mandato apimtis. Ombudsmeno nepriklausomumas ir nepriklausomumo nuo vyriausybės ar bet kurios kitos institucijos garantijos ar kitų asmenų, kaip paradigmė šios institucijos garantija, įtvirtina Įstatymo 20 straipsnyje. Kalbant apie santykius su kitomis valstybės institucijomis, ypač atkreiptinas dėmesys į Įstatymo 4 straipsnio 2 dalį, kurioje numatoma, kad Ukrainos ombudsmeno veikla papildo esamas asmens ir piliečio konstitucinių teisių ir laisvių gynimo priemonės, jis nereikalauja kitų valstybės organų, užtikrinančių pažeistų teisių apsaugą ir atkūrimą, sprendimų peržiūros ar panaikinimo, tačiau jis savo veiklą vykdo nepriklausomai nuo kitų valstybės įstaigų ir pareigūnų. Apibendrinant galima teigti, kad toks gana detalus ombudsmeno statuso ir funkcijų įtvirtinimas Konstitucijoje leidžia tikėtis, jog būtina šiai teisės institucijai *a priori* turėti aukščiausią konstitucinį le-

gitimumą, jog šias normas detalizuojančiame įstatyme būtų minimalizuotos visokios ombudsmeno statusą silpninančios politinės iniciatyvos. Reikia pažymėti, kad tarptautinėje teisinėje erdvėje Ukrainos ombudsmeno įstaigai yra suteiktas aukščiausias akreditacijos lygis – A statusas, kuris rodo, kad Ukrainos ombudsmeno statusas ir veikla visiškai atitinka Paryžiaus principus, patvirtintus 1993 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos.

3. Ukrainos ombudsmeno nepriklausomumo garantijos

Galima manyti, kad pirmiau minėta konstitucinio lygmens teisinė bazė suteikia visas būtinas Ukrainos ombudsmenui nepriklausomumo garantijas. Vis dėlto konkretesnis nepriklausomumo garantijų detalizavimas pateiktas Ombudsmeno įstatymo 4, 20 straipsniuose ir III skyriuje. Pirmiausia tam tikrą institucinį ombudsmeno funkcinių atskyrimą nuo įstatymų leidėjo rodo Įstatymo 4 straipsnyje įtvirtintos teisės normos, jame nustatyta, jog ombudsmeno įgaliojimai negali būti nutraukti ar apriboti pasibaigus Ukrainos Aukščiausiosios Rados įgaliojimų laikui arba paleidus ją, įvedus karo padėtį ar nepaprastąją padėtį Ukrainoje arba kai kuriose jos vietovėse. Analogiškos teisinės nuostatos išdėstytos Ukrainos nepaprastosios padėties įstatyme ir Ukrainos karo padėties įstatyme.

Kalbant apie nepriklausomumą nuo vykdomosios valdžios, reikėtų remtis Įstatymo 4 straipsnio 2 dalies nuostata, kad komisaras savo pareigas atlieka nepriklausomai nuo kitų valstybės institucijų ar jų pareigūnų. Šią garantiją papildomai palaiko 20 straipsnyje nustatytas išsamesnis teisinis reguliavimas. Pagal 20 straipsnio 1 dalį draudžiamas bet koks valdžios institucijų, vietos valdžios institucijų, visuomeninių asociacijų, įmonių, įstaigų ir organizacijų kišimasis į Ombudsmeno veiklą. Be to, ombudsmenas neprivalo teikti jokių paaiškinimų dėl atliekamų tyrimų aplinkybių (Ombudsmeno įstatymo 20 str. 2 d.).

Svarbi ombudsmeno nepriklausomumo garantija yra jo turimų organizacinių veiksmų ir žmogiškųjų išteklių valdymo politikos vykdymas savo nuožiūra ombudsmeno įstaigos atžvilgiu, kuri yra viešojo administravimo įstaiga, realiai įgalinanti ombudsmeno mandatą. Ombudsmeno įstatymo 10 straipsnyje nustatyta, jog ombudsmeno veiklą užtikrina sekretoriatas, o sekretoriato struktūra, pareigų paskirstymas ir kiti organizaciniai klausimai priklauso ombudsmeno diskrecijai. Be to, ombudsmenas turi teisę skirti savo atstovus regionams. Ombudsmeno vadovavimas sekretariatui bei sekretoriato organizacinių ir administracinių veiksmų efektyvumas yra glaudžiai susijęs su finansiniu nepriklausomumu. Ukrainos ombudsmeno ir sekretoriato veikla yra finansuojama iš Ukrainos valstybės biudžeto, kasmet nustatomas reikiamų lėšų dydis valstybės biudžete atskira eilute. Vadovaujantis Ombuds-

meno įstatymo 12 straipsniu ombudsmenas parengia ir pateikia reikiamų išlaidų sąmatą tvirtinti tiesiogiai Ukrainos Aukščiausiajai Radai.

Galiausiai, aptariant individualias ombudsmeno asmens garantijas, kurios numatytos Įstatymo 20 straipsnyje, paminėtinas ombudsmeno imunitetas nuo baudžiamosios ir administracinės atsakomybės. Vadovaujantis Įstatymo 20 straipsnio 3 dalimi ombudsmenas, eidamas savo pareigas, be Aukščiausiosios Rados sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, negali būti baudžiamas administracine nuobauda, sulaikytas, suimtas, jam negali būti taikoma asmens ir daiktų apžiūra. Ombudsmeno baudžiamojo persekiojimo iniciavimą gali pradėti tik Ukrainos generalinis prokuroras. Be to, Ukrainos ombudsmeno įstatyme nustatytos tam tikros jo socialinės ir sveikatos apsaugos garantijos, numatančios, kad valstybė draudžia ombudsmeną nuo mirties, traumos, neįgalumo ar ligos, atsiradusios atliekant tarnybines pareigas. Ypatingo dėmesio vertos papildomos garantijos, susijusios su ombudsmeno kadencijos pabaiga, nes pagal Įstatymo 20 straipsnio 4 dalį ombudsmenas, pasibaigus kadencijai, išsaugo teisę grįžti į ankstesnes pareigas arba būti paskirtas į lygiavertes pareigas, nors praktiškai jų įgyvendinimas yra gana problemiškas.

4. Ukrainos ombudsmeno paskyrimas ir atleidimas iš pareigų

Tai pastaruoju, net ir karo metu, Ukrainoje opus klausimas. Ombudsmeną penkerių metų kadencijai skiria Aukščiausioji Rada vadovaujantis Ukrainos Konstitucijos 85 straipsnio 17 dalimi. Kandidatus gali siūlyti Ukrainos Aukščiausiosios Rados pirmininkas arba ketvirtadalis parlamentarų, vadovaujantis Ukrainos ombudsmeno įstatymo 6 straipsnio 1 dalimi, be to, kandidatų skaičius neribojamas, tad parinkimo procedūroje gali dalyvauti daugiau nei du kandidatai į ombudsmeno pareigas, kurie yra Ukrainos piliečiai, gyvena Ukrainoje pastaruosius penkerius metus ir kuriems skyrimo į pareigas dieną yra sukakę 40 metų. Be to, kandidatai turi gerai mokėti valstybinę kalbą, būti aukštų moralinių savybių, turėti žmogaus teisių apsaugos patirties (Ombudsmeno įstatymo 5 str. 2 d.). Taip pat pažymėtina, kad 2012 m. Įstatymas buvo papildytas kandidatų nepriekaištingos reputacijos reikalavimu, taip pat reikalaujama, kad kandidatai pateiktų turto ir pajamų deklaraciją, be to, kandidatai yra tikrinami pagal Korupcijos prevencijos įstatymo nuostatas. Galiausiai buvo nustatytas tiesioginis draudimas kandidatuoti asmenims, kurie turi neišnykusį teistumą arba per pastaruosius metus buvo bausti administracine nuobauda už korupcinę veiką.

Ombudsmenas Aukščiausiosios Rados posėdyje renkamas absoliučia, o ne kvalifikuota parlamentarų balsų dauguma (Ombudsmeno įstatymo 6 str. 4 d.), tie-

sa, toks reguliavimas yra kritiškai vertinamas, nes ombudsmenas gali ir neturėti kvalifikuotos (plačios) politinės paramos bei palaikymo parlamente⁹. Atkreiptinas dėmesys, kad Ombudsmeno įstatyme nenustatyta nei draudimo, nei galimybės kadenciją baigusiam ombudsmenui būti pakartotinai paskirtam. Praktikoje toks teisinio reguliavimo neapibrėžtumas nekelia didelių diskusijų, pavyzdžiui, pirmoji Ukrainos ombudsmenė Nina Karpachova šiame poste išbuvo paeiliui tris kadencijas (1998, 2003 ir 2007 m.).

Problemiškesni yra ombudsmeno pareigų baigimosi atvejai. Ukrainos Konstitucijos 85 straipsnio 17 dalyje ir atitinkamai Ombudsmeno įstatymo 9 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad sprendimą dėl ombudsmeno pareigų pasibaigimo turi priimti Ukrainos Aukščiausioji Rada. O konkrečios aplinkybės yra nustatomos Ombudsmeno įstatyme. Pirmoji pagrindų grupė Įstatymo 9 straipsnio 1 dalyje apima: 1) atsistatydinimą, 2) apkaltinamąjį nuosprendį, 3) teisinį paskelbimą dingusiu arba numanomu mirusiu, 4) naujai išrinkto ombudsmeno įgaliojimų pradžią ir 5) mirtį. O antroji ombudsmeno įgaliojimų pasibaigimo pagrindų grupė (Įstatymo 9 str. 2 d.) yra susijusi su jo atleidimu iš pareigų: (1) priesaikos sulaužymas, (2) ombudsmeno statusui taikomų apribojimų nesilaikymas, (3) pilietybės praradimas, (4) negalėjimas eiti savo dabartinių funkcijų dėl tam tikrų medicininių priežasčių. Iš visų šių nurodytų pagrindų verta atkreipti dėmesį į priesaikos sulaužymą. Nors pagal Ombudsmeno įstatymo 7 straipsnį naujai paskiriamas ombudsmenas prisiekia sąžiningai ir skrupulingai ginti žmogaus teises ir laisves, sąžiningai eiti pareigas, gerbti Konstituciją ir įstatymus, vadovautis teisingumu ir sąžine. Jis taip pat įsipareigoja veikti nepriklausomai ir nešališkai, gerbti žmogaus teises. Tačiau priesaikos sulaužymo pagrindai yra pernelyg plačiai ir abstrakčiai išdėstyti įstatymo tekste, be to, teisinio reguliavimo srityje nėra numatyta ombudsmeno apkaltos procedūros galimybė, sudarant kompetentingą tyrimo komisiją parlamente. Šio pagrindo taikymo problematiką patvirtina ir neseni įvykiai, atleidžiant Ukrainos ombudsmenę Liudmilą Denisovą¹⁰, kuriai 2022 m. gegužės 31 d. buvo pareikštas nepasitikėjimas ir ji atleista iš einamų pareigų. Atskirai paminėtinas ir Įstatymo 9 straipsnio 2 dalies 2 punkto taikymas, numatantis, kad ombudsmenas atleidžia-

- 9 Žr. Europos Tarybos Rekomendacija 1615 (2003); 2011 m. gruodžio mėn. Venecijos komisijos „Ombudsmeno institucijų sąvadas“; „Transparency International“ ataskaita dėl „Ukrainos nacionalinės sistemos vertinimo 2015 m.
- 10 Ukrainos Aukščiausioji Rada iš parlamentinio žmogaus teisių komisaro pareigų atleido Liudmilą Denisovą. Jai pateikti kaltinimai netinkamai vykdžius savo pareigas ir skleidus itin jautrią informaciją. Už tai balsavo 234 deputatai, balsuodami dėl nepasitikėjimo L. Denisova pareiškimu. L. Denisovos atleidimą iš ombudsmenės pareigų inicijavo valdančiosios partijos „Liaudies tarnas“ deputatai. Jie pažymėjo, kad nuo karo pradžios Denisova beveik nevykdė savo įgaliojimų organizuoti humanitarinius koridorius, kalinių apsaugą ir keitimąsi jais, taip pat nevykdė nepritariamosios žmonių ir vaikų deportavimui iš okupuotų teritorijų bei kitos žmogaus teisių veiklos, žr. <https://www.tv3.lt/naujiena/uzsienis/ukraina-atleido-ombudsmene-denisova-kaltina-skleidus-jautria-informacija-n1170387>

mas iš pareigų, jeigu jis pradeda veiklą, nesuderinamą su ombudsmeno pareigomis. Įstatymo 8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad ombudsmenas negali turėti kito mandato, eiti kitų pareigų valstybės institucijose ar dirbti kito mokamo ar nemokamo darbo, išskyrus dėstymo, mokslinę ar kitokią kūrybinę veiklą. Ombudsmenas taip pat negali būti jokios politinės partijos narys. Pažymėtina, kad Įstatymo 9 straipsnio 2 dalies 2 punktą pradedamas taikyti tik tada, kai ombudsmenas neįvykdo reikalavimų per dešimt dienų nuo pareigų nesuderinamumo fakto nustatymo (Įstatymo 8 straipsnio 6 dalis).

Taip pat įstatyme nėra sureguliuota prorogacijos situacija, kai pasibaigia penkerių metų kadencijos terminas, tačiau iki naujo ombudsmeno paskyrimo toliau einamos pareigos. Tai gana dažna situacija, pavyzdžiui, Lietuvoje¹¹, Lenkijoje¹², todėl nėra vienodos praktikos, kaip turėtų būti taikomas sisteminis teisės normų aiškinimas atsižvelgiant į ombudsmeno teisinio statuso nepriklausomumo garantijos ypatumus, kai įstatymas *expressis verbis* nenustato, jog ombudsmeno įgaliojimai automatiškai nenutrūksta pasibaigus jo paskyrimo kadencijai. Tad kadenciją baigiantis ombudsmenas turi paprastai teisę ir pareigą eiti pareigas tol, kol prisiekia naujai paskirtas ombudsmenas, nes jo mandatas atsiranda arba pasibaigia įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka jį skiriančio subjekto, t. y. parlamento, valiniu sprendimu. Savaiame suprantama, kad esant Įstatyme *vacatio legis* situacijai, ombudsmeno mandatas gali būti pratęstas tik protingą laikotarpį. Tokios pozicijos iš principo laikėsi ir Lenkijos konstitucinis teismas¹³, vertindamas Lenkijoje ombudsmeno veiklą reglamentuojančio įstatymo nuostatas, kurios leido neribotą laiką asmeniui toliau eiti ombudsmeno pareigas, iki bus surasta pamaina, nustatęs konstitucinį prieštaravimą dėl netikslios formulotės, kuri nenumato jokių terminų. Dar kita situacija yra, kai ombudsmeno mandatas baigiasi savanoriško

- 11 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pareigas Augustinas Normantas pradėjo eiti 2005–2010 m. birželio mėn., 2010–2015 m. birželio mėn. Trečiai kadencijai į pareigas buvo paskirtas 2016 m. lapkričio 8 d.
- 12 Lenkijos Senatas 2021 m. liepos 21 d. patvirtino naują žmogaus teisių ombudsmeną, M. Wiacek, kuris pakeitė anksčiau pareigas ėjusį A. Bodnarą ir kurio penkerių metų kadencija baigėsi 2020 m. rugsėjo mėn. ir kuris buvo priverstas pats nutraukti prorogacijos laikotarpį po Lenkijos konstitucinio teismo sprendimo, žr. <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/11490-pelnienie-obowiazkow-przez-rzecznika-praw-obywatelskich-po-uplywie-piecioletniej-kadencji-do-czasu-objecia-stanowiska-przez-nowego-rzecznika>
- 13 2020 m. rudenį Lenkijos parlamento narių grupė, priklausanti valdančiajai partijai, kreipėsi į Konstitucinį Tribunalą su paklausimu, ar Piliečių teisių gynimo įstatymo 3 str. 6 d., kurioje reglamentuota, kad kadenciją baigęs ombudsmenas gali eiti pareigas tol, kol nebus paskirtas jo įpėdinis, neprieštarauja Konstitucijos 2 str. (teisinės valstybės principui), 7 str. (teisingumo principui) ir 209 str. 1 d. („Piliečių teisių gynėją skiria Seimas Senato sutikimu 5 metams“). Konstitucinio teismo nuomone, 2021 m. balandžio 15 d., sprendimu toks reguliavimas prieštarauja Konstitucijai, nes leidžia pratęsti ombudsmeno kadenciją neribotą laikotarpį, žr. Naujas kritikuojamas Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunalo sprendimas: ombudsmeno kadencija negali būti pratęsta – Teisė profesionaliai (teise.pro)

atsistatydinimo atveju (Įstatymo 9 straipsnio 1 dalies 1 punktas), labai abejotina, ar *mutatis mutandi* asmuo gali būti įpareigojamas toliau vykdyti ombudsmeno mandatą. Pasibaigus ombudsmeno įgaliojimams remiantis Įstatymo 6 straipsniu reikalaujama, kad kandidatas būtų pasiūlytas per dvidešimt dienų ir balsavimas įvyktų vėliausiai po dvidešimties dienų. Tačiau jei parlamente kandidatas negauna balsų daugumos, kandidatų iškėlimo procedūra pradeda iš naujo.

5. Ukrainos ombudsmeno *vis-à-vis* santykiai su Ukrainos parlamentu: mandato įgyvendinimas teisėkūros procese ir teisinio reguliavimo stebėsenoje

Efektyvus ir rezultatyvus ombudsmenų dalyvavimas teisėkūros procese vertintinas kaip veiksmingas žmogaus teisių darbotvarkės įgyvendinimo prevencinis formatas, kuris sukuria pridėtinę kolektyvinę naudą visai visuomenei ar didelei jos daliai žmogaus teisių srityje. Ukrainoje ombudsmeno vaidmuo įstatymų leidybos procese apibrėžtas Įstatymo 3 straipsnio 4 dalyje, nustatyta, kad vienas iš ombudsmeno vykdomos parlamentinės kontrolės tikslų yra palengvinti Ukrainos teisės aktų žmogaus teisių ir laisvių srityje suderinamumą su Ukrainos Konstitucija ir tarptautiniais standartais. Praktikoje ši nuostata aiškinama gana plačiai, kaip įgalinanti ombudsmeną aktyviai veikti kiekviename teisėkūros proceso etape. Pagal Ukrainos Konstitucijos 9 straipsnio 1 dalį įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turi Ukrainos prezidentas, atskiri parlamentarai ir vyriausybė. Nors ombudsmenas formaliai neturi įstatymų leidybos iniciatyvos teisės, tačiau Įstatymo 13 straipsnio 3-1 dalyse numatyta, kad ombudsmenas turi teisę teikti pasiūlymus dėl Ukrainos teisės aktų tobulinimo žmogaus teisių srityje. Nors ir nėra poįstatyminio teisinio reguliavimo, kaip techniškai pagal kokias administracines procedūras yra dalyvaujama vykdant administracinį reglamentavimą, praktikos pavyzdžiai¹⁴ leidžia susidaryti įspūdį, jog bendradarbiaujama su ministerijomis ir parlamento komitetais, daugiausia Žmogaus teisių komitetu, jiems ombudsmenas pateikia savo iniciatyva parengtus įstatymų projektus, ir tai yra vienas iš efektyviausių būdų paskatinti valstybės institucijas spręsti sisteminės žmogaus teisių apsaugos problemas.

Be to, ombudsmenas gali daryti ir netiesioginį poveikį įstatymų leidybai, teikdamas autoritetingas nuomones ar rekomendacijas dėl kitų institucijų pateiktų

14 2017 m. sausio 30 d. susitikimo su Ukrainos parlamento žmogaus teisių komisare Valerija Lutkovska metu įvardytos iniciatyvos: Ukrainos baudžiamojo proceso kodekso nuostatos dėl asmens laikino sulaikymo be teismo reguliavimo; Ukrainos baudžiamojo proceso kodekso dėl asmens apskundimo teisės, pratęsiant suėmimą; teisės aktai, reglamentuojantys kūrybinių darbuotojų ir susijusių institucijų statusą ir kt.

teisės aktų projektų, nes Įstatymo 13 straipsnio 2 dalyje ir 13 straipsnio 5 dalyje nustatyta, jog ombudsmenas turi teisę susipažinti su visų valstybės valdžios institucijų dokumentų projektais bei dalyvauti Aukščiausiosios Rados sesijų ir Ministrų kabineto posėdžiuose, tačiau dėl didelių laiko sąnaudų ombudsmenas apsiriboja dalyvavimu Vyriausybės posėdžiuose. Tiesa, Vyriausybė privalo kviešti ombudsmeną į posėdžius tik jei klausimas yra tiesiogiai susijęs su žmogaus teisėmis. Tačiau pats ombudsmeno nuomonės pareiškimo formatas Vyriausybės posėdžio diskusijoje nėra detaliau reglamentuotas.

Vienas iš identifikuočių ombudsmeno veiklos iššūkių yra pateikiamų teisės aktų projektų, galimai susijusių su žmogaus teisių apsauga, *a priori* efektyvios stebėsenos sistemos sukūrimas. Ukrainos ombudsmenas *in abstracto* prižiūri, kad galiojantys teisės aktai atitiktų visų pirma Konstituciją ir tarptautinius žmogaus teisių apsaugos standartus. Tokiam tikslui Ombudsmeno įstatyme numatytas dviejopas reagavimas. Pirma, ombudsmenas gali pasinaudoti bendra priemone ir apie tai pranešti atitinkamai valdžios institucijai apie, jo nuomone, teisinį reguliavimą, kuris galimai prieštarauja aukštesnės galios teisiniam standartui. Be to, Konstitucijos 150 straipsnio 1 dalies 1 punktą ir Įstatymo 13 straipsnio 3 dalis ir 15 straipsnis suteikia Komisijos nariui tiesioginio kreipimosi į Konstitucinį Teismą teisę tam tikrų teisės aktų konstitucingumo klausimais.

Suprantama, kad ombudsmeno atliekamos stebėsenos metu teisės aktų projektų įvertinimas yra tik patariamojo pobūdžio, nes jis neturi pareigos duoti savo išvados dėl teisės akto projekto atitikties ir suderinamumo su žmogaus teisių konstituciniais ar europiniais standartais. Šiame kontekste pažymėtina, kad bet kokia informacija apie nustatytus žmogaus teisių apsaugos teisinio reguliavimo trūkumus turi būti įtraukta į metinę ombudsmeno veiklos ataskaitą (Įstatymo 18 straipsnio 1 dalis). Be to, papildoma žmogaus teisių politikos stebėjimo priemone galima paminėti ir Įstatymo 19 straipsnį, pagal kurį ombudsmenas turi teisę dalyvauti rengiant Ukrainos ataskaitas apie žmogaus teisių būklę tarptautinėms organizacijoms pagal galiojančias tarptautines sutartis, kurias ratifikavo Ukrainos Aukščiausioji Rada. Ši teisė neabejotinai išplečia ombudsmeno mandatą stebėti, kaip Ukraina laikosi tarptautinių teisiųjų įsipareigojimų žmogaus teisių srityje, ir daryti įtaką procesui, kaip Ukrainos nacionaliniai teisės aktai derinami su tarptautinės teisės normomis ir principais.

Viena iš specifinių Ukrainos ombudsmeno funkcijų yra asmens duomenų apsaugos teisės aktų laikymosi kontrolė, nes jis turi teisę atlikti asmens duomenis tvarkančių įstaigų patikrinimus, taip pat susipažinti su visa informacija ir dokumentais, kurie yra būtini kontroliuoti asmens duomenų apsaugos užtikrinimą, įskaitant prieigą prie asmens duomenų, atitinkamų duomenų bazių ar rinkmenų, riboto naudojimo informacijos. Nepaisant Ukrainos asmens duomenų apsaugos įstatymo nuostatų, kurios numato neribotą ombudsmeno teisę susipažinti su informacija, vis dėlto yra tam tikras teisinio reguliavimo nesuderinamumas su

lex speciali teisės aktais, pavyzdžiui, Ukrainos bankų ir bankininkystės įstatymo 62 straipsnyje išvardytos įstaigos, kurioms bankai turi atskleisti informaciją apie juridinius ar fizinius asmenis, netaikant banko paslapties apsaugos, tačiau ombudsmenas nėra įtrauktas į minėtų valstybės institucijų sąrašą.

6. Ukrainos ombudsmeno *vis-à-vis* santykiai su Ukrainos Konstituciniu Teismu: mandato įgyvendinimas konstitucinės normų kontrolės srityje

Konstitucijos 150 straipsnio 1 dalies 1 punkte ir Ombudsmeno įstatymo 13 straipsnio 3 dalyje bei 15 straipsnyje numatyta ombudsmeno teisė kreiptis su konstituciniu teikimu į Ukrainos Konstitucinį Teismą dėl galimo Ukrainos Aukščiausiosios Rados teisės akto, Ukrainos prezidento išleisto akto, Ukrainos ministrų kabineto akto ir Krymo Autonominės Respublikos Aukščiausiosios Rados teisės aktų konstitucingumo. Taip pat ombudsmenas turi teisę kreiptis į Ukrainos Konstitucinį Teismą dėl oficialaus Ukrainos Konstitucijos ir Ukrainos įstatymų aiškinimo (Konstitucijos 150 straipsnio 1 dalies 2 punktas ir 150 straipsnio 2 dalis).

Įprastai tai dažnai naudojamas ombudsmeno įgaliojimų instrumentas, pavyzdžiui, 2000–2017 metais Ukrainos ombudsmenas kreipėsi į Konstitucinį Teismą su 40 pareiškimų ir prašymų (30 prašymų dėl teisinio reguliavimo konstitucingumo ir 10 prašymų dėl oficialaus Konstitucijos išaiškinimo), o vien 2014 m. buvo pateikti 23 kreipimaisi. Tiesa, apie pusę visų kreipimųsi Ukrainos Konstitucinis Teismas pripažino nepriimtinais (įskaitant 11 iš 23, pateiktų 2014 m.), o tai rodo, jog nors ir turint efektyvią teisinę priemonę, pasinaudojimas ja ne visada yra efektyvus dėl galimai neaiškių teisinės kokybės standartų. Ukrainos Konstitucinio Teismo įstatyme nenumatyta detalių kriterijų, kuriais atvejais ir kada ombudsmenas gali inicijuoti konstitucinį kreipimąsi. Ombudsmenas šiuo atžvilgiu turi gana plačią diskreciją, nes kreipimosi faktinis pagrindimas nėra siejamas su ombudsmeno vykdomomis žmogaus teisių apsaugos stebėsenos procedūromis ar inicijuotais tyrimais pagal individualius asmenų skundus. Papildomo konstitucinės justicijos formato efektyvus panaudojimas gali būti sunkiai prognozuojamas laiko atžvilgiu, nes ilgą laiką Ukrainos Konstitucinio Teismo įstatyme nebuvo nustatytos gautų kreipimųsi nagrinėjimo eilės sudarymo taisyklės, be to, teisinėje bazėje trūksta apibrėžtumo dėl konstitucinių teikimų nagrinėjimo terminų, o nustačius neaitiktį Konstitucijai – nėra jokių terminų, per kuriuos būtų pakeistas ydingas teisinis reguliavimas. Dėl tokio procesinio neapibrėžtumo ombudsmeno kreipimaisi į Ukrainos Konstitucinį Teismą negali veiksmingai prisidėti prie žmogaus teisių darbotvarkėje išylančių problemų sprendimo laiku. Tiesa, reikia paminėti, jog

Ukrainos ombudsmeno Ukrainos Konstitucinis Teismas prašo pateikti *amicus curia* kitose jo nagrinėjamosiose bylose, ir tai gana dažnas atvejis. Nors Ombudsmeno įstatyme nėra aiškiai įtvirtintos ombudsmeno iniciatyvos inicijuoti normų kontrolės patikrą dėl kitų teisės aktų, nepriklausančių Ukrainos Konstitucinio Teismo kompetencijai, vis dėlto praktikoje ombudsmeno kreipimaisi į Ukrainos administracinius teismus dėl administracinėmis teisės normomis pažeidžiamų žmogaus teisių yra gana retai naudojami.

7. Ukrainos ombudsmeno *vis-à-vis* santykiai su teismine valdžia: mandatas ginant asmenų teises ir interesus

Viena iš Ukrainos ombudsmeno mandato sričių, kurioje poreikis tobulinti teisinį reguliavimą būtų reikalingas ir vertingas, yra susijusi su administracinėmis procedūromis ombudsmenui nagrinėjant individualių asmenų kreipimusis dėl galimų jų teisių pažeidimo. Pagal galiojančius įstatymus, Ukrainos ombudsmenas ir jo sekretoriatas veikia pagal normatyvine tvarka neformalias individualių skundų nagrinėjimo administracines taisykles, pavyzdžiui, nustatant plačią diskreciją ombudsmenui nuspręsti apskritai dėl skundo nagrinėjimo procedūros pradėjimo, įvertinant padarytos žalos mastą ir galimas jos atlyginimo formas arba nusprendžiant dėl administracinės atsakomybės taikymo.

Reikėtų pažymėti, kad pagal bendrą taisyklę ombudsmenas negali kištis į teismuose nagrinėjamas bylas, nes pagal Įstatymo 4 straipsnio 2 dalį ir 17 straipsnio 4 dalį ombudsmenas turi teisę atlikti tyrimą tik prieš teisminį procesą arba po jo. Atsižvelgiant į pirmiau minėtą dalyką, pažymėtina, kad tai nereiškia, jog ombudsmenui neleidžiama ištraukti į teismo procesą bendrąją procesinę tvarką pagal atskiras bylų teisenas. Kaip vienas iš ypatumų paminėtinas Ukrainos ombudsmeno mandatas, suteikiantis jam aktyvios intervencijos į teismuose vykstančius teisminio nagrinėjimo procesus dėl galimo asmens teisių pažeidimų galimybę.

Pirma, Ombudsmeno įstatymo 13 straipsnio 10 dalies 1 punktą, detalizuojantis Ukrainos civilinio proceso kodekso 45 straipsnio 1 dalį ir Administracinių bylų teisenos kodekso 60 straipsnio 1 dalį, suteikia ombudsmenui teisę kreiptis į teismus, kad būtų apgintos socialiai pažeidžiamų asmenų žmogaus teisės ir laisvės. Tokia nuostata buvo siekiama kompensuoti neefektyviai veikiančią Ukrainos nemokamos teisinės pagalbos sistemą¹⁵, padėti kuo didesniai ratui žmonių gauti reikiamą teisinę pagalbą, nereikalaujant tiesioginės sąlygos, jog ombudsmenas yra

15 Ukrainos Konstitucijos 59 straipsnis dėl teisės į teisinę pagalbą ir jį detalizuojantis 2011 m. Ukrainos teisinės pagalbos įstatymas, žr. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

atlikęs konkretaus skundo pagrindu savo tyrimą ir mato būtinybę tik teisiniu būdu apginti besikreipiančio asmens teises ar interesus. Tiesa, Įstatymas suteikia plačią diskrecijos teisę pačiam ombudsmenui kreiptis arba nesikreipti dėl socialiai pažeidžiamų asmenų teisių gynimo į teismą.

Antra, ombudsmenas turi teisę pradėti savo tyrimą pagal Ombudsmeno įstatymo 13 straipsnio 10 dalies 2 punktą dėl bet kokio teismo proceso, nepriklausomai nuo jo procesinės stadijos (tiek po įsiteisėjusių, tiek neišiteisėjusių teismo sprendimų), jeigu pateiktas skundas dėl galimo teismo proceso vilkinimo arba akivaizdaus piktnaudžiavimo.

Trečia, pagal Ombudsmeno įstatymo 13 straipsnio 10 dalies 3 punktą ombudsmenas turi procesinę teisę inicijuoti užbaigto teismo proceso atnaujinimą, nepaisant fakto, ar jis buvo įtrauktas byloje kaip dalyvaujantis asmuo pasibaigusioje byloje. Šis ombudsmeno mandato išplėtimas buvo atliktas 2014 m., tačiau pačiuose proceso įstatymuose nėra nurodoma aplinkybių arba kriterijų, suteikiančių tokios ombudsmeno iniciatyvos įgyvendinimo sąlygas ir tvarką, tad formaliai tokia plati ombudsmeno teisė į dispozityvumo principo išimtis *res judicata* galią turinčiuose teisiniuose procesuose vertintina kritiškai.

Ketvirta, ombudsmenas turi teisę dalyvauti stebėtojo teisėmis vykstančiuose teisiniuose procesuose, t. y. gali vykdyti stebėseną visų instancijų teismo posėdžiuose, įskaitant ir neviešus teismo posėdžius, gavęs atitinkamo privataus asmens sutikimą (Įstatymo 13 straipsnio 9 dalis). Šiuo atžvilgiu įstatymas neapriboja ombudsmeno stebėsenos funkcijos tik dėl teisės į teisingą procesą įgyvendinimo, apskritai ombudsmenas gali vertinti bet kokius žmogaus teisių apsaugos užtikrinimo aspektus bylos nagrinėjimo metu. Kadangi teismo posėdžiuose nėra daromas privalomas teismo posėdžio garso įrašas, ombudsmeno tarnybos atstovai nuolatos ir aktyviai dalyvauja teismo posėdžiuose, nors ir nėra nustatyta aiškių pasirinktinių stebėsenos objektų atrankos kriterijų, o pasirinkimas, kurią bylą nagrinėjant dalyvauti, daromas kiekvienu atveju *ad hoc*. Be to, Komisijos nario stebėsenos funkcijos vadovaujantis Įstatymo 13 straipsnio 12 dalimi yra taikytinos ir teismų sprendimų vykdymo stadijoje.

Penkta, ombudsmenas taip pat turi teisę pateikti savo *amicus curiae* bylose, susijusiose su žmogaus teisių pažeidimais, pavyzdžiui, nediskriminavimo arba asmens duomenų apsaugos srityse.

Galiausiai, Ukrainos ombudsmenas dalyvauja ir teisėjų etikos bei drausmės atsakomybės taikymo procese, nes pagal Ukrainos teismų sistemos ir teisėjų statuso įstatymo 102 straipsnio 2 dalies 4 punktą¹⁶ jis skiria vieną iš narių Ukrainos teisėjų aukštosios kvalifikacijos komisijos drausmės kolegijoje. Tiesa, 2015 m.

16 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

pakeitimais¹⁷ ombudsmeno teisė inicijuoti tyrimą dėl galimo teisėjo patraukimo drausminėn atsakomybėn pagal ombudsmeno atliekamus tyrimus dėl galimo žmogaus teisių pažeidimo buvo apribota.

8. Ukrainos ombudsmeno *vis-à-vis* santykiai su vykdomąja valdžia: mandatas nagrinėjant asmenų individualius skundus ir rekomendacijų teikimas

Pagal Ombudsmeno įstatymo 2 straipsnio 2 dalį ir 17 straipsnio 1 dalį kiekvienas pilietis, užsienietis, asmuo be pilietybės ar jų atstovas, juridinio asmens atstovas gali kreiptis į ombudsmeną su skundu dėl žmogaus teisių pažeidimo dėl valstybės valdžios institucijų veiklos. Tačiau pagal Įstatymo 17 straipsnio 2 dalį skundas negali būti pateikiamas vėliau nei praėjus vieneriems metams nuo žmogaus teisių pažeidimo paaiškėjimo dienos, nors išimtinėmis aplinkybėmis ombudsmenas gali pratęsti šį terminą, tačiau jis neturėtų viršyti dvejų metų. Be to, tyrimas gali būti pradedamas ne tik pagal atskirų asmenų individualų skundą, bet ir ombudsmeno iniciatyva *ex officio* (Įstatymo 16 straipsnio 3 dalis), taip pat Ukrainos parlamento nariui pateikus informaciją apie galimus žmogaus teisių pažeidimų atvejus. Minėtais atvejais ombudsmenas inicijuoja tyrimus dažniausiai dėl galimų sisteminių (daugkartinių, nuolatinių) žmogaus teisių pažeidimo atvejų.

Jokių kitų procedūrinių taisyklių dėl skundo priėmimo ar tyrimo Įstatyme apskritai nėra nustatyta ir subsidiariai taikomos Ukrainos piliečių skundų ir peticijų įstatymo nuostatos: formalūs reikalavimai skundams, atsisakymo nagrinėti skundą pagrindai, privačių asmenų procedūrinės teisės ir pareigos skundo nagrinėjimo metu, skundų nagrinėjimo terminai, skundą nagrinėjančios institucijos pareigos ir teisės, kt. Vis dėlto Piliečių skundų ir peticijų įstatymo nuostatos nėra tinkamai suderintos su ombudsmeno mandato apimtimi, pavyzdžiui, Piliečių skundų ir peticijų įstatymas taikomas tik fizinių asmenų skundams nagrinėti, o juridinių asmenų skundų nagrinėti nenumatyta, Ombudsmeno įstatyme aiškiai įvardijama, jog ombudsmenas nagrinėja skundus ir dėl galimo juridinių asmenų teisių pažeidimo. Tačiau, kita vertus, ombudsmeno veikloje minėto įstatymo taikymas ne visada yra nuoseklus ir sistemiškas, pavyzdžiui, remiantis Piliečių skundų pateikimo įstatymo nuostatomis ombudsmenas atsisako priimti anoniminius skundus arba pakartotinius tų pačių asmenų pateiktus skundus dėl to paties dalyko, nes Ombudsmeno įstatyme šie klausimai nereguliuojami.

Esminiu teisinio reguliavimo netobulumu laikytina situacija, kai Ukrainos ombudsmeno įstatyme apskritai nereglamentuojamos skundų nagrinėjimo ir ty-

17 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%Do%B2%D1%80>

rimo atlikimo procedūrinės sąlygos, dalyvaujančių asmenų teisės ir pareigos, nėra nustatyti tyrimo procedūrai taikytini veiklos principai ir kt. Šiuo metu nėra visiškai aišku ir ombudsmeno atliekamo tyrimo *ratione materiae*, t. y. remiantis kokiais žmogaus teisių pažeidimo kriterijais gali būti konstatuojamas pažeidimas – valstybės valdžios galimai neteisėta veika *stricto sensu*, procedūrinio nesąžiningumo ar akivaizdžių klaidų (valdžios institucijų nerūpestingumo) atvejai, atsakingo valdymo ir kitų teisių principų galimi pažeidimai. Taigi, jau pačioje skundo priėmimo stadijoje nėra aiškūs kriterijai, koku pagrindu pradėtas tyrimas ar atsisakyta pradėti tyrimą ombudsmeno tarnyboje. Tais atvejais, kai ombudsmenas atsisako priimti nagrinėti skundą, jokių skundo nepriėmimo motyvų jis nenurodo. Pradėjus tyrimą, ombudsmenas turi gana plačias procedūrinės teisės visapusiškai ir objektyviai iširti galimus žmogaus teisių pažeidimo atvejus, pavyzdžiui, turi teisę susipažinti su įslaptinta informacija ir neviešais dokumentais; valstybės institucijos privalo ombudsmeno pareikalavimu pateikti bet kokią prašomą informaciją; turi teisę reikalauti iš valstybės pareigūnų ir tarnautojų, privačių asmenų pateikti žodinius ir (ar) rašytinius paaiškinimus apie nagrinėjamo klausimo aplinkybes, ir kitus įgaliojimus, išvardytus Įstatymo 13 ir 22 straipsniuose.

Vis dėlto, atsižvelgiant į Ukrainos konstitucinius ombudsmeno institucijos pagrindus ir konstitucinį šios institucijos tiesioginį sąsajumą su konstitucine teise į teisminę gynybą, ombudsmeno procedūrinės veiklos teisiniai rėmai turėtų būti aiškiai ir nedviprasmiškai įtvirtinti Ombudsmeno įstatyme, tai buvo ir viena iš esminių projekto rekomendacijų. Suteikus intensyvias procedūrinės tyrimo teisės ombudsmenui, būtina įtvirtinti ir teisinius galimai tinkamo tokių procedūrinių teisių įgyvendinimo saugiklius. Suteikus ombudsmenui plačią atvejų tyrimo diskreciją, atlikto tyrimo rezultatai turi koreliuoti su atitinkamomis teisinėmis priemonėmis, siekiant sukurti efektyvesnę žmogaus teisių gynimo mechanizmą.

Ombudsmenui baigus tyrimą dėl galimo žmogaus teisių pažeidimo galimi keli teisinius padarinius sukeltys sprendimai. Pirmiausia, remiantis Įstatymo 15 straipsnio 3 dalimi yra priimamas nurodymas valstybės institucijai, kurios veikla pažeidė asmens teises, per vieną mėnesį imtis atitinkamų priemonių ir pašalinti nustatytus žmogaus teisių pažeidimus. Šis nurodymas suprantamas kaip rekomendacija (pasiūlymas) valstybės institucijai, kuria išreiškiama ombudsmeno autoritetinga nuomonė, vadovaujantis Įstatymo 22 straipsnio 1 dalies 3 punkto formule. Nors ombudsmeno nurodymo nesilaikymas nesukelia tiesioginių teisinių padarinių jo adresatui, vis dėlto ombudsmeno tyrimo metu nustatytų aplinkybių ir pateiktų argumentų kokybė daro socialinį poveikį valstybės institucijos veiklai, nes ombudsmeno pozicija yra paviešinama ne tik konkrečiai institucijai, bet ir visai visuomenei, t. y. apie ją sužino kitos valstybės institucijos viešosios komunikacijos kanalais, parlamentas metinėse ombudsmeno veiklos ataskaitose, taip pat visa visuomenė (nevyriausybinis sektorius ir kiti privatūs subjektai). Kadangi ombudsmeno rekomendaciniai nurodymai nesukelia tiesioginių teisinių mate-

rialinių padarinių, jie negali būti teismo apskundimo dalyku pagal Ukrainos administracinio proceso įstatymą. Be to, Ombudsmeno įstatymo 22 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog „valstybės institucijos atsako įstatymo nustatyta tvarka už ombudsmeno reikalavimų nevykdymą“.

Baigus tyrimą dėl žmogaus teisių pažeidimo ombudsmenui numatyta teisė surašyti ir administracinių nusižengimų protokolą, ji taikoma konstatavus asmens duomenų teisių pažeidimą ar teisės gauti informaciją pažeidimą. Administracinę atsakomybę ir konkrečią administracinę sankciją tokiais atvejais skiria bendrosios kompetencijos teismas. Be to, administracinių pažeidimų protokolai gali būti surašomi asmenims, kurie nevykdo ombudsmeno nurodymų atliekant tyrimą arba kai yra akivaizdžiai nevykdomi ombudsmeno surašyti rekomendaciniai nurodymai (Įstatymo 22 straipsnio 2 dalis). Atkreiptinas dėmesys, jog tokie platūs administracinės atsakomybės taikymo įgaliojimai nėra būdingi ombudsmenui europinėje teisinėje erdvėje ir nedera su ombudsmeno konstitucine paskirtimi. Be to, atsižvelgiant į tai, kad Ukrainos administracinių pažeidimų kodeksas yra tipinis tarybinės teisės rudimentas, jo teisinis reguliavimas (terminai¹⁸, administracinio tyrimo pradėjimo sąlygos ir pagrindai, protokolų surašymo teisiniai pagrindai ir kt.) nėra pritaikytas ombudsmeno veiklai ir vykdomoms administracinėms procedūroms, administracinių protokolų surašymas praktiškai neproporcingai apsunkina įprastą ombudsmeno veiklą.

Išvados

1. Konstitucinė Ukrainos ombudsmeno veiklos paskirtis esmingai prisideda prie šios valstybės demokratiškos valstybės valdžios institucijų atskaitomybės skatinimo kuriant Ukrainos žmogaus teisių apsaugos sistemą. Pagrindinė ombudsmeno funkcija, kurią iš esmės atspindi daugelio Ukrainos ombudsmeno įstatymo nuostatų analizė, yra aktyvus reagavimas į žmogaus teisių pažeidimų atvejus gana įvairiose žmogaus teisių įgyvendinimo srityse. Gretutinė, tačiau ne mažiau svarbi Ukrainos ombudsmeno funkcija yra jo dalyvavimas formuojant ir kuriant žmogaus teisių politikos

18 Ukrainos administracinių teisės pažeidimų kodekso (ANK) 38 straipsnyje nustatyti administracinės nuobaudos skyrimo terminai. Jeigu kodekse ar kituose įstatymuose numatytas administracinio nusižengimo bylas nagrinėja teismas (teisėjas), nuobauda gali būti skiriama ne vėliau kaip per tris mėnesius nuo teisės pažeidimo padarymo dienos, o tęstinių teisės pažeidimo atveju – ne vėliau kaip per tris mėnesius nuo teisės pažeidimo nustatymo dienos, išskyrus ANK numatytus atvejus. Pagal Ukrainos ombudsmeno įstatymo 17 straipsnį skundai ombudsmenui pateikiami per vienerius metus nuo žmogaus teisių pažeidimo fakto paaiškėjimo, ir tik esant išskirtinėms aplinkybėms, praleistas terminas gali būti pratęstas, bet ne ilgiau kaip dvejus metus. Šių dviejų įstatymų nuostatų neatitiktis lemia, kad ombudsmenas nagrinėja skundus, nepaisant fakto, jog patraukimo administracinės atsakomybės senatis jau suėjusi.

sistemą. Tačiau remiantis europiniu ombudsmeno veiklos modeliu, ši funkcija turėtų būti ypač stiprinama, įtvirtinant Ukrainos ombudsmeno įstatyme teisinį reguliavimą, kurio pagrindu Ukrainos ombudsmenui būtų pripažintas mandatas ne tik ginti žmogaus teises, bet ir prisidėti prie atsakingo valdymo principo užtikrinimo valstybės institucijų veikloje.

2. Ukrainos ombudsmeno įstatymas iš principo atitinka pagrindinius Europos ir tarptautinius standartus dėl ombudsmeno veiklos modelio. Jame numatyti visi pagrindiniai ombudsmeno veiklos elementai, kuriais siekiama užtikrinti ombudsmeno nepriklausomumą ir nešališkumą bei veiklos efektyvumą. Tačiau sisteminiam ryšiui su kitais teisės aktais trūksta kai kurių Ukrainos ombudsmeno įstatymo nuostatų aiškesnės struktūros, tam tikrais atvejais teisinio tikrumo ir sisteminio požiūrio.

3. Ombudsmeno įstatyme formaliai įvardijamos visos būtinos ombudsmeno nepriklausomumo garantijos. Vis dėlto koreguotinas ombudsmeno skyrimo tvarkos, taikant kvalifikuoto balsavimo metodą parlamente, teisinis reguliavimas, nes tai užtikrintų tvirtesnes ombudsmeno institucines garantijas. Taip pat Įstatyme turėtų būti tikslintini ombudsmeno įgaliojimų pasibaigimo ir atleidimo iš pareigų teisiniai pagrindai, įskaitant konstitucinės apkaltos taikymo mechanizmą, kuris sustiprintų ombudsmeno nepriklausomumo statusą galimais nepagrįsto politinio atleidimo atvejais. Įstatymą rekomenduotina papildyti ombudsmeno pakartotinio paskyrimo teisiniu reguliavimu, nors kol kas esamas teisinis reguliavimas didelių praktinių problemų ir nekelia.

4. Dabartinis Ukrainos ombudsmeno veiklos mandatas yra labai platus, nors jam priskirtų tam tikrų funkcijų teisinis reguliavimas nėra išsamus nei Ombudsmeno įstatyme, nei jį įgyvendinančiuose teisės aktuose.

5. Ukrainos ombudsmeno funkcijos dalyvaujant teisėkūros, konkrečiai įstatymų projektų iniciatyvos ir svarstymo procesuose turėtų būti aiškiau apibrėžtas detalizuojančioje teisėkūros procedūras metodologijoje. Turėtų būti nustatytas toks teisinio reguliavimo mechanizmas, kad ombudsmenas galėtų aktyviau stebėti įstatymų leidybos iniciatyvos procesą tais atvejais, kai naujomis iniciatyvomis esmingai keičiama žmogaus teisių apsaugos politika. Taip pat galėtų būti išplėstas ombudsmeno vaidmuo įstatymų projektų rengimo etape ir vertinant *ex ante* poveikį. Toks sustiprintas ombudsmeno vaidmuo teisėkūros procese leistų sukurti aiškius struktūrizuotus santykius su parlamento institucija bei padėtų sistemiškai užtikrinti teisinio reguliavimo suderinamumą žmogaus teisių srityje su konstituciniu ir supranacionaliais žmogaus teisių apsaugos standartais.

6. Viena iš veiksmingų Ukrainos ombudsmenui suteiktų teisinių priemonių sprendžiant sisteminės žmogaus teisių problemas pripažintina teisė kreiptis į Ukrainos Konstitucinį Teismą dėl teisės aktų konstitucingumo ar atitinkamų teisės aktų oficialaus aiškinimo. Iš tiesų, Komisijos nario teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl teisės aktų konstitucingumo ar oficialaus konstitucijos aiškinimo pasi-

rodė esanti veiksminga priemonė reaguoti į sistemines žmogaus teisių problemas. Tačiau, siekiant dar labiau padidinti šios priemonės veiksmingumą, galima svarstyti toliau tobulinti atitinkamų konstitucinės justicijos procesinių klausimų teisinį reguliavimą, siekiant procesinės ekonomijos ir efektyvumo, kai byloje nagrinėjamos ir sprendžiamos svarbios sisteminės žmogaus teisių problemos.

7. Tyrime buvo pabrėžta ombudsmeno veikla, palengvinant socialiai pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą teisminės gynybos priemonėmis. Vis dėlto diskutotinas toks inkvizicinis ombudsmeno santykis su teismine valdžia, ypač kai ombudsmeno įgaliojimai neapsiriboja teismų administravimo sistemos stebėjimu, bet ir leidžia tam tikrą intervenciją į vykdomą konkrečios bylos teisminį nagrinėjimą. Taip pat ombudsmeno teisė inicijuoti įsiteisėjusių teismo sprendimų peržiūrą gali būti vertinama kaip nepagrįstas kišimasis į teisingumo vykdymą, nes dabartinis teisinis reguliavimas nenumato tinkamų ir pakankamų procesinių apsaugos priemonių esant tokiai išskirtinei dispozityvumo principo išimčiai. Siūlytina geriau stiprinti ombudsmeno, teikiant *amicus curiae*, vaidmenį teisiniuose procesuose.

8. Nedvejojant siūlytina papildyti Ombudsmeno įstatymą atskiru *lex specialis* skirsniu dėl administracinės procedūros taisyklių nagrinėjant individualius skundus, nes dabar šiame įstatyme nėra jokių nuostatų ir *mutatis mutandi* vado-vaujamosi bendrosiomis Piliečių skundų nagrinėjimo įstatymo taisyklėmis, kuriose neatsižvelgiama į ombudsmeno institucijos veiklos specifiką.

9. Plačios Ukrainos ombudsmeno funkcijos administracinės atsakomybės taikymo srityje, konkrečiai teisė surašyti administracinius protokolus, negali būti vertinama kaip atitinkanti Ukrainos ombudsmeno konstitucinę paskirtį ir tarp-tautinį ombudsmeno veiklos standartą.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

Ukrainos Konstitucija su pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis ukrainiečių kalba. Prieiga per internetą, Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (rada.gov.ua): [žiūrėta 2022 m. spalio 28 d.]

Ukrainos įstatymas dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo su pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis. Prieiga per internetą, жр. Про Конституційний Суд Укр... | від 16.10.1996 № 422/96-ВР (rada.gov.ua) [žiūrėta 2022 m. spalio 28 d.]

Įstatymas dėl Ukrainos Aukščiausiosios Rados žmogaus teisių komisaro su pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis ukrainiečių kalba. Prieiga per internetą, жр. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [žiūrėta 2022 m. spalio 28 d.]

Ukrainos teisinės pagalbos įstatymas su pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis ukrainiečių kalba. Prieiga per internetą, жр. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>. [žiūrėta 2022 m. spalio 28 d.]

Ukrainos teismų sistemos ir teisėjų statuso įstatymas su pakeitimais ir aktualiomis redakcijomis ukrainiečių kalba. Prieiga per internetą, žr. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. [žiūrėta 2022 m. spalio 28 d.]

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos 2021-11-09 nutarimas Nr. KT177-A-N14/2021 bylos Nr. 18-A/2020 Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 18 straipsnio 2 dalies nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, TAR, 2021-11-09, Nr. 23240.

Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2021 m. balandžio 20 d. nutarimas, žr. <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/11490-pelnienie-obowiazkow-przez-rzecznika-praw-obywatelskich-po-uplywie-piecioletniej-kadencji-doczasu-objecia-stanowiska-przez-nowego-rzecznika>. [žiūrėta 2022 m. spalio 28 d.]

Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje

Darius Prapiestis

<https://orcid.org/0000-0002-9305-9006>

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedros lektorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: darius.prapiestis@tf.vu.lt

Jonas Prapiestis

<https://orcid.org/0000-0001-5933-8135>

Teisės mokslų daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedros profesorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: jonas.prapiestis@tf.vu.lt

Įvadas

Baudžiamosios teisės doktrinoje humanizmo principo sampratai, šio principo reikalavimams įgyvendinti baudžiamuosiuose teisiniuose reiškiniuose: baudžiamojoje teisėje, baudžiamajai justicijai svarbiose teisėkūros srityse (baudžiamojoje materialioje ir baudžiamojoje procesinėje teisėse) ir apskritai baudžiamojoje politikoje skiriamas minimalus dėmesys. Paprastai šis konstitucinis principas tik nurodomas. Tačiau platesnė teisinė informacija apie humanizmo principą yra būtina, nes iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – ir Konstitucija) kylantis humanizmo principas iš esmės dar nebuvo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – ir KT) jurisprudencijos objektu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) jurisprudencijoje humanizmo principas dažniausiai minimas kartu su teisingumo principu, o ir neretai humanizmo principo aiškinimas apsiriboja tam tikrų teisingumo principo elementų nurodymu.

Baudžiamosios teisėkūros analizė rodo, kad humanizmo principas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir BK) vientiso baudžiamojo įstatymo atskirose dalyse: Bendrojoje dalyje (toliau – ir BD) ir Specialiojoje dalyje (toliau – ir SD) reiškiasi kardinaliai skirtingu laipsniu. Šio reiškinio, jo priežasčių analizei šiame straipsnyje ir yra skiriama daugiausia dėmesio, nes tai yra vienas iš svarbiausių šio tyrimo tikslų.

Baudžiamosios teisės doktrinoje, kaip minėta, humanizmo principui nėra skiriama didesnio dėmesio. Išimtis yra prof. V. Pavilionio parašytas Baudžiamosios teisės Bendrosios dalies vadovėlio I skyrius „Bendrieji baudžiamosios teisės pagrindai“, kuriame pateikiama ir humanizmo principo samprata baudžiamojoje politikoje (Pavilonis, 2001, p. 48–50). Kitų Europos Sąjungos valstybių, pavyzdžiui, Prancūzijos, baudžiamosios teisės doktrinoje humanizmo principo samprata aiškinama humaniškumo, žmogiškumo sąvokomis, laikant jas iš esmės humanizmo sinonimais. Kartu humanizmas analizuojamas žmogaus dehumanizavimo (nužmoginimo) rizikos, pasireiškiančios išlikusiomis nežmoniškomis, žeminančiomis bausmėmis, kontekste. Humanizmas aptariamasis tiriant ir stiprėjančią baudžiamojoje teisėje ne žmogaus (nežmogiškos gyvos būtybės) humanizavimo tendenciją (Mireille Delmas-Marty, 2012/3 ir kt.).

1. Humanizmo principo samprata

Teisės teorijoje nurodoma, kad teisės principai yra svarbiausias teisės esmės išraiškos būdas (Švedas, 2006, p. 78). Teisės principai persmelkia bei kreipia ir pačią teisę (jos nuostatas), ir teisės realizavimą (Kūris, 2001, p. 54; 2002 p. 57), t. y. jie orientuoja ir teisėkūrą, ir teisės taikymą, įgyvendinimą (Latvelė, 2020, p. 108). Tai gi teisės principų svarba – daugiaplanė. Todėl svarbus ir būtinas kiekvieno teisės principo supratimas ir jo turinio atskleidimas.

Nors Lietuvos enciklopediniuose šaltiniuose (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2005 m., VII tomas, p. 690–691) yra tvirtinama, kad humanizmo idėjos buvo paveikusios Lietuvos Statuto kūrėjus, tačiau Lietuvos Statuto tyrėjai (Gudavičius, Valikonytė 2014, p. 8–35; Lappo, 1934–1938, I, II t.), apibūdindami Lietuvos Statutą kaip XVI a. europinės reikšmės teisinės ir politinės minties kūrinį, praturtinusį Rytų ir Vidurio Europos kultūrą ir šioje srityje Lietuvą sulýginusį su kitomis Vidurio Europos šalimis, apie šio teisės akto humanistines idėjas iš esmės neužsimena.

Humanizmo teisinės sampratos idėjos 1689 m. įtvirtinamos Teisių bilyje (Anglija), kuriame jau nustatomos tam tikros asmenų teisių garantijos, įskaitant žiaurių ir neįprastų bausmių draudimą, teismų tironijos stabdymą (The English Bill of Rights, 1689). Jungtinių Amerikos Valstijų teisių bilyje (1789 m.) buvo suformuotos svarbiausios proceso ir baudžiamosios teisės principų nuostatos, tarp jų ir susijusios su humanizmo principu, nes buvo įtvirtinta, kad griežtos, per didelės bausmės draudžiamos (United States (U. S.) Bill of Rights, 1789). Pagal šį teisės aktą buvo rengiama Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija (1789 m.), kurioje numatytos nuostatos, kad įstatymai turi nustatyti tik griežtai ir akivaizdžiai būtinas bausmes, bet koks griežtumas, kurio nereikėtų nustatyti asmenybei, turi būti griežtai baudžiamas įstatymu (La déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 1789). Iš esmės analo-

giškos nuostatos įtvirtintos ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 5 straipsnyje, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakto 7 straipsnyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnyje.

Nacionalinės baudžiamosios teisės doktrinoje, vardijant principus, paprastai nurodomas ir humanizmo principas. Tiesa, vienuose šaltiniuose šis principas nurodomas ir kaip baudžiamosios politikos principas, ir kaip baudžiamosios teisės principas (Pavilonis, 2001, p. 48–49); kituose – kaip baudžiamosios politikos principas (Švedas, 2006, p. 78), dar kituose, nurodant „Baudžiamajame kodekse įtvirtintus baudžiamosios teisės principus“, humanizmo principas apskritai neminimas (Piesliakas, 2006, p. 99–110). Mūsų nuomone, priimtina pozicija, kad analizuojant baudžiamosios teisės principus tiksliausia juos apibūdinti kaip baudžiamosios politikos principus (Švedas, 2006, p. 78), nes baudžiamoji politika yra valstybės veikla baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis kovojant su nusikalstamumu, t. y. ir baudžiamoji teisėkūra, apimanti kūrimą teisės, sudarančios teises prielaidas baudžiamajai justicijai vykdyti, ir baudžiamųjų įstatymų (materialinės ir procesinės teisės šakų) taikymas.

Baudžiamosios teisės doktrinoje humanizmo principo turinys atskleidžiamas iš esmės tik Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės Bendrosios dalies 2001 m. vadovėlyje, esminį dėmesį skiriant iš Konstitucijos 21 straipsnio kylančiam imperatyvui įtvirtinti humanišką elgesį su teisiuoju. Taip pat remiamasi ir Konstitucijos 28 straipsniu, įtvirtinančiu valstybės prievolę atlikti kaltininkų baudžiamąjį persekiojimą. Pažymėtina, kad humanizmo principas, iš esmės kylantis iš Konstitucijos 21 straipsnio, kaip minėta, konstitucinėje jurisprudencijoje dar nebuvo interpretuotas. LAT praktikoje nurodomi tik atskiri humanizmo principo aspektai, susiję su humaniškumu. Dažniausiai yra apsiribojama teiginiais, kad pernelyg švelni, veikos pavojingumo, jos padarinių, kaltininko asmenybės neatitinkanti bausmė pažeidžia humaniškumo principą, nes taip sumenkinami nukentėjusiųjų interesai, pažeidžiamas jų orumas (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-576/2006; Nr. 2K-172/2008; Nr. 2K-452/2021; Nr. 2K-171-697/2019; Nr. 2K-7-39-1073/2020). Kitose bylose, sprendžiant bausmių vykdymo atidėjimo klausimus, humanizmo principas tik tiesiogiai susiejamas su teisingumo principo reikalavimais, nurodant, kad humaniškumo principo reikalavimai turi būti derinami su teisingumo principu, pagal kurį kaltininko nubaudimas ar atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės negali paneigti baudžiamosios teisės esmės ir paskirties, sudaryti prielaidų asmens nebaudžiamumui, formuoti nepagarbos baudžiamajam įstatymui ar ignoruoti nukentėjusiųjų teisėtų interesų ir pan. (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-549/2007; Nr. 2K-181/2012; Nr. 2K-181/2012; Nr. 2K-108-895/2016; Nr. 2K-171-697/2019; Nr. 2K-95-511/2022; Nr. 2K-33-628/2022).

Tokioje situacijoje, mūsų nuomone, būtina remtis filosofine, enciklopedine literatūra, atskleidžiančia tikrąją humanizmo, humaniškumo sampratą. Huma-

nizmas – tai pažiūrų sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe ir atspindinti pagarbą žmogaus orumui, jo teisėms, rūpinimąsi žmonių gerove, jų visapusišku vystymusi, siekimą sudaryti žmogui palankias, saugias gyvenimo sąlygas visuomenėje, valstybėje. Humanizmas lygybę, teisingumą, humaniškumą pripažįsta ir skelbia trokštamais žmonių santykių principais. Humaniškas – žmoniškas, mylintis žmones (Filosofijos žodynas, 1975, p. 163–164; Tarptautinių žodžių žodynas, 2001, p. 308). Taigi humaniškumas paprastai siejamas su bausmės, bausmių sistemos, bausmių skyrimo institutais. O humanizmo samprata platesnė, apima ne tik humaniškumą, apibūdinantį iš esmės teisinę (įstatyminę) kaltininko interesų apsaugą ir jos užtikrinimą, bet ir baudžiamąją teisėkūrą, teismų praktiką taikant BK.

Remdamiesi šiomis metodologinėmis nuostatoms ir analizuosime humanizmo principo reiškimąsi baudžiamojoje politikoje, t. y. baudžiamojoje teisėje, baudžiamojoje teisėkūroje, Baudžiamojo kodekso taikymo praktikoje.

2. Humanizmas baudžiamojoje teisėje

Humanizmas baudžiamojoje teisėje – sudėtingas daugiaplanis reiškinys. Viena iš svarbiausių šio principo priedermių ir vertybių atsiskleidžia iš pačios baudžiamosios teisės paskirties – ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų (BK 1 straipsnio 1 dalis). Taigi mūsų šalies (kaip ir daugelio kitų šiuolaikinių valstybių) baudžiamoji teisė prasideda nuostatomis, sudarančiomis teises prielaidas įgyvendinti vieną iš pagrindinių humanizmo principo reikalavimų: užtikrinti visapusišką individo (žmogaus ir piliečio) apsaugą nuo pavojingų, žalingų kėsinių. Žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės BK saugomų vertybių skalėje (hierarchijoje) yra aukščiausioje vietoje. Pažymėtina, kad Baudžiamojo kodekso ne tik Bendroji dalis, bet ir Specialioji dalis pradedama normomis, įtvirtinančiomis pirmiausia žmonių sveikatos, gyvybės apsaugą (BK SD skyrius „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“). Kitas humanizmo raiškos baudžiamojoje teisėje aspektas – reikalavimas, kad individo teisių ir laisvių apsauga, gynība būtų reali, garantuota. Viena iš tokių garantijų – įtvirtinimas BK valstybinės prievartos priemonių, taikytinų tiems, kurie nepaklūsta baudžiamosios teisės draudimams. Ši prievarta turi būti skirta kiekvienam besikėsinančiam į visiems svarbias, Konstitucijoje įtvirtintas vertybes. Ji griežčiausia iš visų teisinės atsakomybės formų ir sukelia sunkiausių teisinių pasekmių kaltininkams.

Kitų humaniškumo principo reikalavimų įtvirtinimo ir įgyvendinimo baudžiamojoje teisėje vertinimas darosi sudėtingesnis, nes tenka vertinti nors ir neatskiriamai, sistemiškai susijusius, bet ir savo teisinėmis pasekmėmis kaltininkui gaunėtinais skirtingus teisinius reiškinius: bausmių, jų sistemos ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės institutus. Galiojančiame BK nustatyta tokia

bausmių sistema: viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas, laisvės atėmimas iki gyvos galvos (BK 42 straipsnis). Įstatymų leidėjo pasirinktų bausmių rūšių sąrašas BK pradedamas dėstyti nuo švelniausios bausmės ir toliau pereinant prie griežtesnių bausmių. Šis bausmių išdėstymo principas bausmių sąrašui suteikia sistemiskumo ir rodo esant lyginamąjį bausmių rūšių griežtumą, kurio privalu laikytis. Tai padeda teismams vienprasmiškai suprasti bausmės rūšies griežtumą, o tai yra būtina sprendžiant bausmės skyrimo, bausmių subendrinimo, keitimo ir kitus klausimus. Nagrinėjamos temos kontekste pažymėtina ir tai, kad įstatymų leidėjas, nustatęs tokią bausmių sistemą BK BD, tokio pat principo laikosi ir BK SD straipsnių alternatyviose sankcijose: jose bausmės nurodomos taip pat pradedant jas vardyti nuo švelniausios bausmės. Toks bausmių išdėstymo sankcijose būdas reiškia, kad bausmės kaltininkui individualizavimas turi būti pradedamas nuo švelnesnės bausmės, ir tik nustačius, kad numatoma bausmė neatitinka bausmės paskirties (BK 41 straipsnis), pereinama prie kitos – griežtesnės. Tai rodo mūsų valstybės baudžiamosios politikos humanišką pobūdį: valstybėje suprantama, kad kovoje su nusikalstamumu griežčiausios bausmės nėra panacėja, vien tik jos savaime nemažina nusikalstamumo, nepašalina jo priežasčių ir sąlygų, kad nubaudimas nėra pagrindinis ar vienintelis bausmių tikslas ir pan.

Pažymėtina, kad palyginus dabar galiojančio BK redakciją su pirmine (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) bausmių sistema sumažėjo: pagal 2011 m. birželio 21 d. įstatymą Nr. XI-1472 viešųjų teisių atėmimas bei teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas buvo išbraukti iš bausmių sistemos ir įtraukti į baudžiamojo poveikio priemonių sąrašą (BK 67, 68¹, 68² straipsniai). Teismų praktika rodo, kad toks bausmių sistemos susiaurinimas nesumažino teisiinių galimybių įgyvendinant atsakomybės diferencijavimo, bausmės individualizavimo, humanizmo, teisingumo ir kitų konstitucinių principų reikalavimus. Tai, be kita ko, patvirtina teismų skiriamų bausmių rūšių proporcingas santykis bausmių struktūroje. Be to, naujos BK BD nuostatos apie atskirų bausmių turinyje numatytų poveikio priemonių kaltininkams išplėtimą, pavyzdžiui, laisvės apribojimo bausmės (BK 48 straipsnis) tobulinimas (2019 m. birželio 27 d. įstatymo Nr. XIII-2263 redakcija), bausmių skyrimo taisyklių patikslinimas ir kiti panašūs įstatymų leidėjo sprendimai pašalina prielaidas galimam bausmių „deficitui“ individualizacijos procese.

Baudžiamojo poveikio priemonių sąrašo išplėtimas (BK 67 straipsnis), papildant jį minėtomis buvusiomis bausmėmis, buvo tiesiogiai svarbus įgyvendinant ir humanizmo principą. Šio iš esmės naujo BK instituto taikymo reguliavimo tobulinimas, pavyzdžiui, taikymo šių priemonių atskirai be bausmės ar vietoj bausmės, ir atsakomybės diferencijavimo galimybių išplėtimas rodo didesnes ir humanizavimo galimybes. Taigi baudžiamojo poveikio priemonės – tai racionalios baudžiamosios politikos įrankis, kurio tikslas ne didinti baudžiamąsias represijas, bet siekti prevencinių resocializacijos, restitucijos ir kt. tikslų. Tai įbauginimo, nu-

baudimo alternatyva. Vadinasi, tai nauja humaniška baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma (BK 2 straipsnio 5 dalis), skirtingai nuo bausmės, nesukelianti teistumo. Taigi, aptartos BK BD nuostatos apie bausmes, bausmių sistemą, baudžiamojo poveikio priemones rodo, jog BK įtvirtintos plačios galimybės baudžiamojoje justicijoje, be kitų baudžiamosios politikos principų, įgyvendinti ir humanizmo principą.

BK SD nuostatų apie sankcijas, įtvirtinančias bausmes, vertinimas humanizmo principo kontekste nėra vienodas. BK SD 16 sankcijų numatyta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė. Iš beveik puspenkto šimto BK SD sankcijų daugiau nei 400 (apie 90 proc.) numatyta laisvės atėmimo bausmė. Be to, per pastaruosius 10 metų iš 55 BK SD pakeitimų net 36 pakeitimais buvo sugriežtintos sankcijoje numatytos laisvės atėmimo bausmės ribos (J. Prapiestis, G. Švedas, D. Prapiestis 2021, p. 35). Tai iš dalies paaiškina teisinę situaciją, kodėl pagal laisvės atėmimo bausmės taikymą ilgą laiką pirmavome Europos Sąjungoje. Ir tik nuo 2017 m. bausmių, skiriamų Lietuvos teismų, struktūroje laisvės atėmimas jau nebėra dažniausiai skiriama bausmė. Dabar dažniausiai skiriamos bausmės – bauda (2020 m. – apie 31 proc. visų paskirtų bausmių, 2021 m. – 32 proc.) ir laisvės apribojimas (2020 m. – 25 proc., 2021 m. – 24 proc.). Laisvės atėmimo bausme 2021 m. buvo nubausta apie 22 proc. nuteistųjų (Teismų veiklos ataskaitos 2017, 2020, 2021 m.).

Vertinant minėtus baudžiamosios teisėkūros ir teismų praktikos pokyčius humanizmo principo kontekste pabrėžtina, kad baudžiamoji teisėkūra, keičiant BK BD įtvirtintą bausmių ir kitų baudžiamųjų priemonių bei jų skyrimo institutus, aiškiai rodo didėjanti humanizmo principo poveikį. Tokia pat tendencija matoma ir teismų praktikoje taikant minėtus BK BD institutus. O baudžiamoji teisėkūra keičiant BK SD formuoja priešingą situaciją: stiprėja kriminalizavimo (baudžiamųjų įstatymų taikymo ribų plėtimo) ir bausmių, ypač pačios griežčiausios – laisvės atėmimo bausmės, griežtinimo (penalizacijos) tendencijos. Taigi BK BD ir BK SD teisėkūroje išryškėjo priešingos tendencijos.

Kyla klausimas, kokių yra baudžiamosios teisėkūros perspektyvų, ar yra prielaidų išvadai, kad teisėkūros subjektai nuosekliau įgyvendins humanizmo principo reikalavimus ir BK BD, ir BK SD? Norint atsakyti į šį klausimą yra prasminga susipažinti ir įvertinti naujus BK pakeitimų, papildymų projektus. Tokiai analizei labai tinkamas Teisingumo ministerijos (atsakingos ir už su baudžiamąja justicija susijusių teisės aktų keitimo, papildymo projektų rengimą) parengtos ir 2022 m. balandžio 13 d. Lietuvos Respublikos Seime (toliau – Seimas) užregistruotas didelis Baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso, Administracinių nusižengimų kodekso ir Kriminalinės žvalgybos įstatymo pakeitimų, papildymų projektas (toliau – TM projektas). Toks projektas atspindi esamą padėtį ir baudžiamosios teisėkūros tendencijas.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos temos kontekste yra prasminga pateikti tokius pastebėjimus, kylančius iš minėto TM projekto analizės. Pirmiausia, TM

projekte yra siūlymų keisti tam tikrų BK SD straipsnių sankcijas taip, kad šiuose straipsniuose numatytos veikos patektų į sunkių nusikaltimų kategoriją (BK 11 straipsnio 5 dalis). To siekiama, siūlant sankcijose numatytos laisvės atėmimo bausmės trukmę padidinti iki septynerių metų. Toks siūlymas susijęs su sankcijomis, numatytomis BK 219 straipsnio (Mokesčių nesumokėjimas), 221 straipsnio (Deklaracijos, ataskaitos ar kito dokumento nepateikimas), 222 straipsnio (Apgaulingos apskaitos tvarkymas) 2 dalyse. Tokių pakeitimų projektai paprastai neturi jokio teisinio pagrindimo. Kita vertus, iš bausmių skyrimo praktikos minėtų rūšių nusikaltimų bylose matyti, jog nėra problemų, dėl kurių reikėtų keisti nurodytų BK straipsnių 2 dalies sankcijas. Antai, remiantis LAT pateikta informacija, 2010–2022 m. teismų praktika, skiriant bausmes už nusikaltimus, numatytus BK 219 straipsnio 2 dalyje, rodo, kad kaltininkams dažniausiai buvo skiriamos tokios bausmės: dvejų metų laisvės atėmimo ar dveji metai ir keli mėnesiai laisvės atėmimo. Šių paskirtų laisvės atėmimo bausmių vykdymas, remiantis BK 75 straipsniu, minėtos kategorijos bylose paprastai atidedamas. Maža to, BK papildžius 64¹ straipsniu (2013 m. liepos 2 d. įstatymas Nr. XII-499), laisvės atėmimo bausmės, skiriamos pagal BK 219 straipsnio 2 dalį, ėmė nesiekti ir dvejų metų. Taigi dabar galiojančioje BK redakcijoje BK 219 straipsnio 2 dalies sankcijoje numatyta bausmė: laisvės atėmimas nuo dvejų iki šešerių metų panaudojama tik minimaliai, net iki šios bausmės vidurkio nepriartėjama, taigi „atsargoje“ lieka „nepanaudoti“ ketveri metai laisvės atėmimo. Nepaisant to, TM projekto autoriai už nusikaltimus, numatytus BK 219 straipsnio 2 dalyje, siūlo laisvės atėmimo bausmę didinti iki septynerių metų. Neįvertinta ir tai, kad minimų nusikaltimų bylose prokurorų kasaciniai skundai dėl bausmių dydžio – retenybė. Vadinasi, prokurorai teismų praktiką baudžiamosiose bylose pagal BK 219 straipsnio 2 dalį vertina kaip teisingą. Iš esmės tokia pat teismų praktika yra ir skiriant bausmes bylose pagal BK 221, 222 straipsnių 2 dalį. Jei įstatymų leidėjas sankcijose už minimumus nusikaltimus numatytą laisvės atėmimą pailgintų iki septynerių metų, tokie nusikaltimai patektų į sunkių nusikaltimų kategoriją (BK 11 straipsnio 5 dalis). Tokie pakeitimai BK SD labai pablogintų baudžiamųjų teisinių santykių subjektų – kaltininkų teisinę padėtį, nes asmenys, padarę sunkius nusikaltimus, dažniausiai negali būti atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, jiems sumažėja galimybės tikėtis bausmės vykdymo atidėjimo ir kt. Beje, panaši teisinė situacija buvo ir kitais atvejais, kai sugriežtinus sankcijas už tam tikras nusikalstamas korupcines veikas, pavyzdžiui, BK 226 straipsnio (Prekyba poveikiu) 3 dalies, 227 straipsnio (Papirkimas) 3 dalies sankcijose numatytas laisvės atėmimo bausmes padidinus iki septynerių metų (2017 m. rugsėjo 28 d. įstatymo Nr. XIII-653 redakcija), jos taip pat tapo sunkiais nusikaltimais. Paprastai tokie BK pakeitimai buvo (ir yra) „pagrindžiami“ tik nepaneigiamu universaliu argumentu – būtinumu stiprinti kovą su šiomis pavojingomis veikomis. Pabrėžtina, kad bausmių skyrimo praktika po tokio bausmių už korupcinius nusikaltimus sugriežtinimo iš esmės nepasikeitė.

Mūsų nuomone, BK SD straipsnių sankcijų keitimas, ir ypač jų sugriežtinimas už tam tikras nusikalstamas veikas visada turėtų būti pagrindžiamas ne formaliu argumentu – kovos su nusikalstamumu stiprinimu, bet informacija, gauta įvertinus tokių veikų pavojingumo pobūdį, teismų praktiką (bent jau kasacinę) skiriant bausmes, taip pat išsiaiškinus problemas, kylančias skiriant bausmes; kasatorių (prokurorų, nuteistųjų, jų advokatų) pozicijas dėl skiriamų bausmių. Be to, turėtų būti prognozuojama, ar siūlomi sankcijų pakeitimai atitiks visus bausmėms keliamus tikslus, numatytus BK 42 straipsnio 2 dalyje, ar nubaudimo tikslas paskirtose tokiose bausmėse nebus dominuojančiu ir ar apskritai yra realios galimybės vykdyti griežtesnes bausmes ir kt. Tokios informacijos BK SD sankcijų pakeitimų, papildymų projektų aiškinamuosiuose raštuose paprastai nėra, nekyla minėtų klausimų ir svarstant tokius projektus Seimo komitetuose ar bent jau Seimo posėdžių salėje priimant BK SD pakeitimus.

Tokia įstatymų projektų autorių ir įstatymų leidėjo praktika griežtinant sankcijas už tam tikras nusikalstamas veikas sudaro prielaidas išvadai, kad atitinkamais BK SD sankcijų pakeitimais sudaromos galimybės plačiau (nebūtinai pagrįstai) taikyti Kriminalinės žvalgybos įstatyme numatytus iš esmės supaprastintus faktinių duomenų gavimo būdus, tiriant kiekvieną sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, nes tokie nusikaltimai dėl sankcijų už jų padarymą griežtumo savaime tampa šio įstatymo taikymo objektu (8 straipsnis). Toks ikiteisminio tyrimo institucijų darbo „palengvinimas“ iškreipia oficialią informaciją apie tikrąją padėtį nusikalstamumo struktūroje, sumažina baudžiamojo proceso dalyvių, ypač įtariamų asmenų, teisių ir laisvių apsaugos garantijas ir, deja, „skatina“ teisės saugos institucijas piktnaudžiauti savo įgaliojimais. Taip tvirtinti leidžia dažnos publikacijos žiniasklaidoje apie nepagrįstai persekiotus merus, gydytojus, teisėjus ir kt., į kurias (publikacijas) teisės saugos institucijos paprastai nereaguoja, t. y. jų nepaneigia, nepateikia aprašytų situacijų savo įvertinimo.

Grįžtant prie minimame TM parengtame įstatymo projekte išdėstytų siūlymų dėl tam tikrų BK SD straipsnių sankcijų keitimo, pažymėtina ir tai, kad kas penktas siūlymas šiame projekte susijęs su alternatyvių bausmių rūšių skaičiaus padidinimu sankcijoje: siūloma į sankcijas „įkelti“ beveik visą bausmių sistemą (tik be laisvės atėmimo iki gyvos galvos) ir, kaip jau įprasta, tokių siūlymų būtinumas nėra pagrindžiamas. Tačiau taip „prisodrinus“ (tiksliau – „perkrovus“) sankcijas bausmių rūšimis, darosi problemiškas veikų, už kurias siūloma kaltininkus taip įvairiai, skirtingai bausti, tikrasis pavojingumo supratimas, nes apie veikų pavojingumo pobūdį paprastai sprendžiama iš bausmių rūšių, dydžių, numatytų už tokių veikų padarymą. Teisingas padarytos veikos pavojingumo pobūdžio supratimas būtinas individualizuojant kaltininkų atsakomybę. Kita vertus, susidaro įspūdis, kad įstatymų leidėjas pats nesupranta tikrojo tam tikrų rūšių nusikalstamų veikų pavojingumo pobūdžio, t. y. jų esmės, nes sankcijose išvardijus beveik visas BK BD numatytas bausmes, nebelieka aiškių tokio supratimo ribų,

tiksliau – veikų pavojingumo įvertinimas gali būti pats įvairiausias, net prieštarin- gas. Vadinas, baudžiamajai atsakomybei už tokias veikas diferencijuoti įstatymų leidėjas iš esmės nenaudoja objektyvaus, baudžiamajoje teisėkūroje patikrinto ir pasitvirtinusio kriterijaus – veikos pavojingumo pobūdžio, o naujų kriterijų ne- numatė. Tai vertintina kaip netinkamas įstatymų leidėjo konstitucinės prieder- mės – nustatyti proporcingas ir kartu humaniškas bausmes – vykdymas. Tokia išvada remiasi konstitucine jurisprudencija, nes Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, jog konstituciniai teisingumo, teisinės valstybės principai suponuoja, kad už tam tikras nusikalstamas veikas turi būti nustatyta skirtinga baudžiamoji atsakomybė, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos, kad bausmės, jų dydžiai baudžiamajame įstatyme turi būti diferencijuojami atsi- žvelgiant į nusikalstamų veikų pavojingumo pobūdį, kad numatytos kaltininkams poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui ir ne- turi varžyti asmenų teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau, negu to reikia teisėtiems ir visuotinai svarbiems tikslams pasiekti (Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d., 1998 m. liepos 9 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2000 m. gruodžio 6 d., 2004 m. sausio 26 d., 2006 m. sausio 16 d., 2008 m. sausio 21 d., 2008 m. gegužės 28 d., 2008 m. rugsėjo 17 d., 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. rugsėjo 25 d., 2013 m. gruodžio 20 d. ir kt. nutarimai), kad nebūtų sudaroma prielaidų piktnaudžiauti teise (Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas).

Aptarti TM projekte suformuluoti siūlymai keisti tam tikrų BK SD straips- nių sankcijas išryškina ir kitą baudžiamosios teisėkūros problemą: BK SD yra sankcijos, kuriose nėra laisvės atėmimo bausmės alternatyvų, pavyzdžiui, BK 260 straipsnio, numatančio atsakomybę už neteisėtas operacijas su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis esant sunkinančioms atsakomybę aplinkybėms, 1, 2, 3 dalių sankcijose nurodyta tik viena bausmių rūšis – laisvės atėmimo bausmė. O, pavyzdžiui, net už nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis (BK 129 straipsnio 2 dalis) yra numatytos dviejų rūšių alternatyvios bausmės. Teismų praktika rodo, kad nelogiškas yra ir įstatymų leidėjo sprendimas, kai sankcijose už tam tikrų nu- sikalstamų veikų padarymą yra numatyta ne tik kad viena bausmės rūšis, bet ir tos vienintelės – laisvės atėmimo bausmės trukmės ribos labai siauros, pavyzdžiui, BK 260 straipsnio 2 dalies sankcijoje numatytas laisvės atėmimas nuo aštuonerių iki dešimties metų. Tokiais atvejais, taip pat tada, kai sankcijose numatytos baus- mės neproporcingos realiam veikų, už kurių padarymą jos numatytos, pavojingu- mo pobūdžiui, teismai, įvertinę konkrečių bylų aplinkybes, neretai tiesiog privalo taikyti išimtinį bausmių kaltininkams švelninimą (BK 62 straipsnis, 54 straipsnio 3 dalis). Kartu tai rimtas signalas įstatymų leidėjui, jog sankcijos už tam tikras nusikalstamas veikas turi būti tobulinamos, nes įstatymų leidėjas klaidingai prog- nozavo (jei apskritai prognozavo) kriminalizuojamos veikos padarymo galimų variantų pavojingumo laipsnį.

3. Humanizmo principas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institute

Plačiausiai humanizmo principas įgyvendintas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 36–40 ir kt. straipsniai), atleidimo nuo baudsmės (BK 76, 78, 79 straipsniai), baudsmės vykdymo atidėjimo (BK 75, 92 straipsniai), išimtinio baudsmės švelninimo (BK 54 straipsnio 3 dalis, 62 straipsnis), nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų (BK XI skyrius), ribotai pakaltnamų asmenų baudžiamosios atsakomybės ypatumų (BK 18 ir kt. straipsniai) institutais.

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės taikymo ribos BK BD labai plačios ir toliau sistemaiškai plečiamos – nuo 2019 m. sausio 1 d. pradėjo galiooti dar viena atleidimo rūšis, mūsų nuomone, diskutuotinas pranešėjo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės. Vien BK BD numatytose septyniose atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšyse įtvirtintos galimybės, suprantama, esant visiems įstatyme numatytiems pagrindams ir sąlygoms, šią humanišką priemonę taikyti apie 90 proc. visų rūšių nusikalstamų veikų, numatytų BK SD, subjektams. Remiantis Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, realiai kiekvienais metais, pavyzdžiui, pradedant 2018 m., nuo baudžiamosios atsakomybės kasmet atleidžiama daugiau nei 8 tūkstančiai asmenų, padariusių nusikalstamas veikas. Ypač ryškus BK 40 straipsnio (laidavimas) taikymo augimas: 2015 m. BK 40 straipsnis buvo pritaikytas 632 asmenims, 2021 m. – 2 025 asmenims. Manytume, jog pagrįstai politikai, teisininkai praktikai nuogaustauja, kad taip greitai „populiarėjant“ atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės humanizmas taikant šį institutą gali virsti nepagrįstu liberalizmu, beribiu kaltininkų, iš esmės nusikaltėlių, pasigailėjimu, t. y. iškreiptu humanizmu.

Specialiomis atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšimis šis institutas įtvirtinamas ir BK SD. Tai reiškia, kad konkrečiame BK SD straipsnyje numatytas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės taikomas tik asmenims, darančiams (ar besirengiantiems daryti) būtent tame konkrečiame straipsnyje numatytus, paprastai sunkius ar labai sunkius nusikaltimus, kuriais kėsinamasi į gyvybiškai svarbius valstybės, visuomenės, žmogaus interesus, pavyzdžiui, 114 straipsnio (Valstybės perversmas) 3 dalis, 157 straipsnio (Vaiko pirkimas ar pardavimas) 3 dalis, 226 straipsnio (Prekyba poveikiu) 6 dalis. BK SD tokie specialūs atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejai numatyti 10 BK SD straipsnių. Tokie atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejai yra besąlyginiai, t. y. atleistam asmeniui nėra nustatomas bandomasis laikotarpis, nėra paskiriami kokie nors įpareigojimai, nėra taikomos baudžiamojo poveikio priemonės ir kt. Tokių maksimaliai humanišką valstybės elgesį su kaltininkais minimų atleidimų nuo baudžiamosios atsakomybės atvejais suponuoją tai, kad įstatymų leidėjas prioritetiniu laiko tikslą nutraukti minėtas pavojingas veikas ir neleisti kilti sunkiems padariniams, kuriuos pašalinti būtų labai sudėtinga ar apskritai neįmanoma.

Specialiomis atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšimis laikytinos ir BK SD tam tikrų straipsnių normose įtvirtintos teisinės situacijos, kai asmeniui padarius nusikalstamą veiką ikiteisminis tyrimas dėl padarytos veikos negali būti pradedamas, jei teisės saugos institucijos negauna nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo arba prokuroro reikalavimo. Vadinasi, tame pačiame BK SD straipsnyje įtvirtinti ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai už tam tikrų rūšių nusikalstamų veikų padarymą, ir šias veikas padariusių kaltininkų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos. Toks teisinis reguliavimas yra įtvirtintas daugiau nei 20-tyje BK SD straipsnių, pavyzdžiui, BK 152 straipsnio (Seksualinis priekabiavimas) 2 dalyje, 154 straipsnio (Šmeižimas) 3 dalyje. Pažymėtina, kad šiuose ir kituose atitinkamuose BK SD straipsniuose nėra formuluotės „asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės“, tačiau gramatinis, sisteminis, loginis aiškinimas suponuoja išvadą, jog minimuose BK SD straipsniuose įtvirtintas baudžiamosios atsakomybės teisinis reguliavimas savo paskirtimi, jo realizavimo teisiniais padariniais iš esmės gali būti prilygintas specialiajai atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšiai. Taikant tokį atleidimą asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, realiai ir besąlygiškai atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, nes dar nebuvo patyręs nei baudžiamojo procesinio, nei baudžiamojo teisinio pobūdžio suvaržymų ir pan. Kitais atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejais (ir ypač numatytais BK BD) kaltininkas neretai faktiškai atleidžiamas ne nuo baudžiamosios atsakomybės, bet nuo bausmės, nes jau būna išgyvenęs atitinkamą teisinę prievartą, baudžiamuosius suvaržymus, pavyzdžiui, procesinę prievartą – kardomąjį kalinimą, kurį įstatymų leidėjas prilygina laisvės atėmimo bausmei (BK 66 straipsnis), nors byla dar būna net nepasiekusi teismo nagrinėjimo stadijos. Toks „grynasis“ atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal atitinkamus BK SD straipsnius gali būti aiškinamas ir tuo, kad minėtuose BK SD straipsniuose numatytos veikos paprastai susijusios su nukentėjusių asmenų privataus ar net intymaus gyvenimo aplinkybėmis. Vadinasi, neretai tik pats nukentėjusysis gali spręsti, ar kaltininko veiksmai buvo įžeidžiantys, žeminantys ar padarė kitokią žalą. Todėl teisės saugos institucijų įsikišimas į nukentėjusiojo ir kaltininko santykius ir tokių veikų tyrimas, bylos aplinkybių atskleidimas ir kt. nukentėjusiesiems gali tik padidinti kilusius padarinius, atnaujinti ar sustiprinti moralinius jų išgyvenimus. Tai, kad įstatymų leidėjas tokiose situacijose palieka teisę pačiam nukentėjusiam (jo atstovui ar prokurorui) spręsti dėl tokių bylų teisenos, rodo įstatymų leidėjo humanišką požiūrį pirmiausia į nukentėjusiojo interesus. Kartu pažymėtina, kad aptariamo atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos yra procesinės, nes visuose BK SD straipsniuose, numatančiuose šią atleidimo rūšį, atkartojamos (dubliuojamos) BPK 167 straipsnio nuostatos. Mūsų nuomone, BK neturėtų būti sprendžiami procesiniai klausimai. Tam yra BPK. Todėl, rengiant naujo BK projektą, jame neturėtų likti šių ir kitų procesinių normų, pavyzdžiui, kai kurių BK 64^a straipsnio (Bausmės skyrimas byla) išnagrinėjus

supaprastinto proceso tvarka ar atlikus sutrumpintą įrodymų tyrimą), nuostatų, įtvirtintų dabar galiojančiuose BK ir BPK.

4. Baudžiamosios atsakomybės pagrindų išraiškos kokybė BK SD ir humanizmo principas

Tam tikrų rūšių nusikalstamų veikų sudėčių požymių išraiška, tinkamas jų apibūdinimas BK SD, jų suderinamumas su tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos baudžiamosios teisės aktais bei šių sudėčių interpretavimo ir taikymo teismų praktikoje lygis (kokybė) turi tiesioginį poveikį baudžiamosios teisės vertinimo remiantis humanizmo principu rezultatams.

Ryškiausias teisėkūros brokas yra BK 189¹ straipsnis (2010 m. gruodžio 2 d. įstatymo Nr. XI-1199 redakcija), įtvirtinantis neteisėto praturtėjimo sudėtį. Jau pirmieji baudžiamųjų bylų pagal šį BK straipsnį nagrinėjimo teismuose procesai parodė, kad neteisėto praturtėjimo nusikaltimo sudėties požymiai apibūdinti neaiškiai, netiksliai, skirtingų teisinių institucijų suprantami tiesiog prieštaringai. Šiose bylose visą laiką dominavo išteisinamieji nuosprendžiai. Žinomiausi baudžiamosios teisės mokslininkai iš esmės vieningai tvirtino, kad BK 189¹ straipsnis yra teisėkūros brokas (Piesliakas, 2011, p. 675–688; Fedosiuk, 2012, p. 715–738; Pakštaitis, 2013, p. 319–341 ir kt.). O teisėsaugos institucijos visą laiką aktyviai taikė BK 189¹ straipsnį: iki 2016 metų buvo pradėti 503 ikiteisminiai tyrimai dėl neteisėto praturtėjimo, baigti 202 tyrimai, iš jų 178 tyrimai nutraukti. Teismams buvo perduotos 24 baudžiamosios bylos, jas išnagrinėjus priimti trys apkaltinamieji nuosprendžiai. Taigi pasiteisino tik kiek daugiau nei pusė procento visų pradėtų ikiteisminių tyrimų pagal BK 189¹ straipsnį. Vadinasi, šimtai asmenų tik vienos kategorijos bylose buvo ne vienerius metus nepagrįstai įtariami ir persekiojami, t. y. patyrė baudžiamojo persekiojimo sukeltus teisių ir laisvių suvaržymus. Be to, neretai apie šias bylas, dažniausiai, pažeidžiant nekaltumo prezumpcijos reikalavimus, buvo ne kartą skelbiama žiniasklaidoje. Todėl nepagrįstai persekioti asmenys patyrė didelę ir moralinę žalą. Ši žala nesumažėjo, nes mūsų šalies baudžiamojoje justicijoje nėra įprasta valstybės vardu atsiprašyti asmenų, patyrusių nepagrįstus, neteisėtus teisėsaugos institucijų baudžiamuosius procesinius veiksmus. Taigi ir be atitinkamų sociologinių tyrimų galima konstatuoti, kad galbūt tik pavieniai asmenys iš tų 500 asmenų, kurie buvo nepagrįstai įtariami neteisėtu praturtėjimu ir ilgą laiką persekiojami, sutiktų su deklaratyviu tvirtinimu apie mūsų baudžiamosios justicijos humaniškumą. Suprantama, kad tokią situaciją buvo būtina kuo greičiau keisti, bet Konstitucinis Teismas sureagavo tik į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2015 m. lapkričio 10 d. kreipimąsi iširti, ar BK 189¹ straipsnis neprieštaruja Konstitucijai. Ankstesni žemesniųjų

instancijų teismų kreipimais į Konstitucinį Teismą dėl BK 189¹ straipsnio konstitucingumo buvo atmetami. Konstitucinis Teismas, priešingai daugumos mokslininkų, teisėjų nuomonei apie visišką BK 189¹ straipsnio neatitiktį Konstitucinio Teismo oficialiojoje doktrinoje suformuluotiems teisėkūros reikalavimams (J. Prapiestis, D. Prapiestis, 2018, p. 130–147), 2017 m. kovo 15 d. nutarime konstatavo, kad BK 189¹ straipsnis neprieštarauja Konstitucijai. Tačiau ir po minėto Konstitucinio Teismo nutarimo BK 189¹ straipsnio nuostatos teisėsaugos institucijoms nepasidarė aiškesnės. Nors po šio KT nutarimo BK 189¹ straipsnio taikymo atvejų sumažėjo, bet ir toliau prokurorai kasmet vidutiniškai iš dešimties ikiteisminių tyrimų tik vieną bylą perduoda teismui, kitos bylos pačių prokurorų nutraukiamos. 2021 m. bylų tyrimo pagal BK 189¹ straipsnį efektyvumas (rezultatyvumas) siekė apie 20 proc., t. y. kas penkta byla perduota teismui. Tačiau šių bylų teismo nagrinėjimo rezultatai dar nežinomi, bet nesunkiai nuspėjami – kaip rodo praktika, išteisinamieji nuosprendžiai tokiose bylose dėl jau minėtų priežasčių tiesiog neišvengiami. Vadinasi, asmenų, nusiviliančių mūsų šalies baudžiamąja justicija, skaičius nemažėja. Todėl visiškai pagrįstas ir logiškas baudžiamosios teisės doktrinoje pareikštas pasiūlymas įstatymų leidėjui, įvertinus gana prieštaringą Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimą dėl neteisėto praturtėjimo ir kritišką baudžiamosios doktrinos požiūrį į esamą teisinį reguliavimą pagal BK 189¹ straipsnį, svarstyti kitokį baudžiamosios atsakomybės už šį nusikaltimą modelį (J. Prapiestis, G. Švedas, D. Prapiestis, 2021, p. 45).

Deja, tai ne vienintelis netinkamas baudžiamosios atsakomybės pagrindų išraiškos ir įtvirtinimo BK SD pavyzdys. Baudžiamojoje teisėkūroje galima rasti ne vieną taip pat prastai parašytą įstatymą, kad jo apskritai neįmanoma taikyti gyvenime taip, kad jis neprieštarautų Konstitucijai ir netgi jame parašytoms taisyklėms (Žalimas, 2019 m. spalio 15 d. laida „Dienos tema“, LRT radijas). Baudžiamosios teisės doktrinoje pripažįstama, kad BK 216 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimo (pinigų plovimo) samprata rodo, kad objektyvioji šio nusikaltimo ypatybė pagal struktūrą, aprašymo būdą yra viena iš sudėtingiausių iš visų BK SD numatytų nusikalstamų veikų sudėčių objektyviųjų požymių, nes BK 216 straipsnio 1 dalyje įtvirtinti 68 galimi pinigų plovimo variantai (sudėtytys), padaromi kaltininko – fizinio asmens. Šio BK straipsnio 2 dalyje už pinigų plovimą numatyta baudžiamoji atsakomybė ir juridiniams asmenims. Tai gi BK 216 straipsnyje įtvirtinama beveik pusantro šimto pinigų plovimo sudėčių (D. Prapiestis, 2011, p. 347–366). Tai, kaip rodo teismų praktikos analizė, sukuria sunkiai įveikiamą ar net kartais neįveikiamą BK 216 straipsnio taikymo problemą.

Kas lemia tokią situaciją baudžiamojoje teisėkūroje? Priežasčių ne viena, bet baudžiamosios teisės doktrinoje sutartinai pripažįstama, kad įgyvendinant tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos baudžiamosios teisės reikalavimus į mūsų nacionalinę baudžiamąją teisę kai kurios nuostatos perkeliamos mechaniškai, nederinant jų su nacionaliniu BK ir visa teismine sistema. Todėl vis daugiau BK SD dalies normų,

į kurias perkeltos tarptautinės ar Europos Sąjungos teisės aktų nuostatos, taikymo praktika tampa problemiška. Be to, kitais veiksniais, lemiančiais ir mažinančiais baudžiamosios teisėkūros kokybę, pripažįstama ir tai, kad 1) netolimoje praecityje beveik pusė įstatymų buvo priimta ypatingos skubos tvarka. Tačiau ir dabar Seime kiekvienam klausimui svarstyti skiriama vis mažiau dėmesio: pastaraisiais metais dėl vieno klausimo pasisakoma 4–5 kartus mažiau nei 1995 m. (Bakaitė, 2022-07-01, LRT.lt). Viena iš priežasčių: trūksta reikiamos kvalifikacijos Seime prasmingai diskutuoti teisėkūros klausimais; 2) nuo 2010 m. įstatymų leidyboje vis mažesnę reikšmę turi teisės mokslas: neretai baudžiamųjų įstatymų projektų autoriai patys supranta savo projektų ydingumą, o nešališka, profesionali specialistų nuomonė tik trukdytų priimti tokius projektus. Todėl baudžiamojoje teisėkūroje dominuoja teisėsaugos institucijų, Teisingumo ministerijos atstovai; 3) neretai baudžiamųjų įstatymų korekcijomis reaguojama į valstybės vadovų pareišką kritiką dėl neefektyvaus, pavyzdžiui, teisėsaugos institucijų darbo tam tikrose jų veiklos srityse; 4) BK pakeitimus nulemia ir įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios reakcija į krizines situacijas ar į didelį atgarsį visuomenėje sukėlusius įvykius, pavyzdžiui, pedofilijos skandalas, smurtas prieš vaikus, tragiški girtų vairuotojų sukelti eismo įvykiai; 5) kartais ir patys įstatymų leidėjai imasi iniciatyvos baudžiamaisiais įstatymais spręsti amžinas socialines, dorovines problemas ir taip „pasirinkti“ populiarumo balų ar nukreipti visuomenės dėmesį nuo tikrųjų problemų, nuo neprotingų valdžios institucijų sprendimų ir pan.; 6) tam tikrais atvejais baudžiamieji įstatymai keičiami siekiant ne tinkamo, kokybiško baudžiamojo teisingumo vykdymo, bet norint išvengti tarptautinių institucijų kritikos dėl kurios nors veiklos ar ruošiantis tapti tarptautinių organizacijų nariais; 7) ignoravimas ar nežinojimas Konstitucinio Teismo oficialiosios doktrinos baudžiamosios teisėkūros klausimais; 8) ir kt. (J. Prapiestis, D. Prapiestis, 2018, p. 130–147).

5. Teismų praktikos įtaka baudžiamosios teisėkūros humanizmui

Minėta, kad nuo 2017 m. mūsų šalies teismų praktikoje skiriant bausmes akivaizdi stabili skiriamų bausmių švelninimo politika: paskirtų bausmių struktūroje jau dominuoja ne laisvės atėmimo, bet švelnesnės bausmės: bauda, laisvės apribojimas. Teismų praktikoje vis dažnesni ir išimtinio bausmės švelninimo atvejai remiantis BK 54 straipsnio 3 dalimi ar 62 straipsniu. Kai toks bausmės skyrimas vis kartojasi nagrinėjant tos pačios kategorijos baudžiamąsias bylas, pavyzdžiui, korupcinių nusikaltimų, nusikalstamų operacijų su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, tai yra rimtas signalas įstatymų leidėjui, jog sankcijos už tuos nusikaltimus „atitrūkusios“ nuo realybės ir turi būti koreguojamos jas švelninant.

BK SD teisėkūroje akivaizdžios priešingos tendencijos: pavojingų veikų kriminalizavimas ir sankcijų griežtinimas, pasireiškiantis tuo, kad dauguma (65 proc.) BK SD pakeitimų per pastaruosius dešimt metų ilgino sankcijoje numatytos laisvės atėmimo bausmės trukmę (J. Prapiestis, G. Švedas, D. Prapiestis, 2021, p. 35).

Vis ryškesnės humanizmo tendencijos teismų praktikoje, be abejo, atitinka šiuolaikinių demokratiškas valstybių baudžiamajai politikai keliamus reikalavimus. BK SD straipsnių sankcijų keitimo, pildymo procese įstatymų leidėjas iš esmės ignoruoja švelnėjančią teismų praktiką baudžiamosiose bylose. Pažymėtina, kad, analizuojant BK SD normų dispozicijų, sankcijų pakeitimų, papildymų projektų aiškinamuosius raštus, pagrindinių Seimo komitetų (paprastai Teisės ir teisėtvarkos komiteto) posėdžių, svarstant minimus įstatymų projektus, protokolus, matyti, jog teismų praktika, skiriant bausmes tam tikrų kategorijų baudžiamosiose bylose, net nesidomima. Vertinant tokią situaciją yra rimtas pagrindas manyti, kad įstatymų leidėjas teismų praktiką mano esant nepatikima. Matyt, tai yra ilgą laiką (ypač Prezidentės D. Grybauskaitės kadencijų laikotarpiu) vykusio teismų autoriteto menkinimo, sistemiško nepasitikėjimo teisėjais ir teismais formavimo rezultatas. Tokio proceso pavyzdžių yra daugiau negu reikia pagrįsti išvadai apie nepagarbą teismams. Antai, tuometis europarlamentaras Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) Politikos komiteto pirmininkas V. Landsbergis, aktyviai siekęs tuomečio LAT pirmininko, pabaigusio savo kadenciją, palikimo pareigose (neatleidimo) ir suprasdamas, kad Konstitucinio Teismo išvada dėl susidariusios teisinės situacijos bus nepalanki jo pozicijai, skubiai ragino Respublikos Prezidentą V. Adamkų atsiimti savo kreipimąsi į Konstitucinį Teismą su prašymu išaiškinti, ar tai, kad Seimas ne kartą atmetė arba nebalsavo už Prezidento pasirašytus dekretus dėl LAT pirmininko atleidimo iš pareigų, pasibaigus jo kadencijai, nėra Konstitucijos pažeidimas. V. Landsbergis kvietė Prezidentą V. Adamkų nepasiduoti „teisėjų partijai“ ir nesiekti paveikti Seimą, o taip elgiantis „artėjama prie rusiško modelio ir todėl būtų geriau, kad V. Adamkus nesusiteptų paskutiniu metu laikotarpiu prieš užbaigdamas kadenciją“ (Delfi <https://www.delfi.lt>; 2009-04-10; Bernardinai.lt www.bernardinai.lt; 2009-04-10). Deja, toks politikų požiūris į teisėjus ir teismus iš esmės nepasikeitė ir dabar. Situacija šalyje, pavyzdžiui, atrenkant kandidatus į teisėjus ir juos skiriant ne tik į nacionalinius teismus, bet ir į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą tik blogėja: net nuo 2019 metų nepaskiriamas Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Į tai jau sureagavo ir Europos Komisija, ragindama Lietuvą tobulinti teisėjų atrankos ir skyrimo procedūras, pritaikant jas prie Europos Sąjungos standartų (BNS ir l.rytas.lt.inf. 2022-07-24).

Teismų autoriteto menkinimu, pasitikėjimo teismais mažinimu laikytini ir tie atvejai, kai valstybės vadovai oficialiai dėsto savo nuomonę apie dar nepasibaigusius teisinius procesus atskirose baudžiamosiose bylose. Antai, 2016 metiniame pranešime, išdėsciusi savo požiūrį į kai kurias rezonansines bylas, Prezidentė iš esmės nurodė ir norimą tokių bylų baigtį: „Vaduodamiesi iš „vijūnėlės dvaro“

ir „dramblių pirkimo“, švogerių ir žentų tradicijų, kur savi-saviems interesas yra aukščiau už valstybinį, ... kur dalyti „zadanijas“ telefonu galima net teisėjams ar redaktoriams, kur prekyba poveikiu – kasdienybė, darome teisingą, sveiką ir lemtingą posūkį“ (Prezidentė, Dalia Grybauskaitė, 2016, Lietuvos Respublikos Prezidentas, <https://www.lrp.lt>). Panašiai vertintini ir Liberalų sąjūdžio pirmininkės, Seimo pirmininkės V. Čmilytės-Nielsen pasisakymai apie pirmosios instancijos teismo nuosprendį baudžiamojoje byloje, kurioje buvo teisiami buvę Liberalų sąjūdžio vadovai, nariai. Teiginiai, kad jos, Seimo pirmininkės, buvusių liberalų išteisinimas nenustebino, kad tokio teismo sprendimo ji ir laukė, nes ne kartą yra sakiusi, jog tvirtai tikėjo, kad „partija kaip organizacija yra su šia istorija nesusijusi ir nekalta“. Šie teiginiai gali būti aiškinami ir kaip poveikis apeliacinei, kasacinei instancijoms, kuriose ši byla dar tik bus nagrinėjama (Čmilytė-Nielsen, 2022-04-19). Tokių išpuolių sustiprina ir to paties Liberalų sąjūdžio partijos frakcijos Seime seniūno E. Gentvilo samprotavimai, kaip šioje byloje toliau turėtų (galėtų) elgtis prokuroras, skundžiant priimtą, buvusius liberalus ir Liberalų sąjūdį išteisinančių nuosprendį. E. Gentvilas, be abejo, „saugodamas“ Liberalų sąjūdį, kuriam irgi buvo pareikšti įtarimai korupcija, iš esmės patarinėjo prokurorui, „gavusiam visais klausimais per savo reputaciją“ ir norinčiam išgelbėti savo „reputacijos likučius nesiryžti skųsti išteisinamojo nuosprendžio visa apimtimi ir skųsti galbūt pavienius epizodus, gal susijusius su fiziniiais asmenimis, susijusiais su realių pinigų pasirodymu“ (Gentvilas, 2022-04-19).

Itin ryškus niekinamos nepagarbos teismui pavyzdys yra ir tuomečio Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto (NSGK) pirmininko viešojoje erdvėje išplatinti pareiškimai, kuriais jis, mūsų nuomone, viešai reiškė ir skatino nepasitikėjimą Lietuvos teismais ir konstitucine teisingumo vykdymo sistema, formavo nihilistinių visuomenės požiūrių į teismo priimamus jam asmeniškai nepalankius sprendimus, akcentavo būtinybę pertvarkyti teismus ir grasino tai padaryti. Po Teisėjų tarybos kreipimosi į Seimo Etikos ir procedūrų komisiją dėl NSGK pirmininko teiginių apie teismus, šis asmuo dar ne kartą pakartojo ankstesnius teiginius, sustiprindamas juos pasakymais, kad jam „koktu nuo tokio teisingumo“, „dabar teisingumas, ta praktika, kuri teismų suformuota per pastaruosius dešimt metų kelia pasibjaurėjimą“, kad visoms valdžioms reiks pasitarti, „kaip teismams padėti būti nepriklausomiems ... nes jie patys to nesugeba padaryti“ (Bakas, 2019). Tokias politikų skelbiamas pozicijas apie teismus nuolatos pastiprina ir Specialiųjų tyrimų tarnybos (toliau – STT) oficialios deklaracijos, kad „...antikorupciniu požiūriu kritinė valstybės sistema – teismų sistema“, kad „mažai atspari korupcijai teismų sistema“ (Specialiųjų tyrimų tarnyba, 2020). Tokie paskutiniaisiais metais pasikartojantys ir iš esmės nepagrįsti STT pareiškimai turėtų tapti net parlamentinio tyrimo ar diskusijų apie baudžiamąją justiciją Seime objektu. Beje, tokio pobūdžio parlamentinė diskusija paskutinį kartą įvyko praėjusiam šimtmetyje, 1998 m. svarstant naują Teisinės sistemos reformos metmenų projektą.

Suprantama, kad toks viešoje erdvėje deklaruojamas nihilistinis, ypač įstatymų leidžiamosios valdžios atstovų, požiūris į teismines institucijas, konkrečius jų sprendimus baudžiamosiose bylose, gali būti vertinamas kaip pažeidžiantis ne tik atitinkamus baudžiamosios teisės, bet ir Konstitucijos imperatyvus apie teisėjų ir teismų nepriklausomumą, vykdant teisingumą (Konstitucijos 109 straipsnis). Tačiau daug svarbiau tai, kad toks Tautos atstovų, teisėsaugos institucijų vadovų elgesys menkina teisminės valdžios autoritetą, pagarbą jai, skatina abejones teismų kvalifikacija, jų nešališkumu, apskritai tariant, menkina teisinę kultūrą mūsų valstybėje (J. Prapiestis, D. Prapiestis, 2021, p. 89–90). Be abejo, tai prisideda, o gal ir lemia tai, kad įstatymų leidėjai teismų praktikos baudžiamosiose bylose nelaiko svarbiu veiksniu teisėkūroje ir, kaip minėta, ignoruoja ją rengiant BK pakeitimų, papildymų projektus. O teisėjai, skirtingai nuo daugelio teisėkūros subjektų, tai asmenys, kurie privalo būti baigę universitetines teisės studijas ir įgiję magistro laipsnį, jie turi būti nepriekaištingos reputacijos, turėti atitinkamą (netrumpą) sudėtingo teisinio darbo stažą, turi būti praėję griežtą konkurencinę atrankos procedūrą, be to, būtina ir medikų išvada apie jų psichinės sveikatos būklę, kuri neturi kelti abejonių dėl jų gebėjimų dirbti teisėjo darbą. Teisėjų psichinė sveikata periodiškai tikrinama. Taigi nėra prielaidų manyti, kad teismų sprendimai yra priimami neadekvačių, nekvalifikuotų, neatsakingų teisės profesionalų, kad jų sprendimuose išdėstyta informacija, išvados yra nelogiškos ir nereikšmingos teisėkūrai. Nerealu ir tai, kad gali atsirasti teisėjas, kuris, pavyzdžiui, spėdamas, kad pažįsta jam skambinantį asmenį, ir kalbėdamas su juo telefonu net neprašomas atskleistų paskambinusiui nagrinėjamos bylos medžiagą, kurioje yra informacija, sudaranti valstybės paslaptį, arba kad tarp teisėjų būtų manančių, jog Lietuva turi galimybes pakeisti Kinijos, Indijos užsienio politiką. Neįmanoma ir situacija, kad teisėjas guostūsi, jog priėmė sprendimą byloje nesupratęs ar net neperskaitęs bylos medžiagos. Neįsivaizduojama ir tai, kad kuri nors teisėja, nagrinėjanti bylą dėl neteisėtų operacijų su narkotikais, dalyvaudama televizijos laidose ir girdamasi, jog dar iki savo brandos išbandė visas narkotines medžiagas ir kad tai jai netrukdo sėkmingai siekti karjeros, iš esmės propaguoatų narkotikų vartojimą. Tai anaipitol ne visi pavyzdžiai, apibūdinantys kai kurių Seimo narių mąstymo ypatumus. Todėl yra pagrindas manyti, jog Aukščiausioji Taryba, 1992 m. birželio 18 d. svarstydama Rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) įstatymo metmenų projektą, suklydo neatsižvelgdama į tokį pasiūlymą: „Rinkimų įstatymo metmenų projekte yra fiksuojamas momentas, kuris praktiškai reiškia tam tikras sąlygas kandidatams į Seimą. Na, visų pirma turiu galvoje galimus kandidatų ryšius su KGB. Tačiau ar to ne per maža? Ar nevertėtų numatyti dar bent vienos sąlygos būsimiems kandidatams? Juk medikai nurodo, kad apie 25–30 proc. mūsų visuomenės narių turi didesnių ar mažesnių psichikos problemų. Todėl ar nevertėtų Rinkimų įstatyme numatyti ir tam tikrų būsimų deputatų sveikatos reikalavimų ... apie normalią psichiką. Kadangi mano klausimas ir pasiūlymas yra pakankamai subtilus, kai kas gali jį suprasti kaip provokacinį, todėl aš noriu pasakyti, kad taip klausdamas aš visai

neturiu galvoje savo kolegų. Per tuos metus, kai mes buvome kartu, aš įsitikinau, kad visi galvoja logiškai, dažnai net labai įdomiai, visų pirma mūsų gerbiamosios kolegės deputatės, politikės“ (J. Prapiestis, 1992, p. 38–39).

Išvados

1. Baudžiamojoje teisėkūroje matoma kardinaliai priešingų tendencijų: baudžiamaisiais įstatymais keičiant BK BD ryški humanizmo principo įtaka; o teisėkūros procesas, susijęs su BK SD, rodo nuoseklias kriminalizavimo, penalizacijos tendencijas. Įstatymų projektai dėl BD SD keitimo dažnai stokoja mokslinio pagrįstumo, ignoruoja aktualią teismų praktiką. Aktualios teismų praktikos ir dominuojančios mokslininkų nuomonės tam tikrais BK SD klausimais ignoravimas konstitucinės justicijos byloje gali suponuoti neefektyvaus, iš esmės bereikšmio baudžiamajai justicijai sprendimo priėmimą (pavyzdžiui, KT 2017 m. kovo 15 d. nutarimas).

2. Pritartina BK BD ir BK SD vientisumo, sistemiškumo tyrimus atliksiu mokslininkų grupių išvadoms, jog BK dėl neapgalvotų, prieštaringų įstatymų leidėjų sprendimų prarado mokslinį pagrįstumą, todėl yra išbalansuotas, netekęs sistemiškumo, neretai keliantis subjektams, taikantiems BK, neišsprendžiamų problemų. Taigi būtina rengti naują BK projektą tam sujungiant įstatymų leidėjų, mokslininkų bei BK taikančių teisėtvarkos ir teisingumo institucijų atstovų žinias ir patirtį. Šiame projekte turėtų būti numatytos sistemiško, nuoseklaus humanizmo principo reikalavimų realizavimo BK prielaidos.

3. Būtina parengti ir Seime apsvastyti ir patvirtinti valstybės baudžiamosios politikos koncepciją, kurioje turėtų būti numatytos ir naujo BK kūrimo pagrindinės kryptys. Iki tol Seime turėtų būti surengta plati parlamentinė diskusija, įvertinanti situaciją šalies baudžiamojoje justicijoje. Į tokios diskusijos išvadas turėtų būti atsižvelgiama rengiant baudžiamosios politikos (bent 10 metų į priekį) koncepciją. Neatmestina, kad būtina ir parlamentinė diskusija apskritai dėl šalies teisinės sistemos. Tokia diskusija mūsų valstybės parlamente įvyko beveik prieš ketvirtį amžiaus.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 42, 67, 68, 74, 123-1, 125, 126, 134, 142, 144, 176, 177, 204, 205, 210, 211, 213, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 228-1, 229, 230, 253-1, 255, 257, 263, 268, 278, 281, 297, 308-1 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Kodekso papildymo 68-1, 68-2 straipsniais ir 44, 45 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas Nr. XI-1472 (2011). *Valstybės žinios*, 81-3959.

- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 64-1 straipsniu įstatymas Nr. XII-499 (2013). *Valstybės žinios*, 75-3770.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 43, 47, 54, 62, 63, 64, 68-1, 68-2, 71, 75, 90, 226 ir 227 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIII-653 (2017). *TAR*, 15859.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 70, 71, 74, 75, 85, 92 ir 243 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIII-2263 (2019). *TAR*, 11177.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 67 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 72-4 straipsniu įstatymas Nr. XIII-3353 (2020). *TAR*, 24238.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170-1 ir 170-2 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIV-1065 (2022). *TAR*, 9434.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
- Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (2015). *TAR*, 11216.
- Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas Nr. XI-2234 (2012). *Valstybės žinios*, 122-6093.
- 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (2006). *Valstybės žinios*, 68-2497.
- 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1995). *Valstybės žinios*, 40-987.
- 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (2002). *Valstybės žinios*, 77-3288.
- The English Bill of Rights, 1689. Prieiga per internetą:
<https://www.ssc.wisc.edu/~rkeyser/wp/wp-content/uploads/2015/06/English-Bill-of-Rights1.pdf>
- La déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 1789. Prieiga per internetą:
<https://www.elysee.fr/la-presidence/la-declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen>
- United States Bill of Rights (įsigaliojo 1791). Prieiga per internetą:
<https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/bill-of-rights?fbclid=IwAR09SKmr7CqbN84XhOy7to8xB5K-vRv1BmsMJedoGlaiwxDGdqmp-SGq2pw>

Specialioji literatūra

- Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: vadovėlis / V. Paviolis, G. Švedas, A. Abramavičius... [et al]. (2001). Vilnius: Eugrimas. 503 p.
- J. L. de la Cuesta. (2013). Le principe d'humanité en droit pénal. *Revue de droit pénal et de criminologie*. 911–926.
- M. Delmas-Marty. (2012). Humanité, espèce humaine et droit pénal. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, 3 (3), 495–503.
- Fedosiuk, O. (2012). Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir praktika. *Jurisprudencija*, 19(2), 715–738.
- Gudavičius, E. ; Valikonytė, I. (2014). *Pirmojo Lietuvos Statuto vieta valstybės ir teisės istorijoje*. Pirmasis Lietuvos Statutas / Statuta Lituaniae / The First Statute of Lithuania. Vilnius: Artlora. 224 p.
- Kūris, E. (2001). Konstitucijos principai ir Konstitucijos tekstas (I). *Jurisprudencija*, 23(15), 46–70.

- Kūris, E. (2002). Konstitucijos principai ir Konstitucijos tekstas (II). *Jurisprudencija*, 24(16), 57–70.
- Lappo I. 1588 metų Lietuvos Statutas (Litovskij Statut 1588 goda). T. 1, d. 1–2: Tyrinėjimas. Kaunas: Spindulio sp., 1934–1938.
- Lappo I. 1588 metų Lietuvos Statutas (Litovskij Statut 1588 goda). T. 2: Tekstas. Kaunas: Spindulio sp., 1938.
- Lastauskienė, G.; Latvelė, R.; Machovenko, J.; Murauskas, D.; Stonys, A.; Valančienė, D. (2020). *Teisės teorija. Vilniaus universiteto vadovėlis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 408 p.
- Pakštaitis, L. (2013). Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos. *Jurisprudencija*, 20(1), 319–341.
- Piesliakas, V. (2006). *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia. 416 p.
- Prapiestis, D. (2011). Pinigų plovimo samprata. Iš: Švedas, G. (red.) (2011). *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 347–366.
- Prapiestis, J.; Prapiestis, D. (2018). Oficialioji konstitucinė doktrina ir baudžiamoji teisėkūra. *Teisės apžvalga*, 2(18), 130–147.
- Prapiestis, J.; Prapiestis, D. (2021). Development of the justice system in Lithuania: revolution, evolution or involution? Iš: Švedas, Gintaras; Murauskas, Donatas (eds.). *Legal developments during 30 years of Lithuanian independence: overview of legal accomplishments and challenges in Lithuania*. Cham: Springer International Publishing, 75–99.
- Prapiestis, J.; Švedas, G.; Prapiestis, D. (2021). Teisėkūra ir konstitucinė jurisprudencija Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Specialiosios dalies klausimais, *Teisė*, 119, 31–51. doi: 10.15388/Teise.2021.119.2.
- Švedas, G. (2006). *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 264 p.
- Švedas, G.; Veršekys, P.; Levon, J.; Prapiestis, D. (2017). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 318 p.
- Švedas, G. et al. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 407 p.
- Švedas, G. et al. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. II knyga*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 341 p.
- Švedas, G.; Prapiestis, J.; Vosyliūtė, A.; Prapiestis, D. (2022). Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Specialiosios dalies sistematiškumo iššūkiai. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 416 p.

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d. nutarimas (1998). *Valstybės žinios*, 29-754.

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas (1998). *Valstybės žinios*, 63-1827.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 9 d. nutarimas (2000). *Valstybės žinios*, 80-2423.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas (2000). *Valstybės žinios*, 105-3318.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas (2004). *Valstybės žinios*, 15-465.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas (2006). *Valstybės žinios*, 7-254.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. sprendimas (2006). *Valstybės žinios*, 126-4805.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas (2008). *Valstybės žinios*, 62-2353.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas (2008). *Valstybės žinios*, 108-4136.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas (2011). *Valstybės žinios*, 14-602.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas (2012). *Valstybės žinios*, 113-5737.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gruodžio 20 d. nutarimas (2013). *Valstybės žinios*, 133-6792.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas. *TAR*, 2017-03-15, Nr. 4356.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-576/2006.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-444/2007.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-449/2007.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-549/2007.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-748/2007.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-172/2008.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-181/2012.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-405/2012.

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. spalio 2 d. nutartis baudžiamojame byloje 2K-451/2012.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. spalio 23 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-452/2012.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 18 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-315/2013.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 6 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-213/2014.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-108-895/2016.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-5-895/2018.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-171-697/2019.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 1 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-33-628/2022.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-49-495/2022.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-95-511/2022.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022.

Kita

- 2022 Rule of Law Report Country Chapter on the rule of law situation in Lithuania. Prieiga per internetą: https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/07/35_1_193984_coun_chap_lithuania_en.pdf
- Filosofijos žodynas. Trečias leidimas. Vilnius: Mintis, 1975. 486 p.
- Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2001. 792 p.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija / mokslinė redakcinė taryba: pirmininkas – Juozas Tu-
melis ...[et al.]. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas [T.] 7, 2005. 799 p.
- 1992 m. birželio 18 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo
šimtas keturiasdešimt šeštas posėdis. Stenograma.
- Lietuvos teismų veiklos apžvalga 2017 m. Prieiga per internetą: https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2018/04/d1_galutine-ataskaita-10.pdf
- Lietuvos teismų veiklos apžvalga 2020 m. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/03/teismai2021-g.pdf>
- Lietuvos teismų veiklos apžvalga 2021 m. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/03/teismai2022.pdf>
- Žalimas, D. 2019 m. spalio 25 d. laida „Dienos tema“, LRT radijas [interaktyvus]. Prieiga per
internetą: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000082437/dienos-tema-dainius-zalimas-nerima-keia-neimanomi-igyvendinti-istatymai-kuriepriestarauja-ne-tik-konstitucijai-bet-ir-patys-sau>

- 2009 m. balandžio 10 d. „V. Adamkus: kreipimasis į Konstitucinį Teismą nėra bandymas paveikti Seimą“. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vadamkus-kreipimasis-i-konstitucini-teisma-nera-bandymas-paveikti-seima.d?id=21647492>
- V. Adamkus neišgirdo V. Landsbergio prašymo nepasiduoti „teisėjų partijai“. www.bernardinai.lt, 2009 m. balandžio 10 d.
- Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės metinis pranešimas. 2019 m. birželio 11 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas. <https://www.lrp.lt>
- Teisėjų taryba dėl V. Bako pasisakymų kreipėsi į Seimo Etikos ir procedūrų komisiją. Teisė profesionaliai www.teise.pro, 2019 m. balandžio 23 d.
- Seimo etikos sargai nutarė tirti Bako teiginius apie teismus. <https://www.lrt.lt>, 2019 m. balandžio 23 d.
- Po VSD nepalankaus sprendimo V. Bakas prabilo apie teismų reformą. <https://www.15min.lt>, 2019 m. balandžio 19 d.
- Vytautas Bakas užsimojo pertvarkyti teismus: mes rimtai kalbėsime frakcijoje. <https://www.15min.lt>, 2019 m. balandžio 25 d.
- 2020 metų Lietuvos Respublikos Specialiųjų tyrimų tarnybos veiklos ataskaita, p. 7. Prieiga per internetą: https://www.stt.lt/data/public/uploads/2021/03/stt-veiklos-ataskaita-2020_210x297-mm_web.pdf
- 2022 m. balandžio 19 d. Eugenijus Gentvilas ragina neskusti sprendimo dėl „MG grupės“ bylos: prokuroras turėtų gelbėti „reputacijos likučius“. Prieiga per internetą: <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/eugenijus-gentvilas-ragina-neskusti-sprendimo-del-mg-grupes-bylos-prokuroras-turetu-gelbeti-reputacijos-likucius-n1163063>
- 2022 m. balandžio 19 d. Čmilytė-Nielsen: tai yra naujo etapo pradžia partijai. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seime-po-mg-baltic-bylos-nuosprendzio-sokasita-istorija-dabar-jau-kelia-daug-klausimu.d?id=90001747>
- 2022 m. liepos 1 d. Jurga Bakaitė: Mokslininkai Seimo narių kalbas sumaitino kompiuteriui ir išanalizavo: didžiulės žodžių kovos – tik iliuzija? Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1729837/mokslininkai-seimo-nariu-kalbas-sumaitino-kompiuteriui-ir-isanalizavo-didziules-zodziu-kovos-tik-iliuzija>
- 2021 m. balandžio 1 d. Generalinė prokurorė N. Grunskienė: prokurorai turi griežčiau kontroliuoti STT ir FNTT. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1377938/generaline-prokurore-grunskiene-prokurorai-turi-griezciau-kontroliuoti-stt-ir-fntt>
- 2022 m. vasario 17 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 156, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 189, 190, 192, 195, 196, 197, 199, 199(1), 199(2), 200, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 212, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 224(1), 246, 248, 253, 255, 256, 267, 267(1), 270, 277 ir 281 straipsnių pakeitimo, kodekso papildymo 282¹ straipsniu ir kodekso 177, 186 ir 298 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projektas. Reg. Nr. 21-30585(3).

Europos ombudsmeno vaidmuo institucinėje sistemoje, užtikrinančioje asmenų teisių gynybą Europos Sąjungoje

Deimilė Prapiestytė

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedros asistentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 236 6175

El. paštas: deimile.prapiestyte@tf.vu.lt

Įvadas

Europos Sąjungos *acquis* vienas iš paskutiniųjų svarbiausių pokyčių įvyko įsigaliojus Lisabonos sutarčiai (2009 m. gruodžio 1 d.), pakeitusiai Europos Sąjungos sutartį (toliau – ES sutartis) ir Europos Bendrijos steigimo sutartį (toliau – EB sutartis)¹ (dabar – Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo, toliau – SESV) ir įtvirtinusiai, be kita ko, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijai (toliau – Chartija) tokią pačią galią, kokią turi Sutartys (ES sutarties 6 str. 1 d.). Lisabonos sutartimi padaryti pakeitimai numatė ne tik aktyvesnį piliečių dalyvavimą priimant Europos Sąjungos sprendimus, bet ir teisę į gerą administravimą, numatytą Chartijos 41 straipsnyje, kuri pripažįstama Europos ombudsmeno² veiklos pagrindu ir kuri kvalifikuojama kaip trečiosios kartos teisė, bet ir pačią teisę kreiptis į Europos ombudsmeną, įtvirtintą Chartijos 43 straipsnyje. Taigi, Europos ombudsmenas dabar turi stengtis, be kita ko, užtikrinti, kad Chartijos nuostatų laikytųsi Europos Sąjungos institucijos, įstaigos ir agentūros, o priešingu atveju tai galimai būtų pripažįstama netinkamu administravimu (Schoenmaekers, 2013, p. 193).

Paminėtina, kad Lietuvos teisės doktrinoje iki šiol bene daugiausiai dėmesio buvo skirta Lietuvoje veikiančiai Ombudsmeno institucijai, o šia tema bene

- 1 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame straipsnyje yra nurodomos sąvokos/pavadinimai/terminai, kurie buvo aktualūs konkrečiu laikotarpiu ir jos nėra atitinkamai keičiamos į šiuo metu vartojamas. Todėl, pristatant bylą, kurią nagrinėjant buvo taikoma Europos Bendrijos teisė, galiojusi iki Lisabonos sutarties įsigaliojimo, atitinkamai ir bus nurodomi teisės terminai, taikyti tuo metu, pavyzdžiui, Pirmosios instancijos teismas, Europos Bendrijos steigimo sutartis ir kt.
- 2 Šiame straipsnyje buvo pasirinkta vartoti terminą, kuris vartojamas Europos Sąjungos Sutartyse ir kuris apima tiek ombudsmenus, tiek ombudsmenes. Tačiau cituojant Europos Sąjungos teisės aktus nurodomi juose vartojami terminai.

daugiausiai rašė doc. dr. A. Normantas (VU Teisės fakultetas) (Normantas, 2017, p. 663–672; Normantas, 2012, p. 212–227; Normantas, 2008, p. 251–307), taip pat dr. E. Žiobienė (Mykolo Romerio universitetas) (Žiobienė, 2021, p. 295–325; Žiobienė, 2019, p. 65–77). Europos ombudsmeno institucijai Lietuvos teisės doktrinoje dėmesio iki šiol skirta tikrai nedaug, o šia tematika galimai yra rašiusios tik doc. dr. S. Vidrinskaitė (Vidrinskaitė, 2007, p. 15–20) ir prof. dr. I. Deviatnikovaitė (Deviatnikovaitė, 2017, p. 524–528).

Atsižvelgiant į paminėtus svarbius pokyčius Europos Sąjungos *acquis* ir į tai, kad gana nedaug dėmesio Europos ombudsmeno institucijai skirta Lietuvos teisės doktrinoje, tikslinga iš naujo analizuoti svarbiausius aspektus, susijusius su šios institucijos veikla. Todėl šio straipsnio *tikslas* – nustatyti, kokią įtaką Europos ombudsmeno vaidmeniui institucinėje sistemoje, užtikrinančioje asmens teisių gynybą Europos Sąjungoje, turėjo įsigaliojusi Lisabonos sutartis ir visi su tuo susiję pokyčiai Europos Sąjungos teisyne. Siekiant nurodyto tikslo ir remiantis Europos Sąjungos teisyne, mokslininkų pateikiamais vertinimais ir Europos Sąjungos institucijų ir įstaigų praktika, keliami tokie *uždaviniai*: apibūdinti Europos ombudsmeno veiklos teisinį pagrindą (1 dalis) ir veiklos organizavimą (sudarymo tvarka, pagrindiniai veiklos tikslai ir principai, pagrindinės funkcijos) (2 dalis), iširti santykį su kitomis Europos Sąjungos institucijomis ar įstaigomis, kurioms priskirta kompetencija užtikrinti asmenų teisių gynybą ir, be kita ko, tinkamą Europos Sąjungos teisės taikymą (3 dalis).

Mokslinėje literatūroje buvo nagrinėti Europos ombudsmeno veiklos aspektai, dėmesio skiriant tiek Europos ombudsmeno indėliui plėtojant tinkamo administravimo idėją Europos lygmeniu (Diamandouros, 2011, p. 271–279; Lavèle, 2009, p. 131–144), tiek Europos ombudsmeno vaidmeniui Europos Sąjungos institucinėje sistemoje apskritai ir tiek, kiek tai susiję su asmens teisių gynybos užtikrinimu (Remáč, 2018, p. 133–150; Diamandouros, 2014b, p. 267–275; Schoenmaekers, 2013, p. 177–200; Petit, 2007, p. 3–34). Šis straipsnis papildo Europos ombudsmeno veiklos analizę tuo aspektu, kad analizuojami šios institucijos, pirma, teisinių veiklos pagrindų naujausi pakeitimai (2009–2022 m.) ir, antra, santykis su Europos Sąjungos institucijomis, įstaigomis ar organais, užtikrinančiais asmens teisių gynybą ir, be kita ko, tinkamą Europos Sąjungos teisės taikymą.

1. Teisinis veiklos pagrindas

Europos ombudsmeno veiklos teisinį pagrindą sudaro Europos Sąjungos Sutartčių³ ir Chartijos nuostatos, Europos Sąjungos teisės aktai, priimti įgyvendinant Europos Sąjungos Sutartis, ir kiti teisiniai dokumentai, nustatantys darbo tvarką

3 Šis terminas apima ES sutartį ir SESV.

ar apibrėžiantys Europos ombudsmeno santykius su kitomis Europos Sąjungos įstaigomis.

Visų pirma, paminėtini SESV 20, 24 ir 228 straipsniai bei Chartijos 43 straipsnis. SESV 20 straipsnio 2 dalies d) punkte numatyta teisė kreiptis į ombudsmeną Sąjungos institucijoms, įstaigoms ar organams netinkamai vykdant administravimą yra įtvirtinta taip pat ir Chartijos 43 straipsnyje⁴. Be to, paminėtinas šiame kontekste ir Chartijos 41 straipsnis, numatantis teisę į gerą administravimą ir įtvirtinantis šios teisės turinio elementus, nes ginčus dėl netinkamo šios teisės užtikrinimo sprendžia ir Europos ombudsmenas⁵. SESV 24 straipsnio 2 ir 3 dalyse yra atitinkamai įtvirtintos Europos Sąjungos piliečio teisė pateikti Europos Parlamentui peticiją (pagal SESV 227 str.) ir teisė kreiptis į Europos ombudsmeną (pagal SESV 228 str.). Pažymėtina, kad po Lisabonos sutarties įsigaliojimo teisė į gerą administravimą ir teisė kreiptis į Europos ombudsmeną pripažintos pagrindinėmis teisėmis jas įtvirtinant Chartijoje, o SESV nebuvo numatyta daugiau svarbių pokyčių, susijusių su Europos ombudsmeno veikla ir priskirtomis funkcijomis. Vis dėlto SESV 228 straipsnio 1 dalis, nustatanti, kad į Europos ombudsmeną galima kreiptis dėl trijų subjektų netinkamo administravimo – Europos Sąjungos institucijų, įstaigų ir organų, buvo papildyta. Tačiau šiuo atžvilgiu atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis pakeitimas neatsispindi SESV 228 straipsnio 1 dalies 1 pastraipoje lietuvių kalba, kurioje taip ir liko nurodyta (kaip buvo numatyta EB sutarties 195 str. 1 d.), kad galima kreiptis tik dėl Europos Sąjungos institucijų ir įstaigų netinkamo administravimo. Lyginant SESV 228 straipsnio 1 dalies redakciją lietuvių kalba su šios nuostatos redakcijomis kitomis Europos Sąjungos oficialiosiomis kalbomis, matyti, kad versijoje lietuvių kalba dar nuo EB sutarties 195 straipsnio redakcijos buvo pasirinktas terminas „įstaiga“ vietoje termino „organas“, todėl atsiradęs papildymas terminu „įstaiga“ liko „nepastebėtas“⁶.

Taigi SESV 228 straipsnis, pagal kurio 1 dalį Europos ombudsmenas turi įgaliojimus priimti skundus dėl netinkamo administravimo atvejų Sąjungos institucijų, įstaigų ar organų veikloje, tokius skundus nagrinėti ir parengti dėl jų prane-

- 4 Chartijos 43 str. nustatyta, kad kiekvienas Sąjungos pilietis ir kiekvienas fizinis asmuo, kuris gyvena bet kurioje valstybėje narėje, ar juridinis asmuo, kurio registruota buveinė yra valstybėje narėje, turi teisę kreiptis į Europos ombudsmeną su skundu dėl netinkamų Sąjungos institucijų, įstaigų ar organų administravimo veiksmų, išskyrus Europos Sąjungos Teisingumo Teismo vykdomas teismo funkcijas.
- 5 Primintina, kad Europos ombudsmeno veiklos pradžioje sąvoka „tinkamas administravimas“ nebuvo įtvirtinta Europos Bendrijos teisės aktuose, todėl tam tikras pirmas gaires, kaip turėtų būti suprantama ši sąvoka, pateikė Europos ombudsmenas viename savo pirmųjų Metinių pranešimų (1995 m.) (Dragos, D. Neamtup, B., 2017, p. 647).
- 6 SESV 228 str. 1 d.: franc. l'action des institutions, organes ou organismes de l'Union; angl. the activities of the Union institutions, bodies, offices or agencies (paryškinta autorės – D. P., siekiant pažymėti žodį, kuriuo buvo papildyta EB sutarties 195 str. 1 d. redakcija po Lisabonos sutarties įsigaliojimo).

šimą yra pagrindinė Europos Sąjungos pirminės teisės nuostata, reglamentuojanti Europos ombudsmeno veiklą. SESV 228 straipsnio 3 dalyje nustatyta Europos ombudsmeno rinkimo ir atleidimo tvarka. SESV 228 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad savo iniciatyva priimdamas reglamentus pagal specialią teisėkūros procedūrą Europos Parlamentas, pasiteiravęs Europos Komisijos nuomonės ir gavęs Tarybos patvirtinimą, nustato Europos ombudsmeno pareigų atlikimą reglamentuojančius nuostatus ir bendras sąlygas. Pripažįstama, kad ši SESV nuostata suteikia gana plačias galias Europos Parlamentui, numatydamą jam galimybę spręsti apskritai dėl Europos ombudsmeno veiklą reglamentuojančių teisės aktų priėmimo būtinybės ir vėliau šiuos teisės aktus priimti po numatytų konsultacijų su Europos Komisija ir Taryba (Hofmann, 2017, p. 7).

Nuostatos, skirtos Europos ombudsmeno statusui ir pareigoms reglamentuoti, pirmą kartą buvo išdėstytos 1994 m. kovo 9 d. Europos Parlamento sprendime dėl ombudsmeno pareigų atlikimą reglamentuojančių nuostatų ir bendrųjų sąlygų (94/262/EAPB, EB, Euratomas), kuris priimtas prieš tai pasikonsultavus su Europos Komisija ir gavus Tarybos pritarimą. Pagal tą pačią procedūrą sprendimas, kuris buvo laikomas Europos ombudsmeno statutu, panaikintas 2021 m. birželio 24 d. Europos Parlamento reglamentu (ES, Euratomas) 2021/1163, kuriuo nustatomos ombudsmeno pareigų atlikimą reglamentuojančios nuostatos ir bendrosios sąlygos (Europos ombudsmeno statutas) [...] (toliau – Europos ombudsmeno statutas). Pats Europos ombudsmenas ne kartą pabrėžė šio teisės akto reikšmę, atkreipdamas dėmesį į tai, kad jis grindžiamas Europos Sąjungos Sutarčių nuostatomis po Lisabonos sutartimi padarytų pakeitimų (Metinis pranešimas, 2021 m.). Taip pat pažymėtina, kad, vadovaudamasis dar pirmuoju 1994 m. Europos ombudsmeno statutu, Europos ombudsmenas 1997 m. spalio 16 d. priėmė jo įgyvendinimo nuostatas, vėliau jos buvo kelis kartus keistos (2002 m., 2004 m. ir 2008 m.), o naujausia redakcija, priimta 2016 m.⁷, šiuo metu taip pat yra peržiūrima, siekiant suderinti su naujuoju Europos ombudsmeno statutu. Galiausiai, Europos ombudsmeno rinkimų ir atleidimo iš pareigų tvarką bei Europos ombudsmeno veiklos organizavimo tvarką nustato Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklių (2019–2024 m.) 231–233 straipsniai. Taip pat paminėtini ir kiti teisiniai dokumentai, kuriais Europos ombudsmenas įtvirtina savo bendradarbiavimą su Europos Sąjungos institucijomis, įstaigomis ir organais, pavyzdžiui, 2006 m. pasirašytas susitarimo protokolas su Europos duomenų apsaugos priežiūros pareigūnu, siekiant išvengti funkcijų dubliavimosi (Metinis pranešimas, 2006 m.) bei užtikrinti nuoseklų su duomenų apsauga susijusių skundų nagrinėjimą (Diamandouros, 2014a, p. 272); 2008 m. Europos ombudsmeno ir Europos investicijų banko susitarimo memorandumas dėl informacijos apie Banko taikomas strategijas,

7 Europos ombudsmenės sprendimas, kuriuo patvirtinamos įgyvendinimo nuostatos (OL 2016, C 321, p. 1–6).

standartus ir procedūras bei dėl skundų, įskaitant ne Europos Sąjungos piliečių ir nenuolatinių Europos Sąjungos gyventojų pateiktus skundus, nagrinėjimo.

2. Veiklos organizavimas

Rinkimo ir atleidimo tvarka. SESV 228 straipsnio 2 dalies 1 pastraipoje nustatyta, kad Europos ombudsmenas yra renkamas po kiekvienų Europos Parlamento rinkimų visai Europos Parlamento kadencijai ir gali būti perrenkamas. Taigi iš esmės Europos Parlamento ir Europos ombudsmeno mandato trukmė yra tokia pati. Šiuo atžvilgiu teisės doktrinoje yra nuomonių, kad bet kurio konkretaus asmens paskyrimas, o vėliau ir pakartotinis paskyrimas į Europos ombudsmeno pareigas iš dalies priklauso nuo politinės daugumos išrinktame Europos Parlamente (Hofmann, H. C. H., 2017, p. 6). Pagal SESV 228 straipsnio 2 dalies 2 pastraipą Europos Parlamentas sprendžia ir dėl atleidimo, tuo klausimu kreipdamasis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą (toliau – ESTT), jei mano, kad Europos ombudsmenas nebeatitinka jo pareigoms keliamų reikalavimų arba yra kaltas padaręs sunkų nusizengimą. Pažymėtina, kad naujojo Europos ombudsmeno statuto 11 straipsnyje numatyta, kad Europos Sąjungos oficialiajame leidinyje paskelbus kvietimą teikti kandidatūras⁸, Europos ombudsmenas parenkamas iš asmenų, kurie yra Sąjungos piliečiai, turi visas pilietines ir politines teises, visiškai užtikrina savo nepriklausomumą, atitinka reikalavimus, keliamus asmenims, norintiems eiti aukštas pareigas teisminėje institucijoje savo šalyje, arba turi pripažintą kompetenciją ir patirtį, kad galėtų atlikti Europos ombudsmeno pareigas, ir nebuvo nacionalinių Vyriausybių nariai arba Europos Parlamento, Europos Vadovų Tarybos ar Europos Komisijos nariai dvejus metus iki kvietimo teikti kandidatūras paskelbimo dienos.

Nepriklausomumo garantija. SESV 228 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad, eidamas savo pareigas, Europos ombudsmenas yra visiškai nepriklausomas, nesiekia gauti ir nepriima jokios vyriausybės, institucijos, įstaigos ar organo nurodymų. Per savo kadenciją ombudsmenas negali turėti jokio kito mokamo ar nemokamo darbo. Tokia pat nepriklausomumo garantija yra įtvirtinta ir Europos ombudsmeno statuto 1 straipsnio 2 dalyje, kurioje numatyta, kad eidamas savo pareigas Europos ombudsmenas yra visiškai nepriklausomas ir jo veiklai nereikalingas joks išankstinis leidimas.

Veiklos tikslai. Europos ombudsmenui priskirti tokie uždaviniai: pirma, gerinti piliečių arba visų valstybėse narėse gyvenančių fizinių asmenų ar registruotą

8 Pagal Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklių (2019–2024 m.) 231 str. 2 d. kandidatūras turi remti ne mažiau kaip 38 Europos Parlamento nariai. Kandidatų priimtinumą įvertina Europos Parlamento Peticijų komitetas, o galutinį sprendimą balsuodamas priima Europos Parlamentas pagal jam pateiktą sąrašą.

buveinę turinčių juridinių asmenų apsaugą Europos Sąjungos institucijų, įstaigų, organų ar agentūrų netinkamo administravimo atvejais ir, antra, taip padidinti Europos Sąjungos institucijų atvirumą ir demokratinę atskaitomybę priimant sprendimus ir vykdant administravimo funkcijas [Europos Parlamentas (2022)]. Iš esmės šių uždavinių Europos ombudsmenas gali pasiekti skatindamas Europos Sąjungoje skaidrumą ir atskaitomybę dviem būdais: saugodamas atskirų asmenų teises ir stengdamasis keisti Europos Sąjungos institucijų praktiką (Kostadinova, 2015, p. 1080).

Pagrindinės funkcijos. Europos ombudsmeno veiklą ir jam priskirtas funkcijas galima skirstyti į: kontrolės, apsaugos ir ginčų sprendimo funkcijas (Remáč, 2014, p. 234). Kaip jau buvo minėta, visų pirma, Chartijos 41 straipsnyje numatyta teisė į gerą administravimą, kuri pripažįstama Europos ombudsmeno veiklos pagrindu, o Chartijos 43 straipsnyje įtvirtinta teisė kreiptis su skundu į Europos ombudsmeną. SESV 228 straipsnio 1 dalyje numatyta ginčų nagrinėjimo funkcija Europos ombudsmeniui nustatant įgaliojimus priimti nagrinėti skundus dėl netinkamo administravimo atvejų Sąjungos institucijų, įstaigų ar organų veikloje ir parengti dėl jų pranešimą. Be to, pagal šią nuostatą, eidamas savo pareigas Europos ombudsmenas, jo nuomone, reikalingus tyrimus atlieka savo paties iniciatyva⁹ arba remdamasis jam tiesiogiai ar per Europos Parlamento narį pateiktais skundais, išskyrus atvejus, kai įtariamieji faktai yra ar buvo nagrinėjami teismine tvarka. Tais atvejais, kai Europos ombudsmenas nustato netinkamo administravimo atvejį, jis šiuo reikalu kreipiasi į atitinkamą instituciją, įstaigą ar organą, kurie per tris mėnesius privalo informuoti jį apie savo požiūrį. Paskui siunčia pranešimą Europos Parlamentui ir atitinkamai institucijai, įstaigai ar organui bei informuoja skundą pateikusį asmenį apie tokių tyrimų rezultatus. Europos ombudsmeno statuto 4 straipsnio 3 ir 4 dalyse yra detaliau įtvirtinta, kokių konkrečiai veiksmų turi imtis Europos ombudsmenas, nustatęs netinkamo administravimo atvejį. Be to, jis gali prašyti būti išklaustas Europos Parlamento posėdyje. Į Europos ombudsmeno kompetenciją nepatenka: ESTT veiksmai vykdant teisinius įgaliojimus¹⁰;

9 Pavyzdžiui, Europos ombudsmeno strateginis tyrimas OI/2/2017 dėl skaidrumo ES Tarybos parengiamuosiuose organuose svarstant teisėkūros procedūra priimamų aktų projektus, kurio jis ėmėsi savo iniciatyva. Atlikęs tyrimą, Europos ombudsmenas nustatė, kad Taryboje stokoja ma skaidrumo galimybės visuomenei susipažinti su jos teisėkūros dokumentais požiūriu, ir jos dabartinė praktika, susijusi su sprendimų priėmimo proceso skaidrumu, priskirtina netinkamam administravimui, todėl teikė konkrečias rekomendacijas Tarybai, o nesulaukęs tinkamos reakcijos perdavė informaciją Europos Parlamentui. Minėto tyrimo pagrindu 2019 m. sausio 17 d. Europos Parlamento priimta rezoliucija dėl Ombudsmeno strateginio tyrimo OI/2/2017 dėl skaidrumo ES Tarybos parengiamuosiuose organuose svarstant teisėkūros procedūra priimamų aktų projektus (2018/2096(INI)). Šioje rezoliucijoje Europos Parlamentas visapusiškai pritaria Europos ombudsmeno rekomendacijoms Tarybai ir ragina Tarybą imtis visų priemonių, kurios būtinos Ombudsmeno rekomendacijoms kuo greičiau įgyvendinti.

10 Europos ombudsmenas gali vykdyti tyrimus, susijusius tik su ESTT neteismine veikla, pavyzdžiui, viešaisiais pirkimais, sutartimis ir tarnautojų bylomis.

skundai dėl vietos, regioninių arba nacionalinių valdžios institucijų, netgi kai šiuose skunduose nurodomi su Europos Sąjunga susiję klausimai; nacionalinių teismų arba ombudsmenų veikla¹¹; bet kokie atvejai, kuriems netaikytos atitinkamos administravimo procedūros susijusiose organizacijose; skundai dėl atskirų Europos Sąjungos pareigūnų elgesio [Europos Parlamentas (2022)]. Vis dėlto reikia pažymėti, kad Europos ombudsmenas, išnagrinėjęs gautą skundą, priima sprendimą, kuris nesukelia teisiųjų padarinių¹², o vieninteliai galimi priimamų sprendimų padariniai yra politiniai, nes Europos Parlamentui yra teikiami pranešimai apie atliktus tyrimus ir jų rezultatus, į kuriuos yra įtraukiamas ir Europos ombudsmeno teiktų rekomendacijų laikymosi įvertinimas, patobulinimų ir sprendimų pasiūlymai (Europos ombudsmeno statuto 4 str. 5 d.).

3. Santykis su kitomis Europos Sąjungos institucijomis ar įstaigomis

Europos ombudsmenas, siekdamas padėti Europos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams išvengti galimų sunkumų dirbant su Europos Sąjungos piliečiais ir gyventojais bei atsižvelgdamas į visas pasaulinės pandemijos metu išryškėjusias problemas įgyvendinant administravimo funkcijas ir Europos Sąjungos institucinėje sistemoje, 2020 m. priėmė strategiją „2024 m. link“ – Poveikio sustiprinimas, o šios strategijos viena iš svarbiausių dalių yra skirta santykiams su Europos Sąjungos institucijomis, įstaigomis ir organais [Europos ombudsmenas (2020)]. Be to, Europos ombudsmeno statuto 10 straipsnio, kuris iš esmės yra speciali nuostata, reglamentuojanti Europos ombudsmeno bendradarbiavimą su kitomis institucijomis, 2 dalyje numatyta, kad, neviršydamas savo pareigų, Europos ombudsmenas taip pat gali bendradarbiauti su kitomis Sąjungos institucijomis, organais, tarnybomis ir agentūromis ir visų pirma su tomis, kurios yra atsakingos už pagrindinių teisių propagavimą ir apsaugą, tačiau siekiant, kad nebūtų visų šių institucijų veiklos dubliavimosi. Todėl, siekiant nustatyti minėto tarpinstitucinio santykio turinį, tyrimui buvo pasirinktos tos institucijos, kurioms priskirta kompetencija, be kita ko, užtikrinti asmenų teisių gynybą Europos Sąjungoje ir į kurias gali kreiptis fiziniai ir juridiniai asmenys, norėdami ne tik apginti savo teises, bet ir kelti klausimą dėl galimo netinkamo Europos Sąjungos teisės taikymo ar įgyvendinimo. Tyrimui buvo pasirinktos šios Europos Sąjungos institucijos ir įstaigos: Europos Parlamento Peticijų komitetas (3.1.), Europos Sąjungos teisminės institucijos (3.2.) ir Europos Komisija (3.3.).

11 Europos ombudsmenas nėra apeliacinė instancija šių subjektų sprendimų atveju.

12 Pavyzdžiui, Europos ombudsmenas neturi kompetencijos panaikinti Europos Sąjungos institucijų, įstaigų ar organų priimtų teisės aktų, o visi priimami sprendimai yra rekomendaciniai.

3.1. Europos Parlamento Peticijų komitetas

Galimybė teikti peticijas Europos Parlamentui ir skundus Europos ombudsmenui yra du iš lengviausiai prieinamų būdų asmenims reaguoti į Europos Sąjungos teisės ir politikos taikymą, kurių poveikis didėja visose gyvenimo srityse ir yra nepaneigiamas. Remiantis Sutartimis, Europos Parlamentas yra peticijų adresatas ir todėl turi užtikrinti, kad Europos Sąjungoje būtų visapusiškai atsižvelgta į peticijose nurodytus rūpimus klausimus. Siekdamas kuo geriau tai užtikrinti, Europos Parlamentas pavedė specialiam Peticijų komitetui nagrinėti peticijas. Pažymėtina, kad išnagrinėjus pateiktas peticijas buvo ne kartą imtasi teisėkūros ar politinių priemonių, pradėtos bylos „EU pilot“ sistemoje¹³ arba pradėtos pažeidimų tyrimo procedūros, tai atvejais, kai peticijos perduodamos Europos Komisijai [Europos Parlamentas (2022)]. Todėl pripažįstama, kad Peticijų komitetas – Europos Sąjungos piliečius ir Europos Sąjungos institucijas jungianti grandis ir jam tenka svarbus vaidmuo padedant nustatyti problemas, iškylančias nacionaliniu lygmeniu įgyvendinant Europos Sąjungos teisę [Europos Parlamentas (2018)]. Pagal ESTT jurisprudenciją, teisė pateikti peticiją yra priemonė piliečiams dalyvauti demokratiame Sąjungos gyvenime ir tai yra viena iš galimybių Sąjungos piliečiams tiesiogiai bendrauti su savo atstovais (*Schönberger prieš Europos Parlamentą*, C-261/13 P, 17 punktas)

Teisė teikti peticiją pripažįstama pagrindine asmens teise, o šią teisę įtvirtinančiame Chartijos 44 straipsnyje numatoma, kad kiekvienas Sąjungos pilietis ir kiekvienas fizinis asmuo, kuris gyvena bet kurioje valstybėje narėje, ar juridinis asmuo, kurio registruota buveinė yra valstybėje narėje, turi teisę pateikti peticiją Europos Parlamentui, o Sutarties nuostatos leidžia užtikrinti šios nuostatos įgyvendinimą. SESV 20 straipsnio 2 dalies d) punkte teisė teikti peticiją numatyta Europos Sąjungos piliečiams, o SESV 24 straipsnio 2 dalyje pateikiama nuoroda į SESV 227 straipsnį, kuriame iš esmės įtvirtinta, kas turi teisę teikti peticijas Europos Parlamentui ir kokiais klausimais: kiekvienas Sąjungos pilietis, taip pat kiekvienas valstybėje narėje gyvenantis ar savo registruotą buveinę turintis fizinis arba juridinis asmuo turi teisę individualiai arba kartu su kitais piliečiais ar asmenimis pateikti Europos Parlamentui peticiją bet koku reikalu, priklausančiu Sąjungos veiklos sritims ir turinčiu jam ar jai tiesioginį poveikį. Peticijų komiteto tikslas – pateikti atsakymą į visas peticijas ir, jei įmanoma, pasiūlyti, kaip neteisminiu būdu

13 Europos Komisijos 2008 m. sukurta sistema. „EU Pilot“ yra internetinė platforma, kurią valstybės narės ir Europos Komisijos tarnybos naudoja bendraudamos ir aiškindamosi faktines ir teises problemas, kylančias dėl nacionalinių įstatymų suderinamumo su Europos Sąjungos teisės aktais arba teisingo Europos Sąjungos teisės taikymo. Paprastai „EU Pilot“ sistema naudojama pačiame pirminiame etape, siekiant išspręsti problemas, ir jei įmanoma, išvengti oficialios pažeidimo nagrinėjimo procedūros pradžios.

išspręsti susirūpinimą keliančius pagrįstus ir su Europos Sąjungos veikla susijusius klausimus, į kuriuos peticijų pateikėjai atkreipia dėmesį.

Peticijų teikimo ir nagrinėjimo tvarką bei kitus su tuo susijusius klausimus reglamentuoja Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklių 226–230 straipsniai. Peticijos rengiamos viena iš oficialių Europos Sąjungos kalbų ir jose turi būti nurodoma kiekvieno peticijos pateikėjo pavardė, pilietybė ir adresas. Peticijos gali būti pateikiamos elektroniniu būdu, naudojantis Parlamento peticijų interneto portalu¹⁴, arba rašytine forma paštu. Minėtus formos reikalavimus atitinkančios peticijos siunčiamos Peticijų komitetui, kuris pirmiausia turi nustatyti, ar peticijos yra priimtinos, patikrinęs, visų pirma, ar jų turinys susijęs su Europos Sąjungos veiklos sritimis, o neigiamo atsakymo atveju – peticija pripažįstama nepriimtina ir apie tai informuojamas peticijos pateikėjas, nurodant priežastis¹⁵. Tokiu atveju peticijų pateikėjams dažniausiai siūloma kreiptis į kitas nacionalines, Europos Sąjungos ar tarptautines institucijas. Daugiausia peticijų paskelbiama nepriimtinais dėl to, kad peticijų pateikėjai supainioja Europos Sąjungos ir valstybių narių bei kitų tarptautinių organizacijų ir įstaigų (pavyzdžiui, Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos) kompetencijas, atsakomybės sritis ir galimybes imtis veiksmų bei ginti teises.

Peticijų komitetas gali prašyti pagalbos ir kitų Europos Sąjungos institucijų, pavyzdžiui, pagal Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklių 227 straipsnio 5 ir 6 dalis Peticijų komitetas gali, be kita ko, paprašyti Europos Komisijos jam padėti, t. y. pateikti informaciją dėl Sąjungos teisės taikymo ir jos normų laikymosi, taip pat pateikti visus dokumentus ir informaciją, susijusią su peticija. Be to, Peticijų komitetas gali paprašyti Europos Parlamento pirmininko persiųsti jo nuomonę ar rekomendaciją Europos Komisijai, Tarybai ar atsakingai valstybės narės institucijai, kad jos imtųsi veiksmų ar atsakomųjų priemonių. Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklių 228 straipsnyje numatyta ir apsilankymų informacijos rinkimo tikslu galimybė valstybėse narėse ar regionuose, kurie susiję su priiimtinomis peticijomis, dėl kurių jau vyko diskusijos komitete.

- 14 Norint sukurti peticiją arba palaikyti jau pateiktą peticiją, tai galima daryti internetu Europos Parlamento internetinėje svetainėje: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/lt/registration/register>
- 15 Pavyzdžiui, Peticijų komitetui buvo pateikta peticija Nr. 0299/2022 dėl sankcijų Rusijos oligarchui, taikytinų dėl tariamo jo kišimosi į Sakartvelo vyriausybės veiklą, kurią pateikė Vokietijos pilietė Mariam Megrelishvili asociacijos „Sakartveliečiai ES“ vardu. Peticijų komitetas yra nagrinėjęs ir peticijas, gautas iš Lietuvos, pavyzdžiui, peticija Nr. 0870/2019 dėl gyvų gyvūnų vežimo nesilaikant Europos Sąjungos teisės aktuose nustatytų gyvūnų gerovės standartų, kurią pateikė Lietuvos pilietis (-ė) A. D., nurodydamas (-a) televizijos reportažą, kuriame parodytos siaubingos jaunų veršiukų gabenimo iš Lietuvos į Izraelį sąlygos ir ragindamas (-a) patraukti atsakomybėn visus su šiais gabenimais, vykdytais pažeidžiant Europos Sąjungos gyvūnų gerovės teisės aktus, susijusius asmenis, įskaitant valstybines maisto ir veterinarijos tarnybas; taip pat minima praktika, kai prekybos centruose tariamai žiauriomis sąlygomis laikomomis gyvos žuvis.

Įdomu pažymėti, kad 2018 m. Europos Parlamento Peticijų komiteto darbo gairėse nurodyta, kad Peticijų komitetas tiesiogiai neperduoda peticijų Europos ombudsmeniui, nes peticijos pateikėjas turėtų nuspręsti, ar pateikti skundą ombudsmeniui, ar ne. Vis dėlto komitetas gali patarti peticijos pateikėjui tai padaryti, jei, jo nuomone, klausimas priklauso ombudsmeno kompetencijai. Šiuo aspektu įdomu pažymėti, kad teisės doktrinoje yra nuomonių, kad Europos ombudsmeno nepriklausomybės suvaržymu galima laikyti vien tik faktą, kad iš esmės dėl netinkamo administravimo galima kreiptis tiek į Peticijų komitetą, tiek į Europos ombudsmeną (Neuhold, C., Nāstase, A., 2017, p. 43). Taip pat kadangi Peticijų komitetas mano esąs Europos Sąjungos piliečių teisių „saugotojas“, buvo išvelgiamos dvi galimos problemos dėl šio komiteto ir Europos ombudsmeno santykio: pirma, Peticijų komitetas galėjo matyti Europos ombudsmeną kaip konkurentą ir apriboti jo darbą, pavyzdžiui, ribodamas jo išteklius, ir, antra, Peticijų komitetas gali bandyti „pajungti“ Europos ombudsmeną savo poreikiams, t. y. pavesti atlikti minėtam komitetui priskirtas funkcijas (Neuhold, C., 2017, p. 53, 60). Vis dėlto praktikoje šių galimų priešpriešų buvo išvengta ir abiejų įstaigų veikla labiau papildė viena kitą nei konkuruoja. Pažymėtina, kad Peticijų komitetui labai dažnai teikiamos peticijos dėl valstybių narių galimų Europos Sąjungos teisės pažeidimų, o tai yra klausimai, kurių Europos ombudsmenas negali iširti, todėl Peticijų komiteto darbas šiuo aspektu labiau sutampa su Europos Komisijos, kaip Sutarčių sergėtojos, ir nacionalinių ombudsmenų darbu (Neuhold, C., 2017, p. 60).

Iš ESTT jurisprudencijos matyti, kad dažniausiai pasirenkami tokie būdai ginti asmens teises ar atkreipti dėmesį į galimai daromą Europos Sąjungos teisės pažeidimą: Europos ombudsmenas *arba* Peticijų komitetas → ESTT; Europos Komisija → Europos ombudsmenas *arba* Peticijų komitetas → ESTT. Taigi matyti, kad pasirinkus bet kurį iš nurodytų būdų galiausiai klausimas perduodamas spręsti ESTT, kuris ne kartą yra pasisakęs ir dėl galimybės skųsti sprendimus, priimtus išnagrinėjus peticiją. 2014 m. gruodžio 9 d. sprendime *Schönberger prieš Europos Parlamentą* (C-261/13 P) Teisingumo Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad Europos Parlamentas turi didelę politinio vertinimo diskreciją, kiek tai susiję su priemonėmis, kurių reikia imtis dėl peticijos, ir padarė išvadą, kad šiuo klausimu priimtam sprendimui netaikoma teisminė kontrolė, neatsižvelgiant į tai, ar tuo sprendimu Europos Parlamentas pats imasi nurodytų priemonių, ar teigia negalintis to padaryti ir perduoda peticiją kompetentingai institucijai ar tarnybai, kad ši imtųsi tų priemonių (*Schönberger prieš Europos Parlamentą*, C-261/13 P, 24–25 punktai)¹⁶.

Taip pat paminėtinos ir vienos iš naujesnių nutarčių, priimtų išnagrinėjus bylas, kuriose buvo keliamas klausimas dėl Europos Parlamento Peticijų komiteto

16 Ši byla Teisingumo Teisme buvo pradėta nagrinėti, gavus apeliaciją dėl Bendrojo Teismo 2013 m. kovo 7 d. sprendimo *Schönberger prieš Europos Parlamentą* (T-186/11). Ieškovas, o vėliau ir apeliantas, kėlė klausimą, be kita ko, ir dėl Europos Parlamento pareigos atsižvelgti į Europos ombudsmeno rekomendacijas, susijusias su jo, kaip Europos Parlamento pareigūno, padėtimi.

neveikimo ir galimai dėl to atsiradusios žalos pareiškėjui (*Macías Chávez ir kt. prieš Ispaniją ir Europos Parlamentą* (T-719/20) ir *Macías Chávez ir kt. prieš Europos Parlamentą ir Ispaniją* (C-322/21 P)). Europos Parlamentui pateiktoje peticijoje (Peticija Nr. 0654/2020) pareiškėjai nurodė, kad tam tikri Ispanijos teismai pažeidinėja Europos Sąjungos teisę, o Europos Parlamento Peticijų komitetui atmetus šią peticiją, pareiškėjai pateikė ieškinį Bendrajam Teismui, viena vertus, remdamiesi SESV 265 straipsniu prašė pripažinti, kad Europos Parlamentas neteisėtai netęsė pateiktos peticijos tyrimo dėl Ispanijos teismų daromų Europos Sąjungos teisės pažeidimų, ir, kita vertus, remdamiesi SESV 268 straipsniu prašė atlyginti žalą, kuri atsirado dėl Ispanijos veiksmų. Bendrasis Teismas, be kita ko, priminė, kad ieškinys pagal SESV 265 straipsnį gali būti teikiamas tik tada, kai Europos Sąjungos institucija, įstaiga ar organas nepriėmė teisės akto, kito nei rekomendacija ar nuomonė, t. y. nepriėmė teisės akto, sukeliančio teisinius padarinius. Bendrasis Teismas nurodė, kad Peticijų komitetas, atlikęs išsamų tyrimą, priėmė sprendimą nutraukti peticijos nagrinėjimą, o toks sprendimas nesukelia teisinių padarinių ir negali būti skundžiamas ESTT. Taip pat Bendrasis Teismas pažymėjo, kad nėra pagrindo konstatuoti, kad Europos Parlamentas nesiėmė veiksmų, nes Peticijų komitetas pripažino peticiją priimtina nagrinėti, o nagrinėdamas ją nusprendė tyrimą nutraukti (*Macías Chávez ir kt. prieš Ispaniją ir Europos Parlamentą*, T-719/20, 26–36 punktai). Bendrasis Teismas atmetė ieškinį kaip nepriimtina nagrinėti, o vėliau Teisingumo Teismas šį sprendimą patvirtino.

Apibendrinant galima išskirti tokius svarbiausius Europos Parlamento Peticijų komiteto ir Europos ombudsmeno atliekamos veiklos santykio aspektus: teisė pateikti peticiją yra tiesioginio dalyvavimo forma, nes paprastai peticijos pateikėjams nereikia tarpininko pasinaudoti šia teise, o teisė pateikti skundą Europos ombudsmenui yra netiesioginė dalyvavimo forma, nes iš tikrųjų, Europos ombudsmenas veikia kaip tarpininkas ar net „pavadouoja“ skundo pareiškėją santykiuose su subjektais, dėl kurių pateiktas skundas [*The role of ombudsmen* [...], (2018)]; Europos ombudsmenas veikia kaip „skaidrumo sargas“ ir užtikrina, kad tam tikri dokumentai taptų viešai prieinami, o tai labai svarbu ne tik Europos Sąjungos institucijoms apskritai, bet ir ypač Europos Parlamentui, kuris dėl jam priskirtos teisėkūros funkcijos turi atvirai svarstyti klausimus, susijusius su Europos Sąjungos veiklos sritimis, ir kartais šie klausimai gali būti išspręžiami taikant politinį klausimų sprendimo būdą, pavyzdžiui, po pateiktų pranešimų Europos Parlamentui, šis priima rezoliucijas (Neuhold, C., 2017, p. 70).

3.2. Europos Sąjungos teisminės institucijos

Teisės doktrinoje nurodoma, kad Europos ombudsmeno veikla papildo ESTT veiklą tiek, kiek ji susijusi su asmens teisių gynyba Europos Sąjungoje, tačiau jos pakeisti negali. Pažymėtina, kad ir Europos ombudsmenas dažnai remiasi ESTT jurisprudencija.

dencija priimdamas savo sprendimus ir pripažįsta, kad Europos Sąjungos teisės pažeidimas visada lems netinkamą administravimą europiniu požiūriu (Remáč, M., 2018, p. 142 ir 149). Taigi pirmiausia pažymėtina, kad tiek ESTT, tiek Europos ombudsmeną vienija, pirma, bendra veiklos sritis – Europos Sąjunga ir, antra, tapatūs veiklos tikslai – užtikrinti tinkamą Europos Sąjungos teisės taikymą ir asmenų teisių gynybą Europos Sąjungoje. Tačiau nors ir Europos ombudsmenas, ir ESTT nagrinėja atitinkamai skundus arba ieškinius, susijusius su Europos Sąjunga, jos institucijomis ir asmenų teisėmis, tačiau jų veiklą reglamentuojantys teisės aktai užtikrina, kad šių institucijų pagrindinė kompetencija nebūtų dubliuojama. Paminėtini keli skirtumai tarp Europos ombudsmeno ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo: pirma, šių dviejų institucijų (plačiaja prasme¹⁷) įsteigimą skiria keli dešimtmečiai (Europos ombudsmenas – 1992 m.; Europos Bendrijų Teisingumo Teismas – 1952 m.); antra, skiriasi šių institucijų statusas – ESTT yra Europos Sąjungos institucija pagal ES sutarties 13 straipsnį, o Europos ombudsmenas – Europos Sąjungos tarnyba / įstaiga¹⁸. Tačiau svarbiausius šių institucijų veiklos skirtumus ar panašumus galima nustatyti tik išsamiau išanalizavus proceso rūšių, kurios savo specifika yra artimos Europos ombudsmeno veiklai, organizavimą ir eigą ESTT. Kadangi Europos ombudsmenas nagrinėja fizinių ir juridinių asmenų skundus dėl netinkamo administravimo Europos Sąjungos institucijų ar įstaigų veikloje, lyginamuoju aspektu reikia vertinti, kokios galimybės yra numatytos Europos Sąjungos Sutartyse fiziniams ir juridiniams asmenims kreiptis į ESTT dėl Europos Sąjungos institucijų, organų ar įstaigų veikimo ar neveikimo. Kadangi Europos Sąjungos Sutarčių nuostatos numato galimybę skųsti Europos Sąjungos institucijų veikimą ar neveikimą ir valstybės narėms, ir Europos Sąjungos institucijoms, tikslinga aptarti, ar Europos ombudsmenas gali teikti tokius ieškinius ir taip pat ar gali būti atsakovu, kai teikiami tokie ieškiniai.

Europos ombudsmeno veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose yra nuostatų, nustatančių ir santykį su teisminėmis institucijomis. Europos ombudsmeno statuto 2 straipsnio 8 dalyje numatyta, kad Europos ombudsmenui pateikiami skundai nedaro įtakos terminams teismo procese. Todėl asmuo, kreipdamasis į Europos ombudsmeną, turi tinkamu laiku įvertinti, kuri iš pasirenkamų teisių gynbos priemonių yra tinkamiausia ir galimai veiksmingiausia, tinkamai įvertinti ir visus terminus, kurių gali reikėti laikytis nusprendus kreiptis į Europos Sąjungos teismines institucijas, nes, praleidus ieškinio teikimo terminus, aplin-

17 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Europos Sąjungos institucijų statusą turi tik tos institucijos, kurios yra nurodytos Europos Sąjungos sutarties 13 str., o Europos ombudsmeno tarp jų nėra.

18 Europos ombudsmenas internetinėje svetainėje lietuvių kalba įvardijamas kaip „Europos ombudsmeno tarnyba“ ir / arba „įstaiga“ [<https://www.ombudsman.europa.eu/lt/our-strategy/home/lt>]. Straipsnio autorė pasirinko terminą „Europos ombudsmeno tarnyba“, siekdama atkreipti dėmesį į tai, kad ši Europos Sąjungos Sutartyse numatyta pareigybė neturi Europos Sąjungos institucijos statuso.

kybė, kad buvo kreiptasi į Europos ombudsmeną, nebus pripažinta svarbia ir leidžiančia atnaujinti praleistus terminus pateikti ieškinį. Europos ombudsmeno statuto 2 straipsnio 9 dalyje nustatyta, kad jei dėl to, kad skunde pateikiami faktai nagrinėjami ar buvo išnagrinėti teisme, Europos ombudsmenas pripažįsta skundą nepriimtinu arba nusprendžia nutraukti jo nagrinėjimą, visų ombudsmeno iki to momento atliktų tyrimų rezultatai pridedami prie bylos ir ta byla baigiama¹⁹.

O kalbant apie ESTT, pirmiausia pažymėtina, kad ES sutarties 19 straipsnio 1 dalies 1 pastraipoje įtvirtinta, jog ESTT užtikrina, kad aiškinant ir taikant Sutarties būtų laikomasi teisės, o to paties straipsnio 3 dalies a) punkte nustatyta, kad vado-vaudamasis Sutartimis ESTT, be kita ko, priima sprendimus dėl valstybės narės, institucijos ar fizinio arba juridinio asmens pateiktų ieškinių. Šiuo atžvilgiu pažymėtina, kad SESV numato keletą galimybių kreiptis su ieškiniais į ESTT fiziniams ir juridiniams asmenims, ginčijant Europos Sąjungos institucijų ar įstaigų veikimą ar neveikimą. Svarbu priminti, kad visus toliau pristatomus ieškinius pagal SESV 256 straipsnio 1 dalį fiziniai ir juridiniai asmenys gali teikti Bendrajam Teismui ir vėliau jiems yra numatyta galimybė teikti apeliaciją dėl šio teismo priimtų sprendimų Teisingumo Teismui.

Ieškiniai dėl panaikinimo. SESV 263 straipsnyje įtvirtinta galimybė teikti ieškinius dėl panaikinimo ir nustatytos konkrečias sąlygos tiek ieškovams, tiek ieškinio dalykui. Be to, prie šių sąlygų aiškinimo ir jų turinio plėtojimo reikšmingai prisidėjo ir ESTT savo praktika. SESV 263 straipsnio 4 dalyje yra nustatyta, kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo²⁰ gali šio straipsnio 1 ir 2 dalyse numatytomis sąlygomis pateikti ieškinį dėl jam skirtų aktų arba aktų, kurie yra tiesiogiai ir konkrečiai su juo susiję, ar dėl reglamentuojančio pobūdžio teisės aktų, tiesiogiai su juo susijusių ir dėl kurių nereikia patvirtinti įgyvendinančių priemonių²¹. SESV 263 straipsnio 1 ir 2 dalyse nustatytos ieškinio dėl panaikinimo teikimo bendrosios sąlygos: pirma, galima teikti ieškinį dėl dviejų rūšių Europos Sąjungos teisės aktų teisėtumo – priimtų teisėkūros procedūra²² (dažniausiai – reglamentų, direktyvų

19 Tokios pačios pozicijos laikosi ir ESTT, pavyzdžiui, 2002 m. balandžio 10 d. sprendime *Lamberts prieš Ombudsmeną* (T-209/00, 66 p.) Bendrasis Teismas nurodė, kad tuo pačiu metu negalima naudotis abiem minėtomis teisių gynimo galimybėmis. Iš tiesų, jei skundai pateikti ombudsmenui nesustabdo nustatyto ieškinių teikimo ESTT termino, ombudsmenas turi nutraukti savo tyrimą ir pripažinti skundą nepriimtinu, jei konkretus Europos Sąjungos pilietis tuo pačiu metu pateikia ieškinį ESTT dėl tų pačių faktinių aplinkybių. Todėl Europos Sąjungos pilietis turi įvertinti, kuris iš dviejų galimų būdų būtų veiksmingesnis ginant jo teises.

20 Teisės doktrinoje fiziniai ir juridiniai asmenys priskiriami prie „neprivilegijuotų ieškovų“, nes turi atitikti jiems nustatytas sąlygas, norėdami teikti ieškinius dėl panaikinimo.

21 SESV 263 str. 4 d. numatytos sąlygos, kurių turi laikytis fiziniai ir juridiniai asmenys, norintys teikti ieškinį pagal šią nuostatą, buvo išsamiai analizuotos ir Lietuvos teisės doktrinoje. Plačiau žr. Limantė, 2010.

22 Primintina, kad teisėkūros funkcijos priskirtos dviem Europos Sąjungos institucijoms – Europos Parlamentui (ES sutarties 14 str. 1 d.) ir Tarybai (ES sutarties 16 str. 1 d.).

ir sprendimų) ir teisės aktų, galinčių turėti teisinių padarinių trečiosioms šalims²³; antra, yra išskiriami vadinamieji privilegijuoti ieškovai, kuriems nereikia tenkinti jokių sąlygų, norint pateikti ieškinį (valstybės narės, Europos Parlamentas, Taryba, Europos Komisija) ir pusiau privilegijuoti ieškovai (Audito Rūmai, Europos centrinis bankas ir Regionų komitetas) (Wahtelet, 2014, p. 221); trečia, ieškinius dėl panaikinimo galima teikti dėl kompetencijos trūkumo, esminio procedūrinio reikalavimo pažeidimo, Sutarčių ar kurios nors su jų taikymu susijusios teisės normos pažeidimo arba piktnaudžiavimo įgaliojimais.

Taigi, atsižvelgiant į SESV 263 straipsnio turinį, darytina išvada, kad teikti ieškinio dėl Europos ombudsmeno priimtų sprendimų negalima, nes tai yra aktai, nesukeliantys teisinių padarinių, o šią išvadą pagrindžia ir ESTT jurisprudencija. Pavyzdžiui, 2000 m. gegužės 22 d. nutartyje *Associazione delle Cantine Sociali Venete prieš Ombudsmeną ir Europos Parlamentą* (T-103/99) Pirmosios instancijos teismas nurodė, kad skirtingi aktai, kuriuos gali priimti Europos ombudsmenas atlikęs tyrimą, nesukelia jokių teisinių padarinių pareiškėjui arba trečiosioms šalims net ir tuo atveju, kai yra pripažįstama, kad Europos Sąjungos institucijos netinkamai administravo, atsižvelgiant į tai, kokio pobūdžio aktus Europos ombudsmenas priima, – siunčiamas pranešimas Europos Parlamentui, kuriame suformuluojamos rekomendacijos konkrečiai institucijai (*Associazione delle Cantine Sociali Venete prieš Ombudsmeną ir Europos Parlamentą*, T-103/99, 48–50 punktai). Tokios pačios pozicijos Pirmosios instancijos teismas laikėsi ir vėliau nagrinėtoje byloje (*Srinivasan prieš Ombudsmeną*, T-196/08) ir, be kita ko, nurodė, kad Europos ombudsmenas nėra Europos Bendrijos institucija, kaip tai suprantama pagal EB sutarties 7 straipsnį, ir jis nėra nurodytas tarp institucijų ir įstaigų, kurių aktai yra paminėti EB sutarties 230 straipsnio 1 dalyje, todėl, remiantis ESTT jurisprudencija, Europos ombudsmenas negali būti atsakovas (*Srinivasan prieš Ombudsmeną*, T-196/08, 13 punktas)²⁴.

Įdomu pažymėti, kad kartais ESTT tenka spręsti klausimus, vienaip ar kitaip susijusius su Europos ombudsmenu, dar net nenagrinėjant ieškinio dėl panaikinimo iš esmės. Pavyzdžiui, 2008 m. gruodžio 15 d. nutartyje *Apostolov prieš Ombudsmeną* (T-290/08 AJ) ir 2011 m. lapkričio 28 d. nutartyje *BW prieš Europos Komisiją ir Ombudsmeną* (T-477/11 AJ) Pirmosios instancijos teismas (Bendrasis Teismas), sprenddamas dėl pareiškėjų prašymo suteikti teisinę pagalbą, pateikto dar tik rengiantis teikti ieškinius ESTT dėl Europos ombudsmeno sprendimų, kuriais

23 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad SESV 263 str. 1 d. yra nurodytos Europos Sąjungos institucijos, dėl kurių priimtų teisės aktų, galinčių turėti teisinių padarinių, galima teikti ieškinį pagal šį straipsnį: Taryba, Europos Komisija, Europos centrinis bankas, Europos Parlamentas ir Europos Vadovų Taryba.

24 Pirmosios instancijos teismo nutartis nebuvo panaikinta ir išnagrinėjus dėl jos panaikinimo teiktą apeliacinį skundą (žr. *Srinivasan prieš Ombudsmeną*, C-580/08 P).

atsisakyta nagrinėti jų skundus, panaikinimo, rėmėsi ankstesne jurisprudencija dėl galimybės teikti ieškinius ESTT dėl Europos ombudsmeno priimamų sprendimų panaikinimo, ir teisinės pagalbos prašymus atmetė kaip akivaizdžiai nepriimtinius.

Ieškiniai dėl neveikimo. SESV 265 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo šio straipsnio 1 ir 2 dalyse išdėstytomis sąlygomis gali paduoti ESTT skundą, kai Sąjungos institucija arba įstaiga ar organas to asmens atžvilgiu nepriėmė kokio nors akto, išskyrus rekomendaciją ar nuomonę. Pastarasis patikslinimas, kad su ieškiniu į ESTT negalima kreiptis dėl Europos Sąjungos institucijų ir (ar) įstaigų bei organų priimamų rekomendacijų ir nuomonių, leidžia daryti išvadą, kad toks ieškinytis gali būti teikiamas tik dėl aktų, sukeliančių teisinius padarinius. SESV 265 straipsnio 1 dalyje nurodytos tik tam tikros Europos Sąjungos institucijos²⁵, dėl kurių, pažeidžiant Sutartis, nesiiimtų atitinkamų veiksmų galima skųstis, tačiau nustatyta, kad tokiomis pačiomis sąlygomis galima skųsti ir Europos Sąjungos įstaigas ir organus. SESV 265 straipsnio 2 dalyje nustatyta privaloma ikiteisminė procedūra²⁶, o nustatius, kad jos nebuvo laikomasi, vėliau pateiktas ieškinytis ESTT gali būti pripažintas nepriimtinu nagrinėti. Taigi, fizinis ar juridinis asmuo gali teikti ieškinį ESTT pagal SESV 265 straipsnį laikydamasis toliau nurodomų sąlygų: pirma, skųsti gali tik SESV 265 straipsnio 1 dalyje nurodytų Europos Sąjungos institucijų, įstaigų ar organų neveikimą, kai jie, pažeisdami Sutartis, nepriėmė to asmens atžvilgiu kokio nors akto, išskyrus rekomendaciją ar nuomonę; antra, buvo laikomasi SESV 265 straipsnio 2 dalyje numatytos ikiteisminės procedūros, t. y. prieš pateikiant ieškinį ESTT, atitinkama institucija, įstaiga ar organas buvo paraginti imtis veiksmų. Iš to, kas buvo nurodyta, matyti, kad, fiziniai ar juridiniai asmenys teikti ieškinio dėl Europos ombudsmeno neveikimo pagal SESV 265 straipsnį negali.

Ieškiniai dėl žalos atlyginimo. SESV 268 straipsnyje numatyta, kad ESTT jurisdikcijai priklauso spręsti ginčus, susijusius su žalos atlyginimu, numatytu SESV 340 straipsnio 2 ir 3 dalyse. SESV 340 straipsnio 2 dalyje numatoma, kad deliktinės atsakomybės atveju Sąjunga pagal bendrus valstybių narių įstatymams būdingus principus atlygina bet kokią žalą, kurią, eidami savo pareigas, padaro jos institucijos ar jų tarnautojai. SESV 340 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad, nukrypdamas nuo antrosios pastraipos, Europos centrinis bankas pagal bendrus valstybių narių įstatymams būdingus principus atlygina bet kokią žalą, kurią padaro pats bankas ar jo tarnauto-

25 SESV 265 str. 1 d. nustatyta, kad ieškinį galima teikti dėl Europos Parlamento, Europos Vadovų Tarybos, Tarybos, Europos Komisijos arba Europos centrinio banko neveikimo pažeidžiant Sutartis.

26 SESV 265 str. 2 d. numatyta, kad ieškinytis priimamas tik tai tuo atveju, jeigu ta institucija, įstaiga ar organas buvo pirmiau paragintas imtis atitinkamų veiksmų. Jei per du mėnesius po tokio paraginimo ta institucija, įstaiga ar organas neapibrėžia savo pozicijos, ieškinytis gali būti pateikiamas per kitus du mėnesius.

jai, atlikdami savo pareigas. Teisės doktrinoje yra nuomonių, kad daug veiksmingiau teikti ieškinį dėl Europos Sąjungos padarytos žalos nei jos institucijų, nes pastarosios neturi juridinio asmens statuso. Be to, nurodoma, kad ir ESTT šio aspekto nevertina vien tik formaliai ir tais atvejais, kai yra teikiamas ieškinys dėl Europos Sąjungos institucijos ar įstaigos padarytos žalos atlyginimo, ESTT gali nuspręsti, kad ieškinys pateiktas dėl Europos Sąjungos atsakomybės (Wahtelet, 2014, p. 324). Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad ESTT yra pasisakęs ir dėl Europos ombudsmeno atsakomybės bei sukeltos žalos atlyginimo. Pradžioje reikia priminti, kad teikiant ieškinį dėl žalos atlyginimo ESTT nėra reikšmingas faktas, kad Europos Sąjungos institucijos, įstaigos ar organo priimtas aktas nesukelia privalomų teisinių padarinių, nes tai yra savarankiškas ir nuo kitų ieškinių nepriklausantis ieškinys ir ypač nuo ieškinio dėl panaikinimo (Wahtelet, 2014, p. 325). ESTT yra tekę nagrinėti ieškinį dėl žalos atlyginimo, kuriame buvo keliamas Europos ombudsmeno veiksmais padarytos žalos atlyginimo klausimas. *Lamberts prieš Ombudsmeną* (T-209/00) byla buvo pradėta Pirmosios instancijos teisme gavus ieškinį dėl žalos atlyginimo, kuriame buvo nurodyta, kad turtinė ir neturtinė žala atsirado dėl Europos ombudsmeno nagrinėto skundo. Pirmosios instancijos teismas pirmiausia išnagrinėjo prieš Europos ombudsmeną pareikšto ieškinio priimtinumą ir, remdamasis Teisingumo Teismo jurisprudencija, pagal kurią remiantis EB sutarties 235 ir 288 straipsniais ieškinį dėl Bendrijos deliktinės atsakomybės ir žalos, kurią vykdydamos savo pareigas padaro jos įstaigos, atlyginimo galima pareikšti bet kuriai Bendrijos įstaigai, nusprendė, jog turi jurisdikciją nagrinėti ieškinį dėl žalos atlyginimo, pateiktą prieš ombudsmeną. Pirmosios instancijos teismas nurodė, be kita ko, kad Europos ombudsmenas turi plačią diskreciją vertinti skundų pagrįstumą ir priimti dėl jų sprendimus ir neturi jokios pareigos dėl rezultato. Net jei dėl to Bendrijos teismo kontrolė yra ribota, negalima atmesti galimybės, jog išimtiniais atvejais pilietis gali įrodyti, kad ombudsmenas, vykdydamas savo užduotis, padarė akivaizdų nusižengimą, dėl ko atitinkamam piliečiui buvo padaryta žala (*Lamberts prieš Ombudsmeną*, T-209/00, 57 punktas). Pirmosios instancijos teismas, remdamasis Europos ombudsmeno veiklą reglamentuojančiais teisės aktais, taip pat pažymėjo, kad nėra nustatyta pareigos Europos ombudsmenui patarti Europos Sąjungos piliečiams kreiptis į ESTT ar nurodyti, kad jam pateiktas skundas nesustabdo terminų, numatytų ieškiniams teikti ESTT, todėl nusprendė, kad Europos ombudsmenas nagrinėjamos bylos atveju nepadarė klaidos, dėl kurios galėtų atsirasti Europos Bendrijos deliktinė atsakomybė (*Lamberts prieš Ombudsmeną*, T-209/00, 68–69 punktai). Teisingumo Teismas, nagrinėdamas Europos ombudsmeno apeliacinį skundą, 2004 m. kovo 23 d. sprendime *Ombudsmenas prieš Lamberts* (C-234/02 P) pasisakė dėl tariamos rizikos, kad atliekant Europos ombudsmeno veiklos teisminę kontrolę gali būti pažeistas jo nepriklausomumas, ir priminė, jog atsakomybės už Europos ombudsmeno veiksmais padarytą žalą pripažinimas susijęs ne su asmenine ombudsmeno atsakomybe, o su Bendrijos atsakomybe. Teisingumo Teismo nuomone, Europos ombudsmeno nepriklausomumas negali

būti pažeistas dėl to, kad tam tikromis aplinkybėmis Bendrijai gali kilti atsakomybė už ombudsmeno vykdant pareigas padarytą Bendrijos teisės pažeidimą (*Ombudsmenas prieš Lamberts*, C-234/02 P, 48 punktą). Teisingumo Teismas konstatavo, kad, pripažinęs, jog ombudsmenas turi plačią diskreciją vertinti skundų pagrįstumą ir priimti dėl jų sprendimus ir neturi jokios pareigos dėl rezultato, Pirmosios instancijos teismas teisingai nusprendė, kad net jei dėl to Bendrijos teismo kontrolė yra ribota, negalima atmesti galimybės, jog išimtiniais atvejais pilietis gali įrodyti, kad ombudsmenas, vykdydamas savo pareigas, padarė pakankamai akivaizdų pažeidimą ir dėl to atitinkamam piliečiui buvo padaryta žala (*Ombudsmenas prieš Lamberts*, C-234/02 P, 61–63 punktai).

Paminėtina ir dar viena byla, kurią nagrinėjo ir 2017 m. balandžio 4 d. sprendimą priėmė didžioji ESTT teisėjų kolegija *Ombudsmenas prieš Staelen* (C-337/15 P). Šioje byloje Europos ombudsmenas savo apeliaciniu skundu prašė iš dalies panaikinti 2015 m. balandžio 29 d. Bendrojo Teismo sprendimą *Staelen prieš Ombudsmeną* (T-217/11), kuriuo šis teismas iš dalies patenkino Claire Staelen ieškinį, kuriuo buvo prašoma atlyginti žalą, tariamai jos patirtą Europos ombudsmenui nagrinėjant jos skundą, susijusį su Europos Parlamento vykdytu po atviro konkurso EUR/A/151/98 sudaryto tinkamų kandidatų sąrašo, į kurį ji buvo įtraukta kaip konkursą laimėjęs asmuo, netinkamu tvarkymu. Teisingumo Teismas remdamasis ankstesne jurisprudencija pažymėjo, kad net jeigu Sąjungos teismo kontrolė yra ribota, vis dėlto negalima atmesti to, jog išimtiniais atvejais asmuo gali įrodyti, kad vykdydamas savo pareigas ombudsmenas padarė pakankamai akivaizdų Sąjungos teisės pažeidimą, dėl kurio atitinkamas pilietis galėjo patirti žalos. Be to, Teisingumo Teismas priminė, kad rūpestingumo pareiga, kuri neatsiejama nuo gero administravimo principo ir bendrai galioja Sąjungos institucijos veiksmams jos santykiuose su visuomene, reikalauja, kad Sąjungos institucija veiktų kruopščiai ir apdairiai (*Ombudsmenas prieš Staelen*, C-337/15 P, 33–34 p.). Teisingumo Teismas nurodė, jog tam, kad būtų konstatuota, jog buvo padarytas pakankamai akivaizdus Europos ombudsmenui tenkančios rūpestingumo pareigos pažeidimas, reikia nustatyti, kad neparodęs reikiamo kruopštumo ir apdairumo ombudsmenas šiurkščiai ir akivaizdžiai peržengė savo diskrecijos, kurią jis turi naudodamasis tyrimo įgaliojimais, ribas. Teisingumo Teismas nusprendė palikti nepakeistą Bendrojo Teismo sprendimo dalį dėl neturtinės žalos priteisimo.

Apibendrinant galima išskirti tokius svarbiausius skirtumus tarp ESTT ir Europos ombudsmeno veiklos organizavimo, procedūrų ir priimamų sprendimų teisinių padarinių: pirma, ESTT procesas vyksta pagal griežtas proceso taisykles, įtvirtintas Sutartyse, ESTT Statute, Teisingumo Teismo ir Bendrojo Teismo procedūros reglamentuose; ESTT fiziniams ir juridiniams asmenims nustatytos specialios sąlygos, kurių reikia laikytis norint teikti ieškinius dėl panaikinimo ar dėl neveikimo ir procesas prasideda tik pateikus ieškinį ESTT; norint kreiptis į ESTT gali būti numatyta pareiga laikytis ikiteisminės procedūros; galima skųsti Bendro-

jo Teismo sprendimus; ESTT priimami sprendimai yra privalomi, o jų vykdymą prižiūri Europos Komisija ir, reikalui esant, gali inicijuoti sankcijų taikymą; teikti ieškinių dėl Europos ombudsmeno priimamų sprendimų, kurie nesukelia teisi- nių padarinių, negalima; galima teikti ieškinį dėl žalos, galimai padarytos Europos ombudsmeno, atlyginimo; antra, į Europos ombudsmeną su skundu privačiam asmeniui kreiptis yra lengviau nei teikti ieškinį ESTT, nes nėra numatyta jokių specialių sąlygų, kurias turi tenkinti pareiškėjas, ir skundas gali būti teikiamas iš esmės dėl bet kurios Europos Sąjungos institucijos, įstaigos ar agentūros netin- kamo administravimo, išskyrus ESTT, kai jis vykdo teismines funkcijas; Europos ombudsmeno priimami sprendimai yra neprivalomi ir negali būti skundžiami, o tam tikrais atvejais gali turėti „politinio pobūdžio“ privalomumą, kai Europos Parlamentas imasi specialių priemonių; Europos ombudsmeno institucijoje procedūra gali prasidėti gavus skundą arba paties ombudsmeno iniciatyva; Europos ombudsmeno institucijoje procesas dažnai būna neformalus.

3.3. Europos Komisija

Europos Komisija yra svarbiausia Europos Sąjungos institucija, kurios veikla iš esmės yra vykdomosios Europos Sąjungos valdžios funkcijų įgyvendinimas, todėl atitinkamai ir didžioji dauguma tiek Europos ombudsmenui pateikiamų skundų (Metinis pranešimas, 2021 m.), tiek Europos Parlamento Peticijų komitetui teikia- mų peticijų yra susiję su Europos Komisijos atliekamu darbu (Parlement européen (2021)). Pagal ES sutarties 17 straipsnio 1 dalį Europos Komisija, be kita ko, užti- krina, kad Sutartys ir priemonės, kurių jomis vadovaudamasi imasi institucijos, būtų taikomos, taip pat prižiūri Sąjungos teisės taikymą kontroliuojant ESTT. Atsižvelgiant į šias paminėtas bene svarbiausias priskirtas funkcijas Europos Komisi- ja vadinama ir „Europos Sąjungos Sutarčių sergėtoja“ (Diamandouros, 2008, p. 7).

Viena iš svarbiausių priemonių, kurias turi Europos Komisija, siekdama tinkamai įgyvendinti jai priskirtas funkcijas ir užtikrinti, be kita ko, kad būtų tin- kamai taikomos Sutartys valstybėse narėse, yra numatyta SESV 258 straipsnyje. Pagal šią SESV nuostatą Europos Komisija, manydama, kad kuri nors valstybė narė neįvykdė kokios nors pareigos pagal Sutartis, šiuo reikalu pareiškia pagrįs- tą nuomonę, pirma suteikusi atitinkamai valstybei narei galimybę išdėstyti savo pastabas. Jei atitinkama valstybė narė per Europos Komisijos nustatytą laiką neat- sižvelgia į tą nuomonę, ji gali perduoti šį reikalą svarstyti ESTT. Europos Sąjungos piliečiai ir gyventojai, žinodami apie galimybę pradėti šią procedūrą, kurią kaip priemonę, skirtą užtikrinti tinkamą Europos Sąjungos teisės taikymą, gali taiky- ti Europos Komisija, stengiasi atkreipti dėmesį teikdami jai skundus dėl galimai Europos Sąjungos valstybių narių daromų pažeidimų ir iš dalies tampa viena iš minėtos procedūros šalių. Tačiau procedūra dėl įsipareigojimų neįvykdymo yra pripažįstama dvišale procedūra, vykstančią tarp dviejų šalių – Europos Komisijos

ir valstybės narės. Europos Sąjungos teisė oficialiai neįtvirtinta galimybės procedūroje dėl įsipareigojimų neįvykdymo oficialiai dalyvauti ir fiziniams ar juridiniams asmenims, kurių pateikto skundo pagrindu Europos Komisija galimai ir pradėjo šią procedūrą, ar suteikti jiems tam tikrų procesinių teisių (Tsadiras, 2015, p. 622). Pažymėtina, kad Europos Komisija pripažįsta, jog skundų pateikėjai jai labai padeda nustatyti Sąjungos teisės pažeidimus [Europos Komisija (2012)].

Šiuo atžvilgiu reikia paminėti, kad Europos ombudsmenas nuosekliai plėtojo principus, kurie turėtų būti taikomi taip pat ir vykstant procedūrai dėl įsipareigojimų neįvykdymo ar dar tik šios procedūros išankstinėje stadijoje, t. y. kai Europos Komisijai yra pateikiami skundai prašant pradėti šią procedūrą prieš konkrečią valstybę narę dėl galimo jos Europos Sąjungos teisės pažeidimo (Tsadiras, 2015, p. 622). Todėl 2002 m. Europos Komisija, skatinama Europos ombudsmeno, priėmė komunikatą Europos Parlamentui ir Europos ombudsmenui dėl santykių su skundų dėl Europos Bendrijos teisės pažeidimų pateikėjais [Communication (2002)]²⁷. 2012 m., ir vėl po Europos ombudsmeno paskatinimo, Europos Komisija priėmė naują minėto komunikato redakciją [Europos Komisija (2012)], kurios adresatai ši kartą jau buvo Taryba ir Europos Parlamentas. Šių komunikatų reikalingumą, siekiant bent šiek tiek formalizuoti Europos Komisijos bendradarbiavimą su skundų dėl Europos Sąjungos teisės pažeidimų teikėjais, pagrindžia ir faktas, kad daugiausiai Europos ombudsmenui yra teikiama skundų dėl tokių Europos Komisijos veiksmų²⁸: skundų registravimo (ypač terminų laikymosi kontekste); patvirtinimo apie gautą skundą; tolesnio komunikavimo su skundo teikėju; terminų pradėti tyrimą laikymosi; dėl laiškų, informuojančių apie sprendimą toliau neverti gauto skundo (Tsadiras, 2015, p. 624, 627–629, 632). Tačiau siekis formalizuoti tam tikra rekomendacine forma skundų teikėjų ir Europos Komisijos bendravimą ir komunikavimą negali niekaip pakeisti taisyklės, ne kartą patvirtintos ir ESTT jurisprudencijoje²⁹, kad Europos Komisija turi visišką diskreciją spręsti, ar apskritai reikia pradėti procedūrą dėl įsipareigojimų neįvykdymo ir kada ją pradėti.

27 Šis Europos Komisijos komunikatas taip ir nebuvo išverstas į kitas Europos Sąjungos oficialias kalbas, kurios papildė šių kalbų sąrašą po kelis kartus nuo 2004 m. vykusios Europos Sąjungos plėtros. Ir šis faktas buvo viena iš svarbiausių priežasčių priimti naują šio komunikato redakciją 2012 m.

28 Šiuo atžvilgiu paminėtinos ir kelios bylos, pradėtos 2020 m. Europos ombudsmenui gavus skundus dėl Europos Komisijos veiksmų, susijusių su Lietuva, pavyzdžiui, byla 938/2020/JF dėl Europos Komisijos tariamo neatsakymo į korespondenciją dėl subsidijų žemės ūkio sektoriuje Lietuvoje; byla 1224/2020/MDC dėl Europos Komisijos („Europe Direct“) tariamo neatsakymo į laišką dėl valstybės atsakomybės už Europos Sąjungos teisės pažeidimą Lietuvoje.

29 Žr., pvz., 1994 m. birželio 1 d. sprendimą *Europos Komisija prieš Vokietiją* (C-317/92); 1995 m. gegužės 10 d. sprendimą *Europos Komisija prieš Vokietiją* (C-422/92); 1999 m. sausio 21 d. sprendimą *Europos Komisija prieš Belgiją* (C-207/97); 2010 m. kovo 4 d. sprendimą *Europos Komisija prieš Italiją* (C-297/08); 2020 m. liepos 16 d. sprendimą *Europos Komisija prieš Rumuniją (Kova su pinigų plovimu)* (C-549/18).

Kaip jau buvo minėta (žr. 3.1. dalį), praktikoje, siekiant apginti asmens teises ar atkreipti dėmesį į galimai daromą Europos Sąjungos teisės pažeidimą, dažniausiai naudojamas šis būdas: pirmiausia kreipiamasi į Europos Komisiją su prašymu pradėti procedūrą dėl įsipareigojimų neįvykdymo, o Europos Komisijai šiuos prašymus atmetus, vėliau yra teikiamos peticijos Europos Parlamentui arba skundai Europos ombudsmenui dėl Europos Komisijos veiksmų ir galiausiai šie ginčai pasiekia ESTT. Pavyzdžiui, iš 2007 m. spalio 25 d. priimto sprendimo *Komninou ir kt. prieš Europos Komisiją* (C-167/06 P)³⁰ matyti, kad pareiškėjai kreipėsi į Europos Komisiją nurodydami, kad viename iš Graikijos regionų numatytos statybos galimai kels pavojų aplinkos apsaugai ir pažeis tam tikras Europos Bendrijos direktyvas. Europos Komisija užregistravo gautą skundą ir nurodė, kad informuos apie tolesnį skundo nagrinėjimą. Beveik metus nesulaukę informacijos apie jų skundo tyrimo eigą, pareiškėjai pateikė peticiją Europos Parlamento Peticijų komitetui, kurio paskatinta Europos Komisija ėmėsi nagrinėti skundą dėl situacijos Graikijoje, ir, be kita ko, nusprendė gauto pareiškėjų skundo tyrimą nutraukti. Dėl šio sprendimo pareiškėjai kreipėsi į Europos ombudsmeną skųsdami Europos Komisiją dėl netinkamo administravimo. Europos ombudsmenas savo priimtame sprendime pripažino, kad Europos Komisija padarė pažeidimų, kurie iš esmės buvo susiję su netinkamu pareiškėjų informavimu apie tyrimo eigą ir priimamus sprendimus. Vėliau jau Pirmosios instancijos teismui pateiktame ieškinyje pareiškėjai prašė atlyginti Europos Komisijos veiksmais jiems padarytą žalą. Teisingumo Teismas priminė, kad Europos Komisija turi visišką diskreciją spręsti, ar reikėtų pradėti procedūrą dėl įsipareigojimų neįvykdymo pagal EB sutarties 226 straipsnį ir nėra numatyta jokia galimybė kreiptis į ESTT su ieškiniu ir ginčyti Europos Komisijos atsisakymą pradėti minėtą procedūrą (*Komninou ir kt. prieš Europos Komisiją*, C-167/06 P, 64 punktas). Be to, Teisingumo Teismas nurodė, kad Europos ombudsmeno išvados nėra privalomos Europos Bendrijos teismams, tačiau jos gali būti vertinamos kaip paprasčiausia informacija apie konkrečios institucijos padarytą gero administravimo principo pažeidimą. Teisingumo Teismas nurodė, kad procedūra, vykstanti Europos ombudsmeno tarnyboje, kurios priimami sprendimai neturi privalomosios teisinės galios, yra neteisminis alternatyvus būdas Europos Sąjungos piliečiams ginti savo teises, kuriam teikiamiems skundams numatyti specifiniai reikalavimai ir jais ne visada siekiama to paties tikslo kaip ieškiniiais, teikiamais teismams. Todėl Teisingumo Teismas nurodė, kad Europos ombudsmeno konstatavimas, jog buvo „netinkamo administravimo faktas“, savaime dar nereiškia, kad konkrečios institucijos elgesys bus laikomas pakankamai aiškiu teisės normos pažeidimu pagal ESTT jurisprudenciją (*Komninou ir kt. prieš Europos Komisiją*, C-167/06 P, 44 punktas).

30 Šis sprendimas priimtas išnagrinėjus apeliaciją dėl 2006 m. sausio 13 d. Pirmosios instancijos teismo nutarties *Komninou ir kt. prieš Europos Komisiją* (T-42/04).

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad praktikoje kreipimasis į Europos Komisiją su skundu dėl galimai pažeistų asmenų teisių ar dėl galimai daromo Europos Sąjungos teisės pažeidimo tėra pirminis etapas, o vėliau ginčo sprendimas tęsiamas Europos ombudsmeno tarnyboje. Tačiau pastaruoju atveju dažniausiai dar gali būti keliamas klausimas ir dėl Europos Komisijos netinkamo administravimo. Todėl Europos ombudsmeno atliekama veikla gali būti įvardijama kaip dvigubos kontrolės funkcija, nes Europos ombudsmenas užtikrina, be kita ko, kad Europos Komisija, Europos Sąjungos Sutarčių sergėtoja, taip pat laikytųsi šių sutarčių.

Išvados

1. Europos ombudsmeno vaidmuo institucinėje sistemoje, užtikrinančioje, be kita ko, asmenų teisių gynybą Europos Sąjungoje, sustiprėjo po Lisabonos sutarties įsigaliojimo, o teisė į gerą administravimą ir teisė kreiptis į Europos ombudsmeną buvo pripažintomis vienomis iš pagrindinių teisių, įtvirtinant jas Chartijoje. Todėl Europos ombudsmeniui priskiriama pareiga ne tik užtikrinti tinkamo administravimo skatinimą Europos Sąjungos institucijose, bet ir tinkamą asmenų teisių gynybą, be kita ko, ir numatytą Chartijoje.

2. Chartijos 43 straipsnyje įtvirtintos teisės kreiptis į Europos ombudsmeną tinkamą įgyvendinimą užtikrinti leidžia Europos Sąjungos Sutarčių ir jas įgyvendinančių teisės aktų nuostatos, įtvirtinančios Europos ombudsmeno pagrindines funkcijas, veiklos organizavimą ir santykius su Europos Sąjungos institucijomis, įstaigomis ir organais, iš kurių svarbiausi – Europos Parlamento Peticijų komitetas, ESTT ir Europos Komisija. Prie tinkamo paminėtų nuostatų taikymo užtikrinimo praktikoje prisideda ESTT aiškindamas šias nuostatas ir formuodamas jurisprudenciją, susijusią su Europos ombudsmeno veikla.

3. Europos ombudsmenas priima rekomendacinio pobūdžio aktus ir(ar) sprendimus, nesukeliančius privalomų teisinių padarinių, todėl nei dėl šių aktų panaikinimo, nei dėl šios įstaigos veikimo ar neveikimo skūstis teismine tvarka pagal Europos Sąjungos teisę nėra galimybės. Tačiau galima teikti ESTT ieškinį dėl žalos atlyginimo pagal SESV 268 straipsnį ir 340 straipsnio 2 dalį tuo atveju, jei visos sąlygos, leidžiančios pripažinti, kad yra pagrindas Europos Sąjungos deliktinei atsakomybei, yra tenkinamos. Skundas Europos ombudsmeniui gali turėti politinių padarinių tiek Europos Sąjungai, tiek valstybėms narėms tuo atveju, jei Europos ombudsmeno atlikto tyrimo pagrindu tolesnių veiksmų imsis Europos Parlamentas.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

- Europos Bendrijos steigimo sutartis (suvestinė redakcija). OL 2006, C 321 E, p. 37–326.
- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. OL 2016, C 202, p. 391–407.
- Europos Sąjungos sutartis (suvestinė redakcija). OL 2016, C 202, p. 15–45.
- Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį. OL 2007, C 306, p. 1–199.
- Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (suvestinė redakcija). OL 2016, C 202, p. 47–199.
- Europos Parlamento 2021 m. birželio 24 d. reglamentas (ES, Euratomas) 2021/1163, kuriuo nustatomos ombudsmeno pareigų atlikimą reglamentuojančios nuostatos ir bendrosios sąlygos (Europos ombudsmeno statusas) ir panaikinamas Sprendimas 94/262/EAPB, EB, Euratomas. OL 2021, L 253, p. 1–10.
- Europos Parlamento 1994 m. kovo 9 d. sprendimas dėl ombudsmeno pareigų atlikimą reglamentuojančių nuostatų ir bendrųjų sąlygų (94/262/EAPB, EB, Euratomas). OL 1994, L 113, p. 15; 2004 m. spec. leidimas liet. k., 1 sk., 1 t., p. 283.

Specialioji literatūra

- Deviatnikovaitė, I. (2017). Europos ombudsmenas. Iš: *Europos Sąjungos administracinė teisė*, 524–528. Vilnius: VĮ Registrų centras.
- Diamandouros, P. N. (2008). The European Ombudsman and the Application of EU Law by the Member States. *Review of European Administrative Law*, 1(2), Europa Law Publishing, 5–37.
- Diamandouros, P. N. (2011). La contribution du médiateur européen à une bonne administration au plan européen. En: *Vers un modèle européen de fonction publique? Neuvièmes journées d'études du Pôle européen Jean Monnet*. Potvin-Solis, L. (dir.) (2011). Bruxelles: Éditions Bruylant, 271–279.
- Diamandouros, P. N. (2014a). The Ombudsman and the EDPS: Promoting Transparency, the Protection of Personal Data, and Good Administration. In: *Data Protection Anno 2014: How to Restore Trust? Contributions in honour of Peter Hustinx, European Data Protection Supervisor (2004–2014)*. Hijmans, H. and Kranenbourg, H. (eds.). Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2014, 269–278.
- Diamandouros, N. (2014b). The Ombudsman's Role in Ensuring the Accountability of EU Institutions. In: Illiopoulos-Strangas, J., Biernat, S., Potacs, M., (eds.) (2014). *Responsabilité et Contrôles de l'État constitutionnel et de l'Union européennes au fil du temps*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 267–275.
- Dragos, D.; Neamtup, B. (2017). Freedom of Information in the EU in the midst of Legal Rules, Jurisprudence and Ombudsprudence: the European Ombudsman as Developer of Norms of Good Administration. *European Constitutional Law Review*, 13, 641–672. doi:10.1017/S157401961700030X.
- Hofmann, H. C. H. (2017). The developing role of the European Ombudsman. In: Hofmann, H. C. H. and Ziller, J. (eds.) (2017). *Accountability in the EU. The Role of the European Ombudsman*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 1–27.

- Kostadinova, P. (2015). Improving the Transparency and Accountability of EU Institutions: The Impact of the Office of the European Ombudsman. *Journal of Common Market Studies* (JCMS), 53(5), 1077–1093. doi: 10.1111/jcms.12245.
- Lavèle, A. (2009). « Bonne » et « mauvaise » administration européenne à travers l'activité du Médiateur européen. En: *Le phénomène bureaucratique européen. Intégration européenne et « technophobie »*. Mbongo, P. (Éd.) (2009). Bruxelles: Bruylant, 131–144.
- Limantė, A. (2010). *Privačių subjektų teisė kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą ginčijant Europos Sąjungos teisės aktus*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Neuhold, C. (2017). Monitoring the law and independent from politics? The relationship between the European Ombudsman and the European Parliament. In: Hofmann, H. C. H. and Ziller, J. (eds.) (2017). *Accountability in the EU. The Role of the European Ombudsman*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 53–73.
- Neuhold, C.; Năstase, A. (2017). Transparency Watchdog: Guarding the Law and Independent from Politics? The Relationship between the European Ombudsman and the European Parliament. *Politics and Governance*, 5(3), 40–50. doi: 10.17645/pag.v5i3.958.
- Normantas, A. (2008) Ombudsmenas – pareigūnų prievaizdas ar žmogaus teisių gynėjas? Iš: Mesonis, G. ir kt. *Parlamentas ir valstybinės valdžios institucijų sąranga: Liber amicorum Česlovui Juršėnui*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 251–307.
- Normantas, A. (2012) Ombudsmenų vaidmuo įgyvendinant konstitucinį atsakingo valdymo principą. Iš: *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 212–227.
- Normantas, A. (2017). Seimo kontrolierių (ombudsmenų) institutas. Iš: Bilevičiūtė, E. ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis (Antroji laida)*. Vilnius: Registrų centras, 663–672.
- Petit, Y. (2007). Les relations entre le médiateur européen et les institutions et organes de l'Union européenne. En: *Le médiateur européen: bilan et perspectives*. Karagiannis, S. et Petit, Y. (Éds.) (2007). Bruxelles: Bruylant, 3–34.
- Remáč, M. (2014). *Coordinating Ombudsmen and the Judiciary*. A comparative view on the relations between ombudsmen and the judiciary in the Netherlands, England and the European Union (2014). Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 407.
- Remáč, M. (2018). The European Ombudsman and the Court of Justice of the European Union: competition or symbiosis in promoting transparency? In: *Research Handbook on the Ombudsman* (2018). Hertogh, M., and Kirkham, R. (eds.). Cheltenham: Edward Elgar, 133–150.
- Schoenmaekers, S. (2013). The Increasing Influence of the Ombudsman in the Institutional System of the European Union. In: *The Treaty on European Union 1993–2013: Reflections from Maastricht* (2013). De Visser, M. and van der Mei, A. P. (eds). Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 177–200.
- Tsadiras, A. (2015). Guarding the guardian: “Article 258 TFEU complaints” before the European Ombudsman. *International Review of Administrative Sciences*, 81(3), 621–639.

- Vidrinskaitė, S. (2007). Europos Sąjungos ombudsmeno institucija. *Jurisprudencija*, 3(93), 15–20.
- Žiobienė, E. (2019). Ombudsmeno instituto reikšmė konstitucinėje sistemoje. *Jurisprudencija*, 26(1), 65–77.
- Žiobienė, E. (2021). Ombudsmeno institucijos prigimtis ir santykis su valstybės valdžiomis. Iš: *Konstitucija ir teisinė sistema. Liber amicorum Vytautui Sinkevičiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 295–325.
- Wahtelet, M. (2014). *Contentieux européen*. Bruxelles: Éditions Larcier, 547.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

Bendrojo Teismo praktika

- Associazione delle Cantine Sociali Venete prieš Ombudsmeną ir Europos Parlamentą* [ESTT], Nr. T-103/99, [2000-05-22]. ECLI:EU:T:2000:135.
- Lamberts prieš Ombudsmeną* [ESTT], Nr. T-209/00, [2002-04-10]. ECLI:EU:T:2002:94.
- Komninou ir kt. prieš Europos Komisiją* [ESTT], Nr. T-42/04, [2006-01-13]. ECLI:EU:T:2006:12.
- Srinivasan prieš Ombudsmeną* [ESTT], Nr. T-196/08, [2008-11-03]. ECLI:EU:T:2008:470.
- Apostolov prieš Ombudsmeną* [ESTT], Nr. T-290/08 AJ, [2008-12-15]. ECLI:EU:T:2008:572.
- BW prieš Europos Komisiją ir Ombudsmeną* [ESTT], Nr. T-477/11 AJ, [2011-11-28]. ECLI:EU:T:2011:698.
- Schönberger prieš Europos Parlamentą* [ESTT], Nr. T-186/11, [2013-03-07]. ECLI:EU:T:2013:111.
- Staelen prieš Ombudsmeną* [ESTT], Nr. T-217/11, [2015-04-29]. ECLI:EU:T:2015:238.
- Macías Chávez ir kt. prieš Ispaniją ir Europos Parlamentą* [ESTT], Nr. T-719/20, [2021-04-27]. ECLI:EU:T:2021:216).

Teisingumo Teismo praktika

- Europos Komisija prieš Vokietiją* [ESTT], Nr. C-317/92, [1994-06-01]. ECLI:EU:C:1994:212.
- Europos Komisija prieš Vokietiją* [ESTT], Nr. C-422/92, [1995-05-10]. ECLI:EU:C:1995:125.
- Europos Komisija prieš Belgiją* [ESTT], Nr. C-207/97, [1999-01-21]. ECLI:EU:C:1999:17.
- Europos Komisija prieš Italiją* [ESTT], Nr. C-297/08, [2010-03-04]. ECLI:EU:C:2010:115.
- Ombudsmenas prieš Lamberts* [ESTT], Nr. C-234/02 P, [2004-03-23]. ECLI:EU:C:2004:174.
- Komninou ir kt. prieš Europos Komisiją* [ESTT], Nr. C-167/06 P, [2007-10-25]. ECLI:EU:C:2007:633.
- Srinivasan prieš Ombudsmeną* [ESTT], Nr. C-580/08 P, [2009-06-25]. ECLI:EU:C:2009:402.
- Schönberger prieš Europos Parlamentą* [ESTT], Nr. C-261/13 P, [2014-12-09]. ECLI:EU:C:2014:2423.
- Ombudsmenas prieš Staelen* [ESTT], Nr. C-337/15 P, [2017-04-04]. ECLI:EU:C:2017:256.
- Europos Komisija prieš Rumuniją (Kova su pinigų plovimu)* [ESTT], Nr. C-549/18, [2020-07-16]. ECLI:EU:C:2020:563.
- Macías Chávez ir kt. prieš Europos Parlamentą ir Ispaniją* [ESTT], Nr. C-322/21 P, [2022-02-01]. ECLI:EU:C:2022:80.

Peticijos, pateiktos Europos Parlamentui

Peticija Nr. 0870/2019. Dėl gyvų gyvūnų vežimo nesilaikant ES teisės aktuose nustatytų gyvūnų gerovės standartų, kurią pateikė Lietuvos pilietis (-ė) A. D.

Peticija Nr. 0654/2020. Dėl tam tikrų Ispanijos teismų vykdomo Europos Sąjungos teisės pažeidinėjimo, kurią pateikė Ispanijos pilietis Roberto Alejandro.

Peticija Nr. 0299/2022. Dėl sankcijų Rusijos oligarchui, taikytinų dėl tariamo jo kišimosi į Sakartvelo vyriausybės veiklą, kurią pateikė Vokietijos pilietė Mariam Megrelishvili asociacijos „Sakartveliečiai ES“ vardu.

Bylos Europos ombudsmeno tarnyboje

Byla 938/2020/JF. Dėl Europos Komisijos tariamo neatsakymo į korespondenciją dėl subsidijų žemės ūkio sektoriuje Lietuvoje. Prieiga per internetą: <https://www.ombudsman.europa.eu>

Byla 1224/2020/MDC. Dėl Europos Komisijos („Europe Direct“) tariamo neatsakymo į laišką dėl valstybės atsakomybės už Europos Sąjungos teisės pažeidimą Lietuvoje. Prieiga per internetą: <https://www.ombudsman.europa.eu>

Kita

Communication (2002). *Communication de la Commission au Parlement européen et au médiateur européen concernant les relations avec le plaignant en matière d'infractions au droit communautaire* [COM(2002) 141 final]. JO 2002, C 244, p. 5–8.

Europos Komisija (2012). *2012 m. balandžio 2 d. komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui „Santykių su skundų dėl Sąjungos teisės taikymo pateikėjais administravimo nuostatų atnaujinimas“* (COM(2012) 154 final). Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0154:FIN:LT:PDF>

Europos ombudsmenės sprendimas, kuriuo patvirtinamos įgyvendinimo nuostatos. OL 2016, C 321, p. 1–6.

Europos ombudsmenas (2020). *Europos ombudsmeno strategija „2024 m. link“ – Poveikio sustiprinimas*. Prieiga per internetą: <https://www.ombudsman.europa.eu/it/strategy/our-strategy/lt>

Europos ombudsmeno ir Europos investicijų banko 2008 m. susitarimo memorandumas dėl informacijos apie Banko taikomas strategijas, standartus ir procedūras bei dėl skundų, įskaitant ne Europos Sąjungos piliečių ir nenuolatinių Europos Sąjungos gyventojų pateiktus skundus, nagrinėjimo. OL 2008, C 244, p. 1.

Europos Parlamentas (2022). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/lt/sheet/18/europos-ombudsmenas#_ftnref1

Europos Parlamentas (2019–2024). Europos Parlamento darbo tvarkos taisyklės (2019–2024 m.). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2021-01-18_LT.pdf

Europos Parlamentas (2018). *Europos Parlamento Peticijų komiteto darbo gairės, 2018 m.* Prieiga per internetą: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/185810/1184468LT.pdf>

- Europos Parlamento 2019 m. sausio 17 d. rezoliucija dėl Ombudsmeno strateginio tyrimo OI/2/2017 dėl skaidrumo ES Tarybos parengiamuosiuose organuose svarstant teisėkūros procedūra priimamų aktų projektus (2018/2096(INI)). OL 2020, C 411, p. 149–152.
- Metinis pranešimas, 2006 m. Europos ombudsmenas (2007) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ombudsman.europa.eu>
- Metinis pranešimas, 2021 m. Europos ombudsmenas (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ombudsman.europa.eu>
- The role of ombudsmen and petitions committees in detecting breaches of EU law.* Directorate-General for Internal Policies of the Union (European Parliament), Tibúrcio, T. (eds.) (2018). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://op.europa.eu>
- Parlement européen (2021). *Relations interinstitutionnelles dans le traitement des pétitions: le rôle de la Commission.* Prieiga per internetą: <https://www.europarl.europa.eu/committees/fr/peti/supporting-analyses/latest-documents>

Veiksmingo žmogaus teisių apsaugos įrankio link: individualaus konstitucinio skundo modelio pasirinkimas ir šiam institutui tenkantys iššūkiai

Dovilė Pūraitė-Andrikienė

Socialinių mokslų daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto asistentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6175

El. paštas: dovile.puraite-andrikiene@tf.vu.lt

Įvadas

2019 m., t. y. praėjus 26 metams nuo Konstitucinio Teismo įsteigimo Lietuvoje, priimta Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – ir Konstitucija) pataisa dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo (Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2019). Taigi nuo pat Lietuvos konstitucinės justicijos modelio kūrimo pradžios vykusios diskusijos šio instituto įvedimo klausimu pagaliau „davė vaisių“. 2019 m. rugsėjo mėn. taip pat įsigaliojo Konstitucinio Teismo įstatymo (toliau – ir KTĮ) ir Konstitucinio Teismo reglamento (toliau – ir KTR) pakeitimai, kuriais detalizuota individualaus konstitucinio skundo pateikimo tvarka, taip pat papildomą proceso atnaujinimo pagrindą įtvirtinantis Civilinio proceso kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso, Administracinių nusižengimų kodekso ir Administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimai¹.

Šio instituto įtvirtinimas nacionalinėje teisės sistemoje atspindi bendras europines tendencijas², taip pat Lietuvos siekį sustiprinti konstitucinę žmogaus teisių apsaugą, Konstitucijos viršenybės principo įgyvendinimą ir asmenų įtraukimą į valstybės valdymo procesus. Konstitucinis skundas taip pat gali būti pripažintas paskutine privaloma vidaus teisinės gynybos priemone, kurią asmuo turi išnaudoti prieš kreipdamasis į Europos Žmogaus Teisių Teismą (toliau – ir EŽTT), to-

- 1 Nuorodos į visus čia paminėtus teisės aktus pateiktos naudotų šaltinių ir literatūros sąrašė.
- 2 Individualaus konstitucinio skundo institutas veikia daugumoje Europos Sąjungos valstybių. Nuo 2019 m. šį institutą įtvirtinus Lietuvos konstitucinės justicijos modelyje, galimybės tiesiogiai kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas Europos Sąjungoje neturi tik Bulgarijos ir Italijos gyventojai.

dėl leidžia valstybei ištaisyti galimus žmogaus teisių pažeidimus prieš kreipiantis į EŽTT ir padeda įveikti šio teismo perkrovos problemą. Taigi minėti 2019 m. įsigalioję Konstitucijos ir ordinarinės teisės pakeitimai laikytini vienais svarbiausių pastarųjų metų Lietuvos teisinės sistemos pokyčių, o konstituciniams skundams keliami reikalavimai – vienas aktualiausių klausimų ne tik potencialiems pareiškėjams, bet ir teisininkų bendruomenei.

Vis dėlto efektyvus šios priemonės įgyvendinimas Europos valstybėse susiduria su tam tikrais iššūkiais. Nors nuo individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo Lietuvos teisės sistemoje praėjo tik mažiau nei treji metai, tačiau jau esama pakankamai gausi Konstitucinio Teismo sprendimų dėl konstitucinių skundų priimtumo praktika, Konstitucinis Teismas jau yra priėmęs ir nutarimų individualiais konstituciniais skundais inicijuotose bylose. Taigi per pirmuosius veikimo metus sukaupta konstitucinio skundo instituto įgyvendinimo praktikos ir kitų tyrime analizuotų šaltinių analizė jau leidžia daryti pirmąsias išvagas dėl Lietuvoje pasirinkto modelio pagrįstumo, taip pat atskleidžia pirmuosius šį institutą įgyvendinant kylančius iššūkius.

Didžioji konstituciniam skundai analizuoti skirtų nacionalinių publikacijų dalis buvo paskelbta iki 2019 m. priimtose Konstitucijos pataisose dėl šio instituto įtvirtinimo, todėl daugiausiai šios publikacijos buvo skirtos šio instituto įtvirtinimo galimybės analizuoti. Vis dėlto esama ir 2019 m. įtvirtintam Lietuvos konstitucinio skundo modeliui analizuoti skirtų publikacijų, kai kurie šio instituto elementai nagrinėti Mykolo Romerio universiteto autorių kolektyvo monografijoje „Konstituciniai ginčai“ (Birmontienė, et al., 2019) ir šio straipsnio autorės publikacijose (Pūraitė-Andrikienė, 2020; Pūraitė-Andrikienė, 2022), taip pat kitų autorių darbuose (Miliuvienė, 2020; Danėlienė, 2021). Tačiau dar nėra mokslo darbų, skirtų naujojo konstitucinio skundo modelio pasirinkimo priežasčių ir jam įgyvendinti tenkančių iššūkių analizei.

Šio darbo objektas – Lietuvos konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmusios priežastys ir pirmieji šio instituto įgyvendinimo iššūkių. Siekiant kuo išsamiau atskleisti šiuos klausimus, taip pat nagrinėjami skirtingų individualaus konstitucinio skundo modelių privalumai ir trūkumai bei šiam institutui tenkantis iššūkių skirtingose Europos valstybėse. *Straipsnio tikslas* – atskleisti konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmusias priežastys Lietuvoje ir įvertinti šio pasirinkimo pagrįstumą. Siekiant realizuoti išsikeltą tikslą, darbe keliami ir sprendžiami šie *uždaviniai*: 1) atskleisti labiausiai Europoje paplitusių konstitucinių skundų modelių privalumus ir trūkumus; 2) išanalizuoti konstitucinio skundo institutui tenkančius iššūkius skirtingus skundo modelius pasirinkusiose valstybėse; 3) atskleisti Lietuvoje įtvirtintą konstitucinio skundo modelį ir pirmuosius šį institutą įgyvendinant kylančius iššūkius.

Tyrimas atliktas derinant skirtingus, leidžiančius atskleisti tiek teorinę, tiek praktinę analizuojamo klausimo problematiką, metodus – dokumentų analizę, loginę, sisteminę, kritinę, lyginamąją, teleologinę, lingvistinę analizę.

Siekiant užsibrėžto tikslo, visų pirma analizuoti norminiai šaltiniai: Konstitucija, KTĮ. Atskleidžiant kitų Europos valstybių konstitucinio skundo modelius, jų privalumus ir trūkumus taip pat šiame darbe analizuoti nagrinėjamai temai aktualūs Europos valstybių teisės aktai (konstitucijos, konstitucinių teismų įstatymai). Tyrime analizuoti ir jurisprudenciniai šaltiniai (Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, kuriais išspręstas individualių konstitucinių skundų priimtinumą klausimas). Siekiant atskleisti Lietuvos ir kitų Europos valstybių konstituciniams teismams tenkančius iššūkius šiame darbe analizuoti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo bei užsienio valstybių konstitucinių teismų metiniai pranešimai, šių teismų interneto svetainėse pateikiama statistinė ir kitokia informacija. Šiame darbe analizuota ir tyrimui aktuali specialioji literatūra, nagrinėjamų klausimų analizei pasirinktos tų užsienio ir Lietuvos konstitucinės teisės mokslo atstovų mintys, kurios leistų atskleisti kuo didesnę galimų požiūrių aptariama tema amplitudę.

1. Individualaus konstitucinio skundo modeliai: platus v siauras (norminis)

Individualus priėjimas prie konstitucinės justicijos apima įvairius mechanizmus, kurie suteikia fiziniams ar juridiniams asmenims, atskirai ar kartu su kitais, galimybę ginti konstitucijose įtvirtintas teises konstitucinės justicijos institucijose. Šis priėjimas visų pirma gali būti skirstomas į netiesioginį ir tiesioginį. Netiesioginis individualus priėjimas reiškia, kad asmuo gali kreiptis į konstitucinį teismą (ar kitą panašią instituciją) tik per tarpininką (tam tikrą valstybės instituciją). Dažniausiai tai bendrosios kompetencijos ar specializuoti teismai, taip pat parlamentų nariai, kurie gali kreiptis į konstitucinės justicijos instituciją gavę asmens peticiją, kai kurios valstybės tokią teisę taip pat suteikia ombudsmenui (European Commission for Democracy through Law, 2020).

Tiesioginio kreipimosi galimybė apima įvairias teises priemones, kuriomis pasinaudojęs fizinis ar juridinis asmuo gali asmeniškai kreiptis į konstitucinį teismą ar kitą panašią instituciją be tarpinės institucijos dalyvavimo šiame procese. Tiesioginio kreipimosi modelių taip pat esama įvairių. Plačiausias iš jų yra *actio popularis* institutas, kurio pagrindinis bruožas yra tas, kad asmuo gali kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas ne tik tada, kai jo paties pagrindinės teisės ir laisvės yra pažeistos, bet ir vedamas viešojo intereso. Kiek siauresnė jo forma yra *quasi actio popularis* institutas, kai pareiškėjas turi įrodyti, kad jis turi tam tikrą interesą dėl ginčijamos teisės normos, tačiau jis neturi įrodinėti, kad ji daro jam tiesioginį poveikį. Paminėtinas ir individualaus pasiūlymo institutas, kai pareiškėjas gali tik pasiūlyti konstituciniam teismui įvertinti tam tikro akto konstitucin-

gumą. Tačiau asmuo negali reikalauti, kad konstitucinis teismas pradėtų procesą, tai paliekama teismo diskrecijai (European Commission for Democracy through Law, 2020). Ir galiausiai individualaus konstitucinio skundo institutas, kurio esminis bruožas, kad jį galima paduoti, jeigu pareiškėjo, bet ne trečiojo asmens teisės ir laisvės pažeidžiamos konstitucijai prieštaraujančiu aktu. Dėl ribotos straipsnio apimties šiame skyriuje toliau bus aptariami tik konstitucinio skundo modeliai, bet ne visos individualaus priėjimo prie konstitucinės justicijos formos.

Dažniausiai skiriami du konstitucinio skundo modeliai: plataus dalyko konstitucinio skundo modelis ir siauro dalyko konstitucinio skundo modelis. Pirmu atveju individualus konstitucinis skundas gali būti paduodamas ne tik dėl teisės normos, kuri yra konkretaus sprendimo pagrindas, atitikties konstitucijai, bet ir dėl to, kaip teisminės ar kitos valstybės valdžios institucijos šią teisės normą taiko. Šis modelis dar vadinamas „pilnu“ konstituciniu skundu (angl. *full constitutional complaint*): kreipimasis pateikiamas ir dėl norminių, ir dėl individualių teisės aktų ir todėl kartais įvardijamas visapusiškiausia teisių gynimo forma. Asmuo gali skųstis dėl bet kokio viešosios valdžios akto, kuris pažeidžia jo pagrindines teises tiesiogiai ir esamai (Beliūnienė, 2014, p.71).

O siauro dalyko konstitucinio skundo modelio skiriamos dar dvi rūšys: konstituciniai skundai dėl individualių sprendimų bei konstituciniai skundai dėl teisės norminių aktų (Pūraitė-Andrikienė, 2015, p. 210). Konstituciniai skundai dėl teisės norminių aktų dar vadinami norminiais. Norminiu konstituciniu skundu suteikiama teisė skųstis dėl pareiškėjo subjektyvių pagrindinių teisių pažeidimo individualiu aktu, pagrįstu norminiu aktu, todėl peržiūros iniciatyva yra susijusi su konkrečia byla. Sistemose, kuriose veikia tik norminis konstitucinis skundas, individualus aktas, kuriuo taikomas norminis aktas, negali būti ginčijamas konstituciniame teisme, paskesnė konstitucinė kontrolė nesiejama su norminio akto įgyvendinimu (European Commission for Democracy through Law, 2020).

Nors išskiriama ir daugiau konstitucinio skundo modelių ir (ar) jų porūšių (pvz., konstitucinė peticija, *amparo*, konstitucinė revizija ir kt.), apibendrinant galima konstatuoti, kad Europos regione dominuoja pagrindiniai du: plataus dalyko (arba „pilno“) konstitucinio skundo modelis ir siauro dalyko norminis konstitucinis skundas. Taigi pagrindinis skundo modelių klasifikacijos kriterijus yra konstitucinio skundo objektas: ar galimi ginčyti yra (tik) norminiai ar (ir) individualūs aktai.

Europoje plataus dalyko konstitucinio skundo modelių pasirinkusios, *inter alia*, Albanija, Austrija, Bosnija ir Hercegovina, Čekija, Ispanija, Kroatija, Slovėnija, Slovakija, Šiaurės Makedonija, Vokietija (European Commission for Democracy through Law, 2020). Nors dažnai pabrėžiama, kad norminio konstitucinio skundo modelis išplitęs tik Rytų ir Vidurio Europos regione (Dürr, 2016), pavyzdžiui, šį skundo modelių pasirinkusios Latvija, Lenkija, Juodkalnija, Rumunija, Ukraina, tačiau Venecijos Komisija prie šių valstybių priskiria ir Lichtenšteiną,

Liuksemburgą, Portugaliją, Prancūziją (European Commission for Democracy through Law, 2020).

Pastaraisiais metais norminis konstitucinio skundo modelis vis dažniau sulaukia kritikos. Pabrėžiamas šio modelio nepakankamumas siekiant užtikrinti efektyvią žmogaus teisių apsaugą. Ši kritika grindžiama tuo, kad konstitucinio skundo įtvirtinimas visuomenėje sukuria didelių lūkesčių ir tie lūkesčiai gali būti nuvilti, paaiškėjus, kad labai dažnai konstituciniai teismai negali padėti žmogaus teisių pažeidimų aukoms, nes tų pažeidimų priežastis buvo ne konstitucijai prieštaraujantis norminis aktas, o šio akto taikymas. Tokie pažeidimai, anot kai kurių autorių, yra daug dažnesni ir negali būti ištaisyti norminio konstitucinio skundo. Iškyla pavojus, kad aukšti lūkesčiai dėl efektyvios žmogaus teisių gynimo priemonės, privers didelę visuomenės dalį nusivilti konstituciniu teismu (Dürr, 2016). Tokią poziciją palaiko Venecijos Komisija. Pavyzdžiui, ši komisija teigiamai įvertino Vengrijos, Turkijos, Makedonijos projektus, kuriais buvo siekiama įtvirtinti plataus dalyko konstitucinį skundą, taip pat skatina Ukrainą transformuoti norminio konstitucinio skundo modelį į „pilną“ (Dürr, 2016).

2016 m. Ukrainoje įtvirtintas norminio konstitucinio skundo modelis sulaukia itin daug Venecijos Komisijos, taip pat teisės mokslo atstovų dėmesio. Paminėtina, kad šis modelis turi tam tikrų ypatumų, palyginti su klasikiniu norminiu konstituciniu skundu. Ukrainos Konstitucinio Teismo įstatymas leidžia Konstituciniam Teismui grąžinti galutinį bendrosios kompetencijos teismo sprendimą teismui, jei šis nustato, kad ginčijama teisės norma Konstitucijai neprieštarauja, tačiau pripažįsta, kad Konstitucijai prieštarauja šios normos taikymas. Taigi Ukrainos konstitucinis skundas turi tam tikrų „pilno“ konstitucinio skundo požymių (European Commission for Democracy through Law, 2016). Nepaisant šios galimybės, vis tiek pabrėžiamas Ukrainos konstitucinio skundo modelio ribotumas (European Commission for Democracy through Law, 2018).

Teisės mokslininkų darbuose kritikos sulaukia ir Lenkijos norminio konstitucinio skundo modelis. Vis dėlto šios valstybės mokslo doktrinoje nėra bendros nuomonės dėl pasirinkto norminio konstitucinio skundo efektyvumo. Kai kurie autoriai tvirtina, kad ši priemonė suteikia pareiškėjui reikalingą apsaugą tik tam tikrais atvejais (Zalesn, 2018, p. 25–38). Tačiau esama ir nuomonės, kad nors Lenkijoje 1997 m. įtvirtintas siauras konstitucinio skundo modelis, tačiau jis gali būti pavadintas sėkmingu ir reikšmingu žmogaus teisių apsaugos instrumentu (Nalyvaiko, Chepik-Trehubenko, 2020). Dar kiti autoriai tvirtina, kad didesnę įtaką tam, kad konstitucinis skundas nelaikytinas itin veiksminga konstitucinių laisvių ir teisių gynbos priemone, visų pirma padarė ne teisinis reguliavimas, o šio instituto taikymo praktika, kurioje nepavyko išvengti vidinių prieštaravimų (Michalak, 2019, p. 45).

„Nepilno“ (norminio) konstitucinio skundo modelį yra pasirinkusi ir Latvija. Tačiau šios valstybės teisės moksle nėra tokių kritiškų nuomonių dėl apta-

riamo pasirinkimo. Beveik vieningai sutariama, kad konstituciniai skundai yra reikšminga žmogaus teisių apsaugos nuo valstybės savivalės priemonė (Balodis, Karkliūna, Danovskis, 2013, p. 44–119).

Apibendrintai galima konstatuoti, kai paprastai akcentuojant norminio konstitucinio skundo modelio nepakankamumą pabrėžiami šie plataus dalyko arba „pilno“ konstitucinio skundo privalumai:

- 1) Platesnės konstitucinių žmogaus teisių gynimo galimybės;
- 2) Tvirtinama, kad tik toks konstitucinio skundo modelis gali būti laikomas veiksminga priemone, kurią reikia išnaudoti prieš kreipiantis į EŽTT, tai- gi tik tokios rūšies skundo modelis gali padėti sumažinti EŽTT tenkančių bylų skaičių (The Council of Europe's Directorate General Human Rights and Rule of Law. 2013).

O valstybėse, kuriose pasirinkta siauresnė konstitucinio skundo koncepcija (norminis modelis), pabrėžiami šie tokio pasirinkimo pranašumai:

- 1) Tokiu būdu išvengiama įtampos tarp konstitucinių ir ordinarinių teismų, kuri darytų neigiamą įtaką visai teisinei sistemai. Pažymėtina, kad tokią riziką pripažįsta ir Venecijos Komisija, kuri, kaip minėta, stipriai agituoja už „pilno“ konstitucinio skundo pasirinkimą. Komisija pabrėžia, kad konstituciniai teismai turėtų vertinti tik konstitucinius klausimus, o ordinarinės teisės interpretavimo klausimus palikti bendrosios kompetencijos teismams. Vis dėlto Komisija pripažįsta, kad konstitucinių klausimų identifikavimas tam tikrais atvejais gali būti sudėtingas, ypač teisės į teisingą teismą kontekste, kai bet koks procesinis pažeidimas teismuose gali būti vertinamas kaip teisės į teisingą teismą pažeidimas (European Commission for Democracy through Law, 2020).
- 2) Išvengiama per didelės konstitucinio teismo apkrovos, tokiu būdu teikiama pirmenybė konstitucinio teismo sprendimų argumentavimo kokybei.
- 3) Konstituciniai teismai netampa dar viena apeliacija arba „suprakasacine instancija“.

Pažymėtina ir tai, kad mokslo doktrinoje dominuoja požiūris, kad pagrindinis kriterijus, pagal kurį atitinkamos valstybės konstitucinio skundo modelis apibūdinamas kaip platus arba siauras, yra konstitucinio skundo objektas: ar galima ginčyti tik norminius, ar (ir) individualius aktus (taip pat ir teismų sprendimus). Abejotina, ar konstitucinio skundo objektas turėtų būti vienintelis kriterijus, apibūdinantis atitinkamos valstybės konstitucinio skundo modelio apimtį. Modelio priskyrimą plačiam ar ribotam turėtų lemti ir kiti ne mažiau svarbūs konstitucinio skundo modelio elementai.

2. Konstitucinio skundo institutui tenkantys iššūkiai skirtingus skundo modelius pasirinkusiose valstybėse

Individualaus konstitucinio skundo institutui tenkančių iššūkių skirtingose valstybėse gali būti įvairių, tačiau pagrindinis iššūkis konstitucinį skundą įtvirtinusiose valstybėse yra vadinamoji sklandžiai funkcionuojančio Konstitucinio Teismo ir efektyvaus žmogaus teisių gynimo mechanizmo dilema³. Šią dilemą lakoniškai būtų galima apibūdinti taip: nors individualių konstitucinių skundų srautas suteikia galimybę apginti savo pažeistas teises, tačiau per didelis skundų skaičius gali pakenkti konstitucinei justicijai sklandžiai veikti. Antra vertus, įvedus per griežtas konstitucinio skundo pateikimo sąlygas (siekiant riboti skundų srautą), gali kilti abejonių dėl tokios žmogaus teisių gynimo priemonės efektyvumo.

Skirtingas šios dilemos puses atspindi skirtingą konstitucinio skundo modelį pasirinkusių valstybių patiriami iššūkiai. Valstybėse, pasirinkusiose platų individualaus priėjimo prie konstitucinės justicijos modelį, pagrindinis iššūkis yra konstituciniams teismams tenkantis prašymų skaičius arba šių institucijų apkrova darbu. Kai kuriose valstybėse individualiu priėjimu prie konstitucinių teismų buvo taip aktyviai naudojamosi, kad tai pradėjo kelti grėsmę šių institucijų funkciniam pajėgumui. Konstitucinių skundų skaičiui augant, konstitucinių teismų efektyvumas gali mažėti. Taigi valstybėse bandoma ieškoti įvairių būdų, kad konstituciniai teismai turėtų galimybę nepradėti mažiau reikšmingų ar beviltiškų procesų.

O siauresnę (norminio) konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse situacija priešinga – nors konstitucinės justicijos institucijas pasiekia ne toks didelis skaičius skundų, tačiau skundų priimtimumo procentas yra labai mažas. Akivaizdu, kad asmenų galimybė kreiptis dėl savo konstitucinių teisių apsaugos konstituciniu skundu neturi būti per daug apribota. Taigi konstituciniai teismai, nagrinėdami konstitucinius skundus, susiduria su bendra problema: kaip atskirti „pelus nuo grūdų“ ir kartu užtikrinti efektyvią žmogaus teisių apsaugą.

Iššūkiai, kylantys pasirinkus platų konstitucinio skundo modelį. Didžiausias apkrovimas konstituciniams teismams tenka valstybėse, kuriose įtvirtintas itin platus individualus priėjimas prie konstitucinės justicijos. Pavyzdžiui, Vengrijoje, Slovėnijoje, Kroatijoje dėl itin didelio darbo krūvio, tenkančio šių valstybių konstituciniams teismams, fizinių ir juridinių asmenų galimybės kreiptis į šias institucijas buvo apribotos. Iki Konstitucijos pakeitimo **Vengrijoje** dėl norminių aktų konstitucingumo į Konstitucinį Teismą buvo leidžiama kreiptis kiekvienam, taip pat užsieniečiams ir asmenims be pilietybės, nereikalauta įrodyti, kad tas aktas su-

3 Angl. dilemma between overburdening of the constitutional court and providing an efficient human rights protection system.

kėlė asmeniui kokią nors žalą. Šiuo laikotarpiu *actio popularis* institutas buvo vienas iš labiausiai kritikuojamų Vengrijos konstitucinės justicijos modelio elementų, nes jis lėmė beveik nepakeliamą Teismo darbo krūvį (per metus šiam teismui tekdavo apytiksliai 1 600 *actio popularis* skundų) (Gárdos-Orosz, 2012, p. 302–315). Siekiant išvengti Vengrijos Konstitucinio Teismo paralyžiavimo, 2012 m. *actio popularis* institutą pakeitė nauja trijų rūšių individualių konstitucinių skundų sistema. Dabartinis Vengrijos konstitucinio skundo modelis apima tiek norminio konstitucinio skundo, tiek skundų dėl teismų sprendimų galimybes. Paminėtina, kad daugiausiai konstitucinių skundų šiame teisme pateikiama būtent dėl teismų sprendimų. Pavyzdžiui, 2020 m. iš viso Teisme gauti 1 193 skundai ir net 1 075 iš jų buvo pateikti dėl teismų sprendimų, o likusieji dėl teisės normų (Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary, 2020).

Kai kurie Vengrijos teisės mokslo atstovai tvirtina, kad *actio popularis* panaikinimas ir šios konstitucinių skundų sistemos įtvirtinimas gali padėti Vengrijos Konstitucinį Teismą depolituoti (Pócza, Dobos, Gyulai, 2019, p. 99). Tačiau esama ir kitokios nuomonės, nepaisant to, kad, lyginant su tik norminių konstitucinių skundų įtvirtinusiomis valstybėmis, tokia konstitucinių skundų sistema yra pakankamai plati, tvirtinama, kad 2012 m. Vengrijoje įtvirtinta nauja skirtingų rūšių konstitucinių skundų sistema nepakeičia ankstesniojo *actio popularis* veiksmingumo (Gárdos-Orosz, 2012, p. 302–315). Pavyzdžiui, 2020 m. gauta 1 214 konstitucinių skundų, tačiau tais metais iš esmės išnagrinėta tik 78 konstituciniai skundai (Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary, 2020).

Itin plačiomis fizinį ir juridinių asmenų galimybėmis kreiptis į konstitucinės justicijos institucijas pasižymi buvusios Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos valstybės įpėdinės. Fiziniai ir juridiniai asmenys šiose valstybėse gali kreiptis į konstitucinius teismus dėl įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo nereikalaujant pagrįsti asmeninio intereso. Dauguma šio regiono valstybių yra įtvirtinusios *actio popularis* institutą. Pavyzdžiui, Kroatija ir Makedonija išsiskiria tuo, kad jos suteikia asmenims tiek *actio popularis*, tiek individualaus konstitucinio skundo teisę. Individai taip pat turi teisę kreiptis į konstitucinius teismus dėl ginčų tarp valstybės institucijų ir dėl politinių partijų įstatų ar programų teisėtumo (Slovėnija, Makedonija) (Thoonen-Tornic, 2017).

Venecijos Komisijos studijoje pabrėžiama, kad **Kroatijoje** Konstitucinis Teismas taip pat buvo apkrautas *actio popularis* skundų (European Commission for Democracy through Law, 2020). Šioje valstybėje vienas asmuo Konstituciniam Teismui pateikė apie 800 skundų, neturėdamas jokio asmeninio intereso dėl ginčijamų aktų (European Commission for Democracy through Law, 2008). Vis dėlto statistika rodo, kad 80–90 proc. visų šiam teismui tenkančių kreipimūsi yra konstituciniai skundai, taigi ne *actio popularis*, o konstituciniai skundai yra pagrindinė šio teismo apkrovos darbu priežastis (Thoonen-Tornic, 2017). Nuo 2008 m. Kroatijos Konstituciniam Teismui per metus vidutiniškai tenka apie 5 000 konstituci-

nių skundų. 2012 m. jų skaičius netgi viršijo 6 000 (Thoonen-Tornic, 2017). Šioje valstybėje individualūs konstituciniai skundai gali būti paduodami tik dėl individualių aktų (Thoonen-Tornic, 2017). Kroatijoje galimybė kreiptis su konstituciniu skundu buvo tolydžio ribojama Konstitucinio Teismo įstatymo pakeitimais ir paties Konstitucinio Teismo griežtesniu skundo pateikimo sąlygų aiškinimu (European Commission for Democracy through Law, 2008).

Slovėnijoje nuo 1991 m. Konstitucijos ir 1994 m. Konstitucinio Teismo įstatymo priėmimo Konstituciniam Teismui tenkančių bylų skaičius nuolat augo. Dėl didelio prašymų skaičiaus bylos išnagrinėjimo trukmė Konstituciniame Teisme viršijo Slovėnijos Konstitucijos 23 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą protingą bylos išnagrinėjimo terminą. Atsižvelgiant į tai, taip pat siekiant užtikrinti kokybišką konstitucinę kontrolę, 2007 m. buvo priimtos Konstitucinio Teismo įstatymo pataisos. Šių pakeitimų tikslas buvo užtikrinti, kad Teismas galėtų efektyviai atlikti savo kaip konstitucinės demokratijos ir žmogaus teisių gynėjo funkciją (Melart; Zore, 2008).

1991 m. Konstitucijoje, kaip individualaus kreipimosi į Konstitucinį Teismą sąlyga, buvo įtvirtintas teisinis interesas (Slovėnijos Respublikos Konstitucijos 162 str. 2 d.). 1994 m. ši sąlyga detalizuota Konstitucinio Teismo įstatyme. Jame įtvirtinta, kad turi būti nustatyta tiesioginė grėsmė pareiškėjo teisėms ar jo teisei padėčiai (Slovėnijos KTĮ 24 str.). 2007 m. pakeitimais nustatytos griežtesnės sąlygos dėl teisinio intereso įrodymo, ypač bylose dėl poįstatyminių aktų konstitucingumo. Šiomis pataisomis įtvirtinti ir kiti konstitucinių skundų nagrinėjimo proceso pakeitimai (Mavčič, 2011).

Šie pakeitimai pakankamai griežtai apribojo asmenų galimybes kreiptis į Konstitucinį Teismą. Slovėnijos teisės moksle šie pakeitimai vertinami įvairiai. Kai kurie teisės mokslo atstovai tvirtina, kad ankstesnis ribojimų nebuvimas kėlė grėsmę Teismui veiksmingai vykdyti savo funkcijas, todėl šie pakeitimai buvo reikalingi ir prisidėjo prie šios institucijos darbo efektyvumo gerinimo (Melart; Zore, 2008). Tačiau, kitų autorių nuomone, prieš nustatant aptariamus apribojimus reikia įvertinti, ar tai per daug nesumažins teisinės sistemos demokratinio pobūdžio. Pabrėžiama ir tai, kad po minėtų pakeitimų konstitucinių skundų skaičius išliko labai didelis, tik labai maža skundų dalis priimama nagrinėti (10 proc.) ir dar mažesnė dalis jų būna sėkmingi (apie 5 proc.) (Mavčič, 2011).

Slovėnijos konstitucinio skundo modelį sudaro tiek norminis konstitucinis skundas, tiek konstitucinis skundas dėl individualaus pobūdžio aktų. Konstitucinį skundą gali pateikti kiekvienas asmuo, kurio žmogaus teisės ir laisvės buvo pažeistos individualiu viešosios valdžios aktu (Slovėnijos Konstitucijos 160 str., Slovėnijos KTĮ 50 str. 1 d.). Norminis konstitucinis skundas Slovėnijoje vadinamas ne konstituciniu skundu, o konstitucine peticija. Teisės akto konstitucingumo patikra gali būti inicijuota asmens, kuris įrodo teisinį interesą: jei įstatymas ar poįstatyminis aktas tiesiogiai pažeidžia jo teises, interesus ar teisinę padėtį (Slovėnijos KTĮ 24 str. 1 ir 2 d.). 2020 m. 80 proc. visų Slovėnijos Konstituciniame Teisme gautų

prašymų sudarė konstituciniai skundai, tam tikrais atvejais jie buvo pateikti kartu su konstitucinėmis peticijomis. 2020 m. šiame teisme išnagrinėta 1 213 konstituciniais skundais inicijuotų bylų. 2020 m. taip pat išnagrinėtos 226 konstitucinėmis peticijomis inicijuotos bylos (The Constitutional Court of the Republic of Slovenia, 2020). Dėl didelio gaunamų skundų kiekio vidutinė prašymų išnagrinėjimo trukmė Slovėnijos Konstituciniame Teisme išlieka ilga: 2020 m. – 563 d.; konstitucinių skundų išnagrinėjimo trukmė panaši (2020 m. – 571 d.) (The Constitutional Court of the Republic of Slovenia, 2020).

Su didelio skundų srauto problema susiduria ir kitos platesnį konstitucinio skundo modelį pasirinkusios Europos valstybės. Be minėtų valstybių, **Čekijoje** individualiais skundais inicijuotos bylos sudaro 98 proc. visų Konstitucinio Teismo nagrinėjamų bylų (Šipulova, 2019, p. 35). **Vokietijoje** šis procentas labai panašus – konstituciniais skundais inicijuotos bylos sudaro 97 proc. Štai 2013 m. šiam teismui teko – 6 477 skundai, 2014 m. – 6 606 skundai, 2015 m. – 5 739 skundai, 2016 m. – 5 610 skundų (Wiczanowska, 2018, p. 10). Nors Vokietijoje skundų, kuriuose pripažįstamas prieštaravimas Pagrindiniam įstatymui, apytiksliai yra 2,5 proc., tačiau skundų priimtinumą procentas yra gana didelis: 2013 m. iš pateiktų skundų priimta 92 proc., 2014 m. – 92 proc., 2015 m. – 95 proc. konstitucinių skundų (Wiczanowska, 2018, p. 11).

Iššūkiai, kylantys pasirinkus siaurą (norminį) konstitucinio skundo modelį. Nors norminio konstitucinio skundo modelį pasirinkusiose valstybėse konstitucinius teismus pasiekia gerokai mažesnis skaičius konstitucinių skundų (tai galima teigti esant tokio modelio pranašumu, nes toks skundų skaičius nekelia grėsmės sklandžiam institucijos funkcionavimui, sprendimų argumentavimo kokybei), tačiau šios valstybės susiduria su kitokio pobūdžio iššūkiu – mažas priimtų nagrinėti konstitucinių skundų procentas. **Lenkijoje** 2014 m. Konstituciniam Tribunalui buvo pateikti 375 skundai, 44 (11,7 proc.) iš jų buvo priimti nagrinėti; 2015 m. pateikti 408 skundai ir nė vieno iš jų nepriimta nagrinėti (0 proc.); 2016 m. iš 54 gautų skundų priimta nagrinėti 15 skundų (27 proc.); 2017 m. iš 188 gautų skundų priimta 30 skundų (16 proc.) (Wiczanowska, 2018, p. 11). Dėl šios priežasties kartais tvirtinama, kad Lenkijoje pasirinktas skundo modelis nėra efektyvi asmens teisių ir laisvių gynimo priemonė (Tujela, Wrobel, 1997). Diskutuojama, ar asmeniui suteikta teisė ginčyti tik teisės aktų nuostatas užtikrina efektyvią žmogaus teisių apsaugą. Kai kurie autoriai tvirtina, kad konstitucinis skundas Lenkijoje neatlieka reikšmingo konstitucinių teisių ir laisvių apsaugos vaidmens (Zalesn, 2018, p. 25–38). **Latvijoje** vyrauja panašios tendencijos. 2001–2015 m. gauti 2 934 konstituciniai skundai, iš jų priimta nagrinėti 408 skundai (apie 14 proc.) (Constitutional Court of The Republic of Latvia, 2015). Kitame šio straipsnio skyriuje matysime, kad Lietuvoje konstitucinių skundų priimtinumą procentas dar mažesnis.

Mažas skundų priimtinumą procentas kelia kitokių grėsmių. Konstitucinio skundo įtvirtinimas visuomenėje sukuria didelių lūkesčių ir tie lūkesčiai gali būti

nuvilti paaiškėjus, kad labai dažnai konstituciniai teismai negali padėti žmogaus teisių pažeidimų aukoms. Kyla pavojus, kad dideli lūkesčiai dėl efektyvios žmogaus teisių gynimo priemonės ir itin mažas skundų priimtino procentas privers didelę visuomenės dalį nusivilti konstituciniu teismu. Mažas skundų priimtino procentas visai pagrįstai gali kelti abejonių, ar atitinkamos valstybės skundo modelis yra veiksminga konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemonė.

3. Konstitucinio skundo modelio pasirinkimas Lietuvoje ir pirmųjų metų veikimo iššūkiai

2019 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad kiekvienas asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Konstitucijos 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodytų aktų, jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves ir šis asmuo išnaudojo visas teisinės gynybos priemones. Šios teisės įgyvendinimo tvarką nustato Konstitucinio Teismo įstatymas. Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalyje taip pat nustatyta, kad byloje pagal Konstitucijos 106 straipsnio ketvirtojoje dalyje nurodyto asmens kreipimąsi priimtas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas įstatymo nustatyta tvarka atnaujinti procesą dėl pažeistų to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo.

Taigi asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Lietuvos Respublikos įstatymų (*inter alia*, Konstitucijos keitimo, konstitucinių ar referendumu priimtų įstatymų) ir kitų Seimo priimtų aktų, Respublikos Prezidento aktų, Respublikos Vyriausybės aktų. Vadinasi, asmuo individualų konstitucinį skundą gali pateikti dėl tų pačių teisės aktų (jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves), kurių konstitucingumą iki šiol galėjo ginčyti ir kiti subjektai. Taigi Lietuvoje pasirinktas vadinamasis norminio konstitucinio skundo modelis, kai konstitucinis skundas gali būti paduodamas, jeigu valstybės valdžios įgaliojimus turinti institucija priėmė sprendimą, remdamasi (galimai) Konstitucijai prieštaraujančiu teisės aktu, bet ne plataus dalyko konstitucinio skundo modelis, kai individualus konstitucinis skundas gali būti paduodamas ne tik dėl teisės normos, kuri yra konkretaus sprendimo pagrindas, atitikties Konstitucijai, bet ir dėl to, kaip teisminės ar kitos valstybės valdžios institucijos šią teisės normą taiko.

Svarbu pažymėti, kad Lietuvos konstitucinio skundo modelio kontekste terminas „norminis konstitucinis skundas“ yra sąlyginis, nes Konstitucijos 105 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse nurodyti aktai Konstitucinio Teismo

jurisprudencijoje suprantami kaip visi minėtų subjektų priimami teisės aktai: tiek norminiai, tiek individualūs aktai⁴. Sąvoka „norminis konstitucinis skundas“ Lietuvoje įtvirtintam konstitucinio skundo modeliui apibūdinti vartojama atsižvelgiant į jos įsitvirtinimą konstitucinio skundo tematikai skirtoje literatūroje⁵. Taip pat dėl tos aplinkybės, kad Lietuvoje konstitucinio skundo objektu (kitaip nei plataus dalyko konstitucinį skundą pasirinkusiose valstybėse) gali būti tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimti aktai, bet ne bendrosios kompetencijos ar administracinių teismų sprendimai.

Kuriant nacionalinį konstitucinio skundo modelį Lietuvoje plataus konstitucinio skundo įtvirtinimo galimybė intensyviau nebuvo svarstoma. 2007 m. Individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimo koncepcijoje (toliau – ir Koncepcija) (Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas) planuojamo įtvirtinti konstitucinio skundo modelio objektas buvo tas pats – įstatymas ar kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento ar Vyriausybės aktas (ar jo dalis), kaip ir 2017 m. registruotame Konstitucijos pakeitimo projekte (Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-431), bei 2019 m. priimtoje Konstitucijos pataisoje. Nors nedvejojant įvardyti priežastis, kodėl Lietuvoje plačiau nebuvo svarstoma pilno konstitucinio skundo modelio įtvirtinimo galimybė, sunku, vis dėlto galima pabandyti išskirti keletą pagrindinių šį pasirinkimą nulėmusių veiksnių.

Pirma, iš tam tikrų šio instituto įtvirtinimo Lietuvoje *travoux preparatoire* matyti, kad kuriant konstitucinio skundo modelį nemažai diskusijų buvo skirta būtent administracinių / bendrosios kompetencijos teismų ir Konstitucinio Teismo kompetencijos atskyrimo ginant pažeistas asmens teises klausimui (Lietuvos Respublikos Seimo Biudžeto ir finansų komiteto (papildomo komiteto) išvada, 2006). Buvo išsakoma abejonė, „ar įtvirtinus individualaus konstitucinio skundo institutą Konstitucinis Teismas, užuot vykdęs savo pirmąją funkciją – tikrinti teisės aktų konstitucingumą, neturės spręsti ir teismų jurisdikcijai priklausančių teisės taikymo klausimų ta apimtimi, kuria asmuo gindamas savo teisę suabejojo teisės akto konstitucingumu“ (Beliūnienė, 2014, p. 132). Taip pat pateikiama nuomonė, kad (...) būtų gerokai sunkiau nustatyti ribą tarp Konstitucinio Teismo ir kitų teismų jurisdikcijos (...) bei kad galėtų kilti klausimas, ar Konstitucinis Teismas kitų teismų sprendimams netampa superkasacine (superrevizine) instancija“, jei konstitucinis skundas galėtų būti paduodamas dėl teismo (viešojo administ-

4 Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją jis turi įgaliojimus tirti Seimo priimtų poįstatyminių aktų, taip pat Respublikos Prezidento, Vyriausybės aktų konstitucingumą nepriklausomai nuo to, ar šie aktai yra individualūs, ar norminiai, ar jie yra vienkartinio (*ad hoc*) taikymo, ar nuolatinio galiojimo (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *Žin.*, 2003, Nr. 124-5643).

5 Pvz., Venecijos Komisijos studijose išskiriami du pagrindiniai konstitucinio skundo modeliai: „pilnas“ konstitucinis skundas ir „norminis“ konstitucinis skundas (Žr.: European Commission For Democracy Through Law, 2020).

ravimo institucijos) sprendimo atitikties Konstitucijai. Teisės mokslo darbuose taip pat buvo išsakoma nuomonė, kad, įtvirtinus platesnę asmens konstitucinio skundo sampratą, kai skundas paduodamas dėl teismo (viešojo administravimo institucijos) sprendimo atitikties Konstitucijai, būtų gerokai sunkiau nustatyti ribą tarp Konstitucinio Teismo ir kitų teismų jurisdikcijos (Abramavičius, 2007, p. 312). Taigi vienas iš pagrindinių veiksnių, nulėmusių šį pasirinkimą, buvo siekis išvengti įtampas tarp Konstitucinio Teismo ir bendrosios kompetencijos teismų.

Antra, 2007 m. parengus Konceptiją, teisės mokslo atstovų darbuose buvo išsakoma nuomonė, kad Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinti pernelyg plačios asmens konstitucinio skundo sampratos modelį būtų pavojinga, nes Konstitucinis Teismas būtų apkrautas papildomomis, su konstitucinio teisingumo vykdymu nesusijusiomis funkcijomis (Abramavičius, 2007, p. 312). Taigi pernelyg plati skundo samprata dėl didelio skundų skaičiaus gali kelti rimtų grėsmių teismo darbo efektyvumui, kartu ir Teismo sprendimo argumentavimo kokybei. O tai galiausiai gali Teismui trukdyti tinkamai atlikti pagrindinę konstitucinio skundo instituto funkciją – saugoti žmogaus teises.

Trečia, norminio konstitucinio skundo įtvirtinimą iš dalies nulėmė ir kaimynių Lenkijos ir Latvijos patirtis. Tam tikra ribota norminio konstitucinio skundo forma yra įtvirtinta ir Estijoje, kur galima kreiptis į Aukščiausiąjį Teismą dėl tam tikrų Parlamento rezoliucijų ir Prezidento sprendimų. 2016 m. norminio konstitucinio skundo modelis įtvirtintas ir Ukrainoje.

Ketvirta, pilno konstitucinio skundo įtvirtinimas nacionalinėje teisėje keltų abejonių ir dėl savo suderinamumo su visuminiu konstituciniu reguliavimu. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją ir įstatymus Lietuvoje yra trys teismų sistemos: 1) Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinę teisminę kontrolę; 2) Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalyje nurodyti Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai sudaro bendrosios kompetencijos teismų sistemą; 3) pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti gali būti įsteigti specializuoti teismai – šiuo metu įstatymais yra įsteigta ir veikia viena specializuotų teismų, būtent administracinių, sistema, kurią sudaro Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ir apygardų administraciniai teismai (*inter alia*, Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas). Taigi teisės moksle pabrėžiama, kad, būdamas viena iš Lietuvoje esančių trijų teismų sistemų, Konstitucinis Teismas neturėtų vertinti kitų dviejų teismų sistemų, t. y. bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų, sprendimų. Jis nėra „ketvirtoji instancija“ bendrosios kompetencijos ar „trečioji instancija“ administracinių teismų sprendimams. Konstitucinis Teismas tiria ir sprendžia tik jo kompetencijai priklausančius teisės aktų konstitucingumo klausimus (Birmontienė, et al., 2019, p. 428).

Pagal Konstitucijos 102 ir 105 straipsnius svarbiausia Konstitucinio Teismo funkcija – užtikrinti Konstitucijos viršenybę tiriant ir sprendžiant ginčus, ar įsta-

tymai (ar jų dalis) ir kiti Seimo priimti aktai (ar jų dalis) neprieštaruja Konstitucijai, ar Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai (ar jų dalis) neprieštaruja Konstitucijai ir įstatymams. Nuo pat savo veiklos pradžios Konstitucinis Teismas nagrinėja tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimtų teisės aktų konstitucingumą. Taigi, manytina, kad pilno konstitucinio skundo įtvirtinimas būtų pernelyg „revoliucinis“ jau susiformavusios nacionalinės konstitucinės kontrolės tradicijos kontekste, taip pat nederėtų su Konstitucijoje įtvirtintomis nuostatomis ir jau suformuota Konstitucinio Teismo oficialiąja konstitucine doktrina. Taigi norminio konstitucinio skundo modelis yra priimtinesnis dėl Lietuvos teisinių sistemos ir susiformavusios konstitucinės kontrolės tradicijos.

Taigi nacionalinio konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmė ne tik tradiciniai norminio konstitucinio skundo šalininkų argumentai dėl įtampos tarp bendrosios kompetencijos ir konstitucinių teismų išvengimo, taip pat dėl galimo per didelio Teismo apkrovimo prašymais, bet ir visuminis konstitucinis reguliavimas, nacionalinės teisinės sistemos ir jau susiformavusi konstitucinės kontrolės tradicija bei aptariamo instituto modelį pasirinkusių aplinkinių valstybių patirtis. Šių argumentų kontekste norminio konstitucinio skundo pasirinkimas atrodo pagrįstas.

Reikėtų aptarti ir plataus dalyko konstitucinio skundo šalininkų argumentus dėl šio modelio suteikiamų platesnių žmogaus teisių apsaugos galimybių, taip pat dėl jo įtakos EŽTT tenkančių prašymų skaičiui mažinti. Vis dėlto teiginys, kad tik pilno dalyko konstitucinio skundo modelis gali būti pripažintas efektyvia priemone, kuri turi būti išnaudota prieš kreipiantis į EŽTT, nėra tikslus. Tiek plataus dalyko, tiek norminio konstitucinio skundo modelis gali būti pripažintas veiksminga priemone, kurią reikia išnaudoti prieš kreipiantis į EŽTT. Lietuvos konstitucinio skundo mechanizmas galėtų būti pripažintas efektyvia priemone (Europos žmogaus teisių konvencijos 35 str. 1 d. prasme), kai individualus sprendimas, kuris galimai pažeidė Konvenciją, buvo priimtas tiesiogiai taikant antikonstitucinę nacionalinio teisės akto nuostatą, tačiau tai nebus efektyvi teisinės gynybos priemonė, jei galimas pažeidimas kilo iš netinkamo teisės akto taikymo ar aiškinimo, jeigu pati teisės akto nuostata nėra antikonstitucinė. Lietuvos konstitucinis skundas atitinka ir kitus EŽTT išskirtus skundo efektyvumo kriterijus, dėl Konstitucinio Teismo sprendimo galutinumo ir privalomumo, taip pat įvairius EŽTT jurisprudencijoje išskirtus procesinius reikalavimus, apskritai galima teigti, kad Konstitucinis Teismas aiškina Konstituciją „Konvencijai draugišku“ būdu⁶.

Nepaisant aptartų norminio konstitucinio skundo pasirinkimą pagrindžiančių argumentų, reikia pažymėti, kad plataus dalyko konstitucinio skundo šalininkų argumentai dėl šios rūšies modelio suteikiamų platesnių žmogaus tei-

6 Plačiau apie Lietuvos konstitucinio skundo mechanizmo atitiktį EŽTT jurisprudencijoje išskirtiems skundo efektyvumo kriterijams (Pūraitė-Andrikienė, 2022).

sių apsaugos galimybių nėra nepagrįsti. Akivaizdu, kad asmens, manančio, kad yra pažeistos Konstitucijoje įtvirtintos jo teisės, galimybės kreiptis į Konstitucinį Teismą neturi būti pernelyg susiaurintos. Tokiu atveju konstitucinis skundas taptų ne viena iš priemonių, užtikrinančių veiksmingesnę asmens konstitucinių teisių apsaugą, o tam tikra fikcija, iškreipiančia pačios konstitucinės teisminės kontrolės paskirtį, net darančia jai žalą. Neretai tvirtinama, kad siauresnė asmens konstitucinio skundo samprata (kai konstitucinis skundas paduodamas tik dėl teisės normos, o ne dėl paties sprendimo) ir jos įtvirtinimas valstybių teisės sistemose sudaro prielaidas susidaryti tokioms teisinėms situacijoms, kai yra ribojama konstitucinių teismų galimybė visiškai apginti konstitucines asmenų teises ir laisves.

Vis dėlto, prieš tai minėti norminio konstitucinio skundo pasirinkimą Lietuvoje nulėmę argumentai bent kol kas nesudaro rimtesnio pagrindo diskutuoti dėl galimybės suteikti asmenims teisę konstituciniu skundu ginčyti ir teismų sprendimų konstitucingumą. Įtvirtinus norminio konstitucinio skundo koncepciją vėčiau turėtų būti kreipiamas dėmesys į tai, kad kiti konstitucinio skundo modelį apibūdinantys elementai dar labiau nesusiaurintų fizinio ar juridinio asmens galimybių apginti savo galimai pažeistas teises Konstituciniame Teisme. Minėta, kad konstitucinio skundo objektas turėtų būti tik vienas iš kriterijų, apibūdinantis atitinkamos valstybės konstitucinio skundo modelio apimtį pažeistų asmens teisių apsaugos atžvilgiu, t. y. jo priskyrimą plačiam ar ribotam turėtų lemti ir kiti ne mažiau svarbūs konstitucinio skundo modelio elementai.

Lietuvoje įtvirtintą konstitucinio skundo modelį apibūdina⁷ ne tik jo objektas, t. y. kad asmuo individualų konstitucinį skundą gali pateikti dėl įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų, Respublikos Prezidento aktų, Respublikos Vyriausybės aktų atitikties Konstitucijai ar kitam aukštesnės galios teisės aktui (jeigu jų pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves), bet ir kiti jį apibūdinantys požymiai: 1) konstitucinį skundą gali pateikti ne tik fiziniai, bet ir juridiniai asmenys, Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių piliečiai, asmenys be pilietybės ir kt. (subjektai, galintys pateikti konstitucinį skundą); 2) nustatytos trys pagrindinės konstitucinio skundo pateikimo sąlygos⁸ (reikalavimas, kad pareiškėjo, bet ne trečiojo asmens, teisės ir laisvės būtų pažeidžiamos (galimai) Konstitucijai prieštaraujančiu teisės aktu; reikalavimas išnaudoti visas kitas tei-

7 Plačiau apie nacionalinio konstitucinio skundo modelio elementus žr. straipsnio autorės monografijoje „Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių įrankis“.

8 Dvi iš jų įtvirtintos Konstitucijoje: 1) „asmuo turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl <...> aktų, kurių pagrindu priimtas sprendimas pažeidė šio asmens konstitucines teises ar laisves“; 2) „asmuo išnaudojo visas teisinės gynybos priemones“ (106 str. 4 d.). Trečioji – ordinarinės teisės lygmeniu. KTĮ nustatytas 4 mėnesių skundo padavimo terminas po paskutinės instancijos, spręsdusios bylą, galutinio sprendimo (65 str. 2 d. 3 p.). Paminėtina, kad šiame KTĮ straipsnyje detalizuotos ir kitos dvi Konstitucijoje įtvirtintos priemonės.

sinės gynybės priemonės; 4 mėnesių skundo padavimo terminas); 3) konstituciniu skundu inicijuotoje byloje priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas, kad teisės aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, yra pagrindas atnaujinti procesą dėl to asmens konstitucinių teisių ar laisvių įgyvendinimo (konstitucinio skundo pripažinimo pagrįstu padariniai); 5) Konstitucinio Teismo įstatyme įtvirtinti tam tikri specifiniai procesiniai institutai, kurie taikomi tik nagrinėjant individualius konstitucinius skundus (prašymų trūkumų pašalinimo institutas, teismo sprendimo vykdymo sustabdymo institutas, specifinis dalyvaujančių byloje asmenų išlaidų apmokėjimas, prašymo pateikimo termino atnaujinimo institutas ir kt.).

Nuo individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo Lietuvos teisės sistemoje praėjo tik mažiau nei treji metai, todėl dar anksti užtikrintai apibendrinti, kad visuomenės ir teisinės bendruomenės lūkesčiai dėl veiksmingo konstitucinių žmogaus teisių gynimo instrumento visiškai pasiteisino. Tačiau jau dabar galima konstatuoti, kad įteisinus konstitucinio skundo institutą buvo žengtas reikšmingas žingsnis stiprinant žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje. Pirmieji šio instituto veikimo metai atskleidžia, kad baimės, dėl kurių taip ilgai buvo delsiama įtvirtinti šį institutą, nepasitvirtino: nors Konstitucinio Teismo darbo krūvis padidėjo, tačiau tikrai nėra pagrindo tvirtinti, kad Konstitucinis Teismas yra pernelyg apkrautas konstitucinių skundų nagrinėjimu; įprasta Teismo veikla nesutriko, konstitucinės justicijos bylos ir toliau nagrinėjamos įprastu ritmu, o vidutinės skundų išnagrinėjimo trukmės kol kas tikrai negalima pavadinti pernelyg ilgą (2019–2021 m. vidutinė konstitucinio skundo išnagrinėjimo trukmė nuo jo priėmimo nagrinėti Konstituciniame Teisme yra apytiksliai 9 mėn.⁹). Konstitucinis Teismas yra išnagrinėjęs dar gana nedaug konstitucinių skundų: 2019–2021 m. priimta 10 nutarimų konstituciniais skundais inicijuotose bylose¹⁰. Tačiau tai, kad keliuose iš šių nutarimų pripažintas teisės aktų (ar jų dalių) prieštaravimas Konstitucijai rodo, kad šiuo instrumentu yra apginamos tam tikrų asmenų konstitucinės teisės, o kartu iš teisės sistemos pašalinamos ir kitiems asmenims aktualios Konstitucijai prieštaraujančios teisės aktų nuostatos. Konstitucinio skundo institutas taip pat atveria daugiau perspektyvų aiškinti Konstitucijos nuostatas, prisideda prie

9 Pirmasis konstitucinis skundas buvo išnagrinėtas per 5 mėn., kiti devyni per apytiksliai 7, 13, 10, 10, 8, 11, 7, 8 mėn.

10 Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 5659; Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 19129; Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 4 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 4528; Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 5546; Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 7723; Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 16058; Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 20273; Konstitucinio Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 23240; Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-22, Nr. 26640; Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-30, Nr. 27683.

oficialiosios konstitucinės doktrinos plėtros, leidžia atskleisti naujus asmens konstitucinių teisių ar laisvių turinio elementus.

Vis dėlto Lietuvoje, kaip ir kitose Europos valstybėse, konstitucinio skundo institutas susiduria ir su tam tikrais iššūkiais. Kaip ir kitose siauresnę konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse, pagrindinis iššūkis Lietuvoje – itin mažas konstitucinių skundų priimtinumą procentas. 2019 m. Konstituciniame Teisme gauti 94 konstituciniai skundai, tais pačiais metais išspręstas 53 konstitucinių skundų priimtinumą klausimas: atsisakyta nagrinėti – 50 konstitucinių skundų, grąžinta pareiškėjams – 3 konstituciniai skundai ir priimtas nagrinėti tik vienas konstitucinis skundas (Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas). 2020 m. gauta 231 konstitucinis skundas, tais pačiais metais išspręstas 181 konstitucinio skundo priimtinumą klausimas: atsisakyta nagrinėti – 151 konstitucinis skundas, visa apimtimi grąžinta pareiškėjams – 17 konstitucinių skundų, iš dalies grąžinta pareiškėjams, iš dalies atsisakyta nagrinėti – 7 konstitucinius skundus, priimti nagrinėti tik 5 konstituciniai skundai (Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas). 2021 m. gauta 150 konstitucinių skundų, tais pačiais metais išspręstas 127 konstitucinių skundų priimtinumą klausimas, Konstitucinis Teismas 110 konstitucinių skundų visa apimtimi atsisakė nagrinėti, 5 konstitucinius skundus visa apimtimi grąžino pareiškėjams, taip pat 5 konstitucinius skundus iš dalies grąžino pareiškėjams, iš dalies atsisakė nagrinėti, priimti nagrinėti 7 konstituciniai skundai (Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas).

2019–2021 m. daugiausia individualių konstitucinių skundų atsisakyta nagrinėti konstatavus, kad jie nežinybingi Konstituciniam Teismui (KTĮ 69 str. 1 d. 2 p.) (Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas; Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas; Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas). Konstitucinis Teismas savo procesinėje praktikoje yra gana plačiai išaiškinęs, kokie prašymai yra jam nežinybingi. Tačiau dažniausiai prašymus atsisakoma priimti nagrinėti dėl jų nežinybingumo, kai pareiškėjas prašo vertinti ne Seimo, Respublikos Prezidento ar Vyriausybės aktų atitiktį Konstitucijai ir (ar) įstatymams; spręsti, ar teismų sprendimai neprieštarauja Konstitucijai ir (ar) įstatymams, peržiūrėti (pakeisti, panaikinti) teismu sprendimus, peržiūrėti ar atnaujinti teismų išnagrinėtas bylas; spręsti kitų institucijų kompetencijai priskirtus klausimus. Pirmaisiais konstitucinio skundo veikimo metais dėl šios priežasties atsisakyta nagrinėti 123 konstitucinius skundus (jų dalis) (Konstituciniam Teismui pateiktų individualių konstitucinių skundų priimtinumą apžvalga, 2020).

Šios tendencijos rodo, kad mažą konstitucinių skundų priimtinumą procentą bent iš dalies lemia ir Lietuvoje įtvirtinta gana siaura konstitucinio skundo koncepcija. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad viena iš dažniausių klaidų – asmuo ginčija ne teisės aktą, kuriuo remiantis priimtas sprendimas, pažeidžiantis jo teises ar laisves, o patį teismo sprendimą (Konstituciniam Teismui pateiktų in-

dividualių konstitucinių skundų priimtino apžvalga, 2020). Tačiau ši procentą lemia ir kitos priežastys: pareiškėjai nežino / nesupranta skundo pateikimo sąlygų arba kartais piktnaudžiauja šia savo teise. Konstitucinio Teismo pateikiamoje informacijoje tvirtinama, kad klaidos, dėl kurių skundus atsisakoma nagrinėti ar nusprendžiama grąžinti pareiškėjams, kartojasi (Konstituciniam Teismui pateiktų individualių konstitucinių skundų priimtino apžvalga, 2020). Taigi, reikėtų atsižvelgti į tai, kad konstitucinio skundo institutas dar visai naujas. Tikėtina, kad laikui bėgant Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinių skundų priimtino praktika turėtų būti vis labiau žinoma ir suprantama pareiškėjams, todėl tolydžio gaunamų skundų (ypač akivaizdžiai nepriimtinių) kiekis mažės. Taigi prieklausimo, ar sprendžiant mažo konstitucinių skundų priimtino procento problemą reikalingos konstitucinio skundo institutą reglamentuojančio reguliavimo korekcijos, reikėtų grįžti po kelerių metų. Vis dėlto, pasirinkus siauresnę norminio konstitucinio skundo koncepciją, turėtų būti kreipiamas dėmesys į tai, kad kiti konstitucinio skundo modelį apibūdinantys elementai dar labiau nesusiaurintų asmens galimybių apginti savo galimai pažeistas teises Konstituciniame Teisme¹¹.

Išvados

1. Valstybėse, pasirinkusiose platesnį konstitucinio skundo modelį, pagrindinis iššūkis yra konstituciniams teismams tenkantis prašymų skaičius arba šių institucijų apkrovimas darbu. O siauresnę (norminio) konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse situacija priešinga – nors konstitucinius teismus pasiekia ne toks didelis skaičius skundų, tačiau skundų priimtino procentas labai mažas. Taigi nors platesnis individualių konstitucinių skundų modelis suteikia didesnių galimybių apginti savo pažeistas teises, tačiau per didelis skundų skaičius gali pakenkti sklandžiam konstitucinės justicijos funkcionavimui. Antra vertus, įvedus per griežtas konstitucinio skundo pateikimo sąlygas (siekiant riboti skundų srautą), gali kilti abejonių tokios žmogaus teisių gynimo priemonės efektyvumu.

2. Lietuvoje pasirinktas siauresnis norminio konstitucinio skundo modelis, nes konstitucinio skundo objektu gali būti tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimti aktai, bet ne bendrosios kompetencijos teismų sprendimai. Vis dėlto Lietuva prie norminį konstitucinio skundo modelį pasirinkusių valstybių gali būti priskiriama tik sąlygiškai, nes į teisės aktų konstitucingumo patikros

¹¹ Plačiau apie Lietuvos konstitucinio skundo modelio elementų pranašumus ir trūkumus (kurie yra matomi jau dabar): Šio straipsnio autorės monografijoje: Pūraitė-Andrikienė, D. Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių įrankis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2022, 304 p. ISBN 978-609-07-0761-6 (spausdinta knyga); ISBN 978-609-07-0762-3 (skaitmeninis PDF).

objektų sąrašą Lietuvoje patenka visi Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės priimami teisės aktai: tiek norminiai, tiek individualūs aktai.

3. Nacionalinio konstitucinio skundo modelio pasirinkimą nulėmė ne tik tradiciniai norminio konstitucinio skundo šalininkų argumentai dėl įtampos tarp bendrosios kompetencijos ir konstitucinių teismų išvengimo, taip pat dėl per didelio Teismo apkrovimo prašymais, bet ir visuminis konstitucinis reguliavimas, nacionalinės teisinės sistemos ir jau susiformavusi konstitucinės kontrolės tradicija, bei kaimyninių valstybių patirtis dėl aptariamo instituto modelio pasirinkimo. Šiame kontekste norminio konstitucinio skundo pasirinkimas atrodo pagrįstas. Įtvirtinus siauresnę konstitucinio skundo koncepciją, vėčiau turėtų būti kreipiamas dėmesys į tai, kad kiti konstitucinio skundo modelį apibūdinantys elementai dar labiau nesumažintų fizinio ar juridinio asmens galimybių apginti savo galimai pažeistas teises Konstituciniame Teisme.

4. Kaip ir kitose siauresnę konstitucinio skundo koncepciją pasirinkusiose valstybėse, pagrindinis iššūkis Lietuvoje – itin mažas konstitucinių skundų priimtino procentas. Tai lemia ne tik siauresnę konstitucinio skundo koncepcija, bet ir tai, kad pareiškėjai nežino / nesupranta skundo pateikimo sąlygų arba kartais piktnaudžiauja šia savo teise. Ilgainiui Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinių skundų priimtino praktika turėtų būti vis labiau žinoma ir suprantama pareiškėjams, todėl tolydžio gaunamų skundų (ypač akivaizdžiai nepriimtinių) kiekis mažės. Taigi prie klausimo, ar sprendžiant mažo konstitucinių skundų priimtino procento problemą reikalingos konstitucinio skundo institutą reglamentuojančio reguliavimo korekcijos, reikėtų grįžti po kelerių metų

Šaltiniai

Teisės aktai

Lietuvos Respublikos teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-04-02, Nr. 5330.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo Nr.I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 531, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 671 ir 672 straipsniais įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12391.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 ir 367 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12370.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XXXV skyriaus pavadinimo ir 456, 457, 458 ir 459 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12371.

Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 658, 659, 660 ir 663 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12373.

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 156 straipsnio pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-26, Nr. 12376.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. rugsėjo 5 d. sprendimas Nr. 17B-3 dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo reglamento pakeitimo ir papildymo. *TAR*, 2019-09-06, Nr. 14273.

Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 77-3061.

Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-431. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/942a6100057411e78352864fdc41e502?jfwid=-4cu9uagrq> [žiūrėta 2021 m. birželio 8 d.].

2006 m. kovo 22 d. Lietuvos Respublikos Seimo Biudžeto ir finansų komiteto (papildomo komiteto) išvada Nr. 9 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XP-980“. Prieiga per internetą: XP-980 KOMITETO IŠVADA Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui (lrs.lt) [žiūrėta 2021 m. lapkričio 30 d.].

Užsienio valstybių teisės aktai

Constitution of the Republic of Slovenia. Prieiga per internetą: <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014895.pdf>> [žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d.].

Constitution of Ukraine. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions/country/52>> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].

The Fundamental Law of Hungary. Prieiga per internetą: <<http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].

The Fundamental Law of Hungary. Prieiga per internetą: <<http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].

Slovenian Constitutional Court Act. Prieiga per internetą: <<http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/statutes>> [žiūrėta 2022 m. gegužės 30 d.].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2400.

Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 5659.

Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas. *TAR*, 2020, Nr. 19129.

Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 4 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 4528.

Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 5546.

Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 7723.

Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 16058.

Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 20273.

Konstitucinio Teismo 2021 m. lapkričio 9 d. nutarimas. *TAR*, 2021, Nr. 23240.

Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-22, Nr. 26640.

Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimas. *TAR*, 2021-12-30, Nr. 27683.

Specialioji literatūra

- Abramavičius, A. (2007). Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, 11.
- Balodis, R.; Kārklīņa, A.; Danovskis, E. (2013). The Development of Constitutional and Administrative Law in Latvia after the Restoration of Independence. *Juridiskā zinātne / Law*, 5.
- Beliūnienė, L. (2014). *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu*. Vilnius: Justitia.
- Birmontienė, T. et al. (2019). *Konstituciniai ginčai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Danėlienė, I. (2021). Individual access to constitutional justice in Lithuania: the potential within the newly established model of the individual constitutional complaint. *Revista de Derecho Político*, t. 111.
- Dürr, S. R. (2016). Improving Human Rights Protection on the National and the European Levels – Individual Access to Constitutional Courts and the Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. Prieiga per internetą: // https://www.academia.edu/36018234/D%C3%BCrr_Schnutz_Rudolf_Improving_Human_Rights_Protection_on_the_National_and_the_European_Levels_Individual_Access_to_Constitutional_Courts_and_the_Accession_of_the_European_Union_to_the_European_Convention_on_Human_Rights_Homenaje_a_Jean_Claude_Colliard_Tomo_II_Mexico_2016_pp_267_298?email_work_card=title. [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2018). Draft amicus curiae brief for the Constitutional Court of Georgia on the effects of Constitutional Court decisions on final judgments in civil and administrative cases. Prieiga per internetą: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2018\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2018)019-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2008). Opinion on the draft law on the Constitutional Court of Montenegro. Prieiga per internetą: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)030-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2016). Opinion on the draft law on the Constitutional Court of Ukraine. Prieiga per internetą: [default.aspx \(coe.int\)](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)016-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.].
- European Commission for Democracy through Law (2020). Revised report on report on individual access to constitutional justice, Venice. Prieiga per internetą: [default.aspx \(coe.int\)](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)010-e) [žiūrėta 2022 m. birželio 10 d.];
- Miliuvienė, J. (2020). Individualaus konstitucinio skundo įteisinimas ir pirmoji patirtis. Iš: *Lietuvos teisė 2019: esminiai pokyčiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Gárdos-Orosz, F. (2012). The Hungarian constitutional court in transition – from actio popularis to constitutional complaint. *Acta Juridica Hungarica*, 4.
- Mavčič, A. M. (2011). Individual complaint as a domestic remedy to be exhausted or effective within the meaning of ECHR: comparative and Slovenian aspect. Prieiga per internetą:

- <<http://www.concourts.net/lecture/constitutional%20complaintu.pdf>> [žiūrėta 2022 m. birželio 8 d.].
- Melart, T.; Zore, L. (2008). The Individual Constitutional Complaint in Slovenia. Prieiga per internetą: <http://www.jus.unitn.it/cocoa/papers/PAPERS%203RD%20PDF/ICC%20Slovenia%20edit%20ok.pdf> [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d.].
- Michalak, A. (2019). Konstitucinis skundas po 2015 m. rugpjūčio 30 d. – revoliucija ar sąstingis? Iš: *Lietuvos ir Lenkijos konstitucinės teisės aktualijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Nalyvaiko, L.; Chepik-Trehubenko, O. (2020). Normative Model of the Constitutional Complaint: Domestic and Foreign Practice. Prieiga per internetą: Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Normative model of the constitutional complaint domestic and foreign practice .pdf (onua.edu.ua) [žiūrėta 2022 m. birželio 28 d.];
- Póczy, K.; Dobos, G.; Gyulai, A. (2019). *The Hungarian Constitutional Court: A Constructive Partner in Constitutional Dialogue*. In: Póczy, K., (red.), *Constitutional Politics and the Judiciary*. New York: Routledge.
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2015). Individualus konstitucinis skundas kaip veiksmingas žmogaus teisių apsaugos ir konstitucionalizmo plėtros instrumentas. *Teisė*, t. 96.
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2020). Lietuvos individualaus konstitucinio skundo modelio privalumai bei trūkumai. *Teisė*, 114.
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2022). Individual constitutional complaints in Lithuania: an effective remedy to be exhausted before applying to the European Court of Human Rights? *Baltic Journal of Law and Politics*, 15(1).
- Pūraitė-Andrikienė, D. (2022). Lietuvoje įtvirtintas konstitucinio skundo institutas kaip žmogaus teisių įrankis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-07-0761-6 (spausdinta knyga); ISBN 978-609-07-0762-3 (skaitmeninis PDF).
- Šipulová, K. (2019). The Czech Constitutional Court: Far Away from Political Influence. In Póczy, K. (ed.), *Constitutional Politics and the Judiciary*. New York: Routledge.
- The Council Of Europe's Directorate General Human Rights and Rule of Law, (2013). *The Guide to Good Practice in Respect of Domestic Remedies*. Prieiga per internetą: 1680695a9f (coe.int) [žiūrėta 2022 m. lapkričio 28 d.].
- Tujela, P.; Wrobel, W. (1997). *Skarga konstytucyjna, czyli dodatkowa gwarancja praw człowieka*. Rzeczpospolita, Nr. 265.
- Thoonen-Tornic, A. (2017). *Access to constitutional courts: popular complaints in Croatia, Slovenia and Macedonia*. Doctoral dissertation, University of Zurich, Faculty of Law. Prieiga per internetą: Microsoft Word – final Dissertation UniversitÄ¼t ZÄ¼rich 2018 (uzh.ch) [žiūrėta 2022 m. birželio 8 d.].
- Wicznanowska, H. (2018). The Adequacy of the Constitutional Complaint as Extraordinary Means of Human Rights Protection: a Comparison of Polish and German Solutions. *Torun International Studies*, 1(11).
- Zalesn, J. (2018). Constitutional Complaint in Poland: Model, Doctrinal Interpretation and Application problems. *Law of Ukraine*.

Kiti šaltiniai

- Constitutional Court of the Republic of Latvia. Statistics on the applications submitted to and cases initiated by the Constitutional Court in the period from 1997 to 2015. Prieiga per internetą: [Statistics_2015_1997_eng.pdf](#) (tiesa.gov.lv) [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d].
- Konstitucinio Teismo 2019 m. metinis veiklos pranešimas. Prieiga per internetą: [metinis-2019-web.pdf](#) (lrkt.lt).
- Konstitucinio Teismo 2020 m. metinis veiklos pranešimas. Prieiga per internetą: [metinis-2020-web_.pdf](#) (lrkt.lt).
- Konstitucinio Teismo 2021 m. metinis veiklos pranešimas. Prieiga per internetą: [metinis-2021-web_.pdf](#) (lrkt.lt).
- Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui pateiktų individualių konstitucinių skundų priimtino apžvalga 2019 m. rugsėjo 1 d. – 2020 m. rugpjūčio 31 d. Prieiga per internetą: [individualiu-konstituciniu-skundu-priimtino-apzvalga-2019-2020-link.pdf](#) (lrkt.lt) [žiūrėta 2022 m. birželio 19 d.].
- Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary (2020). Admission and conclusion of constitutional complaints in 2020.
- Statistics of Cases of the Constitutional Court of Hungary (2019). Admission and conclusion of constitutional complaints in 2019.
- The Constitutional Court Of The Republic Of Slovenia. *An Overview of the Work for 2020*. Prieiga per internetą: [RSUS_LetnoPorocilo_2020_EN.pdf](#). [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d.]

Žmogaus orumą ir teises užtikrinančios kalnimo sąlygos Lietuvoje – misija (ne)įmanoma?

Gintautas Sakalauskas

Socialinių mokslų daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 236 6167

El. paštas: <gintautas.sakalauskas@tf.vu.lt>

Goda Norvaišytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto doktorantė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 236 6167

El. paštas: <goda.norvaisyte@tf.vu.lt>

Įvadas

Gražų 70-ąjį jubiliejų švenčiantis Vilniaus universiteto Teisės fakulteto partnerystės profesorius dr. Augustinas Normantas buvo mūsų abiejų dėstytojas – Lietuvai ir Lietuvos teisės mokslui labai skirtingais laikais, kuriuos skiria 24 metai – 1993 m. ir 2017 m. pavasario semestruose klausėme jo dėstyją konstitucinės teisės kursą. Vėliau – kolega ir bendradarbis VU Teisės fakultete, taip pat Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigoje, kurioje dirbo daugiau nei 16 metų, išskirtinį dėmesį skirdamas asmenų, kuriems atimta laisvė, teisėms užtikrinti. Būtent ši profesinio domėjimosi ir mokslinių tyrimų sritis mus visus tris vienija, todėl šioje šventinėje mokslinėje publikacijoje ji analizuojama.

Net ir praėjus daugiau nei 32 metams nuo Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo ir išsivadavimo iš totalitarinės priespaudos, nuteistų asmenų kalnimo sistema Lietuvoje savo infrastruktūra, atmosfera, vyraujančiais santykiais ir požiūriu į žmogaus teisių užtikrinimo svarbą tik labai nedaug pasistūmėjo šiuolaikinius Vakarų kultūros standartus atitinkančios sistemos link. Kardinalios šios sistemos reformos būtinybė, privalėjimas ją statyti ant naujų bėgių ir suteikti naujus veido bruožus, palankius realiam laisvės atėmimu nuteistų asmenų elgesio pokyčiui ir resocializacijai, buvo akivaizdūs jau seniai (Sakalauskas, 2019c). Visgi tektoninių pokyčių nėra padaryta iki šiol, o laikui bėgant jiems reikia vis daugiau

pastangų ir politinės valios. Kaip dar 2011 m. Vilniuje vykusioje Europos kriminologų draugijos metinėje konferencijoje skaitytame pranešime pažymėjo žymus amerikiečių kriminologas M. Tonry, Baltijos šalyse nusikaltėlių baudimo kultūrai vis dar didelę įtaką turi buvęs sovietinis požiūris, pagal kurį nusikaltėliai laikomi klasiniais ir socialiniais priešais (tokį požiūrį daugiausia formuoja ir masinės medijos), kas lemia fundamentalų simpatijos kalinių interesams ir patirčiai trūkumą (Tonry, 2014, p. 23). Tokioje totalitarine praeitimi alsuojančioje sistemoje (Sakalauskas, 2019a; 2019b; 2020), kurioje dar, be to, yra ir didelis kalinių skaičius¹ ir silpna personalo rengimo sistema, neišvengiamai kyla didelė žmogaus teisių pažeidimų rizika.

Straipsnio tikslas – apžvelgti pagrindines nuteistųjų kalinimo sistemos problemas Lietuvoje žmogaus teisių užtikrinimo perspektyvoje – būtent tose srityse, kurioms daugiausia dėmesio skiria Seimo kontrolieriai bei kitos pagarbą kalinių orumui ir teisėmis užtikrinančiomis kalinimo sąlygomis besirūpinančios organizacijos ir institucijos. Mokslinė analizė atlikta remiantis Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų publikacijomis, įvairių institucijų ir organizacijų ataskaitomis, teisės aktų nuostatomis, teismų praktika, statistika ir kitais šaltiniais.

1. Įkalinėtų asmenų orumo ir teisių apsaugos reikšmė

Pastaraisiais metais Lietuvoje maždaug 5–7 tūkstančiai asmenų kasmet nuteisiami realiomis terminuoto laisvės atėmimo arba arešto bausmėmis (Nacionalinė teismų administracija, 2015–2022), kurių vykdymas ir atlikimas savo intervencijos į žmogaus teisių ir laisvių turinį mastu sukelia itin reikšmingus padarinius. Kalinimo realybė – ypač tose šalyse, kuriose jai skiriama mažai politinio ir kriminologinio dėmesio, dažnai skiriasi nuo įstatymuose įtvirtintų deklaracijų ir stereotipinio formalaus požiūrio iš išorės. Resocializacija ir socialinė integracija (Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 str. 2 d.) deklaruojamos kaip pagrindinės ar net vienintelės bausmių vykdymo siekiamybės, tačiau galimybės jų siekti įkalinimo įstaigose dažniausiai yra labai skurdžios. Jas reikšmingai riboja pati įkalinimo esmė – nelaisvė, kurioje išmokti ką nors pozityvaus yra labai sunku, taip pat – prasta įkalinimo įstaigų infrastruktūra, uždarumas, idėjų, inovacijų ir kom-

1 2022 m. gegužės 25 d. Lietuvoje buvo 5 089 įkalinėti asmenys, t. y. 182 asmenys, tenkantys 100 tūkst. gyventojų. Tai buvo pats mažiausias absoliutus ir santykinis kalinių skaičius per visą laikotarpį po Nepriklausomybės atkūrimo. Lietuva pagal kalinių skaičiaus lygį, 2022 m. duomenimis, nebebuvo paskutinėje vietoje Europos Sąjungoje (ES) – daugiau 100 tūkst. gyventojų tenkančių kalinių buvo Lenkijoje (194) ir Slovakijoje (184). Vis dėlto už ES šalių vidurkį Lietuvoje kalinčių asmenų santykinis skaičius vis dar buvo didesnis maždaug du kartus (World Prison Brief, 2022).

petencijos stoka, subkultūros įtaka, prastas personalo paruošimas, nepakankamas finansavimas, hierarchinis valdymas ir kt. (Sakalauskas, Kalpokas, Jarutienė, Vaičiūnienė, 2020, p. 33). Kad ir kaip būtų mėginama kalinimo prasmę saistyti išimtinai su asmens elgesio „taisymu“ ir resocializacija, tenka pripažinti, kad įkalinimas asmuo atsiduria intensyviausiuose valstybės taikomų prievartos mechanizmų gniaužtuose, kuriuose neretai žmogaus orumo ir teisių apsauga ne tik kad tampa sunkiai užtikrinama, bet ir sistemos valdymo požiūriu netgi laikoma antraeilium dalyku ar toleruojamu šalutiniu kalinimo poveikiu. Šioje srityje, kaip jokioje kitoje, politiniu ir valdymo lygmeniu mėginama prisidengti ir pasiteisinti dažniausiai net netiriama ir nediferencijuojama visuomenės nuomone, neva ji nori, kad kalinimo sąlygos būtų atšiaurios, dar blogiau, kai atsainus požiūris į konstitucines teises ir kalinių orumo žeminimas suvokiamas kaip bausmės elementas. Kalinimo metu kylanti žmogaus teisių pažeidimo rizika turi kelti susirūpinimą ir jai turi būti skiriamas išskirtinis dėmesys, nes bausmės atlikimas žmogaus teisių ir orumo negerbiančioje atmosferoje tampa beprasmiškas, o nuteistojo socialinė integracija sunkiai įmanoma – valstybė savo sukurtomis struktūromis pati daro teisės pažeidimus, kuriuos draudžia daryti savo gyventojams.

Įkalinami asmenys yra išskirtinė asmenų kategorija, reikalaujanti tam tikro valstybės atsidavimo, dėmesio ir atidumo, nes ne tik jų padaryti nusikaltimai, bet ir pats kalinimo faktas byloja apie tai, kad šių asmenų socialinė integracija visuomenėje nėra sklandi, jiems reikia pagalbos. Būtent tokią trapią socialinę būtį gyvenančių asmenų teisių ir orumo užtikrinimas yra ypač svarbus ir dėl jų pačių, ir dėl visuomenės, kurioje jie gyvena. Todėl Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (2006) 2-rev dėl Europos kalėjimų taisyklių (toliau vadinama – Europos kalėjimų taisyklės) deklaruojama, jog su asmenimis, iš kurių atimta laisvė, turi būti elgiamasi taip, kad būtų užtikrinta pagarba jų žmogaus teisėms. Šie tarptautiniai standartai yra brandaus sąmoningumo žmogaus teisių klausimais išraiška ir kartu pastanga suformuoti stabilų, teisinės valstybės principais paremtą resocializacijos koncepciją (Dünkel, 2017, p. 117–118). Vadinasi, vertinant įkalinamų asmenų santykį su žmogaus teisėmis, *de jure* įkalinami asmenys turi teisę, kad su jais būtų elgiamasi pagarbiai ir žmogiškai, užtikrinamos jų teisės ir gerbiamas jų orumas – tai yra ne tik jų pačių, bet ir visos visuomenės interesas.

Žmogaus teisės ir laisvės įkalinimo vietose yra fundamentalios, sukuriančios pagrindą bausmių vykdymo sistemai veikti. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau vadinama – EŽTT) savo jurisprudencijoje² ne kartą yra konstatavęs, kad asmuo, kurio laisvė yra apribota, turi būti laikomas sąlygomis, kurios atitinka žmogaus orumą, o bausmės atlikimo metodai ir būdai negali sukelti jam daugiau skausmo, nei

2 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita prieš Italiją* (peticijos Nr. 26772/95) ir 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 44558/98).

tai yra suderinama su praktiniais įkalinimo reikalavimais. Ši EŽTT nuostata grindžiama Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau vadinama – ŽTK) 3 straipsniu, įtvirtinančiu, kad niekas negali būti kankinamas, patirti nežmoniška ar žeminanti jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas. Vertindamas, kiek valstybėje vykdomas asmenų kalinimo procesas atitinka šią konvencijos nuostatą, EŽTT savo praktikoje vertina tokius elementus, kaip antai gyvenimo sąlygas laisvės atėmimo vietoje, asmenų laikymo ir higienos sąlygas, materialinį ir buitinių aprūpinimą, patalpų vėdinimą ir apšvietimą, sveikatos priežiūros užtikrinimą bei maitinimo sąlygas ir kt. Pripažinti, jog valstybė pažeidė šią konvencijos nuostatą, būtina, kad netinkamas elgesys pasiektų minimalų žiaurumo lygį. EŽTT praktikoje³ atkreipiamas dėmesys, kad šio minimalaus žiaurumo lygio vertinimas yra reliatyvus, jis priklauso nuo visų bylos aplinkybių, pavyzdžiui, tokio elgesio trukmės, jo fizinio ir psichinio poveikio, nukentėjusiojo lyties, amžiaus, sveikatos būklės ir kitų aplinkybių. Be to, sprendžiamas, ar elgesys su įkalintu asmeniu pagal ŽTK 3 straipsnį žemina jo orumą, EŽTT atsižvelgia į tai, ar jo tikslas buvo pažeminti asmenį ir ar tai neigiamai jį paveikė ŽTK 3 straipsnyje nurodytu būdu, tačiau net ir neturint tokio tikslo, EŽTK 3 straipsnio pažeidimo galimybė nėra atmetama.

Staugus gyvenimo pokytis ir kontrastinga izoliacija gali skatinti nuteistųjų pažeidžiamumo bei nesaugumo jausmus, būtent todėl kasdienės gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigoje neturėtų nuteistajam sukurti baudimo regimybės daugiau nei buvo siekiama apkaltinamuoju nuosprendžiu, todėl laisvės atėmimo baismės vykdymas neturėtų sukelti papildomų kančių nei sukelia laisvės atėmimas *per se*. EŽTT bylos prieš Lietuvą, nacionalinių teismų sprendimai bylose dėl žalos, patirtos dėl blogų, orumą žeminančių ir kankinančių sąlygų, įvairių nacionalinių ir tarptautinių organizacijų ataskaitos apie padėtį Lietuvos įkalinimo įstaigose (UN Committee against Torture, 2021; Sakalauskas, 2022b), pačių kalinių viešai publikuojamos patirtys liudija apie labai dažnus žmogaus teisių pažeidimus ir orumo žeminimo atvejus Lietuvos įkalinimo sistemoje. Jų prevencijos sistemoje svarbų vaidmenį atlieka Seimo kontrolierių įstaiga.

2. Seimo kontrolierių vaidmuo ginant ir užtikrinant žmogaus teises įkalinimo įstaigose

Seimo kontrolierių, kaip nacionalinę žmogaus teisių užtikrinimo kontrolę vykdančios institucijos, statusas įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 73 straipsny-

3 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. lapkričio 20 d. sprendimas byloje *Kasperovičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 54872/08), 1997 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Raninen prieš Suomiją* (peticijos Nr. 152/1996/771/972), 2001 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *V. prieš Jungtinę Karalystę* (peticijos Nr. 33394/96).

je. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo 3 straipsnyje numatyti Seimo kontrolierių veiklos tikslai iš esmės atspindi tris šios įstaigos turimus mandatus. Vis dėlto svarbiausias (skėtinis) Seimo kontrolierių įstaigos mandatas susijęs su nacionalinės žmogaus teisių institucijos funkcijomis – jas įgyvendindami Seimo kontrolieriai ne tik atlieka žmogaus teisių stebėseną Lietuvoje, bet ir nagrinėja pareiškėjų kreipimuisi ir skundus, taip pat vykdo nacionalinės kankinimų prevencijos funkcijas laisvės apribojimo ir atėmimo vietose.

Vykdydami skundų tyrimo mandato funkciją Seimo kontrolieriai tiria visų asmenų (pareiškėjų) skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo, biurokratizmo ar kitaip pažeidžiamų žmogaus teisių ir laisvių viešojo administravimo srityje, todėl šis mandatas suteikia reikšmingą galimybę įkalintiems asmenims atkreipti dėmesį į galimus žmogaus teisių pažeidimus laisvės atėmimo vietose. Nustatę pažeidimo ar galimos rizikos atvejį, Seimo kontrolieriai tarpininkaudami tarp nuteistojo asmens ir laisvės atėmimo vietos administracijos, neretai – atkreipdami ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jai pavaldžių institucijų (dažniausiai – Kalėjimų departamento) dėmesį, pateikia rekomendacijas dėl susidariusio žmogaus teisių pažeidimo pašalinimo ir įpareigoja apie rezultatus informuoti Seimo kontrolierių ne vėliau kaip per 30 dienų nuo rekomendacijos gavimo (Seimo kontrolierių įstatymo 20 str. 3 d.).

Apie reikšmingą Seimo kontrolieriaus vaidmenį sprendžiant nuteistiesiems kylančias problemas laisvės atėmimo vietoje byloja ir 2021 m. Seimo kontrolierių metinės veiklos ataskaitoje pateikiami duomenys, iš kurių matyti, kad net 30 proc. visų 2021 m. gautų skundų Seimo kontrolierių įstaigoje sudarė skundai, susiję su nuteistųjų teisėmis. Daugiausiai Seimo kontrolieriai tarpininkavo sprendžiant pareiškėjams kylančias problemas, sietinas su Teisingumo ministerijos ir jos valdymo sričiai priskirtų įstaigų darbuotojų veikla (123 atvejai). Iš Teisingumo ministerijos valdymo sričiai priskirtų institucijų daugiausia Seimo kontrolieriai tarpininkaudami kreipėsi į Kalėjimų departamentą ir jam pavaldžias pataisos įstaigas (117 kartų). Seimo kontrolieriai daugiausia rekomendacijų pateikė Teisingumo ministerijai ir jos valdymo sričiai priskirtoms institucijoms (484 rekomendacijos).

Itin reikšmingas įkalintų asmenų atžvilgiu yra ir nacionalinis kankinimų prevencijos mandatas (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo 19¹ str.), kurį vykdydami Seimo kontrolieriai siekia užkirsti kelią kankinimams ir kitokiam žiauriam, nežmoniškam ar žeminančiam elgesiui, todėl prevencijos tikslais nuolat lankosi laisvės atėmimo vietose. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo 19¹ straipsnio 4 dalimi, Seimo kontrolieriai, be kita ko, turi teisę gauti visą reikalingą informaciją apie elgesį su asmenimis laisvės atėmimo vietoje, pateikti į visas įkalinimo įstaigos patalpas, be liudininkų pasikalbėti su įkalintais asmenimis. Šie platūs įgaliojimai suteikia Seimo kontrolieriams galimybę nuodugnai iširti žmogaus teisių padėtį konkrečioje laisvės atėmimo vietoje. Lankydamiesi

laisvės atėmimo vietoje nacionalinės prevencijos tikslais, Seimo kontrolieriai atlieka žmogaus teisių padėties tyrimą, kurio galutinę stadiją sudaro ataskaitos su išvadomis ir rekomendacijos pateikimas. Atsakingos institucijos privalo išnagrinėti pateiktus siūlymus, konsultuotis dėl galimų rekomendacijų įgyvendinimo priemonių ir pateikti įgyvendinimo rezultatus (Seimo kontrolierių įstatymo 19¹ str. 6 d.). Šis Seimo kontrolierių mandatas suteikia galimybę realiai įvertinti įkalinėtų asmenų padėtį laisvės atėmimo vietoje kompleksiniais klausimais. Patikrinimų metu Seimo kontrolieriai įprastai vertina tokius žmogaus teisių užtikrinimo aspektus, kaip antai personalo pakankamumas, laikymo ir higienos sąlygos, maitinimas, sveikatos priežiūra, saugumas, socialinė rehabilitacija, ryšių su artimaisiais palaikymas bei kreipimusi į administraciją nagrinėjimas (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 2018; 2019).

Vykdydami trečiojo mandato – nacionalinės žmogaus teisių institucijos funkcijas, Seimo kontrolieriai teikia atsakymus į nuteistųjų kreipimusis dėl bausmių vykdymo reglamentavimo neaiškumo ar galimai neproporcingo reguliavimo teisės aktuose atvejų. Teikdami atsakymus į šiuos bendro pobūdžio kreipimusis, kuriuose nėra nustatomi konkretaus asmens žmogaus teisių pažeidimai, Seimo kontrolieriai atkreipia atsakingų institucijų dėmesį į galimai kylančią riziką neuztikrinti įkalinėtų nuteistųjų žmogaus teisių.

Taigi, apibendrinant Seimo kontrolierių vaidmenį užtikrinant įkalinėtų asmenų žmogaus teises, galima teigti, kad Seimo kontrolieriams suteiktų priemonių gausa, siekiant užtikrinti įkalinėtų asmenų orumą bei žmogaus teises, yra pakankama. Vis dėlto Seimo kontrolierių siūlymai yra tik rekomendaciniai, jie neturi privalomumo galios (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo 20 str.), tokiu būdu yra užtikrinamas Seimo kontrolierių, kaip žmogaus teisių kontrolę vykdančių pareigūnų, nepriklausomumas, todėl jų įgyvendinimo turinys ir kokybė yra itin priklausoma nuo valstybėje formuojamos bausmių vykdymo politikos kokybės. Būtent todėl Seimo kontrolierių veiklos praktikoje kyla rizika, jog atlikti Seimo kontrolierių tyrimai ir pateiktos išvalgos valstybės atsakingų institucijų gali būti įgyvendinti tik pačia minimaliausia *de jure* apimtimi, kuri suteikia žmogaus teisių ir orumo regimybę, bet ne kokybišką pažangą.

3. Blogų buitinių kalinimo sąlygų kriterijai

Tinkamų kalinimo sąlygų užtikrinimas reikšmingai susijęs ne tik su žmogaus teisių bei orumo apsauga, bet ir su asmens bendra jausena laisvės atėmimo vietoje, kurios rezultatas gerina arba blogina socialinę integraciją. Laisvės atėmimo gyvenamųjų patalpų vėdinimas, temperatūra, oro drėgnumas, natūralios šviesos sklaida, higieninės ir materialinės sąlygos, privatumo užtikrinimas ir maitinimo

kokybė yra veiksniai, kurie tiesiogiai veikia įkalintus nuteistuosius ištiesą parą viso kalinimo metu.

Europos kalėjimų taisyklių 18.1. punkte nurodoma, kad „kaliniams skirtų patalpų, ypač miegamųjų, būklė turi užtikrinti pagarbą žmogaus orumui ir kiek įmanoma privatumui bei atitikti sveikatos ir higienos reikalavimus, turi būti skiriamas tinkamas dėmesys klimato sąlygoms, ypač gyvenamos patalpos plotui, kubinei oro talpai, apšvietimui, šildymui ir ventiliacijai“. Nepaisant išsamių Europos kalėjimų taisyklių nuostatų, kurios buvo atnaujintos 2020 m. liepos 1 d. patvirtintais pakeitimais ir papildymais, kalinimo sąlygų būklė nuolat kelia susirūpinimą įvairaus lygmens politinėse diskusijose Europoje. Pavyzdžiui, Europos Parlamentas 2017 m. spalio 5 d. priimtoje rezoliucijoje dėl kalėjimų sistemų ir sąlygų išreiškė rūpestį dėl kalėjimų sąlygų tam tikrose valstybėse narėse ir dėl daugelio Europos kalėjimų padėties, ir paragino valstybes laikytis kalinimo taisyklių, nustatytų tarptautinės teisės aktuose ir Europos Tarybos standartuose, taip pat pažymėjo, kad laisvės atėmimas nereiškia orumo atėmimo. Be kita ko, Europos Parlamentas rezoliucijoje taip pat atkreipė dėmesį, kad nuteistųjų orumo užtikrinimas gyvenamosiose patalpose mažina jų frustraciją bei smurto atvejus (9 punktas), ir konstatavo, kad nežmoniškos kalinimo sąlygos gali būti lemiantis veiksnys, dėl kurio didėja nuteistų asmenų radikalizacijos rizika (46 punktas).

Apibendrinamas EŽTT praktiką nagrinėjant pareiškimus dėl galimų ŽTK 3 straipsnio pažeidimų, Europos Tarybos Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų vykdymo departamentas savo 2021 m. birželio mėn. ataskaitoje atkreipė dėmesį į valstybės įpareigojimą užtikrinti, kad įkalinti asmenys būtų laikomi tokiomis sąlygomis, kurios dera su pagarba jų žmogiškajam orumui, o baudmės vykdymo būdas neturi sukelti nuteistiems asmenims didesnių kančių ar sunkumų, nei sukelia įprasti kalinimo padariniai (Council of Europe, 2021, p. 2). Kadangi kaliniai daug laiko praleidžia uždaroje erdvėje⁴, EŽTT jos parametrams skiria daug dėmesio, vertindamas kalinimo sąlygų atitiktį ŽTK 3 straipsnio nuostatai. Atlikdamas šį vertinimą, EŽTT savo praktikoje⁵ kreipia dėmesį į tai, ar: 1) nuteistas asmuo turi asmeninę gyvenamąją bei miegamąją erdvę kameroje; 2) vienam kalinamam asmeniui tenka bent 3 m² grindų ploto (nors priimtinas standartas yra minimalus bent 4 m² plotas daugiavietėse kamerosose ir bent 6 m² – vienvietėse (plačiau žr. Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 47–53)); 3) bendras kameros plotas užtikrina galimybę nuteistiems asmenims laisvai ir nekludomai judėti tarp baldų. Visos šios sąlygos

4 2021 m. pabaigoje kalintiems asmenims teismo nuosprendžiu paskirtos turimos atlikti laisvės atėmimo baudmės vidurkis Lietuvoje sudarė daugiau kaip 7 metus (Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2004–2021).

5 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 53254/99).

vertinamos atskirai, todėl nors vienos jų nesant keliama prielaida, jog kyla asmens orumą žeminančio elgesio rizika. Vis dėlto, net ir esant pakankamam gyvenamosios erdvės plotui, EŽTT viename savo sprendimų byloje prieš Lietuvą⁶ išvelgė žeminančias bei kankinančias sąlygas ir tada, kai gyvenamosiose erdvėse buvo nustatyta vėdinimo ar natūralios šviesos stoka.

Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau vadinama – CPT) atstovai, 2018 m. lankydami Lietuvoje, be kita ko, įvertinę ir įkalintų asmenų buitines sąlygas, savo pateiktoje ataskaitoje konstatavo, kad ne visos nuteistų asmenų kameros atitiko higienos reikalavimus, CPT susirūpinimą sukėlė ir tai, kad nuteistiesiems pasinaudoti dušu yra leidžiama tik vieną kartą per savaitę (Council of Europe, 2019, p. 18–20). CPT dėmesį taip pat atkreipė nuolatinis nuteistų asmenų apgyvendinimas kartu didelėse „kolonijos tipo“ kamerose, kurios, pasak CPT, yra viena iš pagrindinių smurto kalinimo įstaigose priežasčių.

Tyrimai rodo, kad kalinių skundų kasmet daugėja (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 68). Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje bylos dėl žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo sudaro pagrindinę dalį, o iš jų daugiausia bylų išnagrinėjama dėl netinkamų suėmimo ir kalinimo sąlygų: 2020 m. – 40 proc., 2021 m. – 25 proc. (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2021, p. 47; 2022, p. 49).

4. Smurtas ir jo prevencija

Daugelis kriminologinių tyrimų rodo, kad smurtas tarp kalinių yra dažnas reiškinys (Gilligan, 2007, p. 37–39; Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės ir nusikaltimų prevencijos biuras, 2008, p. 101; Vokietijos pavyzdį žr. Bieneck, Baier, 2016; JAV pavyzdį žr. Western, 2021, p. 104–108; tarptautinį palyginimą žr. Kury, Smartt, 2002), į tai dėmesį atkreipia ir CPT, pabrėždamas įkalinimo įstaigų personalo pareigą rūpintis savo globotiniiais ir apginti juos nuo jiems pakenkti norinčių kitų kalinių (Europos Taryba, 2001, p. 1). Tinkamos vadybinės ir organizacinės aplinkos nesukuriantiose įkalinimo įstaigose dažnas yra ir kalinių patiriamas smurtas iš darbuotojų. 2016 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose atliktos anketinės apklausos metu net 14,8 proc. įkalintų apklaustųjų nurodė patyrę fizinį smurtą iš kitų kalinių, 4,2 proc. – iš darbuotojų, dar dažnesnis yra psichologinis smurtas (grasinimas, įžeidimas, žeminimas) – jį teigė patyrę atitinkamai maždaug 21 proc. ir 13 proc. kalinių (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 342). Didžioji da-

6 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą* (peticijų Nr. 40828/12; Nr. 29292/12; Nr. 69598/12; Nr. 40163/13; Nr. 66281/13; Nr. 70048/13; Nr. 70065/13).

lis smurto lieka latentinė – kasmet Lietuvos įkalinimo įstaigose registruojama tik keliasdešimt sunkesnio ar lengvesnio smurto atvejų.

Dar 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vykusio vizito metu Lietuvos įkalinimo įstaigose CPT atkreipė dėmesį į didelį kalinių smurto mastą ir susidarė įspūdis, kad pastaraisiais metais padėtis tapo dar blogesnė, palyginti su ankstesniais CPT apsilankymais šiose įstaigose (Council of Europe, 2018, p. 6, 25–26), rekomendavo pradėti taikyti veiksmingą strategiją smurto tarp kalinių problemai spręsti, investuoti daugiau išteklių, įdarbinti papildomą personalą ir skatinti darbuotojų profesionalumą (Council of Europe, 2018, p. 26). Po pusantrų metų vykusio vizito paskelbtoje ataskaitoje CPT konstatavo, kad šioje srityje niekas nepasikeitė, o 30 puslapių tekste žodis „smurtas“ (angl. *violence*) minimas net 23 kartus, priešingai nei ankstesnėse ataskaitose pateikta daugiau konkrečiau smurto pavyzdžių ir netgi Lietuvos įkalinimo administracijoms primenamas elementarus dalykas, kad ir psichologinis smurtas iš kalinimo sistemos personalo kalinių atžvilgiu yra nepriimtinas ir negali būti toleruojamas (Council of Europe, 2019, p. 10). Rengiant šią publikaciją 2021 m. gruodžio 10–20 d. vykusio CPT delegacijos vizito ataskaita dar nebuvo paskelbta, tačiau labai tikėtina, kad ir šioje ataskaitoje jokių esminių teigiamų pokyčių šioje srityje nebus konstatuota.

Smurtas yra neišvengiamas kiekvienoje įkalinimo įstaigoje, tačiau jo mastas ir padariniai gali būti labai skirtingi. Jį skatina prastos kalinimo sąlygos (Biere, 2011), stipri subkultūros įtaka, kai smurtas tampa komunikacijos priemone, problemų sprendimo būdu ir kasdienybės reguliavimo elementu (Edgar, O'Donnell, Martin, 2011, p. 14–21; Vaičiūnienė, 2017; Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 334–338), personalo kompetencijos ir kvalifikacijos trūkumas (Europos Parlamento rezoliucija, 2017, preambulė), dažnas narkotikų vartojimas (Council of Europe, 2018, p. 25) ir kitos priežastys. Situacija tampa ypač bloga tais atvejais, kai įkalinimo įstaigų personalas naudoja smurtą prieš kalinius ir jį toleruoja, mano jį esant atliekamos bausmės dalimi, įsivaizduoja, kad tokiu būdu „auklėja“ kalinius. Šiuo atveju svarbu suformuoti požiūrį, kad kaliniai įkalinimo įstaigoje yra „bausmei atlikti, bet ne bausti“ (angl. *in prison as punishment but not for punishment*; Neubacher, 1999, p. 211). Šią kertinę laikyseną pabrėžia ir tarptautiniai bausmių vykdymo standartai. Europos kalėjimų taisyklėse nurodoma, kad „įkalinimas jau pats savaime atėmus laisvę yra bausmė, todėl nuteistiems asmenims taikomas režimas neturi didinti kalinimo metu būdingų kančių“ (Europos kalėjimų taisyklių 102.2 punktą), o Jungtinių Tautų standartinių minimalaus elgesio su kaliniais (Mandelos) taisyklių pačia pirmąja nuostata pabrėžiama, kad su visais kaliniais turi būti elgiamasi pagarbiai, saugant jų orumą ir juose glūdinčią žmogiškąją vertę, o įkalinimo įstaigų personalas negali smurtauti prieš kalinius, išskyrus būtinosios ginties ir bandymų pabėgti atvejais arba aktyvaus ar pasyvaus fizinio pasipriešinimo įstatymu ar įstatymus įgyvendinančiais teisės aktais nustatyta tvarka atvejais (United Nations, 2016, p. 8). Be to, Europos Žmogaus Tei-

sių Teismas pabrėžia išskirtinę valstybės pareigą apsaugoti kalinius nuo smurto, nes jie yra pažeidžiamoje padėtyje⁷.

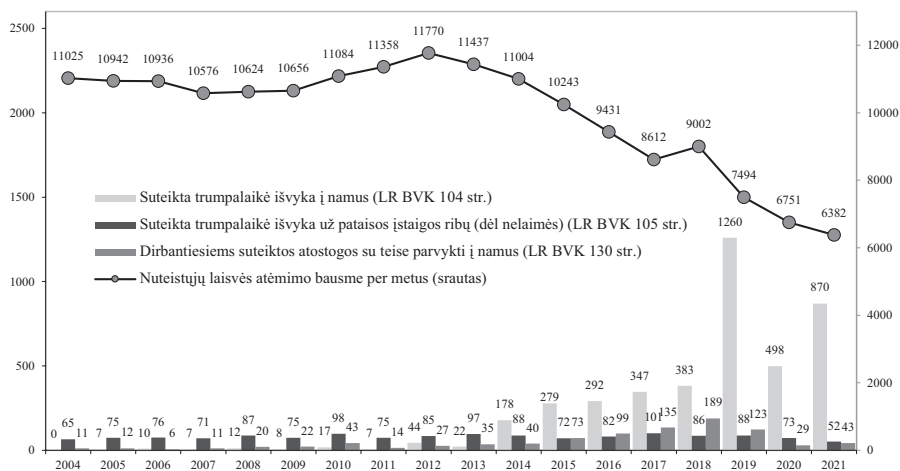
Įvairūs kriminologiniai tyrimai rodo, tai pabrėžia ir CPT, kad geriausia smurto prevencija yra geri kalinių ir personalo tarpusavio santykiai, kai priežiūros kontrolę lydi bendravimas ir rūpinimasis (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 191–220; Uscila, 2020). Taip pat ir Europos Parlamentas ragina užtikrinti deramo lygio žmogišką ir socialinį bendravimą bei mažinti įtampą ir riboti smurtą (Europos Parlamento rezoliucija, 2017, 9). Tai turbūt ir yra vienas iš didžiausių darbo sričių posttotalitarinei kalinimo sistemai – pereiti nuo šios straipsnio įvade minėto priešų įvaizdžio prie supratimo, kad visi, net ir sunkiausiai nusikaltimus padarę kaliniai, turi žmogiškąjį orumą ir teisę gyventi integruotai laisvoje visuomenėje, o nusikalstamą elgesį lemia ne tik asmeniniai, bet ir socialiniai, struktūriniai ir sisteminiai veiksniai, glūdinčius kiekvienoje visuomenėje, praeityje, žmogaus vaikystėje, patirti įvykiai, netgi iš kartos į kartą perduodami elgesio modeliai, kurie nepateisina visokio žmogaus elgesio, bet leidžia jį geriau suprasti, įvertinti socialinės aplinkos kontekste ir brėžti naują gyvenimo laisvėje perspektyvą. Tam, kad įstaigų personalas būtų pajėgus ir kompetentingas tokiai įžvalgai, jis turi būti atitinkamai apmokytas – tai CPT pirmiausia pabrėžia visose savo ataskaitose smurto prevencijos kontekste.

Viena iš veiksmingų įtampų įkalinimo įstaigose mažinančių ir resocializaciją skatinančių priemonių yra kalinimo atvėrimas – trumpalaikių išvykų kaliniams suteikimas (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 249–284). Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse jų galimybė numatyta esant įvairioms priežastims ir sąlygoms (LR BVK 104 str., 105 str., 154 str., 130 str. (nuo 2022 m. sausio 1 d. – 94 str. 4 d. 3 p.)), tačiau jos suteikiamos itin retai (1 pav.). Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į teigiamą tendenciją, kad trumpalaikių išvykų iki dėl COVID-19 pandemijos įvestų apribojimų (Sakalauskas, 2022a) skaičius nuolat didėjo – belieka tikėtis, kad tokia tendencija ir toliau išliks po apribojimų panaikinimo.

5. Įkalinimo įstaiga kaip totali ir besimokanti institucija

Kiekvienoje šalyje esanti įkalinimo įstaiga yra totali institucija, kurioje ir per kurią maksimaliai kontroliuojamas asmens elgesys. Totali institucija „apglėbia“ visą žmogaus kasdienybę ir siekia tam tikro bendro tikslo, pagal jį atitinkamai formuodama jos viduje vykstančius interakcijos procesus (Walter, 1991, p. 180). Totali institucija

7 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Česnulevičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 13462/06).

Bendras Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę per metus atlikusių asmenų skaičius (srautas) ir trumpalaikių išvykų dėl įvairių priežasčių kaliniams suteikimo atvejai 2004–2021 m. (sudaryta autorių pagal Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2004–2021)

propaguoja ir veikia pagal tam tikrą ideologiją, kuri dažniausiai neatitinka gyvenimo įstaigoje realybės. Nuolat produkuojamas su realybe nieko bendro neturintis įvaizdis leidžia totaliai institucijai gyvuoti toliau (Walter, 1991, p. 182). Šių realybę Lietuvoje per metus tiesiogiai išgyvena tūkstančiai nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė, neskaitant dar kelių tūkstančių suimtųjų ir tiek pat atliekančiųjų trumpalaikę laisvės atėmimo bausmę – areštą. Deja, bet bent jau Europos Sąjungos mastu padėtis Lietuvos įkalinimo įstaigose pastaraisiais metais tapo vienu iš blogiausių pavyzdžių (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė, 2020, p. 12). Akivaizdu, kad ilgus metus totalitarinės sistemos formuota baudimo kultūra, politinio dėmesio stoka ir vadybinės kompetencijos trūkumas per pastaruosius 32 metus Lietuvos įkalinimo sistemos beveik nepriartino prie Vakarų Europos standartų. Tam, kad per kitus 30 metų ji labiau panašėtų į pastarąją, o ne į buvusios Tarybų Sąjungos kalėjimų sistemą, būtina formuoti atitinkama idėja paremtą praktiką, pirmiausia pagrįsta pagarba žmogaus orumui ir žmogaus teisėms. Kaip teigia žymus vokiečių kriminologas F. Dünkelis, normalizavimo principas arba maksimaliai įmanomas sąlygų įkalinimo įstaigose prilyginimas gyvenimo sąlygoms laisvėje sudaro kaliniams galimybę prisiimti socialinę atsakomybę ir tokiu būdu mažinti žalingą kalinimo poveikį (Dünkel, 2017, p. 135). Kad tai pavyktų, įkalinimo sistema, įskaitant administraciją ir personalą, turi nuolat reflektuoti ir analizuoti savo veiklos veiksmingumą ir padarinius, būti atvira naujoms idėjoms, stengtis sukurti maksimaliai įmanomas atviras kalinimo

sąlygas ir laisvės neriboti labiau nei tai yra būtina. Ir priešingai, jei ji tampa uždara, slepia ir užglaišto kylančias problemas, nekreipia dėmesio į nacionalinių ir tarptautinių žmogaus teises ginančių institucijų rekomendacijas ir pasiūlymus, neprisiima atsakomybės, demonstruoja galią, imituoja veiklą ir ignoruoja realybę, ji vis labiau slysta į totalitarinius santykius (Sakalauskas, 2020, p. 923–924), kurie ne tik uždaro galimybes pozityviam kalinių elgesio pokyčiui ir jų veiksmingai socialinei integracijai, bet ir sukuria ilgainiui sunkiai pakeliamas darbo sąlygas personalui. Įvairių organizacijų ir institucijų, įskaitant Seimo kontrolierius, pastangos atkreipti dėmesį į žmogaus teisių standartų neatitiktis nacionalinėje įkalinimo sistemoje, jų pažeidimus ir žmogaus orumo žeminimą, gali prisidėti prie teigiamų šios sistemos pokyčių, jei tik sistema išties jų nori.

Išvados ir perspektyvos

Atlikus analizę, pirmiausia galima padaryti išvadą, kad kiekviena totali institucija, o įkalinimo sistema visų pirmiausia, turi būti nuolat stebima ir kontroliuojama nepriklausomų organizacijų ir institucijų, nes uždaroje sistemoje formuojantis galingas disbalansui neišvengiamai kyla žmogaus teisių pažeidimų ir žmogaus orumo žeminimo rizika. Seimo kontrolieriai yra viena iš tokių institucijų ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto partnerystės profesoriaus dr. Augustino Normanto, ilgus metus ne tik dėstančio konstitucinės teisės kursą, atliekančio mokslinius tyrimus šioje srityje, bet ir daugiau kaip 16 metų dirbusio Seimo kontrolieriumi, veikla neabejotinai turėjo didelę įtaką, skatinusią žmogaus teisių standartų laikymąsi laisvės atėmimo vietose. Ir Seimo kontrolierių, ir kitų nacionalinių bei tarptautinių organizacijų ir institucijų veiklos ataskaitos rodo, kad Lietuvos įkalinimo sistemai dar reikia nuveikti labai daug, kad įgyvendintų savo misiją – keisti kalinių elgesį pozityvia kryptimi, užtikrinti jų veiksmingą socialinę integraciją, gerbti jų teises ir saugoti žmogiškąją orumą, rūpintis gera atmosfera ir darbuotojų darbo sąlygomis, kartu kurti ir saugesnę socialinę aplinką Lietuvoje.

Šaltiniai

Specialioji literatūra

- Bieneck, S.; Baier, D. (2016). Victimisation and perpetration among Prison Inmates. In Baier, D., Pfeiffer, C. (Eds.). *Representative Studies on Victimisation. Research findings from Germany*. Nomos Verlag, p. 185–202.
- Bierie, D. M. (2011). Is Tougher Better? The Impact of Physical Prison Conditions on Inmate Violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(3), 338–355.

- Chong, V. (2014). *Gewalt im Strafvollzug. Inaugural-Dissertation*. Tübingen: Institut für Kriminologie der Universität Tübingen.
- Düinkel, F. (2017). Resocializacija ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai? Iš Sakalauskas, G. (moks. red.). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 117–139.
- Edgar, K.; O'Donnell, I.; Martin, C. (2011). *Prison Violence, The Dynamics of Conflict, Fear and Power*. London and New York: Routledge.
- Gilligan, J. (2007). *Smurtas. Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją*. Vilnius: Vaga.
- Kury, H.; Smartt, U. (2002). Gewalt an Gefangenen: Ergebnisse aus dem anglo-amerikanischen und deutschen Strafvollzug. *ZfStrVo*, 6, 323–339.
- Neubacher, F. (1999). Der internationale Schutz von Menschenrechten Inhaftierter durch die Vereinten Nationen und den Europarat. *ZfStrVO*, 48, 210–218.
- Sakalauskas, G. (2017). (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? Iš Sakalauskas, G. (moks. red.). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 159–180.
- Sakalauskas, G. (2019a). Criminal policy and imprisonment. The case of Lithuania: open prisons, prison leave and release on parole. In Van Kempen P. H. P. H. M. C., Jendly M. (Eds.). *Overuse in the Criminal Justice System*. Cambridge, Antwerp, Chicago: Intersentia, p. 229–249.
- Sakalauskas, G. (2019b). Prisoner resettlement in Lithuania – Between Soviet tradition and challenges of modern society. In Düinkel F., Pruin I., Storgaard A., Weber J. (Eds.). *Prisoner Resettlement in Europe*. Routledge Frontiers of Criminal Justice. Routledge, p. 219–239.
- Sakalauskas, G. (2020). Wie überwindet man den Totalitarismus im Strafvollzug? In Drenkhahn, K., Geng, B., Grzywa-Holten, J., Harrendorf, S., Morgenstern, C., Pruin I. *Kriminologie und Kriminalpolitik im Dienste der Menschenwürde. Festschrift für Frieder Düinkel zum 70. Geburtstag*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2020, p. 909–926.
- Sakalauskas, G. (2022a). Lithuania. In Düinkel F., Harrendorf S., van Zyl Smit D. (Eds.). *The Impact of Covid-19 on Prison Conditions and Penal Policy*. Routledge, p. 337–347.
- Sakalauskas, G.; Jarutienė, L.; Kalpokas, V.; Vaičiūnienė, R. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Slade, G.; Vaičiūnienė, R. (2018). In comparative perspective: The effects of incarceration abroad on penal subjectivity among prisoners in Lithuania. *European Journal of Criminology*, 15(2), 217–234. DOI: 10.1177/1477370817726716.
- Tonry, M. (2014). Thinking about punishment across space and time. *Kriminologijos studijos*, 1, 5–30.
- Uscila, R. (2020). *Dinaminio saugumo koncepcija laisvės atėmimo vietoje*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas. Prieiga per internetą: < https://teise.org/wp-content/uploads/2020/06/Dinaminis_saugumas_studija_2020-1.pdf >.
- Vaičiūnienė, R. (2017). Įkalintų asmenų resocializacijos galimybės kolektyvinio kalinimo ir kalėjimo subkultūros sąlygomis. Iš Sakalauskas, G. (moks. red.). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 181–204.

Western, B. (2021). Inside the Box: Safety, Health, and Isolation. *The Journal of Economic Perspectives*, 35(4), 97–122.

Teisės aktai

Europos Parlamento rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose (2015/2062(INI), priimta 2017 m. spalio 5 d.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą:: <https://www.coe.int/en/web/prison/conventions-recommendations#recommendations-bookmark>

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas įstatymu Nr. IX-994, priimtu 2002 m. birželio 27 d. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998-12-16, Nr. 110-3024 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. *Valstybės žinios*, 2000-11-10, Nr. 96-3016.

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Raninen prieš Suomiją* (peticijos Nr. 152/1996/771/972).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita prieš Italiją* (peticijos Nr. 26772/95).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 44558/98).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *V. prieš Jungtinę Karalystę* (peticijos Nr. 33394/96).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 53254/99).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Česnulevičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 13462/06).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. lapkričio 20 d. sprendimas byloje *Kasperovičius prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 54872/08).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą* (peticijų Nr. 40828/12; Nr. 29292/12; Nr. 69598/12; Nr. 40163/13; Nr. 66281/13; Nr. 70048/13; Nr. 70065/13).

Veiklos ataskaitos, statistika ir kiti šaltiniai

Council of Europe (2018). *Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or De-*

- grading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016*. CPT/Inf (2018) 2. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>>;
- Council of Europe (2019). *Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018*. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/168095212f>>.
- Council of Europe (2021). *Department for The Execution of Judgments of the European Courts of Human Rights. Conditions of Detention*. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/thematic-factsheet-conditions-detention-eng/1680a2e323>>.
- CPT (2018). *CPT-Standards*. CPT/Inf (2018) 2.
- Europos Taryba (2001). *CPT standartai, susiję su pataisos įstaigomis*. CPT/Inf(2001)16-part.
- Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės ir nusikaltimų prevencijos biuras (2008). *ŽIV ir AIDS laisvės atėmimo vietose*. Metodinių priemonių rinkinys bendrosios strategijos kūrėjams, programų vadovams, kalėjimų pareigūnams ir kalinimo įstaigų sveikatos priežiūros darbuotojams. Niujorkas: Jungtinės Tautos.
- Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės ir nusikaltimų prevencijos biuras (2015). *Dinaminės apsaugos ir žvalgybos laisvės atėmimo įstaigose vadovas*. Niujorkas: Jungtinės Tautos.
- Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (2004–2021). Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2004–2021 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių veiklos ataskaita (2021). Prieiga per internetą: <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2022/03/SK_Ataskaita-uz-2021-LT_.pdf>.
- Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga (2018). „Dėl Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime ir laisvės atėmimo vietų ligoninėje laikomų asmenų žmogaus teisių padėties“. 2018 m. birželio 29 d. ataskaita Nr. PRJ2018/1-38.
- Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga (2019). Ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Alytaus pataisos namuose, Marijampolės pataisos namuose, Vilniaus pataisos namuose, Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje, Panevėžio pataisos namuose ir Šiaulių tardymo izoliatoriuje. 2019 m. spalio 21 d. Nr. NKP-2019/1-1. Vilnius.
- Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (2021). 2020 m. veiklos apžvalga. Prieiga per internetą: <<https://www.lvat.lt/doclib/wk6vhank4ltctgyzfruee2ghmmtrjm6>>.
- Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (2022). 2021 m. veiklos apžvalga. Prieiga per internetą: <<https://www.lvat.lt/doclib/or71pgr0thce3kwe66a2a8qe4z4wqw5z>>.
- Nacionalinė teismų administracija (2015–2022). Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaita. Bausmių ir poveikio priemonių rūšys (pirmosios instancijos teismuose).
- Sakalauskas, G. (2019c). Įkalinimo sistemos Lietuvoje reforma: vienuolika žingsnių per artimiausius dešimt metų. *Teisė.pro*, 2019-01-16. Prieiga per internetą: <<https://www.teise.pro/index.php/2019/01/16/g-sakalauskas-ikalinimo-sistemos-lietuvoje-reforma-vieniolika-zingsniu-per-artimiausius-desimt-metu/>>.
- Sakalauskas, G. (2022b). Įkalinimo įstaigos. Iš: Žmogaus teisių stebėjimo institutas. *Žmogaus teisės Lietuvoje 2020–2021*, 99–102.

UN Committee against Torture (2021). Concluding observations on the fourth periodic report of Lithuania. Prieiga per internetą: < http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/12/CAT_C_LTU_CO_4_47272_E.pdf >.

United Nations (2016). Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2015. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). Prieiga per internetą: < <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UN-DOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement> >.

Walter M. (1991). *Strafvollzug*. Stuttgart: Boorberg Verlag.

World Prison Brief: <https://www.coe.int/en/web/prison/conventions-recommendations#recommendations-bookmark>

Konstitucinės viešųjų pajamų formos

Bronius Sudavičius

<https://orcid.org/0000-0002-5810-0739>

socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: bronius.sudavicius@tf.vu.lt

Įvadas

Valstybei, kaip visuomenės politinei organizacijai, vykdančiai bendras (viešąsias) funkcijas, būtini atitinkami piniginiai ištekliai šioms funkcijoms įgyvendinti. Tenkinant kiekvieną viešąjį interesą yra daromos atitinkamos viešojo pobūdžio piniginės išlaidos, t. y. viešosios išlaidos. Lėšų, reikalingų viešosioms išlaidoms apmokėti, sukauptumą ir tikslingą panaudojimą yra pajėgi užtikrinti tik tokia organizacija kaip valstybė, kuri yra atsakinga už bendrųjų visuomenės reikalų tvarkymą. Valstybė, siekdama užtikrinti viešųjų išlaidų finansavimą, organizuoja bendrojo vidaus produkto (nacionalinių pajamų) paskirstymą ir perskirstymą, dėl to valstybės dispozicijon ir nuosavybėn įstatymų bei kitų teisės aktų nustatytais būdais ir tvarka pereina dalis krašto bendrojo vidaus produkto (nacionalinių pajamų). Valstybės perimtos lėšos įgyja viešųjų pajamų formą ir yra kaupiamos atitinkamuose pinigų fonduose, iš jų pagrindinis – valstybės biudžetas, kurio lėšos naudojamos įstatymų nustatytais kryptimis: švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos programoms finansuoti; viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai; valstybės institucijoms išlaikyti; kitoms visuomenės bendrosioms reikmėms. Be to, viešosioms išlaidoms apmokėti naudojamos pajamos, sukauptos ir kituose viešuose pinigų fonduose – savivaldybių biudžetuose, Valstybinio socialinio draudimo fonde, Privalomojo sveikatos draudimo fonde, Garantiniame fonde ir kt.

Viešosios pajamos¹ gaunamos įvairiais būdais, skiriasi jų kaupimo tvarka, panaudojimo kryptys ir kt. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 127 straipsnio 2 dalyje nustatyta: „Valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš mokesčių, privalomų mokėjimų, rinkliavų, pajamų iš valstybinio turto ir kitų įplaukų“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) 1996 m. kovo 15 d. nutarime konstatavo, kad pagal Konstituciją gali būti išskiriamos penkios valstybės biudžeto pajamų teisinės formos (reguliarūs mokesčiai, kiti privalomi mokėjimai, rinkliavos, pajamos iš valsty-

1 Viešųjų pajamų ir valstybės biudžeto pajamų terminai straipsnyje vartojami kaip sinonimai.

binio turto, kitos įplaukos), kurios detalizuojamos atskiruose įstatymuose (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos: 1993–2009, 2010, p. 1048). Akivaizdu, kad Konstitucijoje mokesčiai įvardijami kaip pagrindinė valstybės biudžeto pajamų teisinė forma. Pažymėtina, kad ypatingas mokesčių kaip valstybės pajamų statusas buvo akcentuojamas ir ankstesnėse Lietuvos Konstitucijose: 1922 m. rugpjūčio 1 d. Konstitucijos 91 straipsnyje bei 1928 m. gegužės 25 d. Konstitucijos 92 straipsnyje nustatyta: „Uždėti gyventojams mokesčių, [...] tegalima įstatymų keliu“ (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1922; Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1928); 1938 m. gegužės 12 d. Konstitucijos 19 straipsnyje – „Mokesčiai dedami įstatymu“ (Lietuvos Konstitucija, 1938). Todėl į mokesčius reikia žiūrėti kaip į „tradicinį“ konstitucinį statusą turintį valstybės biudžeto pajamų šaltinį, „tradicinę“ konstitucinę valstybės biudžeto pajamų gavimo formą, o į jų reguliavimą – kaip į konstitucinę tradiciją (Sudavičius, 2016, p. 152). Ypatingą mokesčių vietą formuojant tiek valstybės biudžeto, tiek kitų viešųjų piniginių fondų pajamas rodo ir tam tikrų valstybių finansinės veiklos statistiniai duomenys². Nepaisant ypatingos mokesčių reikšmės formuojant tiek valstybės biudžeto, tiek viešąsias pajamas apskritai, nereikia pamiršti ir kitų viešųjų pajamų formų, įtvirtintų jau pačioje Konstitucijoje, nes kiekviena viešųjų pajamų forma pasižymi savita specifika ir turi atitinkamą vietą visoje viešųjų pajamų sistemoje. Tokią poziciją palaiko ir Konstitucinis Teismas, konstatuodamas, kad ne visos biudžeto pajamų teisinės formos turi tokią pat teisinę reikšmę ir vienodą teisinį reguliavimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos: 1993–2009, 2010, p. 1048).

Todėl būtina detali ne tik mokesčių, bet ir kitų konstitucinį pripažinimą gavusių teisinių viešųjų pajamų formų turinio analizė. Pažymėtina, kad viešųjų pajamų formų, ypač mokesčių, problematika domina tiek konstitucinės (Birmontienė, 2012, p. 94–119; Sinkevičius, 2009, p. 35–51), tiek viešųjų finansų (mokesčių) teisės (Sudavičius, 2006, p. 125–133; Sudavičius, 2014, p. 137–170; Sudavičius, 2016, p. 151–171) tyrėjus. „Konstitucinei teisei mokesčiai kaip teisės kategorija yra įdomūs ne jų kilmės, reikšmingumo, sukauptų lėšų panaudojimo ir kt. požiūriais, o pirmiausia tuo, kokius įgaliojimus nustatant mokesčius, reguliuojant mokesčių santykius pagal Konstituciją turi Seimas, <...>, kokius įgaliojimus reguliuojant mokesčių santykius pagal Konstituciją turi (gali turėti) Vyriausybė ir kitos valstybės vykdomosios valdžios institucijos“ (Sinkevičius, 2009, p. 27). Viešųjų finansų (mokesčių) teisę, atvirkščiai, pirmiausia domina mokesčių, kaip valstybės pajamų gavimo formos, taip pat ir kitų viešųjų pajamų formų esmė.

Straipsnyje mėginama sujungti šiuos du požiūrius ir vadovaujantis galiojančiais teisės aktais, pasitelkus sisteminių, loginį, lyginamąjį, kritinį-analitinį ir

2 2022 metais planuota į Lietuvos valstybės biudžetą surinkti 10 486 101 tūkst. eurų pajamų iš mokesčių, o pajamos iš kitų šaltinių planuota siekti 486 884 tūkst. eurų (Valstybės biudžeto pajamų struktūra).

kitus teisės aiškinimo metodus, siekiama atskleisti mokesčių kaip viešųjų pajamų konstitucinių formų esmę.

1. Viešųjų pajamų samprata ir sistema

Kaip jau minėta, valstybei, kaip visuomenės organizacijai, atliekančiai atitinkamas bendras (viešąsias) funkcijas, būtini atitinkami piniginiai ištekliai³ šioms funkcijoms įgyvendinti. Todėl valstybei įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytais būdais ir tvarka perduodama dalis krašto nacionalinių pajamų. Paskirstant ir perskirstant nacionalines pajamas, dalis jų lieka produkcijos gamintojams ir kitiems ūkio subjektams, o dalis atitenka valstybei, kuri taip pat perima ir dalį gyventojų asmeninių pajamų. Valstybei ir (ar) savivaldybėms perduotos lėšos įgyja viešųjų pajamų formą. Pagal savo teisinį režimą viešosios pajamos yra valstybės ar savivaldybės nuosavybės (viešosios nuosavybės) objektas, kuriuo disponuoja įstatymų įgalios kompetentingos valstybės ir savivaldybių institucijos. Viešosios pajamos kaupiamos atitinkamuose pinigų fonduose⁴, kurių pagrindiniai – valstybės ir savivaldybių biudžetai, ir naudojami įstatymų nustatytais kryptimis: švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos programoms finansuoti; viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai; valstybės (savivaldybių) institucijoms išlaikyti; kitoms visuomenės bendrosioms (viešosioms) reikmėms. Taigi viešosios pajamos – tai piniginiai ištekliai, kurie paskirstant ir perskirstant visuomenės nacionalines pajamas perduodami valstybei (savivaldybei), yra kaupiami valstybės (savivaldybių) biudžete bei kituose viešuosiuose pinigų fonduose ir yra naudojami valstybės (savivaldybių) funkcijoms finansuoti⁵. Šių pajamų gavimo būdus, kaupimo ir panaudojimo tvarką, kitus jų teisinio režimo elementus nustato valstybės įstatymai ir kiti teisės aktai.

Viešosios pajamos gaunamos įvairiais būdais, skiriasi jų kaupimo tvarka, panaudojimo kryptys ir t. t. Tai lemia viešųjų pajamų įvairovę. Visos viešosios pa-

- 3 Valstybės piniginių išteklių teisinė sąvoka yra įtvirtinta Valstybės išdo įstatymo 2 str. 6 d.: valstybės piniginiai ištekliai – tai „valstybės biudžeto, valstybės pinigų fondų lėšos bei piniginės lėšos, kurias Vyriausybė teisės aktų nustatyta tvarka yra gavusi, pasiskolinusi, paskolinusi ar kitaip investavusi“ (Valstybės išdo įstatymas, 2005).
- 4 Valstybės pinigų fondai – tai „pagal Lietuvos Respublikos įstatymus įsteigti fondai, kurių sudarymo šaltinis yra valstybės piniginiai ištekliai ir kuriuose sukauptos lėšos naudojamos šių fondų veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose nustatytiems tikslams“ (Valstybės išdo įstatymo 2 str. 7 d.) (Valstybės išdo įstatymas, 2005).
- 5 Viešojo sektoriaus finansinės atskaitomybės įstatymo 2 str. 5 d. viešosios pajamos tapatinamos su biudžeto pajamomis, kurios apibrėžiamos kaip teisės aktuose nustatytos piniginės įplaukos į atitinkamą biudžetą: valstybės, savivaldybių, Valstybinio socialinio draudimo fondo, Privalomojo sveikatos draudimo fondo, Rezervinio (stabilizavimo) fondo, valstybės VĮ IAE eksploatavimo nutraukimo fondo, Garantinio fondo ar kito išteklių fondo (Viešojo sektoriaus finansinės atskaitomybės įstatymas, 2007).

jamos turi skirtingą reikšmę formuojant viešuosius pinigų fondus, todėl jos skirstytinos į planines (privalomas) ir viršplanines (papildomas). Pirmosios gaunamos nustatant įvairius privalomuosius mokėjimus į viešuosius pinigų fondus: mokesčius, rinkliavas, muitus ir kt. Joms būdinga tai, kad jų gavimas yra planuojamas pagal valstybės (savivaldybės) poreikius (ir finansines galimybes) finansuoti atitinkamas savo veiklos kryptis ir jų vaidmuo yra esminis formuojant viešųjų pinigų fondų pajamų dalį. Papildomosios viešosios pajamos gaunamos jau vykdant valstybės biudžetą ir kitų viešųjų pinigų fondų biudžetus ar sąmatas, t. y. viršijant patvirtintus privalomų pajamų surinkimo planus. Lietuvos Respublikos ūkis grindžiamas nuosavybės formų įvairove. Pagal įstatymus, Lietuvos Respublikoje yra privati ir viešoji (valstybės, savivaldybių) nuosavybė, taip pat leidžiama mišri nuosavybė, jeigu tai neprieštarauja įstatymams. Todėl viešosios pajamos skiriasi pagal jų gavimo šaltinius minėtų nuosavybės formų įvairovės požiūriu. Valstybė ir savivaldybės gauna pajamų iš valstybės (savivaldybių) nuosavybės objektų naudojimo ir realizavimo (pajamos iš valstybės ir savivaldybių įstaigų bei įmonių veiklos, iš valstybės (savivaldybių) turto nuomos ar pardavimo ir kt.); taip pat valstybė ir savivaldybės gauna pajamų iš privačios nuosavybės objektų naudojimo; kartu valstybei ir savivaldybėms pereina dalis užsienio subjektų pajamų, gaunamų iš jų veiklos Lietuvoje. Remiantis teritoriniu kaupimo ir panaudojimo principu, skiriamos valstybės ir savivaldybių pajamos. Valstybės pajamos kaupiamos visos valstybės mastu centralizuotuose pinigų fonduose, jomis disponuoja tam įgaliotos valstybės institucijos, jos naudojamos bendroms šalies reikmėms finansuoti. Savivaldybių pajamos sudaro finansinį vietos savivaldos pamatą, jomis finansuojamos vietinės programos, jos yra kaupiamos savivaldybės mastu centralizuotuose pinigų fonduose, šiomis pajamomis disponuoja atitinkamos savivaldybės kompetentingos institucijos. Viešosios pajamos kaupiamos įvairiuose viešuosiuose pinigų fonduose. Todėl jos skirstytinos į valstybės (savivaldybės) biudžeto, specialiųjų biudžeto programų ir nebiudžetinių pinigų fondų pajamas. Tiek valstybės, tiek savivaldybės biudžeto pajamų struktūra ir panaudojimo kryptys yra nustatytos Biudžeto sandaros įstatyme. Pagal šio įstatymo 13 straipsnio 1 dalį valstybės biudžeto pajamos sudaro: 1) pajamos iš mokesčių, gaunamos į valstybės biudžetą pagal įstatymus ir kitus teisės aktus; 2) pajamos iš valstybės turto (išskyrus pajamas, gautas atliekant valstybės nekilnojamojo turto atnaujinimą, taip pat įstatymų nustatytą pajamų, gautų realizavus valstybės ilgalaikį materialųjį ir nematerialųjį turimą, dalį, neįskaitomą į valstybės biudžeto pajamas); 3) valstybės biudžetinių įstaigų pajamos; 4) negrąžintina finansinė parama (lėšos); 5) dotacijos; 6) kitos pajamos, o pagal to paties įstatymo 22 straipsnio 1 dalį prie savivaldybių biudžetų pajamų priskiriamos: 1) pajamos iš mokesčių; 2) pajamos iš savivaldybių turto; 3) vietinės rinkliavos; 4) valstybės biudžeto dotacijos ir kt. (Biudžeto sandaros įstatymas, 1990). Valstybės (savivaldybių) biudžeto pajamos, skirtingai nuo specialiųjų programų bei tikslinių pinigų fondų pajamų, neturi tikslinės paskirties ir yra naudojamos

svarbiausiems valstybės (savivaldybės) poreikiams tenkinti atitinkamą laikotarpį (biudžetinius metus). Specialiųjų programų bei nebiudžetinių pinigų fondų pajamos, priešingai, yra naudojamos specialioms tikslams, nurodytiems šių programų ir fondų teisinį režimą reglamentuojančiuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą įsteigto Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšos yra naudojamos šioms reikmėms: 1) išlaidoms pagal pensijų draudimą dengti; 2) išlaidoms pagal ligos ir motinystės (tėvystės) draudimą dengti; 3) išlaidoms pagal draudimą nuo nedarbo finansuoti; 4) valstybinio socialinio draudimo įstaigoms išlaikyti ir kt. (Valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991).

Teisės požiūriu svarbiausias yra viešųjų pajamų skirstymas pagal jų teises formas. Aiškinantis viešųjų pajamų teises formas reikia vadovautis Konstitucija. Jos 127 straipsnyje nustatyta: „Valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš mokesčių, privalomų mokėjimų, rinkliavų, pajamų iš valstybinio turto ir kitų įplaukų“ (2 d.); „Mokesčius, kitas įmokas į biudžetus ir rinkliavas nustato Lietuvos Respublikos įstatymai“ (3 d.) (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Nors toks viešųjų pajamų skirstymas Konstitucijoje taikomas tik valstybės biudžetui, tačiau viešųjų finansų sistemos vieningumas leidžia jas taikyti plačiau – visų viešųjų pinigų fondų pajamoms. Čia reikia atsižvelgti ir į Biudžeto sandaros įstatymo 3 straipsnio 2 dalį, pagal kurią „Lietuvos Respublikoje surenkami mokesčiai, privalomos įmokos ir rinkliavos gali būti perskirstomi tik per valstybės biudžetą ir savivaldybių biudžetus, Valstybinio socialinio draudimo fondą, Privalomojo sveikatos draudimo fondą, Rezervinį (stabilizavimo) fondą, Valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo fondą, Garantinį fondą, Ilgalaikio darbo išmokų fondą“ (Biudžeto sandaros įstatymas, 1990). Taigi Lietuvoje yra šios viešųjų pajamų konstitucinės (teisinės) formos: 1) mokesčiai; 2) privalomi mokėjimai; 3) rinkliavos; 4) pajamos iš valstybės (savivaldybių) turto; 5) kitos įplaukos.

2. Mokesčiai (mokestinės viešosios pajamos)

Mokesčiai kaip teisės kategorija apskritai aiškintini tiek plačiąja, tiek ir siaurąja prasmėmis, atsižvelgiant į tai, kokiam (kokiems) mokesčių požymiams teikiamas prioritetas. Plačiai (pagrįsta mokesčių visuotinio privalomumo prioritetu) mokesčiai suprantami kaip visi valstybės taikomi privalomieji finansiniai instrumentai, skirti valstybės pajamoms surinkti. Siauruoju požiūriu prie mokesčių priskiriami tik tie valstybės taikomi pajamų gavimo finansiniai instrumentai, kurie atitinka šiuos bendruosius mokesčių požymius – visuotinį privalomumą ir individualiai neatlygintą pobūdį (Sudavičius, 2014, p. 142). Būtent pagal tai mokesčiai ir yra aiškinami viešųjų finansų teisėje kaip atskira (konstitucinė) viešųjų pajamų forma.

Visuotinai pripažįstama, kad mokesčiai yra pagrindinis viešųjų pajamų gavimo būdas (forma), istoriškai atsiradęs kartu su pačia valstybe. Tai pripaži-

no ir Konstitucinis Teismas 1997 m. liepos 10 d. nutarime konstatuodamas, kad mokesčiai yra vienas iš pagrindinių valstybės biudžeto pajamų šaltinių (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos: 1993–2009, 2010, p. 1050). Mokesčiais surenkamos lėšos valstybės ir savivaldybių institucijoms išlaikyti, viešųjų funkcijų įgyvendinimui finansuoti. Kita vertus, mokesčiai – vienas iš pagrindinių nacionalinių pajamų perskirstymo būdų, plačiai naudojamų kartu su kitais, kaip antai pinigų apyvarta, kreditavimu ir kt. Toks bendras mokesčių požymis įtvirtintas jau pačioje Konstitucijoje, jos 127 straipsnyje: „Valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš mokesčių, privalomų mokėjimų, rinkliavų, pajamų iš valstybinio turto ir kitų įplaukų.“ Kaip rodo praktika, valstybės biudžeto pajamos iš mokesčių gali siekti net iki 90 proc. valstybės biudžeto pajamų. Tačiau kalbant apie šį mokesčių požymį reikėtų turėti omeny, kad pajamos iš mokesčių kaupiamos ne tik valstybės biudžete, bet ir kituose viešuosiuose pinigų fonduose: savivaldybių biudžetuose, Valstybinio socialinio draudimo fonde, Valstybinio privalomojo sveikatos draudimo fonde, Garantiniame fonde ir kt., o vienas iš pagrindinių tokių fondų pajamų šaltinių yra mokesčiai. Todėl mokesčiai vertintini kaip pagrindinis visų viešųjų pajamų gavimo būdas.

Mokesčiai, kaip pagrindinė viešųjų pajamų forma, susiję tiek su pačios valstybės, tiek su visų krašto ūkio subjektų ir gyventojų finansiniais interesais. Todėl teisę įvesti (nustatyti) valstybinius mokesčius turi tik įstatymų leidžiamosios valdžios institucija, veikianti visos valstybės (Tautos) vardu. Pagal Konstitucijos 67 straipsnio 15 punktą valstybinius mokesčius nustato Seimas, priimdamas mokesčių įstatymus. Toks mokesčių požymis pabrėžiamas ir Mokesčių administravimo įstatymo (toliau – MAĮ) 3 straipsnyje: „Atitinkamas mokeskis, kurio nustatymas priklauso Lietuvos Respublikos kompetencijai, gali būti nustatomas tik įstatymu“ (Mokesčių administravimo įstatymas, 2004). Priimdamas mokesčių įstatymus, Seimas ne tik įteisina valstybės mokesčių sistemą, bet ir nustato atitinkamų mokesčių mokėtojus, mokesčio objektus, tarifus (dydžius), sureguliuoja kitus esminius su apmokestinimu susijusius santykius.

Mokesčius nustato pati valstybė, vadinasi, prievolė asmeniui mokėti įstatymų nustatytus mokesčius atsiranda pačiai valstybei, o ne institucijai, priėmusiai atitinkamą mokesčio įstatymą, ar institucijai, atsakingai už mokesčių administravimą (mokesčių administratoriui). Taigi mokeskis kaip prievolė valstybei negali būti ir nėra susitarimo tarp valstybės ir paskiro mokesčių mokėtojo objektas. Konstitucinis Teismas 1997 m. liepos 10 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 55 straipsnio antrosios dalies 1 punkto, 56 straipsnio ketvirtosios dalies 1, 2 punkto ir 58 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ aiškiai konstatavo: „Dėl mokesčių nesitariama, mokesčio mokėtojų teisės ir pareigos tiesiogiai nurodomos mokesčių įstatymų normose“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos: 1993–2009, 2010, p. 1050).

Mokesčių, kaip pagrindinio viešųjų pajamų šaltinio, vaidmuo ir tai, kad mokesčius vienpusiškai nustato valstybė, lemia ir mokesčių visuotinį privalomumą – atitinkamų įstatymų nustatytus mokesčius privalo mokėti visi asmenys, pagal atitinkamo mokesčio įstatymą pripažįstami to mokesčio mokėtojais (MAĮ 8 str. 1 d.). Antra vertus, mokesčių visuotinis privalomumas reiškia ne tik pareigos mokėti mokesťį atsiradimą, bet ir pareigą griežtai laikytis teisės aktų nustatyto mokesčio apskaičiavimo, deklaravimo (jei mokestis yra deklaruojamas) ir mokėjimo tvarkos. Kaip tik todėl, kalbant apie mokesčius, visada pabrėžiama, kad jie yra prievolė, atliekama įstatymų nustatyta tvarka. Tais atvejais, kai mokesčių mokėtojas nevykdo (ar vykdo netinkamai) jam nustatytą privalomą mokestinę prievolę, jam gali būti taikomos mokesčių įstatymo numatytos prievolės įvykdymą užtikrinančios (poveikio) priemonės (skaičiuojami delspinigiai, reikalaujama garantijos ar laidavimo dokumentų, skiriamos baudos, taikomas priverstinis mokestinio išsiskolinimo išieškojimas, taikomos administracinės ar kriminalinės sankcijos ir kt.), siekiant ne tik ir ne tiek nubausti (paveikti mokesčių mokėtoją), bet ir skatinti visus mokesčių mokėtojus savanoriškai vykdyti jiems tenkančią konstitucinę pareigą mokėti mokesčius ir užtikrinti, kad valstybė (savivaldybė) laiku gautų jai priklausancias mokestines pajamas.

Su visuotiniu privalomumu glaudžiai susijęs ir kitas mokesčių požymis – individualiai neatlygintinas pobūdis. Mokestinės prievolės atsiradimas ir vykdymas apskritai nėra siejamas su tam tikrų paslaugų teikimu konkreto mokesčių mokėtojo naudai, t. y. atitinkamo mokesčio sumokėjimas nėra ir negali būti vertinamas kaip atlyginimas (užmokestis) už valstybės ar savivaldybių (valstybės ar savivaldybės institucijų) teikiamas viešąsias paslaugas. Tačiau šio mokesčių požymio nereikėtų suprasti ir aiškinti pernelyg supaprastintai. Kaip žinoma, renkant mokesčius yra formuojamas valstybės biudžetas ir kiti pinigų fondai, kurių lėšos naudojamos bendrosioms visuomenės reikmėms – sveikatos apsaugai, socialinei paramai, švietimui, kultūrai, aplinkos apsaugai, viešajai tvarkai palaikyti ir kt. Todėl apie mokesčius tokiu aspektu galima teigti, kad per valstybės (savivaldybės) vykdomą atitinkamų socialinių sričių finansavimą valstybė (savivaldybė) tarsi atsilygina ne individualiai konkrečiam, bet visiems mokesčių mokėtojams, o mokesčių mokėtojai mokėdami mokesčius tarsi sumoka už jiems valstybės (savivaldybės) teikiamas viešąsias paslaugas, t. y. tokiu atveju galima kalbėti apie visuotinai atlygintą mokesčių pobūdį (Sudavičius, 2014, p. 156–157).

Nurodyti požymiai yra būdingi visiems privalomiems mokėjimams į biudžetą, pripažįstamiems mokesčiais, todėl jie vadintini bendraisiais (visuotiniais) mokesčių požymiais. Jų visuma leidžia apibrėžti mokesťį kaip valstybės mokesčių įstatymų nustatytą visuotinai privalomą ir individualiai neatlygintą bei negrąžintą piniginių ir fizinių asmenų nustatyto dydžio mokėjimą į biudžetą ir kitus viešuosius pinigų fondus siekiant gauti viešąsias pajamas, reikalingas viešųjų interesų tenkinimui finansuoti.

Kiekviena valstybė turi savo valstybinę (nacionalinę) mokesčių sistemą, kurią lemia valstybės sandaros ypatumai. Valstybinė mokesčių sistema – visuma valstybėje nustatytų mokesčių, sudarančių teisiškai ir ekonomiškai pagrįstą sistemą (Sudavičius, Endrijaitis, 2020, p. 104). Pagal Konstituciją (10 str.) Lietuvos Respublika yra unitarinė valstybė, kurios teritorija yra vieninga ir nedalijama į jokių valstybinius darinius, kurioje valstybės valdžią vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė bei Teismas (5 str.). Konstitucijos 67 straipsnyje įtvirtinama išimtinė Seimo galia nustatyti valstybinius mokesčius. Vadinasi, Lietuvoje bendra, grindžiama įstatymais valstybinė mokesčių sistema. Pažymėtina, kad Lietuvoje nėra vietinių mokesčių (mokesčių, kurių nustatymo teisė visiškai priklausytų vietos valdžios institucijoms). Čia kaip vietiniai yra suprantami tik tie mokesčiai, kurie vadovaujantis mokesčių įstatymais yra įskaitomi į vietos biudžetą (Sudavičius, Endrijaitis, 2020, p. 105).

Už mokesčių surinkimą Lietuvoje yra atsakingos valstybės institucijos, apibendrintai vadinamos mokesčių administratoriais – Valstybinė mokesčių inspekcija ir Lietuvos Respublikos muitinė, kurios savo veikloje vadovaujasi pirmiausia Mokesčių administravimo įstatymu (MAĮ). MAĮ kartu išvardijamos ir privalomos įmokos, už kurių surinkimą yra atsakingos šios institucijos. Tačiau tai nereiškia, kad visi privalomi mokėjimai, išvardyti MAĮ 13 straipsnyje, už kurių surinkimą yra atsakingi mokesčių administratoriai, laikytini mokesčiais pagal Konstitucijos 127 straipsnį. Vadovaujantis pirmiau nurodytais bendraisiais mokesčių požymiais, pirmiausia individualaus neatlygintinumo požymiu, teigtina, kad Lietuvos Respublikos valstybinę mokesčių sistemą remiantis Konstitucijos 127 straipsniu sudaro tik šie MAĮ 13 straipsnyje įvardyti mokėjimai: 1) pridėtinės vertės mokestis; 2) akcizas; 3) gyventojų pajamų mokestis; 4) nekilnojamojo turto mokestis; 5) žemės mokestis; 6) mokestis už valstybinius gamtos išteklius; 7) angliavandenilių išteklių mokestis; 8) mokestis už aplinkos teršimą; 9) paveldimo turto mokestis; 10) privalomojo sveikatos draudimo įmokos; 11) įmokos į Garamtinį fondą; 12) loterijų ir lošimų mokestis; 13) pelno mokestis; 14) valstybinio socialinio draudimo įmokos; 15) atskaitymai pagal Miškų įstatymą; 16) mokestis už valstybės turto naudojimą patikėjimo teise; 17) muitai; 18) motorinių transporto priemonių registracijos mokestis.

Nors išvardyti ir MAĮ 13 straipsnyje įtvirtinti mokesčiai ir sudaro vieninę valstybinę mokesčių sistemą, atskirų mokesčių administravimo tvarka skiriasi. Tai pasakytina apie: 1) valstybinio socialinio draudimo įmokas, kurios pagal MAĮ administruojamos tik tiek, kiek tai nustatyta Valstybinio socialinio draudimo įstatyme; 2) muitus, kurie administruojami pagal ES muitų teisės aktus.

3. Kitos (nemokestinės) viešosios pajamos

Nors pagrindinė viešųjų pajamų forma ir yra mokesčiai, viešosios pajamos yra formuojamos ir kitais būdais. Vadovaujantis Konstitucijos 127 straipsniu Lietuvoje, be mokesčių, yra šios konstitucinės viešųjų pajamų formos: 1) privalomi mokėjimai; 3) rinkliavos; 4) pajamos iš valstybinio (savivaldybių) turto; 8) kitos įplaukos. Visos šios viešųjų pajamų formos apibendrintai vadintinos nemokestinėmis viešosiomis pajamomis.

Rinkliavos – tai individualiai atlygintini, nustatyto dydžio mokėjimai už valstybės (savivaldybės) teikiamas paslaugas. Pagrindinis rinkliavų skirtumas nuo mokesčių ir kitų privalomų mokėjimų – jų individualiai atlygintinis pobūdis. Rinkliavos mokėtojui sumokėjus rinkliavą, ją priėmusiai institucijai atsiranda pareiga atlikti tam tikrus veiksmus mokėtojo naudai ar išduoti juridinę galią turinčius dokumentus. Kaip ir mokesčiai, rinkliavos nustatomos įstatymu. Tačiau skiriasi mokesčių ir rinkliavų mokėjimo pagrindai – mokesčiai mokami esant nuolatiniam apmokestinamam objektui⁶, o privalomų rinkliavų mokėjimo pagrindai yra vienkartiniai kompetentingų įstaigų juridiniams ir fiziniams asmenims atlikti veiksmai ar suteiktos paslaugos (Sinkevičius, 2009, p. 29). Yra skiriamos tokios pagrindinės rinkliavos: 1) valstybės rinkliava – privaloma įmoka už valstybės ir vietos savivaldos institucijų, įstaigų, tarnybų ar organizacijų, išskyrus teismus, teikiamas paslaugas; 2) konsulinis mokestis – mokėjimas už Lietuvos Respublikos diplomatinių atstovybių ir konsulinių įstaigų veiksmus atliekant konsulines funkcijas, išduodamus teisinę galią turinčius dokumentus ir teikiamas kitas paslaugas ir Užsienio reikalų ministerijos Konsulinio departamento atliekamą dokumentų legalizavimą ir tvirtinimą pažyma (*Apostille*); 3) žyminis mokestis – procesinio įstatymo nustatytas mokėjimas, kurį šalys, tretieji asmenys, pareiškiantys savarankiškus reikalavimus, pareiškėjai ar kreditoriai privalo sumokėti už tam tikrus įstatyme numatytus teisme atliekamus procesinius veiksmus (ieškinio, priešinio ieškinio, apeliacinio ar kasacinio skundo padavimą ir kt.); 4) mokestis už pramoninės nuosavybės objektų registravimą – mokėjimai už pramoninės nuosavybės objektų registravimą ir su tuo susijusių dokumentų išdavimą, taip pat už išradimo patentą, dizaino, prekių ženklo galiojimo termino pratęsimą, patentinio patikėtinio registravimą Valstybiniame patentų biure⁷; 5) vietinės rinkliavos⁸ – savivaldybės tarybos sprendimu nustatytos privalomos įmokos,

6 Išimtis – paveldimo turto ir motorinių transporto priemonių registracijos mokestis, jų mokėjimas yra vienkartinis ir nesudaro sistemos.

7 Visos šios rinkliavos yra administruojamos pagal MAĮ ir specialius šias rinkliavas nustatančius įstatymus.

8 Nors vietinės rinkliavos yra įvedamos savivaldybių tarybų sprendimais, šie sprendimai yra priimami vadovaujantis įstatymu. Todėl teigtina, kad tiek ir kitų rinkliavų, tiek ir vietinių rinkliavų nustatymas yra grindžiamas įstatymu.

galiojančios tos savivaldybės teritorijoje ir įskaitomos į tos savivaldybės biudžetą⁹. Pagal Rinkliavų įstatymo 11 straipsnį savivaldybės taryba turi teisę savivaldybės teritorijoje nustatyti vietines rinkliavas tik už: 1) leidimo atlikti kasinėjimo darbus savivaldybės viešojo naudojimo teritorijoje (gatvėse, vietinės reikšmės keliuose, aikštėse, žaliuosiuose plotuose), atitverti ją ar jos dalį arba apriboti eismą joje išdavimą; 2) leidimo prekiauti ar teikti paslaugas savivaldybės tarybos nustatytose viešosiose vietose išdavimą; 3) leidimo įrengti išorinę reklamą savivaldybės teritorijoje išdavimą; 4) leidimo organizuoti komercinius renginius savivaldybei priklausančiose ar valdytojo teise valdomose viešojo naudojimo teritorijose išdavimą; 5) leidimo įvažiuoti mechaninėmis transporto priemonėmis į valstybės saugomas teritorijas, savivaldybių įsteigtus saugomus draustinius, jų paskelbtų kraštovaizdžio objektų teritorijas ir nustatytas vietinės reikšmės apsaugines zonas išdavimą (išskyrus važiavimą per šias teritorijas valstybinės reikšmės keliais, naudojimąsi jų statiniais, stovėjimo ir poilsio aikštelėmis, terminalais ir pasienio kontrolės punktais; šios išimtys netaikomos Neringos miestui); 6) naudojimąsi savivaldybių tarybų nustatytais vietomis automobiliams statyti; 7) komunalinių atliekų surinkimą iš atliekų turėtojų ir atliekų tvarkymą; 8) leidimo įrengti laikinus kilnojamus įrenginius savivaldybės teritorijoje (išskyrus prie valstybinės reikšmės kelių, privačiuose ir išnuomotuose valstybinės žemės sklypuose) išdavimą; 9) naudojimąsi gyvenamųjų vietovių viešąja turizmo ir poilsio infrastruktūra, išskyrus vaikus iki 18 metų (Rinkliavų įstatymas, 2000).

Kita nemokestinių viešųjų pajamų forma – privalomi mokėjimai. Privalomi mokėjimai nuo mokesčių ir rinkliavų skiriasi tuo, jog jie turi tikslinę panaudojimo paskirtį ir nėra administruojami pagal MAĮ. Privalomi mokėjimai yra skiriami labai konkretiems visuomenės poreikiams tenkinti. Tokių mokėjimų pajamos yra įskaitos į atskirą valstybės išdo sąskaitą. Tokiu būdu užtikrinama, kad įmokos iš privalomų mokėjimų bus panaudojamos tik konkretiems įstatymo numatytiems poreikiams finansuoti. Pavyzdžiui, Kelių priežiūros ir plėtros programos finansavimo įstatyme numatyti privalomi mokėjimai (mokestis už Lietuvos Respublikoje įregistruotas krovines transporto priemones; kelių naudotojo mokestis; mokestis už naudojimąsi keliais važiuojant didžiagabaritėmis ir (ar) sunkiasvorėmis transporto priemonėmis ar jų junginiais; mokestis už eismo ribojimą) yra naudojami automobilių kelių tinklui plėsti ir jo funkcionavimui užtikrinti (Kelių priežiūros ir plėtros programos finansavimo įstatymas, 2000); Aplinkos apsaugos rėmimo programos įstatyme numatytos juridinių ir fizinių asmenų, kurių ūkinė veikla daro neigiamą poveikį žuvų ištekliams, lėšos, skirtos šiam poveikiui kompensuoti, turi būti naudojamos žuvų ištekliams atkurti ir saugoti (Aplinkos apsaugos rėmimo programos įstatymas, 2000) ir kt.

9 Vietinės rinkliavos, skirtingai nuo kitų, yra administruojamos pagal savivaldybių tarybų sprendimais patvirtintus tų rinkliavų nuostatus.

Valstybė ir savivaldybės gali gauti viešųjų pajamų ir iš savo turto¹⁰. Pajamų iš valstybės (savivaldybės) turto galima gauti tik tada, kai valstybė (savivaldybė), veikdama per atitinkamas institucijas, kaip savininkė disponuoja jai priklausančiu turto. Tokios pajamos gaunamos dividendais už valstybei (savivaldybei) priklausančias akcijas, Lietuvos banko ir valstybės (savivaldybių) kontroliuojamų įmonių privalomomis įmokomis į biudžetą, pajamomis už išnuomotą ir (ar) parduotą valstybės ar savivaldybės turtą ir kt. Tai Valstybės ir savivaldybių įmonių įstatyme numatytos valstybės ir savivaldybės įmonių pelno įmokos į biudžetą. Pagal šio įstatymo 15 straipsnio 6 dalį įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinanti institucija privalo užtikrinti, kad iš įmonės paskirstytinojo pelno į valstybės ar savivaldybės biudžetą įmokama įmonės pelno įmoka būtų: 1) ne mažesnė kaip 85 proc. įmonės paskirstytinojo pelno, jei įmonės ataskaitinių finansinių metų nuosavo kapitalo grąža neviršija 1 proc. nuosavo kapitalo grąžos; 2) ne mažesnė kaip 80 proc. įmonės paskirstytinojo pelno, jei įmonės ataskaitinių finansinių metų nuosavo kapitalo grąža yra didesnė negu 1 proc., bet neviršija 3 proc. nuosavo kapitalo grąžos; 3) ne mažesnė kaip 75 proc. įmonės paskirstytinojo pelno, jei įmonės ataskaitinių finansinių metų nuosavo kapitalo grąža yra didesnė negu 3 proc., bet neviršija 5 proc. nuosavo kapitalo grąžos; 4) ne mažesnė kaip 70 proc. įmonės paskirstytinojo pelno, jei įmonės ataskaitinių finansinių metų nuosavo kapitalo grąža yra didesnė negu 5 proc., bet neviršija 10 proc. nuosavo kapitalo grąžos; 5) ne mažesnė kaip 65 proc. įmonės paskirstytinojo pelno, jei įmonės ataskaitinių finansinių metų nuosavo kapitalo grąža yra didesnė negu 10 proc., bet neviršija 15 proc. nuosavo kapitalo grąžos; 6) ne mažesnė kaip 60 proc. įmonės paskirstytinojo pelno, jei įmonės ataskaitinių finansinių metų nuosavo kapitalo grąža yra didesnė negu 15 proc. nuosavo kapitalo grąžos (Valstybės ir savivaldybių įmonių įstatymas, 1994). Vyriausybė ar savivaldybės taryba gali nustatyti mažesnę įmonės pelno įmoką į valstybės ar savivaldybės biudžetą, jeigu: 1) įmonė įgyvendina arba dalyvauja įgyvendinant Vyriausybės sprendimu pripažintą valstybei svarbų ekonominį projektą arba valstybės įmonė įgyvendina ar dalyvauja įgyvendinant Seimo sprendimu pripažintą ypatingos valstybinės svarbos projektą; 2) įmonės paskolos, išperkamosios nuomos įsipareigojimai ir kitos ilgalaikės mokėtinos sumos ir įsipareigojimai (išskyrus ateinančių laikotarpių pajamas, atidėtojo pelno mokesčio įsipareigojimus ir dotacijas), kurie nurodyti įmonės audituotame ataskaitinių metinių finansinių ataskaitų rinkinyje, sumokėjus pelno įmoką, viršytų įmonės nuosavo kapitalo dydį; 3) sumokėjusi pelno įmoką įmonė taptų nemoki. Įmonės pelno dalis, likusi sumažinus įmonės pelno įmoką, turi būti skiriama Seimo sprendimu pripažintiems ypatingos valstybinės svarbos arba Vyriausybės spren-

10 Atkreiptinas dėmesys, kad valstybė pajamų iš savo turto gali gauti ir pasinaudodama kitomis konstitucinėmis viešųjų pajamų formomis, pavyzdžiui, surenkant mokesčius už valstybinius gamtos išteklius, angliavandenilių išteklių mokesčių ir mokesčių už valstybės turto naudojimą patikėjimo teise.

mu pripažintiems valstybei svarbiems ekonominiams projektams, kuriuos ši įmonė įgyvendina arba dalyvauja juos įgyvendinant. Įmonė pelno įmoką į valstybės ar savivaldybės biudžetą turi pervesti ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo sprendimo paskirstyti pelną priėmimo dienos.

Galiausiai, nemokėstinės viešosios pajamos gali būti gaunamos ir kitomis formomis, pavyzdžiui, administracinės ir kriminalinės baudos, ekonominės sankcijos, juridinių ir fizinių asmenų finansinė parama, ES ir tarptautinių organizacijų parama, valdžios sektoriui priskirtiems subjektams skolinantis lėšas iš vidaus ir užsienio kreditorių ir kt.

Išvados

1. Valstybei, kaip visuomenės politinei organizacijai, vykdančiai bendras (viešąsias) funkcijas, būtini atitinkami piniginiai ištekliai šioms funkcijoms įgyvendinti. Valstybė, siekdama užtikrinti viešųjų išlaidų finansavimą, organizuoja bendrojo vidaus produkto (nacionalinių pajamų) paskirstymą ir perskirstymą, dėl to valstybės dispozicijon ir nuosavybėn įstatymų bei kitų teisės aktų nustatytais būdais ir tvarka pereina dalis krašto bendrojo vidaus produkto nacionalinėmis pajamomis. Valstybės perimtos lėšos įgyja viešųjų pajamų formą ir yra kaupiamos atitinkamuose pinigų fonduose, kurių pagrindinis – valstybės biudžetas. Be to, viešosioms išlaidoms apmokėti naudojamos pajamos, sukauptos ir kituose viešuosiuose pinigų fonduose – savivaldybių biudžetuose, Valstybinio socialinio draudimo fonde, Privalomojo sveikatos draudimo fonde, Garantiniame fonde ir kt.

2. Viešosios pajamos – piniginiai ištekliai, kurie paskirstant ir perskirstant visuomenės nacionalines pajamas perduodami valstybei (savivaldybei), yra kaupiami valstybės (savivaldybių) biudžete bei kituose viešuosiuose pinigų fonduose ir yra naudojami valstybės (savivaldybių) funkcijoms finansuoti. Jos gaunamos įvairiais būdais, skiriasi jų kaupimo tvarka, panaudojimo kryptys ir kt. Konstitucijos 127 straipsnio 2 dalyje nustatyta: „Valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš mokesčių, privalomų mokėjimų, rinkliavų, pajamų iš valstybinio turto ir kitų įplaukų.“ Taigi pagal Konstituciją gali būti išskiriamos penkios valstybės biudžeto pajamų teisinės formos (reguliarūs mokesčiai, kiti privalomi mokėjimai, rinkliavos, pajamos iš valstybinio turto, kitos įplaukos), kurių rūšys, surinkimo tvarka ir kt. detalizuojamos atskiruose įstatymuose.

3. Mokesčiai yra pagrindinis viešųjų pajamų gavimo būdas. Mokesčiais surinkamos lėšos valstybės ir savivaldybių institucijoms išlaikyti, viešųjų funkcijų įgyvendinimui finansuoti. Kaip rodo praktika, valstybės biudžeto pajamos iš mokesčių gali siekti net iki 90 proc. valstybės biudžeto pajamų. Tačiau kalbant apie šį mokesčių požymį reikėtų turėti omenyje, kad pajamos iš mokesčių kaupiamos ne tik valstybės biudžete, bet ir kituose viešuosiuose pinigų fonduose, o vienas iš

pagrindinių tokių fondų pajamų šaltinių yra mokesčiai. Todėl mokesčiai vertintini kaip pagrindinis visų viešųjų pajamų gavimo būdas.

4. Pagrindinis mokesčių požymis, leidžiantis juos atskirti nuo kitų mokėjimų, – individualiai neatlygintinas mokesčių pobūdis. Mokestinės prievolės atsiradimas ir vykdymas apskritai nėra siejamas su tam tikrų paslaugų teikimu konkretaus mokesčių mokėtojo naudai, t. y. atitinkamo mokesčio sumokėjimas nėra ir negali būti vertinamas kaip atlyginimas (užmokestis) už valstybės ar savivaldybių (valstybės ar savivaldybės institucijų) teikiamas paslaugas. Tačiau šio mokesčių požymio nereikėtų suprasti ir aiškinti pernelyg supaprastintai. Kaip žinoma, renkant mokesčius yra formuojamas valstybės biudžetas ir kiti pinigų fondai, kurių lėšos naudojamos bendrosioms visuomenės reikmėms. Todėl apie mokesčius tokiu aspektu galima teigti, kad per valstybės (savivaldybės) vykdomą atitinkamų socialinių sričių finansavimą valstybė (savivaldybė) tarsi atsilygina ne individualiai konkrečiam, bet visiems mokesčių mokėtojams, o mokesčių mokėtojai mokėdami mokesčius tarsi sumoka už jiems valstybės (savivaldybės) teikiamas viešąsias paslaugas, t. y. tokiu atveju galima kalbėti apie visuotinai atlygintiną mokesčių pobūdį.

5. Nors pagrindinė viešųjų pajamų forma ir yra mokesčiai, viešosios pajamos yra formuojamos ir kitomis Konstitucijos 127 straipsnyje įvardytomis formomis, apibendrintai vadintinomis nemokestinėmis viešosiomis pajamomis. Rinkliavos – tai individualiai atlygintini, nustatyto dydžio mokėjimai už valstybės (savivaldybės) teikiamas paslaugas. Pagrindinis rinkliavų skirtumas nuo mokesčių ir kitų privalomų mokėjimų – jų individualiai atlygintinis pobūdis. Rinkliavos mokėtojui sumokėjus rinkliavą, ją priėmusiai institucijai atsiranda pareiga atlikti tam tikrus veiksmus mokėtojo naudai ar išduoti juridinę galią turinčius dokumentus. Kita nemokestinių viešųjų pajamų forma – privalomi mokėjimai. Privalomi mokėjimai nuo mokesčių ir rinkliavų skiriasi tuo, jog jie turi tikslinę panaudojimo paskirtį ir nėra administruojami pagal MAĮ. Privalomi mokėjimai yra skiriami labai konkrečioms visuomenės poreikiams tenkinti. Tokių mokėjimų pajamos yra įskaitomos į atskirą valstybės išdo sąskaitą, tokiu būdu užtikrinant, kad pajamos iš privalomų mokėjimų bus panaudojamos tik konkrečioms įstatymo numatytiems poreikiams finansuoti. Valstybė ir savivaldybės gali gauti viešųjų pajamų ir iš savo turto. Pajamų iš valstybės (savivaldybės) turto galima gauti tik tada, kai valstybė (savivaldybė), veikdama per atitinkamas institucijas, kaip savininkė disponuoja jai priklausančiu turtu. Tokios pajamos gaunamos dividendais už valstybei (savivaldybei) priklausančias akcijas, Lietuvos banko ir valstybės (savivaldybių) kontroliuojamų įmonių privalomomis įmokomis į biudžetą, pajamomis už išnuomotą ir (ar) parduotą valstybės ar savivaldybės turtą ir kt. Galiausiai, nemokestinės viešosios pajamos gali būti gaunamos ir kitomis formomis, pavyzdžiui, administracinės ir kriminalinės baudos, ekonominės sankcijos, juridinių ir fizinių asmenų finansinė parama, ES ir tarptautinių organizacijų parama, valdžios sektoriui priskirtiems subjektams skolinantis lėšas iš vidaus ir užsienio kreditorių ir kt.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

- Lietuvos Valstybės Konstitucija (1922). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=112956&p_tr2=2> [žiūrėta 2022 m. gegužės 25 d.].
- Lietuvos Valstybės Konstitucija (1928). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=113394&p_tr2=2> [žiūrėta 2022 m. gegužės 25 d.].
- Lietuvos Konstitucija (1938). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=113395&p_tr2=2> [žiūrėta 2022 m. birželio 2 d.].
- Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
- Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos rėmimo programos įstatymas (2000). TAR, 1001010ISTAI-2025.
- Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas (1990). TAR, 0901010ISTA000I-430.
- Lietuvos Respublikos kelių priežiūros ir plėtros programos finansavimo įstatymas (2000). TAR, 1001010ISTAI-2032.
- Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas (2004). TAR, 1041010IS-TA0IX-2112.
- Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymas (2000). TAR, 1001010ISTAI-1725.
- Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių įmonių įstatymas (1994). TAR, 0941010IS-TA000I-722.
- Lietuvos Respublikos valstybės išdo įstatymas (1994). TAR, 0941010ISTA000I-712.
- Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). TAR, 0911010IS-TA00I-1336.
- Lietuvos Respublikos viešojo sektoriaus atskaitomybės įstatymas (2007) TAR, 1071010IS-TA00X-1212.

Specialioji literatūra

- Birmontienė, T. (2012). Konstitucinė valstybės biudžeto doktrina. *Konstitucinė jurisprudencija*, 3(27), 94–119.
- Sinkevičius, V. (2009). Mokesčių konstitucinė doktrina: Kai kurios formavimosi problemos. *Socialinių mokslų studijos*, 3(3), 25–51.
- Sudavičius, B. (2016). Mokesčiai kaip konstitucinė biudžeto pajamų forma. Iš: Machovenko, J. ir Isokaitė, I. (sud.) (2016). *Konstitucionalizmo idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 151–170.
- Sudavičius, B. (2006). Mokesčiai kaip teisės kategorija. *Teisė*, 58, 125–133.
- Sudavičius, B. (2014). Mokesčių samprata Lietuvos Respublikos teisėje. *Central and Eastern European legal studies*, 1, 137–170.

Sudavičius, B.; Endrijaitis, M. (2020). *Viešųjų finansų teisė*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos: 1993–2009. (2010). Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.

Kiti šaltiniai

Valstybės biudžeto pajamų struktūra. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/5_%20VB%20pajamu%20grafikai.pdf [žiūrėta 2022 m. birželio 3 d.].

Probleminiai gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei arba sveikatai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus aspektai

Gintaras Švedas

<https://orcid.org/0000-0003-4238-3321>

Profesorius habilituotas teisės mokslų daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedros vedėjas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: gintaras.svedas@tf.vu.lt

Aurelijus Gutauskas

<https://orcid.org/0000-0002-9042-4055>

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedros profesorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6167

El. paštas: aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt

Įvadas

Žmogaus gyvybė ir sveikata yra vienos iš fundamentalių vertybių, kurios sudaro prielaidų asmens, bendruomenės ir valstybės gerovei vystytis. Šių vertybių svarba lemia poreikį užtikrinti jų efektyvią apsaugą. Žmogaus teisės į gyvybę ir sveikatą (taip pat šių teisių apsaugos mechanizmas) pripažįstamos tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 2011) 2, 3 ir 8 straipsniai taikomi užtikrinant žmogaus gyvybę ir sveikatą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (Konstitucija, 2016) 53 straipsnyje nustatyta, kad „valstybė rūpinasi žmonių

sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką“. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (Civilinis kodeksas, 2000) 6.725 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „asmens sveikatos priežiūros paslaugos“ yra veikla, įskaitant tyrimus ir su asmeniu tiesiogiai susijusius patarimus, kuria stengiamasi asmenį išgydyti, apsaugoti nuo susirgimo ar įvertinti jo sveikatos būklę“. Ši sąvoka taip pat apima paciento slaugą ir su ja susijusią priežiūrą, kt. Pažymėtina, kad teikiant sveikatos priežiūros paslaugas nėra išvengiama klaidų, jos kartais nulemia ir itin sunkius padarinius pacientui – sveikatos sutrikdymą arba net mirtį. Neabejotina, kad tokiais atvejais kyla gydytojo, kito sveikatos priežiūros specialisto ir sveikatos priežiūros įstaigos atsakomybė (ji šiuo atveju gali būti drausminė, civilinė, administracinė ar net baudžiamoji). Pažymėtina, kad Lietuvos teisės doktrinoje, kurioje gydytojo, kito sveikatos priežiūros specialisto ir sveikatos priežiūros įstaigos atsakomybės klausimai nėra plačiai analizuojami, daugiausia dėmesio skiriama įvairiems civilinės atsakomybės už paciento sveikatai ar gyvybei padarytą žalą aspektams, pavyzdžiui, paciento patirtai žalai atlyginti (Juškevičius, Rudzinskas, 2008; Morkūnaitė, 2021; Brogienė, 2010 ir kt.), gydytojo veiksmų standartui (Kabišaitis, 2003; Toleikytė, 2010 ir kt.), paciento teisėms ir pareigoms reglamentuoti, taip pat joms užtikrinti (Sriubas, 2008; Sriubas, 2009; Sriubas, 2010; Kutkauskienė, 2008; Špokienė, 2012 ir kt.), paciento informuotam sutikimui (Kabišaitis, 2004; Kutkauskienė, Rudzinskas, 2009; Gruodytė, Šalčiūtė, 2013 ir kt.) ir pan. O gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės klausimai Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje nagrinėjami itin retai (pvz., Vitkutė-Zvezdinienė, Pacian, Pacian, 2015; Švedas, Gutauskas, 2022).

Straipsnio *objektas* yra gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų baudžiamoji atsakomybė už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei ar sveikatai. Straipsnio *tikslas* – išanalizuoti ir įvertinti gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų atsakomybę už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei ar sveikatai reglamentuojančias Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų nuostatas ir jų taikymo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir žemesnės instancijos teismų jurisprudencijoje pagrįstumą.

Siekiant numatyto tikslo keliami ir sprendžiami šie *uždaviniai*: 1) išanalizuoti ir įvertinti gydytojo ir kito sveikatos priežiūros specialisto atsakomybę už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei ar sveikatai reglamentuojančias Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų nuostatas; 2) išanalizuoti ir įvertinti gydytojo ir kito sveikatos priežiūros specialisto atsakomybę už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei ar sveikatai reglamentuojančių Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų nuostatų taikymo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir žemesnės instancijos teismų jurisprudencijoje tendencijas ir pagrįstumą.

Tyrimą atliekant naudoti tradiciniai teksto analizės (lingvistinis), loginis, lyginamasis, teleologinis, statistinis ir istorinis metodai.

1. Bendrosios gydytojo ir kito sveikatos priežiūros specialisto atsakomybės už paciento sveikatai padarytą žalą sąlygos Lietuvos Respublikos teisėje

Gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų (pavyzdžiui, slaugytojų, akušerių, odontologų, dantų priežiūros specialistų ir visuomenės sveikatos priežiūros specialistų) sveikatos priežiūros paslaugas ir profesinę veiklą reglamentuoja Europos Sąjungos teisės aktai (pvz., 2005 m. rugsėjo 7 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2005/36/EB dėl profesinių kvalifikacijų pripažinimo (Direktyva 2005/36/EB ..., 2005) ir kt.) ir Lietuvos Respublikos įstatymai, pavyzdžiui, Sveikatos sistemos įstatymas (Sveikatos sistemos įstatymas, 1994), Medicinos praktikos įstatymas (Medicinos praktikos įstatymas, 2004), Slaugos praktikos ir akušerijos praktikos įstatymas (Slaugos praktikos ir akušerijos praktikos įstatymas, 2001), Odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas (Odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas, 1996), Biomedicininų tyrimų etikos įstatymas (Biomedicininų tyrimų etikos įstatymas, 2015), taip pat Pacientų teisių ir jų sveikatai padarytos žalos atlyginimo įstatymas (Pacientų teisių įstatymas, 2009) ir kt. Vienas iš pagrindinių gydytojo ir kito sveikatos priežiūros specialisto teikiamų profesionalių sveikatos priežiūros paslaugų reikalavimų, kylančių iš minėtų įstatymų, yra pareiga turėti galiojančią medicinos praktikos licenciją, patvirtinančią teisę verstis tam tikra medicinos praktika. Remiantis Medicinos praktikos įstatymu ir Sveikatos sistemos įstatymu, tik gydytojas, turintis galiojančią medicinos praktikos licenciją, išduotą pagal įgytą gydytojo profesinę kvalifikaciją, laikomas kvalifikuotu verstis medicinos praktika Lietuvoje. Be to, Sveikatos sistemos įstatyme papildomai nurodoma, kad sveikatos priežiūros ir farmacijos specialistai gali verstis medicina tik gavę licenciją ir tik pagal specialybę, kurios jie buvo mokytį. Be to, pagal Medicinos praktikos įstatymą gydytojai gali verstis medicinos praktika tik sveikatos priežiūros įstaigoje, turinčioje licenciją teikti asmens sveikatos priežiūros paslaugas. Priešingu atveju farmacijos ar sveikatos priežiūros veikla, kurią vykdo fiziniai asmenys, įmonės ar įstaigos, neturinčios licencijos ar leidimo, laikoma neteisėta. Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismas priėmė nutartį, kuria paskirta finansinė nuobauda dėl to, kad administracinėn atsakomybėn traukiamas asmuo neteisėtai (t. y. licencijoje nenurodytu adresu) teikė asmens sveikatos priežiūros paslaugas. Be to, jis leido savo įmonės darbuotojui (vyriausiajam buhalterii) teikti medicininį gydymą pacientams, neturėdamas licencijos teikti tokias paslaugas (Panevėžio apygardos teismo nutartis administracinio teisės pažeidimo byloje Nr. ATP-190-531/2016). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT, kasacinis teismas) 2019 m. baudžiamojoje byloje priėmė nutartį, kurioje nustatyta, kad nuteistasis, kuris buvo gydytojas epidemiologas, atsakingas už įstaigos veiklos organizavimą ir jos tikslų įgyvendinimą (asmuo, prilygintas valstybės tarnauto-

jui), penkerius metus teikė pacientams skiepavimo paslaugas be reikiamos licencijos (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-63-222/2019).

Pagal Medicinos praktikos įstatymą gydytojo (esminė) pareiga yra teikti būtinąją medicinos pagalbą, kurios turinį atskleisdamas LAT yra pabrėžęs, kad pagrindinė gydytojo pareiga – suteikti pacientui kvalifikuotą ir rūpestingą medicinos pagalbą. Teismas taip pat paaiškino, kad šios pareigos, siejančios pacientą ir gydytoją, turinį sudaro ne pareiga garantuoti tam tikrą konkretų rezultatą, o pareiga užtikrinti, kad ši prievolė būtų vykdoma dedant maksimalias pastangas, t. y. užtikrinant maksimalų atidumo, rūpestingumo, atsargumo ir kvalifikuotumo laipsnį. Taigi teismas, sprenddamas sveikatos priežiūros įstaigos atsakomybės už paciento sveikatai padarytą žalą klausimą, gydytojų veiksmus turi vertinti ne pagal jų rezultatą, o procesą, t. y. ar konkrečioje situacijoje medicinos paslaugos buvo teikiamos dedant maksimalias pastangas, imantis visų galimų ir reikalingų priemonių ir jas naudojant atidžiai, rūpestingai ir kvalifikuotai (LAT nutartys civilinėse bylose Nr. 3K-3-59/2011 ir Nr. 3K-3-603-701/2015). Taigi, sprendžiant dėl gydytojų kaltės, būtina atsakyti į klausimą, ar tikrai medicinos paslaugos buvo teikiamos dedant maksimalias atidumo, rūpestingumo, dėmesingumo, atsargumo pastangas (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2013).

Profesionalo (ir gydytojų) veiksmų neteisėtumas gali pasireikšti nepakankamai atidžiu, nepakankamai rūpestingu profesinių pareigų atlikimu (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-556/2005). Be to, kasacinis teismas yra akcentavęs, kad gydytojo veiksmų standartas apima ne tik medicinos ir kitų mokslų žinias, taikytinas medicinos praktikoje, profesinės etikos ir pripažintos praktikos taisykles, bet ir gydytojo veiksmų vertinimą protingumo, sąžiningumo kriterijais, konkrečiomis aplinkybėmis (LAT nutartys civilinėse bylose Nr. 3K-3-236/2010 ir Nr. 3K-3-59/2011). Vertinant gydytojo veiksmus ir sprendžiant dėl jo kaltės, turi būti taikomas gydytojo veiksmų standartas, t. y. jo veiksmai vertinami ne pagal protingo ir atidaus žmogaus, bet pagal protingo ir atidaus profesionalo elgesio standartą (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. Nr. 3K-3-59/2011).

Atsižvelgiant į teismų jurisprudenciją, maksimalių pastangų principas vertinant gydytojo veiksmų atitiktį protingo ir atidaus profesionalo elgesio standartui, nereiškia, jog gydytojas turi atlikti visus įmanomus tyrimus ir taikyti visus įmanomus gydymo metodus. Turi būti įvertinta, ar jis veikė kaip sąžiningas, atidus, atsargus, rūpestingas, kvalifikuotas savo srities specialistas, vadovaudamasis medicinos ir kitų mokslų žiniomis, gydytojų profesinės etikos ir pripažintos praktikos taisyklėmis, teisės aktų, reglamentuojančių medicinos paslaugų teikimą, nuostatomis. Jeigu gydytojas savo darbą atliko kruopščiai, dėmesingai ir taip, kaip tikėtasi iš kvalifikuoto gydytojo, tačiau žala vis dėlto atsirado, gydytojas turi būti atleistas nuo atsakomybės ir žala laikytina atsitiktine (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2013).

Lietuvos sveikatos teisės doktrina teigia, kad reikalavimas gydytojui teikti sveikatos priežiūros paslaugas tik gavus paciento sutikimą yra žmogaus kūno nelie-

čiamumo ir vientisumo principo (Sriubas, 2011, p. 41), taip pat asmens autonomijos principo, grindžiamo tuo, kad asmuo yra savo kūno savininkas ir tik jis gali priimti sprendimą dėl sveikatos priežiūros, išraiška. Asmens autonomijos principas sukuria prielaidų įgyvendinti kitas kiekvieno asmens (taip pat ir paciento) teises, pavyzdžiui, pasirinkti gydytoją ar gydymo įstaigą, ir pan. (Kabišaitis, 2004, p. 63). Įgyvendinant šiuos principus Konstitucija ir Civilinis kodeksas numato teisę į asmens neliečiamumą ir neliečiamybę. Pavyzdžiui, Civiliniame kodekse nustatyta, kad „fizinis asmuo neliečiamas. Be paties asmens (o kai asmuo neveiksnius šioje srityje, – be jo atstovo pagal įstatymą) valios ir laisvo sutikimo su juo negali būti atliekami jokie moksliniai, medicinos bandymai ar tyrimai. Šis sutikimas turi būti išreikštas raštu. Atlikti intervenciją į žmogaus kūną, pašalinti jo kūno dalis ar organus galima tik asmens sutikimu. Sutikimas chirurginei operacijai turi būti išreikštas raštu. Jeigu asmuo yra neveiksnius šioje srityje, šį sutikimą gali duoti jo globėjas, tačiau neveiksniui šioje srityje asmeniui kastruoti, sterilizuoti, jo nėštumui nutraukti, jį operuoti, jo organui pašalinti būtinas teismo leidimas. [...] numatytas sutikimas ar teismo leidimas nereikalingas būtino reikalingumo atvejais, siekiant išgelbėti asmens gyvybę, kai jai gresia realus pavojus, o pats asmuo negali išreikšti savo valios“. Analogiškos taisyklės nustatytos ir kituose įstatymuose, pavyzdžiui, Pacientų teisių įstatyme, Psichikos sveikatos priežiūros įstatyme, Biomedicininų tyrimų etikos įstatyme ir kt.

Pabrėžtina, kad informuotas paciento sutikimas taip pat yra vienas iš pagrindinių gydytojo ir paciento santykių principų bei gydytojo ir sveikatos priežiūros įstaigos atsakomybės (drausminės, civilinės, baudžiamosios ir kt.) už paciento sveikatai padarytą žalą sąlyga. Duoti sutikimą ar atsisakyti gauti sveikatos priežiūros paslaugas yra paciento pareiga. Įstatymuose nustatyta, kad paciento sutikimas dėl sveikatos priežiūros paslaugų ar biomedicininų tyrimų teikimo turi būti pagrįstas informacija ir tinkamas. Sutikimas yra pagrįstas būtina informacija ir tinkamas, jeigu atitinka visas šias sąlygas: (1) duotas asmens, galinčio tinkamai išreikšti savo valią (įvertinant objektyvias ir subjektyvias žmogaus sveikatos sąlygas (Sriubas, 2011, p. 43)); (2) suteikiamas gavus būtiną, pakankamą ir aiškią informaciją (įvertinant informacijos apimtį ir turinį planuojamos intervencijos kontekste (Sriubas, 2011, p. 43)); (3) jį savanoriškai duoda pacientas (jo atstovas pagal įstatymą); (4) atitinka teisės aktų nustatytus formalius reikalavimus, pavyzdžiui, duotas raštu, ir kt. Pagal Pacientų teisių įstatymą „būtina informacija“ apima, *inter alia*, informaciją apie pacientų siuntimo į kitas sveikatos priežiūros įstaigas tvarką ir galimybę, įstaigos vidaus tvarkos taisyklės, paslaugas teikiančių sveikatos priežiūros specialistų profesinę kvalifikaciją, galimybę pasirinkti sveikatos priežiūros specialistą, taip pat paciento pareigą bendradarbiauti su sveikatos priežiūros paslaugas paskyrusiu (ar teikiančiu) sveikatos priežiūros specialistu, vykdyti jo paskyrimus ir nurodymus ir kt. Itin svarbu pabrėžti, kad gaunant paciento sutikimą chirurginėms, invazinėms ir (ar) intervencinėms procedūroms, informacija yra tinkama, kai pacientui paaiškinama chirurginės ar invazinės ir

(ar) intervencinės procedūros esmė, pobūdis, tikslai, žinomos ir galimos komplikacijos (nepageidaujamos reakcijos), kitos aplinkybės, galinčios turėti įtakos paciento apsisprendimui sutikti ar atsisakyti numatomos operacijos ar invazinės ir (ar) intervencinės procedūros, taip pat galimos gydymo alternatyvos ir pasekmės, atsisakius planuojamos operacijos, invazinės ir (ar) intervencinės procedūros. Ši informacija pacientui pateikiama iš anksto, atsižvelgiant į jo amžių ir sveikatos būklę, jam suprantama forma ir paaiškinant konkrečius medicininius terminus. Lietuvos sveikatos teisės doktrina teigia, kad gydytojo pateikta informacija turi atitikti paprastos, aktualios ir teisingos informacijos kriterijus. Paprastumo kriterijų galima apibūdinti kaip gydytojo pareigą teikti informaciją nevarojant ir nepaaiškinant konkrečių medicinos mokslo terminų; informacijos tinkamumo (arba „ne per ilgo“) kriterijus reiškia, kad pacientui turi būti trumpai suteikta atitinkama informacija; teisingumo kriterijus turi būti apibūdinamas dviem aspektais: informacija turi būti pagrįsta medicinos mokslu, turi atskleisti gydytojo patirtį gydant tam tikra liga sergančius pacientus ir taikant specifinius gydymo būdus (Kutkauskienė, Rudzinskas, 2009, p. 324).

Pažymėtina, kad įstatymuose numatomi atvejai ir tvarka, kai sveikatos priežiūros paslaugos gali būti teikiamos be paciento sutikimo, tokio sutikimo gavimo iš paciento, turinčio psichikos ar elgesio sutrikimą arba sergančio pavojinga žmogui užkrečiama liga, ypatumai, taip pat priverstinio hospitalizavimo ir (ar) priverstinio gydymo pagrindai ir tvarka.

Apibendrinant šią straipsnio dalį, galima teigti, kad Lietuvos teisės aktuose pakankamai aiškiai reglamentuojamas, o pagal LAT jurisprudencija atskleidžiamas reikalavimų gydytojui ir kitam sveikatos priežiūros specialistui, jų atsakomybės bendrųjų sąlygų (pagrindinės gydytojo pareigos esmė, gydytojo veiksmų standartas, paciento sutikimas, jo gavimo tvarka ir ypatumai, taip pat priverstinio gydymo pagrindai ir tvarka, ir kt.) turinys.

2. Bendrieji gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto atsakomybės pagal Lietuvos baudžiamuosius įstatymus klausimai

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Baudžiamasis kodeksas, 2000) (toliau – ir BK) nenumato specialios (savarankiškos) nusikalstamos veikos sudėties, kuri numatytų gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamąją atsakomybę už medicininę veiklą be paciento sutikimo (kai toks sutikimas būtinas)¹,

1 Tokia pati teisinio reguliavimo tradicija yra Norvegijoje, Italijoje, Belgijoje, Čekijoje, Nyderlanduose ir kt.

taip pat pacientui padarytą žalą, teikiant sveikatos priežiūros paslaugas. O kai kurios valstybės numato specialias (savarankiškas) nusikalstamas veikas², pavyzdžiui, Lichtenšteino baudžiamojo kodekso (Criminal Code of Lichtenstein, 2017) 110 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už kito asmens gydymą be jo sutikimo, net jei toks gydymas atitinka medicinos mokslo standartus, Lenkijos baudžiamojo kodekso (Criminal Code of Poland, 1997) 192 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už medicininės operacijos atlikimą be paciento sutikimo, ir kt. Kita vertus, Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai numato kai kurias nusikalstamų veikų sudėtis, kurių subjektas gali būti gydytojas arba kitas sveikatos priežiūros specialistas, pavyzdžiui, BK 142 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą abortą, kurį padarė gydytojas ar sveikatos priežiūros specialistas. BK 142 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „gydytojas, turintis teisę daryti aborto operacijas, padaręs abortą pacientės prašymu, jeigu buvo kontraindikacijų arba tai padaryta ne sveikatos priežiūros įstaigoje, baudžiamas viešaisiais darbais arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų“. BK 142 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad sveikatos priežiūros specialistas, neturintis teisės daryti aborto operacijas, sveikatos priežiūros įstaigoje padaręs abortą pacientės prašymu, baudžiamas viešaisiais darbais arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų“. Pažymėtina, kad abu nusikaltimai gali būti padaryti tik pacientui sutikus (arba net paprašius). O tyčinis gydytojo neveikimas (gydymo veiksmų neatlikimas), nesukeliantis paciento mirties ar sveikatos sutrikdymo, gali būti kvalifikuojamas kaip asmens palikimas gyvybei pavojingose situacijose nesuteikus pagalbos pagal BK 144 straipsnį, kuriame numatyta, kad „tas, kas sukėlęs pavojų ar turėdamas pareigą rūpintis nukentėjusiu asmeniu jam nepagelbėjo, kai grėsė pavojus šio žmogaus gyvybei, nors turėjo galimybę suteikti jam pagalbą, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų“. LAT jurisprudencijoje išaiškinta, jog pagal BK 144 straipsnį atsako tas, kas sukėlęs pavojų ar turėdamas pareigą rūpintis nukentėjusiu asmeniu jam nepagelbėjo, kai grėsė pavojus šio žmogaus gyvybei, nors turėjo galimybę suteikti jam pagalbą (iš jų ir gydytojai) (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-148-303/2018). Tokiam požiūriui pritaria ir Lietuvos baudžiamosios teisės doktrina, kurioje aiškinama, kad pareiga suteikti pagalbą gali kilti įvairiais pagrindais, pavyzdžiui, dėl einamų pareigų arba profesijos (gydytojas, medicinos darbuotojas, laivo kapitonas, gaisrininkas, policininkas ir kt.), ir pan. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo ..., 2009, p. 152). Baudžiamoji atsakomybė pagal BK 144 straipsnį gali atsirasti gydytojui, kai jis, turėdamas teisinę pareigą rūpintis nukentėjusiu asmeniu, kurio gyvybei gresia pavojus, jam nepagelbėja, nors ir turi galimybę suteikti tokią pagalbą. Šis nusikaltimas gali būti

2 Tokia pati teisinio reguliavimo tradicija yra Austrijoje ir Portugalijoje.

padaromas tik tiesiogine tyčia (t. y. kaltininkas supranta, kad kito asmens gyvybei gresia pavojus ir kad jam būtina pagalba, kad gali pagelbėti, tačiau sąmoningai jos nesuteikia). Šios nusikaltimų sudėtytys numatytos BK XIX skyriuje „Nusikaltimai, pavojingi žmogaus sveikatai ar gyvybei.“

Vadovaujantis LAT praktika, deliktinė atsakomybė už profesinių pažeidimų atvejus dažniausiai yra susijusi su gydytojo padaryta žala pacientui. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dažnai nurodo, kad teismas, vertindamas gydytojo veiksmų teisėtumą, turi ne tik nustatyti, ar gydytojas medicinos paslaugas teikė vadovaudamasis medicinos paslaugų teikimą reglamentuojančiais teisės aktais, esamais gydymo metodais ir nusistovėjusia gydymo praktika, bet ir nustatyti, ar šios paslaugos buvo suteiktos dedant atidumo, atsargumo pastangas (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-170/2010). Lietuvos sveikatos teisės doktrinoje ir teismų praktikoje teigiama, kad gydytojas, atliekantis savo profesines pareigas, privalo išmintingai, sąžiningai, kruopščiai ir tinkamai panaudoti savo įgūdžius – teisingai diagnozuoti paciento ligą, tinkamai parinkti gydymo metodą, stebėti ligonį viso gydymo metu, teikti jam konsultacijas ir teisingai užpildyti medicininius dokumentus (Kabišaitis, 2003, p. 38–51). Siekiant nustatyti, ar gydytojo veiksmai buvo teisėti, reikia atsakyti į du klausimus. Pirmia, reikia atsakyti, ar gydytojas apskritai turėjo kokių nors pareigų žalą patyrusiam asmeniui, ir antra (jei jis turėjo pareigą), kokia tai buvo pareiga, kiek rūpestingas jis turėjo būti ir ar ši pareiga buvo pažeista.

Pažymėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje valstybės tarnautojui prilygintu asmeniu, kuris teikia viešąsias paslaugas, yra pripažįstami ir ligoninėje dirbantys gydytojai, nes „būtent per gydytojo atliekamą darbą yra įgyvendinamas viešųjų medicinos paslaugų teikimas“ (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-355/2011, Nr. 2K-23-628/2022, Nr. 2K-67-942/2022). Todėl vis dažniau visuomenėje sulaukia dėmesio ir diskusijos baudžiamosios bylos, kuriose gydytojai traukiami baudžiamojon atsakomybėn už netinkamą profesinių pareigų vykdymą. Paprastai šiose bylose įvairių sričių gydytojams reiškiami kaltinimai pagal BK 229 straipsnį, kuriame numatyta atsakomybė už tarnybos pareigų neatlikimą, t. y. už tokius veiksmus ar neveikimą, kurie yra nepateisinamai aplaidūs, sukeltys sunkių ir dažnai negrįžtamų padarinių (Murauskienė, 2020, p. 15). Patys medikai ir jų bendruomenei atstovaujanti organizacijos (pavyzdžiui, Lietuvos medikų sąjūdis ir kt.) kritiškai vertina tokius teisėsaugos institucijų pareiškimus ir veiksmus. Anot jų, gydytojas, priimdamas vieną ar kitą sprendimą operacijos metu ar skirdamas diagnostinę ar gydomąją procedūrą, medikamentinį gydymą, siekia išgelbėti pacientą. Net ir tinkamai atlikus visus būtinus veiksmus, rezultatas toli gražu ne visada yra tas, kurio tikimasi. Šiuo atveju medikas gelbėjo žmogui gyvybę, bet jam nepasisėkė. Net ir padarius klaidą (kurios galbūt buvo galima išvengti), tai turėtų būti vertinama kaip medicininė klaida (Murauskienė, 2020, p. 15).

Pažymėtina, kad visus atvejus, kai gydytojo poelgiu (sprendimu, veiksmu, neveikimu) neatsargiai padaroma žala paciento gyvybei ar sveikatai, būtina įvertinti ir tuo aspektu, ar toks poelgis atitinka bendruosius nusikalstamos veikos požymius – pavojingumą ir priešingumą teisei. Gydytojo poelgis gali būti pavojingas tik tuo atveju, kai jis ne tik sukėlė tam tikrus įstatyme numatytus padarinius, bet ir buvo padarytas prieš paciento interesus. O gydytojo poelgis, padarytas paciento interesais, negali būti laikomas pavojingu. Kitas aspektas – kiekvienas gydytojo poelgis turi būti neteisėtas. Tai reiškia, kad kiekvienas gydytojo poelgis, *inter alia*, turi turėti visus BK numatytus nusikalstamos veikos sudėties požymius. Be to, toks gydytojo poelgis turi būti atliktas be paciento sutikimo (jei toks sutikimas būtinas). Taigi, gydytojo baudžiamoji atsakomybė turėtų kilti tik tuo atveju, jei poelgis buvo pavojingas, padarytas prieš paciento interesus ir atitiko visus BK numatytus nusikalstamos veikos sudėties požymius. Kita vertus, situacija, kai gydytojo poelgis buvo atliktas paciento interesais, bet be jo sutikimo (pavyzdžiui, siekiant išgelbėti paciento gyvybę buvo amputuota gangrenuota ranka, ir pan.), yra pakankamai sudėtinga baudžiamosios teisės požiūriu. Formaliai tokia veika tarsi ir atitiktų visus materialius ir formalius sunkaus sveikatos sutrikdymo nusikaltimo sudėties, numatytos BK 135 straipsnio 1 dalyje, požymius. Kita vertus, praktiškai visi apklausti (buvę ir esami) LAT teisėjai pareiškė nuomonę, kad šiuo atveju situacija turėtų būti vertinama kaip baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė – profesinės pareigos vykdymas (BK 30 straipsnis). BK 30 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „asmuo pagal šį kodeksą neatsako už žalą, kurią padarė vykdydamas profesines pareigas, jeigu jis neviršijo įstatymų ar kitų teisės aktų nustatytų įgaliojimų“. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrina be išlygų pripažįsta, kad ši aplinkybė gali (ir turi būti) taikoma tais atvejais, kai žalą padaro, *inter alia*, savo profesines pareigas einantis gydytojas (Švedas *et al.*, 2019, p. 304–307). Kita vertus, kad ir kaip tai atrodytų neįtikėtina, bet tokių pavyzdžių, kai gydytojo poelgis, kuris nors ir sukėlė tam tikrus įstatyme numatytus padarinius, bet buvo padarytas paciento interesais, būtų kvalifikuotas kaip profesinės pareigos vykdymas, nėra Lietuvos teismų praktikoje.

Apibendrinant šią straipsnio dalį, galima teigti, kad gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už tyčinę (gydymo) veiką be paciento sutikimo (kai toks sutikimas būtinas), taip pat už žalą, padarytą teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, pacientui klausimai Lietuvos baudžiamajame įstatyme nėra pakankamai aiškiai reglamentuoti. Be to, atskleisti tikslūs dabartinio teisinio reguliavimo reikalavimus ap sunkina LAT praktikos ir mokslinių publikacijų trūkumas.

3. Gydytojo baudžiamoji atsakomybė už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei ar sveikatai pagal Lietuvos teismų jurisprudenciją

Vertinant Lietuvos teismų praktikoje vyraujančias tendencijas, susijusias su gydytojų baudžiamąja atsakomybe už neatsargiai padarytą žalą paciento gyvybei ar sveikatai, galima matyti, kad LAT ir žemesnės instancijos teismų jurisprudencija yra gana skirtinga. LAT jurisprudencijos apibendrinimas leidžia išskirti tokias baudžiamųjų įstatymų taikymo gydytojams už neatsargiai padarytą žalą pacientų gyvybei ar sveikatai tendencijas:

- (1) jei gydytojų veiksmai buvo neatsargūs ir pacientas mirė, padarytos veikos dažniausiai kvalifikuojamos kaip tarnybos pareigų neatlikimas dėl neatsargumo, kai dėl to padaroma didelė (dažniausiai neturtinė) žala (BK 229 straipsnis);
- (2) jei gydytojų veiksmai buvo neatsargūs ir pacientas mirė arba jo sveikata buvo sutrikdyta, tai padaryta veika kartais kvalifikuojama tik kaip neatsargus gyvybės atėmimas (BK 132 straipsnis) arba sunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo (BK 137 straipsnis), arba nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo (BK 139 straipsnis);
- (3) jei gydytojų veiksmai buvo neatsargūs ir pacientas mirė, tai padaryta veika kartais kvalifikuojama kaip tarnybos pareigų neatlikimo dėl neatsargumo ir neatsargaus gyvybės atėmimo realioji sutaptis (BK 229 ir 132 straipsniai).

3.1. Tarnybos pareigų neatlikimas (BK 229 straipsnis)

Lietuvos teismų jurisprudencijoje, jei gydytojo veiksmai buvo neatsargūs ir pacientas mirė, tai padarytos veikos dažniausiai kvalifikuojamos kaip tarnybos pareigų neatlikimas dėl neatsargumo pagal BK 229 straipsnį, kuriame numatyta, kad „valstybės tarnautojas ar jam prilygintas asmuo, dėl neatsargumo neatlikęs savo pareigų ar jas netinkamai atlikęs, jeigu dėl to valstybė, Europos Sąjunga, tarptautinė viešoji organizacija, juridinis ar fizinis asmuo patyrė didelės žalos, baudžiamas bausia arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų“.

Vertinant gydytojo baudžiamąją atsakomybę pagal BK 229 straipsnį, turi būti nustatytos kelios kumuliatyvios sąlygos: pavojinga veika (neveikimas), padariniai, priežastinis ryšys tarp veikos ir kilusių padarinių bei kaltė. Jei nėra bent vienos iš paminėtų sąlygų, gydytojas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Pavojinga veika gali būti padaryta veikimu ar neveikimu. Pažymėtina, kad tarnybos pareigų neatlikimo nusikaltimo sudėtis reikalauja nustatyti, kokie konkretūs gydytojo (kaltinamojo) pareigas reglamentuojantys teisės aktai buvo pažeisti ir kaip toks pažeidimas buvo padarytas (Lietuvos Respublikos baudžia-

mojo..., 2010, p. 111). Be to, veikimas arba neveikimas, kuris sukėlė padarinius, turi būti kaltas, pasireiškiantis nusikalstamu pasitikėjimu arba nusikalstamu nerūpestingumu (Vitkutė-Zvezdinienė, Pacian, Pacian, 2015, p. 268).

Teismų praktikoje gydytojams dažnai inkriminuojama, kad jie, elgdamiesi neatsargiai (arba nepakankamai atsargiai), pernelyg pasitikėjo savo kvalifikacija ir dėl to padarė didelę žalą. Baudžiamajoje byloje, kurioje konstatuota kūdikio mirtis, teismas pažymėjo, jog *vertinant veikos aplinkybes, objektyvių aplinkybių visuma – vėmimas, viduriavimas, anksčiau paskirto gydymo neefektyvumas, pakartotinis kvietimas, vaiko amžius, neseniai daryta operacija – yra svarbi, kai sprendžiamas kaltės klausimas. Tinkamai visa tai įvertinusi, gydytoja galėjo numatyti pavojingus padarinius. Galėjo ir turėjo numatyti, kad jos neveikimas konkrečiu atveju pablogins vaiko būklę, nes vaiko liga buvo neiški, anksčiau paskirtas gydymas neefektyvus, liga progresavo, vaikas antrą parą stipriai karščiavo, atsirado naujų simptomų – viduriavimas, vėmimas, o vaikams iki 3 metų visi šie požymiai labai greitai sukelia dehidrataciją, kurios pasekmės – stacionare intraveninėmis infuzijomis laiku negrąžinus skysčių – mažyliams gali būti mirtinos. Pažymėtina, kad gydytoja pagal savo kompetenciją, profesiją ir patirtį bei tuo metu buvusias aplinkybes galėjo numatyti kur kas blogesnes pasekmes už šoką ir jo komplikacijas. Ji galėjo numatyti letalinę ligos baigtį, tačiau dėl nusikalstamo nerūpestingumo to nepadarė* (LAT nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-322/2007).

Kitaip tariant, gydytojas įpareigojamas numatyti pavojingus padarinius, įtvirtintus BK 229 straipsnyje, dėl tuo metu buvusių ligos simptomų, o ne dėl tuos simptomus sukėlusių priežasčių. Šioje byloje, anot teismo, gydytoja privalėjo vaiką vežti į stacionarą, nes ir galėjo, ir turėjo numatyti sunkius savo neveikimo padarinius. Sunkių padarinių atsiradimą lėmė ne tai, kad gydytoja ligonio namuose nenustatė auksinio stafilokoko infekcijos ir sepsio, o tai, kad ji, pažeisdama jos pareigas reglamentuojančias normas, nesiuntė vaiko į stacionarą ir taip užkirto kelią laiku, pasitelkus būtinus tyrimus, diagnozuoti ligą.

Be to, priežastinis ryšys tarp veikos (neveikimo) ir padarinių yra būtinas objektyvusis nusikaltimo, numatyto BK 229 straipsnyje, sudėties požymis (Lietuvos Respublikos baudžiamajojo ..., 2010, p. 113). Galutinę išvadą apie jo buvimą privalo padaryti teismas, kuris gali remtis ekspertų išvadomis, jei įsitikina, kad jos logiškos, argumentuotos ir įtikinamos. Tačiau teismas neatleidžiamas nuo pareigos patikrinti ir kitus faktus bei aplinkybes, taip pat leidžiančias priėti prie išvados apie priežastinio ryšio buvimą ar nebuvimą (LAT nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-444/2008). Reikia pažymėti, kad tik išsprendus priežastinio ryšio klausimus, gali būti sprendžiami kaltės klausimai, nes, nekonstatavus priežastinio ryšio, kaltės klausimų sprendimas netenka prasmės.

Galima paminėti pavyzdžių, kai neteisingai nustatomas priežastinis ryšys tarp gydytojo veiksmų diagnozuojant paciento būklę ir kilusių padarinių. Teismų praktikoje buvo atvejų, kai, pavyzdžiui, galūnės amputacija buvo sunkios stafilo-

kokinės infekcijos, sepsio ir jo komplikacijų, o ne gydytojo veiksmų padarinys, nes pagal buvusius klinikinius simptomus gydytojas konkrečioje situacijoje tiesiog negalėjo nustatyti, ar tai yra infekcinė liga ir kokia tai liga. Kita vertus, kitų gydytojų veiksmai dažnai įsiterpia į priežastinį ryšį nuo ligos pradžios iki jos padarinių (pvz., paciento būklės neįvertinimas, ligos progresavimas, nauji ligos simptomai ir kt.). Antai, baudžiamojoje byloje LAT pažymėjo, kad *gydytoja, pažeisdama nustatytus ir jai pagal profesiją priklausančius vykdyti medicinos normų bei stacionaro gydytojo chirurgo pareiginių nuostatų atitinkamus punktus, netinkamai atliko peiliu į pilvą sužaloto paciento pirminį chirurginį žaizdos sutvarkymą, dėl to nenustatė, jog žaizda pilve yra kiauryminė, pažeista plonoji žarna, nors pagal sužalojimo pobūdį ir aplinkybes, savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti bei nedelsiant jo neoperavo. Taip pat nustatyta, kad ji netinkamai ligonį stebėjo bei gydė budėjimo metu, t. y. apžiūrėjusi ligonį, neįvertino jo būklės, nepaskyrė papildomų tyrimų, dėl to nepastebėjo besivystančio difuzinio peritonito bei nukentėjusiojo negydė, dėl to ligoniui sukilo sunkus šokas, kuris buvo pastebėtas per vėlai, dėl to kilo komplikacijos ir jis mirė* (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2006). LAT konstatavo, kad nukentėjusiojo mirties priežastis buvo ne tai, jog slaugantis gydytojas laiku nepastebėjo aiškių peritonito požymių ir neatliko savo pareigų, o visuma (abiejų gydytojų) netinkamai atliktų pareigų, t. y. neteisinga pirminė diagnozė ir netinkamas ligos eigos stebėjimas skyriuje. Būtent šie abiejų gydytojų veiksmai, kurių negalima išskirti, ir buvo kilusių padarinių priežastis.

Be to, vienas iš būtinų objektyvių šio nusikaltimo sudėties požymių yra ir „didelė žala“, kilusi dėl gydytojo veiksmų (neveikimo). Pagal Lietuvos baudžiamosios teisės doktriną ir teismų praktiką didelė žala gali turėti skirtingą išraišką – gyvybės atėmimą, sužalojimus, turtinę žalą ir kt. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo ..., 2010, p. 112). Teismų praktikoje dažniausiai pasitaikantys atvejai, kai gydytojo veiksmas ar neveikimas sukelia paciento mirtį (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-563/2006, Nr. 2K-322/2007, Nr. 2K-62/2011 ir kt.). Kita vertus, baudžiamojoje byloje *šėimos gydytoja buvo nuteista už tai, kad netinkamai atliko savo pareigas teikiant šėimos medicinos sveikatos priežiūros paslaugas, t. y. pažeisdama teisės aktų reikalavimus, savarankiškai interpretavusi Bartelio indekso nustatymo kriterijus, į 6 pacientų įdėtinius į ambulatorinę kortelę lapus ir paciento savarankiškumo įvertinimą Bartelio indeksu įrašė tikrovės neatitinkančius duomenis apie jų sveikatos būklę ir taip nustatė neteisingą (per mažą) 30 balų Bartelio indekso vertę. Dėl to gydytojų konsultacinė komisija (GKK) šiems pacientams neteisėtai nustatė specialųjį nuolatinį slaugos poreikį, o savivaldybės administracijos Socialinės paramos ir rūpybos skyrius priėmė sprendimą išmokėti jiems nemažas pinigines lėšas. Tokiais veiksmais gydytoja padarė didelę žalą valstybei ir sumenkino sveikatos apsaugos sistemos prestižą* (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-488/2014). Šioje byloje visų instancijų teismai padarė išvadą, kad gydytoja savo neteisėtais veiksmais padarė didelę žalą valstybei. LAT taip pat pažymėjo, kad didelės žalos dėl neteisėtų gydytojos veiksmų ir netinka-

mo pareigų vykdymo požymis buvo nustatytas tinkamai, nes net šešiams asmenims buvo nepagrįstai, jiems patiems apie tai nežinant nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis, paskirtos ir pradėtos mokėti piniginės kompensacijos. Be to, įrašų mediciniuose dokumentuose klastojimas formuoja neigiamą nuomonę apie gydytoją, menkina sveikatos apsaugos sistemos prestižą.

Pagal nusikaltimo, numatyto BK 229 straipsnyje, sudėtį valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens kaltė atsiskleidžia nevykdant ar netinkamai vykdant pareigas dėl neatsargumo – nusikalstamo pasitikėjimo ar nusikalstamo nerūpestingumo. Pažymėtina, kad šios neatsargumo rūšys pagal savo pavojingumą nesiskiria, todėl nedaro esminio skirtumo sprendžiant nusikaltimo, numatyto BK 229 straipsnyje, kvalifikavimo klausimus. Paprastai medicininio pobūdžio baudžiamosiose bylose dėl netinkamo tarnybinių pareigų atlikimo gydytojai traukiami baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 229 straipsnį, nes pasielgė nerūpestingai. Antai, baudžiamojoje byloje LAT nurodė, kad *chirurgas, dirbdamas chirurgijos skyriaus bendrosios praktikos gydytoju-chirurgu ordinatoriumi, ligoninės priėmimo skyriuje, atsainiai atliko eismo įvykio metu sužaloto piliečio apžiūrą, neįtarė ir nenustatė kepenų ir blužnies sužalojimų, neįtarė vidinio kraujavimo į pilvaplėvės ertmę, nesiėmė priemonių vidiniam kraujavimui sustabdyti ir atitinkamų pilvo ertmės organų sužalojimų diagnostikos priemonių, nors pagal savo kompetenciją ir sveikatos priežiūros įstaigos, kurioje dirba, lygio reikalavimus, turėjo mokėti diagnozuoti pilvo ertmės organų sužalojimus bei atlikti pilvo ertmės organų operacijas* (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-62/2011). Nusikalstamas nerūpestingumas reiškia, kad kaltininkas nenumatė, jog dėl jo veikimo ar neveikimo gali kilti pavojingų padarinių, nors galėjo ir turėjo tokį rezultatą numatyti. Padarinių nenumatymas atsiranda tada, kai kaltininkas veikė pažeisdamas su jo veikla ar profesija susijusias atsargumo taisykles. Nusikalstamą neatsargumą sudaro kaltininko pareiga (objektyvus kriterijus) ir galimybė (subjektyvus kriterijus) numatyti savo veikimo ar neveikimo padarinius (Prapiestis, Prapiestis, 2016, p. 66, 69). LAT yra pažymėjęs, kad „pareiga numatyti padarinius yra objektyvus kriterijus, lemiantis pareigos būti atsargiam egzistavimą. Tokia pareiga kyla iš įstatymų, profesinės veiklos ir pan. Galimybė numatyti padarinius yra subjektyvus kriterijus, nustatantis galimybę konkrečiam asmeniui numatyti padarinius konkrečioje situacijoje“ (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-565/1999). Galimybė konkrečiam asmeniui konkrečioje situacijoje numatyti padarinius priklauso nuo kaltininko asmeninių savybių (pavyzdžiui, būtinos kvalifikacijos, pakankamų medicininių techninių priemonių, asmens žinių kokybės (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2006), patirties ir kt.) arba nuo veikos aplinkybių (pavyzdžiui, nakties metas ir pan.).

Tačiau teismų praktikoje yra baudžiamųjų bylų pavyzdžių, kai gydytojų padarytos veikos teismų buvo kvalifikuotos kaip padarytos dėl nusikalstamo pasitikėjimo. Nusikalstamas pasitikėjimas reiškia, kad kaltininkas suvokia, jog apskritai tokia veika gali sukelti pavojingų padarinių, tačiau nepagrįstai mano, kad

konkrečioje jo situacijoje jų neatsiras dėl tam tikrų konkrečių (realių) aplinkybių, pavyzdžiui, kaltininko asmeninių fizinių ar psichologinių gebėjimų ar patirties, trečiųjų asmenų elgesio ar net nuo jo nepriklausančių aplinkybių ir pan. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo ..., 2004, p. 110). Antai, baudžiamojoje byloje *gydytoja-akušerė buvo nuteista už tai, kad dirbdama ligoninės akušerijos-ginekologijos skyriuje gydytojos akušerės ginekologės pareigose, prižiūrėdama gimdyvę ir susipažinusi su gimdyvės anksčiau rašyta vaisiaus kardiokograma, neįvertino ir nediagnozavo pastarosios vaisiaus kardiokogramoje užregistruotų pirmųjų vaisiaus hipoksijos požymių, neatkreipė dėmesio į vaisiaus elgesiui nebūdingus požymius, bendrą būklę, toliau registruotoje kardiokogramoje stebimo gimdos hipertonuso bei gimdymo veiklos hiperdinamijos, nepagrįstai pradėjo gimdymo veiklos pakartotiną stimuliaciją oksitocinu, tuo pablogindama vaisiaus būklę, nors privalėjo koreguoti gimdymo planą ir gimdymą užbaigti skubia Cezario pjūvio operacija. Dėl aukščiau minėtų veiksmų neatlikimo gimdyvės naujagimis mirė dėl hipoksijos gimdoje* (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008). Šioje byloje teismai konstatavo, jog ji, kaip gydytoja akušerė ginekologė, suvokė, kad gimdyvės situacija tampa sudėtinga ir gali kilti žalingų padarinių vaisiaus sveikatai. Dėl to reikėjo skubiai keisti gimdymo taktiką, t. y. atsisadus pirmiesiems vaisiaus hipoksijos požymiams, skubiai atlikti cezario operaciją (kaip to reikalauja gydymo instrukcijos). Tačiau, suvokdama situaciją, ji ėmėsi rizikingos vaisiaus sveikatai ir gyvybei veikos – ir toliau skatino gimdymą oksitocinu. Gydytoja akušerė tikėjosi išvengti žalingų padarinių, tačiau jos tikėjimas neatitiko objektyvios situacijos ir buvo lengvabūdiškas.

3.2. Neatsargus gyvybės atėmimas (BK 132 straipsnio 1 dalis)

Lietuvos teismų praktikoje buvo pavyzdžių, kai gydytojo veiksmai kvalifikuoti kaip neatsargus gyvybės atėmimas (pavyzdžiui, LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019). BK 132 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „tas, kas dėl neatsargumo atėmė gyvybę kitam žmogui, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki ketverių metų“.

Vertinant gydytojo baudžiamąją atsakomybę pagal BK 132 straipsnio 1 dalį, turi būti nustatytos kelios kumuliatyvios sąlygos: pavojinga veika (veikimas arba neveikimas), padariniai, priežastinis ryšys tarp veikos ir kilusių padarinių bei kaltė. Jei nėra bent vienos iš paminėtų sąlygų, gydytojas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Pavojinga veika gali būti padaryta veikimu ar neveikimu. Pažymėtina, kad šio nusikaltimo padariniai turi būti žmogaus mirtis, kuri buvo sukelta dėl neat-sargumo (nusikalstamo pasitikėjimo arba nusikalstamo nerūpestingumo). Lietuvos baudžiamosios teisės doktrina pabrėžia, kad pavojinga veika (veikimas arba neveikimas) gali būti padaryta ir tyčia, bet padariniai – žmogaus mirtis turi kilti tik dėl neat-sargumo (Lietuvos Respublikos baudžiamojo ..., 2009, p. 125). Antai, baudžiamojoje byloje *gydytojas buvo nuteistas už tai, kad dirbdamas chirurgo urologu privačioje li-*

goninėje, laparoskopinės varikocelktomijos metu, operuodamas pacientą, netinkamai atliko chirurginę intervenciją, nes pažeidė kraujagyslę – kairiąją išorinę klubinę veną, dėl to išsivystęs ūminis vidinis kraujavimas sukėlė šio mirtį, taip dėl neatsargumo atėmė pacientui gyvybę, t. y. įvykdė nusikalstamą veiką, nurodytą BK 132 straipsnio 1 dalyje (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019). Šioje byloje LAT konstatavo, kad chirurgo veikoje nustatyti visi būtini neatsargaus gyvybės atėmimo objektyvieji ir subjektyvieji nusikalstimo sudėties požymiai. Teismas nustatė, kad chirurgas, pirmosios operacijos metu pažeidęs paciento kairiąją išorinę klubinę veną, uždėjo kabutę šiam pažeidimui pašalinti, tačiau po ekstubacijos paciento spaudimui pakilus iki normalaus, kraujavimas iš pažeistos vietos atsinaujino ir jis mirtinai nukraujavo. Be to, teismas, vadovaudamasis ekspertizės akto duomenimis, specialisto išvada dėl mirties priežasties nustatymo, kurio metu atliktas lavono tyrimas (autopsija), specialistų paaiškinimais, paneigė versiją, kad vidinis kraujavimas galėjo būti sukeltas dėl kitų priežasčių (paciento kūno anomalijų ar kitų jo ligų).

Kitas svarbus aspektas yra tas, jog atsakomybė už gyvybės atėmimą dėl neatsargumo pagal BK 132 straipsnio 1 dalį kyla tada, kai tarp kaltininko padarytos veikos ir atsiradusių padarinių – žmogaus mirties yra priežastinis ryšys. Tokiu atveju turi būti nustatyta, kad kaltininko veika objektyviai, dėsningai nulėmė žmogaus mirtį. Šioje byloje teismai pagrįstai nustatė, kad tarp chirurgo veikos – paciento laparoskopinės varikocelktomijos operacijos metu padaryto kairiosios klubo venos pažeidimo ir padarinių – paciento mirties yra dėsningas priežastinis ryšys, nes šios venos pažeidimas sukėlė masyvų kraujavimą, dėl ko jis mirė. Tai tiesioginė mirties priežastis ir būtina jos atsiradimo sąlyga.

Ir trečiasis aspektas, kuris suponuoja baudžiamąją atsakomybę už gyvybės atėmimą dėl neatsargumo, – neatsargi kaltė, kuri kilo dėl nusikalstamo pasitikėjimo arba nusikalstamo nerūpestingumo. Šioje byloje visų instancijų teismai pagrįstai nustatė, kad chirurgas operacijos metu pažeidė veną dėl nusikalstamo nerūpestingumo. Pagal bylos aplinkybes jis operacijos metu, pažeisdamas greta operuojamos vietos esančią klubo veną, buvo nepakankamai apdairus, nenumatė, kad tuo gali sukelti padarinius – žmogaus mirtį, tačiau pagal savo, kaip gydytojo urologo, išsilavinimą, patirtį ir kompetenciją turėjo ir galėjo tokius padarinius numatyti.

3.3. Realioji tarnybos pareigų neatlikimo (BK 229 straipsnis) ir kvalifikuoto neatsargaus gyvybės atėmimo sutaptis (BK 132 straipsnio 3 dalis)

Lietuvos teismų praktikoje taip pat buvo pavyzdžių, kai gydytojo veiksmai kvalifikuoti kaip realioji tarnybos pareigų neatlikimo (BK 229 straipsnis) ir kvalifikuoto neatsargaus gyvybės atėmimo (BK 132 straipsnio 3 dalis) sutaptis (pavyzdžiui, LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-522-222/2015, Nr. 2K-67-942/2022).

Pažymėtina, kad pastaraisiais metais LAT yra pabrėžęs, kad pagal kasacinio teismo praktiką, „kai dėl tarnybos pareigų neatlikimo kitas asmuo netenka gyvybės, jam sunkiai ar nesunkiai sutrikdoma sveikata, o kaltininkas numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti tokių padarinių, tačiau lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti, arba nors ir nenumatė, tačiau pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti, veikos kvalifikuojamos kaip nusikalstamų veikų sutaptis (pagal BK 229 straipsnį ir BK 132, BK 137 arba BK 139 straipsnio atitinkamas dalis)“ (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-1/2014, Nr. 2K-7-628/2020, Nr. 2K-67-942/2022).

Pažymėtina, kad BK 132 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad tas, kas neatsargiai atėmė gyvybę kitam žmogui „pažeisdamas teisės aktų nustatytas specialias elgesio saugumo taisykles, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų“. Vertinant gydytojo baudžiamąją atsakomybę pagal BK 132 straipsnio 3 dalį, turi būti nustatytos kelios kumuliatyvios sąlygos: pavojinga veika (veikimas arba neveikimas), padariniai, priežastinis ryšys tarp veikos ir kilusių padarinių bei kaltė. Jei nėra bent vienos iš paminėtų sąlygų, gydytojas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Pavojinga veika gali būti padaryta veikimu ar neveikimu, kurie, *inter alia*, pažeidžia teisės aktų nustatytas specialias elgesio saugumo taisykles (Lietuvos Respublikos baudžiamojo ..., 2009, p. 125–126). Konkrečios specialios elgesio saugumo taisyklės skirtingoms asmens veiklos sritims gali būti nustatytos tiek įstatymus įgyvendinančiais teisės aktais, tiek net ir vietiniais teisės aktais. Šie teisės aktai leidžia nustatyti, kokie draudimai ir įpareigojimai yra taikomi asmeniui konkrečioje jo veiklos srityje ir kokios teisėtos jo veikos apimtys galima pagrįstai tikėtis (LAT nutartis baudžiamojose bylose Nr. 2K-333-693/2018). Šie reikalavimai taip pat reiškia, kad nepakanka konstatuoti, kad asmuo pažeidė tam tikro norminio akto reikalavimą arba bendrąją pareigą rūpintis kitų asmenų saugumu, būtina nustatyti, koku konkrečiai neteisėtu veikimu ar neveikimu jis sukėlė kitam asmeniui mirtį (atėmė gyvybę) ir kad būtent šis veikimas ar neveikimas buvo mirties priežastis (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-5-942/2015, Nr. 2K-206-303/2019). O šio nusikaltimo padariniai turi būti žmogaus mirtis, kuri buvo sukelta dėl neatsargumo (nusikalstamo pasitikėjimo arba nusikalstamo nerūpestingumo). Antai, baudžiamojose bylose *slaugytoja buvo nuteista už tai, kad būdama valstybės tarnautojui prilygintu asmeniu, dirbdama klinikinėje ligoninėje Vaikų gastroenterologijos skyriaus vaikų ir bendrosios praktikos slaugytoja dėl neatsargumo netinkamai atliko savo pareigas, dėl to fiziniai asmenys patyrė didelės žalos, ir dėl neatsargumo atėmė gyvybę kūdikiui, taip pažeidė teisės aktų nustatytas specialias elgesio saugumo taisykles* (LAT nutartis baudžiamojose bylose Nr. 2K-522-222/2015).

Šioje baudžiamojose bylose teismai konstatavo, kad slaugytoja, neįsitikinusi, jog į švirkštą pritraukė kūdikiui gydančios gydytojos paskirtų medikamentų, pritraukė į du 20 ml talpos vienkartinius švirkštus kalio chlorido tirpalo, išvirkštė tirpalą į kūdikio rankos venoje įstatytą kateterį ir sulėido ikiteisminio tyrimo

ir teismo metu tiksliai nenustatytą kiekį kalio chlorido tirpalo, dėl to kūdikis iš karto po kalio chlorido tirpalo suleidimo į veną įvykio vietoje mirė nuo ūmios intraveninės intoksikacijos kalio chlorido tirpalu. Be to, nebuvo nustatyta jokių kitų veiksmų (pavyzdžiui, vaiko negalavimų, kūno organų sutrikimo ir kt.), kurie galėjo turėti įtakos tokiems padariniams atsirasti. Todėl teismai padarė išvadą, kad kūdikis mirė nuo ūminės intraveninės intoksikacijos kalio chlorido tirpalu, hiperkalemijos, kuri komplikavosi asistolija.

Visi teismai slaugytojos veiksmus kvalifikavo kaip realiąją tarnybos pareigų neatlikimo (BK 229 straipsnis) ir kvalifikuoto neatsargaus gyvybės atėmimo (BK 132 straipsnio 3 dalis) sutaptį. Kvalifikuodamas slaugytojos atliktus veiksmus kaip tarnybos pareigų neatlikimą (pagal BK 229 straipsnis) teismas akcentavo, kad didelė neturtinė žala fiziniams asmenims (kūdikio tėvams) padaryta jų kūdikio gyvybės atėmimu. O dėl paties neatsargaus gyvybės atėmimo kūdikiui pažeidžiant teisės aktų nustatytas specialias saugumo taisykles (BK 132 straipsnio 3 dalis), daugiausia dėmesio buvo skiriama tam, jog slaugytoja pažeidė:

1) Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. gruodžio 4 d. įsakyme Nr. 629 dėl Lietuvos medicinos normos MN 91:2001 „Vaikų slaugytojas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ (Sveikatos apsaugos ministro įsakymas ..., 2001): a) 14.3 punkto reikalavimą techniškai ir saugiai atlikti gydymo bei diagnostikos procedūras, vykdyti vaikų sveikatos apsaugos reikalavimus; b) 14.4 punkto reikalavimą stebėti ir įvertinti vaiko sveikatos būklę, atkreipti dėmesį į nebūdingus simptomus, skubiai informuoti gydytoją apie pablogėjusią vaiko sveikatą, esant pavojingai organizmo būklei teikti pirmąją medicinos pagalbą; ir c) 14.6 punkto reikalavimą užtikrinti tinkamą paskirtų vaistų vartojimą, pagal kompetenciją informuoti artimuosius apie vaistų poveikį sveikatai, galimas šalutines reakcijas, vartojimo periodiškumą;

2) viešosios įstaigos klinikinės ligoninės direktoriaus vyr. gydytojo 2008 m. birželio 6 d. patvirtintos Vaistų traukimo į švirkštą iš ampulių ar buteliukų instrukcijos: a) 5.3 punkto reikalavimą patikrinti, ar sutampa užrašas ant buteliuko su įrašais Gydytojo paskyrimų lape (F Nr. 003-4/a); ir b) 5.4 punkto reikalavimą garsiai tris kartus perskaityti vaistų pavadinimą, dozę, seriją, galiojimo laiką prieš imant iš vaistų dėžutės (užrašą ant dėžutės); prieš traukiant į švirkštą (užrašą ant dėžutės); kai padeda vaistus į paskirtą vietą (užrašą ant dėžutės); 3) viešosios įstaigos klinikinės ligoninės direktoriaus vyr. gydytojo 2008 m. kovo 28 d. patvirtintos Injekcijos į veną instrukcijos: a) 3.6 punkto reikalavimą patikrinti vaistų pavadinimą, dozę, seriją, tinkamumo laiką; ir b) 3.7 punkto reikalavimą prisitraukti vaistus pagal vaistų traukimo į švirkštą iš ampulių ir buteliukų instrukciją.

Apibendrinant šią straipsnio dalį, galima teigti, kad tokia Lietuvos teismų praktika, kai iš esmės analogiškos situacijos, kai gydytojų veiksmai buvo neatsargūs ir pacientai mirė arba jų sveikata buvo sutrikdyta, yra kvalifikuojamos labai skirtingai (ir ją patvirtina Lietuvos Aukščiausiasis Teismas), kelia rimtų abejonių

dėl jos pagrįstumo. Autorių nuomone, galima daryti prielaidą, kad tokią teismų praktiką iš dalies lemia ir netobulas baudžiamasis įstatymas, kuris nenumato specialios nusikaltimo – medicininės veiklos be leidimo ar leidus, jeigu veika buvo neatsargi ir padarė didelę žalą – sudėties.

4. Baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo nuteistiesiems gydytojams ir kitiems sveikatos priežiūros specialistams tendencijos

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje nurodoma, kad šiuo metu baudžiamasis įstatymas numato tris pilnamečio fizinio asmens (*inter alia*, gydytojo, kito sveikatos priežiūros specialisto ir pan.) baudžiamosios atsakomybės už nusikaltamos veikos padarymą įgyvendinimo formas: 1) bausmės paskyrimas; 2) atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės pritaikius baudžiamojo poveikio priemones arba jų netaikius; 3) arešto ar laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas (iš dalies atidėjimas) arba atleidimas nuo bausmės vykdymo pritaikius baudžiamojo poveikio priemones arba jų netaikius (Švedas, Prapiestis, Abramavičius, Bieliūnas, 2019, p. 70). BK numatyta, kad už: a) tarnybinių pareigų neatlikimą (BK 229 straipsnis) baudžiama bauda arba areštu, arba laisvės atėmimu; b) nužudymą dėl neatsargumo (BK 132 straipsnio 1 dalis) – areštu arba laisvės atėmimu; ir c) kvalifikuotą nužudymą dėl neatsargumo (BK 132 straipsnio 3 dalis) – laisvės atėmimu. Teismų praktika rodo, jog dažniausiai gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų baudžiamoji atsakomybė įgyvendinama skiriant bausmę (baudą) arba atidedant laisvės atėmimo bausmės vykdymą pritaikius baudžiamojo poveikio priemones.

Bauda – teismo paskirta piniginė bausmė. Šiuo metu BK 47 straipsnyje numatyta, kad bauda skaičiuojama baziniais bausmių ir nuobaudų dydžiais³ (toliau – BBND). Nuo 2017 metų baudos dydis už tarnybinių pareigų neatlikimą nustatomas kaip už neatsargų nusikaltimą – nuo 50 iki 750 BBND. O konkrečioje baudžiamojoje byloje tikslų baudos dydį nustato teismas skirdamas šią bausmę, pavyzdžiui, 930 eurų (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2006), 1 200 eurų (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-62/2011) arba 7 532 eurus (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-63-222/2019).

Terminuotas laisvės atėmimas yra priverstinis nuteistojo izoliavimas nuo visuomenės specialiai tam skirtose patalpose įstaigose: atvirose kolonijose, patalpos namuose ir kalėjimuose (Švedas, Prapiestis, Abramavičius, 2020, p. 82). Šiuo

3 Bazinis bausmių ir nuobaudų dydis nuo 2018 m. sausio 1 d. pakeitė minimalaus gyvenimo lygio (MGL) dydį. Vienas BBND šiuo metu yra 50 eurų.

metu pagal BK už gydytojams ir kitiems sveikatos priežiūros specialistams inkriminuotus nusikaltimus terminuota laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama nuo 3 mėnesių iki 2 metų (už tarnybinių pareigų neatlikimą), nuo 3 mėnesių iki 4 metų (už neatsargų nužudymą) ir nuo 3 mėnesių iki 8 metų (už kvalifikuotą neatsargų gyvybės atėmimą). Pažymėtina, kad konkrečiose baudžiamosiose bylose už tarnybinių pareigų neatlikimą teismas paskyrė laisvės atėmimą 1 metams, už kvalifikuotą neatsargų nužudymą – laisvės atėmimą 4 metams (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-522-222/2015), už nužudymą dėl neatsargumo – laisvės atėmimą 2 metams (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019), taip pat už kvalifikuoto neatsargaus gyvybės atėmimo ir tarnybinių pareigų neatlikimo sutaptį – laisvės atėmimą 2 metams (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67-942/2022). Pabrėžtina ir tai, kad visais paminėtais atvejais laisvės atėmimo bausmės vykdymas buvo atidėtas pagal BK 75 straipsnį.

Be to, daugumoje iš paminėtų baudžiamųjų bylų teismai, „individualiai įvertinę kaltininko asmenybę, kaltės formą bei rūšį, atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes, teisingumo principo įgyvendinimą ir kitus reikšmingus bylos duomenis“ (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-719/2022), papildomai skyrė ir baudžiamojo poveikio priemones, pavyzdžiui, 941 euro įmoką į Nukentėjusiųjų nuo smurtinių nusikaltimų fondą (BK 71 straipsnis) (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019) arba teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą 2 metams (BK 68² straipsnis)⁴ (LAT nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-299/2008, Nr. 2K-488/2014, Nr. 2K-522-222/2015, Nr. 2K-67-942/2022). Pažymėtina, kad BK 68² straipsnyje numatyta, kad „teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą teismas skiria tais atvejais, kai asmuo nusikalstamą veiką padaro darbinės ar profesinės veiklos srityje arba kai teismas, atsižvelgdamas į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, padaro išvadą, kad asmeniui negalima palikti teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla“. Šiais atvejais teisė dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla gali būti atimama nuo vienerių iki penkerių metų. Be to, vienoje iš minėtų bylų LAT pabrėžė, kad „[...] padarytos nusikalstamos veikos yra tiesiogiai susijusios su nuteistojo darbinės veiklos sritimi, t. y. padarytos netinkamai atliekant savo tiesiogines darbinės funkcijas ir pareigas, susijusias su žmonių gydymu. Todėl [...] teisės dirbti gydytoju chirurgu valstybinėse ir privačiose medicinos ir gydymo paslaugas teikiančiose įstaigose atėmimas dvejų metų terminui yra teisinga, proporcinga ir pagrįsta baudžiamojo poveikio priemonė, siekiant tikslų, nustatytų BK 41 straipsnio 2 dalyje“ (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67-942/2022).

4 Paminėtina, kad iki 2011 m. atėmimas teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla buvo savarankiška į bausmių sistemą įtraukta bausmė.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismas tam tikrais atvejais iš nuteistųjų priteisė įvairaus dydžio kompensaciją nukentėjusiųjų neturtinei žalai atlyginti, pavyzdžiui, 5 000 eurų (LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-63-222/2019), ir pan.

Apibendrinant šią straipsnio dalį, galima konstatuoti, kad Lietuvos teismų praktika įgyvendinant gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų baudžiamąją atsakomybę už neatsargiai padarytą žalą paciento sveikatai ar gyvybei yra pagrįsta ir siekiama derinti nubaudimą su kelio naujoms nusikalstamoms veikoms užkirtimu ir žalos atlyginimu.

Išvados

Apibendrinant šį straipsnį galima padaryti tokias esmines išvadas:

1. Lietuvos teisės aktuose aiškiai reglamentuojamas, o remiantis LAT jurisprudencija atskleidžiamas reikalavimų gydytojams ir kitiems sveikatos priežiūros specialistams, jų atsakomybės sąlygų (pagrindinės gydytojo pareigos esmė, gydytojo veiksmų standartas, paciento sutikimas, jo gavimo tvarka ir ypatumai, taip pat priverstinio gydymo pagrindai ir tvarka, kt.) turinys.

2. Lietuvos baudžiamajame įstatyme nėra pakankamai aiškiai reglamentuoti gydytojo ar kito sveikatos priežiūros specialisto baudžiamosios atsakomybės už tyčinę (gydymą) veiką be paciento sutikimo (kai toks sutikimas būtinas), taip pat už žalą, padarytą teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, paciento gyvybei ar sveikatai klausimai. Be to, atskleisti tikslūs dabartinio teisinio reguliavimo reikalavimus ap sunkina LAT praktikos ir mokslinių publikacijų trūkumas.

3. Lietuvos teismų (ir LAT) iš esmės analogiškos situacijos, kai gydytojų veiksmai buvo neatsargūs, pacientas mirė ar buvo sutrikdyta jo sveikata, kvalifikuojamos labai skirtingai, tokia praktika kelia rimtų abejonių dėl jos pagrįstumo. Autorių nuomone, Lietuvos baudžiamajame įstatyme turėtų būti svarstoma būtinybė numatyti specialią nusikaltimo sudėtį – medicininę veiklą be leidimo ar su leidimu, jeigu veika buvo neatsargi ir padaryta didelė žala.

4. Lietuvos teismų praktika įgyvendinant gydytojų ir kitų sveikatos priežiūros specialistų baudžiamąją atsakomybę už neatsargiai padarytą žalą paciento sveikatai ar gyvybei yra pagrįsta ir siekiama derinti nubaudimą su kelio naujoms nusikalstamoms veikoms užkirtimu ir žalos atlyginimu.

Literatūra

Teisės aktai

- Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius, 2016.
- Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 104-2363; 2001, Nr. 112-4069.
- Lietuvos Respublikos biomedicininį tyrimų etikos įstatymo Nr. VIII-1679 pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2015, Nr. 14272.
- Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 145-6425.
- Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 53-1290; *TAR*, 2019, Nr. 00838.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741; 2002, Nr. 112-4973.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 35-855.
- Lietuvos Respublikos slaugos praktikos ir akušerijos praktikos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2224.
- Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 68-2365.
- Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 63-1231.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 14 d. nutarimas „Dėl bazinio baudų ir nuobaudų dydžio patvirtinimo“. *TAR*, 2017, Nr. 14215.
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2016 m. rugsėjo 5 d. įsakymas Nr. V-1067 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 59:2016 „Gydytojas dermatovenerologas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo“. *TAR*, 2016, Nr. 23306.
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. gruodžio 4 d. įsakymas Nr. 629 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 91:2001 „Vaikų slaugytojas. Teisės, pareigos, kompetencija ir atsakomybė“ patvirtinimo.“ *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 105-3769.
- Criminal Code of Lichtenstein. – https://www.legislationline.org/download/id/8268/file/Liechtenstein_Criminal_Code_1987_am2017_en.pdf
- Criminal Code of Poland. – https://www.legislationline.org/download/id/7354/file/Poland_CC_1997_en.pdf
- Europos Parlamento ir Tarybos 2005 m. rugsėjo 7 d. direktyva 2005/36/EB dėl profesinių kvalifikacijų pripažinimo (tekstas svarbus EEE). OJ L 255, 30.9.2005.
- Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390.

Specialioji literatūra

- BROGIENĖ, D. (2010). *Paciento teisės į kokybišką sveikatos priežiūros paslaugą ir žalos sveikatai atlyginimą*: daktaro disertacija. Biomedicinos mokslai, visuomenės sveikata (10B). Vilnius: Vilniaus universitetas.

- GRUODYTĖ, E.; ŠALČIŪTĖ-PRATKIENĖ, L. (2013). Informuoto paciento sutikimo doktrinos samprata ir svarba sveikatos priežiūroje. *Teisės apžvalga*, 1(10).
- KABIŠAITIS, A. (2003). Gydytojo veiksmų standarto samprata ir reikšmė taikant gydytojų civilinę atsakomybę Lietuvoje ir užsienio valstybėse. *Teisė*, 49.
- KABIŠAITIS, A. (2004). Paciento informuotas sutikimas: teoriniai ir praktiniai aspektai. *Teisė*, 50.
- KUTKAUSKIENĖ, J.; RUDZINSKAS, A. (2009). Informuoto paciento sutikimas: pacientui teikiamos informacijos teisinio įvertinimo problemos. *Socialinių mokslų studijos*, 2(2).
- KUTKAUSKIENĖ, J. (2008). Paciento teisių ir pareigų teisinio reglamentavimo Lietuvoje problematika ir raidos tendencijos. *Jurisprudencija*, 12(114).
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99–212 straipsniai)* (2009). Vilnius: Registrų centras.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (213–330 straipsniai)* (2010). Vilnius: Registrų centras.
- MORKŪNAITĖ, M. (2021). *Paciento patirtos žalos atlyginimo problematika*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (S001). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- MURAUŠKIENĖ, D. (2020). Baudžiamosios sankcijos medikams: daugiau atrandame ar prarandame? *Teismai.Lt*, 5(37).
- JUŠKEVIČIUS, J.; RUDZINSKAS, A. (2008). Civilinės atsakomybės už netinkamą asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimą taikymo Lietuvoje ir Italijoje ypatumai. *Jurisprudencija*, 12(114).
- PRAPIESTIS, J.; PRAPIESTIS, D. (2016). Kaltės institutas baudžiamojoje kasacijoje. *Baudžiamoji justicija ir verslas*. Vilnius.
- SRIUBAS, M. (2011). Informuoto paciento sutikimo pažeidimo atvejai. *Teisės problemos*, 1(71).
- SRIUBAS, M. (2008). Paciento teisių ir pareigų reglamentavimas Lietuvoje. *Justitia*, 1(67).
- SRIUBAS, M. (2010). Paciento teisių pažeidimų nagrinėjimas Lietuvoje. *Teisės problemos*, 1(67).
- SRIUBAS, M. (2009). Paciento teisių užtikrinimo ir pareigų įtvirtinimo problemos Lietuvoje. *Justitia*, 1.
- ŠVEDAS, G.; PRAPIESTIS, J.; ABRAMAVIČIUS, A.; BIELIŪNAS, E. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- ŠVEDAS, G.; PRAPIESTIS, J.; ABRAMAVIČIUS, A. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. II knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- ŠVEDAS, G. et al. (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1–98 straipsniai)*. Vilnius: TIC.
- ŠPOKIENĖ, I. (2012). Pacientų pareigų katalogas Lietuvoje: Teisinė turinio analizė. *Jurisprudencija*, 19(4).
- VITKUTĖ-ZVEZDINIENĖ, I.; PACIAN, A.; PACIAN, J. (2015). Gydytojų veiksmų teisinis vertinimas baudžiamosios teisės aspektu. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 1(11).

TOLEIKYTĖ, N. (2010). Gydytojo veiksmų standartas lyginamuoju aspektu. *Sveikatos mokslai*, 6.

Teismų jurisprudencija

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-565/1999.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2006.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-322/2007.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-444/2008.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008.

LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-170/2010.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-355/2011.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-62/2011.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-488/2014.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-1/2014.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-5-942/2015.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-522-222/2015.

Panevėžio apygardos teismo nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. ATP-190-531/2016.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-333-693/2018.

Vilniaus apygardos administracinio teismo nutartis administracinėje byloje Nr. EI-2546-244/2018.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-1-693/2018.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-333-693/2018.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-206-303/2019.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-511/2019.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-63-222/2019.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-628/2020.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-172-648/2020.

LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67-942/2022

Monako Kunigaikštystės konstitucinė santvarka

Milda Vainiutė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė, profesorė
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Ateities g. 10, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 271 4561
El. paštas: <milda.v@mruni.eu>

Įvadas

Prieš pradėdant nagrinėti pasirinktą temą, reikėtų konstatuoti, kad įvairaus pobūdžio veikalų ir straipsnių, kurių tikslas – pažinti užsienio šalių konstitucinio reguliavimo įvairovę, Lietuvos teisės mokslininkai yra parengę išties ne vieną. Juose įvairiais pjūviais nagrinėjamos užsienio šalių konstitucinės sistemos, atkreipiamas dėmesys į reikšmingiausias konstitucines patirtis, atskleidžiami tam tikri svarbiausių konstitucinių institutų aspektai ir pan.¹ Kartu vis dėlto tenka pripažinti, kad daugeliu atvejų dėmesio centre – didžiųjų pasaulio valstybių, kaip antai JAV², Prancūzijos³, VFR⁴, Jungtinės Karalystės⁵ konstitucinių santvarkų ypatumai.

- 1 Žr., pavyzdžiui, Birmontienė, T. ir kt. (2005). *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinių reguliavimą*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas; Bacevičius, V. ir kt. (2006). *Konstitucinio reguliavimo įvairovė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas; Beinoravičius, D. ir kt. (red. kol.) (2016). *Pasaulio valstybių konstitucijos*, I–III t. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- 2 Žr., pavyzdžiui, Mesonis, G. (2011). Konstitucinio reguliavimo ypatumai Jungtinėse Amerikos Valstijose. Iš: Vaitiekienė, E.; Mesonis, G. *Lyginamoji konstitucinė teisė*. Vilnius: Justitia, p. 205–238; Vainiutė, M. (2012). Teisėkūros stabilumo orientyras – konstitucija kaip nekvestionuojama tautos priimta arba aprobuota aukščiausioji teisė: pirmosios pasaulio Konstitucijos pavyzdys. Iš: Beinoravičius, D. (ats. red.) (2012). *Teoriniai teisėkūros pagrindai ir problemos. Liber Amicorum Alfonsui Vaišvilai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 239–278.
- 3 Žr., pavyzdžiui, Kavoliūnienė, I.; Vainiutė, M. (2011). Prancūzijos V Respublikos valdymo modelis – mišrios (pusiau prezidentinės) respublikos etalonas. *Socialinių mokslų studijos*, 3(3), 1047–1071; Jarašiūnas, E. (2012). Prancūzijos Respublikos konstitucinė santvarka. Iš: Žily, J. ir kt. (red. kol.) (2012). *Europos Sąjungos valstybių narių konstitucinės sistemos*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 681–744.
- 4 Žr., pavyzdžiui, Vainiutė, M. (2012). Vokietijos Federacinės Respublikos konstitucinė santvarka. Iš: Žily, J. ir kt. (red. kol.) (2012). *Europos Sąjungos valstybių narių konstitucinės sistemos*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 956–1016.
- 5 Žr., pavyzdžiui, Mesonis, G. Konstitucinio reguliavimo ypatumai Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystėje (2011). Iš: Vaitiekienė, E.; Mesonis, G. *Lyginamoji konstitucinė teisė*. Vilnius:

O mažiausių (tokio apibūdinimo svarbiausiais kriterijais laikant gyventojų skaičių ir valstybės teritoriją) suverenių Europos valstybių – Andoros, Lichtenšteino, Monako, San Marino ir Vatikano – kaip ir kitų mikrovalstybėmis, minivalstybėmis arba nykštukinėmis valstybėmis vadinamų pasaulio valstybių (pavyzdžiui, Mauru, Tuvalu ir kt.) konstitucinio reguliavimo analizė lyg ir lieka tokių tyrimų parašėse. Natūraliai gali kilti klausimas, kodėl verta ir tikslinga apžvelgti paminėtų valstybių konstitucines sistemas, kuo tokia analizė gali praturtinti supratimą apie pasaulio valstybių konstitucinę raidą.

Visų pirma, svarbus vien tas aspektas, su kuriuo, matyt, negalima nesutikti, kad vis labiau spartėjantys globalizacijos procesai, kylančios grėsmės pirmiausia mažų valstybių saugumui verčia susimąstyti apie ateities perspektyvas, nes „<...> nors valstybės teritorija, jos kokybė nėra lemiamą valstybės egzistavimo sąlyga, tačiau ji daro didelę įtaką valstybės gyvenimui ir jos vykdomai politikai.“ (Vaitiekienė; Vidrinskaitė, 2001, p. 129–130). Be to, imponuoja ir ta aplinkybė, kad iš esmės visos paminėtos valstybės, nepaisant jų labai mažo dydžio ir neskaitlingo gyventojų skaičiaus⁶, geba ir ekonomine, ir administracinių pajėgumų prasme pasiekti ištisų stubinančių ir sektinų rezultatų. Ir, be abejo, negalima nepritari nuomonei, kad konstitucinės sistemos stiprinimo problemos – viena iš mūsų šalies, tik XX a. pabaigoje pakartotinai „atradusios“ konstitucinę demokratiją, aktualijų. Ieškodami bendro gyvenimo problemų teisinių sprendimų neturėtume pamiršti ir konstitucionalizmo pasaulyje patirties, tiek istorinės, tiek šių dienų (Jarašiūnas, 2010, p. 24).

Kadangi, be kita ko, Vatikano miesto valstybės, kaip mažiausios pasaulio valstybės, konstitucinė santvarka tyrimų jau yra sulaukusi⁷, šio straipsnio objektas yra Monako Kunigaikštystė (*Principauté de Monaco*⁸) – antroji mažiausia valstybė pasaulyje⁹, kurios plotas – 2 ha, 2020 m. duomenimis, turinti 39 244 gyventojus¹⁰, apibūdinama kaip tankiausiai apgyvendinta, pasižyminti išplėta diversifi-

Justitia, 239–274; Kavoliūnienė, I.; Vainiūtė, M. (2012). Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės konstitucinė sistema. Iš: Žilys, J. ir kt. (red. kol.). (2012). *Europos Sąjungos valstybių narių konstitucinės sistemos*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 380–415.

- 6 Vatikanas: plotas – 0,4 ha, gyventojų – 825 (2019 m.); San Marinas: plotas – 61 ha, gyventojų – 33 938 (2020 m.); Lichtenšteinas: plotas – 160 ha, gyventojų – 38 650 (2019 m.); Andora: plotas – 468 ha, gyventojų – 77 265 (2020 m.)
- 7 Pavyzdžiui, Juškevičius, J.; Meilius, K. (2016). Vatikano miesto valstybė. Iš: Beinoravičius, D. ir kt. (red. kol.). *Pasaulio valstybių konstitucijos*, III t., Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 1041–1052.
- 8 Ir toliau tekste sąvokos bei pavadinimai bus nurodomi prancūzų kalba – Monako valstybine kalba.
- 9 Monakas – valstybė-miestas Europos pietuose, prie Viduržemio jūros, Prancūzijos Rivjeroje. Sudaro nedidelį pusiau anklavą Prancūzijos pietryčiuose ~ 15 km nuo Nicos (sienos su Prancūzija ilgis 4,4 km), 8 km nuo Italijos sienos. Iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2009, p. 388.
- 10 16 proc. gyventojų – monakiečiai (monegaskai) – šios abi sąvokos tekste bus vartojamos sinonimiškai, 47 proc. – prancūzai; 16 proc. – italai; 21 proc. – kitų tautų atstovai.

kuota ekonomikos struktūra, su labiausiai išvystytomis turizmo ir prekybos sritimis ir finansų sektoriumi. Monakas – turtinga valstybė; lengvatiniai mokesčių tarifai čia leidžia sėkmingai dirbti tarptautiniams bankams ir finansinėms organizacijoms. Paskutiniaisiais metais labai sėkmingai vystosi moderni, inovatyvi ir aplinką tausojanti pramonė. Monakas yra ir daugelio tarptautinių organizacijų centras.

1. 1962 m. Konstitucijos ypatumai

Pirmoji Monako Konstitucija buvo priimta 1911 m. sausio 5 d., valdant Albertui Pirmajam; joje buvo įtvirtinta konstitucinė monarchija. Pagal šios Konstitucijos nuostatas Kunigaikščiui iš esmės priklausė visa valstybės valdžia, jis vienintelis turėjo įstatymų leidybos iniciatyvos teisę. Vykdomoji valdžia taip pat priklausė Kunigaikščiui. Įstatymų leidžiamąją valdžią dalijosi Kunigaikštis ir parlamentas – Nacionalinė taryba, sudaryta iš 21 deputato, kurie buvo renkami visuotiniuose rinkimuose ketverių metų kadencijai. Be kita ko, jie priėmė įstatymus ir tvirtino biudžetą. Valstybėje taip pat veikė Valstybės taryba, kuri padėjo Kunigaikščiui rengti įstatymų projektus. Taigi pagal šią konstituciją Monako valdymo forma buvo konstitucinė monarchija.

Nuo 1959 m. valstybėje pradėta diskutuoti apie konstitucinę reformą. 1962 m. gruodžio 17 d. įsigaliojo šiuo metu Monake galiojanti Konstitucija (*La Constitution de la Principauté*)¹¹, kuri, visų pirma, sustiprino parlamento vaidmenį valstybėje. Taigi ši konstitucija priskirtina trečiajam konstitucijų raidos etapui, kuris prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo, o jo pabaigą žymi besibaigiantis XX a. dešimtas dešimtmetis¹² (Jarašiūnas, 2005, p. 25). Jos priėmimas sietinas su visuomenės politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo pokyčiais, kai įvykusių visuomenės gyvenimo permainų nebebuvo galima įtvirtinti tik senos konstitucijos pataisomis, griauančiomis senąją konstitucinę sistemą (Jarašiūnas, 2006, p. 31).

Būtina pažymėti, kad 1962 m. neteko galios dar 1918 m. sudaryta sutartis su Prancūzija, tačiau 1963 m. buvo sudaryta nauja, kuri apėmė muitų ir mokesčių susitarimus. 1993 m. gegužės 28 d. Monakui tapus Jungtinių Tautų Organizacijos nare, išnyko visos abejonės dėl valstybės savarankiškumo ir suvereniteto. 2004 m.

11 <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Constitution-de-la-Principaute> <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Constitution-de-la-Principaute>

12 Šio laikotarpio demokratinio konstitucionalizmo idėjų įtvirtinimo pavyzdžiais tampa 1947 m. Italijos Respublikos Konstitucija, 1947 m. Japonijos Konstitucija, 1848 m. VFR Pagrindinis Įstatymas, 1946 ir 1958 m. Prancūzijos, taip pat kiek vėlesnės 1975 m. Graikijos, 1976 m. Portugalijos ir 1978 m. Ispanijos konstitucijos.

Monakas tapo Europos Tarybos nare, bet prieš tai buvo būtini tam tikri Konstitucijos pakeitimai. Konstitucinė reforma įvyko 2002 metais. Taip pat sudaryta nauja bendradarbiavimo sutartis su Prancūzija, kuri įsigaliojo 2005 m. gruodžio 1 dieną. Visa tai sustiprino demokratinį procesą valstybėje, taip pat sumažino Prancūzijos įtaką Monako Kunigaikštystei. Nors Monako priklausomybė nuo Prancūzijos ir toliau egzistuoja, bet suvereniteto apribojimų mažėja. Antai, pakeitus Konstituciją 2002 m., sosto vakancijos atveju naują kunigaikštį turėtų rinkti Karūnos taryba (10 str.). Taigi pakeitus Konstituciją Kunigaikštystės valstybingumas buvo sustiprintas. Paminėtini ir kiti 2002 m. priimti pakeitimai: buvo papildytas sutarčių, kurios galėtų būti ratifikuotos tik įstatymu, sąrašas (14 str.), padidintas Nacionalinės tarybos narių skaičius nuo 18 iki 24 (53 str.), išplėsti Nacionalinės tarybos įgaliojimai teikiant pasiūlymus dėl įstatymų pasiūlymų (67 str.).

Taigi šiuo metu Monako Kunigaikštystėje, kaip jau minėta, galioja 1962 m. priimta Konstitucija (2002 m. redakcija), kuri įtvirtino dualistinės monarchijos formą. Pažymėtina, kad dualistinė monarchijos forma vyravo XIX–XX a. pirmojoje pusėje. Šiuo metu dualistinė monarchija yra Jordanija, Kuveitas, Lichtenšteinas, Malaizija. Iš jų Europoje yra dvi: Monakas ir Lichtenšteinas (Birmontienė, 2016, p. 362). Tokios valstybės požymis – teisiškai ir faktiškai valstybės valdžią turi pasidaliję vyriausybė, kurią sudaro monarchas, ir parlamentas (valdžios dualizmas). Dualistinėje monarchijoje suverenitetas priklauso tautai ir monarchui. Monarcho valdžia iš esmės apribota įstatymų leidžiamosios valdžios. Teigiama, jog tai – pradinė, ribota konstitucinės monarchijos forma, t. y. šioje valdymo formoje jau pastebimas nors iš dalies pripažįstamas valdžių padalijimas, bent jau vykdomoji valdžia atskiriama nuo įstatymų leidžiamosios (Birmontienė, 2001, p. 528). Taigi aptariama Konstitucija priskirtina ankstyvojo konstitucinio reguliavimo tipui, galima teigti, kad ji neturi kokių nors „savarankiškų“ bruožų, todėl tam tikra prasme atrodo „pasenusi“ (Marxer, Pállinger, 2009, p. 902).

Konstituciją sudaro preambulė, 97 straipsniai, suskirstyti į XII skyrių: I skyrius „Kunigaikštystė – viešosios valdžios“ (1–9 str.), II – „Kunigaikštis, karūnos paveldėjimas“ (10–16 str.), III – „Pagrindinės laisvės ir teisės“ (17–32 str.), IV – „Viešojo sektoriaus turtas, viešieji finansai“ (33–42 str.), V – „Vyriausybė“ (43–51 str.), VI – „Valstybės taryba“ (52 str.), VII – „Nacionalinė taryba“ (53–74 str.), VIII – „Karūnos taryba“ (75–77 str.), IX – „Komuna“ (78–87 str.), X – „Teisingumas“ (88–92 str.), XI – „Konstitucijos peržiūra“ (93–95 str.), XII – „Baigiamosios nuostatos“ (96–97 str.).

Kaip ir daugelio pasaulio valstybių konstitucijos, Monako Konstitucija pradedama įvadine dalimi – preambule. Joje pabrėžiama, kad, atsižvelgiant į tai, jog Kunigaikštystės institucijas reikia tobulinti ne tik siekiant užtikrinti gero valstybės valdymo principus, bet patenkinti ir naujus poreikius, atsiradusius dėl gyventojų socialinės raidos, nuspręsta valstybei padovanoti naują Konstituciją, kuri pagal suverenią valią bus laikoma pagrindiniu įstatymu.

Aptariant Konstitucijos keitimo tvarką, kuri, kaip minėta, nustatyta Konstitucijos XI skyriuje, pabrėžtina, kad tam, jog Konstitucija būtų iš dalies arba iš esmės pakeista, turi pritarti Kunigaikštis ir Nacionalinė taryba (94 str.). Tam reikalinga dviejų trečiųjų Nacionalinės tarybos narių balsų dauguma (95 str.). Vis dėlto tokį pasiūlymą gali atmesti Kunigaikštis arba Vyriausybė, nes Konstitucijos pakeitimo procedūra vyksta vadovaujantis ta pačia tvarka, kaip ir priimant paprastus įstatymus. Konstitucijos 93 straipsnyje konstatuota, kad Konstitucijos galiojimas negali būti suspenduotas.

2. Konstitucinės santvarkos pagrindai

Teigiama, kad tradiciškai ne viena konstitucija pradedama skyriumi, kuriame išdėstytos normos, įtvirtinančios konstitucinės santvarkos pagrindus (Jarašiūnas, 2006, p. 29). Taip ir Monako Konstitucijos kūrėjai I skyriuje įtvirtino tokius fundamentalius valstybės pagrindus, kaip antai suverenitetas, nepriklausomybė, valdžios galių pasiskirstymas, prioritetas pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, valstybės simboliai, valstybinė kalba ir kt.

Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtinama, kad Monakas yra suvereni ir nepriklausoma valstybė, besivadovaujanti tarptautinės teisės ir sutarčių su Prancūzija principais. Šio straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad Kunigaikštystės teritorija negali būti nusavinta.

Pagal Konstitucijos 2 straipsnį Monako Kunigaikštystė yra paveldima konstitucinė monarchija, teisinė valstybė, grindžiama pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis.

Konstitucijos 3–5 straipsniuose įvardijamos valstybės valdžios: vykdomoji valdžia patikėta Kunigaikščiui (3 str.), įstatymų leidžiamoji – Kunigaikščiui ir Nacionalinei tarybai (4 str.), teisminė – teismams ir tribunolams (5 str.). Garantuojamas administracinės, įstatymų leidžiamosios ir teisminės funkcijų atskyrimas (6 str.). Taigi akivaizdu, kad tai – tipiniai dualistinės monarchijos bruožai.

Valstybės simboliams nustatyti skirtas Konstitucijos 7 straipsnis – Kunigaikščio ir valstybės vėliavos yra skirtingos. Kunigaikščio vėliava – Grimaldi rūmų herbas ant balto pagrindo. Valstybinė vėliava susideda iš dviejų lygių juostų, raudonos ir baltos, išdėstytų horizontaliai: raudona viršutinėje dalyje, balta – apatinėje. Šių vėliavų naudojimo tvarką pagal šio straipsnio 3 dalį reglamentuoja 1881 m. balandžio 4 d. ordonansas.

Pagal Konstitucijos 8 straipsnį prancūzų kalba yra oficiali valstybinė kalba¹³.

Katalikų, apostolikų ir romėnų religijos pagal Konstitucijos 9 straipsnį yra valstybinės religijos.

13 Valstybėje taip pat vartojamos monakiečių (monegaskų), italų ir anglų kalbos.

3. Valstybės vadovas – Kunigaikštis

Pirmiausia reikia pažymėti, kad paprastai naujųjų, t. y. pagal priėmimo laikotarpį trečiajai (nuo Antrojo pasaulinio karo iki XX a. aštuntojo ar devintojo dešimtmečio) arba ketvirtajai (nuo XX a. devintojo dešimtmečio iki dabar) grupei priskirtinų konstitucijų, pagrindinio teksto dalis pradedama žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimu. Šiuo metu galiojančioje Monako Konstitucijoje po skyriaus apie konstitucinį valstybės sutvarkymą eina skyrius, skirtas valstybės vadovo – Kunigaikščio (*le Prince*) – institutui. Tai, kad valstybės vadovo institutas reglamentuojamas pirmiau nei parlamentas, sietina su šalies valdymo forma, kuri, kaip jau minėta, yra dualistinė konstitucinė monarchija.

Reikia pripažinti, kad Monako politinėje sistemoje Kunigaikščiui tenka išimtinai dominuojanti padėtis. Kunigaikštis valstybėje turi išties didelį autoritetą, kurį, viena vertus, garantuoja Konstitucija, kita vertus, jis atlieka politinio simbolio vaidmenį. Taigi pagal Konstitucijos 3 straipsnį Kunigaikštystės valstybės suverenitetą įkūnija Kunigaikštis, kurio asmuo yra neliečiamas. Savo įgaliojimus Kunigaikštis privalo įgyvendinti remdamasis teisės principais, Konstitucija ir įstatymais (12 str.). Kunigaikštis atstovauja valstybei (13 str.). Jis pasirašo ir ratifikuoja tarptautines sutartis po to, kai jos apsvarstomos Karūnos taryboje ir joms pritaria Nacionalinė taryba (14 str.). Valstybės vykdomoji valdžia – Vyriausybė, kurios priešakyje yra Kunigaikštis (3, 43 str.). Įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso Nacionalinei tarybai ir Kunigaikščiui (4 str.). Kunigaikštis turi išimtinę įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, jis taip pat įstatymus sankcionuoja ir paskelbia (66 str.). Kartu su Nacionaline taryba jis turi Konstitucijos pakeitimo teisę (94 str.). Kunigaikščiui taip pat priklauso amnestijos ir malonės teisė (15 str.), apdovanojimų teikimas (16 str.) ir pilietybės suteikimas (15 str.). Jis taip pat skiria valstybės pareigūnus, pavyzdžiui, Vyriausybės vadovą – valstybės ministrą (*Ministre d'Etat*), kitus Vyriausybės narius, Vyriausybės tarybą (*Conseil de Gouvernement*) (46 str.), kuri jam yra atskaitinga (50 str.).

Pažymėtina, kad iki 2005 m. Vyriausybės vadovas privalėjo turėti Prancūzijos pilietybę. Kunigaikštis jį turėjo pasirinkti iš trijų kandidatūrų, kurias jam pasiūlydavo Prancūzija. Nors sutarties nuostatos tarp Prancūzijos ir Monako formaliai dar nėra suderintos, tačiau Prancūzija *de facto* šios siūlymo teisės yra atsiskiusi. Taigi, pasikeitus situacijai, ne tik Prancūzijos pilietybę turintys asmenys, bet ir monakiečiai gali užimti antras pagal svarbą pareigas valstybėje.

Kunigaikštis taip pat turi teisę, pasitaręs su Karūnos taryba, paleisti Nacionalinę tarybą (46, 74 str.). Tokiu atveju turi būti skelbiami nauji rinkimai (74 str.). Kunigaikščiui priklauso ir teisingumo vykdymo teisė, kurią jis yra delegavęs teisams ir tribunolams ir kurie jo vardu skelbia sprendimus (88 str.). Reikia pabrėžti, kad įgyvendinant tam tikras prerogatyvas Kunigaikštį konsultuoja Karūnos taryba¹⁴.

Monako valstybės vadovas – Kunigaikštis nuo 2005 m. liepos 12 d. yra Albertas II, kuris perėmė valstybės valdžią po savo tėvo Rainerio III, šaliai vadovavusio nuo 1949 m. iki 2005 m., mirties.

4. Pagrindinės laisvės ir teisės

Konstitucijos III skyriuje įtvirtintas gana išsamus žmogaus teisių ir laisvių katalogas. Galima teigti, kad, vertinant jas pagal turinį, garantuojamos esminės civilinės (asmeninės), politinės ir ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės.

Minėto Konstitucijos skirsnio 17 straipsnyje įtvirtintas lygiateisiškumo principas: garantuojama visų monakiečių lygybė prieš įstatymą, skelbiama, kad negali būti taikomos jokios privilegijos.

Konstitucijos 19 straipsnyje įtvirtinta teisė į asmens laisvę ir saugumą. Pagal tai niekas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, išskyrus įstatymų numatytus atvejus. Su šiuo straipsniu susijęs ir 20 straipsnis, kuriame formuluojamos svarbios asmens procesinės teisės (nekaltumo prezumpcija, principo – *lex retro non agit* – baudžiamajoje teisėje įtvirtinimas ir kt.); šiame straipsnyje skelbiama ir apie mirties bausmės panaikinimą.

Asmens būsto neliečiamumo principas įtvirtintas Konstitucijos 21 straipsnyje, o teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, kuri apima pagarbą šeimos gyvenimui, korespondencijos konfidencialumą, – 22 straipsnyje. Sąžinės ir tikėjimo laisvė garantuojama pagal Konstitucijos 23 straipsnį, teisė į nuosavybę – pagal 23 straipsnį.

Prie politinių teisių ir laisvių priskirtinos tokios Konstitucijoje įtvirtintos teisės kaip teisė jungtis į profesines sąjungas, teisė streikuoti (28 str.), susirinkimų (29 str.) ir asociacijų laisvė (30 str.), kiekvienam asmeniui suteikta teisė kreiptis į valdžios institucijas (31 str.).

Minėta, kad aptariamoje Konstitucijoje garantuojamos ir socialinės, ekonominės bei kultūrinės teisės. Antai Konstitucijos 25 straipsnyje skelbiama, kad garantuojama laisvė pasirinkti darbą, monakiečiai taip pat turi teisę į valstybės pagalbą skurdo, nedarbo, ligos, negalios, senatvės ir motinystės atvejais įstatymų nustatytais aplinkybėmis ir tvarka (26 str.). Svarbi kultūrinė teisė – teisė į mokslą: Konstitucijos 27 straipsnyje nustatyta, kad monakiečiai turi teisę į nemokamą pradinį ir vidurinį išsilavinimą.

Konstitucijos 18 straipsnis skirtas pilietybės klausimams reglamentuoti. Pagal tai sąlygos, kurioms esant galima įgyti Monako pilietybę, nustatytos įstatymu. Įstatyme nustatytos ir tos aplinkybės, dėl kurių natūralizacijos būdu įgyta pilietybė gali būti atimta. Šio straipsnio 2 dalyje paminėti du tokie atvejai: kitos valstybės pilietybės įgijimas ir neteisėtai atlikta tarnyba užsienio valstybės kariuomenėje. Konstitucijos skyrių apie pagrindines teises ir laisves užbaigiančiame 32 straipsny-

je nustatyta, kad užsieniečiai turi visas teises Kunigaikštystėje, kurios nėra skirtos tik piliečiams.

5. Viešojo sektoriaus turtas ir viešieji finansai

Reikia pažymėti, kad paprastai po pagrindinę konstitucijos dalį pradedančio žmogaus teisių ir laisvių katalogo kiti konstitucijos skyriai dažniausiai būna skirti valstybės valdžios organizacijai, jos sistemai, valdžios institucijų tarpusavio santykiams (Birmontienė, 2016, p. 148–149), o tokie klausimai, kaip antai finansai, valstybės biudžetas, yra aptariami konstitucijų pabaigoje, tačiau Monako Konstitucijos struktūra, kaip matome, pirmiausia, atsižvelgiant į valstybės valdymo formą (valstybės vadovo – Kunigaikščio institutui skirtas II skyrius), o ir kitais aspektais yra originali: aptariamuju atveju viešojo sektoriaus turto ir viešųjų finansų klausimų reglamentavimas – ne Konstitucijos pabaigoje, o iškart po pagrindinių laisvių ir teisių katalogo.

Pirmieji du IV skyriaus straipsniai skirti viešojo sektoriaus turto (33 str.) ir Kunigaikščio nuosavybės (34 str.) klausimams: viešojo sektoriaus turtas negali būti nusavintas, negali būti pakeista jo paskirtis, nebent tai būtų nustatyta įstatymu; Kunigaikščiui priklausantis turtas taip pat negali būti nusavintas, jis skirtas suvereno šeimos naudojimui, o tai reglamentuoja įstatymas. Visas laisvas ir bešeimininkis turtas priklauso valstybei (36 str.).

Kiti šio skyriaus straipsniai reglamentuoja valstybės biudžeto klausimus. Konstitucijos 37 straipsnyje nustatyta, kad nacionalinį biudžetą sudaro visos Kunigaikštystės viešosios pajamos ir viešosios išlaidos. Nacionalinis biudžetas yra Kunigaikštystės ekonominės ir finansinės politikos išraiška (38 str.). Rengiamas biudžeto projektas, dėl jo balsuojama ir jis priimamas kaip įstatymas (39 str.). Kunigaikščio rūmų išlaidos nustatomos biudžeto įstatyme ir padengiamos iš biudžeto bendrų viešųjų pajamų (40 str.).

6. Parlamentas – Nacionalinė taryba

Įstatymų leidžiamoji valdžia pagal Konstitucijos 4 straipsnį priklauso Kunigaikščiui ir parlamentui. Vienerių rūmų parlamentą, šiuo atveju tokią jo formą nesunkiai pagrindžiant valstybės teritorijos plotu ir gyventojų skaičiumi (Vainiutė, 2013, p. 409) – Nacionalinę tarybą (*Conseil National*) – nuo 2002 m., kai buvo pakeistas ir Rinkimų įstatymas, sudaro 24 nariai, kurie renkami 5 metams visuotiniuose tiesioginiuose rinkimuose slaptu balsavimu (53 str.). Šiame Konstitucijos straipsnyje taip pat nustatyta, kad visi Monako piliečiai, sulaukę 18 metų, turi rinkimų teisę, o visi Monako gyventojai, kurie yra sulaukę 25 metų amžiaus ir ne mažiau kaip

5 metus turi Monako pilietybę, gali būti renkami (54 str.). Nuo 2002 m. galioja mišri rinkimų sistema: 16 narių renkami pagal mažoritarinę rinkimų sistemą, o 8 nariai – pagal proporcinę. Partijos turi pateikti sąrašus su ne mažiau nei 13 kandidatų, tik tada jos įgyja teisę dalyvauti rinkimuose.

Šiame kontekste paminėtina, kad partijų vaidmuo šioje šalyje skiriasi nuo tų, kurios veikia kitose Europos valstybėse. Kadangi Vyriausybę skiria Kunigaikštis, neatsižvelgdamas į daugumos santykius Nacionalinėje taryboje, jų funkcija yra ne remiantis konkuruojančiomis programomis suformuoti valdančiąją daugumą, bet atstovauti rinkėjų interesams įstatymų leidybos procese ir įgyvendinti Kunigaikščio ir Tautos politinę valią. Taigi politinių partijų peizažas Monake yra nuolatiniame procese ir jos, kitaip nei kitose Vakarų Europos valstybėse, politiniame procese didesnio vaidmens ne vaidina (Marxer, Pállinger, 2009, p. 931.)

Pažymėtina, kad parlamentaro mandatas yra nesuderinamas su kitų funkcijų vykdymu, t. y. parlamento narys, be kita ko, negali būti Kunigaikščio ambasadorius, Vyriausybės, teismų narys, negali vykdyti diplomatinių funkcijų (54 str.). Kunigaikštis turi teisę parlamento narius sušaukti į eilinius posėdžius du kartus per metus (58 str.), jie paprastai trunka ne ilgiau kaip tris mėnesius. Neeilinius posėdžius prireikus gali sušaukti Kunigaikštis arba dvi trečiosios parlamento narių (59 str.). Palyginti su kitų valstybių parlamentais, Monako Nacionalinė taryba pagal įgaliojimus nėra stipri institucija (Marxer, Pállinger, 2009, p. 927).

Vadovaujant Vyriausybei ir padedant patariamosioms komisijoms, įstatymų projektus rengia administracija¹⁵. Paskui Kunigaikštis, naudodamasis įstatymų leidybos iniciatyvos teise, savo parašu patvirtina, ar įstatymo projektas gali būti teikiamas parlamentui (67 str.). Vėliau parlamentas sprendžia, ar pritarti pateiktam įstatymo projektui. Iki 2002 m. parlamentas netgi neturėjo teisės įstatymo projektą kaip nors pakeisti. Po konstitucinės reformos parlamentui ši teisė, išskyrus įstatymą dėl biudžeto, yra suteikta (67 str. 7 d.). Tačiau, jei įstatymų pakeitimai nėra pageidaujami, Vyriausybė gali tokius įstatymų projektus atsiimti ir tokiu būdu įstatymų leidybos procesą nutraukti (67 str. 7 d.). Parlamento priimtas įstatymas pateikiamas Kunigaikščiui sankcionuoti (absoliuti veto teisė, 66 str.). Įstatymas, pasirašytas Kunigaikščio ir paskelbtas biuletenyje, įsigalioja (66 str.). Taigi parlamentas neturi įstatymų leidybos iniciatyvos teisės, ji išskirtinai suteikta tik Kunigaikščiui (66 str. 2 d.). Tačiau Nacionalinei tarybai yra suteikta pasiūlymo teisė, t. y. ji gali Vyriausybei pateikti įstatymų projektus arba sumanymus dėl jų keitimo ir pan. (67 str. 2–4 d.), tačiau šiuos pasiūlymus Kunigaikštis arba Vyriausybė vėlgi gali atmesti, pakeisti arba išplėtoti.

Pati stipriausia Nacionalinės tarybos teisė yra pritarti įstatymui dėl biudžeto arba jį atmesti (70 str.). Tačiau net ir tuo atveju, jei parlamentas tokiam įstatymui

15 Plačiau žr. šio straipsnio 7 skirsnyje.

nepritartų, Kunigaikštis galėtų savo ordonansu nurodyti, kad valstybės funkcijos ir toliau būtų vykdomos. Praktiškai tokia situacija dar nebuvo susiklosčiusi, nes Vyriausybė ir parlamentas diskusijose dėl biudžeto yra vieningi. Po 2002 m. konstitucinės reformos yra būtinas parlamento pritarimas tarptautinėms sutartims, dėl kurių turėtų įvykti valstybės institucinės struktūros pokyčiai, būtų įtrauktas parlamentas, reikėtų papildomų biudžeto lėšų arba dėl kurių turėtų būti keičiama Monako teisė (14, 70 str.). Tokiu būdu parlamento kompetencija užsienio politikos srityje buvo sustiprinta.

Nacionalinė taryba priima savo reglamentą (61 str.), suformuoja Nacionalinės tarybos biurą (*Bureau du Conseil National*) (57 str.), kurį sudaro parlamento Pirmininkas (*Président du Conseil National*) ir jo pavaduotojas (*Vice-Président du Conseil National*) (60 str.). Darbotvarkę tvirtina Nacionalinės tarybos biuras po to, kai yra išklausomas Valstybės ministras. Visi Vyriausybės nariai dalyvauja plenariniuose parlamento posėdžiuose. Jie gali pasisakyti visais svarstomais klausimais. Kunigaikštis, pasitaręs su Karūnos taryba, gali parlamentą bet koku atveju paleisti (74 str.). Nors parlamento nariai formaliai gali jungtis į frakcijas, tačiau jos neturi jokių savarankiškų funkcijų. Ir organizaciniu požiūriu Nacionalinės tarybos kompetencija yra apribota – ji neturi savarankiškos biudžeto teisės: kasmet atitinkamą biudžetą jai skiria Vyriausybė. Iki šiol visi bandymai parlamentui suteikti daugiau organizacinių teisių buvo Vyriausybės blokuoti.

7. Įstatymų leidyba

Minėta, kad įstatymų projektus (*projet de loi*), vadovaujant Vyriausybei ir įtraukiant patariamąsias komisijas, rengia administracija. Po diskusijų Vyriausybėje įstatymų projektai pateikiami Kunigaikščiui. Kadangi įstatymų leidybos iniciatyvos teisė išimtinai priklauso tik Kunigaikščiui, jis savo parašu patvirtina, ar įstatymo projektas bus toliau teikiamas parlamentui. Tuo atveju, jei Kunigaikštis pasiūlymui pritaria, Vyriausybės vadovas perduoda informaciją Nacionalinės tarybos biurui. Paskui Nacionalinės tarybos biuras perduoda įstatymo projektą kompetentingai komisijai, ši jį apsvarsto ir dėl viso projekto arba atskirų straipsnių pateikia daugumos ir mažumos nuomonę.

Nacionalinė taryba plenariniame posėdyje, remdamasi komisijos pasiūlymais, nusprendžia, ar parlamentas apskritai turi svarstyti įstatymo projektą. Jei priimamas sprendimas nesvarstyti, tuo atitinkamo projekto svarstymas ir baigiasi. Tuo atveju, jei priimamas sprendimas įstatymo projektą priimti svarstyti, iš pradžių jis svarstomas pastraipsniui (pirmasis svarstymas). Nacionalinė taryba turi teisę pateikti pasiūlymų dėl projekto pakeitimo. Baigiamasis balsavimas (antrasis svarstymas) vyksta dėl aptarto ir galimai pakeisto įstatymo projekto. Jei Vyriausybė pakeitimams nepitaria, ji gali projektą prieš balsavimą atsiimti. Priimtas įstaty-

mas pateikiamas Kunigaikščiui, šis turi absoliučią veto teisę. Vis dėlto jis šios teisės iš esmės niekada nenaudoja, nes Vyriausybė, veikianti pagal Kunigaikščio reikalavimus, dominuoja įstatymų leidybos procese. Paskui Kunigaikščio pasirašytas ir paskelbtas biuletenyje įstatymas įsigalioja.

Svarbu dar kartą akcentuoti, kad parlamentas neturi savarankiškos įstatymų leidybos iniciatyvos teisės. Jis turi teisę Vyriausybei pateikti vadinamuosius siūlymus dėl įstatymų (*proposition des loi*), tačiau Vyriausybė nėra įpareigota tokius siūlymus priimti. Jei vis dėlto tokį parlamento siūlymą Vyriausybė priima, ji turi šį siūlymą suformuluoti kaip įstatymo projektą, kad jis būtų pateiktas parlamentui įprasta tvarka. Be to, ji gali siūlymą performuluoti ir pakeisti. Tolesnis procesas yra toks pat, kaip įprastas įstatymų leidybos procesas. Svarstant biudžeto projektą, Nacionalinės tarybos įgaliojimai taip pat yra riboti. Ji neturi teisės pakeisti projekto, nebent gali pasiūlyti panaikinti tam tikrus įstatymo skyrius. Baigiamojo balsavimo metu ji turi teisę arba atmesti visą įstatymą, arba jam pritarti. Pritariant visam projektui, pritariama ir tiems jo skyriams, kuriems buvo nepritarta. Pažymėtina, kad teise nepritarti įstatymo projektui dėl biudžeto niekada nebuvo pasinaudota.

8. Vyriausybė

Vienas iš dualistinės monarchijos bruožų – stipri vykdomoji valdžia, dėl to ji dažnai vadinama egzekutyvine monarchija (Birmontienė, 2016, p. 362). Taigi visa vykdomoji valdžia pagal Konstitucijos 3 straipsnį priklauso Kunigaikščiui, jos įgyvendinimą jis perduoda Vyriausybei, kuri yra jam pavaldi ir atskaitinga (43, 50 str.). Todėl Vyriausybė yra vadinama „Kunigaikščio Vyriausybe“ (Frieše, 2011, p. 276). Taigi Vyriausybė yra savarankiška vykdomosios valdžios institucija, turinti tam tikrus savarankiškus įgaliojimus. Valstybės ministras (*Ministre d'Etat*) vadovauja iš šešių asmenų sudarytai Vyriausybės tarybai (*Conseil de Gouvernement*). Valstybėje veikia šios penkios ministerijos: Vidaus reikalų, Finansų ir ekonomikos, Sveikatos apsaugos ir socialinių reikalų, Darbo, aplinkos ir urbanistikos, Užsienio reikalų ir kooperacijos¹⁶. Valstybės ministrą ir Vyriausybės tarybą skiria Kunigaikštis.

Valstybės ministras reprezentuoja Kunigaikštį, jis pirmininkauja Vyriausybės tarybai ir joje turi lemiamą balsą. Jo funkcija – valdyti valstybę ir kontroliuoti Kunigaikštystės vykdomąsias institucijas (44 str.). Pagal Konstituciją skiriami dviejų rūšių įgyvendinamieji teisės aktai: Kunigaikščio ordonansai (*ordonnance souverain*) (45, 46 str.) ir ministerijų dekretai (*ministerial decrees*) (47 str.). Vyriausybėje svarstomi visi Kunigaikščio ordonansai, kuriuos kontrasignuoja valstybės

ministras, o po to juos pasirašo ir sankcionuoja Kunigaikštis (45 str.). Ministrų dekretus svarsto Vyriausybė, o juos pasirašo valstybės ministras. Dekretas įsigalioja tuo atveju, jei Kunigaikštis per dešimt dienų, kai dekretas Kunigaikščiui būna pateiktas, jam neprieštarauja (47 str.). Taigi nors įgyvendinamieji teisės aktai formaliai turi būti kontrasingnuojami Vyriausybės ir Kunigaikščio, tačiau Vyriausybė negali turėti savarankiškos pozicijos, iš tiesų Vyriausybė įgyvendina tai, ko pageidauja Kunigaikštis. Kaip jau buvo minėta, Vyriausybė Kunigaikščiui pateikia pasiūlymus dėl įstatymų (*Projets de Loi*), nors jis pats turi įstatymų leidybos iniciatyvos teisę (67 str.). Tokiu būdu Vyriausybė iš dalies dalyvauja įstatymų leidyboje. Vyriausybei įgyvendinti jai priskirtas funkcijas padeda administracija, kuriai priklauso apie 3 tūkstančius asmenų.

Aptariant parlamento ir Vyriausybės santykius, paminėtina, kad Vyriausybė yra atsakinga tik Kunigaikščiui, o ne parlamentui, o tai yra vienas iš tipiškiausių dualistinės monarchijos bruožų (Jarašiūnas, 2012, p. 313). Nacionalinė taryba neturi jokios Vyriausybės ir administracijos kontrolės teisės. Todėl ir Vyriausybės sudėtis nepriklauso nuo parlamento pasitikėjimo. Vyriausybę skiria Kunigaikštis, ir jis neprivalo paisyti daugumos požiūrio parlamente. Taigi Nacionalinė taryba neturi jokios galimybės apriboti Vyriausybės politinę atsakomybę.

9. Teisminė valdžia

Teisminė valdžia, kaip nedalomo suvereniteto išraiška, taip pat priklauso Kunigaikščiui, kurią jis deleguoja teismams ir tribunolams ir kurie ją vykdo Kunigaikščio vardu (5, 88 str.). Tai reiškia, kad nors Monake teisingumas ir skelbiamas Kunigaikščio vardu, tačiau teisingumą vykdančios institucijos nuo kitų valstybės valdžių ir institucijų yra nepriklausomos (deleguotas teisingumas). Teisėjų nepriklausomumo principą garantuoja Konstitucija (88 str. 3 d.).

Taip pat ir organizaciniu aspektu teisingumą vykdančios institucijos nuo vykdomosios valdžios yra atskirtos. Vyriausybėje nėra teisingumo ministro. Taigi teisminei valdžiai atstovauja Teisinės tarnybos direkcija (*Direction des Services Judiciaires*) ir atskira nepriklausoma administracinė institucija. Ordinariųjų teismų teisėjus skiria Kunigaikštis.

Teismų sistema panaši į Prancūzijos. Skiriamos civilinės, baudžiamosios ir administracinės teisės sritys. Konstitucijos nuostatas papildo įstatymas dėl teismų organizacijos. Skiriamos tokios teismų instancijos: taikos teisėjai (*Judge de Paix*), Pirmosios instancijos teismas (*Tribunal de Première Instance*), Baudžiamasis teismas (*Tribunal Criminel*), Apeliacinis teismas (*Cour d'Appel*), Revizinis teismas (*Cour de Révision Judiciaire*) ir galiausiai Aukščiausiasis Teismas (*Tribunal Suprême*) (90, 91 str.).

Aukščiausiasis Teismas taip pat atlieka Aukščiausiojo administracinio teismo, Konstitucinio Teismo funkciją ir yra įgaliotas spręsti ginčus dėl kompetencijos (90, 91 str.). Jį sudaro penki paskirti ir du laikini nariai (89 str.). Juos skiria Kunigaikštis, kuriuos po vieną teikia Nacionalinė taryba, Valstybės taryba, Karūnos taryba, Revizinis teismas ir Pirmosios instancijos civilinis teismas (89 str.). Aukščiausiasis Teismas tikrina Nacionalinės tarybos reglamento ir įstatymų konstitucingumą (90 (A) str.). Jeigu konstatuojama, kad įstatymai prieštarauja Konstitucijoje įtvirtintoms nuostatoms, jie panaikinami visai arba iš dalies. Kiekvienas teismas turi teisę kreiptis į Aukščiausiąjį Teismą dėl administracinio akto arba Kunigaikščio ordonanso galiojimo (90 (B) str. 3 d.). Nors yra nustatyta, kad Konstitucija turi aukštesnę galią negu įstatymai, tačiau Aukščiausiasis Teismas netikrina tokių įstatymų, kuriais ratifikuojamos arba įgyvendinamos tarptautinės konvencijos, konstitucingumo, nes pripažįstama tarptautinių konvencijų viršenybė nacionalinės teisės atžvilgiu.

10. Kitos konstitucinės institucijos

Valstybėje taip pat veikia keletas institucijų, kurios padeda Kunigaikščiui arba Vyriausybei įgyvendinti jiems priskirtus įgaliojimus.

Antai Karūnos tarybą (*Conseil da la Couronne*), kurios statusui įtvirtinti skirti Konstitucijos 75–77 straipsniai, sudaro septyni asmenys. Juos skiria Kunigaikštis, iš jų keturis, įskaitant jos pirmininką, – tiesiogiai pats Kunigaikštis, o tris – parlamento siūlymu (75 str.). Karūnos tarybą mažiau kaip du kartus per metus sušaukia Kunigaikštis (76 str.). Karūnos taryba atlieka patariamąsios institucijos funkcijas. Kunigaikštis gali prašyti Karūnos tarybos patarimo, kai sudaromos tarptautinės sutartys, kai norima paleisti Nacionalinę tarybą, kai svarstomi pilietybės, malonės suteikimo ir amnestijos paskelbimo klausimai (77 str. 2 d.). Visais klausimais, kurie susiję su valstybės interesais, Kunigaikščiui Karūnos taryba gali teikti konsultacijas (77 str. 1 d.). Reikia pabrėžti, kad Karūnos tarybos nuomonė yra ne privalomoji, o patariamoji.

Kita paminėtina konstitucinė institucija – Valstybės taryba (*Conseil d'Etat*), kuriai pagal Konstitucijos 52 straipsnį Kunigaikštis gali pateikti įstatymų ir ordonansų projektus svarstyti. Jos taip pat gali būti prašoma patarimų ir kitais klausimais. Valstybės tarybos organizavimo ir darbo tvarką nustato Kunigaikščio ordonansas. (Pagal tai Valstybės tarybą sudaro 12 narių – teisės srities ekspertų, kuriuos po pasitarimo su valstybės ministru ir teisinės tarybos pirmininku skiria Kunigaikštis.)

Pagal Konstitucijos 42 straipsnį finansų valdymo kontrolę užtikrina Aukštoji audito komisija (*Commision Supérieure des Comptes*). Ji yra patariamoji institucija ir kasmet Kunigaikščiui pateikia savo atsakaitą.

Kunigaikštystėje yra ir kitų patariamųjų komisijų, kaip antai Ekonomikos ir socialinių reikalų taryba (*Conseil Economique et Social*), ir kitos, kurias Vyriausybė gali pasitelkti tam tikriems klausimams aptarti. Ekonomikos ir socialinių reikalų tarybą sudaro 33 nariai, jie skiriami trejų metų kadencijai. Pagrindinė jos užduotis – patarti Vyriausybei socialinių problemų ir ekonominiais klausimais. Taigi visus šios srities įstatymų ir potvarkių projektus Vyriausybė svarsto kartu su šia taryba, kuri paprastai posėdžiauja kas tris mėnesius.

11. Vietos savivalda

Vietos savivaldos klausimams yra skirtas Konstitucijos IX skyrius „Komuna“. Monako valstybė ir komuna (*Commune*) jos gyventojų ir teritorijos atžvilgiu yra identiška, taigi ją sudaro viena komuna (78 str.). Ji susideda iš keturių kvartalų (rajonų) – Fonvėjaus (*Fontvieille*), La Kondamino (*La Condamine*), Monako (*Monaco-Ville*) ir Monte Karlo (*Monte Carlo*) ir yra kildinama iš jau nuo 1215 m. egzistavusios komunos. Dėl mažos valstybės teritorijos įgaliojimų pasiskirstymas tarp visos valstybės ir komunos sukonstruotas taip, kad didžiąją dalį funkcijų, kurios didesnėse valstybėse priklausytų vietos savivaldos institucijoms, Monako Kunigaikštystėje įgyvendina valstybės Vyriausybė. Vietinėms valdžios institucijoms priskiriami tik vietinės reikšmės klausimai (pavyzdžiui, įvairių registrų tvarkymas, sveikatos, eismo, socialinio aprūpinimo klausimai, kapinių priežiūra ir kt.), o Vyriausybei – tie, kurie yra valstybinės reikšmės.

Komuna turi savo institucijas. Pirmiausia tai – Komunos taryba (*Conseil Communal*), kurią sudaro 15 narių, išrinktų ketverių metų kadencijai pagal visuotinę tiesioginę rinkimų teisę, remiantis proporcinge rinkimų sistema. Komunos tarybos nario ir Nacionalinės tarybos nario mandatai yra nesuderinami (80 str.). Komunos taryba renkasi kas tris mėnesius į eilinę sesiją. Kiekviena sesija negali trukti ilgiau kaip penkiolika dienų (81 str.). Valstybės ministro prašymu arba leidimu neeiliniai Komunos posėdžiai gali būti rengiami konkrečiais tikslais (82 str.). Taigi jai tenka patariamoji funkcija urbanistiniais, svarbiais viešųjų projektų, eismo organizavimo ir kitais klausimais.

Meras (*maire*) yra aukščiausias administracijos pareigūnas, jis palaiko ryšį tarp centrinės valstybės valdžios ir bendruomenės, yra atsakingas už įstatymų ir nutarimų įgyvendinimą. Meras ir jo pavaduotojai yra renkami iš Komunos tarybos narių (79 str.). Jis arba jo pavaduotojai pirmininkauja Komunos tarybai pagal nustatytą tvarką (85 str.).

Pažymėtina tai, kad nors po 2002 m. konstitucinės reformos komunų statusas buvo sustiprintas, tačiau jos ir toliau lieka priklausomos nuo Vyriausybės. Komunos taryba gali būti paleista sulaukus Valstybės tarybos nuomonės (83 str.).

Tokiu atveju vietoj Komunos tarybos, kol bus išrinkta nauja, paskiriama speciali delegacija. Rinkimai turi įvykti per tris mėnesius (84 str.).

Pagal Konstitucijos 87 straipsnį komunos biudžetą sudaro pajamos, gautos iš komunalinio turto, įprastų išteklių ir asignavimų, nustatytų pradiniam metų biudžeto įstatyme.

Išvados

1. Žvelgiant iš konstitucinio reguliavimo tyrimų perspektyvos, neabejotina, kad Lietuvos konstitucinio reguliavimo istorija, konstitucinė teisinė mintis ir praktika geriausiai gali būti suprasta tik atsižvelgiant į platesnį konstitucionalizmo raidos kontekstą, į šiuolaikines konstitucinio reguliavimo tendencijas, į konstitucijos reikšmę ir vaidmenį valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenime. Lietuviško konstitucinio reguliavimo ypatumai išryškėja tik jį lyginant su kitų šalių konstituciniu reguliavimu, todėl poreikis pažinti užsienio šalių konstitucines sistemas yra akivaizdus.

Galima teigti, kad Lietuvos teisės literatūroje daugiausia dėmesio skiriama didžiausių ir politiškai įtakingiausių pasaulio valstybių konstitucinio reguliavimo sistemų analizei, o pagal valstybės plotą ir gyventojų skaičių mažiausių valstybių (dar vadinamų mikrovalstybių, minivalstybių arba nykštukinių valstybių) konstitucinių santvarkų tyrimų pasigendama.

Nors straipsnio objektu pasirinktos valstybės – Monako Kunigaikštystės – konstitucinė santvarka nuo Lietuvos Respublikos konstitucinės sistemos vien jau dėl valstybių valdymo formos turi esminių skirtumų, tačiau, nepaisant to, manytina, kad toks tyrimas padeda suprasti pasaulio konstitucinio proceso esmę ir raidos tendencijas, įsigilinti į svarbiausius konstitucinius institutus, suvokti jų bendrus bruožus ir savitumus, paaiškinti konkrečios šalies konstitucinių sprendimų specifiką ir kt.

2. Šiuo metu galiojanti 1962 m. priimta (2002 m. redakcija) Monako Kunigaikštystės Konstitucija priskirtina trečiajam konstitucijų raidos etapui, kuris prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo, o jo pabaigą žymi besibaigiantis XX a. dešimtas dešimtmetis. Joje įtvirtinta dualistinės monarchijos forma, kuri vyravo XIX–XX a. pirmojoje pusėje, ir šiuo metu egzistuojanti dar ir kitoje Europos valstybėje – Lichtenšteine.

Konstitucijoje įtvirtinta, kad Monako Kunigaikštystė yra paveldima konstitucinė monarchija, teisinė valstybė, grindžiama pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Kunigaikščio galias riboja Konstitucija ir įstatymai. Jis yra valstybės ir vykdomosios valdžios vadovas. Vyriausybei vadovauja Kunigaikščiui atstovaujantis valstybės ministras. Įstatymų leidžiamąją valdžią bendrai įgyvendina

Kunigaikštis ir vienerių rūmų parlamentas – Nacionalinė taryba: Kunigaikščiui priklauso įstatymų leidybos iniciatyvos teisė, o Nacionalinei tarybai – įstatymų priėmimo teisė. Visi Nacionalinės tarybos įstatymų ir jų pakeitimų projektai turi būti pagrįsti bendru Kunigaikščio ir parlamento sutarimu. Bendru sutarimu gali būti keičiamos ir Konstitucijos nuostatos. Tai yra pagrindinis Monako įstatymų leidybos principas.

Svarbu pažymėti ir tai, kad po konstitucinės reformos 2002 m. Kunigaikštystės valstybingumas buvo sustiprintas, t. y. sumažėjo Monako priklausomybė nuo Prancūzijos, ypač sosto paveldėjimo aspektu, nes sosto vakancijos atveju naują Kunigaikštį turėtų rinkti Karūnos taryba.

3. Ir pabaigoje pabrėžtinas toks aspektas – nors Monako Kunigaikštystėje šiuo metu galiojanti Konstitucija ir pagal jos normas bei principus gyvuojanti konstitucinė santvarka iš šios dienos perspektyvų atrodo nemoderni, nepažangi, nes, be kita ko, valdžių padalijimo principas, kaip labai svarbus konstitucinis principas, nėra šios valstybės konstitucinės sąrangos ašis, tačiau tai visiškai netrukdo sėkmingai ir gyvybingai valstybės raidai ir progresyviems visuomeniniams procesams, nes, ko gero, jos pažangą ir sėkmę šiuo atveju lemia kiti veiksniai: tai, kad nėra atotrūkio tarp deklaruojamų konstitucinių nuostatų ir valstybės valdžios institucijų praktikos, tradicijų laikymasis ir kt.

Šaltiniai

- Birmontienė, T. ir kt. (2001). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- Birmontienė, T. ir kt. (ats. red.). (2016). *Lyginamoji konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.
- Friese, K. (2011). *Die europäischen Mikrostaaten und ihre Integration in die Europäische Union. Andorra, Liechtenstein, Monaco, San Marino und Vatikanstadt auf dem Weg in die EU?* Berlin: Duncker & Humblot GmbH.
- Grinda, G. (2010). *The Principality of Monaco. Staate, International Status, Institutions*. Second Edition. T. M. C. Asser Press.
- Jarašiūnas, E. (2010). Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. *Jurisprudencija*, 2 (120), 25–52.
- Jarašiūnas, E. (2005). Nuo pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. Iš: Birmontienė, T. ir kt. *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinių reguliavimų*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 8–36.
- Jarašiūnas, E. (2006). Daugybė šiuolaikinės konstitucijos veidų: bendri ir individualūs bruožai. Iš: Bacevičius, V. ir kt. *Konstitucinio reguliavimo įvairovė*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 8–34.

- Jarašiūnas, E. ir kt. (red. kol.). (2012). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Jarašiūnas, E. ir kt. (red. kol.). (2017). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Antroji laida. Vilnius: Registrų centras.
- Ismayr, W. (2009). Die politischen Systeme Westeuropas im Vergleich. Iš: *Die politischen Systeme Westeuropas*. 4., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Verlag für Sozialwissenschaften I GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 9–64.
- Marxer, W.; Pállinger, Z. T. (2009). Die politischen Systeme Andorras, Liechtensteins, Monacos, San Marinos und des Vatikans. In: Ismayr, W. *Die politischen Systeme Westeuropas*. 4., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Verlag für Sozialwissenschaften I GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 901–955.
- Mašalaitis, B. (2007). *Pasaulio valstybės*. Žinynas. Vilnius: Šviesa, 237–238.
- Vaitiekienė, E.; Vidrinskaitė, S. (2001). *Lietuvos konstitucinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia.
- Vainiutė, M. (2013). Parlamento formų įvairovė ES valstybėse narėse. Iš: Šlapkauskas, V. (ats. red.). *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Kelyje su Konstitucija. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Mokslinis redaktorius prof. dr. Bronius Sudavičius. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022. – 412 p.

ISBN 978-609-07-0792-0 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-0793-7 (skaitmeninis PDF)

Recenzuotų straipsnių rinkinys skiriamas Vilniaus universiteto Teisės fakulteto partnerystės profesoriaus A. Normanto 70-mečio jubiliejui. Jame nagrinėjamos konstitucinės, baudžiamosios, tarptautinės teisės ir kitos aktualios visuomenės gyvenimo teisinio reguliavimo problemos, kaip antai Konstitucijos principai, vykdomosios valdžios teisėkūros priežiūra, teismų sprendimų aiškumas ir jų projektų kokybės patikra, viešųjų pajamų konstitucinės formos, teisminės valdžios nepriklausomumas, nepaprastosios padėties taikymas ir kt.

Dailininkė Jurga Tėvelienė
Kalbos redaktorė Danutė Petrauskienė
Maketuotoja Vida Vaidakavičienė

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt

Spausdino UAB BĮ „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13b, LT-09109 Vilnius
Tiražas 100 egz., 28,3 aut. l. 26,75 sp. l.